

TÜRK YARGI EĞİTİMİ TARİHİ

TÜRKİYE ADALET AKADEMİSİ

TÜRK YARGI EĞİTİMİ TARİHİ

Türkiye Adalet Akademisi
Hukuk Tarihi Serisi

ANKARA

TÜRK YARGI EĞİTİMİ TARİHİ

Yayın Tarihi

Aralık 2024

ISBN

978-625-7539-08-1

Türkiye Adalet Akademisi Adına Sahibi

Muhittin ÖZDEMİR, Hâkim - Türkiye Adalet Akademisi Başkanı

Editörler

Prof. Dr. Selma YEL - Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Prof. Dr. Esra YAKUT - Eskişehir Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Redaksiyon

Aktan Oral OKUDUCU, Türkiye Adalet Akademisi - Uzman

Dizgi-Mizanpaj

Hüseyin ÖZTÜRK, Türkiye Adalet Akademisi - Grafiker

TÜRKİYE ADALET AKADEMİSİ

Ahlatlılbel Mahallesi İncek Şehir Savcı Mehmet Selim Kiraz Bulvarı

Çankaya/ANKARA

Tel : 0 (312) 489 81 80

Faks : 0 (312) 489 81 01

Web : www.taa.gov.tr

E-Posta : yayin@taa.gov.tr

Baskı:

Ankara Açık Ceza İnfaz Kurumu İş Yurdu Müdürlüğü Matbaası,

İstanbul Yolu 13. km. Ergazi, ŞAŞMAZ/ANKARA

Bu eser; bilimsel ve akademik olarak değerlendirilen makalelerden oluşmaktadır.

İçerik tamamıyla yazarların sorumluluğu altındadır.

SUNUŞ

Yargının kurucu unsurları olan hâkim ve savcılara yönelik meslek içi eğitim, hâkim ve savcı yardımcılarına yönelik meslek öncesi eğitimden sorumlu bir kurum olan ve yargı sistemimiz için önemli görevler ifa eden Türkiye Adalet Akademisi; “Güven Veren Adalet İçin Etkin Eğitim” anlayışını temel alan vizyonu ile eğitim alanındaki çalışmalarına devam etmektedir.

Akademide hukuk ve adalet alanında bilgi ihtiyacının karşılanmasına katkıda bulunmak amacıyla uluslararası indekslerde taranan hakemli bilimsel yayınlar, sosyal ve kültürel yayınlar ile meslek öncesi ve meslek içi eğitime ilişkin yayınlar başta olmak üzere birçok alanda yayın faaliyeti yürütülmektedir.

Bu kapsamda, Cumhuriyetimizin 100. Yılına atfen hâkim ve savcı yardımcılarının meslek öncesi eğitimleri, hâkim ve savcılarının da meslek içi eğitimleriyle bilgi, birikim ve yeteneklerinin geliştirilmesinde büyük rol oynayan Türkiye Adalet Akademisi özelinde, akademik editöryal bir “Yargı Eğitimi” kitabının yazım çalışmaları başlatılmıştı. Türk tarihinde “yargı eğitimi”nin ülkeler, coğrafyalar değişse de “Türk Devletleri’nin devamlılığı” ilkesi bağlamında gelişerek süreklilik arz ettiğini bu çalışma ile ortaya koymak amaçlanmıştır. 2024 yılında, kitabın hazırlanması çalışmalarında, sona gelindi. Cumhuriyetimizin 101. Yılında “Türk Yargı Eğitimi Tarihi” kitabını hukuk camiasının istifadesine sunmanın onurunu yaşıyoruz.

Genel olarak hukuk eğitiminde, özel olarak da hâkim ve savcı eğitiminde sahip olduğumuz köklü tarihi geçmişimizdeki bilgi ve birikimlerden istifade etmek, bu birikimleri günümüz hukukçularına tanıtmak, yargı sistemimize yön veren hâkim ve savcılarının eğitime katkılar sağlamak ve bu konuda yapılacak bilimsel çalışmalara ışık tutmak amacı ile hazırlanan “Türk Yargı Eğitimi Tarihi” kitabı; değerli akademisyenlerimizin hazırladığı bilimsel ve akademik makalelerden oluşmakta olup, alana katkı sağlayıcı niteliktedir.

Tüm hukukçular, özellikle de genç hukukçular için bir başvuru kaynağı olan bu kıymetli eseri sizinle paylaşıyor ve iyi okumalar diliyoruz.

Saygılarımla...

Muhittin ÖZDEMİR
Türkiye Adalet Akademisi Başkanı

ÖN SÖZ

“Hukuk” kavramı, çok genel olarak, insan davranışlarını düzenleyen ve devlet tarafından müeyyidelendirilen bağlayıcı kurallar bütünü olarak tanımlanır. Devlet, hukuk kuralları yoluyla adaleti sağlayıp, kamu düzenini tesis etmeye çalışır. Bu kurallar aynı zamanda devlet otoritesini de sınırlayan kurallardır ki, bu durum günümüzde “Hukuk Devleti” ilkesi ile açıklanır. Hukuk devleti ilkesinin gerçekleştirilebilmesi ve kişilerin adalet mekanizmasına olan güvenlerinin artırılması ise iyi işleyen bir yargı sisteminin oluşturulmasına ve yargı sisteminin insan unsurunu meydana getiren hakim ve savcıların mesleki yeterliliklerine bağlıdır. Bu yeterliliği sağlayacak en önemli husus ise eğitimidir.

Uzun bir tarihi geçmişe sahip olan Türklerin kurmuş oldukları her devlette “adalet” kavramına büyük önem atfettikleri tartışmasız bir gerçektir. Bunun sonucunda da farklı coğrafyalarda farklı isimlerde birçok Türk devleti kurulmuştur. Bu düşünceden hareketle, adaleti sağlayan, yargı mekanizmasının başında görev yapan ve tarih içinde farklı unvanlarla adlandırılan hakimlere, tarihimizin her döneminde, büyük önem verilmiş ve eğitimleri için yoğun çaba sarf edilmiştir.

Türk yargı teşkilatı ve yargı eğitim tarihi uzun yıllardır farklı disiplinlerdeki araştırmacı ve akademisyenlerin ilgisini çeken konuların başında gelmektedir. Bununla birlikte konu ile ilgili yapılan araştırmalar çoğunlukla belli tarihi dönemlerle sınırlı kalmış, günümüze kadar kapsamlı bir Türk Yargı Eğitim Tarihi vücuda getirilememiştir. Bu alanda görülen boşluğu doldurmak amacı ile Türkiye Adalet Akademisi Başkanı Sayın Muhittin Özdemir’in değerli teşvik ve yönlendirmelerinden yola çıkılarak hazırlanan bu eser, tarih içerisinde Hun Devleti’nden itibaren kurulmuş bütün Türk devletlerinden (İslam’dan önce ve İslam’dan sonra) günümüze kadar gelen Türk Yargı Eğitimini bütün detayları ile ele alan ayrıntılı bir çalışmadır.

Eser, Türk Yargı Eğitim Tarihi ile ilgili araştırmaları bulunan akademisyenlerin çalışma yaptıkları dönemlerle ilgili kaleme almış oldukları dokuz bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Prof. Dr. Üçler Bulduk tarafından hazırlanmış olup, İslamiyet’ten önce Türklerde hukuk, adalet ve yargı sistemini incelemektedir. Çalışmada, tecrübelerden ortaya çıkan, gelenek ve alışkanlıklardan beslenen Türk töresinin devletin de üstünde olduğuna önemle vurgu yapılmıştır. İkinci bölüm, ilk Türk İslam Devletlerinde yargı eğitimi ile ilgilidir ve Prof. Dr. Said Nuri Akgündüz tarafından kaleme alınmıştır. Bölüm içinde Gazneliler ve Selçuklulardaki yargı eğitimi detayları ile ele alınmış, kadılık kurumu ve kadınların almış oldukları eğitimler titizlikle incelenmiştir. Eserin üçüncü bölümü Doç. Dr. İrem Karakoç tarafından yazılmıştır. Klasik dönem Osmanlı yargı sisteminde naip ve kadınların aldıkları medrese eğitimi, kütüphaneler ve kitap vakıfları ile ilgili ayrıntılı bilgiler içermektedir. Dördüncü bölüm, Tanzimat dönemi ve sonrasında kadınlara özel ihtisas okulu niteliğinde kurulan ve tarih içinde Muallimhâne-i Nüvvâb, Mekteb-i Nüvvâb, Mekteb-i Kudât ve Medresetü’l- Kudât gibi adlarla anılan okulun eğitim şekilleri, ders programları, sınavları, muallimleri hakkında detaylı bilgi vermekte olup,

Prof. Dr. Esra Yakut ile doktora öğrencisi Ferda Esengün Hasekioğlu tarafından kaleme alınmıştır. Osmanlı Devleti'nde yine aynı dönemlerde kurulan ilk Hukuk Mektebi olup İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinin de temellerini atan Mekteb-i Hukuk-u Şâhâne'den detayları ile söz eden, eserin beşinci bölümü, Arş. Gör. Dr. Elif Yeşiltepe Turşucu tarafından hazırlanmıştır. Altıncı bölüm, Doç. Dr. Bilge Bingöl Schrijer ve Prof. Dr. Belkıs Konan tarafından hazırlanmıştır. Bölüm, Cumhuriyetin ilanından başlayarak 1945 yılına gelinceye kadar Türkiye'deki hukuk eğitimini konu almakta olup, Adliye Meslek Mekteplerinin açılışı, Ankara Hukuk Fakültesinin kuruluşu, İstanbul Hukuk Fakültesinin Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki durumu, hakim, savcı ve avukat eğitimleri gibi döneme ait gelişmelere ayrıntıları ile yer vermektedir. Çalışmanın son üç bölümü hakim ve savcı eğitimi ile ilgili 1982 yılından sonraki gelişmeleri konu edinmektedir. Nitekim yedinci bölüm, Doç. Dr. Arda Baş'ın hazırladığı 1982'den günümüze Türkiye'de Yüksek Eğitim Kurumunun hakim ve savcı eğitimindeki rolünü inceleyen yazısıdır. Bu bölümde aynı zamanda Türkiye'de iki binli yıllardan sonra yaşanan ekonomik dönüşüm nedeni ile ticari hayatta ortaya çıkan canlılık ve çıkar çatışmalarının daha çok hukukçuya ihtiyaç doğurduğunun altı çizilmekte ve bu talebin yeni pek çok hukuk fakültesinin açılması sonucunu ortaya çıkarttığının tespiti yapılmaktadır. Sekizinci bölüm, Adalet akademisi tarafından yazılmış olup, 5 Haziran 1985 tarihli ve 18785 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Hâkim ve Savcı Adayları Eğitim Merkezinin kuruluş amacı, teşkilat yapısı, eğitim şekli, dönemleri ve eğitim sonu sınavları ile ilgili detaylı bilgiler içeren bölümdür. Eserin dokuzuncu ve son bölümü, Prof. Dr. Yaşar Salihpaşaoğlu tarafından hazırlanan Avrupa Birliği'ne katılım süreci ile birlikte bağımsız bir kurum oluşturma arayışlarının sonucu olarak 4954 sayılı Türkiye Adalet Akademisi Kanunu'nun 23 Temmuz 2003'te kabul edilmesini konu edinen ve Kanun'un geçici 5. maddesi ile Hakim ve Savcı Adayları Eğitim Merkezi'nin, Akademi bünyesinde yer alan Eğitim Merkezi'ne dönüştürülmesi sürecini ayrıntıları ile anlatan kısımdır.

Eserin, Türk yargı eğitim tarihini İslamiyet öncesi dönemden günümüze kadar getiren son derece detaylı ve toplu bir çalışma olması, tarih içinde yargı eğitimi anlayışındaki değişim ve gelişimi bir bütün olarak gözler önüne sermesi açısından fayda sağlayacağı umut edilmekte olup amacımız geçmişten yola çıkarak gelecek için katkı sağlayabilmektir. Fakat her ilk çalışmada olduğu gibi gözden kaçan, eksik kalan ya da kitap hacminin sınırlı olması nedeni ile yer verilemeyen bazı noktalar olduğu da bir gerçektir. Bu nedenle eserin, gelecekte yapılacak çalışmalara yol gösterici olacağı umut edilmektedir.

Bu eserin ortaya çıkmasında desteklerini esirgemeyen Türkiye Adalet Akademisi Başkanı Muhittin Özdemir'e ve O'nun şahsında bütün akademi çalışanlarına, değerli yazıları ile kitaba katkı sunan kıymetli hocalarımıza sonsuz şükran ve teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Ağustos 2024

Prof. Dr. Selma YEL
Prof. Dr. Esra YAKUT

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

SUNUŞ.....	III
ÖN SÖZ	V

I. BÖLÜM OSMANLI DEVLETİ ÖNCESİ YARGI EĞİTİMİ

İSLAMİYET'TEN ÖNCE TÜRKLERDE TÖRE/HUKUK VE YARGI SİSTEMİ

Custom (Tore)/Law and Judicial System in Turks Before Islam

Üçler BULDUK s. 5-20

İLK TÜRK İSLAM DEVLETLERİNDE (GAZNELİLER VE SELÇUKLULAR) YARGI EĞİTİMİ

The Judicial Education in Early Muslim Turkish States (Ghaznavids and Seljukides)

Said Nuri AKGÜNDÜZ s. 23-46

II. BÖLÜM OSMANLI DEVLETİ'NDE YARGI EĞİTİMİ

OSMANLI DEVLETİ'NDE KLASİK DÖNEMDE HUKUK ÖĞRETİMİ VE HUKUKÇU EĞİTİMİ

*Law Teaching and Legist/Jurist/Judge Training in the Classical Period in
The Ottoman Empire*

İrem KARAKOÇ s. 51-122

TANZİMAT DÖNEMİ VE SONRASI HUKUK EĞİTİMİ VEREN MEKTEPLER: MUALLİMHANE-İ NÜVVAB'DAN MEDRESETÜ'L KUDÂTA GİDEN YOL

*Schools Providing Legal Education During and After the Representative Period: The
Process from Muallimhane-i Nüvvab to Medresetü'l Kudât*

Esra YAKUT; Ferda ESENGÜN HASEKİOĞLU s. 125-166

MEKTEB-İ HUKUK-I ŞÂHÂNE DEN İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ HUKUK
FAKÜLTESİNE (1870-1933)

From Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne to Istanbul University Faculty of Law (1870-1933)

Elif YEŞİLTEPE TURŞUCU s. 169-224

III. BÖLÜM CUMHURİYET DÖNEMİ YARGI EĞİTİMİ

YÜKSEKÖĞRETİMİN HÂKİM VE SAVCI EĞİTİMİNDEKİ YERİ (1982- 2024)

*The Place of Higher Education in the Training of Judges and Prosecutors
(1982- 2024)*

Arda BAŞ s. 229-262

1923-1945 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’DE HUKUK EĞİTİMİ

Legal Education in Turkey between 1923-1945

Belkıs KONAN; Bilge BİNGÖL SCHRIJER s. 265-314

HÂKİM VE SAVCI ADAYLARI EĞİTİM MERKEZİ

Judges and Prosecutor Candidates Training Center Foundation History

..... s. 315-324

TÜRKİYE ADALET AKADEMİSİ

*European Union Harmony Process and Justice for the Establishment of the Justice
Academy of Türkiye*

Yaşar SALİHPAŞAOĞLU s. 327-346

I. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ ÖNCESİ YARGI EĞİTİMİ

Prof. Dr. Üçler BULDUK

1962 yılında Kırşehir/Kaman'da doğmuş, İlk ve ortaöğrenimini Ankara'da tamamlamıştır. 1980 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Genel Türk Tarihi Kürsüsü'nde lisans eğitimine başlamış ve 1984 yılında mezun olmuştur. Mezuniyetinin ardından kısa bir süre Artvin/Borçka'da Tarih öğretmeni olarak görev yaptıktan sonra, 1987 başında mezun olduğu DTCTF Genel Türk Tarihi Kürsüsü'ne araştırma görevlisi olarak atanmıştır. Aynı yıl "Dede Korkut'ta Devlet Teşkilatına Dair Hususlar" adlı tezini sunarak yüksek lisansını tamamlamış ve Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde doktora programına başlamıştır. Prof. Dr. Mustafa Kafalı danışmanlığında hazırladığı "16. Asırda Kara Hisar-ı Sahib Sancağı" adlı tezi ile 1993 yılında Genel Türk Tarihi Anabilim Dalında doktorasını tamamlamıştır. 1994 yılında DTCTF Genel Türk Tarihi Anabilim Dalına yardımcı doçent olarak atanmış, 1999 yılında aynı kürsüde doçent ünvanı ve kadrosunu almıştır. 2001-2004 yılları arasında Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesinde üç yıl süreyle misafir öğretim üyesi olarak hizmette bulunmuştur. Bir süre Manas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi dekan yardımcılığı ve fakülte yönetim kurulu üyeliği görevlerini yerine getirmiştir. 2006 yılında profesör olan Üçler Bulduk, 2016-2019 yılları arasında AÜ. Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkez Müdürlüğü (OTAM) görevini üstlenmiş, 2022 yılına kadar Türk Tarih Kurumu Bilim Kurulu asli üyesi olarak çalışmıştır. Hâlen AÜ. DTCTF Tarih bölümü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalında görev yapan Üçler Bulduk'un, Türk kültür tarihi, teşkilat tarihi, konar göçerler ve Türkistan hanlıkları ile ilgili konularda çok sayıda çalışması bulunmaktadır.

İSLAMİYET’TEN ÖNCE TÜRKLERDE TÖRE/HUKUK VE YARGI SİSTEMİ

Custom (Töre)/Law and Judicial System in Turks Before Islam

Üçler BULDUK*

ÖZET

İslam dinini kabul etmeleri sayesinde Türklerin bir amme/kamu hukukuna sahip oldukları iddia edilmekteydi. Ancak, tarihsel gerçekler göstermektedir ki Türkler, birkaç bin yıl öncesinde dahi kendilerine mahsus güçlü bir kamu ve özel hukuka sahiptiler. Asya içlerinde kurulan ilk Türk devleti olma özelliğine sahip olan Hunlar, Çin kaynaklarının verdiği bilgilere göre, gelişmiş bir sosyal ve siyasal sisteme sahip idiler. Hun Devleti’ni örnek alan Göktürk ve Uygur devletlerinde de sosyal ve siyasal hayatı düzenleyen kurallar ve kanunlar, “töre” kavramıyla tanımlanmaktaydı. Türk töresi, geçmişte yaşanılmış tecrübelerin üzerine kurulmuştur. Bu nedenle, hayatın olağan akışı içerisinde gelişen sosyal nizam ve kurallar, kişilerin ailesiyle, toplumla ve devletle olan ilişkilerini adalet çerçevesinde düzenlemiştir. Orhun Yazıtları’nda “il” yani devlet, töre ile birlikte anılır. Töre’nin unsurları, işleyişi ve yargı sistemini oluşturan kurumlar hakkında Orhun Yazıtları ile Kutadgu Bilig’de çok değerli bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler değerlendirildiğinde görülmektedir ki Türk hukuk ve yargı sistemi, çağdaş hukukta olduğu gibi adalet kavramı üzerine kurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk Töresi, Yargı, Suç ve Ceza, Adalet, Kutadgu Bilig

ABSTRACT

It was claimed that the Turks had a public law only after accepting Islam. However, historical facts show that the Turks had a strong public and private law unique to them even a few thousand years ago. The Huns, who were the first Turkish state established in inner Asia, had a developed social and political system, according to the information provided by Chinese sources. In the Gokturk and Uyghur states, the successors of the Hun state, the rules and laws regulating social and political life were defined by the concept of “Töre/custom”. The Turk’s Custom is based on past experiences. For this reason, the social order and rules that develop in the ordinary

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, bulduk@ankara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0631-3633.

course of life regulate people’s relationships with their own family, society and the state within the framework of justice. In Orkhon inscriptions, the word “il/state” is mentioned side by side with the concept of “töre/custom”. The Orhun inscriptions and Kutadgu Bilig contain very valuable information about the concepts that constitute custom, such as justice, equality and rationality, its functioning and the institutions of the judicial system. When this information is evaluated, it is seen that Turkish law and judicial system are based on the concept of justice, as in contemporary law.

Keywords: Turk’s Law, Judge, Crime and Punishment, Justice, Kutadgu Bilig

Türk Devlet Anlayışı ve Hukukunun Kadim Temeli: Hunlar

Yakın zamanlara kadar pek çok Batılı bilim adamı Türkleri medeni teşkilattan mahrum ve göçebe geleneklerinden kurtulamamış basit askerler olarak tanımlamış ve İslam kültür dairesi içerisinde özel bir Türk hukukundan dahi bahsedilemeyeceğini iddia etmişlerdir. Hatta Türklerin İslam kültürü çerçevesinde kendilerine has bir amme/kamu hukukuna sahip olup olmadıklarının ötesinde, İslamiyet’in kabulünden önce Türklerin kendilerine has hukuki kurumlara sahip olmadıkları dahi ileri sürülmüştür¹. Hâlbuki F. Köprülü’nün de çok sarıh bir biçimde açıkladığı gibi en basit sosyoloji bilgisi bulunan bir kişi bile, ilkel toplumların dahi kendi bünyeleriyle mütenasip hukuki müesseselere sahip olduğunu bilir. Bu nedenle Türkler gibi kadim zamanlardan beri büyük siyasi yapılar oluşturmuş bir milletin yalnız özel hukuk alanında değil, bilhassa amme/kamu hukuku bakımından da kendine has müesseseler inşa etmesi gayet doğaldır².

Çin kaynağı Shi Ji, Hunların (Hsiung nu) ilk atalarını MÖ. 2. bine kadar götürür. Shi Ji, Hunların kuzeyde kırsal alanlarda oturduklarından, hayvanlarını güderek dolaştıklarından bahseder. At ve koyun gibi evcil hayvanlar besleyen Hunlar su ve ot için dolaşp yer değiştirirler. Kaynağa göre kentleri, devamlı oturdukları bir yerleri ve tarım yapmak gibi bir uğraşları bulunmamakla birlikte her birinin kendilerine ait sınırları belli toprakları vardır. Hunlar adetlerine göre olağan zamanlarda hayvancılık ve yabani hayvan avcılığı yapıp olağanüstü hâllerde savaşıcılıklarını göstermektedirler. Shi Ji’de kendilerinden farklı olan Hun kültürü ve yaşantısı doğal olarak küçümsenmekte ve yerilmektedir. Hunların görgü kurallarını bilmedikleri, yaşlılara

1 F. Köprülü’nün isim isim zikredip tenkit ettiği Batılı ilim adamlarının görüşlerine benzer fikirler serdeden yerli araştırmacılar da bulunmaktadır. Örneğin Murteza Bedir, “Türklerin gerçek anlamda hukuk tarihini Müslümanlığı başlatmak yanlış olmaz” diyerek S. Maksudi Arsal’ın Türk Tarihi ve Hukuk adlı çalışması üzerinden İslam öncesi Türk hukukunun varlığını sorgulamaktadır. Bkz. M. Bedir, “Osmanlı Öncesi Türk Hukuk Tarihi Yazıcılığı” Tarih Araştırmaları Literatür Dergisi, C.3, sayı 5, 2005, s. 27- 84

2 Fuat Köprülü, “Ortazaman Türk Hukuki Müesseseleri, İslam Amme Hukukundan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yok Mudur?: Eski Türk Ceza Hukukuna Dair Notlar I”, Belleten 2 (1938), s.39-44

ve zayıflara önem vermedikleri iddia edilir. Ayrıca onların, babaları ölünce üvey aneleriyle, kardeşlerden biri öldüğünde eşleriyle evlendiklerinden bahsedilir. Çin'de kişilerin adları ağza alınmaz, küçük adları ve soyadları kullanılır. Hun geleneklerinde ise onların adı vardır ve tabu değildir. Bu nedenle kaynak, Hunların soyad ve küçük adlarının olmadığını sanmaktadır³. Hâlbuki bu durum Hun toplumunda Çinlilerin aksine, sınıf ayrımının pek olmadığı ile ilgilidir.

Çin kaynağında Hunların bir âdeti gibi gösterilen, ölen erkek kardeşin dul kalan eşiyle sağ kalan kardeşin evlenmesi veya baba öldüğünde üvey anne ile evlenme, özel hukuk veya aile hukukunda levirat olarak tanımlanır. Kimilerinin belirttiği gibi "levirate"nin farklı sosyal, siyasi ve ekonomik nedenleri olmasına rağmen bu uygulamanın kökeninde baba soylu ve baba yerli toplumsal değerler çok önemli rol oynamaktadır⁴. Aslında, erken dönemlerde Türklerde, daha ziyade anaerkil aile yapısının güçlü olduğu bilinmektedir. Bu nedenle levirat, sıradan ailelerde pek görülmeyen bir uygulama olmalıdır. Levirat, Türklerde daha çok hanedan mensuplarının devletin bölünmezliğini sağlamak için kullandıkları bir yöntemdir⁵; bu evlilik türü kadın, aile ve malın korunması amaçlı da olsa yerleşik toplumdaki pederşahi aile anlayışının Türk sosyal yapısına sirayet etmeye başladığının bir işaretidir⁶.

Hayatın olağan akışı içerisinde gelişen sosyal nizam ve kurallar, kişilerin kendi aralarında veya cemiyetle olan ilişkilerini düzenler. Adetler ve gelenekler, görgü kuralları toplumların kültürel hususiyetlerine, yaşam tarzlarına ve alışkanlıklarına göre bu ilişkileri bir norma bağlar. Evlenme, akrabalık, miras, mülkiyet gibi özel hukukun gelenek/töre ile şekillenen kuralları Hun çağında örneklerini gördüğümüz şekliyle çok eski devirlerden itibaren devletin inhisarına girmiş, kamu hukukunun kuralları ile ödül, suç ve ceza kapsamında değerlendirilmiştir. Henüz Teoman ile oğlu Mete zamanında (MÖ.209-174) bile çok güçlü bir siyasi ve askerî teşkilata sahip oldukla-

3 Polat Utkan, Tarihçinin Kayıtları'na (Shi Ji) Göre Hunlar, T. İş Bankası Kültür yayınları, İstanbul 2018, s. 57-59

4 Ali Altunbaş, "İslamiyet Öncesi Türklerde Hukuk", HKÜ. Hukuk Fakültesi Dergisi Yıl Ocak 2022, C.12, Sayı 23, s.21,22.

5 Levirat uygulaması aynı zamanda siyasi evlilik türüdür. Örneğin I. Göktürk Devleti hükümdarı Chi'-min kağan Çin'in Sui hanedanı prensesi İ-Ch'eng ile evlenmiştir. Chi'-min Kağan öldükten oğlu Shih-pi kağan olmuş ve bu Çinli konçuy ikinci evliliğini onunla yapmıştır. Shih-pi'den sonra kağan olan kardeşi Ch'u-lo Kağan, İ-Ch'eng'in üçüncü eşi olmuştur. Bu Çinli hatun o kadar güçlüdür ki Ch'u-lo Kağan'ın ölümünden sonra yerine geçmesi gereken oğlunu çirkin bularak tahta geçmesini engellemiştir. Ch'u-lo kağanın biraderi Elig Kağan, tahta geçmesine vesile olan İ-ch'eng Konçuy'u kendisine hatun olarak almıştır. Bkz.; Çin Kaynaklarında Türkler, Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang-shu) 194a, Açıklamalı Metin Neşri (Yay. Hzr.: İ. Togan, G. Kara, C. Baysal), TTK Yay., Ankara 2006, s.97

6 Üçler Bulduk, "Anaerkil ve Ataerkil Aile Tiplerinin Türk Devletlerine Yansımaları", Dünya Medeniyeti İçinde Türklerde ve Başka Topluluklarda Aile ve Akrabalık İlişkileri Çalıştay Tebliğleri ve Sonuç Bildirileri, Kastamonu, 2018, s:102 vd.

rından bahseden Çin kaynaklarının, her ne kadar yerseler de, Hunların hukuk kurallarından haber vermeleri bu nedenle önemlidir. Shi Ji’de şöyle demektedir;

“Yasalarına göre, kılıcını (kınından) bir ch’ih (yaklaşık 27 cm) kadar çeken öldürülür. Soygunculuk yapanların bütün malına mülküne el konur. Suçu küçük olanların ayak bilekleri arabayla ezilerek kırılır⁷. Büyük suç işleyenler ise öldürülür. En uzun hapis cezası on günü geçmez. Bütün bir ülkede mahkûmlar birkaç kişiden fazla değildir”⁸.

Kaynakta belirtilen hususları değerlendirdiğimizde görülür ki Hunlar güçlü ve gelişmiş bir hukuka, yasalara sahiptirler. Örneğin kılıcı kınından çekmekle kastedilen birini öldürmek veya öldürmeye teşebbüs etmek olabileceği gibi, devlete karşı isyan girişimi olarak da değerlendirilebilir. Aynı şekilde, hırsızlık yapanların mallarına el konulması, müsadere yaptırımı, kamuya karşı işlenen suçların ağır bir şekilde cezalandırıldığına işaretidir. İlkel kabilelerde görülen hususi intikam yerine, suçluların devlet tarafından cezalandırılması, hırsızın aile fertlerinin de özgürlüklerinin kısıtlanması ya da zinanın ve tecavüzün cezasının idam olması⁹, Hunlarda kamu düzenini sağlamanın esas olduğunu göstermektedir. Belki bu nedenle suçun şahsiliği ilkesine aykırı da olsa sert cezai önlemler yürürlüğe konmuştur. İşlenen her suç için suçun niteliği ile müsavi bir ceza yaptırımı söz konusudur. Suçun büyüklüğü veya küçüklüğüne göre değişen cezaların infazı gecikmeksizin uygulanmaktadır. Hem bu nedenden dolayı hem de göçer hayatın doğası gereği uzun hapis cezası olmadığı gibi mahkûm sayısı da fazla değildir.

Türk Devlet Anlayışı ve Hukukunun Gelişme Çağları: İl ve Töre

İl/Devlet ve İşleyişi: Asya Hunları devri, Türk hukuk tarihinin başlangıcını çok eski dönemlere kadar götürmeye imkân vermektedir. Ancak, elimizdeki bu döneme ait bilgiler çok da yeterli değildir. Özellikle Hunlar hakkındaki bilgilerin sadece Çin yıllıkları ile sınırlı olması ve düşmanları olan bir devletin kültürü ve bakış açısıyla aktarılması gerçeği gözden ırak tutulmamalıdır. İslam öncesi Türk hukuku, adalet anlayışı ve yargı sistemine dair bilgiler, Hun Devleti’nin mirasçısı durumunda olan Göktürklerle birlikte çok daha zenginleşmiştir. Göktürklerin kendilerini kendi dillerinden ifade ettikleri kitabeler/yazıtlar bu zenginliğin ana kaynağını oluştur-

7 İlk Hun monografisinin yer aldığı Han Shu’da ise suçu küçük olanların kemiklerinin kırılması suretiyle, başka kaynaklarda ise, suçlunun yüzünün bıçakla yaranılması yoluyla veya dövülerek cezalandırıldığı yazılmaktadır. Bkz.: Çin Kaynaklarında Türkler: Han Hanedanlığı Tarihi Bölüm 94 A/B, Hsiung-nu (Hun) Monografisi, (Yay. Hzr.: A. Onat, S. Orsoy, K. Ercilasun), TTK Yay. Ankara 2004, s.8, 109

8 Polat Utkan, a.g.e., s. 68

9 Ali Altuntaş, a.g.m., s. 21; Adem Tutar, “İslam Öncesi Türk Devlet Geleneğinde Adalet Anlayışı”, Türkler Ansiklopedisi C.2, Ankara 2002, s.870 vd.

maktadır. Böylece hem Çin yıllıklarının verdiği bilgileri mukayese etmede hem de İslamiyet'e geçiş döneminin yerli kaynakları durumunda olan Divanı Lügati't- Türk ve Kutadgu Bilig'deki gelişmiş Türk devlet felsefesi ve hukukunun dayandığı temeli anlamada yazıtlar bir köprü görevi görmektedir.

Türkler çok erken devirlerden beri gelişmiş bir devlet anlayışına sahiptirler. Diğer milletlerden farklılaşan Türk devlet felsefesinin oluşumunda, Türklerin bulunduğu coğrafya ve iklim şartlarının, bundan etkilenen yaşayış biçimi ve inanç yapısının etkisinin büyük olduğunu söylemek mümkündür. Türkler sert iklim şartlarının olduğu, uçsuz-bucaksız bozkırlarda yaşamışlar ve bu coğrafyanın doğasıyla uyumlu bir yaşayış ve kültür geliştirmişlerdir. Bu yaşantı nedeniyle ortaya çıkan büyük hayvan sürüleri güden, atlı ve savaşçı Türk konar-göçerliği tabiatı gereği kendine özgü, teşkilatçı bir karaktere sahiptir. Türkler, bu özellikleri kurdukları devletlere de yansıtmış olup Asya bozkırlarında kurulan Hun, Göktürk, Uygur devletleri, benzer anlayışa ve teşkilatlanma yapısına sahiptirler. Daha önce de belirtildiği üzere Türk sosyal hayatı, devlet anlayışı ve hukukunun ilk ve en eski örneğini Hunlarda görüyoruz. Bu özelliği ile Hunlar, kendinden sonra kurulacak olan Türk bozkır devlet anlayışının ve idari hukukunun da temelini atmışlardır. Çin Han hanedanının yıllığında Hunların gündelik yaşantıları ve geleneklerinin yanı sıra hükümdarlık ve devlet yönetimi hakkında da önemli bilgiler verilir. Han yılığı, Hunların hükümdarına şanyü/tanhu denildiğini, bu ünvanın "göğün oğlu" veya "gök gibi engin" anlamına geldiğini belirtir ve idari yapılanmadaki yöneticileri şöyle açıklar;

"...Sol ve Sağ Bilge Beyliği, Sol ve Sağ Lu-li (beyliği), Sol ve Sağ Büyük Generallığı, Sol ve Sağ Büyük Merkez Komutanlığı, Sol ve Sağ Büyük Tang-hu'luğu ile Sol ve Sağ Ku-tu-Hou'luğu (gibi makamlar) kurulmuştu... Sol ve Sağ Bilge beyliklerinden Tang-hu makamına kadar büyük mevkidekiler on bin, küçükleri birkaç bin atlıya sahipti. Toplam yirmidört lider vardı ve "on bin atlılar" olarak bilinirlerdi. Yüksek mevkideki görevler babadan oğula geçerdi... Sol taraftaki bey ve komutanlar doğuda otururlardı...Sağ tarafın bey ve komutanları batıda otururlardı"¹⁰.

Sağ ve sol ikili yapısı 24'lü sistem Oğuzların Boz-ok ve Üç-ok şeklindeki iki kanatlı yapılanması ve 24 boy teşkilatlanmasını hatırlattığı gibi, isimleri farklı yazılsa da, Göktürklerin idari yapılanmasındaki ünvanları da hatırlatmaktadır. Nitekim II. Göktürk Devleti ile çağdaş olan Tang hanedanlığının tarih kayıtlarında Hun asıllı olduklarına sık sık vurgu yapılan Göktürklerin kağanlarının eski zamanların "şanyü"süne tekabül ettiği belirtilir ve şöyle yazar;

10 Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-nu (Hun) Monografisi, s. 8

“Kağanın karısının ünvanı “katun” idi ve eski zamanlardaki “yenchih”in karşılığı idi. Kağanın oğullarına ve erkek kardeşlerine “tegin”, başka boyları emrindeki askerlerle idare eden teginlerin hepsine “şad” denilirdi. Devletin resmî, idari makamlarını işgal edenlere gelince, önce “külüg çor”, sonra “elteber”, sonra “tudun”, ondan sonra da “erkin” gelirdi. Onlar bu mevkilerde, vekâleten de bulunabilirlerdi. Ancak, bir kişinin vekâleten yöneteceği makamlar birden çok olabilir. Birinin babası veya ağabeyi ölünce, oğlu ve erkek kardeşlerinden biri onun yerine geçerdi.”¹¹

Hun ve Göktürk devlet teşkilatlanmasında ilk ikisi hükümdar namzeti olan bu altı üst düzey makam, babadan oğula intikal eden bir idari hukuk geleneğinin varlığını da gösterir. Göktürk ünvanlarının, kendilerinin yerini alacak Uygurlarda da bulunduğu göz önüne alınacak olursa, eski Türklerde devlet kavramının ve geleneğinin ne kadar köklü ve güçlü olduğu ortaya çıkar.

İlk yazılı Türkçe kaynaklara göre, Türkler, devlet yerine “el” veya “il” sözünü kullanmışlardır. Göktürk, Uygur ve Karahanlı çağında il kavramı doğrudan devlet sözünü karşılamıştır. Bu devlet, belirli sınırları olan, üzerinde halkın yaşadığı bir devlettir. Ancak el/il kavramı hem ülke hem de millet kavramı yerine de geçmektedir. Kısacası Oğuz Eli derken hem Oğuzların kurduğu devlet hem Oğuz ülkesi hem de Oğuz halkı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla eski Türklerde devlet, ülke ve halk içiçe geçmiş, birbirleri için var olan unsurlardır¹². Bu nedenle genel olarak Türklerde “il”¹³ kavramı bazen yaşanan coğrafyayı bazen o coğrafyada kader birliği etmiş halkı bazen de siyasi teşkilatlanmayı, yani devleti ifade etmektedir. İl çatısı altında bu üç kavramın buluşması ve birleşmesinin olumlu olduğu kadar olumsuz sonuçları içinde barındırması da kaçınılmazdır¹⁴. Ancak, burada kilit rolü üslenen, elbette insandır. Sadece hayatlarını idame ettirmek için bir arada bulunan topluluklar ne zaman ki bu tabii hâlden öteye geçip iradi tasavvur ve hedeflere yönelmeye başlamışlardır; o andan itibaren artık “kün/halk” olmaktan çıkıp “bodun/millet” olmaya başlamışlardır. Toplumsal organizasyondan siyasi teşkilatlanmaya evrilen budun yapısı her zaman ideal ve amaçlarının son evresine yani devlet kurma aşamasına erişemeseler de en azından bu konumlarını muhafaza etmeye gayret etmişlerdir. Ancak, çok az boy veya budun yukarıda belirttiğimiz üç unsur içinde barındıran il yani “ideal devlet”¹⁵ formuna dönüşebilmiştir.

11 Eski T’ang Tarihi, s. 3-4

12 Ü. Bulduk, “Devlet Yönetimi”, İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü, (ed. M. Bilal Çelik), Nobel Yayıncılık, Ankara 2018, s.153-154

13 İl’in anlamları için bkz.: İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, İst.2000, (20.baskı), s.233

14 Ü. Bulduk, “Dede Korkut Oğuzları’nda Devlet Teşkilatı”, Türk Devlet Yönetimi Geleneği, (ed. C. Buyar) Bışkek 2016, s. 366

15 Farabi, Platon/Eflatun’un “ideal devlet” kavramını “medinetül-fâzıla” olarak ele alır. İnsanların birbirinin eksikliklerini karşılamak için yardımlaşmak ve bir arada olmak ihtiyacını hissettikle-

Devlet, bir anlamda milletin en üst seviyede organize olmuş şeklidir ve bu anlamıyla tarihte olduğu gibi günümüzde de hemen her devletin yapılanması az çok birbirine benzemektedir. Ancak devlet anlayışı ve teşkilatlanması, milletlerin sahip oldukları tarih ve kültür ile doğrudan ilişkilidir. Bu sebeple Türk devletleri de kendine mahsus özelliklere sahip olup devleti tanımlayan veya devletin unsurlarını oluşturan kavramlar dahi Türklerin köklü ve kendine has bir devlet fikrine sahip olduklarını göstermektedir. Zaman içinde gelişerek günümüze kadar gelen devlet kavramına göre, devletin oluşabilmesi için şu unsurların bir arada bulunması gerekmektedir; ülke, millet, egemenlik (siyasi hâkimiyet) ve politik örgütlenme (teşkilatlanma)¹⁶.

Kut ve Töre: Türk devletleri “cihanşümül” bir anlayış ile oluşturulmuştur¹⁷. Yani cihana hâkim olma ve yönetme düşüncesi tarihte kurulan Türk devletlerinin ortak hususiyetidir. Bu düşüncenin oluşmasında elbette eski Gök Tanrı inancının izleri görülmektedir. Nitekim Göktürk kitabelerinde bu anlayış açıkça şu şekilde belirtilmektedir:

“Üstte mavi gök altta yağız yer kılındıkta, ikisin arasında kişiöğlü (insanoğlu) yaratılmış ve kişiöğlünün üzerine babam, amcam Bumin Kağan ve İstemi Kağan (Tanrı tarafından) oturtulmuş. Oturarak Türk budunun ilini, töresini tutuvermiş, düzene sokuvermiş”¹⁸.

Kağanlığa oturma görevi Tanrı tarafından verilmektedir. Nitekim II. Göktürk Devleti’nin kuruluşu anlatılırken, İltiş Kağan ve İlbilge Hatun’un “Türk Tanrısı”, tarafından tepelerinden tutulup, Tanrı katına çekilerek kağanlığın verildiği ifade edilir¹⁹.

Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi, Türk kağanı, ilahi bir menşeden yani Tanrı’dan, devlet kurma ve yönetme yetkisini (kut) almaktadır. Kut sahibi kağan, dünyayı yönetme gibi ağır bir mesuliyeti üstlenirken, insanoğlunun huzur ve refahını ön

rini belirten Farabi, aslında toplumun neden bir merkez oluşturmak istediğine de cevap verir. Bkz.; Farabi, İdeal Devlet, (çvr. Ahmet Arslan), İş Bankası Yay., 2016, s. 97 vd.

16 A.Tanerî, Türk Devlet Geleneği -Dün Bugün-, Ankara 1975, s.11 vd.

17 Türk Hakimiyet telakkisi ve Türk devlet yapılanması hakkında yapılan araştırmaların, eksikliği veya fazlasıyla bu konuda bizlere bir fikir verdiğini söyleyebiliriz. Özellikle tarihsel arka planı öne çıkaran çalışmalar için bkz.: Osman Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, Nakışlar Yayınevi C.I-II (5.baskı); Bahaeddin Ögel, Türklerde Devlet Anlayışı (13.yy. Sonuna kadar) Ankara 1982, H.İncalcık, “Kutadgu Bilig’de Türk ve İran Siyaset Nazariyeleri ve Gelenepleri.” Reşid Rahmeti Arat İçin, 259-271. Ankara 1966. Ankara 1982, Mahmut Arslan, Kutadgu-Bilig’deki Toplum ve Devlet Anlayışı, İstanbul 1987

18 T.Tekin, Orhun Yazıtları, Ankara 1988; Kültegin, Doğu (D.1),s.8-9

19 T.Tekin, Orhun Yazıtları, Kültegin, D.10-11; Bilge Kağan, D.10

planda tutmak zorundadır²⁰. İşte bu noktada huzur, refah ve güveni temsil eden il/ devleti tamamlayan unsur olarak “töre” devreye girmektedir. Türk devletinde halkın talepleri, amme (kamu) hukukunu, hükümdarın vazifelerini belirleyen ve cezai hükümleriyle dikkati çeken törenin tatbiki ile yerine getirilmiştir. İ. Kafesoğlu’nun da belirttiği gibi, aslında bozkırda fiilen yaşanan hayatın zaman içerisinde hukuki-sosyal değer kazanmış davranışlarını ihtiva eden ve umumiyetle “kanun” manasına alınan töre/törü, eski Türk sosyal hayatını düzenleyen mecburi kaideler (normlar) bütünüdür. Orhun kitabelerinde “töre” sözü 11 yerde geçmekte ve bunun altısında “il” ile birlikte kullanılmaktadır²¹. Töre kelimesinin ifade ettiği anlamlar çok geniş olmasına rağmen daha çok “devletin kuruluş düzeni ve işleyişi”ni anlatmaktadır. Bununla birlikte devleti ilgilendiren konularda bir kanun hükmünde olmasının yanında, budunu ilgilendiren sosyal ve ahlaki konularda geleneğin, göreneğin, âdetin ve teamülün hukukunu da işletmiştir. Bu özellikleriyle töre, devletin ve sosyal hayatın sözlü geleneğinin ürünü olan bir temel yasa durumundadır²².

Yasama, Merkez ve Çevre Hukuku: Türklerde merkez-çevre ilişkisinin oturduğu esas toplumsal değer “töre”; merkezin kurumsal yapılanması ise “toy/kurultay”dır. Töre ve kurultay, esasında merkeze karşı çevreyi koruyup kollamaktadır. Diğer bir söyleyişle kağan, nasıl ki Tanrı’dan aldığı kut ile hâkimiyetini, iktidarını oluşturup muhkem kılıyor ise halk da töre ve toy ile hem kendi haklarını koruyup hem de iktidarı denetlemektedir. Platon-Farabi geleneğinin etkilerini büyük oranda gördüğümüz Kutadgu Bilig’de merkez ve çevre ilişkileri hayalî şahsiyetlerle sembolize edilirken insan ve toplumun öncelendiğini, dolayısıyla törenin kağanın da üstünde olduğunu hissetmek mümkündür²³. Eserde Gündoğdu adlı şahıs, hâkimiyeti yani hükümdarı; vezir Aydoğdu, devlet anlamında “kut”u ve vezirin oğlu Ögdülmüş ve Odgurmuş ise “akıbet ve dini” temsil etmektedir²⁴. Hükümdar, devlet yönetiminde Aydoğdu ve Ögdülmüş tarafından gerekli durumlarda engellenmektedir. Aydoğdu’nun elinde tuttuğu “kut”u bütün emir ve ısrarına rağmen hükümdarın işaret ettiği yere değil, kendi bildiği yere götürmesi hikâyesi²⁵ merkez-çevre ilişkisi için örnek

20 Mahmut Arslan, “Kut” kavramını “karizma” sözüyle eş anlamlı olarak kullanmaktadır. Bkz; M. Arslan, Eski Türk Devlet Anlayışı, s. 235, 237. Elbette A. Toynbee’de de zikredilen “karizmatik liderlik” kavramının bir unsuru olarak “kut”u, ilahi bir menşee dayandırırken, halkın bir anlamda hükümdarlığı onaylaması için gerekli olan liyakat, meziyet ve siyasi deha özelliklerinin, ilahi menşeli “veraset” sisteminin meşruiyetinin, dünyevi dayanağını oluşturduğunu da göz ardı etmemek gerekmektedir. Bu konuda Bkz.; H.İnalcık; a.g.m., s.269

21 İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 1997 (17. Basım), İstanbul 1998, s. 247

22 Fatih Ertugay, “Türklerde Hukukun Amacı, Düşünen Siyaset Dergisi, sayı 29, Ankara 2014, s. 110

23 Kutadgu Bilig’de geçen şu beyit de bu durumu göstermektedir: İdü etgü beglik, takı edgürek/ Törü ol; anı tüz yoritgı kerek (Bey, beylik iyidir, (fakat) daha iyisi yasadır (törü), onu düz (doğru) yürütmek gerektir.) bkz.: A. Dilaçar, Kutadgu Bilig İncelemesi, TDK. Yayınları, Ankara 2016 (5. Baskı), s. 96

24 A.Dilaçar, Kutadgu Bilig İncelemesi, TDK, 2016 (5.Baskı), s. 71,91

25 A. Dilaçar, a.g.e., s.92. R. Genç, Karahanlı Devlet Teşkilatı, İstanbul 1981, s. 72-73

bir olaydır. (Akıbet ve dini temsil eden) Odgurmuş ise yine bütün ısrarlara rağmen iktidardan uzak durmaya çalışıp kardeşi Ögdülmüş'ün hükümdara hizmet etmesine rağmen kendisinin “dünya ve devletin” ne olduğunu bilmediğini söyleyerek inzivaya çekilmiştir²⁶.

Töre ve Unsurları: Türk devlet anlayışında hükümdar/kağan, ailesi ile birlikte devletin sahibidir. Dolayısıyla onları “dünya ve devlet” işlerini yürütmekle sorumlu bir yönetici olarak görmek mümkün değildir. Bu görevi aygucu/vezir hükümdar adına yerine getirmektedir. Belki bu nedenle ve ayrıca çevreyi merkezde temsil etme görev ve sorumluluğu ile vezir hanedan mensupları arasından değil, halkın arasından seçilmiştir. Türk devletlerinde bu anlayışın oldukça köklü olduğu görülebilmektedir. Hunlarda, Selçuklularda, Osmanlılarda vezaret makamında olanların önemli bir kısmının halktan, yerli sınıftan seçildiği vakıdır. Kutadgu Bilig’de de Aydoğdu, yönetimin bütün yükünü taşımak zorunda kalan hükümdarın yükünü almak üzere vezirlik görevini üstlenmek için yerini yurdunu bırakıp başkente gelmiştir²⁷. Karahanlı sarayında önemli bir göreve sahip olan Yusuf Has Hacib’e göre de vezir halktan olmalı, hesap ve yazı bilmeli, alçak gönüllü, merhametli, anlayışlı ve olgun olmalıdır²⁸.

Kutadgu Bilig’de devlet ile töre birbirinden ayrılmaz unsurlardır. Ancak töre, Norveçli ünlü sosyolog Johan Galtung’un ifadesiyle, parçaları da ayrı ayrı bütünsel/holistic²⁹ özellik gösteren üç sac ayağından oluşmaktadır; bunlar könilik, uzluk ve tüzlük’tür. Könilik, adaletin karşılığı olarak kullanılmıştır. Yusuf Has Hacib’e göre: kanunların adil olması gerekmektedir. Devleti korumak istiyorsa hükümdar, adil kanun yapmak zorundadır. **Könilik**, İslam öncesi dönemle İslami dönem arasında devlet anlayışının bir geçiş noktası gibidir. Hükümdarın ve dolayısıyla devletin adil olması, adalet dağıtması şarttır. Kamu vicdanının sağlanması Türk töresinin en önemli özelliğidir. **Uzlu**k ise akıl ve mantık demektir. Türk töresi us yani aklı ön plânda tutmaktadır. Zaten törenin kendisi de Türklerin uzun geçmişi içerisinde akıl ve irade ile şekillenen davranış biçimlerinin kurallara bağlanmış bir ifadesidir. Türkçede yer alan uzlaşma da insan ilişkilerinde veya devlet ile halk arasındaki münasebetlerde aklı ön plana alarak ortak bir noktada buluşmayı ifade etmektedir. Aynı zamanda kanun, iyi olduğu kadar topluluk yararını ve toplumu oluşturan bireylerin faydasını göz önünde tutmak zorundadır. Könilik ve “uzluk”un tamamlayıcısı durumunda olan Tüzlük ancak adalet içerisinde uzlaşmış toplumlarda görülmektedir.

26 A. Diaçar, a.g.e., s.132

27 A. Dilaçar, a.g.e., s. 92

28 A. Dilaçar, a.g.e., s.108; Acaba vezirde olması gereken bu özelliklerin hangileri Tonyukuk için de geçerliydi?

29 Merkez-Çevre ilişkisinin üçüncü bir yol olarak bütüncül ve çok boyutlu yönleri olduğunu ileri sürdüğü çalışması için bkz.: Galtung, J., “A Holistic Wiew on social Realty”, Multidimensional Social Science, Multidimensional Social ScienceAn inclusive approach tosocial position and inequality, Kees van der Veer, Åke Hartmann& Harry van den Berg (eds.), Amsterdam 2009

Çünkü tüzlük, eşitlik içerisinde sağlanan nizam demektir. Türk toplum ve devlet anlayışında insanlar hak ve yükümlülükleri bakımından eşittir. Düzen ve tüzük sözlerinin içerisinde aslında bu kavram vardır. Asayiş ve düzen ancak, törenin gereği olan tüzlük ile sağlanmaktadır. Kutadgu Bilig’de kanun ve adaleti temsil eden hükümdar: “Huzuruma geldikleri zaman oğlum ile bir yabancı arasında fark gözetmem.” ve “Benim gözümde bey ile kul arasında bir fark yoktur.” demektedir. Eşitlik sözü bazı dış ideolojik akımlarda sınıf çatışmaları ve yöneten-yönetilen ya da ezen-ezilen ikilikleri üzerine kurulmuştur. Bütün bu özelliklerin toplamında töre “**kişilik**” kazanmaktadır³⁰. Kişilik, aynı zamanda insanoğlunun tamamına hitap eden evrensel hukuka da gönderme yapmaktadır.

Eski Türklerde Suç ve Ceza

Tabiidir ki, hukuk veya törenin felsefi ve manevi yönünün yanı sıra somut ve mücessem hâlinin devlet-toplum ilişkilerinin ve düzeninin devam etmesi için önemi yadsınamaz. Bu açıdan yargı ve suç- ceza kavramlarının kapsamı ile uygulamalarının nasıl olduğuna dair yerli kaynaklardaki bilgileri gözden geçirmekte fayda vardır. Örneğin, Divânu Lugâti’t-Türk’te “suç” kelimesi bir şeyin sapması anlamında kullanılmıştır. Göktürk kitabelerinden anlaşıldığına göre, bugün kullandığımız şekliyle suç sözcüğünün en eski Türkçe karşılığı “yazuk/yazık” olmalıdır. Hem Divânu Lugâti’t-Türk’te hem de Kutadgu Bilig’de suç anlamında yazuk, suçlu anlamında da yazukluğ/yazıklı sözcükleri sıklıkla geçmektedir. Divan’da bey olanın bağışlayıcı özelliğine sık “Bu beg ol yazuk keçürgen/Bu daima suçu bağışlayan beydir” vb. şeklinde sık gönderme yapılmaktadır³¹. Aynı şekilde Kutadgu Bilig’de de hükümdarın suçu bağışlaması gerektiği sık sık ifade edilmektedir. “Dilimize Arapçadan geçen ceza sözcüğünün karşılığı ise eski Türkçede “kıyn” ve “kın” kelimesidir³². Göktürk kitabelerinde Kırgız ve Türgişler üzerine sefer yapılması söz konusu iken hatunu öldüğü için yurduna dönen Bilge Kağan, Tonyukuk’a “Bu süğ elit tidi kıyng könlünçe.../Bu askerî ilet, cezasını gönlünce ver” demiştir³³.

Eski Türklerde ceza gerektiren suçlar aşağı yukarı günümüzdekilerle aynıdır. Bunlardan bazıları; zulüm, haksızlık, yaralama, darp, insanın uzuvlarından birisine zarar verme, katl, kız kaçırma, hırsızlık, ırza tecavüz, tabulara tecavüz, haram sayılan yerlere ve eşyalara saygısızlık, zina, hukuki anlaşmaları ihlal etmek, bunlara aykırı davranmak, görevden kaçınmak, görevi ihmal, livata, başkalarına kötülük etmek,

30 Töre ve unsurları hakkında geniş bilgi için bkz.; M.Arslan, Kutadgu Bilig’deki Toplum ve Devlet Anlayışı, İstanbul 1987, s. 81-84. Bu konuda genel bilgi için ayrıca bkz.: Üçler Bulduk, “İl ve Töre Bağlamında Eski Türklerde Merkez Çevre İlişkisi”, Tonyukuk Kitabı (ed. K. Yıldırım), İstanbul 2020, s.361-370

31 B. Atalay, Divanı Lügati’-t Türk, C. I, s. 521

32 F.Şamil Arık, “ Eski Türk Ceza Hukukuna Dair Notlar I. Suçlar ve Ceza”, Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 17 Sayı 28 (Mayıs 1995), s.5-8

33 H. Namık Orkun, Eski Türk Yazıtları, TDK., Ankara 1987, s.110-111

yalancılık, kovuculuk, müfterilik, casusluk, saygısızlık, devlete ve devlet görevlilerine hakaret, hilekârlık, sahtekârlık, rüşvet, askerlikten kaçmak, askerî görevde başarısızlık, devlete isyan, vatana ihanet, soygunculuk, eşkiyalık, töreye aykırı davranmak, beylere karşı gelmek, devleti aldatmak, fuhuş, cana kast emirlere itaatsizlik vb. Bu suçlara yönelik cezalar ise dayak, işkence, organ kesimi, sakatlama, ölüm gibi bedenî, hapis gibi özgürlüğü bağlayıcı, sürgün gibi özgürlüğü kısıtlayıcı, tazminat ve müsadere gibi mali ve mal varlığına yönelik, ihtar, tekdir, tahkir-teşhir gibi onur ve haysiyet kırıcı manevi cezalardır³⁴.

Suçun ve cezanın niteliği zamana ve mekâna göre değişebildiği gibi, Türk topluluklarının her birinde de farklı farklı uygulamalar görülebilmektedir. Örneğin yukarıda bahsedildiği gibi, Çin kaynaklarında, Hunlarda büyük suç işleyenlerin ölümle cezalandırıldığı yazılıdır. Ancak büyük suçların ne olduğuna dair bir bilgi verilmemektedir. Ölümle cezalandırılan suçları büyük suç olarak nitelemek gerekirse Sirderya Oğuzlarında zina büyük bir suçtur. Nitekim Arap seyyah İbni Fadlan Oğuzlarda erkek ve kadınların çıplak olarak birlikte nehre girdiklerini, birbirinden kaçmadıklarını, bununla beraber hiç zina etmediklerini yazar ve şöyle der; “Aralarından zina eden birini, kim olursa olsun, dört kazık çıkıp kollarından ve bacaklarından bu kazıklara bağlarlar. Balta ile onu baştan ayağa ikiye bölerler. Kadın için de aynı cezayı verirler.”³⁵. İranlı tarihçi Gerdizi ise Dokuz Oğuzlarda bir kimsenin bakire ile zina yapması hâlinde ona 300 sopa vurulduğunu ayrıca bir kısarak, elli deve ve gümüş bir kadehin tazminat olarak alındığını belirtir³⁶. İslam kaynaklarının Dokuz Oğuz olarak bahsettiği Türkler Uygurlardır. Ötüken Uygurlarında tıpkı Hun ve Göktürklerde olduğu gibi töre ve örften kaynaklanan bir hukuk anlayışı söz konusu olup, suç ve ceza konusunda da farklı bir uygulama görülmez. Ancak Doğu Türkistan’a gelen Uygurlarda Budizm ve Çin etkisi hissedilir ölçüdedir. Özellikle Turfan belgelerinde Uygurların çok ayrıntılı, biçimsel ve modern bir yazılı hukuka sahip oldukları söylenebilir. Tutukluk-oğulluk (evlat edinme, rehin verme), kulluk, ödünç alma-verme, takas, vasilik vs. gibi özel ve kamusal hukuka yönelik pek çok örnekleme metin söz konusudur. Sözleşme ve anlaşmalara uyulmaması durumunda ceza, mal, para ve insan rehinliği şeklinde tazminata bağlanmakta, hukuku icra eden devlet veya görevlileri de paylarını almaktadır³⁷.

34 F. Şamil Arık, a.g.m., s. 13

35 İbni Fadlan Seyahatnamesi (haz.: Ramazan Şeşen), İstanbul 1995, s. 56

36 Ramazan Şeşen, İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, TKAE. Yayınları, Ankara 1985, s.79

37 Bkz.: Esra Yakut, “Eski Türklerde Hukuk”, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C.1, Sayı 3 (2002), s.422- 426; Ali Altunbaş, “İslamiyet Öncesi Türklerde Hukuk”, s.25- 29; F. Ş. Arık, A.g.m., s. 27-30

Yargı ve Yargıcı

Tarihi kayıtlardan anlaşıldığına göre, eski Türk devletlerinde adaleti temsil eden hakandır. Tabii olarak bu hak, beylikten hakanlığa kadar değişim göstermektedir. Çingiz Han ile oğullarının saraylarında, Bulgay ve Mönggeser gibi Ulug Yarguçı veya Moğolca, Yeke Yarguçı, yani baş kadıların varlığı ile ilgili bilgiler vardır. Ancak af hakkı, hakana aittir. Mengü Han’ın tahta çıkması ve hanedanın değişmesiyle cezalar, seçim kurultayının bir sonucu olarak hükme bağlanmış olmalıdır. Zira Mengü Han, seçim kurultayına gelmeyenlerden de hesap sormaya başlamıştır. Gazan Han, 1303’te Suriye’de başarı kazanamayan generalleri mahkeme için, muhtemelen normal mahkemelerin yetkileri dışına çıktığından, kurultay toplanmasını emretmiştir. Aslında, aksakallılar ile bilgelere oluşan, bir kabile veya boy şûrası da küçük bir divandır. Açık bir yargı kurultayı, MÖ 101’de, Hunlarda görülmektedir. Çin elçileri General Wei Lü’yü öldürmek isteyince Hun hakanı çok öfkelenmiş ve bu konuyu konuşmak üzere devletin ileri gelenlerini (kuei) çağırmıştır... Ancak, Hun vezirlerinden biri hakanın öfkesini yatıştırmayı başarmıştır. Aslında, bu da bir divandır. Çünkü bu kadar az bir zamanda, ülkenin her yanından devlet büyüklerin gelmesi mümkün değildir. Ancak, Hun seçimlerinden sonra, bazı kararlar alınarak devlette bazı kişilerin görevine son verilmesine bakarak bu cezaların, büyük kurultayın bir hükmü, sonucu olduğunu düşünmek mümkündür³⁸.

Hakan, devletin başı olmakla yargının da başkanıdır. “Yargu” denen yüksek devlet mahkemesine hakan başkanlık yapmaktadır. Özellikle kendisine karşı girilen isyan ve suikast teşebbüslerinde hakanın bizzat yargılama yaptığını gösteren bilgiler vardır. Mesela Büyük Hun Devleti Hakanı Atilla kendisine suikast hazırlayan suçlulardan Bigila’yı bir kurul önünde sorgulamış ve devlet başkanına isyanın cezasını ölüm olarak vermiştir. Cezalar, hakan tarafından infaz edilmektedir. Merkezden uzak yerleşim alanlarında ve daha sonraları merkezde de yargılama yapmak üzere görevliler atandığı görülmektedir³⁹. Türkistan tarihi uzmanlarından B. Ögel’in belirttiği gibi, metinlerden anlaşıldığına göre yargıç, eski Türklerde “töre” sözü ile ilgilidir. Uygurlarda “bilge törüçi” hem kanun koyucu ve hem de yargıç karşılığında kullanılmıştır. Halk arasındaki yargıçlar daha çok beyler ile aksakallılardır. Anadolu’da hâkim karşılığı söylenen “bilge, bükü, savcı” gibi eski Türk özlere taşıyan sözler de, daha çok yüksek kişiler ile ilgili olmalıdır.

Sonuç olarak; “Kuvvetler ayrılığı ve yargı bağımsızlığı açısından eski Türk devlet teşkilatında devlet başkanlığı (hükümdar, hakan, kağan), yasama kurulu (kurultay, toy), hükümet (ayuki) ve yargı (yargu)’nın birbirlerinden ayrı müesseseler olduğunu söylemek mümkündür. Hükümraniyeti temsil eden devlet başkanı, halktan ve ülkeden birinci derece sorumlu olduğundan yasama, yürütme ve yargı işlevini kendi

38 B. Ögel, “Devlet Meclisi ve Kurultay, Türkler C. 2, s. 874-897

39 Osman Kaşıkçı, “Eski Türklerde Devlet Başkanlığı- Hakanlık”, s.1569, Türkler C.2, ss- 1564-1574)

şahsında toplamıştır. Yani hükümdar töre koyabilmekte ve törede değişiklik yapıp, ülkeyi idare ederek, gerektiğinde yargılama da yapabilmektedir. Ancak, töre sayesinde hükümdar, bu yetkilerini hiçbir zaman zulme çevirmemiştir. Bununla birlikte hükümdar, devleti yalnız başına idare etmemiştir. İslam öncesi Türk devletlerinin idaresinde hana yardım eden, devlet içinde türlü vazifeler gören birçok müessese ve görevlilerin bulunduğu tarihi belgelerle sabittir. Bu nedenle, eski Türk devletlerinde tam manasıyla kuvvetler ayrımı olmasa da, bünyesindeki müesseseler nedeniyle yasama, yürütme ve yargının bir elde toplanması demek olan kuvvetler birliğinden bahsetmek mümkün değildir; kuvvetler ayrımının hükümdarın otoritesine dayalı kendine özgü bir şeklidir demek mümkündür. Her şeyden önce İslamiyet'ten önceki Türk devletlerinde adalet mülkün temeli, devletin de esasıdır"⁴⁰. Aynı tarihlerde mevcut olan yönetim biçimleri ile kıyaslandığında bazılarının belirttiği gibi, devlet, düzen ve hukukun tek kaynağı veya hukuk devlete tabidir indirgemeciliği ile açıklanacak⁴¹ bir durum, en azından eski Türk devlet anlayışı ve hukuku açısından geçerli değildir. Tarihi belgelerin de ortaya koyduğu üzere tecrübelerden ortaya çıkan, gelenekten ve alışkanlıklardan beslenen Türk töresi/hukuku devletin de üstündedir. Kaşgarlı Mahmud'un da belirttiği gibi "il gider, töre kalır."⁴². İslam'dan önceki Türk devletlerinde kanun için geçerli olan tanım budur.

KAYNAKÇA

Altunbaş, Ali, "İslamiyet Öncesi Türklerde Hukuk", HKÜ. Hukuk Fakültesi Dergisi Yıl Ocak 2022, C.12, Sayı 23, s.15-31

Arık, F., Şamil, "Eski Türk Ceza Hukukuna Dair Notlar I. Suçlar ve Ceza", Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 17 Sayı 28 (Mayıs 1995), s. 1-50

Arslan, Mahmud, Kutadgu Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı, İstanbul 1987

Atalay, Besim, Divanü Lügat-it Türk, Ankara 2006, C. 1, 2

Bedir, Mürteza., "Osmanlı Öncesi Türk Hukuk Tarihi Yazıcılığı" Tarih Araştırmaları Literatür Dergisi, C.3, sayı 5, 2005, s. 27- 84

Bulduk, Üçler, "Anaerkil ve Ataerkil Aile Tiplerinin Türk Devletlerine Yansımaları", Dünya Medeniyeti İçinde Türklerde ve Başka Topluluklarda Aile ve Akrabalık İlişkileri Çalıştay Tebliğleri ve Sonuç Bildirileri, Kastamonu, 2018

Bulduk, Üçler, "İl ve Töre Bağlamında Eski Türklerde Merkez Çevre İlişkisi", Ton-yukuk Kitabı (ed. K. Yıldırım), İstanbul 2020, s.361-370

40 Ali Kuyaksil- Ali Altunbaş, "Türklerde Hukuk Devleti Anlayışının Tarihsel Gelişimi", M. Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C 9, Sayı 19, (2012), s. 15- 46

41 Fatih Ertugay, "Türklerde Hukukun Amacı, "Kendim Devletli Olduğum İçin Kağan Oturdum"-dan "İnsanı Yaşat ki Devlet Yaşasın"a, Düşünen Siyaset Dergisi, sayı 29 (2014), s. 129-130

42 Besim Atalay, Divanü Lügat-it Türk, Ankara 2006, C. 2, s.25

Bulduk, Üçler, “Devlet Yönetimi”, İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü, (ed. M. Bilal Çelik), Nobel Yayıncılık, Ankara 2018

Bulduk, Üçler, “Dede Korkut Oğuzları’nda Devlet Teşkilatı”, Türk Devlet Yönetimi Geleneği, (ed. C. Buyar) Bışkek 2016

Dilaçar, Agop, Kutadgu Bilig İncelemesi, TDK. Yayınları, Ankara 2016

Ertugay, Fatih, “Türklerde Hukukun Amacı, “Kendim Devletli Olduğum İçin Kağın Oturdum”dan “İnsanı Yaşat ki Devlet Yaşasın”a, Düşünen Siyaset Dergisi, sayı 29 (2014), s. 109-134

Farabi, İdeal Devlet, (çvr. Ahmet Arslan),İş Bankası Yay., 2016

Galtung, J,“A Holistic Wiew on social Realty”, Multidimensional Social Science, An Inclusive Approach Tosocial Position and Inequality, Kees van der Veer, Åke Hartmann& Harry van den Berg (eds.), Amsterdam 2009

Orkun, H. Namık, Eski Türk Yazıtları, TDK., Ankara 1987

İnalcık, Halil, “Kutadgu Bilig>de Türk ve İran Siyaset Nazariyeleri ve Gelenekleri.” Reşid Rahmeti Arat İçin, 259-271. Ankara 1966. Ankara 1982,

Kafesoğlu, İbrahim, Türk Milli Kültürü, İst.2000, (20.baskı)

Kaşıkcı, Osman, “Eski Türklerde Devlet Başkanlığı- Hakanlık”, Türkler C.2, Ankara 2008, s- 1564-1574

Köprülü, Fuat, “Ortazaman Türk Hukuki Müesseseleri, İslam Amme Hukukundan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yok Mudur?”, Belleten 2 (1938), s. 39- 72

Kuyaksil Ali, Altunbaş, Ali, “Türklerde Hukuk Devleti Anlayışının Tarihsel Gelişimi”, M. Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C 9, Sayı 19, (2012), s. 28

Onat, A., Orsoy,S., Ercilasun K., Çin Kaynaklarında Türkler: Han Hanedanlığı Tarihi Bölüm 94 A/B, Hsiung-nu (Hun) Monografisi, (Hzr.: TTK Yay. Ankara 2004

Ögel, Bahaeddin, “Devlet Meclisi ve Kurultay, Türkler C. 2, Ankara 2008, s. 874-897

Ögel, Bahaeddin, Türklerde Devlet Anlayışı (13.yy. Sonuna kadar) Ankara 1982,

R.Genç, Karahanlı Devlet Teşkilatı, İstanbul 1981

Şeşen, Ramazan, İbni Fadlan Seyahatnamesi, İstanbul 1995

Şeşen, Ramazan, İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, TKAE. Yayınları, Ankara 1985

Taneri, Aydın, Türk Devlet Geleneği -Dün Bugün-, Ankara 1975

Tekin, Talat, Orhun Yazıtları, Ankara 1988

Togan, İ.- Kara, G.- Baysal, C., Çin Kaynaklarında Türkler, Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang- shu), Açıklamalı Metin Neşri, TTK Yayınları, Ankara 2006

Turan, Osman, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, Nakışlar Yayınevi C.I-II (5.baskı)

Utkan, Polat, Tarihçinin Kayıtları'na (Shi Ji) Göre Hunlar, T. İş Bankası Kültür yayınları, İstanbul 2018

Yakut, Esra, "Eski Türklerde Hukuk", Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C.1, Sayı 3 (2002), s. 401-426

Prof. Dr. Said Nuri AKGÜNDÜZ

2002’de Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. Yüksek lisansını (2004) ve doktorasını (2010) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Hukuku Bilim Dalında tamamladı. Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulaması başlıklı doktora tezi kitap olarak da yayınlanmıştır. 2018’de doçent, 2024’te profesör ünvanını aldı. Hâlen Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü İslam Hukuku Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Fıkıh düşüncesi ve literatürü, Türk hukuk tarihi ve Osmanlı hukuk uygulaması başlıca çalışma alanlarıdır. Alanında yayınlanmış kitap, makale ve tebliğleri bulunmaktadır.

İLK TÜRK İSLAM DEVLETLERİNDE (GAZNELİLER VE SELÇUKLULAR) YARGI EĞİTİMİ

The Judicial Education in Early Muslim Turkish States (Ghaznavids and Seljukides)

Said Nuri AKGÜNDÜZ*

ÖZET

İlk Türk İslam devletlerinde yargıda görev alan kişiler ve bunların aldıkları eğitime odaklanmayı hedefleyen bu incelemede, sırasıyla Türklerin İslam'ı benimsedikten sonra kurdukları üç büyük devlet olan Gazneliler, Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları'ndaki gelişmeler ele alınacaktır. İslam adliye teşkilatının Hz. Peygamber Dönemi'nde kurularak gösterdiği gelişim, kadılık başta olmak üzere adliye teşkilatının diğer önemli unsurlarına dair teorik esaslar ve bu konuda ortaya konmuş olan öğreti, konumuza ışık tutması ve fikrî altyapıya işaret etmesi açısından önemlidir. Buna bağlı olarak, mezkûr hususlara ana konuya giriş çerçevesinde temas edildikten sonra, ele alacağımız döneme dair erişebildiğimiz kaynaklar ve daha önceki araştırmaların da yardımıyla bu devletlerdeki hukuk anlayışını ve adli yapıyı, bu yapıyı kuran unsurları, özellikle kadılık müessesesini ve kadınların nasıl bir eğitimden geçtiğine dair bulguları yazımızda değerlendireceğiz. Şüphesiz ki, İslam tarihi boyunca medreseler, eğitim öğretim faaliyetlerinin ana merkezi olduklarından ve hukuk eğitimi dâhil her türlü talim için temel teşkil ettiklerinden, bu incelememizde medreselere dair bilgileri bizlere aktaran kaynakların özel bir öneme sahip oldukları görülmektedir. Kuruldukları zamandan itibaren medrese geleneği içerisinde ayrı bir mevki kazanmış olan Nizamiye medreselerinin ve onu takip eden kurumların, kadınların eğitiminde de ciddi bir role sahip olduğu görülmektedir. Orta Asya ve Anadolu coğrafyasının büyük bir kısmında hüküm sürmüş olan bu devletlerin oluşturduğu birçok geleneğin sonraki dönemlere, özellikle Osmanlı Devleti'ne olan etkileri arasında, hukuk ve adli yapı, hukuk adamlarının yetiştirilmesi ve görevlendirilmelerine dair usul ve esaslar da bulunmaktadır. Bu bölümde, tarihî malzemenin sunduğu imkânlar çerçevesinde zikredilen üç devlette, bu alanda yaşanan gelişmeler aktarılmaya gayret edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hukuk, Yargı, Eğitim, Gazneliler, Selçuklular.

* Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Anabilim Dalı, saidnuriakgunduz@ibu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0145-7921.

ABSTRACT

The three major states that the Turks founded after converting to Islam—the Ghaznavids, Great Seljuks, and Anatolian Seljuks—and their respective developments will be covered in this study, which aims to concentrate on the individuals who served in the judiciary in the first Turkish-Islamic states and the education they received. The evolution of the Islamic judicial system after the Prophet's time is significant for illuminating our topic and highlighting the intellectual foundation, the theoretical basis of the other crucial components of the judicial system, particularly the judgeship, and the doctrine advanced on this matter. The understanding of law and judicial structure in these states, the factors that established this structure, especially the institution of qâdî and how the qâdîs were educated, will be revealed after the aforementioned issues have been touched upon within the framework of the introduction to the main subject with the aid of the resources we have accessed regarding the period we will discuss and previous research. Since madrasahs were the primary centers of educational activities throughout the history of Islam and were basis for all types of training, including legal education, it is clear from this study that the sources that inform us about them have a special significance. It is seen that the Nizamiye madrasahs and the institutions that followed them, which have gained a separate position in the madrasah tradition since the time they were established, also have a serious role in the education of qâdîs. Among the effects of many traditions formed by these states, which ruled in a large part of the Central Asian and Anatolian geography, on the following periods, especially on the Ottoman Empire, there are also law and judicial structure, procedures and principles regarding the training and assignment of lawyers. In this section, we will try to convey the developments in this field in the three states we have mentioned, within the framework of the possibilities offered by the historical material.

Keywords: Law, Judiciary, Education, Ghaznavids, Seljukides.

GİRİŞ: İlk Türk İslam Devletlerinde Hukuk ve Adli Yapı

Türklerin İslam dinini benimsemelerinden sonra kurdukları devletlerin teşkilatına bakıldığında, bu yapılarda İslam'ı tanımalarına vesile olan Abbasi Devleti'nin kurumlarının ve geleneklerinin olduğu kadar, İslam öncesi Türk devlet törelerinin de izlerini görmek mümkündür. Bazı beylikleri ve yarı müstakil devletleri bir tarafa bırakırsak, ilk Türk İslam devletleri olarak kabul edilen Karahanlılar ve Gazneliler ile bunların takipçisi olan Selçuklular ve ondan doğan beyliklerin hemen hepsinde hem eski Türk gelenekleri hem İslami kural, kaide ve müesseselerin yer aldığı, birbirine kaynaştığı mülâhaza edilir. Bu iki ana damarın yanı sıra, sözü geçen devletlerin kısmen yahut tamamen üzerinde yer aldığı İran toprakları ve Fars kültür ve medeniyetinin hâkim olduğu bölgelerde Sasani devlet geleneğinin de tesirlerinin bulunduğu unutulmamalıdır.

Osmanlı öncesi Türk İslam devletleri derken sınırlarımızı Gazneliler, Büyük Selçuklu Devleti ve Anadolu Selçuklu Devleti olarak çizdiğimizizi belirtmeliyiz. Dolayısıyla Karahanlılar, Samaniler, Harzemşahlar vb. bu çerçevede akla gelebilecek devlet ya da beyliklerin incelenmesi konumuzun sınırları dışında tutulmuştur. Konumuz olan yargı görevlisi (hukukçu) eğitimi açısından ele alacağımız üç devletin siyasi ve sosyal tarihine dair elimizdeki kaynaklar nispeten daha boldur. Ayrıca, bu üç büyük devlet geleneği hakkında zikredeceğimiz hususlar ve yapacağımız tespitlerin az ya da çok diğer Türk İslam devletleri için de geçerli olduğunu söylemek mübalağa sayılmamalıdır. Hatta, Osmanlı devlet teşkilatı ve hukuk bürokrasisine aşina olanlar, Osmanlıların selefi olan bu devletlerle konumuz açısından birçok benzerlik bulacaklardır.

Türklerin İslam'ı benimsedikten sonra kurdukları devletlerde padişah ve yöneticilerin dine ve din adamlarına karşı gösterdikleri sevgi, saygı ve bağlılığa dair kaynaklarda bol miktarda örnek yer almaktadır. Bunun ötesinde, Satuk Buğra Han, Gazneli Mahmud ve Sultan Alparslan gibi hükümdarların kendilerinin de dindar oldukları, hatta veli sayılacak derecede manevi yönleri öne çıkarılan şahsiyetler oldukları ifade edilmiştir. Bu bağlılık ve sevgi sadece şahsi bir tutum olarak kendini göstermemiş, bunun ötesinde devletin hukuki yapısının temel karakterini belirlemede dinin baskın bir rol oynamasını da sağlamıştır. Dolayısıyla Emevi ve Abbasi devletlerinde olduğu gibi, bu yazımızda ele alacağımız Türk İslam devletlerinde de hukuk sistemi dinî bir temele oturmuş, *şer'-i şerîf*, hukukun ve kanunun esası olmuştur. Bu genel kabulü ortaya koymakla birlikte, aslı kadim Türk töresine dayanan örfî hukukun özellikle devlet teşkilatı ve kamu hukuku sahasında, bu devletlerin adalet mekanizmasını ve hukuki bünyesini tamamlayıcı bir unsur olarak daima yer aldığını hatırlatmak gerekir. Yukarıda da temas ettiğimiz üzere, en çok Osmanlı hukuk yapısında dile getirilen şer'-i örfî hukuk birlikteliği şüphesiz ki Osmanlıların kendinden önceki büyük Türk İslam devletlerinden tevarüs ettiği bir gelenektir.

Şer'-i örfî hukuk birlikteliğinin yansıması olarak, bölgesel ve idari farklılıklar bir tarafa, İslam devletlerinde asli görevi mahkemede yargıçlık olan ve adli mekanizmanın temelini teşkil eden kadıların (kâdî) yanı sıra, devlet başkanı (hükümdar, sultan), vezir, muhtesip, âmil, ordu komutanı vb. çeşitli görevlilerin de hukuki işleyişte vazifeleri bulunmaktadır. Asıl görevleri farklı olmakla birlikte, bu kişilerin yer aldığı ya da başkanlık ettiği bazı meclisler ve divanlar da dikkate alındığında, bunların bir tür olağanüstü yargılama makamı yahut üst yargı organı gibi değerlendirilmesi mümkündür.

Bu incelememizde; sırasıyla Gazneli, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletlerindeki hukuki yapılara, hukukçu vasfını taşıyan kişilere ve bu kişilerin aldıkları eğitime projeksiyon tutmaya çalışacağız. Bu çerçevede, konumuzla teorik altyapı olarak ilgisi olan İslam hukukunun nazari literatürü, bu devletlerin tarihine dair eski kaynaklar ve yeni araştırmalar ile siyasetname kitapları da başvuru kaynaklarımız arasında yer alacaktır.

I. İSLAM HUKUKUNDA YARGILAMA VE KÂDILIK MESLEĞİ

Girişte de belirttiğimiz gibi, incelediğimiz dönemdeki devletlerin hukuk sistemi İslam hukukuna dayalı idi. Dolayısıyla, İslam'ın doğduğu yılların tekabül ettiği VII. yüzyılın başlarından Gazneliler ve Selçukluların hüküm sürdüğü döneme kadar geçen yaklaşık dört asırlık zaman diliminde İslam yargılama hukukunun nazari ve tatbiki gelişimine kısa bir bakış atmamız, inceleyeceğimiz dönemdeki hukuk yapısını ve kadılık vazifesini anlamamıza yardımcı olacaktır. Burada, ilk olarak kısaca İslam adliye teşkilatının tarihî gelişimine, sonra da yargı çeşitleri ve yargı görevi hakkında önemli bilgiler içeren klasik bir eserin çizdiği teorik çerçeveye bakacağız.

Hız. Muhammed'in doğduğu, büyüdüğü ve kendisine peygamberlik tebliğ edildiği Mekke'den Medine'ye hicret etmesiyle burada yeni bir toplum inşa edilmişti. Bu toplumun dinî yönden rehberi ve öncüsü konumunda olan Hız. Peygamber tabii olarak aynı zamanda siyasi ve askerî olarak da kendisine inananlara ve Medine'de yaşayan diğer din mensuplarına liderlik etmekteydi. Bu çerçevede; birçok İslam tarihçisinin de kabul ettiği gibi aslında Medine'de bağımsız bir şehir devleti kurulmuş, bu yapı bir devletin temel görevlerini ve işlevlerini icra etmeye başlamıştı. Toplumu idare etmek, temel ihtiyaçlarını karşılamak ve insanlar arasındaki anlaşmazlıkları gidermek de bu görevler arasında olup bu tür durumlarda bir başvuru merciine ihtiyaç bulunmaktaydı. Borç, alışveriş, arazi anlaşmazlıklarını çözmenin yanı sıra hırsızlık, zina, iftira ve diğer suçları işleyenleri yargılama ve cezalandırma bu otorite tarafından deruhte edilen işler arasındaydı. Bu yetkiyi kullanma işini bizzat Hız. Peygamber'in kendisi üstlenmiş, gerek Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerden, gerekse de kendi peygamberlik bilgisi ve uygulaması (Sünnet) ile bu sorunlara çözümler getirmiştir. İlk olarak onun temsil edip icra ettiği bu göreve İslam hukukunda yargılama anlamında *kazâ* ifadesi kullanılmış ve bir terim olarak yerleşmiştir.

İslam devletinin sınırlarının büyümesi ve Medine dışına da taşması ile daha Hız. Peygamber hayatta iken çeşitli şehirlere ve bölgelere kadılar gönderilmiştir. Bu vazife ile gönderilen kişilerin görevi bazen sadece kadılık, yani mahkemede yargıçlıkla sınırlı olmayıp, aynı zamanda valilik, gittiği bölgenin vergi tahsildarlığı, yerine göre muallimlik ve mürtşitlik gibi daha kapsamlı olabiliyordu. Dönemin devlet ve toplum yapısının sadeliği de göz önünde bulundurulduğunda bu tür görevlendirmeler garip karşılanmamalıdır. Nitekim şehirler büyüüp işler çoğaldıkça bu görevler arasındaki sınırlar netleştirilmiş, kadıların diğer idari görevlilerden ayrı olarak sadece yargılamayla ilgili işlere bakmaları sağlanmıştır.

Hız. Ömer'in, Basra kadısı Ebû Musa el-Eş'arî'ye gönderdiği bir mektup yargılama hukukunun esaslarını içermesi bakımından İslam kaza tarihinde müstesna bir yere sahiptir. Bu mektupta, bir kadının kendisine gelen bir dava karşısında ne yapması gerektiği, taraflara karşı tutumu, ispat vasıtaları, mahkemede adaletin te-

celli etmesi için yapılacaklar konusunda öğütler verilmekte ve yol gösterilmektedir¹. Sonraki yüzyıllar boyunca fıkıh literatüründe edebül-kâdî (kadılık mesleği, usulü ve ahlakı) başlığıyla yazılmış kitaplar ve bölümler bu mektuptaki ilkelerin ayrıntılı birer açıklaması niteliğini taşımışlardır.

Emeviler ve Abbasiler döneminde devletin yargı işlevini icra eden kurumlar daha da gelişmiş, kadıların yanı sıra başkadılık (kâdî'l-kudât), mahkemede katiplik, muhızırlık, kassamlık, katib-i adl (noterlik) gibi görevlerin de ihdas edildiği görülmüştür.

Şafii hukuk bilgini İmam Mâverdi'nin (ö. 1058) *el-Abkâmu's-sultâniyye* adlı eserinde yargı ve yargıçlara dair bilgi verdiği bölüme baktığımızda ilk olarak bu görev ve şartlarını tamamlamış kişilerin atanacağını söyleyerek söze başladığını görürüz. Mâverdi, kadıda bulunması gereken yedi şartı şu şekilde saymaktadır: Ehliyet yaşına ulaşmış bir erkek olması; zeki, temyiz kabiliyeti gelişmiş, hata ve gaffet kusurlarından uzak, sorun çözme kabiliyetlerine sahip olması; hür, Müslüman ve âdil (temiz bir geçmişe sahip ve iffetli bir yaşam tarzı olan) olması; bedenî olarak görevini yapmasına engel olacak duyma ve görme özürlerinin bulunmaması. Son şart ise usul ve fûru ile fıkıhı iyi bilmesi, yani iyi bir İslam hukuku eğitimi almış olmasıdır².

Yargı görevinin nasıl icra edileceği, kadının hangi mezhepten olacağı ve farklı bir mezhepten kadı atanması durumunda hangi konularda nasıl hareket edeceği vb. hususlar da Mâverdi'nin ayrıntılı bir şekilde üzerinde durduğu konular arasındadır. Ona göre kaza görevinin kapsamına birçok madde gireceğinden, yapılacak atamada eğer bir tahsis varsa bu muhakkak zikredilmelidir, aksi takdirde kaza velayeti (yargı yetkisi) temel olarak şu maddeleri içerecek şekilde mutlak bir biçimde ortaya çıkar: Anlaşmazlıkları çözmek; borcunu ödemekte gecikenlerden tahsilatı yapıp alacaklılara ulaştırmak; akıl hastalığı, küçüklük, tedbirsiz harcamalar gibi sebeplerle tasarruftan alıkonulmuş olanlar üzerinde velayet yetkisini kullanmak; vakıflara nezaret etmek; vasiyetlerin uygulanmasını takip etmek; (Şafilere göre) velisi olmayan kadınların nikahta velisi olarak hareket etmek; ağır cezaları uygulamak; yapılardaki ve

1 Fahrettin Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2020, s. 300-302.

2 Ebül-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdi, *el-Abkâmü's-Sultâniyye*, haz. Ahmed Câd, Dârü'l-Hadis, Kahire 2006, s. 110-112. Burada yer verilen bazı şartlar Mâverdi'nin mensubu olduğu Şafii mezhebine göredir. Buna karşılık Hanefi mezhebine göre, kadıda aranan şartlar arasında erkek olmak ve âdil olmak yer almaz. Kâdınların hadler ve kısas (ağır cezalar) hariç her konuda kadı olarak görevlendirilip karar vereceği ilke olarak kabul edilmiştir. Hanefi fıkıh bilgini Merğînânî kadının sahip olması gereken bilgi seviyesinden bahsederken de şu ifadeleri kullanmaktadır: Kâdî, fıkıh ve hadis konusunda bilgi sahibi olmalıdır, böylece rivayetlerin manalarına vukuf edebilir ve hakkında nass olan konularda kıyasa başvurmayla kalkmaz. Ayrıca halkın örf ve adetlerine dair sezgisi de kuvvetli olmalıdır. Zira bunlara dayalı hükümler de bulunmaktadır." Burhânüddin el-Merğînânî, *el-Hidâye Şerbu Bidâyeti'l-Mübtedî*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1986, C III, s. 101.

yollardaki haksız uygulamalara engel olmak; şahitlerin hâlini araştırmak ve yerine atayacağı vekilleri (nâib) seçmek. Müellifin son zikrettiği görev ise, güçlüyle zayıf arasında eşit davranmak ve yargılamada güçlü ve zayıf arasında fark gözetmemektir ki, bu ayrı bir görev olmaktan çok daha önceki maddeleri tatbik ederken kadının gözetmesi gereken temel ilkedir³.

Mâverdî'nin ele aldığı diğer bir konu divan-ı mezalimdir. Müellif, kadıların gücünü aşan durumlarda ve özellikle güçlü yöneticilerin, zenginlerin ve eşrafın yaptıkları hukuksuz davranışlar karşısında zulme uğrayanların haklarını aramaları için bir nevi üst yargı yolu olan mezalimin esaslarına ve tarihine dair bilgiler vermektedir. Bu çerçevede, İslam öncesi Araplarda ve İranlılarda bu kurumun kökenlerine de işaret eden Mâverdî, kendi dönemine gelinceye kadar İslam devletlerindeki mezalim uygulamalarından bahsetmektedir. Mezalim divanının yöneticisi doğal olarak hükümdarın kendisi, ya da bu işle görevlendirdiği veziri veya diğer yüksek bir memurudur. Elbette ki bu divanı yöneten kişi karar vermede özellikle hukuk bilgisine danışacağı hukukçular (fukahâ) başta olmak üzere katipler, şahitler ve diğer memurlardan yararlanacaktır. Daha sonra Mâverdî, mezalimin hangi konuları kapsadığından ve genel yargı (kaza) ile aralarındaki farklardan bahseder. Divan-ı mezalimde soruşturmanın yürütülmesinin ve delillerin toplanmasının, kendine has katı kuralları olan genel yargıya göre daha esnek bir usule sahip olduğu, böylece neticeye ulaşma ve adaleti sağlamada sultanın elini daha da kuvvetlendirdiği bu farklardan anlaşılmaktadır⁴.

İslam'ın temel ilkelerinden biri olan *iyiliği emredip kötülükten sakındırmak* görevinin somutlaşmış hâli olarak ortaya çıkan hisbe kurumu ve teşkilatı da Mâverdî'nin incelediği bir konudur. Genel ahlakın ve kamu düzeninin sağlanmasında teftiş, müdahale ve yeri geldiğinde yaptırım uygulama yetkilerine de sahip olan hisbe görevlilerine muhtesip denir. Muhtesibin temel görevleri, genel yargı (kaza) ve mezalim divanından farkları müellif tarafından detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Müslümanların ibadetlerini ifa etmesinden günahlardan sakınmalarına, çarşı-pazar-daki fiyatların kontrol edilmesinden deniz ve ırmaklarda seyreden teknelerin taşıma kapasitelerinin denetlenmesine kadar birçok alanda muhtesibin denetleme ve uyarma görevi bulunmaktadır. Muhtesibin kadıdan belki de en önemli farkı uygulayacağı yaptırımların bir hüküm (hukuki karar) niteliği taşımaması, o anda düzenin sağlanması için yapılan bir müdahaleden ibaret kalmasıdır⁵. Bu açıdan, muhtesip, günümüzde zabıta ve polisin yaptığı bir kısım görevleri ifa ediyordu denebilir.

3 Mâverdî, age., 115-116, 119-122.

4 Mâverdî, age., 130-139.

5 Mâverdî, age., 349-373.

II. GAZNELİ DEVLETİ'NDE HUKUKİ YAPI VE HUKUK ADAMLARI

963-1186 yılları arasında Horasan, Afganistan ve Kuzey Hindistan'da hüküm sürmüş olan Gazneliler, Sünni inanca bağlı bir Türk devletidir. Başta Gazneli Mahmud olmak üzere sultanların meclislerinde yer verdikleri, hürmet ve sevgi besledikleri âlimler arasında fıkıh (İslam hukuku) bilginleri de yer almaktaydı. Bunlardan biri de Sultan Mesud'un meclislerinde yer alan ve *el-Mes'ûdî fi'l-furû'î'l-Hanefiyye* adlı eserini Sultan için yazmış olan Kâdî Ebû Muhammed Abdullah b. Hüseyin en-Nâsîhî'dir (ö. 1055)⁶. Gazneliler Devleti'nin padişahları arasında en ünlüsü olan Sultan Mahmud'un Sünniliğe bağlılığı, hadis bilgisine sahip olması, huzurunda Şafii ve Hanefi hukukçuları arasında tertip ettiği münazaraları dikkatle dinlemesi ve onlara sorular sorması kaynaklarda özellikle zikredilmiştir. Sultan Mahmud Hindistan'daki putperestlere karşı olduğu kadar İslam ülkelerinde dinî yönden karmaşa çıkaran gruplarla da mücadele etmiştir. Mesela heretik akımlar olan Batinilere ve Karmatilere göz açtırmamıştır. Ancak Ehl-i Sünnet dışı sayılan bir fırka olan Keramilere uzun süre müsamaha ve yakınlık göstermiş, bilahare Kâdî Said adında bir âlimin uyarısı ile bu fırka mensuplarını etrafından uzaklaştırmıştır⁷.

İslam devletlerinde teorik olarak adalet yönetimi devlet başkanının göreviydi. O da bu vazifesini yerine getirmekte kendisini temsil edecek görevliler atamak durumundaydı. Bunlar hiç şüphesiz ki İslam hukuku alanında uzmanlık yapmış ve yeterli bilgiye sahip kadılar olacaktı. Bütün İslam dünyasında olduğu gibi Gaznelilerde de adalet bu şekilde idare edilmiştir. Her şehirde bir kadı, her eyalet merkezinde de bir kâdî'l-kudât yahut baş kadı bulunmaktaydı. Mezheplerin yaygınlığına ve ihtiyaca göre kadıya yardımcı olmak yahut ilgili davalara bakmak üzere ilave kadı atamaları da yapılmaktaydı⁸. Yukarıda bahsedilen Nâsîhî'nin bir dönem kâdî'l-kudâtlık yaptığını bilmekteyiz⁹ ki bu, Gaznelilerde hâkim mezhebin Hanefilik olduğu yönünde bir gösterge sayılabilir.

Kâdıların devlet içindeki pozisyonu önemliydi, zira o, Müslümanların hayatı ve malvarlığı hakkında söz sahibiydi. Kâdılara iyi maaşlar ödenmiş ve vazifelerinde çok ciddi ihmalleri görülmedikçe görevlerinden azledilmemişlerdir. Kâdî mahkemelelerinin işleyişi sade olup savcılar veya avukatlar yoktu. Kâdî önce tarafları dinler, şahitler varsa onların tanıklığına başvurur, neticede anlaşmazlık hakkındaki kararını bildirirdi. Dava hakkındaki kural çok açık değilse, kadı hakkaniyet, sağduyu ve emsal kararlara dayanarak bir hükme ulaşırdı. Sultan Mahmud adalet mekanizmasının işleyişine önem vermiş, kadıları iyi eğitim almış ve dürüst kişiliği ile bilinen müftüler

6 Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 93.

7 Merçil, age., s. 46-47.

8 Muhammad Nâzim, *The Life and Times of Sultan Mahmûd of Ghazna*, Cambridge University Press, Cambridge 1931, s. 148.

9 Tahsin Özcan, "Nâsîhî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C 32, İstanbul 2006, s. 394.

ve fakihler arasından seçmiştir. Kâdı, görevini kötüye kullanma yahut tarafgirlikle itham edilmişse sultan bizzat kendisi soruşturmayı yürütür, eğer suçlamalar doğru çıkarsa ilgiliyi derhâl görevinden uzaklaştırırdı¹⁰. Gazneli Devleti'nde hukuk adamı olarak en başta kadılar gelmektedir. Şer'i yargılamayı yürüten ve evlenme, boşanma, miras vb. hukuki ilişkiler hakkında hükmeden kadılar bu temel görevlerinin yanı sıra vakıflara nezaret etmek, noterlik gibi vazifeleri de icra etmişlerdir¹¹.

Gazneli sultanları adli sistem içerisinde örfi hukukla ilgili olarak divan-ı mezalime katılmakta, doğrudan doğruya hâkimlik yaparak halkın şikâyetlerini dinlemek ve devlet memurları hakkında derecelerine bakmaksızın karar vermekte idiler. Sultanın yanı sıra mezalime vezirler ve valiler gibi önemli görevliler de katılmakta, onlar, muhtemelen gerektiğinde danışmanlık yapmakta idiler. Tabii bu davalar ya kendi alanlarıyla ilgili konularda yahut da hukuk alanında uzmanlık bilgisi gerektirmeyen konularda idi. Mezalim meclisleri, sultanın başkanlığında haftada iki defa tertip edilmekteydi¹².

Gazneliler döneminde hukuk adamlarının eğitime dair kesin ve açık bilgiler olmamakla birlikte; diğer ilimlerin yanı sıra fıkıh eğitimi de veren ve netice olarak kadıların yetiştirildiği medreselerin Gazne başta olmak üzere çeşitli şehirlerde açıldığı ve faaliyet gösterdiği bilinmektedir¹³.

III. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NDE YARGIDA GÖREV YAPAN KİŞİLER VE EĞİTİMLERİ

Oğuzlar'ın Kınık boyuna mensup bir ordu kumandanı olan Selçuk Bey'den adını alan Selçuklu Devleti, Tuğrul Bey'in 1040 yılında Gazneliler'e karşı kazandığı Dandanakan Savaşı'yla kurulmuş sayılır. 1055 tarihi ise Sünni İslam halifesinin Tuğrul Bey tarafından esaretten kurtarılması ve Türklerin İslam dünyasının koruyuculuğunu ve liderliğini üstlenmesi açısından bir dönüm noktasıdır. Anadolu'nun bir kısmı ile, İran ve Arap topraklarını da içine alarak Orta Asya'nın neredeyse tamamını kapsayan bir alanda hâkimiyet kurmuş olan Büyük Selçuklu Devleti, son hükümdarı Sultan Sencer'in 1157 senesinde vefatıyla tarih sahnesinden çekilmiştir¹⁴.

Askerî ve siyasi başarıları sayesinde oldukça geniş bir alanda egemenliğini kurmuş olan Selçuklu Devleti'nin idare ve medeniyet yönleri de gayet parlaktır. Hane-

10 Nâzim, age., s. 149.

11 Güller Nuhoglu, *Beyhaki Tarihi'ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995, s. 355-356.

12 Erdoğan Merçil, *Afganistan ve Hindistan'da bir Türk Devleti: Gazneliler (Siyaset, Teşkilât, Kültür)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014, s. 190; Nuhoglu, agt., s. 358-359.

13 Nuhoglu, agt., s. 367-368; Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009, s. 193-194.

14 Faruk Sümer, "Selçuklular", *DİA*, C 36, İstanbul 2009, s. 365-371.

dan üyelerinin mensubiyeti başta olmak üzere çeşitli unsurlardaki Türklüğe ilaveten, İranlılar ve Araplar da bu Devlet'in temel unsurları konumunda idiler. Mesela Alparslan ve Melikşah'ın kudretli veziri Nizamülmülk (ö. 1092) bir İranlı idi. Selçukluların çoğu zaman iyi ilişkiler içinde oldukları Bağdat merkezli Abbasi hilafeti, devletin dinî ve hukuki yapısının yönünü belirlemede etkili bir faktördü. Bu çerçevede Selçuklu Devleti'nin adalet mekanizmasında yer alan ve yargılama görevi ile ilişkisi olan kişi ve kurumlardan sırasıyla bahsedeceğiz.

1. Kâdı

Büyük Selçuklu Devleti'nde yargı, şer'i ve örfi olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Kâdılar şer'i davalara bakarlardı. Kâdıların başında ise merkezde bulunan bir kâdı-ı kudât bulunurdu. Asayiş ve siyasi davalar ile ilgilenen örfi mahkemelerin başında ise "emir-i dâd" adıyla anılan bir görevli vardı. Diğer İslam devletlerinde olduğu gibi, Selçuklular'da da şer'i yargılamanın temel unsuru kadı idi. Hukuk ve ceza yargılaması şeklindeki bir ayırımın ilke olarak mevcut olmadığı İslam adliye teşkilatı düzeninde kadı, görev sınırlaması olmaksızın bütün davalara bakmaktaydı. Teorik olarak geçerli olan bu ilke doğal olarak, istisnai yargılama usulleri, askerî yargılamalar ve olağanüstü hâller ile sınırlandırılmıştır¹⁵. Kâdılar; evlenme ve boşanma işleri, nafaka, miras ve alacak davalarına bakar, yetimlerin ve erkek akrabası olmayan kadınların vesayetini üstlenirlerdi. Ayrıca noter vazifesi görürler, camileri ve bunlara ait tesisleri ve vakıfları yönetirler, vakfiyeler düzenlerlerdi¹⁶.

Selçuklu veziri Nizamülmülk kaleme aldığı *Siyasetnâme* adlı eserinde, kadıların adaleti sağlamadaki rolüne ve önemine vurgu yapan ifadeler yer vermektedir. Hukuk bilgisine sahip kişilerden ilmî yeterliliği ve liyakatı olanların bu görev için seçilmesi, vazifede bulundukları sürece gerekli saygıyı ve maddi desteği görmeleri, mülkün temeli olan adaletin tesisinde ve korunmasında padişahı temsil ediyor oluşları bu kitapta temas edilen hususlardandır. Yargılama ve adalet dağıtma görevinin aslında padişahın vazifesi olduğunu bildiren yazar, doğal olarak bu görevi her zaman ve zeminde yürütmesi mümkün olmayan padişahın niyabet suretiyle bu vazifeyi ehline vermesi gerektiğini söylemektedir. Dolayısıyla padişahın bu yetkisi kadılar eliyle kullanılacağından onların maddi kaygılardan kurtulmaları ve görevlerini hakkıyla ifa etmeye odaklanmaları sağlanmalıdır. Böylece işin ehemmiyet ve nezaketine dikkat çektikten sonra Nizamülmülk, kadı tayini ile ilgili başka ayrıntılara da girmektedir. Şöyle ki, padişahın kendisi bir Türk veya İranlı, ya da Arapça bilmeyen, bilse dahi şeriat ahkamı (hukuk bilgisi) konusunda uzmanlığı olmayan birisi olarak bu görevi ulemaya tevdi edecektir¹⁷.

15 Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C III (Alp Arslan ve Zamanı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 226.

16 Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 515.

17 Nizamülmülk, *Siyâset-nâme*, haz. Mehmet Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 29-33.

Selçuklu sultanları İslam hukuku mezheplerinden Hanefi mezhebine bağlı idiler. Sultan Alparslan'ın mezhebine bağlılığı ve Şafii olan veziri Nizamülmülk'ün de kendi mezhebinden olmasını temenni ettiği bilinmektedir¹⁸. Bununla birlikte kadı atamalarında hâkim olunan bölge ve şehirlerin nüfusunun mezhepsel ağırlığına bakılarak davranıldığını ve belli bir mezhep dayatması olmadığını söyleyebiliriz. Elbette ki bu, Nizamülmülk'ün adı geçen eserinde birkaç defa vurguladığı gibi *iyi, doğru ve pak yollar olan Hanefi ve Şafii mezhepleri*¹⁹ için geçerlidir. Yoksa Selçukluların dinî siyasetinin bir parçası olarak devamlı mücadele ettiği Ehl-i Sünnet dışı mezheplere ve bunların hukuki öğretilerine karşı müsamaha gösterilmemiş ve kadı atamalarında onların mensuplarına hak tanınmamıştır²⁰.

2. Sultan

Devletin ve mülkün sahibi konumunda olan sultanın (hükümdar, padişah) yetkileri sınırsız denebilecek kadar geniş olduğundan, yargılama yetkisi de aslında ilke olarak sultana aitti. Nizamülmülk'ün yukarıda değindiğimiz ifadelerinde de vurgulandığı gibi, sultan bu yetkisini kullanabileceği gibi ehil olan başkalarına da devredebilirdi. Yargılama yetkisinin bu şekilde devredildiği ilk zümre kadılar olmuştur. Onların yanı sıra başta vezirler olmak üzere birazdan zikredeceğimiz diğer idarecilere de kısmen bu yetkinin verildiği görülmüştür. Bununla beraber, sultanın bu yetkisini gerekli durumlarda ve özel hâllerde bizzat kullanması da tavsiye edilmiştir. İslam tarihinin daha önceki safhalarında da mevcut olan mezalim divanlarının (mahkemeleri) Selçuklularda varlığını sürdürmesi bu duruma güzel bir örnek oluşturmaktadır.

Nizamülmülk, *Siyâsetnâme*'sinde padişahın mezalim divanına nasıl oturacağını dan ve bunun faydalarından şu şekilde söz etmektedir:

Padişah için haftada iki gün mezalime oturmaktan, haklıyı haksızdan ayırmaktan, adalet dağıtmaktan tebaasının sözünü vasıtasız kendi kulağıyla işitmekten başka çare yoktur. Onların daha mühim olan birkaç dilekçeyi arz etmeleri, hükümdarın da dilekçelerin her biri hakkında bir yazılı emir (misâl) vermesi gerekir. Zira cihan hâkiminin zulme uğrayanlar ve adalet isteyenleri haftada iki gün huzuruna davet ettiği ve sözlerini dinlediği haberi memlekette yayılınca bütün zalimler korkarlar, ellerini çekerler (kısı tutarlar), (hiç) kimse cezalandırılma korkusu ile zulüm ve yağmaya cesaret edemez²¹.

18 Nizamülmülk, age., s. 69.

19 Nizamülmülk, age., s. 47, 69, 115, 126.

20 Sevim-Merçil, age., s. 514.

21 Nizamülmülk, age., 10.

Bu alıntıdan da anlaşılacağı gibi, sultanın mezalim divanını kurması ve ona başkanlık etmesi, bunu da haftada iki gün gibi sık denebilecek bir zaman aralığında yapması, şüphesiz ki sultanın yargılama işini icra etmedeki hukuk bilgisinden istifade etmekten ziyade, konunun ciddiyetini ve hakkın zayı olmayacağını en üst perdeden ilan etme amacına matuftu. Yukarıdaki satırlarda da açıkça söylendiği üzere mezalim divanının gayesi, yine devlete bağlı olan ama halk üzerinde yetki sahibi olan idarecileri zulümden alıkoymaktı. Bununla beraber Selçuklu sultanlarının zaman zaman yargılama meclislerine başkanlık ettikleri, özellikle idarecilerin halka yaptıkları zulümlere dair ihbarlar ve şikâyetler üzerine açılmış davaları bizzat dinledikleri ve karar verdikleri tarihen de sabit olmuştur²².

Selçuklu devlet nazariyesinde hükümdarın sahip olması gereken temel iki vasıf adalet ve bilgidir. Benzer şekilde, devletin bekasını da ihsan ve adalet unsurlarının temin edeceği ifade edilmiştir²³. Bu tespitlerde dikkati çeken, hükümdarda bulunması gereken ve onun şahsında temsil edilen devletin bekasını muhafaza edecek ortak değerın adalet oluşudur. Hukuk bilgisinin meyvesi ve pratik neticesi olarak kıymeti teslim edilen adaletin tecelli etmesi elbette ki hükümdar eliyle olacaktır.

Kaynaklarda bazı Selçuklu sultanlarının İran şiirinden hoşlandıklarına ve bu alanda edebiyat zevkine sahip olduklarına, ayrıca edip ve şairleri himaye ettiklerine dair bilgiler yer almaktadır²⁴. Yine bazı sultanların sadece şiire ve edebiyata değil, felsefeye, bilime ve dinî ilimlere de meraklarının olduğuna ve oldukça zengin şahsi kütüphanelere malik olduklarına dair kayıtlar bulunmaktadır²⁵. Bununla birlikte sultanların nasıl bir eğitim aldıklarına ve özellikle hukuk alanında bir öğrenim gördüklerine dair bilgi bulunmamaktadır.

3. Diğer Yargılama Görevlileri

Diğer bir hukuk icracısı ise muhtesiptir. İhtisap müessesesinin İslam'da önemli bir geçmişi vardır. Selçuklular da kendinden önceki İslam devletlerinden ve Gaznelilerden bu kurumu tevarüs etmişler ve şehirlerde hem asayiş sağlamak hem de maliye denetimini yapmak gibi görevlerle muhtesip tayin etmişlerdir. Nizamülmülk, memleketin temellerinden ve adaletin neticelerinden biri olarak gördüğü ihtisap vazifesi için her şehre bir muhtesip tayin edilmesi gerektiğini bildirir ve onların yapacağı işleri şöyle sıralar: Terazileri ve fiyatları doğru tutmak, alışverişleri kontrol etmek, dışarıdan getirilen ve pazarda satılan eşyayı denetlemek, emr-i maruf ve nehy-i münkeri yerine

22 Nizamülmülk'ün örnek olarak anlattığı Gazneli Mahmud'a dair bir mezalim meclisi örneği için bkz. Nizamülmülk, s. 60-63.

23 Köymen, age., s. 70.

24 Osman Gazi Özgüdenli, "Selçuklular (Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayat)", *DİA*, C 36, İstanbul 2009, s. 374.

25 Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998, s. 339-341.

getirmek. İlave olarak, bu görevi yapan kişinin has adamlardan biri olması ve görevini ifa ederken kimseye müsamaha etmeyecek bir Türk olması gereğini de vurgulamıştır²⁶.

Büyük Selçuklu devletinde yargılama gücünü temsil eden diğer memurlar arasında; doğrudan hukukçu kimliğine sahip olmasalar da vezirler²⁷, şehirlerin idaresinde söz sahibi olan kişiler (eyalet valisi amîd, şehir yöneticisi şahne), başta devlet aleyhine işlenen cürümler olmak üzere şer'i davalarında dışındaki örfi davalara hükümdar adına bakan emîr-i dâd²⁸, yüksek bazı memuriyetleri ve özellikle vergi tahsildarlığını ifade eden âmiller ve nazırlar da sayılabilir. Bunlar, ilmiyeden değil kalemiyeden yani bürokrasiden yetişir ve genelde devletin İranlı tebaası arasından seçilirdi²⁹. Selçuklu ordusu içindeki anlaşmazlıklara ise kâdı-yi leşker'in başında bulunduğu askerî mahkeme bakmaktaydı³⁰.

4. Medreseler ve Hukuk Eğitimi

Nizamülmülk'ün teorisini ortaya koyduğu bu adalet mekanizması çerçevesinde kadılık başta olmak üzere çeşitli görevlerde istihdam edilecek hukukçuların yetişmesi için fiilî adımlar attığı ve bunun meyvesi olarak Nizamiye medreselerini kurduğu bilinmektedir. Çağdaş araştırmacılar tarafından dönemine göre bir üniversite modeli olarak tanımlanan Nizamiye medreseleri, o güne kadar İslam tarihinde kurulmuş olan medreselerden farklı olarak devlet eliyle kurulmuş ve desteklenmiş eğitim kurumları olma özelliğini taşımaktaydı³¹. İslam tarihi boyunca din eğitimi camilerde, özel olarak kurulmuş medreselerde ve alimlerin evlerinde tertip ettikleri meclislerde yapılmaktaydı³². Nizamülmülk'ün fikrini ve projesini ortaya attığı ve Selçuklu sultanlarının idari ve maddi desteğiyle vücut bulan Nizamiye medreseleri ise, mali destek sağlayan vakıfları, eğitim kurumu olarak inşa edilmiş binaları ve külliyesi, hoca kadrosu, barınma ve yeme-içme ihtiyaçları karşılanan düzenli ve devamlı öğrencileri ile bir üniversite teşkilatlanmasına sahipti³³. İlki Büyük Selçuklu Devleti'nin önemli şehirlerinden Nişabur'da tesis edilen bu okullar Selçuklu Devleti'nin hâkim olduğu on altı farklı şehirde birbirine benzer tarzda kurulmuş ve eğitim faaliyetini sürdürmüş³⁴, Osmanlı Devleti'ndeki medreseler dâhil kendisinden sonra İslam dünyasında kurulan eğitim kurumları için asırlarca bir model olmuştur.

26 Nizamülmülk, age., s. 31-32.

27 Aydın Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Vezirlik", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C V/S. 8-9, Ankara 1967, s. 121-123.

28 Aydın Taneri, "Emîr-i Dâd", *DİA*, C 11, İstanbul 1995, s. 130.

29 Köymen, age., s. 187-230.

30 Sevim-Merçil, age., s. 516.

31 Köymen, age., s. 349.

32 Johannes Pedersen, "Mescid", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, C 8, s. 47-58.

33 Köymen, age., 362.

34 Ahmet Ocak, *Selçuklu Devri Üniversiteleri: Nizamiye Medreseleri*, Nizamiye Akademi, İstanbul 2017, s. 85, 105-108.

Nizamiye medreselerinde okutulan temel derslerden birisi de fıkıh (İslam hukuku) ve usulü'l-fıkh (İslam hukuk teorisi) idi³⁵. Bugünkü karşılıklarıyla hukuk, ilahiyat, edebiyat ve siyasal bilgiler vb. fakültelerin müfredatlarında yer alan bazı derslerin okutulduğu medreselerde hukuk eğitimi çerçevesinde fıkıh ve fıkıh usulü derslerine miras hukukuna dair özel bir disiplin olan *ferâiz* ve tartışma ve münazara yöntemlerini ele alan *cedel* ilimlerini de eklemek mümkündür³⁶. Selçuklu Devleti, ağırlıklı olarak Şafii ve Hanefi mezhebine mensup coğrafyalar üzerine kurulmuş bir devlet olduğundan her iki mezhep mensubu kadılar göreve atanmışlardır. Nizamiye medreselerinin vakfiyesine konan özel şartlar sebebiyle bu kurumlarda sadece Şafii mezhebine mensup öğretim üyeleri görev yapmakta ve bu mezhebin hukuki öğretisi müfredatta yer almaktaydı. Nizamiye medreselerinde ders veren ünlü hocalar arasında, yazdıkları eserlerle ekol hâline gelmiş ve İslam hukuk tarihinde kalıcı izler bırakmış Şafii fıkıh bilginleri Ebu İshak eş-Şirazi, İmamü'l-Harameyn el-Cüveyni, İmam Gazzali de bulunmaktadır. Önceden başka bir mezhebe mensup iken sırf Nizamiye medreselerinde görev alabilmek için Şafii mezhebine geçen alimler de olmuştur. Diğer taraftan, Hanefi mezhebine göre eğitim veren başka medreseler ve özel ilim meclisleri de varlığını sürdürmekteydi³⁷.

Selçuklu tarihçisi Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen'e göre Selçuklu medreselerinin kuruluş sebeplerini iki noktada toplamak mümkündür. Bunlar, pratik ihtiyaçlar ile devlet menfaatleri ve Sünni olmayan ideolojilere karşı savunma tedbirleridir. Pratik ihtiyaçların başında, o zamana kadar daha ziyade maddi imkânı olanların erişebildiği bir imtiyaz olan yüksek öğretimin bu vesile ile fakir öğrencilerin de elde edebileceği bir imkân ve fırsat hâline getirilmesi yer almaktadır. Diğer bir ihtiyaç ise devletin mülki kadrolarında ihtiyaç duyduğu elemanların yetiştirilmesidir. Buna dair aktarılan bir anekdotta, medreseden mezun olanların kadılık, kâtiplik, vaizlik gibi kadrolara hemen yerleştirildiği anlatılmaktadır³⁸.

Medreselere müderris tayini Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün elinde idi. Kendisi de ilim tahsili yapmış olan vezirin kurmuş olduğu bu medreselerin kontrolünü sürekli elinde tuttuğu görülmektedir. Müderris tayin edilen alimlerin çoğunlukla daha önceden zaten başka bir eğitim kurumunda çalışan veya özel olarak dersler veren kişiler yani eğitim mesleğini bilenler olduğu anlaşılmaktadır. Tayin için ehliyet ve tecrübe dışında bir şart aranmamaktaydı, mesela bir yaş sınırlandırması bulunmamaktaydı. Görev süresi de belirtilmemekte, tayin edilen müderrisler genellikle hayatları boyunca görevlerine devam etmekte idi³⁹.

35 Köymen, age., s. 379-381.

36 Ocak, age., s. 260-263.

37 Ocak, age., s. 109-110, 166-170.

38 Köymen, age., s. 355-356.

39 Köymen, age., s. 364-366.

Nizamiye medreseleri açıldıktan sonra ilim talipleri tarafından büyük bir teveccühle mazhar olmuştur. Elbette ki bu teveccühün arkasında bu medreselerden mezun olduktan sonra ilmiye ve mülkiye kadrolarında görev alma ümitlerinin bulunduğu da muhakkaktır. Yukarıda da temas edildiği gibi, bu medreseler sayesinde, kabiliyetli fakat ilim tahsili için harcayacak parası olmayan birçok genç, yüksek öğretimle buluşturulmuştur. Öğrenciliğe kabulün medresedeki hocaların elinde olduğu anlaşılmaktadır. Öğrencilik hakkı kazanan kişiler, medresenin barınma ve kütüphane gibi imkânlarından da istifade etmekteydi. Böylece birer cazibe merkezi hâline getirilen Nizamiye medreseleri Selçuklu Devleti'nin her tarafından, hatta İslam dünyasının uzak şehirlerinden dahi öğrenci çekmeyi başarmıştır⁴⁰.

IV. ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NDE YARGIDA GÖREVLİ KİŞİLER VE EĞİTİMLERİ

1075-1308 yılları arasında Anadolu topraklarında hâkimiyet kurmuş olan ve aslı Büyük Selçuklu Devleti hanedanına dayanan Anadolu Selçukluları, 1071'deki Malazgirt Savaşı ile başlayan Anadolu'nun fethinin tamamlayıcısı olmuşlardır. İlk başkentleri olan İznik'ten de anlaşılabileceği gibi devletin sınırları Anadolu'nun en batı sınırlarına kadar ulaşmaktaydı. Bu devletin siyasi tarihi, Bizanslılar, Haçlılar ve Moğollarla sürekli savaşımlara sahne olmuş, ayrıca veliahtlar arasında taht kavgaları eksik olmamıştır. Başlıca nedenleri zikredilen bu siyasal ve sosyal istikrarsızlıklara rağmen Anadolu Selçuklu Devleti, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Müslümanlaşmasında önemli rol oynamış; ilim, kültür ve mimari olarak bu topraklarda kalıcı izler bırakmıştır.

Diğer pek çok sahada olduğu gibi, Devlet'in hukuki yapısı ve adalet mekanizmasının işleyişi açısından da Anadolu Selçukluları, Büyük Selçuklu Devleti'nin takipçisi olarak görülebilir. Bu nedenle, seleflerinin bu yönüne dair bir önceki başlıkta zikredilen birçok hususun Anadolu Selçuklu Devleti için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, onların, devletin bürokratik ve ilmiye teşkilatlanmasında, özellikle de eğitim-öğretimin ana kanalı olan medreselerin yerleşmesinde ve gelişmesinde ciddi mesafeler kaydettiği aşîkârdır. Ayrıca, bize daha yakın bir dönemde tarih sahnesinde yer etmiş bu Devlet ve topluma dair bilgilerimizin ve değerlendirebileceğimiz tarihî verilerin önceki devletlere nazaran daha bol olduğunu da belirtmek gerekir. Bu çerçevede; kısmen tekrara düşme tehlikesini de göze alarak Anadolu Selçuklu Devleti'ndeki hukuk adamları ve onların eğitime dair tarihsel malzemeyi bundan sonraki bölümde değerlendirmeye çalışacağız.

1. Kâdı

İlmiyeden yetişen kişiler arasından seçilen kadılar, öncelikle yargılama görevini icra etmekle birlikte, kendilerine verilen idari görevleri de yerine getiriyorlardı. Ayrıca askerî başarılarla sahip kadılara dahi rastlanır. Hatta Kâdı Burhaneddin devlet yönetimini ele almıştır. Elbette ki bunlar istisna olup, kadılar temelde yar-

40 Köymen, age., s. 374-379.

gılama, noterlik, devletin bazı yüksek memurlukları ve bürokrasideki vazifeleri yürütmekteydiler⁴¹.

Kendinden önceki Türk İslam devletlerinde gördüğümüz gibi, Anadolu Selçuklularında da yargılama görevi aslen şer'i mahkemelerin ve kadıların elindeydi. Bununla birlikte, şer'i yargının yanında bazen sultanın da bizzat başkanlık ettiği bir örfi yargı sistemi mevcuttu. Sultanlar daha ziyade mezalim divanı şeklinde mahkemeye riyaşet eder, şer'i davalar kadıya havale edilir, divanı (devlete ait işler) ve örfi davalar ise ashab-ı divan tarafından görülürdü. Her hâlükârda bu mahkemelerin ve divanların amacı adaleti sağlamak ve kanun önünde güçlü zayıf ayrımı yapılmadan herkesin hakkını alabilmesinin yollarını açmaktır. Bu çerçevede ilginç bir uygulama da sultanın yılda bir defa şer'i mahkemede kendisinden davacı olan birisi ile kadının önünde duruşmaya çıkarılmasıydı. Duruşma boyunca sultan hasmıyla eşit şartlarda muamele görür, kendisine herhangi bir kolaylık ve yakınlık gösterilmez, mahkeme bitince de sarayına geri dönerdi. O günkü görevi dolayısıyla kadıya kıymetli hediyelerin verilmesi de adettendi⁴².

Kâdılara gösterilen bu hürmette, onların hukukun temsilcisi olmalarının yanı sıra, halk nezdinde elde etmiş oldukları itibarın da etkisi vardır. Nitekim zühdü, dindarlığı, dürüstlüğü ve isabetli fetvalarıyla tanınan bir kadının bir iftira üzerine haksız yere dönemin sultanının emriyle katledilmesi halk arasında büyük üzüntüye sebep olmuş, hatta bu hadiseyi takip eden üç sene boyunca Konya'da yaşanan kuraklık ve diğer afetler bu elim olaya bağlanmıştı⁴³.

Kâdılarının tayin yazılarında (menşur) isimleri ve vasıflarının yanı sıra yapacakları vazifelere dair ayrıntılar yer almaktadır. Anadolu Selçukluları'nda kadıların hangi görevleri yaptıklarını bu resmî belgeler sayesinde öğrenmekteyiz. Bir kadılık menşurunda Nizameddin Abdullah adındaki zatın tefsir, hadis, fıkıh ve usul gibi dinî ilimlerde mümtaz bir seviyede olduğu bildirilmiştir. Başka bir menşurda kadının temel görevi olan yargılamanın yanında, yetimlerin mallarına ve vakıflara nezaret, miras taksimi bitene kadar terekenin muhafazasına dikkat etme vs. de sayılmıştır. Ayrıca, kadı tayin yazılarında vazifesini icra ederken nelere dikkat etmesi gerektiğine dair ifadeler de bulunmaktadır: "*Kâdı hüküm verirken büyük-küçük, itibarlı-itibarsız kimseler arasında fark gözetmemeli, mirasların taksiminde, sicillerin imzasında, nikahların akdinde Kur'an, hadis ve imamların içtihadına uymalı, iltimas, hediye kabulünden ve mutavassıtların himayesinden kaçınmalı ve iki taraf hazır bulunmadıkça davalara bakmamalı (...)*"⁴⁴.

41 Vladimir Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. Azer Yaran, Ankara, Onur Yayınları, ts. s. 311-313.

42 İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye: Selçuknâme*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, C II, s. 123-124, 316.

43 İbn Bibi, age., II, 124-125.

44 Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 40-41, 173-174.

Konya'nın Anadolu Selçuklu Devleti'nin başşehri olması itibarıyla buraya atanan kadılar, ayrıca kâdî'l-kudât payesini de almaktaydı. Böylece devletin adliye teşkilatının ve bilhassa şer'i yargı kolunun başı konumuna yükselmekteydi. Hatta bazı kayıtlardan anlaşıldığına göre, kâdiaskerlik vazifesi de zaman zaman aynı şahısta birleşmekte, bu makama gelen kişi bütün ülkenin en üst yargı mercii olarak görev yapmaktaydı⁴⁵.

Orta ve yüksek öğretim kurumlarına denk gelen medreselerden yetişenler diğer dinî/ilmî görevlerin yanı sıra kadılık mesleğine de girebilmekteydiler. Bu nedenle Anadolu Selçuklu Devleti'ndeki medreseler hakkındaki bilgiler kadılık mesleğini yapacak kişilerin yetiştiği ortamları ve aldıkları eğitimi anlamak açısından önemlidir.

2. Diğer Yargılama Görevlileri

Anadolu Selçuklu Devleti'nde şer'i kazanın adliye teşkilatının esasını oluşturduğunu ifade etmiştik. Yeri geldikçe divan-ı mezalimden de bahsedildiği için burada tekrar aynı konuyu zikretmeyeceğiz. Kâdılarla ilgili kısımda da işaret ettiğimiz üzere kâdî'l-kudâtlık ve kâdiaskerlik kurumları Anadolu Selçuklu Devleti'nde varlığını geliştirerek sürdürmüştür⁴⁶. Bunların dışında, diğer yargılama görevlileri olarak emîr-i dâd ve muhtesipten kısaca bahsederek incelememizi tamamlayacağız.

Büyük Selçuklu Devleti'nde de varlığına rastlanmakta birlikte, asıl olarak Anadolu Selçuklularında görülen emîr-i dâdlık kurumu örfi yargı kolunun en tepesinde yer alır. Devletin merkez teşkilatında bugünkü adalet bakanına denk bir makamı elinde tutan emir-i dâdın; devletin emirlerine itaatsizlik, siyasi suçlar, asayiş bozma gibi daha ziyade örfi hukuku ilgilendiren konularda yetkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu kurumun İlhanlılar Devleti'nde yargu adıyla faaliyet gösterdiği, Osmanlı Devleti'nde ise çavuşbaşığa tekabül ettiği öne sürülmüştür⁴⁷.

Konya'da ihtisap müessesesinin başına tayin edilen bir zatın atama yazısında muhtesibin görevleri şu şekilde sayılmıştır: Tartı ve fiyatları tespit ve denetlemek, pazarlarda kullanılan ölçü ve tartı aletlerinin ayarlarını kontrol etmek, satıcı ve müşterilerin hâllerini gözetleyerek adaletsizliğe meydan vermemek, yeni kurallar ihdas etmemek, suçlulara cezasını vermek vs. Bu belgede bahsedilen suçluları cezalandırmak maddesi, daha ziyade, ticari muameleler esnasında tespit edilen suç ve kaba-hatlerin cezalandırılması çerçevesinde görülmekle birlikte, döneme ışık tutan diğer belge ve kayıtlardan muhtesibin cezalandırma yetkisinin kamu düzeninin ve genel ahlakın muhafazasına yönelik olarak çeşitli cürümlere müdahale ve bunları işleyenleri tedip etmeyi kapsayacak genişlikte olduğu anlaşılmaktadır⁴⁸.

45 Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 40-45; Gül Akyılmaz, "Selçuklu Adliye Teşkilatı ve Osmanlı Hukuk Sistemi Üzerindeki Etkileri", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1995, s. 28-31.

46 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1970, s. 122-123.

47 Taneri, "Emir-i Dad"; s. 130; Akyılmaz, agm., s. 34.

48 Turan, *Resmî Vesikalar*, s. 34-35, 172-173.

3. Medreseler ve Hukuk Eğitimi

İslam dünyasında öteden beri mevcut olmakla birlikte Büyük Selçuklu Devleti'nde kurulan Nizamiye medreseleri ile teşkilatlı bir yapıya kavuşan medreseler, Anadolu Selçuklu Devleti'nde de varlığını geliştirerek sürdürmüştür. Özellikle XIII. yüzyıl, Anadolu şehirlerinde medreselerin kurulduğu ve parladığı bir dönem olmuştur. Kurulmasına başta sultanlar olmak üzere valilerin ve diğer yüksek memurların öncülük ettiği bu müesseseler, özel vakıflarının desteğiyle düzenli ve mali açıdan güçlü bir eğitim yapma imkânına kavuşmuş; Devlet'in, hem din görevlisi hem de hukuk adamı ve bürokrat ihtiyacını karşılayan temel öğretim birimleri olmuşlardır.

Anadolu Selçukluları döneminde Konya'da bulunan ve sayısı on beş olarak tespit edilen medreselerin ilki Sultan II. Kılıçarslan tarafından yaptırılmıştı. Medrese-i Sultaniye adını taşıyan bu Medrese, devrindeki diğer şehirlerde olduğu gibi yüksekçe bir mevki olan ve günümüzde mesire alanı olarak kullanılan Alaaddin Tepesi'nde yer almaktaydı⁴⁹.

Konya'daki diğer önemli bir medrese, çaşnigîr, sipheşâlar ve son olarak atabeg olarak vazife yapmış olan Şemseddin Altun-Aba (ö. 1237) tarafından yaptırılmıştır. Bu medresenin vakfiyesinden şu hususları öğrenmekteyiz: Hanefi mezhebinden olması şart kılınan müderrise yılda sekiz yüz, muide iki yüz kırk dinar tahsis edilmiştir. Hanefî ve Şafii mezhebinden olması kaydıyla talebe ve fakihlerden istidlal yapabilecek ilerlemiş üç talebeye (fakih) her birine on beşer dinar olmak üzere ayda kırk beş dinar, orta derecede olan on beş talebeye her birine onar dinar olmak üzere yüz elli dinar, başlangıç seviyesinde olan (mübtedi) yirmi talebeye her birine beşer dinar olmak üzere ayda yüz dinar; medresedeki cemaate namaz kıldırان ve Hanefi mezhebinde olması şart kılınan imama yılda iki yüz, müezzine yüz ve medresenin tefriş ve temizlik işlerine bakan ferraşa ayda beş dinar maaş tahsis edilmektedir. Ayrıca kütüphaneye kitap temin etme ve kütüphanedeki kitapları ödünç alma sisteminden de bahsedilmiştir. Vâkif, beş yıl medresede kaldığı hâlde kabiliyet gösteremeyen, çalışmayan ve derslerine düzgün bir surette devam etmeyen talebenin de medreseden çıkarılmasını şart koşturmuş⁵⁰.

1055 yılından itibaren Sünni İslam dünyasının lideri olan Selçuklu Devleti'nin devamı olan Anadolu Selçuklu Devleti'nde Konya medreseleri doğal olarak Sünni inanç öğretisinin ve hukukunun, özellikle de Hanefi fıkhnının öğretim yeri idiler. Bazen Hanefi mezhebine duyulan bağlılık vakfiyelerde bunun özellikle belirtilmesine, hatta rakip olarak görülen Şafii mezhebine dair engelleyici ifadeler kullanılmasına yol açmıştır. Mesela, XIII. yüzyılda yaşamış önemli devlet adamlarından Atabeg

49 Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 87-89; Altan Çetin, "İrfan Ordusunun Temelleri: Türklerde Medreseler (Karahanlı, Selçuklu ve Beylikler Dönemi Medreseleri)", *Dini Araştırmalar*, Eylül-Aralık 1999, C II, s. 191.

50 Osman Turan, "Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı", *Belleten*, C XI, S. 42, Ankara 1947, s. 202.

Arslandoğmuş'un, medresesini yaptırdığında müderrisin mutlaka Hanefi olmasını, orada daima fıkıh ilimlerinin okunmasını ve medresede Şafiilere yer verilmemesini vakfiyesine şart olarak koyduğu, bundan dolayı Mevlâna Celaleddin Rumi'nin tepkisi ile karşılaştığı kaydedilmiştir⁵¹. Karatay Medresesi vakfiyesinde de talebenin dört Sünni mezhepten birisine mensup olabileceği ancak müderrisin ve muidin Hanefi mezhebinden olması şartı koşulmuştur⁵². 1242'de Konya'daki Sırçalı Medrese'yi kuran Bedreddin, burayı *fakihler ve Ebu Hanife taraftarlarının nafakalarına ayırmıştı*⁵³. Mamafih, Hanefilere verilen bu ağırlık Anadolu'da diğer Sünni mezheplere mensup alimlerin bürokraside ya da eğitim alanında istihdam edilmesine engel teşkil etmemiştir. Nitekim, Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde kadılık ve müderrislik yapmış diğer fıkıh mezheplerine mensup alimlere rastlamaktayız. Mesela Şafii mezhebine mensup bir fıkıh ve kelam alimi olan Siraceddin Urmevî (ö. 1283) Konya'da kadılık yapmıştı.⁵⁴ Keza, Şafii mezhebine mensup bir vezir olan Sâhib Ata Fahreddin Ali Sivas'ta yaptırdığı Gökmedrese'de müderrisin Şafii mezhebinden olmasını, bu mezhebe mensup bir müderris bulunmazsa Hanefi mezhebenden birisinin atanabileceğini şart koşturmuştur⁵⁵.

Medreseler geleneğe uygun olarak vakıflarla idare ediliyordu. Medreselerin bina, personel, öğrenci durumlarını ihtiva eden vakfiyelerde bu yönetimin nasıl yapılacağı izah edilmiştir. Mesela Cacaoğlu Medresesi Vakfiyesinde müderrislerin ve muidlerin alacakları maaşlar, hatta öğrencilerin alacakları burs miktarları dahi beyan edilmiştir. Medresede öğrenim süresi en fazla beş yıl olarak belirtilmiştir. Vakfiyede yer verilen diğer bir husus medreseye bağlı kütüphanenin hangi günler açık olacağı kimlerin istifade edebileceği, kimlere kitap ödünç verileceğine kadar ayrıntı mevcuttu⁵⁶. Medrese vakıflarının sayesinde gerek öğrenciler gerekse talebeler maddi sıkıntı çekmezlerdi. Selçuklular döneminde Konya medreselerinin her birinde ortalama 20-40 kadar talebe bulunuyordu. Mesela Altun-Aba medresesinde 38 talebe vardı.

- 51 Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 360. Mevlana'nın kendisi de Halep'te medrese tahsilini tamamlamış ve İslam hukuku alanında genç bir uzman olarak Konya'ya dönerek Karatay medresesinde müderrislik yapmıştır. Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslâm'ın Ayak İzleri: Selçuklu Dönemi*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 195.
- 52 Osman Turan, "Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Belleten*, C XII, S. 45, Ankara 1948, s. 74.
- 53 Gordlevski, age., 313. Yazar, bu kaydın konulmasından yola çıkarak Anadolu Selçukluları devrinde Hanefiler dışındaki mezheplerin de bu topraklarda varlığını sürdürdüğü sonucunu çıkarmaktadır.
- 54 Ahmet Yaşar Ocak, age., s. 304-305.
- 55 Halis Demir-Mülkiye Doğansoy, "Anadolu Selçuklu Dönemi Sivas Medreseleri", *Gökmedrese İlahiyat Araştırmaları* 10, ed. Hasan Özalp-Durmuş Arslan, Sonçağ Akademi, Ankara, 2021, s. 111.
- 56 Çetin, agm, 192-193.

Medreseler genellikle üç devre hâlinde öğretim yaparlardı. Medrese talebelerine danişment veya fakih adı verilir ve bunlar toplumda ayrı bir zümre teşkil ederlerdi⁵⁷.

Anadolu Selçukluları dönemi medreselerinde görülen bir özellik de ihtisaslaşmanın olmasıdır. Medreselerde okutulan konulara göre, hadis, fıkıh, tıp vb. medresesi şeklinde bir tasnif vardır. Mesela Konya İnce Minareli Medrese hadis, yine Konya'da Sırçalı Medrese fıkıh, Kayseri'de Çifte Medrese doğu bölümü tıp tahsiline ayrılmıştı. Bu ayrıma göre medreseler Dârü'l-fukahâ, Dârü'l-hadis, Darü'l-kurrâ, Darü'l-huffâz gibi isimlerle de anılmakta idi⁵⁸. Medreselerde müfredat programı ağırlıklı olarak dinî ilimler üzerine yoğunlaşmaktaydı. Örneğin Karatay Medresesi Vakfiyesinde, tefsir, hadis, usul, furu, hilaf ilimlerinde liyakatlı ve ehliyetli bir müderrisin tayin edilmesinin şartının belirtilmiş olması bu ilimlerin öğretilmesindeki titizliği ortaya koyar. Aynı medresede müderrisin haftada beş gün ders işlemesi gerektiği, salı ve cuma günlerini tatil ve istirahate ayırabileceği ifade edilmiştir. Müfredat programlarının yanı sıra eğitime yönelik olarak bu günkü anlamda panel diyebileceğimiz bir tarzda müderrislerin haftada bir gün talebesini toplayarak münazara yapması ve ayda bir defa imtihan denemesinde bulunması istenmiştir⁵⁹. Hadis, tefsir, fıkıh, akaid gibi temel dinî ilimlerin yanı sıra heyet ilmi (astronomi) okutulan Cacaoğlu Medresesi gibi örneklerle de rastlanmaktadır⁶⁰.

Anadolu'yu bir Türk-İslam yurdu hâline getirme sürecinde siyasi ve toplumsal dönüşüm için uzun bir süre mücadele verilmiş olan bu dönemde, medreselerde eğitim verecek kadronun yetişmesi zaman alacağından bu vazifeyi uzun bir süre, doğu ülke ve şehirlerinde eğitim görmüş ve Anadolu'ya göç etmiş alimler yapmıştır. Osmanlılar döneminde de bir süre devam eden bu geleneğin en güçlü şekilde Anadolu Selçuklularında hayat bulduğu görülmektedir. Özellikle Suriye ve Mısır'da dinî ilimler ve hukuk tahsili görmüş müderrisler Anadolu'daki çeşitli medreselerin eğitim kadrolarında yer almışlardır⁶¹.

Bu dönemdeki medreselerin fiziki yapısına dair bazı tasvirler de bulunmaktadır. Medreselerde ayrı bir kapısı olan bir bahçe olur, burada çoğu zaman bir de su kuyusu bulunabilirdi. Bu kısmın medresenin öğretim kadrosuna tahsis edilmiş olacağı düşünülmektedir. Zira müderrisler aileleriyle burada kalabiliyorlardı. Konya'ya gelen bilim adamları da medreselerde misafir edilirdi⁶².

57 Baykara, age., s. 90; Demir-Doğansoy, agm., s. 112.

58 Çetin, agm., s. 194; Baykara, age., s. 88-89.

59 Turan, "Karatay", s. 73-75; Ahmet Çaycı, "Anadolu Selçukluları Döneminde Medrese Uleması", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 8, Konya 2002, s. 92.

60 Faruk Sümer, "Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C 20, sy. 3-4 (1962), s. 224-225.

61 M. Abdülhaluk Çay, "Anadolu Selçukluları'nda Medreseler", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1984, C 2, sy. 1, s. 105.

62 Baykara, age., s. 91.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Gazneliler, Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçuklularında hukuk, adli yapı ve özellikle hukuk alanında karar vericilerin eğitime odaklanmaya çalıştığımız bu bölümün sonuç ve değerlendirme kısmında araştırmamızda elde ettiğimiz bulguları yorumlamaya çalışacağız. İlk Türk İslam devletleri adlandırmamızla yukarıda belirttiğimiz üç devleti kastettiğimizi, bunlara yakın dönemlerde yaşamış yahut özellikle Anadolu Selçuklularının ardılı olarak görülebilecek diğer devletlerin ya da beyliklerin ilke olarak araştırmamızın sınırları dışında kaldığını belirtmemiz gerekir.

İlk Türk İslam devletlerinde hukuk ve adli yapı, bu devletlerin merkez ve eyalet teşkilatlarıyla doğrudan ilgilidir. Neredeyse sınırsız yetkilere sahip olan bir sultanın merkezde yer aldığı bu devletlerde yine mülkün esası olarak adaleti görme anlayışı mevcuttur. Devletin payidar olması, güçlü bir şekilde varlığını sürdürmesi, tebaanın da devletine olan bağlılık duygusunu yaşatması Nizamülmülk'ün *Siyasetnâme*'sinde görüldüğü üzere bu adalet dayalı düzenin sağlıklı işlemesine bağlanmıştır. Bu eserde dönemin hükümdarı Sultan Melikşah'a örnek olarak anlatılan sözler ve hikâyeler Hz. Muhammed'in ve onun râşid halifelerinin ya da Alparslan'ın ve Gazneli Sultan Mahmud'un hayatından seçilmiştir. Ancak, aynı eserde çok defa bu adil yönetime örnek olarak İslam öncesi Sasani devleti hükümdarlarından Nuşirevan'ın hayatından ve uygulamalarından kesitler de anlatılır. Bu da göstermektedir ki Türk İslam devletlerindeki devlet ve adalet anlayışının temelleri İslam dinine ve onun vazettiği şer'i esaslara dayanmakla birlikte, İslam öncesi İran gelenekleri ve eski Türk törelerinin de katkısı yabana atılamaz.

Yapılan atıfların gösterdiği bu fikrî temellerin ve kaynakların hukuki yapının ve adli mekanizmanın şekillenmesinde de tesirleri olmuştur. İslam hukukunun (fıkıh) iki temel kaynağı Kur'an ve sünnetin yanı sıra söz konusu döneme ulaşana kadar meydana getirilen yaklaşık dört asırlık tecrübenin de dikkate alındığı muhakeme hukuku ve yargıçlık usul ve esasları (edebü'l-kâdî) adalet çarkının dayandığı birinci temel olmuştur. Bunun yanı sıra, güçlü bir devlet teşkilatına ve her an gaza ve fetih siyaseti ile meşgul bir bünyeye sahip olan ilk Türk İslam devletlerinde örfi hukuk ve fevkalade/askerî yargının devrede olduğu hızlı, etkin ve caydırıcı yargı mekanizması da varlığını sürekli korumuştur. Neticede, kadıların merkezinde yer aldığı ve devletin genel ve asıl yargılama fonksiyonunu gösteren şer'i kazâ ile kimi zaman sultanların, vezirlerin, emirlerin ve diğer bürokratik unsurların ya bizzat yürüttükleri ya da kadıların ve fakihlerin de iştirakiyle icra ettikleri örfi yargı meclisleri birlikte faaliyet göstermişlerdir. Yargılama alanı olarak bu iki kol arasında en genel hatlarıyla; birincisinin özel hukukun alanına giren ve bazı suçlar, aile hukuku, alım-satım, ticari muameleler, vakıf, vasiyet vb. konularıyla meşgul oldukları, ikincisinin ise devletin iç ve dış güvenliği, siyasi suçlar, devlet memurlarının ya da askerlerin işledikleri suçların yargılanması ve cezalandırılması ile ilgilendikleri şeklinde bir görev ayrımından söz edilmektedir.

İlk Türk İslam devletlerinde kadınların nasıl bir eğitim aldıkları, özellikle yargı görevini yapacak kişilerin bu vazifeye yönelik bir eğitimden geçip geçmediklerine dair elimizde net bilgiler bulunmamaktadır. İslam tarihinde eğitim ve medreselere dair malumat, alimlerin ve önemli şahsiyetlerin hayat hikâyelerine dair aktarılan bilgiler ile dönemin tarihine dair günümüze ulaşan kaynaklarda yer alan bazı bilgileri bir araya getirmek suretiyle bu konuda birtakım değerlendirmeler yapılabilir. Hz. Peygamber'in Medine'deki mescidinde kurduğu irşat ve ilim halkası ile çekirdeği atılan medrese kurumunun genelde mescit içinde faaliyet gösteren ve düzenli bir okul havasından uzak olan yapısı Osmanlı Devleti dâhil çok yakın zamanlara kadar varlığını sürdürmüştür. Kimin eğitime ne kadar katıldığı ve neleri öğrendiğini bu yapıda tespit etmek aslında zor olsa da zamanla gelişen isnat ve icazet gibi bilgi alma, aktarma ve yetkinlik belgesi verme işlevi gören kurumlar kendi sistemi içerisinde bu eğitimlerin çıktılarını dair bazı somut veriler sağlamıştır. Nihayet Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk tarafından kurulan Nizamiye medreseleri bu kurumları düzenli bir yapıya kavuşturmuş, bu medreseden mezun olanlar bir nevi üniversite diploması almış kabul edilerek başta kadılık olmak üzere çeşitli hukuki ve ilmî vazifelere tayin edilmişlerdir. Elbette ki Nizamiye medreselerinin ortaya çıkması diğer eğitim kurumlarını ortadan kaldırmış değildir. Aynı dönemde ve aynı şehirlerde hatta yine devlet eliyle ya da özel şahısların kurdukları vakıflar desteğiyle tesis edilmiş başka medreseler de varlığını sürdürmüştür. Bununla birlikte Nizamiye medreseleri, üzerinde düşünülmüş bir projenin eseri olması, devletin eğitim ve din siyasetinin bir parçası olması ve kendinden sonraki medrese geleneğini uzun süre etkileyen bir model vazifesi görmesiyle müstesna bir yere sahip olmuştur.

Anadolu Selçukluları devrinde başta Konya olmak üzere çeşitli şehir merkezlerinde kurulan ve güçlü vakıf altyapılarıyla desteklenen medreseler, başta hukukçular olmak üzere ilmiyenin çeşitli şubelerine kabiliyetli ve donanımlı adaylar yetiştirmiştir. Genellikle devlet adamları tarafından kurulan ve desteklenen bu kurumlara dair bilgiler özellikle vakfiyeler aracılığıyla günümüze kadar ulaşmış bulunmaktadır. Bu vakfiyelerden, medresedeki öğreticilerin maaşları, öğrencilerin alacakları bir nevi bursların miktarları ve diğer hizmetlerin görülmesi için ayrılan bütçelere kadar birçok ayrıntıyı öğrenebilmekteyiz. Eğitim öğretim programına dair elimizde detaylı bilgi bulunmasa da hukuk öğreniminin birçok medresede müfredatın esasını oluşturduğunu, fıkıh ve ilgili ilim dallarının okutulmasına yönelik vakfiyelerde özel maddelerin bulunduğunu görmekteyiz.

KAYNAKLAR

Akyılmaz, Gül, “Selçuklu Adliye Teşkilatı ve Osmanlı Hukuk Sistemi Üzerindeki Etkileri”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1995, s. 23-41

Atar, Fahrettin, *İslam Adliye Teşkilatı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2020.

Baykara, Tuncer, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

Çay, M. Abdulhaluk, “Anadolu Selçukluları’nda Medreseler”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1984, C 2, sy. 1, s. 101-109.

Çaycı, Ahmet, “Anadolu Selçukluları Döneminde Medrese Uleması”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Konya, 2002, sy. 8

Çetin, Altan, “İrfan Ordusunun Temelleri: Türklerde Medreseler (Karahanlı, Selçuklu ve Beylik Dönemi Medreseleri)”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Eylül-Aralık 1999, c. 2, sy. 5.

Demir, Halis-Doğansoy, Mülkiye, “Anadolu Selçuklu Dönemi Sivas Medreseleri”, *Gökmedrese İlahiyat Araştırmaları 10*, ed. Hasan Özalp-Durmuş Arslan, Sonçağ Akademi, Ankara, 2021, s. 83-122.

Eflâkî, Ahmed, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006.

Gordlevski, Vladimir, *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. Azer Yaran, Ankara, Onur Yayınları, ts.

İbn Bibi, *el-Evâmirü’l-Alâ’iyye fi’l-Umûri’l-Alâ’iyye: Selçuknâme*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, C II.

Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C III (Alp Arslan ve Zamanı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.

Mâverîdî, Ebü’l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye*, haz. Ahmed Câd, Dârü’l-Hadis, Kahire 2006.

Merçil, Erdoğan, *Afganistan ve Hindistan’da bir Türk Devleti: Gazneliler (Siya-set, Teşkilât, Kültür)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014.

Merçil, Erdoğan, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

Merğînânî, Burhânüddin, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti’l-Mübtedî*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1986, C I-IV.

Nâzim, Muhammad, *The Life and Times of Sultan Mahmûd of Ghazna*, Cambridge University Press, Cambridge 1931.

Nizamülmülk, *Siyâset-nâme*, haz. Mehmet Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

Nuhoglu, Güller, *Beyhakî Tarihi'ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995.

Ocak, Ahmet, *Selçuklu Devri Üniversiteleri: Nizamiye Medreseleri*, Nizamiye Akademi, İstanbul 2017.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslâm'ın Ayak İzleri: Selçuklu Dönemi*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.

Özcan, Tahsin, "Nâsihi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C 32, İstanbul 2006, s. 394.

Özgüdenli, Osman Gazi, "Selçuklular (Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayat)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C 36, İstanbul 2009, s. 371-375.

Pedersen, Johannes, "Mescid", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, C 8, s. 1-86.

Sevim, Ali-Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

Sümer, Faruk, "Selçuklular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C 36, İstanbul 2009, s. 365-371.

Sümer, Faruk, "Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C 20, sy. 3-4 (1962), s. 213-245.

Taneri, Aydın, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Vezirlik", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C V/S. 8-9, Ankara 1967, s. 75-186.

Taneri, Aydın, "Emîr-i Dâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C 11, İstanbul 1995, s. 130.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998.

Turan, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Turan, Osman, "Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Belleten*, C XII, S. 45, Ankara 1948, s. 17-170.

Turan, Osman, "Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı", *Belleten*, C XI, S. 42, Ankara 1947, s. 197-235.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1970.

Yazıcı, Nesimi, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009.

II. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE YARGI EĞİTİMİ

Doç. Dr. İrem KARAKOÇ

İzmir’de doğup büyüyen, İzmir Kız Lisesinden mezun olduktan sonra aynı yıl Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesine girerek tamamlayan İrem (Altinel) Karakoç, mezun olduğu yıl başladığı yüksek lisans ve doktorasını kesintisiz bir şekilde Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yapmıştır. Yüksek Lisans Tezi: “Türk Hukukunda Uluslararası Antlaşmaların Yapılması”; Doktora Tezi: “Siyasal Parti Kimliği”dir. Hukuk Tarihi ve Roma Hukuku Ana Bilim Dallarında öğretim üyeliği ve başkanlık yapmıştır. Yazar, Hukuk Tarihinde Vakıf Müessesesi (Yetkin Yayınları) adlı kitabıyla 2018’de Doçent olmuştur. Hâlen Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesinde Hukuk Tarihi Anabilim Dalı Başkanlığı görevini yürütmektedir. Doç. Dr. İrem Karakoç’un çalışma konuları arasında Osmanlı hukuk sistemi, Osmanlı vatandaşlık hukuku, Osmanlı vakıf hukuku, Osmanlı’da Paranın tarihi, Osmanlı yargı teşkilatı, Osmanlı miras hukuku, Mecelle ve Roma hukuku hakkında mukayeseli çalışmalar bulunmaktadır. Lisans düzeyinde Türk Hukuk Tarihi, Osmanlı Devleti Yargı Teşkilatı, Eski Vakıf Hukuku, Roma Hukuku derslerine girmiş ve büyük kısmına girmeye devam etmektedir. Yüksek lisans ve doktora seviyesinde dersleri, yönettiği tezler, tez izleme komitesi ve jüri üyelikleri vardır. Başlıca çalışmaları arasında Hukuk Tarihinde Vatandaşlık Yabancılık Statüsü ve Rûhü’l-Mecelle (Medhal) Günümüz Türkçesine Çevrilmiş ve Açıklamalarla Zenginleştirilmiş Mecelle’nin Ruhu (Giriş) sayılabilir. Ayrıca, uzmanlık alanıyla ilgili birçok kitap bölümü ve makaleler yazmış; çeşitli ulusal ve uluslararası kongre ve sempozyumlarda tebliğler sunmuş, bilimsel dergilerde hakemlik yapmıştır. Yazar, İngilizce ve Osmanlıca bilmektedir.

OSMANLI DEVLETİ'NDE KLASİK DÖNEMDE HUKUK ÖĞRETİMİ VE HUKUKÇU EĞİTİMİ

*Law Teaching and Legist/Jurist/Judge Training
in the Classical Period in The Ottoman Empire*

İrem KARAKOÇ*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin Klasik Dönemi'nde hukuk öğretimi ve hukukçu eğitimi, tüm padişahların hüküm sürdükleri dönemlerde genel hatları itibarıyla benzerlik göstermektedir. Eğitim sisteminde *padişah*, *ilmiye* ve *örfün* birlikte yer aldığı; sadece yükseköğrenimi değil, ilkokuldan itibaren tüm eğitim-öğretim sürecindeki müesseseleri içine alan bir *medrese/küllîye geleneği* söz konusudur. Klasik Dönem'de hukuk öğretimi ve hukukçu eğitiminin gerçekleştirildiği yerler, daha yüksek düzeyde eğitim ve öğretimin yapıldığı medreselerdir. İslam devletlerinde Osmanlı Devleti'nden önce de medreseler kurulmuştur. Fakat bu eğitim ve öğretim müesseseleri en gelişmiş seviyesine *Fatih Sultan Mehmed*'in kurduğu Sahn medreseleri ile ulaşmış, ardından *Kanunî Sultan Süleyman* tarafından kurulan Süleymaniye medreseleri gerek konuları/dersleri çeşitlendirmek gerekse yeni medrese basamakları eklemek suretiyle mevcut sisteme katkıda bulunmuştur. Geleneksel olarak Osmanlı Devleti'nde yükseköğrenim ve medreseler hukuk (fıkıh) eğitimi vermek üzere kurulmuştur. O dönemde yakalama, soruşturma, kovuşturma, kamu davası açma gibi işlemler bugünkü gibi birer ayrıma tabi tutulmamış olduğundan, çalışmamızda hukukçu kapsamına, Klasik Dönem'de medresede eğitim aldıkları bilinen *kadı* (*hâkim*) ve *naip*ler dâhil edilmiştir. Osmanlı'nın İslam hukukunu uygulaması nedeniyle, hukukçular camiasını müftüler/şeyhülislam, kadılar ve müderrisler olmak üzere üç grupta toplamak mümkündür. Bunlar hukuk eğitim ve öğretimini üstlenenler; yani, ders veren/öğretim kadrosu olan *müderrisler*; ifta faaliyetiyle görevli olan *müftüler* ve hukukun uygulayıcısı konumunda olan yani, yargılama yapan *kadılardır*. Suçluların yakalanması ve cezaların infazı gibi hukuki süreçlerde görev ifa eden *subaşılar* ise, ilmiyeden olmayıp ehl-i örfen sayıldığı için hukuk öğretimi ve hukukçu eğitimi konusunun kapsamına girmemektedir. Osmanlı hukuk sisteminde, başta hâkimler olmak üzere Devlet'in tüm ilmiye sınıfı mensuplarının medreselerde eğitim alma-

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, irem.karakoc@deu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1142-8689.

ları gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nde hukuk eğitimi verilen yerlere *ders* sözcüğü ile aynı kökten türemiş olan *medrese*; mahkemelerde yargıçlık/hâkimlik yapanlara ise, *kazâ* (muhâkeme/yargılama) ile aynı kökten türemiş olan *kadı* denmektedir.

Osmanlı Devleti'nde hukuk eğitimi iki aşamalı ve uzun bir süreci gerektirmektedir. Birinci aşama medresede okuma, ders öğrenme yani, öğrenciliği; ikinci aşama ise, medresede öğretim üyeliğini kapsamaktadır. Asıl hukuk öğrenimi için başkent İstanbul'daki ana medreselere devam etmek gerekmesine rağmen bazı medreseler taşrada da bulunurdu. Bu sistemde, talebenin, hukukun konularını hangi hocadan öğrendiği önem kazanmaktadır. Eğitim öğretim sisteminde ilköğrenimden itibaren tüm okullar vakıf şeklinde kurulmuştur. Mesleğiyle ilgili medreseyi bitirdikten sonra staj gören kadılar, belirli esaslara göre tayin ve terfi edilmişlerdir. Aslında mahkemede uyumsuzlukları çözmekle görevli olan kadılara, hâkimlik-savcılık dışında noterlik, taşra örgütünde mülki-mali amirlik ve memurluk gibi başka görevler de yüklenmiştir. Osmanlı hukuk sisteminde hukuk eğitim ve öğretiminin kadılıktaki yükselme basamakları ile yakından ilgili olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Vakıf Sistemi, Sahn Medreseleri, Süleymaniye Medreseleri, Hukuçu, Kâdı, Naip.

ABSTRACT

Law education, law teaching and jurist/legist training in the Classical Period of the Ottoman Empire were generally similar during the reign of each sultan. The will of the sultan, the “*ilmiye*” class and customs were effective in shaping the *medrese/ social complex tradition*, which included institutions that included not only higher education but also the entire education system from primary school onwards. In the Classical Period, the places where law education and jurist training took place were medreses, where higher levels of education and training were provided. Medreses were established in Islamic states before the Ottoman Empire. However, these education and training institutions reached their most advanced level with the *Sahn Medreses* founded by *Mehmed the Conqueror*, and then the *Süleymaniye Medreses* founded by *Süleyman the Magnificent* contributed to the existing system by diversifying the subjects/courses and adding new medrese steps. Traditionally, higher education and medreses in the Ottoman Empire were established to provide Islamic Law (fiqh) education. Since operations such as arrest, investigation, prosecution, and filing a public lawsuit were not subjected to distinctions as they are today, in our study, qadis (judges) and naibs (deputy judges), who were known to have received education in medreses in the classical period, were included in the scope of jurisprudence. Due to the implementation of Islamic law in the Ottoman Empire, it is possible to categorize the community of jurists into three groups: muftis/shaykh al-Islams, qadis and professors. These are those who undertake legal education and training; that is, professors who lectures/teach staff; *müftis*, who are responsible for

the *ifta* activity, and *qadis*, who are the enforcers of the law, that is, make judgments. *Subaşı* (*officier*), who perform duties in legal processes such as the capture of criminals and the execution of sentences are not included in the scope of law education and legal training since they are not a member of *ilmiye class* but are considered to be members of the customary tradition. In the Ottoman legal system, all members of the state's *ilmiye class*, especially the judges, had to be educated in this education system in medreses. *Medrese* (law school/university) and *müderriş* (teacher) words derived from the same root as the word "*lesson (ders)*", refers to places where law education and who teaches the lesson was given in the Ottoman Empire. Those who work as judges/judges in courts are called *qadi* (*kadı*), which is derived from the same root as *kaza/kada* (judgement).

Law education in the Ottoman Empire required a two-stage and long process. The first stage includes studying/student in the medrese, and the second stage includes being a faculty member in the medrese. Although it was necessary to attend the main medreses in the capital city Istanbul for the actual law education, some medreses were also located in the provinces. In this system, it becomes important from which teacher the student learns legal subjects of law. In the education system, all schools, starting from primary education, have been established as *waqf* (foundation). *Qadis* who were interned after completing the medrese related to their profession were appointed and promoted according to certain principles. In fact, *qadis*, who are responsible for resolving disputes in court, have been assigned other duties, such as notary public, civil-financial administrator and civil servant in the provincial organization, in addition to being judges and prosecutors. It is seen that in the Ottoman legal system, legal education and training were closely related to the promotion stages of the judgeship.

Key Words: Waqf System, Sahn Medreses, Süleymaniye Medreses, Legist/Jurist, Judge (*Qadi*), Deputy judge (*naib*).

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselme devirlerini içine alan Klâsik Dönem'inde yargılama makamına *kadı mahkemesi* veya *şer'îyye mahkemesi*; yargılama ile görevli kişilere, *kadı* ya da *hâkimü'ş-şer'* denmiştir. Bu ünvanların başına daima makamın yüceliğini simgeleyen saygı ifadeleri konulmuştur. Mahkemelerde tek hâkimli ve tek derece yargılama sistemi esastır. Günümüzde yargılama faaliyetinde yer alan savcılık¹ ve

1 Kamu haklarını ihlâl eden fiillerin vukuunda ayrı ve bağımsız bir statü olarak savcılık kurumu, Osmanlı Devleti hukuk sistemine Tanzimat'tan sonra çıkarılan *Vilâyet Nizamnâmesi* ile (1864) kurulan Nizâmiye Mahkemeleri'nde ihtiyaç duyulması sebebiyle girmiştir. Bu mahkemelerle ilgili olarak yapılan nizamnâmelerden biri de *Mehâkim-i Nizâmiye'nin Teşkilât Kanunu* (1879) olup savcılık kurumu bu kanunla hukuk sistemimize girmiştir (Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 20. Baskı, (Beta Yayınları), İstanbul 2023, s. 422).

avukatlık² meslekleri o dönemde henüz esasları kanunla belirlenmiş bağımsız bir meslek statüsü kazanmamıştır. Ancak, Osmanlı Devleti gibi yaklaşık altı yüzyıl hüküm sürmüş bir devletin kamu düzenini sağlamak bakımından günümüzde savcının ifa ettiği işi yapan görevli/görevlilerin bulunmadığı düşünülemez. Nitekim yakalama, soruşturma, koğuşturma, kamu davası açma gibi işlemler bugünkü gibi birer ayrıma tabi tutulmamış olsa da yargılama sürecine dâhil olan tüm bu iş ve işlemlerin kadılar, naip ve subaşılar arasında dağıtılmış olduğu görülmektedir. Bunlardan *kadı* ve *naipin* Klasik Dönem'de medresede eğitim aldıkları bilinmekte olduğundan, hukukçu eğitimi konusuna hâkime yardımcı hukukçu anlamındaki naibi de dâhil etmek gerekir. Hukukla ilgili kaynaklarda sıkça rastlanmasına rağmen *subaşılar*, padişahın icraî, idari ve askerî yetkilerini temsil eden, sadrazam tarafından tayin edilen fakat *ulema* dışında kalan görevliler anlamında kullanılan *ehl-i örf*ten sayıldıkları için³ hukuk öğretimi ve hukukçu eğitimini esas alan bu çalışmanın kapsamına alınmamıştır.

Devletin kuruluşundan itibaren kadılık başlı başına bir meslek olarak görülmüş; medresede öğrenim görerek hukuk bilgisi edinen kişiler *kadı* olmuştur. Öğretide, *hâkim* ile *kadı* kelimelerinin aynı anlamda olduğunu savunanlar ile bunların arasında kapsam farkı bulunduğunu ileri sürenler vardır⁴. Hukuki hükmü olmayan bir konuda hüküm koyan/bulan anlamındaki hâkim ile yargılama işi (kazâ) ile meşgul olan kişi anlamındaki *kadı* zamanla aynı meslek mensupları için kullanılır hâle gelmiştir. Osmanlıda hukuk eğitimi verilen yerlere *ders* sözcüğü ile aynı kökten türemiş olan *medrese* denmiştir. Eğitim öğretim sisteminde ilköğrenimden itibaren tüm okulların vakıf şeklinde kurularak hizmet vermesi bir gelenek hâline gelmiştir. Mes-

- 2 Osmanlı Devleti mahkemelerinde müvekkillerinin davalarını takip eden vekiller olduğu bilinmektedir. Ancak, vekillerin hukukçu olması gerekmediği ve güzel konuşmakta usta olmaları yeterli olduğundan (Mehmet Akman, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, (Eren Yayınları), İstanbul Mart 2004, s. 54) bu çalışmada Osmanlı Devleti'nde hukukçu eğitimi kapsamında, bu vekillere yer verilmemiştir.
- 3 Klasik dönemde toplum askerî (yönetenler) ve reâya (yönetilenler) olmak üzere iki gruptan oluşmaktadır. Askerî sınıf *ehl-i şer'* ve *ehl-i örf* şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Müslüman kökenli olup kural olarak medreselerde okuyarak icazet aldıktan sonra kazâ, eğitim ve din alanlarında görevlendirilen âlimler (ulemâ) zümresine *ehl-i şer'* (*ilmiye*); geneli kul kökenli olan ve Enderun veya Acemi Oğlanları Mektebi'nden yetiştikten sonra sipahi, asesbaşı, kethüdâ ve sadrazam olabilen yönetici sınıfına ise *ehl-i örf* (*seyfiye*) denmektedir. Kâdi, ilmiye sınıfından, şer'î hukukçu ve mülki erkândandır (Mehmet İpşirli "Ehl-i Örf" maddesi, *DİA*, C. 10, İstanbul 1994, s. 519; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu, Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev. R. Sezer), (YKY), 6. Baskı, İstanbul 2005, s. 76). Osmanlı tarihi boyunca kadılar, ehl-i örfün keyfi ceza verme istekleriyle sürekli bir mücadele içinde olmuştur (Aydın, Hukuk Tarihi, 81; Mehmet Akif Aydın "Mahkeme", *DİA*, C. 27, Ankara 2003, s. 342; Nurcan Abacı, *Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması (17. Yüzyıl)*, (Kültür Bakanlığı Yayınları), Ankara 2001, s. 53, 56).
- 4 Ejder Okumuş-Ahmet Cihan -Mustafa Avcı, "Klasik Osmanlı Hukukunda Hâkim, Hâkimin Görevi İhmali ve Hukuka Aykırı Deliller Sorunu", *Osmanlı Devletinde Eğitim, Hukuk ve Modernleşme*, (Ark yayınları), İstanbul 2006, s. 68.

leğiyle ilgili medreseyi bitirdikten sonra staj gören kadılar, belirli esaslara göre tayin edilen ve zamanla terfi eden memurlardır. Yargıçlık yönü ağır basan kadının, hâkimlik-savcılık dışında noterlik, taşra örgütünde mülki-mali amirlik ve memurluk gibi başka görevleri de bulunmaktadır⁵.

Bir ülkede hukuk öğretimi ve hukukçu eğitimi için okullar kadar kütüphaneler de önemlidir. Osmanlı hukuk sisteminde kütüphaneler kitap vakıfları çerçevesinde kurulan müesseseler olup külliye içerisinde yerlerini almışlardır. Medresede hukuk tahsili için İstanbul'a gelen öğrenciler eğitim hayatlarını parasız-yatılı şekilde sürdürürdü. Medrese öğrencileri okula para ödemez; okulun kendisine sunduğu imkânlar içerisinde yaşamlarını idame ettirirlerdi. Bu uygulama, bir medresenin içerisinde sadece eğitim-öğretim faaliyetini değil bunun yanı sıra hayati ihtiyaçları karşılayacak başka birimler de olduğunu göstermektedir. Bu nedenle çalışmamızda vakıf-medrese-kütüphane-külliye ilişkisinin ayrı bir başlık altında açıklanması gereği doğmuştur.

I. OSMANLI DEVLETİ'NDE KADILARIN EĞİTİMİ, MEDRESELER VE VAKIF SİSTEMİ

A. Genel Açıklama

Osman Gazi'nin saltanatı zamanına dair kaynaklar sınırlı olduğundan bu devirde medrese⁶ yapısı veya eğitimle ilgili müesseseler hakkındaki bilgiler azdır. Kuruluş aşamasındaki bir devlet için en önemli şey *gazâ* olduğundan dünya sahnesinde yeni yeni siyasi varlık göstermeye başlayan Osmanlı Beyliği'nde kültürel ve bilimsel etkinlikler hemen ön plana çıkamamıştır. Yeni fetihler gerçekleştiren devletler, kural olarak kültür ve bilim müesseselerini, fethettikleri yerlerde önceden mevcut olan ilmî gelenek ve yapılar üzerine inşa ederler. Eğer fethedilen yerlerin halkları, fethedenlerle aynı kültür özelliklerine sahipse, bilimsel gelişmelerin daha hızlı ilerleyeceği açıktır. Türklerin ilk fethettikleri yerlerin kendileriyle ortak bir kültürel geçmişleri bulunmayan Bizans toprakları oluşu, bu anlamda bilimsel gelişmeyi biraz geciktirmiş olabilir. Osmanlılarda bilim alanındaki gelişmelerin, Germiyanogulları gibi kültür birikimi ve gelenekleşmiş köklü müesseseleri bulunan beylikleri içine almasından sonra daha hızlı ilerleyişini buna bağlamak mümkündür⁷.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerine ait bilim ve kültür kurumlarına dair en eski kaynak, Devlet'in kuruluşundan yaklaşık iki buçuk yüzyıl sonra Arapça ola-

5 İlber Ortaylı "Kâdı", *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 69.

6 Cihan Osmanağaoğlu, "Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında Osmanlı Devleti'nin Eğitim ve Öğretim Sisteminde Yapılan Değişiklikler (Reformlar)", *İÜHFEM*, C. LCV, S. 2, s. 143-222, 2007.

7 Mehmet Ârif, "Devlet-i Osmaniye'nin Teessüs ve Takarrürü Devrinde İlim ve Ulemâ", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, I/2 (İstanbul 1332-1334), s. 185-191; İsmail E, *Erünsal Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri, Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu*, (TTK Yayınları), Ankara 2008, s. 76.

rak yazılan “*Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî ulemai'd-Devleti'l-Osmâniyye*”dir. On tabakadan oluşan eserde 371'i âlim, 150'si şeyh olmak üzere toplam 521 kişinin hayatı anlatılmaktadır. Burada, hukukçuların nasıl bir eğitim-öğretim sürecinden geçerek mesleklerine atıldıkları, meslek hayatlarında hangi görevlerde bulundukları, yazdıkları eserler (tedris, kazâ, iftâ, telif, talim-terbiye, kadılık, kazaskerlik, müftülük, şeyhülislamlık) hakkında bilgi verilmektedir⁸. Kanaatimizce bu kaynaktan, o dönemde mevcut medreseler, kısmen okutulan kitaplar/dersler ve buralardan mezun olduğunda, hangi mesleklerin yapılabildiği hakkında bilgi edinmek mümkündür. Çalışmamızda *Şakâik*'in yanı sıra bu eserin en bilinen tercümesi ve zeyli⁹ de kaynak olarak kullanılmıştır. Kitabın, *Osman Gazi* dönemine ait ulema kısmında, sadece iki âlimin yer alıyor olmasından henüz o devirde medrese ve kütüphanelerin müessesesileşmedikleri sonucuna varılabilir.

Orhan Bey ile başlayan ilk dönemin yargı sistemine dair bir diğer kaynak da *Bursa Şer'iyye Sicilleri*'dir¹⁰. Ancak, bunlar, sonuçta, mahkeme zabıtları olduğundan burada kadıların eğitimi hakkında doğrudan ve detaylı bilgi bulma imkânı sınırlıdır. *Bursa*'nın fethinden sonra ilk kadılar *İznik*, *Bursa* ve *Edirne* gibi merkezlere atanmış, yeni fethedilen yerlere ise, ikinci ve üçüncü derecede kadılar gönderilmiş böylece bir hiyerarşinin ilk temelleri atılmıştır. Osmanlı Devleti'nde kadılık meslek eğitiminde *Fatih*'in kurduğu medrese sistemi önemli bir yer tutmaktadır. *Kanunî Sultan Süleyman* buna yeni medreseler ekleyerek sistemi biraz daha geliştirmiştir. Hukuk öğretimi ve hukukçu eğitiminin aynı zamanda vakıf müessesesi ile de yakın ilgisi vardır. Osmanlı eğitim sisteminde medreselere öğrenci olarak girip eğitim ve öğrenimini tamamladıktan sonra hocalık (müderrislik) yapmaya başlayanlar, belli aşamalardan itibaren *rûûs sınavını* vererek hâkimlik mesleğine geçiş yapabilmekteydiler. Kâdılar göreve başlamadan önce rûûs beratlarının dağıtıldığı ve yeni kadıların şeriatı, (anayasaya¹¹) ve hilafete bağlı kalacaklarına dair yemin ettikleri görkemli bir tören yapılırdı¹². Hukukçu yetiştiren medreselerde eğitim-öğretim basamaklarıyla

8 *Şakâik*, Osmanlı Devleti'nde talebe, muit, kadı, müderris ve diğer devlet görevlerinde bulunan *Taşköprülüzâde İsmâüddin Ebül-Hayr Ahmed Efendi* (ö. 969/1561) tarafından yazılmış bir kitaptır (1558). Kitabın başlığından bu kitapta seçkin Osmanlı Hanefî ulemâsı ve meşâyihinin yer aldığı anlaşılmaktadır. İçerikte yer alan bilim insanları, her padişahın dönemi, bir tabaka olacak şekilde düzenlenmiştir (Abdülkadir Özcan, “Şakâiku'n-Nu'mâniyye” maddesi, *DİA*, C. 38, İstanbul 2010, s. 485). İncalcık, *Klasik*, s. 175; Şükran Fazlıoğlu, “Osmanlı Medrese Müfredatına Dair Çalışmalar: Nereden Nereye?”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 6, S. 12, 2008, s. 595 vd.

9 *Taşköprülüzâde*'nin eş-*Şakâiku'n-Nu'mâniyye*'sinin *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmiletî's-Şakâik* adlı zeylinin yazarı olan *Nev'izâde Atâi*'ye binaen kısaca *Zeyl-i Şakâik* veya *Zeyl-i Atâi* (*Atâyi*) olarak anılmaktadır (1634). Zeyil, Türkçe'dir (Haluk İpekten, “Atâi Nev'izâde”, *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 40-42).

10 Abacı, *age*, s. 52.

11 Osmanlı hukuk sisteminde Anayasalı dönem 1876'dan sonra başlamıştır.

12 “Medresetü'l-Kuzat'ta Rûûs Tevzi Merasımı”, *Ceride-i İlmiye Dergisi*, C. 6, S. 67, s. 2156; Ercan

kadılık mesleği arasında geçiş yolları belirlendiğinden çalışmada bu konunun da ayrı bir başlık altında değerlendirilmesi uygun görülmüştür.

B. Medreselerin İslam Vakıf Sistemi ile İlgisi

Günümüzde devletin yapmakla yükümlü olduğu birçok kamu hizmeti Osmanlı klasik döneminde vakıflar tarafından yerine getirilmiştir. Şehre su sağlanması, hastaneler kurmak, fukarayı doyurmak için imaretler yapmak, şehre gelen garip ve misafirleri ağırlamak için tabhâneler (yemekhâne) kurmak, kervansaraylar, hanlar, hamamlar, ölü defin merkezleri açmak için vakıf kurulduğu gibi okullar, medreseler, kütüphaneler ve müzeler de vakıflar tarafından yapıp sürdürülmüştür. Medresede çalışan öğretim üyelerinin ve diğer görevlilerin maaşları vakıf gelirlerinden karşılanırdı¹³. Devlet kadılarına da maaş ödemezdi. Onların gelirleri vakfiyelerden ve baktıkları davalardan belli oranda aldıkları harç benzeri paralardan oluşmaktaydı. *Orhan Gazi*, ilme ve ulemaya beslediği sevgi ve saygıdan dolayı; kadılarına da kimseye muhtaç olmayıp adalet terazisini düzgün tutmaları için ulufe tayin etmiştir¹⁴.

Osmanlı'da belediye hizmetleri ile ilgili olarak on ikinci yüzyıla kadar kesin belirlenmiş bir sistem yoktur. Bu hizmetler hükûmet, özel kişi ve idareler tarafından yürütülmüş, Tanzimat devrinde irili ufaklı tüm bu vakıfları kapsayacak bir üst yönetim birimi olmak üzere *Evkaf Nezareti* kurulmuştur¹⁵. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde medreseleri de vakıftan ayrı düşünmek imkânsızdır. Eğitim-öğretim faaliyetleri için kurulan medreseler, genellikle cami, imaret, han, hamam ve benzeri yapılardan oluşan bir vakıf bütünlüğü (külliye) içinde yer almışlardır. Külliye mantığının top-

Cengiz "Osmanlı Devleti'nde Rûus Sınav Sistemi Bağlamında Dâvûd-i Karsî'nin "Risâle fî Taf-sîli mâ Hasale mine's-Sual ve'l-Cevâb Fî'l-İmtihân" Adlı Risalesinin Değerlendirilmesi", *Uluslararası Dâvûd-i Karsî Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 2017, s. 34.

- 13 Hoca Saadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, İstanbul 1862 (1279), (Kültür Bakanlığı Yayını), Ankara 1979, C. 2, 1862, s. 579 vd. Bu eser için ayrıca bkz. (<https://archive.org/details/taceltevarih-01sadeuoft/page/2/mode/2up>) (Erişim Tarihi: 17.03.2024).
[https://turuz.com/storage/Turkoloji/Tarix/2012/704-Tacuttavarix-V-_\(Hoca_Sadettin_Efendi\)_\(_Ismet_Barmaqsizoghlu\)_\(_Istanbul-1979\).pdf](https://turuz.com/storage/Turkoloji/Tarix/2012/704-Tacuttavarix-V-_(Hoca_Sadettin_Efendi)_(_Ismet_Barmaqsizoghlu)_(_Istanbul-1979).pdf), (Erişim Tarihi: 17. 03.2024). İnalçık, Klasik, s. 177; İrem Karakoç, *Türk Hukuk Tarihinde Vakıf/Müessesesi*, (Yetkin Yayınları), Ankara 2017, s. 256, 442; İrem Karakoç, "İzmir'de Osmanlı Kitap ve Su Vakıfları-El Hac Osman Ağa ibn Ali Ağa Vakıf Örneği", *Sessiz Gemi Prof. Dr. Bilal Eryılmaz'a Armağan*, (Marmara Belediyeler Birliği Yayınları), C. 2, 2022, s. 149.
- 14 Mehmet Neşri, *Neşri Tarihi, Kitab-ı Cihannümâ*, (Haz. Faik Reşid Unat-M. Altay Köymen), C. 1, (TTK Yayınları), Ankara 1949, (https://turuz.com/storage/Turkoloji/2017/2737-1-Kitabi_Cihannuma-Mehmet_Neshri-Reshit_Unat-A.Koymen-1949-433s.pdf), (Erişim Tarihi: 20.03.2024), s. 86; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 3. Baskı, (TTK Basımevi), Ankara 1988, s. 83.
- 15 Osman Nuri Ergin "Belediye Teşkilatı Karşısında İki Müessese", *Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Şehir Emaneti Mecmuası*, C. 5, S. 50 (1928), s. 66.

lumsal alanda önemli sonuçları vardır. Hocalar, öğrenciler, diğer görevliler aynı yerde yemek yer, ibadet eder ve diğer ortak alanları kullanırlardı. İlmiye sınıfının en üstün kişileri, ülkenin çeşitli yerlerinden gelip vakıf hanlarda kalan yolcular, fakirler ve halktan kişilerle aynı ortamı paylaşırlar; sohbetle bulunurlardı. Böylece halktan kişilerle aydınlar arasında bir etkileşim doğardı¹⁶.

Vakıf, hayra tahsis edilmiş bir mal topluluğudur. Bu hukuki müessesenin içinde, vakfın asıl hayrî gayesini gerçekleştiren bina/binalar (müessesât-ı hayriyye) ile müessesenin giderlerini karşılamak üzere kira gelirlerinin tahsis edildiği müstegallât-ı vakfiye binaları bulunur¹⁷. Medreselerin, uzun yıllar hatta yüzyıllar boyunca sürececek bir hayır faaliyeti olması anlamında, sürekliliğini sağlayan da bu vakıf anlayışı olmuştur¹⁸.

Farklı mezheplerin bulunduğu İslam hukukunda, Osmanlı Devleti'nde hukuk sistemini belirleyen Hanefi Mezhebi'nin içtihatları, ilke ve esasları olmuştur. Ancak, hemen hemen her hukuki konuda Hanefi Mezhebi içindeki hukukçuların da farklı görüşleri bulunmaktaydı. Osmanlı hukuk sisteminde herhangi bir konuda ortak uygulama geliştirilmek istendiğinde genellikle çoğunluğun görüşü esas alınır-
dı. Ama ihtiyaç duyulan bazı durumlarda ise, azınlık görüşünün benimsendiği de olmuştur. Vakıf konusunda mezhebin kurucusunun görüşü değil de vakfın tüzel kişi bir hayır müessesesi olarak devamına daha uygun olan iki hukukçu talebesinin yani, *Ebü Yusuf ve İmam Muhammed*'in görüşleri kabul edilmiştir. Bu görüşler doğrultusunda gelişen Osmanlı vakıf anlayışına göre, vakfın tanımında *te'bid/ebediyyet* şartı¹⁹ bulunduğundan İslam hukukuna göre bir vakıf kurulduktan sonra ebediyete kadar süreceği kabul edilmektedir. Osmanlı zamanında vakıf kurulmuş olan yerler, sonradan başka bir devletin hâkimiyetine girse bile, bu müesseselere fıkıhın vakfa dair kurallarının uygulanması gerekmektedir²⁰.

Osmanlı vakıf hukukuna göre *sahib vakıflar* kural olarak, vakfedenin tam mülkiyetine (rakabe+yed+tasarruf) sahip olduğu kendi öz malları ile kurulan bir özel hukuk işlemidir²¹. Bu nedenle vakfı kuranın amacı, yararlanıcıları, yönetim şekli,

16 Bahaeddin Yediyıldız "Sosyal Teşkilatlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyyeleri", *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Türk Kültürü Dergisi*, Y. XIX, S. 219, Mart-Nisan 1981, s. 268, (http://isamveri.org/pdfs/bv/D00206/1981_219/1981_219_YEDIYILDIZB.pdf, (Erişim Tarihi: 18. 03. 2024).

17 Yediyıldız, agm, s. 264.

18 Uzunçarşılı, İlmiye, s. 1.

19 *Ebü Hanîfe*'nin görüşüne göre vakıf bir *âriyyet* (kullanma ödücü) hükmünde olup bağlayıcı bir işlem değildir. Başka bir deyişle, vakfı kuran ileride bu işleminden vazgeçerek malını geri alabilirdi. Örneğin bu görüş vakfın ilelebet sürmesi anlayışına uygun görünmemektedir. Diğer mezhepler de düşünüldüğünde vakfa dair birçok farklı içtihat vardır (Karakoç, Vakıf Müessesesi, s. 258).

20 Karakoç, Vakıf Müessesesi, s. 507.

21 Rakabesi (kuru mülkiyeti) devlete ait tasarruf hakkı özel kişilerde bulunan mallarla sahih vakıf kurulamaz; kurulanlar ise, gayrisahih vakıf statüsünde olup (irsadî vakıf/tahsisat) aslında kamu tahsisi olduklarından bunlar fıkıhın değil, örfî hukukun alanında yer alırlar (Karakoç, Vakıf

yöneticisinin vasıfları, diğer görevlileri, gelir getiren akarları, gelirlerin nasıl harcanacağı ve diğer tüm esasları/şartları, yazılı bir belge olan vakfiye/vakıfnâmede belirtilirdi. Kâdî mahkemesinde duruma göre, özel bir tescil işlemi ile sıhhat ve bağlayıcılık kazandırılan vakıflarda mütevellinin fazla bir inisiyatif kullanma alanı yoktur. Yönetimin vakfiyedeki esaslara göre gerçekleştirilmesi gerekir. Bu nedenle hukuk eğitimine ilişkin bu çalışmada vakfedenin şartlarını bulabildiğimiz *vakfiyeler*, medrese vakıflarının önemli bir kaynağını oluşturmaktadır. Medresenin de dâhil olduğu bir vakıf külliyesinin tamamını, vakfı kuranın tayin ettiği müteveli yönetirdi. Ancak, medresenin tüm külliye içerisinde mütevelliden bağımsız bir yönetimi de olması gerekir. Bu yüzden müteveli, medresenin gelirlerini müderrisin emrine verirdi. Müderris, medreseye kabul edilecek olan öğrencilerin seçilmesi, vakfın hizmetlilerinin maaşlarıyla diğer giderlerinin karşılanması; gelirlerin öğrencilere ve görevlilere dağıtılması ile medresenin yönetilmesinden sorumluydu. Medresede hem ders veren öğretim üyesi hem de yönetici olan müderrisler, öneminden dolayı tarihte padişah beratıyla atanmışlardır²². Bazı vakıfların mütevellisi doğrudan doğruya müderris de olabilirdi. Bursa Şer'iyye Sicilleri'ndeki bir örnekte, mütevelliliğini müderris *Mehmed Efendi*'nin yaptığı Kadri Efendi Vakfından söz edilmiştir²³.

Vakıf külliyelerin en gelişmiş örneklerinden olan *Fatih Sultan Mehmed*'in hukuk medreselerinin de içinde bulunduğu külliye, İstanbul'un en geniş ve düz tepesine yerleştirilmiştir. Yapıda cami, sekiz yüksek medrese, sekiz tetimme medresesi, okul, kütüphane, dârüşşifa, tabhâne, ahır ve muvakkithane yer almıştır. Bu medresede nasıl bir eğitim sistemi uygulandığı, gelirleri (galle), giderleri, yönetimi, denetimi, öğretim üyelerinin ve öğrencilerinin taşınması gereken özellikler, alacakları ücretler, diğer görevliler, bunların iş tanımları ve ücretleri, artan gelirin nereye harcanacağı gibi konular, bu vakfın kuruluş senedi olan vakfiyelerinden öğrenilmektedir²⁴.

Vakfiyelerden anlaşıldığına göre fetihten sonra halkın bazı sosyal ihtiyaçları için Bizans kiliselerine ait binalar kullanılmıştır. Bunlara, İstanbul içinden Ayasofya, Pantokrator, Akataliptos, San Domaniko (Galata) kiliseleriyle Aristo Bîmarhânesi örnek gösterilebilir. *Fatih*, Ayasofya'nın içinde bulunduğu bir grup müesseseye özel şartlar ön görmüş; bunu, İstanbul'da yeni inşa edilen bütün ticari yapıların gelirlerini tahsis edecek şekilde vakfına dâhil etmiş, tahsis edilen gelirler yeterli gelmediğinde de Trakya'daki bazı köyleri vakıflaştırıp gelirlerini eksiklere hasretmiştir. Ayrıca belli yerlerin cizye gelirleri de bu vakıfların giderlerine tahsis edilmiştir. *Fatih*, 1456'da

Müessesesi, s. 445 vd). Ayrıca bkz. Nazif Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, (VGM Yayınları), Ankara 1983, s. 87; Tahsin Özcan, "Vakıf ve Eğitim: Osmanlılarda Eğitim Hizmetlerinin Finansmanı", *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans*, (Mahya Yayıncılık), İstanbul 2019, s. 289.

22 İnalçık, Klasik, s. 17.

23 BŞS B 150/366, 3 A 4 (Abacı, age, s. 209-210).

24 *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri*, VGM Yayınları, nr. 1, Ankara 1938, s. 37. *Osman Nuri Ergin*, *Fatih'in vakfiyelerini karşılaştırmalı olarak incelemiştir* (Ergin, *Fatih*, İstanbul 1945).

İstanbul'da ticareti ve sosyal hayatı canlandırmak için hamam, çarşı, kervansaray gibi yapılar inşa ettirmiştir. *Fatih Sultan Mehmed*'in, İstanbul'da önceden mevcut kiliseleri dönüştürerek meydana getirdiği ve yeniden inşa ettiği vakıflara ilişkin toplam dokuz adet yazma mevcuttur. Bunlardan sekizi Arapça, biri Türkçe olup beşi tıpkıbasım şeklinde yayınlanmıştır²⁵.

Tüm ehl-i şer' mensupları gibi kadıların da medresede eğitim almaları gerekirdi. Bu kurumlar kişinin, ilköğretimi dışında, kadı oluncaya kadarki tüm eğitim aşamalarını kapsardı. Medreseye başlamak isteyen bir çocuk önce ilköğrenimini tamamlamalı; okuma-yazma ve ilk dinî bilgiler eğitimini, yaşadığı yerde kendi imkânlarıyla almalıydı. Taşrada mahallelerde bulunan ilkokullar da (sübyan/mahalle mektebi) çoğunlukla vakıf şeklinde kurulurdu. Sübyan/mahalle mektebi (Taş mektep, Dârü't-tâlim, Mekteb-i İbtidâiyye) denilen eğitim öğretim aşamalarında günümüz ilköğretiminden daha alt düzeyde eğitim verilir; beş altı yaşındaki çocuklar devam eder; öğretmenine *muallim*, öğrencisine *kalfa* denirdi. Medrese, bunun üzerindeki her türlü okul ve yüksekokulları içeren kademeli, basit ayrıma dayalı, ama tam olarak ayrışamamış şekilde; bilgilerin, konulardan ziyade kitapların esas alınarak öğretildiği bir eğitim sistemi²⁶. Osmanlı eğitim sisteminde medreseden önce sübyan mektebini bitirmek zorunlu olduğundan bunları da medresenin bir uzantısı olarak görenler vardır. O yüzden günümüzde medrese kelimesi yerine fakülte/hukuk fakültesi denmesi doğru değildir. Sübyan mekteplerinde beş altı yaşlarındaki çocuklara okuma-yazma, dört işlem seviyesinde basit matematik, bazı dinî bilgiler ve kurallı şekilde Kur'an okuma (tecdid) dersleri verilirdi²⁷. Hukuki nitelik itibarıyla vakıf şeklinde kurulan birçok kitap ve kütüphane vakıfları da vardır²⁸.

Üst medreselere kızlar gidemezdi²⁹. Osmanlı padişahlarının kız ve erkek çocukları da halkın gittiği okullara gitmez; Topkapı Sarayı'nın Harem Dairesinde, Dâ-

- 25 Kayoko Hayashi, "Fatih Vakfiyelerinin Tanzim Süreci Üzerine", *Belleten*, Nisan 2008, C. 72, S. 263, s. 73-94, belleten.gov.tr/tam-metin/54/tur.
- 26 Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri Teşkilat-Tarih, (İrfan Matbaası)*, İstanbul 1976, s. 19; Coşkun Üçok-Ahmet Mumcu-Gülrihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, Gözden Geçirilmiş ve Güncelleştirilmiş 24. Bası, (Turhan Kitabevi), Ankara 2022, s. 224; Osmanağaoğlu, agm, s. 169.
- 27 Osman Nuri Ergin *Türk Maarif Tarihi*, C. I, (Eser Matbaası), İstanbul 1977, s. 82; İlhan Yıldız, "Medreseye Nereye Kadar", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal B İlimler Enstitüsü Dergisi* S. 2, 2001, s. 217).
- 28 Karakoç, Vakıf Müessesesi, s. 240, 480, 483, 517.
- 29 Mustafa Şanal, "Osmanlı Devleti'nde Medreselerin Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme Ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisasaşma Bakımından Genel Bir Bakış", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* S. 14, Y. 2003/1, s. 151. Kızlar sübyan mektebine gidebilirdi. Bu nedenle mesela *Halide Edip* için eve hoca getirilmiştir. Okula başlama törenleri için bkz. Songül Keçeci Kurt-Suat Polat, "Osmanlı Devleti'nde Kızların Eğitiminde Okulun Önemi (1839-1920)", *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, s. 80 - 100, Kış 2013, s. 88.

rüssaade ağasının gözetiminde sübyan mektebi düzeyinde olan ve temel bilgilerin alındığı bir okula (*Şehzâdegân Mektebi*) devam ederlerdi³⁰.

Vakıf geleneğine göre kurulan Fatih Medreselerinde sadece hukuk/fıkıh eğitimi verilmemiştir. Aynı külliyyede tam teşkilatlı bir imarethane ile bîmarhâne yapılmış olduğundan tabâbet (tabiplik/tıp) derslerine devam edenler sözü geçen hastanede uygulama yapmışlardır³¹.

Vakıflarda yönetim kadar denetim de çok önemlidir. Çünkü bu müesseseler, kendilerini kuran kişi (vâkıf) hayattan ayrıldıktan sonra da varlıklarını sürdürmek niyetiyle kurulmuştur. Bu devamlılık ancak mütevellinin vakfı, vakfedenin belirlediği esaslar çerçevesinde yönettiğinin, gelirleri suistimale uğratmadığının doğru düzgün denetlenmesiyle sağlanabilir. Vakıfların denetimi (nezaret) kadırlara yüklenmiş bir görevdir. Osmanlı Devleti'nde zamanla sultan ve aile efradının vakıflarına nezâret etmek üzere çeşitli birimler meydana getirilmiştir. Harameyn'e bağlı vakıflar Ayasofya, Sultanahmet, Nûr-ı Osmaniye Camii; Yenicamiî, Şehzâde, Çinili ve Vâlîde Atık Camii vakıflarının yönetimi Dârüssaade Ağalarının nezâretine; *Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim* ve *Kanunî Sultan Süleyman* vakıfları Vezir nezâretine; *Sultan Bayezid* Vakfı ve eklentileri Şeyhülislam nezaretine bağlanmıştır. *II. Mahmut*, arasına kendi vakıflarını da katarak, *Evkâf-ı Selâse* (Lâleli-Hamidiye-Mahmudiye vakıfları) adı altında birleştirdiği vakıfların yönetimini Darphâne-i Âmire nezaretine bırakmıştır. Meşrûta vakıfların tümüne ise, İstanbul Kâdılığı nezâret etmiştir³². Osmanlı'da medreseler, sadece padişahlar değil başka vâkıflar tarafından da kurulmuştur.

C. Sultan Orhan Dönemi'nden Fatih Sultan Mehmed Dönemi'ne Kadar Medreseler, Hukukçu Eğitimi ve Hukuk Öğretimi

Osmanlı yöneticileri güçlü bir devlet olmanın esas şartının hukuk, adalet ve bilimsel gelişme olduğunu idrak ettikleri dönemlerde ilim ve ulemaya büyük değer vermişlerdir. Bir devlette hayatın ve uygarlığın neşvünema bulabilmesi, başka bir deyişle, insanların bilim ve sanat üretmeleri için rahat ve huzurlu bir ortamda yaşamaları; bunun sağlanması için ise, *kamu düzeni* şarttır. Kamu düzeni ancak insanlar arasında âdil bir yönetim sisteminin kurulmasıyla tesis edilebilir. Adaletin olmadığı yerde tıp, biyoloji, felsefe, edebiyat, sanat ve diğer alanlarda ilerleme kaydedilemez. O nedenle gelişme ve ilerlemenin birinci şartı, hak ve adalete dayalı bir hukuk düzeninin kurulmasıdır. Bu düzeni kuracak olanlar, yine o dönemde konunun uzmanı kabul edilen temayüz etmiş hukukçu, fıkıh âlimleridir. Eski Türk-Moğol devlet ve yönetim anlayışında "...değişmez bir *töre ve yasanın* tarafsızlıkla uygulanması" anla-

30 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, (TTK Yayınları), Ankara, 1988, s. 110, 205; Osman Nuri Ergin, Maarif, s. 6; Yıldız, agm, s. 217; Şanal, agm, s. 151.

31 Ali Himmet Berki, *Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fatih Sultan Mehmet Han ve Adalet Hayatı*, (Kurtuluş Basımevi), İstanbul 1953, s. 57.

32 Karakoç, Vakıf Müessesesi, s. 289.

mına gelen adaletin yeri ve önemi yadsınamaz. Nitekim Kutadgu Bilig'de Türklerin adalet dairesi (daire-i adalet) tanımı “Memleket tutmak için çok *asker ve ordu* lazımdır. Askeri beslemek için de çok *mal ve servete* ihtiyaç vardır. Bu malı elde etmek için *halkın zengin olması* gerektir. Halkın zengin olması için de *doğru kanunlar* konmalıdır. Bunlardan biri ihmal edilirse dördü de kalır. Dördü birden ihmal edilirse, beylik çözülmeye yüz tutar.” şeklinde yer almıştır. *Kınalızâde*'nin *Ablâk-ı Alâî*'sinde anlattığı Dayire-i Adliyye kuramında yer alan 8 madde aslında bu öz düşüncenin açılımıdır³³. Eski İran ve Orta Doğu tarihinde ise, sınırsız bir hükümdarın dağıttığı yüksek adaletten bahsedilir. Osmanlı Devleti'nde kuruluşundan itibaren bu anlayışlar kaynaşmış vaziyettedir. Osmanlı Devleti'nin, İslam dininin adalete verdiği önemi somutlaştıran daire-i adalet fikrini merkeze aldığı görülmektedir. Devlet işlerinde sosyal, siyasal, iktisadi alanlarda karşılaşılan sıkıntıların adalet eksikliğinden kaynaklandığı düşünülerek daire-i adalet teorisine başvurulmasının sonucunda bu teori giderek gelişmiştir. Günümüzde de ekonomik kalkınmanın, bilim ve sanatta ilerlemenin hatta halkın mutluluk seviyesinin yükselmesinin ancak adalet ve demokrasinin geliştiği ülkelerde gerçekleştiği; adalet ve maddi-manevi gelişmişlik arasında güçlü bir bağlantı olduğu görülmektedir. IV. Mehmed'in, hükümdarın doğrudan halkın şikâyetlerini dinlemekten uzak kalmaması için Edirne'de sarayın bir duvarını yıktırarak *Adalet Köşkü* yaptırması bunun bir örneğini teşkil etmektedir³⁴.

Orhan Gazi 1326'da Bursa'yı fethedip beyliğin merkezini buraya taşıdıktan sonra Manastır Medresesi³⁵ adıyla bilinen eğitim müessesesini kurmuştur. Bunu, diğer devlet erkânının yaptırdığı, içinde cami, okul, aşevi gibi hayır müesseselerinin de bulunduğu külliye şeklindeki bütüncül bir yapı teşkil eden diğer vakıf medreseler izlemiştir. Sınırlar genişledikçe alınan yerlerde yeni ilim müesseseleri kurulmuştur. İznik şehrini müteakiben Bursa ön plana çıkmıştır. *Orhan Gazi*, Bursa'da bir cami, aşevi, tabhâne ve ribattan oluşan bir külliye yaptırmıştır (1335). Ayrıca Bursa hisarında bulunan kiliseyi talebe odaları da olan bir medreseye çevirmiş vakfiyesini de yazdırarak külliye hâline getirtmiştir³⁶. *Orhan Gazi* yaşadığı sürece, ülkesine bilim insanların gelmesini teşvik etmiş, bu dönemde ülkeye, aralarında *Mevlânâ Sinan*

33 Bu çalışmada Kınalızâde'nin *Ablâk-ı Alâî* kitabının günümüz Türkçesine çevrilmiş iki ayrı baskısı kullanılmıştır. Kınalızâde Ali Efendi, *Ablak-ı Alâî*, (Baskıya Hazırlayan: Hüseyin Algül), Tercüman 1001 Temel Eser, (Tercüman Yayınları), İstanbul Tarihsiz; diğeri ise, Kınalızâde Ali Efendi, *Ablak-ı Alâî* Kınalızâde'nin *Ablâk Kitabı* (İnceleme-Çeviri Yazı-Tıpkıbasım), (Hazırlayan: Mustafa Koç), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı (Klasik Yayınları), İstanbul 2014. Eserin Osmanlıca asıl metni için bkz. https://yazmalar-divinity.ankara.edu.tr/yazmalar/36874_14-1269986.pdf, s. 381-382 (Erişim Tarihi: 23.03.2024).

34 Halil İnalçık, “Adaletnameler”, *Belgeler*, (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yayınları), C. II, S. 3-4 (1965-2. Baskı), Ankara 1993, s. 49-50.

35 Atâî, Nev'îzâde, *Hadaiku'l-hakdik ii tekmileti's-Şekdik* (*Zeyl'ü-Şakâyık, li Atâî*), C. 1, s. 110, (<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/1728>, Erişim Tarihi: 27.03.2024).

36 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, (TTK Yayınları), Ankara 1988, C. 1, s. 461.

ve *Kara Alâaddin* gibi âlimlerin de bulunduğu, birçok öğretim üyesi gelmiştir. *Orhan Gazi* zamanında *İznik*'te (H. 731/M. 1330) kadınların eğitimi için ilk medrese (*İznik Orhaniyesi*) kurulmuş ve Türk âlim *Şerefüddin Davud Kayserî* ile *Tâcüddin Kerderî*³⁷ buraya müderris sıfatıyla atanan ilk iki öğretim üyesi olarak tarihe geçmiştir³⁸.

Şüphesiz ki, eğitim-öğretim faaliyetleri için okul ve medreseler tek başına yeterli değildir. Taşradan gelen öğrencilerin yatacakları odalar yemekhane, hamam, berber gibi öz bakım tesisleri, çalışma odaları/evleri ve kütüphaneler de gerekmektedir. Önceleri kurulan ilk medresenin yanında veya camilerin içine yerleştirilen kitaplıklar sonradan özel kütüphanelere dönüştürülmüştür. İncelenen vakfiyelerden anlaşıldığına göre kuruluş devrinde henüz kitaplar için ayrılmış belli bir oda ve görevlilerden bahsedilemeyeceği gibi düzenli bir kütüphanecilik anlayışı da gelişmemiştir³⁹. Örneğin *Sultan Murat* devrinde kurulan öğretim kurumlarında ve ibadethanelerde kitap koleksiyonları ile bunlara ait özel yerlerden söz edilmemektedir. Bir devlette akademik personel bir günde veya bir yılda yetişemediği gibi dışarıdan gelenlerin de kalıcı olmasını sağlamanın yolu sağlam bir eğitim öğretim politikasına sahip olmayı gerektirmektedir. Ülkede kitapların birikmeye başlamasının itici gücü Osmanlı medreselerinden yetişen bilim insanlarının kendi eserlerini yazması ve çoğaltmaları olmuştur.

1363'te Edirne'nin fethi ve devlet merkezinin buraya nakli ile birlikte fethin yönü Balkanlara çevrilmiştir. *Murat Hüdâvendigâr*, Bursa Çekirge'de cami, imaret ve medrese yaptırmıştır⁴⁰. 1362-1389 yılları arasında gerek Rumeli'ye açılma gerekse de Anadolu'da bazı beyliklerle dostane ilişkiler kurulması, âlimlerin ülkeye gelişini hızlandırmıştır. Buna karşılık bazı Türk bilim insanları da eğitimlerini geliştirmek amacıyla yabancı ülkelere gitmişlerdir. Bu geliş-gidişler, bilimsel bilginin ve kitapların ülkeye akışını da sağlamıştır. Mısır'a gidip dönen *Molla Fenârî*'nin öldüğü zaman ge-

37 Hoca Saadeddin Efendi, age, C. 5, s. 6-7.

38 Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Eş-Şakâikun-Numaniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l- Osmaniyye, Osmanlı Âlimleri, (Çeviri-Eleştirmeli Metin)*, (Haz. M. Hekimoğlu), Ed. Derya Örs, (Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı), İstanbul 2019, s. 30; Uzunçarşılı, Tarih, C. 1, s. 474; İnalçık, Klasik, s. 175; Berki, age, s. 51; Şehabettin Tekindağ, "Medrese Dönemi", *Cumhuriyet'in 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, İstanbul 1973, (Bu kitap İÜ Yayınevinin Cumhuriyetin 100. Yılı kitap projesi kapsamında çevrim içi olarak yeniden yayınlanmıştır. DOI: 10.26650/APB/SS52.2022.127); Fahri Unan, "Klasik Dönem Osmanlı Medreselerinde Eğitim Üzerine Yapılmış Çalışmalara Dair Bir Bibliyografya Denemesi", *DÎVÂN İlmî Araştırmalar Dergisi*, S. 18 (2005/1), s. 84. *Şakâik*, Çeviriyazı, s. 30 (http://ekitap.yek.gov.tr/urun/es-saka%E2%80%99i-ku%E2%80%99n-nu%E2%80%98maniyye-fi-ulemai%E2%80%99d-devleti%E2%80%99l-osmaniyye_692.aspx) (Erişim Tarihi: 18.03.2024); Mehmet Neşri, age, s. 163. Ayrıca bkz. Karakoç, Vakıf Müessesesi, s. 473.

39 Erünsal, Vakıf Kütüphaneler, s. 77.

40 Uzunçarşılı, İlmiye, s. 2; Karakoç, Vakıf Müessesesi, s. 473. Ayrıca bkz. Mehmet Neşri, age, s. 163, (Erişim Tarihi: 18. 03.2024).

ride 10.000 kitaplık bir koleksiyon bıraktığı rivayet edilmektedir⁴¹. Bir dönem, eğitim-öğretim kurumlarında ders kitabı sıkıntısı yaşanmıştır. Öğrenciler o devrin ünlü âlimi *Sadeddin Teftâzânî*'nin kitaplarını okumak isteyip de nüshalarını bulamadıkları için kendi kitaplarını elle yazmak zorunda kalmışlardır. Bunu öğrenen hocaları *Molla Fenârî* (1350-1430) onların tatillerini bir gün daha uzatarak normalde salı ve cuma günleri olan tatillerine pazartesiye de eklemiştir⁴². Bu durum, bazı kaynaklarda medresede haftada iki gün ders yapıldığı şeklinde yorumlanmıştır⁴³. Oysa o devirde cumartesi ve pazarın tatil olmasını gerektiren bir durum yoktu. Pazartesi de öğrencilerin kitaplarını yazmaları için geçici olarak tatil sayılmıştır. Yani, haftada dört gün ders yapılmaktaydı⁴⁴.

Bursa ve İznik'e Anadolu dışından ve içinden gelen ulema sayesinde atılan tohumlar yeşermiş ve bu şehirler birer bilim merkezi niteliği kazanmıştır. Zaman geçtikçe akademik personel anlamında eğitim-öğretim görevlileri ile yargıç/hâkim (kadı) ve müftî gibi yargı mesleğinin uygulayıcıları birbirinden ayrılmış⁴⁵, devlet örgütü içinde sistemli bir müesseseleşme başlamıştır. Fakat devletin sonuna kadar yargı ile üniversite hocalığı arasında geçiş mümkün olmuştur. Bu müesseseleşme ve düzen, hukuk eğitiminde de kendini göstermektedir. Medreselerde müderrislerden başka eğitim-öğretimle ilgilenecek kişilere duyulan ihtiyaç belirgin hâle gelmiştir. Bu devirde Osmanlı medreselerinden yetişen müderrisler/fakihler kendi özgün eserlerini Türkçe olarak yazmaya başlamışlardır⁴⁶.

- 41 Erünsal, Vakıf Kütüphaneler, s. 78. *Molla Fenârî*'nin hayatı hakkında bilgi için bkz. Taşköprülüzâde, Şakâik Çeviri, s. 30).
- 42 Hoca Saadeddin Efendi, age, C. 5, s. 23. Şakâik, Çeviriyazı, s. 64; (27-28); Erünsal, Vakıf Kütüphaneler, s. 79.
- 43 Hamiyet Sezer Feyzioğlu, *Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer'î Mahkemelerde Yapılan Düzenlemeler*, 2. Baskı, (Hel/Tarih Yayınları), Ankara Aralık 2014, s. 9.
- 44 Cahid Baltacı "Klasik Dönem Osmanlı İlim Müesseseleri", *Kuruluşunun 700. Yılı Münasebetiyle Osmanlı Devleti'nde Bilim ve Düşünce Sempozyumu, İslami Araştırmalar Dergisi*, C.12, S. 3-4, s. 259 vd, 1999, s. 261; Baltacı, Medreseler, s. 43.
- 45 Hz. Ömer devrinde kadıların etkinliği fetvaya benzediği için bunlara da müftî denilmekteydi. Hattâ zaman zaman vali de aynı anlamda kullanılmıştır (Mustafa Avcı, *Türk Hukuk Tarihi*, Güncelleştirilmiş 8. Baskı, (Atlas Akademisi), Konya Ekim 2019, s. 76-77).
- 46 Uriel Heyd "Osmanlı'da Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri", (Çev. Fethi Gedikli), *Hukuk Araştırmaları*, C. IX, S. 1-3, İstanbul 1995, s. 287-288. Ayrıca *Bursalı Mehmet Tâhir*, "Osmanlı Müellifleri" adlı eserinde *İbn Kemâl*, *Ebussuûd* ve *Zenbilli Ali Efendi* ile fetvaları tedvin edilmiş 25'i şeyhülislâm olmak üzere 90 kadar Osmanlı âliminin eserleri hakkında bilgi vermiştir (Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333). Türkçe fetva derlemeleri için bkz. Şükrü Özen, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü" *TALİD*, 3(5), 2005, s. 253, (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/652335>), Erişim Tarihi: 18.03.2024, s. 264 vd; İrem Karakoç, "Roma Özel Hukuku ile Osmanlı Özel Hukukundaki Gelişmeler Bağlamında Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyenin Özellikleri", *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri Kitabı*, (XII Levha Yayınları), İstanbul Mayıs 2014, s. 78; İrem Karakoç, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye ve Hukukun Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Sayı: 75, 2017, s. 463.

Edirne, Bursa ve İznik'te kurulan başlıca medreselerde hukuk öğretimi, İslam hukuku (fıkıh) esas alınarak gerçekleştirilmekteydi. Medrese sayısı arttıkça bunların kendi içinde bir düzene sokulması zorunlu hâle gelmiştir. Örneğin *Sultan II. Murat* zamanında (1421-1451) kurulan Tetimme ve Dârülhadis medreseleri *Fatih* döneminde yapılacak olanlara bir başlangıç teşkil etmiştir. İlk zamanlar İznik medreseleri önemliken sonradan Bursa'da kurulan Sultan Medresesi ön plana geçmiştir. Devletin merkezi Edirne olduktan sonra ise burada kurulan *Dârülhadis* (1447) hiyerarşik bakımdan tüm medreselerin üzerinde konumlanmıştır⁴⁷.

Medreselerin değeri/önceliği, buralarda müderrislik yapan hocaların seviyesi/ itibarı ile doğru orantılıdır. Edirne'nin başkent olmasını müteakip *Sultan İkinci Murat*, Üç Şerefeli Camiin bahçesine Saatli Medrese'yi yaptırmıştır. Kısa zamanda döneminin en önemli hukuk eğitim kurumu hâline gelen bu kurum, Sahn medreseleri kurulduktan sonra bile bir müddet daha önemini korumuştur. Bu medresenin müderrisliği, diğer medreselerin hocalığından daha üstün tutulmuştur⁴⁸.

Kuruluş devrine ait kütüphaneler, genellikle kütüphanenin dâhil olduğu vakfın görevlileri tarafından hayır için çalışan düşük ücretli görevlilerce idare edilen, nispeten az sayıda kitabın bulunduğu yapılarıdır⁴⁹. İlk dönem kitap vakıflarında, sadece kitapların muhafazası için bir görevli yeterli görülürken bağımsız kütüphane vakıflarıyla birlikte binaların sürekliliği için giderek daha fazla gelir tahsisine ve görevliye ihtiyaç duyulmuştur. Çünkü bu aşamadan sonra sadece kitapların değil, kütüphane binasının korunması ve bakımıyla görevlendirilecek kimseler de gerekmiştir. Bu bağlamda on yedinci yüzyıldan itibaren kimi vakfiyelerde bevrap, ferrâş, meremmetçi, marangoz, suylu gibi hizmetliler tayin edildiği ve bunların vakfiyelere yazıldığı görülmektedir. *II. Bâyezid* devrinde ve on altıncı yüzyıl sonlarındaki vakfiyelerde, kitap sayısı çoğaldıkça, vakfiyelere ekli birer liste şeklinde, kütüphane katalogları düzenlenmeye başlanmıştır⁵⁰.

Osmanlı medreselerinde eğitimini tamamlayan öğrenciler ya ilim ehli olarak kalmayı ve bilimsel faaliyetlerini sürdürmeyi ya da kadı olarak atanarak hukukun uygulayıcısı olmayı seçerlerdi. Kâdı ünvanıyla atanmak niyetinde olan adaylar, ilk

47 Üç şerefeli camiin yanında kurulduğundan bu adla anılan üç şerefeli medrese müderrisine o güne kadarki en yüksek ücret (günlük 100 akçe) ödenmiştir. Aynı sıralarda İznik medresesi müderrisi 30; Bursa müderrisi ise, günlük 50 akçe karşılığı çalışmaktaydılar (Uzunçarşılı, İlmiye, s. 3). Atâî, Şakâyık Çeviriyazı, s. 118-119.

48 Tekindağ, age, s. 11-12.

49 Erünsal, Vakıf Kütüphaneler, s. 90.

50 Karakoç, Kitap Vakfı, dpn. 60. Kütüphane kültürü yerleştikçe dışarı kitap verilmesi gibi detaylar tartışılmaya başlanmıştır (Konuyla ilgili 911/1565'te Mısır'da yaşanan bir olay üzerine *Suyûtî*, bir kitabın kütüphaneden ödünç alınmasının yasaklanamayacağını; vakfedenin izin vermemesi durumunda dahi belli şartlarda kitap ödünç alınabileceğini; yalnız bunun şartlara bağlanması ve denetlenmesi gerektiğine ilişkin bir risale yazmıştır (Süleymaniye Ktp. Fatih bölümü 5294/6, s. 43a-44a'dan aktaran, Erünsal, Vakıf Kütüphaneler, s. 503, dpn. 2679).

önce padişah huzurunda sınava tabi tutulurdu. Bu kural on sekizinci yüzyıla kadar uygulanmış, sonrasında sınavlar kazasker huzurunda yapılmaya başlanmıştır. Sınavı kazanan adaylar, kazaskerlik dairelerinden birine kayıt yaptırarak göreve başlatılmayı beklerdi. Adaylar önce büyük bir merkezdeki kadı mahkemesinde en az beşer kişi olmak üzere stajyer olarak görevlendirilir; dönemine göre, üç ile beş yıl arasında değişen bir süre staj yaptıktan sonra İstanbul'a gelip bir sene mülâzemette⁵¹ bulunur ve daha sonra alt kademedeki kazâlardan birinin kadılığına tayin edilirlerdi⁵².

Yıldırım Bayezid, kendi saltanatı zamanında ikisi Bursa'da olmak üzere başka şehirlerde de medreseler kurmuştur⁵³. Kuruluş devrinde *Lala Şahin Paşa*, *Bayezid Paşa*, *Emir Sultan* gibi yüksek devlet görevlileri, kendi adlarına medreseler kurmuşlardır. Bursa'da kurulan bu türden medreseler arasında *Esedîye*, *Musallâ*, *Âli Paşa*, *Ebû İshak*, Yıldırım Bâyezid'in annesi *Gülçiçek Hatun*, *Eyne Bey*, *Ferhâdiye*, *Molla Fenâri* ve *Vâiziyye* medreseleri bulunur⁵⁴. Medrese kuranlardan biri olan *Eyne Bey* tarafından Balıkesir'de kurulan müessesenin rûûs kaydında kütüphane görevlisi (*hâfiz-ı kütüp*) atandığı görülmektedir. Buradan anlaşıldığına göre sözü geçen bu medresenin bir de kütüphanesi bulunmaktadır. Evkaf kayıtlarından bir kütüphaneye sahip olduğu anlaşılan bir diğer medrese de *Bolu Yıldırım Medresesi*'dir⁵⁵.

Fetret Devri'nden sonra padişah *I. Mehmed Çelebi*, o dönemde âdeta yeniden kurulan devlette eğitim ve kültüre önem vermiş ve çeşitli ilim kurumları açtırmıştır. Bunların mücellit (ciltçi) kayıtlarına bakıldığında, birer kütüphaneleri olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca padişah da kendine özel bir kütüphane yaptırmıştır⁵⁶.

- 51 Lüzum kelimesiyle aynı kökten türeyen *mülâzemet* sözcüğü “bağlanmak, bir işte devamlı olmak” anlamına gelir. Mülâzemetin terim anlamı, medrese mezunlarının müderrislik ve kadılık almak için sıra beklemeleri, bu arada mesleki tecrübe kazanmalarıdır. Bu usûl yalnızca ilmiyede değil, staj gerektiren idarî ve askerî diğer görevlerde de kullanılırdı. Mülâzemetin iki anlamı vardır. Hem medreseden mezun olunan tarihle bir göreve tayin olunan tarih arasındaki süreye, hem de iki görev arasındaki bekleme süresine mülâzemet denir. Osmanlı Devleti'nde bir kişi, bir görevde belli süre kalırdı. Süre dolunca yeni göreve atanmak için merkeze çekilip bekletilirdi. Bir memurun tüm hayat boyunca yaklaşık üç kez mülâzemette beklemesi normaldi (Mehmet İpşirli, “Mülâzemet”, *DİA*, C. 31, Ankara 2020, s. 536-537). Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam*, (TTK Yayınları), Ankara 2014, s. 32 vd.
- 52 M. Tevfik Özcan, “İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinin Kurumlaşmasının Tarihçesi”, (*İÜ-HFM*, C. LXI S. 1-2, 2003, s. 86.
- 53 Mustafa L. Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, (İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları), İstanbul 1984, s. 161 vd; Karakoç, Vakıf Müessesesi, s. 474.
- 54 Tekindağ, age, s. 11. Saray mensubu olan ve olmayan vâkıfların kurdukları vakıflar için bkz. Karakoç, Vakıf Müessesesi, s. 476-477.
- 55 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Tarih, C. 1, s. 461; Erünsal, Vakıf Kütüphaneler, s. 81; Karakoç, Vakıf Müessesesi, s. 344, 469.
- 56 Erünsal, Vakıf Kütüphaneler, s. 82.

İlme çok değer veren bir padişah olan *Sultan İkinci Murat*, haftada iki gün ilim ve şiir sohbetleri düzenlerdi. Gördüğü bir rüya üzerine Tunca nehri kenarında bir Dârü'l-hadis medresesi kurdurmuştur (1430). Medresenin vakfiyesinde (24 Mart 1435) müderris ve talebeler için fıkıh, hadis, tefsir ve diğer birçok kitap vakfettiği belirtilmektedir.

Ç. Fatih Sultan Mehmed'in Geliştirdiği Medrese Sistemi

1. Genel Olarak

Fatih Sultan Mehmed'in saltanatına kadar geçen zamanda sultanlar ve aile ef-radının, önemli devlet görevlilerinin ve halktan bazı varlıklı kişilerin girişimleriyle özellikle vakıflar yoluyla kendine has nitelikleri haiz olan pek çok okul açılmıştır. O sırada ülkede Selçuklulardan kalan gelişmiş medreseler de vardı. Fakat *Fatih*'in amacı, devletin merkezinde dünya çapında bir ilim yurdu meydana getirmektir. Bilim ve sanata düşkünlüğü, bilim insanlarına saygısı ve bilim insanı kimliğiyle bilinen *Fatih*'in kendine özgü ve sistemli medreseler yaptırmaması da zaten düşünülemezdi. Bu dönemde ilmiye sınıfının başı, Rumeli kazaskeri olup henüz şeyhülislamlık kurumu şekillenmiş değildi. Bu nedenle fetva ehlinin medreselerden yetişip yetişmediği hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır⁵⁷. Fakat kadılar medreseden yetişmekteydi.

Fethi izleyen süreçte *Fatih*, önce Ayasofya ve Zeyrek Medreselerini sonra da Sahn Medreselerini kurmuştur. Buralar o dönemde tefsir, usûl-i fıkıh, fıkıh, kelam ve Arap edebiyatı konularında kadı olmak için gidilmesi gereken en önemli eğitim ve öğretim kurumlarıydı. Devletin hukuk sistemi İslam hukukuna dayandığı için buralarda ilahiyat, İslami ilimler, fıkıh ve Arap edebiyatı da öğretilirdi. Sünni mezheplerde hukukun kaynakları Kur'an ve Sünnet olduğundan külliyyelerde ayrıca tüm medreselerin üzerinde ve en son devam edilmesi gereken bir Dârü'l-hadis medresesi kurulması âdet hâline gelmiştir. Ancak, kadıların bulundukları yerde belediye hizmetleri, vakıfları ve ticarî hayatın denetlenmesi gibi işleri de üstlendiği bilinmektedir⁵⁸. Hukuk dışında yönetime dair işler bakımından kadılara medresede eğitim verilip verilmediği hususu açık değildir.

Fatih Sultan Mehmed, kadıların yetiştirilmesi için kurduğu Sahn Medreseleri⁵⁹, döneminde hem yeni bir eğitim-öğretim sistemi getirmiş hem de hukukçu yetiştirmede zirve olmuştur. Söz konusu medreselere bu özgünlüğü sağlayan, geniş ders programları ile öne çıkan bir dârü'l-fünûn niteliği taşımalarıdır⁶⁰.

57 Süreç için bkz. Esra Yakut, *Şeyhülislamlık, Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, (Kitap Yayınevi), İstanbul Mayıs 2005, s. 26 vd.

58 *Pala*, kadıya yüklenen bu çoklu iş yükünü "güneş doğduğunda yargıç; gün batarken belediye başkanı" şeklinde özetlemiştir (İskender Pala, *Kadılar Kitabı*, 4. Bası, (Kapı Yayınları), İstanbul 2006, s. 30 vd.

59 Bu medreselerin ilahiyat ve fıkıh eğitimi veren fakültelere karşılık geldiği tezi için bkz. Uzunçarşılı, İlmiye, s. 3.

60 Nizâmülmülk medreseleri ile mukayesesini için bkz. Berki, age, s. 52-53, dñn. 2.

2. Fatih Dönemi'nde Kurulan ve Hukuk Öğretimi Veren Medreseler

a. Medâris-i Semâniye (Sahn-ı Semân Medreseleri)

Eski vakfiyede *medâris-i semâniye* (medrese-i âliye) olarak geçen medreseler⁶¹, İstanbul'un fethini takiben *Fatih* tarafından mevcut kiliselerin sekizinin medreseye çevrilmesiyle meydana getirilmiştir⁶². Sahn-ı Semân'ın kendi asli binaları yapılmaya kadar eğitim buralarda geçici olarak sürdürülmüştür (1459-1470). Fatih vakfiyesinde bu medresenin müderrisi, muht ve öğrencilerine maaş/gelir tayin edilmemiş olması buranın geçici olarak eğitim hizmetinde kullanıldığını gösteren bir kanıt olabilir. Nitekim medresenin ilk müderrisi *Molla Hüsrev*, bu görevi İstanbul, Galata ve Üsküdar kadılıklarına ek olarak kabul etmiştir. Medresenin ikinci müderrisi *Ali Kuşçu* olup günlüğü 200 akçe ile göreve getirilmiştir. Günlüğü 60 akçelik medreseye 200 akçeyle tayin edilmek, bu müderrislik görevinin bir paye olabileceğini düşündürmektedir⁶³.

Pantokrator Manastırı'nın üst katındaki papaz odalarında bir başka medrese olan Zeyrek Medresesi kurulmuştur. Buranın müderrisliğine *Molla Zeyrek* (günlüğü elli akçeli) getirilmiş; Ayasofya Camii'nin etrafındaki papazlara özgü odalar gerek öğrenci gerek müderris ve diğer görevlilerin odaları olmak üzere eğitime kazandırılmıştır⁶⁴. Fatih, medreseye çevirdiği yapılardan birinin müderrisliğini Bursa Murâdi-

61 Uzunçarşılı, İlmiye, s. 5; Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fâtih Külliyesi*, (TTK), Ankara 2003, s. 61.

62 *Fatih Sultan Mehmed*'in *Osman Nuri Ergin* tarafından tıpkıbasımı yapılan ve aslı Türk İslam Eserleri Müzesi, No. 2202-666'da kayıtlı bulunan Vakfiyesi'nde Bizans'tan kalanlardan vakfa çevrilen Ayasofya Camii, Galata Camii, Aristo Bimarhânesi, Silivri Camii ile yeni yapılanlardan Fatih Camii ve Sahn-ı Semân Medreseleri yer almaktadır. Vakfa gelir getirmek üzere Kostantiniyye nahiyesindeki dört köy ve Silivri kalesi, İstanbul ve Galata'da alınan iki yüz bin akçelik cizye ile beş hamam, İstanbul ve Galata'daki ticarî yapılar ve 1300 kadar mukataalı ev ve dükkân tahsis edilmiştir (Hayashı, agm, s. 73-74). Recai Doğan, "Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketleri ve Batılılaşma Açısından Tahlili", *AÜİFD*, 1997, C. 37 S. 3-4, s. 409.

63 Erünsal, Vakıf Kütüphaneler, s. 97-98; İsmail E. Erünsal, "Fatih Devri Kütüphaneleri ve Molla Lutfi Hakkında Birkaç Not", *Tarih Dergisi*, S. 33, s. 61-62 (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/101849>) (Erişim Tarihi: 15.5.2023). Sahn-ı Semân'ın diğer tüm müderrisleri için bkz. Baltacı, Medreseler, s. 353 vd.

64 Berki, age, s. 54; Baltacı, Medreseler, s. 26; Karakoç, Vakıf Müessesesi, s. 474. Doktrinde, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E. 7744-4'te yer alan yazmanın asıl vakfiye değil de bir vakfiye sûreti olduğu düşünülmektedir. Burada Ayasofya Camii gibi kiliseden çevrilen daha başka beş yapıdan söz edilmiştir. Bunlar Zeyrek Camii, Eski İmaret Camii, Kalenderhâne, Galata Camii ve Silivri Camii'leridir. Fatih külliyesine dâhil olan müessesât-ı hayriyenin içinde cami, Sahn-ı Semân Medreseleri, Tetimme Medreseleri, kütüphane, imaret, dârü's-şifâ, Şeyh Vefâzâde Camii ve Yedikule'deki Cami-i Kulle-i Cedide yer almakta; bunlara gelir olarak tahsis edilen müstegallât-ı vakfiye (mevkufat) arasında, Trakya bölgesindeki 34 köy, İstanbul ve Galata'daki 14 hamam, ticarî yapılar anlamında bedesten, kervansaray, dükkânlar, mukataalı ev ve dükkânlar bulunmaktadır (Hayashı, agm, s. 74).

ye müderrisi olan (ellili) *Mevlanâ Alâüddin Tûsî*'ye⁶⁵, diğer ikisinin müderrisliğini *Bursalı Hocazâde* ile *Mevlâna Abdülkerim*'e vermiştir. Bu bilgilerin yer aldığı *Şakâik Tercümesi*'nde medreseye dönüştürülmüş diğer altı kilisenin bilgisi bulunmamaktadır. *Alâüddin Tûsî* zamanında Zeyrek Medresesi'nde öğrenciler (softa) için hepsi dolu kırk adet hücre vardır. Vakfiyelerde "*Zeyrek Medresesi odaları*" olarak geçen Ayasofya Medresesi, Sahn'ın kuruluşuna kadar en önemli hukuk eğitim kurumu olma özelliğini korumuştur. Müderrisinin normalde günde 60 akçe alması gerekirken sonradan Sahn-ı Semandan üstün tutulduğundan Ayasofya Medresesi müderrisine, günlük 500 akçe ücret tahsis edilmiştir. Bunun ardından terfi eden Sahn müderrisleri Ayasofya'ya atanmaya başlamıştır. Ayasofya müderrisi aynı zamanda günde 500 akçeli kadılıklara yargıç olarak da atanabilirdi⁶⁶. Sahn-ı Seman medreselerinin asıl binaları yapıldıktan sonra Zeyrek Medresesi camiye çevrilmiştir⁶⁷.

Bir yanda medreselerde eğitim-öğretim faaliyetleri sürerken öte yanda *Fatih Sultan Mehmed*, veziriazam *Mahmut Paşa*'yı görevlendirerek İstanbul'un Büyük Karaman ve Küçük Karaman semtleri arasına bir cami ile medreseler sistemi bina ettirmeye başlamıştır. 1463-1470 yılları arasında tedricen tamamlanan külliye de cami ile iki yanında yükseköğrenime hasredilen sekiz medreseye ek olarak arka tarafa bu medreselere öğrenci yetiştirmek üzere sekiz adet de alt seviyede medrese (Tetimme) yapılmıştır. İşte camiin doğu ve batısına yaptırılan bu sekiz medreseye "Sahn-ı Seman (sahn)" denir. *Sahn*, evin veya bir yerin ortası, *semâniye* ise, sekiz anlamına gelmekte, medreseler İstanbul'un ortasına denk geldiğinden bu şekilde adlandırılmaktadır⁶⁸. Medreselerin dördü bir tarafta diğer dördü onun karşısında konumlandırılmıştır. İki sıra hâlinde dizilen bu yapılardan kuzeydekilere sırasıyla Başkurşunlu, Çifte Başkurşunlu, Çifte Ayakkurşunlu ve Ayakkurşunlu; güney taraftakilere ise Başkurşunlu, Ayakkurşunlu, Çifte Ayakkurşunlu, Çifte Başkurşunlu

65 Mevlânâ Alâeddin Tûsî için bkz. Taşköprülüzâde, Şakâik Çeviri, s. 170-176; Mecdi Efendi (Edirneli), *Terceme-i Şakâiku'n-Numaniyye*, s. 117, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/1729> (Erişim Tarihi: 21.03.2024). Uzunçarşılı, İlmiye, s. 5.

66 Bir belgede Ayasofya müderrisinin terfi ederek Bursa kadılığına geçtiği, onun yerine müderris olarak Semâniye'den *Mevlâna Ali Çelebi*'nin getirildiği, onun boşalttığı yere ise, Üsküdar medresesi müderrisinin atandığı bilgisi yer almaktadır (Mühimme Defteri 1, s. 27-28, sene 961'den aktaran, Uzunçarşılı, İlmiye, s. 10, dpn. 3). Tekindağ, age, s. 12.

67 *Fatih*'in kurduğu vakıfların vakfiyelerine ait yazmalar çeşitli tarihlerde yenilenmiş, vakıf belgelerine her seferinde farklı veriler dâhil edilmiştir. Eski nüshada yer alıp da sonrakilerde mevcut olmayan ya da şekil değiştiren binalar olduğu görülmektedir. Örneğin Aristo Bimarhanesi, önceki nüshada var olup sonrakinde yer almayan binalardandır. Pantokrator Kilisesi (Zeyrek Medresesi) sonraki vakfiye nüshasında cami olarak görünmektedir. İlk nüshada imaret olarak kullanıldığı belirtilen Akataliptos Kilisesi Eski İmaret Camii ismiyle camie çevrilmiştir. Kullanış biçimlerindeki bu farklılaşmanın nedeni, muhtemelen Fatih külliyesinin yavaş yavaş tamamlanmış olmasıdır (Hayashi, agm, s. 88 vd).

68 Berki, age, s. 56; Tekindağ, age, s. 13.

denmiştir⁶⁹. Binaların her birinde on dokuzar oda olmak üzere sekiz medresede toplam 152 oda (hücre) yaptırılmıştır. Her medresedeki odaların 15'inde dânişmentler, 2'sinde muhterler, diğer 2'sinde hademeler kalırdı. Genellikle hademeler bevvap (kapıcı), ferraş (döşeyici/süpürgeci) ve künnastan (süpürücü) oluşmaktaydı⁷⁰. Sadece öğrencilere 120 oda ayrılmıştır.

Vakfiyede, okulda yaşamın normal seyrinde sürmesi için her şey düşünülmüştür. Güneydeki dört medresenin yanına, hastalıkların tedavisi ve hastalara gereken ilaçların temini için bir Darüşşifa (hastahane)⁷¹; caminin kuzeyine bir Dârü't-ta'lim⁷², batısına müderrisler ile öğrenciler için bir kütüphane, kuzeye Dârü'kurrâ (Kur'an okumak için bir okul)⁷³, gurbete gelen bilginlerin ve seyyahların kalması ve beslenmesi için bir tabhâne (imaret), atları için ahır ve iki hamam (Karaman hamamı) yaptırıldığı belirtilmektedir.

Medrese yapılanmasında genel olarak alt sınıflardaki öğrencilere *suhte/softa*⁷⁴; üst sınıflardaki öğrencilere ise, *dânişmend* denirdi. Ancak, tarih kaynaklarında dânişmend sözcüğünün iki farklı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Örneğin bazı kaynaklarda dânişmentlerin, tetimme suhtelerine ders çalıştırmak ve düzeni sağlamakla görevlendirilen çalışkan/bilgili/ahlaklı sahn öğrencileri olduğu belirtilmekte⁷⁵; bazı kaynaklarda ise, tüm Sahn talebelerine dânişmend dendiği ifade edilmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla bunlardan biri, genel anlamda Sahn medresesi öğrencilerini; diğeri ise, Sahn medreselerinde okuyan, başarılı, eser yayınlamış olan, kıdemli ve muhtemelen sonrasında müderris olacak olan öğrencileri anlatmaktadır⁷⁶. Dânişmendler,

69 Atâî, age, C. 1, s. 418.

70 *Ferraş ve künnâs* (bazı yerlerde kennas) kelimelerinin günümüz Türkçesine, farklı kaynaklarda farklı şekilde çevrildiği görülmüştür. O nedenle hepsinin temizlik ve düzeni sağlamakla görevli hizmetliler olduğu söylenebilir. Bkz. Mehdi Çiftçi, *Süleymaniye Darü'lhadisi, (XVI-XVII. Asırlar)*, (Kitabevi yayınları), İstanbul 2013, s. 182.

71 Bu hastanenin vakfiyesinde yer alan şartlar için bkz. Karakoç, Vakıf Müessesesi, s. 475.

72 Burası, Osmanlı Devleti'nde bir eğitim müessesesi olarak kurulan ilk sübyan mektebidir. Daha sonra buraya mekteb-i sübyan, dârü's-sübyan, muallimhâne, mektephâne, dârü'l-ilm, dârü't-tâlim gibi çeşitli isimler de verilmiştir (Keçeci Kurt-Polat, agm, s. 88).

73 *II. Selim*'in kurduğu bir dârü'l-kurrâ vakfiyesi örneği için bkz. Baltacı, İlim, s. 261.

74 *Suhte*, medreseye girebilmek için muhtasarat derslerini alma sürecinde bulunan, Tetimmelerde ya da Hâşiye-i Tecrid medreselerinin alt seviyesinde bulunan talebeye verilen isimdir. *Hırzû'l-Mülûk*'da yer alan "...dânişmend olmak maksud idinen kimse bir mikdar zamân, evkâtın nahv ü sarfa ve sâyir muhtasaratâ sarf ve mantık ve kelam ve meâni okuyup ba' dehu dânişmend oldukta..." ifadesi konuyu anlaşılır kılmaktadır. (Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar Kitab-ı Müstetâb, Kitabü Mesâlibi'l Müslimin ve Menâfi'l Müminin, Hırzû'l-Mülûk*, (Türk Tarih Kurumu Basımevi), Ankara 1988, s. 195.

75 Tekindağ, age, s. 13.

76 Koçi Bey, *Koçi Bey Risâlesi (Günümüz Türkçesi ile, Çeviriyazı, Eski Harfli Metin)*, Haz. Yılmaz Kurt, (Akçağ Yayınları), Ankara 2011, s. 61.

eğitimlerine devam edip okullarını başarıyla tamamladıkları takdirde mezun olur, fakat mezun sayısı giderek çoğaldığı için devletin kuruluş zamanlarındaki gibi hemen göreve atanamayabilirlerdi. İlmiye mesleği adaylarının mesleki stajları ve görev bekleme süreleri anlamındaki bu *mülâzemet* yöntemi *Fatih* devrinde şekillenmiştir. Başlangıçta kadı sayısı ihtiyacı karşıladığı için mezun olanların beklemesine gerek kalmadan hepsinin tayin, azil ve nakil işlemleri Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri tarafından yapılmıştır. Fakat zamanla mezun sayısı artınca, göreve atananların belli süre çalışması, sonra merkeze çekilip bekletilmesi ve başka mezunların göreve gönderilmesi şeklinde dönüşümlü bir sistem doğmuştur. Soruna çözüm olarak getirilen bu uygulamaya rağmen merkezde beklemeye alınanların durumu sıkıntı yaratmıştır. Yeniden ele alınan *mülâzemet* sistemine göre, mezun olduktan sonra hâkim olmak isteyenler, görev yapmak istedikleri yere göre ya Rumeli veya Anadolu kazaskerinin *matlab defterine* kayıtlarını yaptırarak belli bir süre buradaki meclise devam eder ve sıra beklerlerdi. Sıra kendisine gelinceye kadar süren bekleme aşamasına *nöbet* (*nevbet*) denirdi⁷⁷.

Kazasker defterine sırayla kayıtları yapılanlardan sırası gelenler, kadro varsa, en alt seviyedeki (geliri 20-25 akçe olan) Hâşiye-i Tecrid medresesine müderris olarak da atanabilirdi. Kıdeme göre yukarı doğru müderrislikler, günlükü 30-35 akçe olan Miftah Medresesi müderrisliği; Kırklı medrese müderrisliği; Hâriç ve Dâhil müderrislikleri ile Sahn-ı Seman müderrisliği şeklinde sıralanabilir. Bu bilgilerden, her bir medresede bir müderrisin bulunduğu ve bunun da genellikle 50 akçe (yaklaşık bir altın düka) yevmiyeli statüsünde olduğu anlaşılmaktadır. *Fatih Sultan Mehmed* zamanında ülke genelinde oluşturulan eğitim sisteminde müderrisler, gelirlerine göre derecelendirilmiştir. Başka bir deyişle öğretim üyelerinin gelirleri, meslekteki kıdemlerine ya da medresenin hangi aşamasında ders verdiklerine göre değişmekteydi. Hukuk medreselerinde sadece müderrisler çalışmazdı. Onlara yardımcı elemanlar da vardır. Öğrencilerin düzeni ve müderris tarafından okutulan derslerin *iâdesi/müzakeresi* ile ilgilenmek üzere genellikle bir *muit* görevlendirilirdi. Muit kelimesi, “iade edici/alıcı” demek olup günümüzdeki araştırma görevlisi/asistana benzer bir fonksiyona sahiptir. Vakfiyeye göre muitler, danışmentlerden liyakatli olanları arasından seçilir, öğrenciler gibi medresede yatıp kalkarlardı. Muitler, müderrisin verdiği dersi tekrar ettirmek suretiyle bir nevi müzakereci gibi vakitlerini Tetimme’de öğrenci yetiştirmeye hasretmek zorundaydı. Bazı müderrislere, muit ve öğrencileri arasından hak edenleri seçip mülâzemet verme yetkisi tanınmıştır. Bir müderris bir mansıp aldığı anda, görevi sona erdiğinde ya da bir başka medreseye görevlendirildiğinde müderris adayı olarak beratlı muiti deftere kaydedilirdi⁷⁸.

77 Yasemin Beyazıt, “XVI. Yüzyıl Osmanlı İlmiye Kanûnnâmeleri ve Medrese Eğitimi” *Belleten*, (TTK Yayınları), C. LXXVIII, S. 283, s. 960, Ankara, Aralık 2014.

78 E. Ziya, Karal, “Islahat Fermanı, (1856-1861) Devri”, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 2 İstanbul 1977, s. 136; Uzunçarşılı, İlmiye, s. 7, dpn. 4, s. 57; Berki, age, s. 56; Tekindağ, age, s. 13; Çiftçi, s. 198, 235; Nebi Bozkurt, “Müderris”, *DİA*, C. 31, s. 465-467, Ankara 2020, s. 465.

b. Tetimme/Mûsile-i Sahn Medreseleri

Eski Türkçede tetimme, bir şeyin tamamlayıcısı olan ve ona eklenen şeyler (mütemmim); “Mûsile-i Sahn” ise, Sahn’a götüren/ulaştıran/vâsil eden yol anlamına gelmektedir. Külliye a ait vakfiyede tetimmelerden, “medrese beççe” (küçük medrese) diye bahsedilmektedir⁷⁹. Tetimme binalarının bir kısmı Marmara denizine, bir kısmı Karadeniz’e bakmaktaydı. Her medresede on bir odadan toplamda seksen sekiz oda ve üçer tuvalet bulunmaktadır. Tetimmelerin suhteleri/öğrencileri, odalarda gruplar hâlinde kalırdı. Kaynaklarda bir odada on, dört veya beş kişinin kaldığı yolunda farklı bilgiler vardır⁸⁰. Medreselerde sayısı zamana göre değişmekle birlikte ortalama 600 adet suhte bulunurdu. Odalar, iki pencere, kapı ve tabanları ahşaptan, basma tavanlı, duvarları boyalı olup her birinde iki dolap bulunmaktaydı. Öğrencilere imâretten yemek (çorba ve ekmek), ayda beşer akçe mum parası (dühen-i sirac = kandil yağı) ayrılmıştır.

Öğrencilerin ihtiyaçlarını vakıf karşılar, okulda öğrenim gördükleri sürece kendileri, ayrıca masraf etmezlerdi. Çünkü vakıf mantığında öğrenci, tahsil görme karşılığında para ödemez; öderse bu, vakıf olmazdı. Vakıf kültüründe annesi babası olmayan bakıma muhtaç bir bebek vakıfta büyür, okur, işe girer, evlenir, aile ve iş sahibi olur ve sonunda vefat ettiğinde cenazesi de vakıf camiden kaldırılırdı. Tetimmede öğrencilere danışmentler ders öğretirdi. Dönemin önemli bir düzenlemesi olan *Kanunnâme-i Talebe-i Ulûm*’da, Mûsile-i Sahn’da okutulacak derslerle ilgili olarak “...Şerh-i Şemsiyye, onun üstünde olanları da İsfahânî’ye kadar okutsunlar. Ve sonra mülâzemetle gelsinler.” ifadesi yer almaktadır⁸¹.

Fatih’in vakfiyesinde “Medrese-i kebîre hücerâtında sâkin olan müstaidîn-i kiram, medâris-i sagîrede (küçük medresede) sâkin olan talebe-i ulûma ta’limi iltizam ederler.”⁸² ifadesi geçmektedir. Tetimmelerde ders öğreten Sahn danışmentleri için kullanılan “müstaidîn-i kiram” nitelemesinin Sahn’ın tüm öğrencilerini değil de kabiliyeti/yetenekli/istidadlı olan öğrencilerini kapsadığı açıktır. Muhtemelen bu çalışkan, zeki ve hocasının takdirini kazanan öğrencilerden temayüz eden birisi, eğitimini tamamladıktan sonra hocası tarafından mülâzemetle geçirilip müderrislik yolunda ilerleyecektir.

Öğretide, *Sahn’ın* arka tarafında yüksek tahsil basamağı olan Sahn-ı Seman medreselerine danışment (öğrenci) yetiştirmek üzere Sahn medreselerinden daha

79 Fahri Unan, “Sahn-ı Semân”, *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 533.

80 Unan, Sahn, s. 533.

81 Hüseyin Atay, “Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazetnameler”, *Vakıflar Dergisi*, XIII, 1981, s. 174.

82 Uzunçarşılı, İlmiye, s. 10, dpn. 2. *Kâtîp Çelebi*, Kanun’da geçen *Tetimmelerin* Hârîş ve Dâhil medreseleri olduğunu düşünmüştür. Çünkü bunları tamamlayanların mülâzemetle geçeceği belirtilmiştir. Normal şartlarda mülâzemetin Sahn’ı bitirdikten sonra başlaması gerekir (Atay, *Medrese Dersleri*, s. 175).

küçük çapta kurulan sekiz medreseyi içeren Tetimme'nin lise gibi bir okul olduğu görüşünün yanında mahreç medresesi olduğunu düşünenler de bulunmaktadır⁸³. Tetimme medreselerinin seviye olarak orta düzeyde eğitim veren medreseler oldukları kuvvetle muhtemeldir. Fakat üzerinde tartışılan husus bunların önceki derecelendirmede hangi medreselere karşılık geldiğidir. Tetimmelerin aslında Dâhil seviyesinde⁸⁴ medreseler olduğu fikri baskın olup Sahn-ı Semân'a öğrenci yetiştirme özelliğinden dolayı, "*Sahn'a ulaştıran*" anlamında Mûsile-i Sahn denmiştir. Fakat Mûsile-i Sahn müderrisliğinin mertebesinin Hareket-i Dâhil'in hocasının rütbesinden yüksek oluşu kafaları karıştırmaktadır⁸⁵. Üstelik kimi kaynaklardaki bilgilerden, Tetimme dışındaki bir Dâhil medresesini bitirip Sahn okumak isteyenlerin doğrudan Sahn'a gidemeyecekleri, önce Mûsile-i Sahn'a devamlarının gerektiği⁸⁶ gibi bir anlam da çıkarılabilmektedir. Bu durumda mülâzemetle başlamak isteyenler, Dâhili bitirdikten sonra fakat hiç Sahn'a gitmeden, küçük kazâlara naip/kadı konumunda atanabilirlerdi. Bu karışıklığın nedeni, konuyla ilgili kaynaklarda verilen bilgilerin, Sahn kurulmadan önce veya sonraya ait oluşları olabilir. Konuyu tam olarak açıklığa kavuşturabilmek için her döneme özgü şekilde yapılacak hukuk tarihi çalışmalarına ihtiyaç vardır.

Ancak, Sahn'a devam etmek isteyenlerin öncesinde muhakkak Sahn'ın hazırlığı mahiyetinde olan Mûsile-i Sahn'ı bitirilmesi gerekirdi. Çünkü, mensuplarında diğerlerine göre daha fazla özellik aranmaktadır. *Ahmed Cevdet Paşa*, Fatih Camii'nin iki tarafında yer alan kârgir ve kurşunlu Sahn medreselerinde hücre/oda sahibi danışment/öğrenci olmak için, ulema ya da fuzelâdan olup kabul edilmiş yazılı eserlerinin bulunması gerektiğini belirtmektedir. Bunların kıdemlileri, medresede müzakerecilik ve idadideki öğrencilere ders anlatmakla görevli muhteremler olurlardı. *Koçi Bey*, 4. Murat'a (1612-1640) sunduğu risalesinde "*Bin tarihine gelince (1591-1592) Sahn muhteremlerinin şimdiki müderrisler kadar kadr ü itibarları vardı*" demiştir⁸⁷.

c. Seviyelerine Göre Diğer Medreseler

Devletin en üst seviyede hukuk eğitimi veren kurumu olan Sahn Medreselerinin altında, önem sırasına göre başta Edirne'de *Sultan II. Murat*'ın yaptırdığı Dârü'l-hadis olmak üzere önceki sultanların Bursa'da yaptırdıkları diğer medreseler yer

83 Unan, Sahn, s. 532.

84 Dâhil elli medreseleri, padişahların, şehzadelerin, şehzade annelerinin ve padişah kızlarının yaptırdığı medreselerdir (Uzunçarşılı, İlmiye, s. 55).

85 Uzunçarşılı, İlmiye, s. 12, 56.

86 Uzunçarşılı, İlmiye, s. 12, dpn. 2. Tartışmalı hususlar için bkz. Atay, Medrese Dersleri, s. 175.

87 Koçi Bey, age, s. 61; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, (Haz. Mehmet İpşirli), C. I, (TTK Yayınları), Ankara 2018, s. 119-120. İbtidai hariç ve Hareket-i hariçlerin ilkokul; İbtidâ-i dâhil ve Hareket-i dâhillerin ortaokul; Mûsile-i sahn'ın, lise; Sahn'ın ise, ilahiyat, edebiyat ve hukuk fakültesi ayarında olduğu tezi için bkz. Karal, age, s. 136; Kevser Ceylan Koca, *Osmanlı Hukuk Sisteminde Kadılık Kurumu*, (Adalet Yayınları), Ankara 2019, s. 67.

almaktadır. Bunların altında, büyük devlet adamlarının İstanbul, Edirne ve Bursa'da yaptırdıkları; başlıcaları arasında Edirne'deki *Ali Paşa*, Filibe'deki *Şihâbeddin Paşa*, İstanbul'daki *Mahmut Paşa*, Bursa'daki *Eski Ali Paşa* ve Üsküp'teki *İshak Bey* medreselerinin bulunduğu vakıf külliyeler sıralanmaktadır. Son belirtilen külliyelerin statüsü, Osmanlı Devleti kurulmadan önce Anadolu'da yapılan diğer medreselerle aynıdır. Doktrinde Osmanlı medreselerini, öğretilen bilginin seviyesine göre ikiye ayıran bir başka görüş daha vardır. Bu ayrıma göre ilk grupta, hukuk bilgisinin temelleri olan Arapça ve fıkri ilimlerin öğretildiği ve bir üst kademe hukuk (fıkıh, usûl-i fıkıh) medreselerine hazırlık mahiyetinde olan Hâriç Medreseleri; ikinci grupta ise, ulûm-i âliye (yüksek ilimler) yani, dinî ilimlerin öğretildiği Dâhil Medreseleri bulunmaktadır. Bunların her biri de kendi içlerinde farklı derecelerden oluşmaktadır⁸⁸.

Her medresede birer müderris bulunmakta, medresenin hocasının kimliği ve kişiliği ile aldığı günlük ücret aynı zamanda o medresenin düzeyini de ortaya koymaktaydı. Medreseler kırklı, ellili, altmışlı şeklinde, müderrisin aldığı günlük akçe miktarına göre adlandırılmışlardır. İstisnai olarak ellili medresede müderris olup da 80 akçe günlük alan hocalar da olmuştur. Örneğin camiye çevrilen Ayasofya Kilesi'nin yanına kurulan medresenin müderrisine günlük 60 akçe, Eyüp Camii'nin yanında yapılan medresenin müderrisine 50 akçe ücret ödenirdi. Ayasofya medreseleri önceleri Sahn ile aynı seviyede iken sonradan ondan daha üstün tutulmuş, Ayasofya'ya Sahn'da terfi alan müderrisler atanmaya başlanmıştır⁸⁹.

Eyüp müderrisliği, tayin edilen müderrisin bilimsel seviyesine göre farklı zaman dilimlerinde, ya Sahn'dan bir derece aşağı (Dâhil), ya Sahn ayarında veya daha yüksek sayılmıştır. Örneğin 1586'da Eyüp Medresesi'nin statüsü, Sahn-ı Sema'nın altında; sonrasında bir dönem, Altmışlı mesâbesinde; bir süre Ellili ile Altmışlı arasında kabul edilmiştir⁹⁰. Klasik Dönem, her şeyin merkezden düzenlendiği bir dönem olmasa, Osmanlı hukuk öğretim sisteminde medrese derecelendirmesinin medresenin hocasının bilgi ve itibar seviyesine göre yapıldığı sonucuna varılabilir. Osmanlı vezirlerinin yaptırdığı medreselerden *Mahmut Paşa*, *Çandarlızâde İbrahim*, *Hâdim Ali Mustafa* ve *Davud Paşa Medreseleri* ile birlikte vilayetlerde sayısı artan medreselerin bir derecelendirmeye tabi tutulması ve bazılarının "daha muteber" sayılması doğaldır. Nitekim on altıncı yüzyılın sonunda, Anadolu ve Rumeli'de taşra medreselerinden (*kenar medrese*) icazet veya tezkire alanların müderrislik veya hâkimlik mesleğine sadece başvurusu değil adaylığının dahi söz konusu olamayacağı karara bağlanmıştır⁹¹.

88 İnalçık, *Klasik*, s. 176. Hoca Saadeddin Efendi, age, C. 2, s. 293; Ahmet Cihan, "Klasik Dönem Osmanlı Medreselerinde Sosyal Hayat, Personel Çeşitliliği ve Sosyal Mobilizasyon", *Osmanlı Devletinde Eğitim, Hukuk ve Modernleşme*, (Ark yayınları), İstanbul 2006, s. 14.

89 Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 10.

90 Bu bilgilere *Şakâyyık Zeyli*'ndeki biyografilerden ulaşılmıştır (Atâî, age, C. 1, s. 124, 129, 520 vd).

91 On beş ile on altıncı yüzyıllarda 500'e yakın medrese tespit edilmiştir (Baltacı, *Medreseler*, s. 19; Feyzioğlu, age, s. 8).

Fatih’in sisteminde müderrisin ilmî seviyesi ve dolayısıyla günlük ücretine göre medreseleri, en alttan üste doğru Hâşiye-i Tecrid⁹² (Yirmili), Miftah⁹³ (Otuzlu), Telvih (Kırklı), Hâriç (Ellili), Dâhil (Ellili), Sahn-ı Semân ve Altmışlı şeklinde yedi derece hâlinde sıralamak mümkündür. Hâriç ve Dâhil Ellililer arasında sadece itibarı bir fark vardır. Dâhiller, padişahlarca yaptırıldığı için bunlarda ders vermek, âlimler için bir üstünlük olarak algılanmıştır. Müderrisinin günlük ücreti mutlak değildi. Nitekim Hâşiye-i Tecrid müderrisleri 20-25 akçe; Miftah müderrisleri 30-35 akçe alabilirdi⁹⁴.

Kırklı ve Hâriç (ellili) medreselerinin çoğunluğu, Anadolu Selçukluları ve beyliklerin sultanları ile ailelerinin, vezir ve emirlerinin yaptırdıkları geçmiş devletlere ait medreselerdir⁹⁵. Yirmili ve otuzlu medreseler ise çoğu eyalette mevcut olan, hayır sahiplerinin kurduğu vakıflarla özdeşleşmiş müesseselerdir⁹⁶. Osmanlı padişahları ve aile efradının medreseleri, Dâhil medreseleri olup bunları bitiren en üst basamak olan Sahn-ı Semana gidebilirdi. *Cihannümâ*’da “Bir medrese ki padişah binâ eyleye ana dâhil derler.” tanımı vardır. Bu anlamda Mûsile-i Sahn/Tetimme medreseleri, padişah yaptırdığı için, Dâhil statüsünde öğretim kurumları sayılır⁹⁷.

Sonuç olarak Klasik Dönem’de Osmanlı ülkesinde hukuk eğitimi almak isteyen bir öğrencinin, önce *muhtasarat* derslerini (ulûm-i cüz’iyye) bitirmesi gerekirdi. Bunlar kelim, mantık (şerh-i şemsiyye ve isagucî), belâgat, lûgat, nahiv, hendese, hesap (risâle-i bahâiyye ve muhtemelen Risâle-i Muhammediyye), Heyet (El-Mülâhhas ve Risâle-i Fethiyye), tarih ve coğrafya dersleridir. İlköğrenimin ardından Hâşiye-i Tecrid medresesine geçilir; başarılı olunursa, müderrisin vereceği bir belgeyle bir üst basamak olan Miftah medresesine geçmeye hak kazanılırdı. Sonrasında Kırklı Hâriç ve Dâhil medreselerine devam edilerek mezun olunurdu. Hâriç medreselerinde uygulanan eğitime göre öğrenci, ulemadan bir hocanın ders halkasına katılır, ardından o seviyede okunacak olan diğer derslerin halkalarına devam ederdi. Öğrencinin bir hocadan diğerine geçebilmesi için dersini tamamladığı hocanın kendisine icazet/referans (delâlet) vermesi gerekirdi. Bunu tamamlayan öğrenciler Dâhile geçerek aynı şekilde oranın derslerini almaya başlardı⁹⁸.

92 Bu medreseler adını, kelimla ilgili Hâşiye-i Tecrid kitabının adından almıştır (Unan, Bibliyografya, s. 84).

93 Bu medreseler adını, o seviyede okutulan belâgata dair Miftah adlı kitabın adından almıştır (Unan, Bibliyografya, s. 85).

94 II. Selim ve III. Murat devirlerinde yetmişli ve yüz otuzlu medreseler de açılmıştır (Feyzioğlu, age, s. 10). Unan, Bibliyografya, s. 88; Atay, Medrese Dersleri, s. 175; Çiftçi, Süleymaniye, s. 18. Konuyla ilgili Süleymaniye Medreseleri’nin de dâhil edildiği tablo için bkz. “Kâdılık Mesleğini Seçmek İsteyen Bir Öğrencinin Görmesi Gereken Tahsil Süreci ve Her Seviyede Okunacak Dersleri Gösteren Tablo” için bkz. ileride “Müderrislik, Mülâzımlık ve Müftilik” başlığı altındaki tablo, s. 32-33.

95 Uzunçarşılı, İlmiye, s. 11. *Sultan Alâaddin*’in on dokuz şehirde yaptırdığı medreseler hakkında bkz. Mehmet Neşri, agm, s. 37.

96 İncalcık, Klasik, s. 176.

97 Uzunçarşılı, İlmiye, s. 12.

98 Yıldız, agm, s. 218, dñn. 4.

On altıncı yüzyılın sonlarına doğru *III. Murat* zamanında ülkeyi gezmeye gelen bir Batılı seyyahın kitabına göre, o dönem ülkede 120 medrese, 89 hastane ve 9000 öğrenci bulunmaktadır⁹⁹.

d. Fatih Kütüphanesi ve Vakıf Kütüphane Geleneği

Fatih, İstanbul'u sadece fethetmek değil aynı zamanda bir kültür ve eğitim merkezi hâline getirmek de istediği için giriştiği imar faaliyetini bizzat vakfiyesinde *cihad-ı ekber (büyük cihat)* olarak nitelendirmiş bu amacında başarıya da ulaşmıştır. Bu ilim cihadının aracı ise, kitaplardır. Sultanın tüm kitaplarını götürdüğü yer olması nedeniyle İstanbul'un ilk kütüphanesi olma özelliği kazanan Beyazıt Eski Saray, fetih sonrası yapılan ilk binalardandır. Yeni Saray yapıldıktan sonra tüm bu kitaplar oraya nakledilmiştir. Döneminde oldukça zengin olan kütüphanede İslami yazmaların yanı sıra Grekçe, Latince, Ermenice, İbranice, Süryanice ve İtalyanca yazmalar da bulunmaktaydı. Fatih Câmii kütüphanesinde okuyucuların, aynı anda aynı kitabı isteme ihtimaline karşı kitapların birden fazla nüshası bulundurulmuştur¹⁰⁰. Padişah bu kitapların bakımı, korunması ve kütüphanenin düzgün şekilde yönetimi için müderris *Molla Lûtfî*'yi hâfız-ı kütüp yapmıştır. Kitaplarla ilgilenmesi için tayin edilen hâfız-ı kütübün ilk bakışta bir kütüphane görevlisi/memuru olduğu düşünülebilir. Oysa *Fatih*, vakfiyesinde bu görevlinin muteber kitapların adlarını bilen, *müderris*, *muht* ve *müteddin*in ihtiyaç duyacağı kitapların ayrıntılarına vâkıf olan biri olması gerektiğini şart koşmuştur. Başka bazı örneklerde de hâfız-ı kütübün medresede ders de vereceğinden bahisle âlim olması ve şeyhülislam tarafından imtihan edilmesi şartı getirilmiştir. Çünkü kütüphaneler aynı zamanda birer bilimsel etkinlik merkezi olup öğrenme süreci burada da devam etmekteydi¹⁰¹.

Saraydaki kütüphaneden başka, şehirlerdeki diğer külliye ve okullarda gerek eğitim müessesesine bağlı gerekse ayrı ve bağımsız kütüphaneler de yaptırılmıştır. Örneğin İstanbul'da Ayasofya'da, Mahmut Paşa Medresesi ve Eyüp Külliyesinde; İstanbul dışında yeni kurulan medreselere bağlı ya da mahallelerde halkın yararlanması için çeşitli kütüphaneler açılmıştır¹⁰².

99 Michel Baudier, *Histoire du Serail et de la Cour (Saray ve Mahkeme Tarihi)*'nden aktaran, Adnan A. Adivar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 119, (<https://docplayer.biz.tr/1921629-Osmanli-turk-lerinde-ilim.html>) (Erişim Tarihi: 15.5.2023). O dönemde Türkiye'deki medrese sayısının bunun dört-beş katı olduğunu düşünenler vardır (Uzunçarşılı, İlmiye, s. 17).

100 Hoca Saadettin Efendi, age, C. 1, S. 580; Mübahat S. Kütükoğlu, "1869'da Faal İstanbul Medreseleri", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 7-8, İstanbul 1976-1977, s. 277. Erünsal, *Fatih Devri*, s. 57-78. Ayrıca "... ve sekiz yüz altmış yedi senesinde ... cihad-ı asgardan cihad-ı ekbere müracaat ve bu kitab-ı müstetabta bast ve tafsîl olunan hayrata..." şeklindeki ifadeler için bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri*, Ankara 1838, s. 37.

101 Fatih Sultan Mehmed II Vakfiyeleri, Ankara 1938, s. 268-269; Baltacı, İlim, s. 262.

102 Erünsal, Vakıf Kütüphaneler, s. 97, 100.

Hukuk öğretimi ve hukukçu yetiştirmede daha önemli olan Fatih Külliyesindeki kütüphane veya kütüphanelerdir. Kaynaklarda külliye içerisinde, Sahn-ı Seman'ın kendine özgü kütüphanesinden başka kütüphanelerin de olduğundan söz edilmektedir¹⁰³. Fakat bu görüşün eski kaynaklarda, Külliye'deki tek bir kütüphanenin farklı gelişim dönemlerindeki anlatımlarının sanki farklı kütüphanelermiş gibi anlaşılmasından kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Başka bir deyişle, Sahn'ın aslında tek kütüphanesi bulunmaktadır¹⁰⁴. *Fatih*'in kitap vakfına ilişkin kayıtların olduğu vakfiye parçasının¹⁰⁵ arka tarafında medreselere verilen kitapların eksik bir listesi de vardır¹⁰⁶.

Kaynaklarda, ilme düşkünlüğüyle bilinen *Fatih Sultan Mehmed*'in aynı zamanda hocası ve hâfız-ı kütübü olan *Molla Lutfi* ile yaşadığı ilginç bir olay zikredilmektedir. Şakacı bir kişiliği olan Molla, zamanının yozlaşmış ulemasını eleştirme ve kınamasıyla ün kazanmıştır. Hocası *Sinan Paşa*'nın tavsiyesiyle *Fatih*'in hâfız-ı kütüplüğüne tayin edilmiş bu vesileyle Padişah'la arkadaşlıkları ilerlemiştir. Bir gün *Fatih Sultan Mehmed* kütüphaneden bir kitap istemiş, *Molla Lutfi* yüksek raftaki kitabı almak için bir taşa basarak uzanınca Padişah, Molla'nın bastığı o taşın, İsa Peygamber'in üzerinde doğduğu taş olduğunu söylemiştir. Aradan bir zaman geçtikten sonra *Molla Lutfi*, tozlu bir bezi Padişah'ın dizleri üzerine bırakmış, Padişah bunun ne olduğunu sorunca da İsa Peygamber'in beşiğinin örtüsü olduğunu söylemiştir¹⁰⁷.

Çandarlızâde İbrahim Paşa'nın Edirne'deki imâreti için düzenlenen vakfiyelerden (1455-1564) birindeki şartta, vakfa dâhil olacak şekilde kurulan kütüphanedeki kitaplar ve hâfız-ı kütübün günlük alacağı ücret yer almıştır. Fatih Devri müderrislerinden *Mesud Halife*'nin¹⁰⁸ ve *Molla Yegân*'ın da kütüphane vakıfları vardır. Osmanlıda kitap vakfı kuranlar sadece ulema sınıfından olan kişiler olmayıp ümeradan *Hızır Paşa*, Amasya'da hem medrese yaptırmış hem de yanına kütüphane kurmuştur. II. Murat Devri ümerasından *İshak Bey*'in Üsküp'teki medresesinde zengin bir kütüphanesi bulunmaktadır.

103 Süheyl Ünver, *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul 1946, s. 51.

104 Erünsal, Vakıf Kütüphaneler, s. 105.

105 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ali Emiri Tasnifi, Fâtih, No. 70.

106 Hayashı, agm, s. 74.

107 Adivar, age, s. 60-61. Tokat'ta doğan hoca, ilköğrenimini babası *Kudbüddin Hasan*'dan almış, sonra yükseköğrenim için İstanbul'a gelmiş; Sinan Paşa'dan Felsefe mantık, kelam; *Ali Kuşçu*'dan matematik okumuştur. Semâniye dâhil birçok medresede ders vermiştir. Parlak zekâsı, bilgisi, çalışkanlığı ve padişah nezdindeki itibarı, hasımlarının kıskançlık ve hasetliğini çekmiş, kendisine atılan dinsizlik iftiraları sonucu yargılanarak idam edilmiştir. *Molla Lutfi*'nin salt mizah üzerine *Makale fi Uslu Sücâ* başlıklı bir de risalesi vardır (Orhan Şaik Gökyay-Şükrü Özen, "Molla Lutfi", *DİA*, C. 30, Ankara 2020, s. 256; İlhan Akbulut, *Türk Hukuk Tarihi*, (Timaş, Assam Yayınları), İstanbul Mayıs 2018 s. 255). Molla'ya atılan dinsizlik iftiralarının gerçek olması nedeniyle değil, kısır menfaat çekilmesi nedeniyle atılan iftiralar sonucunda öldürüldüğü kanaatini güçlendiren bazı tarihî mektuplar için bkz. Erünsal, Fatih Devri, s. 74-78.

108 Erünsal, Vakıf Kütüphaneler, s. 101-104.

3. Medreselerdeki Hukuk Öğretimi ve Hukukçu Eğitiminin Özellikleri

a. Genel Olarak

Osmanlı Devleti'nin Klasik dönemine dair kaynaklarda hem medrese sisteminin kurulmasına hem de zaman zaman bozulduğu söylenen eğitim sisteminin düzeltilmesine yönelik açıklamalara rastlanmaktadır. Genel olarak *Fatih Sultan Mehmed*'e kadar medreselerdeki derslerin hangi sırayla verildiği, sınıf/dönem geçmenin ya da her yerde aynı şekilde uygulanan, esasları belli ve denetime tabi bir sınav sisteminin bulunup bulunmadığı hakkında elimizde kesin bilgi yoktur. Sistemde meydana gelen aksaklıklara çare olmak üzere çıkarılan kanunname ve fermanlar bize medrese öğreniminin esasları, ders içerikleri, düzeni ve öğrencilerin eğitim süreleri hakkında sınırlı ve dolaylı yoldan bir takım bilgiler vermektedir. Çalışmamızda bu konulardaki mevcut kaynaklardan derlenen bilgiler; başta medrese öğrencilerinin özellikleri, bilgi seviyeleri olmak üzere müfredat, okutulan kitaplar, ders anlatım şekli, öğretim görevlileri ve sınavlar şeklinde bölümlere ayrılarak açıklanmıştır.

Medreselerin gelişim sürecini üç aşamada ele alan yazarlar vardır. On altıncı yüzyılın sonlarına kadar medreselerde akıl ve deneye dayanan bilimler ayrı dersler şeklinde değil nakle dayalı ilimlerin içinde anlatılmıştır. Bir üst merci tarafından belirlenen okutulması zorunlu dersler yoktur. Çünkü henüz daha okulların/medreselerin yeni yeni kurulduğu bir ortamda bunlar arasında bir birlik ve bütünlük sağlamak için bir üst merci kurma ihtiyacı doğmamıştı. Bu süreçte hangi derslerin okutulacağı ve eğitime ilişkin diğer hususlar, kurulan vakıfların vakfiyelerinde sayılırdı¹⁰⁹. Burada da genellikle ilimler ayrı ayrı sayılmayarak “*usûl-i kadime*”ye uygun ilimlerin öğretilmesi istenmiştir. O dönemde insanlar bundan, “*Hz. Peygamber'den beri okunması âdet olan ilimleri*” anlamışlardır. Sonraki dönem, 1913'te yapılan Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medreseleri yeniliğine kadar sürmüştür. İkinci dönemin en önemli özelliği medreselerde akli ilimlerin okutulmaktan vazgeçilmesi ve buna bağlı olarak eğitim-öğretim hayatının gerilemesidir¹¹⁰.

b. Öğrenciler, Müfredat, Dersler ve Eğitim-Öğretim Süresi

Osmanlı Devleti'nde genel olarak bir özel hukuk işlemi olan vakıf şeklinde kurulan tüm eğitim-öğretim kurumlarına medrese dendiği için sübyan/mahalle mektebini bitiren öğrenciler ile Dârü'l-huffazlarda veya evlerde özel hoca tutularak okuma-yazma öğrenmiş ve ergenlik çağına gelmiş genç erkekler medreselere kabul edilirdi. Bu anlamda medreselere, orta öğretim de dâhildir. Medreseler yatılı (leyli) olup öğrencilere, vakfedenin şartları doğrultusunda belli bir ödenek/burs ayrıl-

109 Fazlıoğlu, agm, s. 594.

110 Üçüncü dönemde medrese müfredatlarında nakli-akli ve diğer tüm ilimler ve hatta birçok yabancı dil dersine açıkça yer verilmiştir. Ayrımın detayları için bkz. Baltacı, İlim, s. 260-261. 1914-1924 yılları arasında yapılan ıslah çalışmaları yeni bir medrese yapısı ortaya çıkarmıştır (Unan, Bibliyografya, s. 79).

mıştır. Tüm eğitim-öğretim faaliyetleri ve buna bağlı yeme-içme ve diğer hizmetler orada okuyanlara parasız (meccani) olarak sunulurdu. On beşinci yüzyılda günde dört¹¹¹ ders okutulmuştur. Medreselerde yılın üç ayı eğitime ara verilir, öğrenciler memleketlerine giderek hem tatil yapar hem de okulda öğrendiklerini sözlü şekilde etraflarına aktarırlardı. Böylece bilginin ülkenin en küçük yerlerine kadar dağılması mümkün olmuştur¹¹².

Taşrada bulunan Hâriç medreselerinde okuyan öğrencilere *talebe*; yine taşralarda da mevcut olan Dâhil medreselerinin öğrencilerine *dânişmend* denirdi. Dâhilin iki aşaması olan İbtidâ-i ve Hareket-i Dâhil'i bitiren öğrenciler, bir staj ve sınav geçirdikten sonra adalet örgütünde *naip* olarak göreve başlama ehliyetini kazanırdı. Kâdî yardımcılığı anlamına gelen naiplikle yetinmeyerek öğrenimini sürdürüp daha yüksek görevler almak isteyenler ise, Sahn medreselerine devam etmek durumundaydı¹¹³.

Sahn medreselerinin eğitim-öğretim programları *Mahmut Paşa* ile *Ali Kuşçu* tarafından düzenlenmiştir¹¹⁴. Medrese dersleri ile ilgili olarak *Fatih Devri*'nde hazırlandığı kesin olmamakla birlikte kuvvetle muhtemel olan "*Kânûn-ı Talebe-i Ulûm/ilim*" (*Kanun-ı Örfiyye-i Osmanî*)'da medresede okutulacak derslere kısmen de olsa açıklık getirilmiştir¹¹⁵. Öğretide, medreselerde sınıf geçme değil kitap geçme sisteminin benimsendiği görüşü kabul edilmektedir. Dersler, kitap adlarıyla anılmakta; günümüzde "sınıf" denilen aşamalar, bir ders/medrese olarak ifade edilmektedir. Mesela o dönemde, yirmili medreselere Hâşiye-i Tecrid medresesi denmesinin sebebi, kelâm dersinde "Hâşiye-i Tecrid" başlıklı kitabın okutulmasıdır. Karşıt görüşte olanlar ise, her medresenin Hâriç, Dâhil, Miftah gibi bir adı olmakla birlikte bu adların aslında sınıflar olduğunu kabul etmektedirler. Çünkü kitaplar parçalara bölünerek farklı aşamalarda parça parça anlatılmaktadır¹¹⁶. Hangi görüş kabul edilirse edilsin sonuç olarak sistemle ilgili birçok belirsizliğin olduğu açıktır. Medreselerde

111 Fatih devri müderrislerinden *Efdâlzâde*, bu konuda sabah namazı ile öğle arasında Kur'an, Hadis, Kelâm ve dilbilgisi öğreten *İmam Şâfi'*i örnek almıştır (Baltacı, Medreseler, s. 44).

112 Yedi yıldız, agm, s. 268, 270; Şanal, agm, s. 151.

113 Hoca Saadeddin Efendi, age, C. 2, s. 99; Üçok-Mumcu-Bozkurt, age, s. 224; İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, (Kronik Yayınları), İstanbul Kasım 2016, s. 12. Farklı sıfatlar için bkz. Tunay Karakök, "Yükseköğretim Kurumu Olarak Osmanlı'da Medreseler: Bir Değerlendirme", *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 2, 2013, s. 219.

114 Hoca Saadeddin Efendi, age, C. 5, s. 137; Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Abhâr*, (Ed. Derya Örs), (Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları), İstanbul 2020, C. 1, s. 85-b. Bu konu tartışmalıdır (Atay, Medrese Dersleri, s. 174; Unan, Sahn, s. 533).

115 Kanunname tarih olmadığından bunun Fatih devrine ait olduğu tartışmalıdır (Atay, Medrese Dersleri, s. 174; Beyazıt, Medrese, s. 959. Ayrıca bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tablilleri*, C. 4, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 661; Şanal, agm, s. 151.

116 *Kanun-ı Talebe-i Ulûm'da* fıkıh metinlerini her müderrisin takati yettiği kadar okutması söylenmiştir (Atay, Medrese Dersleri, s. 173).

okutulan dersler arasında görece bir benzerliğin olması, hukukçuların zaman içinde kökleşen Hanefi mezhebi içtihatlarını bilen ve usûlünü benimseyen hocalardan ders almalarından kaynaklıyor olsa gerektir. Ancak, bir dönem okutulan kitapların bir süre sonra değiştirilebilmesi de söz konusudur. Ama burada değişenin, konular değil, kitaplar olduğunun altının çizilmesi gerekir. Bir hukukçunun vâkıf olması gereken konuların ders olarak mutlaka okutulmasına dikkat edilmiştir¹¹⁷. Belli kitaplar üzerinden okutulan derslerin *Şerh-i Adûd*, *Hidâye*, *Keşşâf Tefsiri*, *Şerh-i Tevâli*, *Şerh-i Metâli* gibi adları, Hanefi mezhebinin fıkhnın ana kaynaklarından alınmıştır. Bunun sebebi, Osmanlı hukuk sisteminde kadıların, kararlarına Hanefi mezhebinin baskın görüşünü (esahh kavil) esas almalarıdır¹¹⁸. Her ana kaynağa medreselere atanan hocalar tarafından şerhler (açıklama) ve muhtasarlar (özet) yazılmıştır. Hatta bazı şerhler, açıkladığı asıl kitaptan daha meşhur olmuştur. Mollaların yazdıkları şerhler ve diğer bilimsel kitaplar padişah tarafından ödüllendirilmiştir¹¹⁹.

Hezarfen Hüseyin Efendi'nin *Telbisü'l-Beyân*'ının, *Kavâid-i Talebe-i İlim* bölümünde medrese dersleri hakkında değerli bilgiler vardır. Buna göre her müderris dersini okutmalı, okuttukları kitapları, derslerin bitiminde öğrenciye verecekleri temessük belgesine yazmalıydı. Hocalar bir diğerinin danışmentini ayartmamalı, müderrisler yetenekli öğrencisine (müstaîdine) ders teklif etmeliydi. Müderrisler, öğrencilerin haftada dört derse devamını sağlamakla mükellef tutulmuştur. Öğrencilerden kusuru görüleni (taksirli) tedip ve terbiye etmek de hocaların görevlerinden sayılmıştır.

Öğretilen bilgiler bakımından içerikte, eski medrese geleneğinden gelen “aklî ve naklî bilimler” ayrımı esas alınmıştır. Eskiye doğru gidildikçe, kural olarak bilgi/ilimlerin bir bütün addedildiği görülmektedir¹²⁰. İlimler ile ilgili bu ayrımı ilk kez *Gazalî*'nin yaptığı söylene de aslında o, bir insan için akli ilimlerin gıdaya; naklî ilimlerin ise, ilaca benzetilebileceğini ve her ikisinin de bütüncül bir şekilde öğrenilmesinin gereği üzerinde durmuştur. İlim talep eden bir kişi bunların hepsini aynı anda öğrenmeye çalışmamalı; ilimler arasında bir öncelik sırası (evleviyet), bir terip yapılmalı, öğrenci bu sıralamaya uyarak en öncekinden başlayarak öğrenimini sürdürmelidir. Bir düzen kurulduktan sonra önceki bir ilim bitirilmeden bir sonrakine geçilmemelidir. Çünkü bir ilim bir diğerine yol açar ve başarılı olmak için bu düzene uymak gerekir. Her ilmi kuşatan bir de usûl ilmi vardır. İlim talebesi her ilim alanında belli bir bilgiye sahip olmalıdır. Ancak, medreselerde okutulacak derslerin tespitinde, âlim ve yöneticiler ile vakıf kuranların iradelerinin aynı anda etkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte vâkıfın, kurduğu medresede okutulacak ders-

117 Fazlıoğlu, agm, s. 594.

118 On altıncı yüzyılın ortalarından itibaren kadı ve müftü beratlarında kazâ ve fetvanın Hanefi mezhebine göre verileceği açıkça belirtilmiştir (Aydın, Hukuk Tarihi, s. 92).

119 Örnekler için bkz. Hoca Saadeddin Efendi, age, C. 5, s. 153, 155.

120 M. Tevfik Özcan, agm, s. 89-90.

leri tespite yönelik iradesi, tamamen genel bir belirleme olup kitapları ve konuların ayrıntılarını müderrisler tayin etmiştir. Devletin ana hatlarını belirlediği Osmanlı medrese sisteminde zaman içinde çeşitli düzenlemeler yapılmakla birlikte genel olarak gevşek bir müfredat izlendiği söylenebilir¹²¹.

Fatih Külliyesinin Vakfiyesinde Sahn'da okutulması istenen kitaplara dair yapılan kesin olmayan genel belirlemeye¹²² ek olarak *Gelibolulu Mustafa Âli Efendi*'nin Sahn medreseleri ve Altmışlılarda derslerin Dâhil'lerdeki gibi olduğunu belirten ifadesi birlikte değerlendirildiğinde¹²³ bir takım sonuçlara ulaşılabılır. Hukuk medreselerinde başta Fıkıh ve Usûl-i Fıkıh olmak üzere Kur'an, hadis, tefsir, kelâm, ferâiz (islâm miras hukuku) gibi islam dinî ve hukukuna ilişkin dersler; nahiv (syntax), sarf (gramer), lûgat (sözlük), meânî (anlam bilgisi), bedîi (sözün yer ve zamana uygun olması bilgisi), beyan (söz ve ifade), âdap gibi dile ilişkin dersler ile hesap (aritmetik), hendese (matematik), mantık, hikmet, tıp, heyet, felsefe gibi akli ilimlere ait olan dersler okutulmaktaydı. Bu dersler kendi aralarında sınıflandırıldığında en üstte *ulûm-ı âliyyeden* (yüksek ilimler) olan dinî ve hukuki dersler tefsir, hadis ve fıkıh, onu takiben *ulûm-ı aklıyye* (aklî bilimler) felsefe, matematik ve heyet (astronomi) gelmektedir. Dil, mantık, sarf, nahiv, belâgat ve meânî gibi bilimler diğer her türlü bilimi anlamak ve uygulamak için *araç bilimler* olarak aynı grupta toplanabilir. Bu bilimlerin birçoğunu bir arada okutan medreseler olduğu gibi, birisi veya birkaçını okutan medreseler de bulunmaktaydı¹²⁴.

Kanunnâme-i Talebe-i Ulûm'da öğrencilere ve müderrislere hitaben yazılan hükümler değerlendirildiğinde müderrislerin öğrencilerin seviyesine göre okutmaları istenen derslerin, Tetimmeler de dâhil edilirse, beş aşamada ele alındığı görülür. Alt seviyedeki müderrisler, Şerh-i Metâlî (Metâlîü'l-Envâr-Mantık), Mutavvel (belâgat), Şerh-i Tevâlî (kelâm) veya Hâşiye-i Tecrid (kelâm) ile çeşitli fıkıh metin ve şerhleri okutur. Orta kademedeki müderrisler, Miftâh'a (Miftâhü'l-Ulûm-belâgat) kadar okutmalıdır. Bir üstte yer alan müderrisler, Telvîh'e (usûl-i fıkıh) kadar gelmeli; en üst seviyede bulunan müderrisler (baş müderris¹²⁵) ise, Şerh-i Adûd (usûl-i fıkıh),

121 Fazlıoğlu, agm, s. 593.

122 *Fatih Sultan Mehmed* her ne kadar bazı ilim dallarını ve kitaplarını programa koymuşsa da, bunları ana kitaplar kabul etmek daha uygun olur. Çünkü geri kalan yardımcı (yan) konularda/kitaplarda müderrisleri serbest bırakmıştır. Bu konuda esas ders-yardımcı ders ayrımı yapılması gerektiği görüşü için bkz. Atay, Medrese Dersleri, s. 173.

123 Gelibolulu Mustafa Âli, age, C. V, s. 86 b; Unan, Sahn, s. 533.

124 Tekindağ, age, s. 25; Şanal, agm, s. 152; Yıldız, agm, s. 222; Feyzioğlu, age, s. 9; Karakök, agm, s. 220.

125 Süleymaniye kuruluncaya kadar Sahn müderrisleri en üst seviyeli öğretim üyeleri (şüyûh-ı müderrisîn) idi (Unan, Sahn, s. 533). Atay, Medrese Dersleri, s. 174; Cevat İzgi, *Osmanlı Medresele-
rinde İlim*, C.1, İz Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 41; Şanal, agm, s. 151; Karakök, agm, s. 219.

el-Hidâye (fürû'ı fıkıh), Keşşâf (tefsir), Kadı Beydâvî (tefsir), Buharî (hadis) ve kendi seçtikleri kitapları okutmalıdır¹²⁶.

Kanunnamede dereceler arasında, dersler bakımından bir uyum yoktur. Bazı kademelerde seçimlik derslere yer verilmiştir. Bazılarında *kitap*, bazılarında *ders* denmiştir. Bazı derecelerde örneğin, “*Miftah’a kadar*” denmiş olmasından tam olarak neyin kastedildiği anlaşılmamaktadır. Bazı kaynaklarda yer alan “*Mesela Fatih devrinde kabul edilen esaslara göre İptida-i Hariç medreselerinde icap ediyorsa alfabeden başlayarak okuma-yazma öğretildikten sonra İlmihâl, Kur’an, yazı, dört işlem öğretilirdi*”¹²⁷ şeklindeki ifadelerden hukuk öğretiminin tam olarak hangi aşamadan itibaren özelleştiğini, diğerlerinden ayrıldığını ya da böyle bir ayrımın olup olmadığını anlamak zordur.

Kânunnâmede hükümdar, ulemeda görmek istediği özellikleri şöyle sıralamıştır: ulema, güzel mizaçlı olmalı; ilimlerin pınarıyla yoğrulmalı; usûl ve fûrû’a dair ilimlerde usta olmalı; akli ve nakli ilimlerde uzmanlaşmak için büyük bir çaba göstermeli; etkili söz söyleyebilmeli; ülkenin tamamında ders ve fetva verebilmeli; kazandığı bilgileri güzel davranışlarının yanı sıra Kur’an (Kitap) ve Sünnet (Hadis) hükümleriyle süslemeli; şer’a ve dine uygun ibadetlerle tamamlamalıdır. Bu ifadelerin ardından medreselerde okutulacak kitaplara değinilmiş müderrislerin ve talebenin istenmeyen davranışları açıklanıp bunlardan kaçınılması gereği üzerinde durulmuştur. Müderris ve talebe “*...bundan böyle bu kanûn ile amel olunmayacak olursa, müderrisinden ve talebeden her kim olursa, itâb-ı azîme ve ikâb-ı elîme müstahak olurlar*”¹²⁸.

On altıncı yüzyıla ait bir başka kanunnamede ise, medreseye devam edenlerin eğitimlerini tamamlamadan, kestirmeden veya ayrıcalıklı şekilde mezun oldukları ve müderrislik, kadılık ya da mülâzemet için İstanbul’a geldikleri belirtilmiş, buna karşı tedbir olarak bir hukuk öğrencisinin ders okuduğu müderrisinden aldığı belgeyi, yeni müderrisine göstermeden derse kabul edilmemesi kuralı getirilmiştir. Medresede eğitim-öğretim esnasında müderrisler, gerek okutulacak bilim dallarının seçiminde ve gerekse öğretim metotlarının belirlenmesinde geniş bir serbestiye sahiptir. Zaman zaman devlet tarafından çıkarılan hatt-ı hümayûn ve kanunnamedelerde, bilinen “*usûl-i kadim*”e uygun öğretim yapılması istenmekte, müderrislerin uyması gereken asgari esaslar belirtilmekte ve onun ötesinde hocanın işine karışılmamaktadır.

Medreselerde geçirilmesi gereken dönemler veya süreler konusunda dolaylı kaynaklardan bilgi edinmek mümkündür. Bir öğrenci hakkıyla danışment olduktan

126 Kanun-ı Örfiyye-i Osmani’nin 49 a maddesinde “şüyûh-ı müderrisîn..ve sâir ihtiyar ettikleri kitapları aydalar” denmiştir (Baltacı, Medreseler, s. 36); Uzunçarşılı, İlmiye, s. 13. Alternatif kitaplar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Uzunçarşılı, İlmiye, s. 27 vd.

127 Şanal, agm, s. 152.

128 Beyazıt, Medrese, s. 960.

sonra ardışık üç yıl bu işle meşgul olmadan bir alt medresede, öğretim görevlisi anlamında danışment olamazdı. Bu üç yılı doldurduğunun âdil şahitler (şühudü'l-udûl) tarafından tespiti gerekirdi. Buna aykırı davranan öğrenciler tazir olunarak okuldan atılır; müderris ise, azarlanır ve görevinden azledilirdi¹²⁹.

1526-1540 yılları arasında, bir öğrencinin Sahn'a çıkıncaya kadar sekiz-dokuz yıl eğitim görmesi gerekirdi. Dâhil Medresesi hükmündeki Sahn'da ise bir yıl okumak yeterli olmaktaydı. Fakat zamanla bu süreler kısaltılmıştır. On altıncı yüzyıl sonundan başlayarak değerlendirildiğinde sürelerin önce beş, ardından üç, sonra da iki yıla kadar indiği görülür. Örneğin II. Selim Dönemi'ne ait olduğu sanılan bir kanunname Sahn öncesi eğitim süresinin beş yıldan aşağı olamayacağı; 1576 tarihli bir kanunname Sahn'dan önce en az üç yıl okunması gerektiği ve 1597-1598 tarihli bir başka kanunname ise, iki yıl okunması zorunluluğu yer almıştır¹³⁰.

c. Müderrisler ve Diğer Öğretim Görevlileri

Medreseden mezun olup rûûs sınavını verdikten sonra müderris ünvanını kazanarak medreselerde ders veren hocalara müderris denmekte bunların bazıları İstanbul medreselerinde, bazıları taşra medreselerinde hoca olmaktaydı¹³¹. Kimi hocalar ise Mısır gibi, İslam hukukunu ve lisanlarını geliştirebilecekleri ülkelere uzmanlaşmaya gitmişlerdir. Bunlardan bazıları şeyhülislamlığa kadar yükselmiş bazıları ise, döndüklerinde küçük kasabalarda inzivaya çekilerek kendisini öğrenci yetiştirmeye adanmıştır. On yedinci yüzyılda kazaskerlikten emekli veya mevleviyet kadısı düzeyindeki hukukçulardan sınavla 16 selâtin camiinde çalışmak üzere müderris seçilen dersiamlar da olmuştur¹³². Halka (umuma) açık ders anlamına gelen *dersiam* sözcüğünün ilk olarak ne zaman kullanıldığı bilinmemekle beraber on altıncı yüzyıla ait kaynaklarda rastlanmış, on yedinci yüzyılda ise müderris ünvanı olmuştur. Medreseden mezun olan kişi müderris olabilirse de, dersiam olabilmek için bir sınava daha girip halka açık ders verme yetkisi almalıydı. Halka, onların seviyesinde ders anlatan müderrisler halk içinde nüfuz sahibi olmaktaydılar. Devlet bile zaman zaman onların bu etkisinden yararlanmıştır¹³³. Aşağıda müderrislerle ilgili genel bilgiler verildikten sonra her yüzyıldan birkaç örnek hocanın eğitim süreci incelenmiştir. Sahn müderrislerine, kural olarak külliyyede bir oda ve günlük elli akçe gelir ayrılmıştır. Her bir medresede günlük beş akçe ücret, bir oda, yemek (ekmek ve çorba) verilmek üzere birer adet *muît* (müzakereci/asistan) istihdam edilmiştir. Her medresedeki on beş odaya günlük ikişer akçe ile, imâretten ekmek ve çorba yemek karşılığında birer

129 Uzunçarşılı, İlmiye, s. 14.

130 Unan, Sahn, s. 533.

131 Bir dershaneden oluşan medreselerde tek, birden çok dershanesi bulunanlarda ise her derslane için birer müderris atanırdı (Baltacı, Medreseler, s. 26).

132 Baltacı, İlim, s. 260.

133 Mehmet İpşirli, "Dersiâm", *DİA*, C. 6, İstanbul 1994, s. 185.

talebe (*danişment*) yerleştirilmiştir. Sahn medresesinde müderris olan bir kişi, başka bir medresede ders vermeye başlasa bile “*Sahn Müderrisi*” olarak anılmaya devam ederdi. Bu, onun özlük haklarını sürdürdüğünü gösterir. Eski medrese eğitim sisteminin merkezinde müderris yer almaktadır. Belli bir alanda uzman olmak isteyen öğrenciler, o konunun uzmanı olan müderris neredeyse onu takip eder, hocayı bulur ve ondan ders okuyarak uzmanlık belgesi (icâzetnâme) almak isterdi.

Fatih Sultan Mehmed, büyük bir devletin kurucusu olmasına rağmen ülkesinde diğer ülkelerdekilerle kıyaslanacak uzmanların bulunmayışına üzülmüştü. Osmanlı medreseleri, başlangıçta dışarıdan gelen ilim adamları tarafından yönetildiklerinden kendi eğitim öğretim sistemlerini oluşturamadan ya da böyle bir ihtiyaç duymadan İslam coğrafyasında eskiden kurulmuş olan medreselerin müderrislerinin ilmî zihniyetlerini ve tedris geleneklerini devralmışlardır¹³⁴. Aslında *Fâtih*, yerli ulemanın çokluğuyla övünmek istemiştir. İlme büyük ölçüde destekte bulunduğu için İstanbul bir bilim ve eğitim merkezi olmuştur. Fakat o devirde sadece *Molla Hüsrev* ve *Hocazâde Mustafa* vardı¹³⁵.

İyi bir müderrisin hem din ilimlerinde hem de ruhani alanda yetkinliği olmalıydı. Fıkıhın belli bir alanında uzmanlaşmadan önce din ilimlerinde, Arapça dilbilgisi ve lügatta bilgi sahibi olunmalıydı¹³⁶. Hocanın dersi, öğrencilerin yetenek ve seviyesine göre anlatması; anlatımı sırasında kullandığı dilin anlaşılır olması; öğrencinin derse ilgisini canlı tutmayı bilmesi; kendisinin ve yardımcısının sert tavırlar içinde olmaması gerekirdi. Osmanlıda eğitim psikolojisiyle ilgili birçok eser yazılmıştır. Müderris, öğrettiği konularla ilgili öğrencilerin arasında münazara/tartışma yaptırır ve kendisi hakem olurdu. Fatih medreselerinin hocalarının özellikleri anlatılırken tarih kaynaklarında haşmetli ve azametli oluşlarından da bahsedilmektedir. *Samsunlu Abdüssametoglu Hasan*, *Bahâüddin*, *Alâüddin Ali Tûsî*, *Hacı Hasan zâde*, *Sirâcüddin*, *Molla Hüsrev*, *Molla Zeyrek*, *Yakub Paşa*, *Ali Fenârî*, *Kâdızâde*, *Hatipzâde*, *Hasan Çelebi*, *Kirmastî*, *Kastalanâ*, *Hasan ibn Hamidü't-Tebrizî* bunlardan bazılarıdır. Öğretim üyeleri İslam hukukunun ana ayrımı olan akli ve nakli ilimlerde uzmanlık ve eser sahibiydiler. Öğretim üyelerinin çeşitli ilmî tartışmaları padişah huzurunda yaptıkları da olmuştur. Buradan bilimsel toplantılara padişahların da katılıp takip ettikleri yani, belli ölçüde hukuki konulara vâkıf oldukları anlaşılmaktadır. Düzenli olarak yapılan bu bilimsel etkinlikler hem yöneticinin çeşitli hukuki konular hakkında bilgilenmesini hem de bilim câmiâsının denetlenmesini sağlamaktadır. Sistemin özünde *tartışma* (*cedel*) olup tarafların sundukları kanıtlarla kimin diğerine

134 Unan, Bibliyografya, s. 84.

135 On dört ve on beşinci yüzyıllarda Osmanlı ulemâsı, devrin tanınmış ilim adamlarından ilim öğrenmek için Mısır, İran ve Türkistan'a gitmişlerdir. Genellikle Kur'an tefsiri ve fıkıh esasları için Mısır ve İran'a; matematik ve astronomi için Semerkand'a gidilirdi (İnalçık, Klasik, s. 175). Ayrıca bkz. Ahmed Cevdet Paşa, age, C. 1, s. 119.

136 İnalçık, Klasik, s. 175.

üstün geleceği önem taşımaktaydı¹³⁷. Medreselerde *münazaracı* bir öğretim elemanının da bulunuşu bunu düşündürmektedir. Nitekim padişah huzurunda yapılan bir bilimsel tartışma yedi gün sürmüştür¹³⁸.

İstanbul kadısı *Hızır Bey*, Bursa Mehmed Çelebi Medresesi'nde müderrisen İstanbul'un fethinden sonra şehre kadı olarak atanmıştır. Hayatı boyunca birçok eserler vermiştir¹³⁹. *Fatih*'in hâfız-ı kütübü *Molla Lutfî* aynı zamanda Padişah'ın hocasıdır. *Molla Hüseyin*, Edirne'de Şah Melek Medresesi'nde ders verdiği sırada kazaker yapılmış, İstanbul kadılığına atanmış aynı zamanda ek olarak Galata ve Üsküdar kadılıklarında bulunmuştur. Ayasofya müderrisliği de yapan molla, Galata ve Üsküdar mahkemelerindeki yargılama faaliyetini naibi aracılığıyla yürütmüştür¹⁴⁰.

Fatih Sultan Mehmed, kanunnamesinde¹⁴¹ kadıların gelirlerini oluşturmak üzere davalar üzerinden alacağı harçları belirtirken buna bağlı hiyerarşiyi de kurmuş, öğretim (tedris), yargı (kazâ) ve fetva (iftâ) arasındaki düzeni ve ilişkiyi belirlemiştir¹⁴². Örneğin bazı yazarlar, üst düzey medreselerin hocalarına *başmüderris* demiştir¹⁴³. Fatih Külliyesinin 1489 yılına ait Muhasebe Defteri kayıtlarına¹⁴⁴ göre, Sahn-ı Seman'ın birinci medresesinin müderrisi, *Manisa Çelebisi Muhyiddin*'in yerine hoca olarak gelen *Ali Çelebi veledi Molla Yegân*'dır. Kendisi günlük 50 akçe alan bir hocadır. İkinci medresenin müderrisi olan *Mevlâna Abî*'nin de günlüğü 50 akçe; sorumluluğunda 5 öğrenci bulunan muitininki ise, 5 akçedir. Üçüncü medrese müderrisi *Kâdızâde Mevlâna Kivâmüddin* olup 30 akçesi zevâidden, 50 akçesi medreseden olmak üzere toplam günlük 80 akçe gelirli bir hocadır. İki talebesi günde ikişer akçe almaktadır¹⁴⁵. Dördüncü medrese müderrisi *Mevlana Arap* olup yevmiyesi 60 akçedir. Beşinci medrese müderrisi *Mevlana Abdurrahman Çelebi*'dir. Kayıtlarda bunların öğrencileri verilmemiştir. Altıncı medresenin müderrisi, 50 akçe yevmiyeli *Sinan Kirmastî*'dir. İlk kez *Mevlâna Ahraveyn*, bu medresenin yevmiyesi 80 akçeli müderrisi olmuştur. Yedinci medresenin müderrisi olan *Mevlâna Lutfî* (Tokatlı) 50 akçe yevmiyeli ve Sekizinci medrese müderrisi *Mevlana İzârî Çelebi*, 50 akçeli mü-

137 Bazıları padişah ve diğer devlet adamlarının huzurunda gerçekleştirilen bu ilmi tartışmaları konu edinen kitaplar yazılmıştır (Örnek için bkz. Gökyay-Özen, agm, s. 257).

138 Berki, age, s. 58, dñn. 1. Bir başka ilmi tartışmanın sonunda Sakız Adası'nın gayrimüslim beyi Müslüman olmuştur (Hoca Saadeddin Efendi, age, C. 5, s. 33).

139 Berki, age, s. 65.

140 Berki, age, s. 65.

141 Burada kastedilen kanunname, Kavânîn-i Âl-i Osman'dır (*Fatih Kanunnâmesi*, İstanbul 1330) (Baltacı, Medreseler, s. XIV).

142 Atay, Medrese Dersleri, s. 175.

143 Atay, Medrese Dersleri, s. 174.

144 İnk. Ktp. M. Cevdet. Nr. 0,117, 11 / a'dan aktaran, Tekindağ, age, s. 14.

145 İnalçık, Klasik, s. 176.

derrislerdir¹⁴⁶. *Kanunnâme-i Âl-i Osman*'a göre, Sahn mollaları ve Dâhil ile Hâriç müderrisleri mevleviyet ayarında olmakla birlikte protokolde tüm sancak beylerinden önce gelirlerdi. Kanunnameden elli akçe alan, Hâriç-Dâhil ve Sahn olmak üzere üç grup müderris olduğu anlaşılmakla birlikte çalışmanın son kısmında çizilen tablodan da anlaşılabacağı üzere Dâhil ve Hâriç'ler Sahn'dan önceki alt basamaklardır. Hatta Mûsile-i Sahn'ın da altında olmaları gerekir. Yani bunları bitirip mülazım olunamayacağı gibi Sahn'a ulaşmadan kadı da olunamazdı¹⁴⁷.

Molla Fenarî'nin torunu, *Molla Muhammed Şah Fenarî*'nin oğlu *Hasan Çelebi*, Edirne'de Halebiye Medresesinde müderrisken *İbn Hişam en-Nahvî*'nin Arapça gramer kitabı Muğli'l-Lebib'i kaynağında okumak istemiş ve Mısır'a gitmek üzere *Fatih Sultan Mehmed*'den izin talep etmiş, Padişah bu değerli hocayı göndermek istemediyse de sonunda izin vermiştir. *Çelebi*'nin Mısır'da ders aldığı hoca kendisine bir icazetnâme vermiştir. Oradayken yazdığı eserini dönüşünde Padişah'a sunmuş ve gönlünü almıştır. Kendisine önce İznik medresesi verilmiş ardından Sahn'a atanmıştır. *Taftiezânî*'nin Telvih ile Mutavvel'ine ve *Molla Cürcânî*'nin Şerh-i Mevâkıf'ına birer haşiye yazmıştır. Bunlar büyük medreselerde okutulması gereken önemli eserlerdir. Hocanın muidi *Molla Seydi Çelebi*'ydi¹⁴⁸. Sahn müderris kadroları sadece hocaların oğul veya torunlarından oluşmazdı. Örneğin *Yetim Alâüddin* adıyla bilinen ilköğrenimini Tire'de yapıp Bursa'ya gidip danışment olan bu müderris, Semâniye kurulduktan sonra burada okuyan ilk danışmentlerden birisiydi¹⁴⁹.

On beş ve on altıncı yüzyıllarda Mısır medreselerinde *müfid* denilen bir görevli daha vardır. O günün molla statüsündeki bir müderrisinin konumu günümüzün *profesörüne*¹⁵⁰ benzetilirse, müfid de günümüzdeki *doçent* ünvanlı öğretim üyesine karşılık gelebilir. Bunun görevi, okutulan derste öğrencinin dikkatinin çekilmesi gereken önemli noktaları vurgulayarak öğrenmeyi kolaylaştırmaktır. Ancak, Osmanlılarda bu statü yoktur. Mısır'da medrese sistemine özgü bir diğer öğretim yardımcısı da *müntehîdîr*. Fakat bunlar öğretim üyesi değil üst sınıf öğrencileri arasından seçilen çalışkan öğrencilerdir. Kendisinden alt sınıflarda bulunan öğrencileri münazara ya alıştırarak ve çalıştırmak için seçilirlerdi¹⁵¹.

Kuruluş ve yükselme devirlerinde ilim adamları değerliydi. Hukuk hocaları padişahlara dahi sınırlarını bildirmişler bu yolda bazen yöneticilerle araları açılmış ve ülkelerini terk etmek zorunda kalmışlardır. Ancak, ilim adamı kısa sürede ve kolayca yetişmeyeceğinden her beylik/devlet onları kendi ülkesine seve seve davet ederdi.

146 Bu konuda ayrıntılı bilgi için külliye'nin 1489 tarihli muhasebe kayıtlarına bakılabilir (Uzunçarşılı, İlmiye, s. 8, dpn. 2). Ayrıca bkz. Atay, Medrese Dersleri, s. 175.

147 Atay, Medrese Dersleri, s. 176.

148 Hoca Saadeddin Efendi, age, C. 5, s. 155-156.

149 Hoca Saadeddin Efendi, age, C. 5, s. 253.

150 Benzetme için bkz. Uzunçarşılı, İlmiye, s. 56.

151 Uzunçarşılı, İlmiye, s. 8.

Bu konuda aktarılan birçok ilginç olay vardır. On beşinci yüzyıl kadılarından *Molla Fenârî*¹⁵², *Yıldırım Bayezit*, *Çelebi Mehmed* ve *II. Murat* dönemlerinde müderris olarak Bursa'da çalışmıştır. Ankara Savaşı'ndan sonra *Seyyid Mehmed Buhârî* ve bir grup âlim ile birlikte *Timur* tarafından esir alınarak Kütahya'ya getirilmiştir. *II. Murat* onu 1424 yılında "*Müftî'il-enamlık*" görevine atamıştır¹⁵³.

Kâdılık, müftülük, müderrislik veya şeyhülislamlık gibi hukuki makamlarda güçlü karakterli ve âdil hukukçuların oturduğu dönemlerde devletin de güçlü olduğu görülmektedir. Çünkü padişahları hukuka ve adalete uymaları konusunda uyarak olanlar hukukçulardır. Hukukçular bu işlevlerini iyi, doğru ve etkin şekilde yerine getirdikleri müddetçe devlet siyasi ve ilmi sahada ilerler. Nitekim *Molla Fenârî*, Bursa kadısı iken reislik yaptığı mahkemede *Yıldırım Bayezid*'in şahitliğini kabul etmeyerek, adalet önünde hükümdarla herhangi bir vatandaşın eşit haklara sahip olduğu ilkesini ortaya koymuş ve bu ilkenin uygulanışını en çarpıcı şekilde göstermiştir. Padişahla çıkan bu uyuşmazlık nedeniyle tüm makamlarını terk ederek Karaman'a yerleşmiştir. Karaman Beyi ona günlük bin, öğrencilerine ise günlük beş yüz dirhem maaş bağlamış, burada *Yâkub el-Asfar Efendi* ve *Yâkub el-Esved Efendi* ondan ders almışlar *Molla Fenârî*, "iki Yâkub benden ders aldı" diyerek bu iki değerli hukukçunun hocası olmakla övünmüştür. Bir süre sonra yaptıklarından pişmanlık duyan Sultan, Karaman Beyi'ne haber yol-layarak *Molla Fenârî*'yi geri çağır-mış o da görevlerine geri dönmüştür¹⁵⁴.

On altıncı yüzyıl müderrislerinden bir örnek olarak *Şeyhülislam Zenbilli Âlî Efendi* önce Konya sonra İstanbul ve Bursa şehirlerinde okumuştur. Kariyerinde şeyhülislamlık (1503) ve Beyazıt Medresesi müderrisliği vardır. Buna benzer bir yol izleyen *Çivizâde Muhiddin Mehmed Efendi* önce alt medreselerde ders görmüş sonra İstanbul'da gelip *Kara Balı Efendi*'den ders ve icazet alarak Sahn müderrisliğine atanmıştır. *Çivizâde*'nin kariyerinde ise, Mısır kadılığı, Anadolu kazaskerliği ve *Kanunî Sultan Süleyman* döneminde şeyhülisâmlık vardır. Bir süre sonra şeyhülislamlık görevinden azledilerek tarihe "*şeyhülislamlık makamından azledilmezlik ilkesi*"ni bozan ilk kişi sıfatıyla geçen hoca, tekrar Sahn müderrisliğine dönmüş ve Rumeli kazaskeri olmuştur¹⁵⁵.

152 Adıvar, age, s. 16.

153 Bu tarihe kadar kaynaklarda müftülük kurumu hakkında kayda rastlanmamaktadır. Devletin fetva vermekle görevli bağımsız ilk makamı, *Fatih* devrinde ortaya çıkmıştır. Kânunnâme-i Âl-i Osman'da şeyhülislâmdan "ulemânın reisi" şeklinde bahsedilmiştir. Çünkü kendisi, müderrislerin atanması ve terfileriyle kadıların atanma, arpalık tayini, görev sürelerinin uzatılması gibi işlerde etkiliydi. Ayrıca kadı, nâib ve müderrislere ceza verilmesi, hafifletilmesi ya da kaldırılması yetkileri vardı. Bu etkinliğinden dolayı her Perşembe müderrislerden oluşan bir heyet şeyhülislâmı ziyaret ederek sorunlarını dile getirirdi (Ahmed Cevdet Paşa, age, C. 1, s. 121; Yakut, age, s. 30). Ayrıca bkz. Müftiden alınan bir fetva ile mahkemeye başvurulursa, kadı bu fetvalarla bağlı değildir. Çünkü müftî dinî görüşü; kadı ise, devlet otoritesini ve kamu yararını temsil eder (Akbulut, age, s. 256).

154 Şakâik, Çeviriyazı, s. 60; Hoca Saadeddin Efendi, age, C. 5, s. 22).

155 Mehmet İpşirli, "Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi" maddesi, *DLA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 348.

Hukuk eğitiminde bir diğer örnek hukukçu olan *Ebussuûd Efendi*'nin tahsil basamaklarına bakıldığında ilköğrenimini babasının yanında yaptığı, *Cürcânî*'nin Hâşiyetü't-Tecrîd ve Şerhu'l-Mevâkıf (kelâm), Hâşîye ale'l-Mutavvel (belâgat) kitaplarıyla çeşitli tefsir kitaplarını okuduğu görülür. Daha sonra *İbn Kemal*'den ders almış *Yavuz Sultan Selim* döneminde Çankırı Medresesinde, İnegöl İshak Paşa Medresesinde, Dâvud Paşa Medresesinde ve Mahmut Paşa Medresesinde müderris olarak görev yapmıştır. Ardından *Vezir Mustafa Paşa*'nın Gebze'de yaptırdığı medreseye tayin edilmiş bundan bir yıl sonra "Bursa Sultâniyesi müderrisliği" payesine yükseltilmiştir. Medâris-i Semâniyye'den Müftü Medresesine müderris olduktan beş yıl sonra, Bursa ve İstanbul kadılığına getirilmiştir. 1537'de Rumeli kazaskerliğine tayin edilen hoca, *Kanunî* devrinde şeyhülislam olmuştur. *Kanunî Sultan Süleyman*'a, hukukun en önemli kâidelerinden biri olan "*padişah emriyle nâ-meşrû olan nesne meşrû olmaz*" ikazında bulunmasıyla tarihe geçen *Ebussuûd Efendi*, o öldükten sonra da görevini sürdürmüştür. *Kanunî* ve *II. Selim* devrindeki önemli kanun hareketlerini gerçekleştirmiş çözülemeyen birçok hukuki problemi çözmüştür. Cemaat vakıfları ve para (nukud) vakıflarına dair görüşleri meşhurdur¹⁵⁶. *Ebussuûd Efendi*, devlette etkin konumdayken özellikle ilmi rütbe, mevki ve kademeleri sistematik bir düzene koymuştur. Onun Rumeli kazaskerliğine kadar sistemli bir mülâzemet usûlü bulunmamaktaydı. Kendisi, önce her payedeki âlimleri tespit etmiş her birinin ne kadar mülâzım vereceklerini sayısal olarak belirlemiş mülâzemet usûlünü yedi yılda bir olacak şekilde yapılandırmıştır. Kendisi hukuk kitapları, risaleler yazmış kanunnameler hazırlatmış ve birçok âlim yetiştirmiş olduğundan devletin gerileme devrinde dahi ilmiye sınıfının güçlü kalmasında etkisi olmuştur. *Ebussuûd Efendi* göreve atandıktan sonra, öncesinde güç kaybetmiş olan şeyhülislamlık makamı yeniden güçlenmesine rağmen padişah karşısında manevî etkinliğinin yıpranmaması için Divan-ı Hümayûn'da aslı üyelik verilmemiş ve idari sorumluluk yüklenmemiştir. On altıncı yüzyıl ortasına kadar müderrislik ünvanı kazaskerlerce verilmekteydi. Bundan sonra şeyhülislamlık ilmiyenin başı kabul edilerek kırklı medreselere müderris tayini kazaskerce; fakat daha yukarısına tayinler şeyhülislam tarafından yapılmaya başlanmıştır¹⁵⁷.

On yedinci yüzyıldan bir örnek olarak *Şeyhülislam Feyzullah Efendi*'nin hukuk tahsil basamaklarına bakıldığında onun da ilk eğitimini babasından ve Erzurum'daki ilk medrese eğitimini dayısının oğlu *İsmâil Efendi*'den aldığı, Arapça, Farsça, fıkıh ve fıkıh usulü okuduğu; Erzurum hocalarından *Vânî Efendi*'nin derslerine katıldığı görülür. İstanbul'da okuyup medreseye girmek istediği zaman hocasının tavsiyesiyle şehzâdeye hoca tayin edildikten sonra Padişah'ın hatt-ı hümayûnu ile mülâzım sayı-larak doğrudan Süleymâniye Dârü'l-hadis Medresesi'ne müderris yapılmıştır. Böylece *Vânî Efendi*'nin gösterdiği kısa yolu seçmiştir. İlmiye sınıfı içinde hızla yükselerek

156 Karakoç, Vakıf Müessesesi, s. 247, 421 vd.

157 Yakut, age, s. 16, 37 vd.; Ahmet Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", *DİA*, C. 10, İstanbul 1994, s. 365. Çeşitli dönemlerde verilmiş müderrislik beratı örnekleri için bkz. Uzunçarşılı, İlmiye, s. 78 vd.

Haydarpaşa, Üsküdar Mihrimah Sultan, Sahn-ı Semân ve Ayasofya medreselerinde müderrislik yapmıştır. Hocalığı sürerken 1686'da Rumeli kazaskeri olmuştur. Padişah'la düştüğü bir fikir ayrılığından dolayı *IV. Mehmed* onu idam ettirmek istemiş ama geleneksel olarak ulemanın idam edilmesi mümkün olmadığından, Padişah, onun adını ulema defterinden sildirmekle yetinmiştir. Nakîbüleşraflığa atanan kadı, sonrasında şeyhülislam olmuştur¹⁵⁸. Şeyhülislamlığı döneminde yakınlarını üst makamlara getirmesi nedeni ile çıkan karışıklıklar "Edirne Vakası" adı ile anılan ve Osmanlı Devleti'nin siyasi meşruiyetinin tartışılmasına neden olan olayların da başlangıcını oluşturmuştur¹⁵⁹.

Dönemin tanınmış hocalarından *Dâvud-ı Karsî*, genel ilk medrese derslerini Kars'ta *Çolak Abdullah Efendi*'den almış, İstanbul'a giderek üst medreseleri tamamlamış ve mülâzemetle geçiş yapmıştır. Rüûs sınavını başarmış ve sonrasında bu sınavda sorulan soru ve cevapları konu ettiği bir makale yazmıştır¹⁶⁰.

Zaman zaman bozulan medrese sisteminin eleştirildiği ferman ve kaynak eserler vardır. Bozulan medrese sistemini düzeltmeyi amaç edinen bir fermanda¹⁶¹ mevali ve müderrisin eğitim ve öğretimde, işi sıkı tutmayıp gevşeklik ve kolaylık gösterdikleri, dersleri azalttıkları, öğrencilerin her ilimden (fen) birer kitap ile her kitaptan birkaç fasıl ve bap okumalarını yeterli buldukları eleştirilmiş ve yasaklanmıştır. Bir öğrenci, bir sınıfta okuduğu kitapların tümünden başarılı (mahir) olduktan sonra o payede ne kadar zaman kaldığı ve hangi kitapları okuduğu konusunda müderrisinin hazırladığı bir temessük delil oluşturacaktır. Bu ders ve kitaplar, belirlenen süre içinde bir medresede ya da onun eş değeri (misli) bir başka medresede okunabilirdi. Bir dersin müderrisinin vereceği eğitimin içeriğinde fıkhi madde ve meseleleri öğretmek, örnekleri çoğaltmak (teksir-i mevad ve mesâil); ilimlerin başlangıçlarını/girişlerini hakkını vererek öğretmek (tevfir-i mebâdi') ve fıkhnın kaynakları olan edille-i şer'iyeyi (delâil) anlatmak bulunmaktaydı¹⁶².

d. Hukuk Öğretimi ve Hukukçu Eğitiminde Sınavların Yeri ve Önemi

Sınıf geçme sisteminin bulunmadığı, geçip kalmada hocaların öğrenci hakkındaki beyanının esas olduğu Osmanlı medrese yapısı, dönemine özgü de bir sınav sistemi oluşturmuştur. Bir medreseden diğerine geçerken veya aynı mesleğe başvuruda eşit adaylar arasında seçim yapılmak zorunlu olduğunda sınav yapılmıştır. Ama belli bir

158 Hüseyin Atay, "Medreselerin Gerilemesi", *AÜİFD, Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan*, C. 24, s. 15-56, (AÜ Basımevi), s. 36. Ayrıca bkz. Ortaylı, Hukuk ve İdare, s. 36; Ortaylı, Kâdı, s. 69.

159 Abdülkadir Özcan, "Edirne Vak'ası" maddesi, *DİA*, C. 10, İstanbul 1994, s. 445-446.

160 Dâvud-ı Karsî, *Risâle fî Tafşîli mâ Hasale mine's-Sual ve'l-Cevab fî'l-İmtihan (Rüûs-ı Hümayûn İmtihan Risâlesi)*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334.

161 Beyazıt Umumi Kütüphanesi, Nr. 1970, Varak 121 b. (Uzunçarşılı, İlmiye, s. 15).

162 Atay, derslerle ilgili çelişkili sonuçları değerlendirdiği bir çizelge hazırlamıştır (Atay, Medrese Dersleri, s. 179).

medrese aşamasını sürdüren öğrencilerin konuları öğrenip öğrenmediklerinin ya da ne ölçüde öğrendiklerinin tespiti için yapılan yani, başarıyı ölçme ve değerlendirme anlamındaki dönem içi sınavlarının bulunup bulunmadığı hakkında kesin bilgi yoktur. Bir öğrencinin belli bir konuda bilgi/yetkinlik sahibi olduğu, ancak dersi aldığı hocanın icâzetnâmesinden anlaşılmaktadır. Öğrenci medrese hayatı boyunca belli bir hocadan ders okur, dersleri veren müderris hazırladığı belgeye okuttuğu dersleri kaydeder, öğrenci bir üst medreseye geçtiğinde ders alacağı hocaya bu belgeyi verirdi. İcâzetnâme veren, belgeye kendi kimliğiyle birlikte dersi kimden öğrendiğini, onun da hocasının kim olduğunu yazarak silsile hâlinde öğreticiler zincirini, İslam dünyasının ilk âlimine kadar geri götürecek şekilde, belirtmeliydi¹⁶³. İcâzetnâmeler ya din ilimlerine ya da kelim, felsefe veya pozitif ilimlere ilişkin olurdu. Hâkimlik mesleğinde esas olan fıkıh, din ilimleri arasında sayılmaktadır. Osmanlıdaki fıkıh âlimleri, geriye doğru takip edildiğinde, şeyhü'l-ulemâ *İmam Fahreddin Râzî*'ye kadar giderdi¹⁶⁴.

Hocaların öğrenciye bu belgeleri neye göre verdiği, belli bir standardın olup olmadığı, herkesin ortak girdiği sınavların bulunup bulunmadığı veya belgede eksiklik/sahtelik durumunda ne gibi bir müeyyidesi olduğu konularında açıklık yoktur. Eldeki bu verilerden medrese sisteminde öğrenmenin önemi her vesileyle vurgulandığı hâlde sınavlara yeterli önemin verilmediği, sınavların öğretim gelenekleri arasında bir disiplin olarak ortaya çıkmadığı sonucuna varmak mümkündür.

Medreseyi bitirmiş olanlardan birbirine eşit en az iki kişi, aynı işe istekli olduğunda daha iyi olan adayı seçmek için bir sınav yapılırdı. Birçok adayın bulunduğu bir yerde belli kadrolara tayin için sınav yapılması zorunludur. Örneğin *Zekeriya Efendi*, eski Âli Paşa müderrisliği boşaldığında, kırk akçeli medrese mazûllerinden beş kişi ile ulemeden oluşan bir heyet huzurunda sınava girip başarılı olduktan sonra bu medreseye müderris olarak kabul edilmiştir¹⁶⁵. Buna ek olarak medrese öğrencilerinin 1856'da başlatılan "*kura sınavı*" uygulamasında toplam altı yıl devam eden bir sınava tabi tutuldukları da ifade edilmektedir. Kura sınavının amacı kalabalıklaşan mezunlar nedeniyle medreselerde ve yargı yerlerinde oluşan yığılmayı azaltmaktır.

Hariç'ten Dâhil'e; Dâhilden Mûsile-i Sahn'a ve oradan da Sahn'a geçmek için sınav yapılır, sınavsız geçilemezdi¹⁶⁶. Kendisi de ilme düşkün olan *Fatih Sultan Mehmed*, geceleri bahçede medreseleri gezer, geç vakte kadar çalışanları, odalarının ışıklarından tespit eder ve ödüllendirirdi. *Fatih*, kendi kurduğu medreselerinde öğrenci olmak isteyecek ve bir oda talep edecek kadar ilme karşı sevgi besleyen bir padişah'tır. Bu talebine karşı, "*Vakfın şartı mucibince imtihan lazımdır.*" denmesi üzerine girdiği sınav sonucunda medresede bir odaya sahip olmuş; "*Bir gün hüküm-*

163 Uzunçarşılı, İlmiye, s. 75.

164 Silsiledeki diğer ulemâ için bkz. Uzunçarşılı, İlmiye, s. 76.

165 (Atâî, age, C. 1, s. 323; Uzunçarşılı, İlmiye, s. 49).

166 Atay, Medrese Dersleri, s. 177.

*darlıktan beni çıkarırlarsa, hiç olmazsa burada bir odam bulunsun.” dediği rivayet olunmuştur*¹⁶⁷.

Hâriç ve Dâhil medresesini bitirenler görülmesi meşrut (zorunlu) olan dersleri başarıyla tamamlayanlara *“tuğrâ-yı garrâ-yı hümâyûnla müveşşah mülazım rûûsu”* verilirdi. Bu belge medrese öğrencisinin iş hayatına atılabileceğini gösteren yetkinlik belgesi/diploma anlamında olan *icazetnâmedir*. Osmanlı Devlet teşkilatına bağlı ilmiye örgütünde bir göreve başlamak, ancak rûûs belgesi almakla mümkün olabilirdi. Medresede hukuk öğretimini tamamlayan ve mülazım olanlardan, dönemlere göre değişen üç/beş/yedi yıllık bir mülazımlık süresinden sonra rûûs sınavına girmeleri beklenir; bu sınavda başarılı olanlar rûûs alırdı. Bunlar İbtidâ-i Hâric medreselerine atanabildikleri için aldıkları rûûsa da *ibtida-i hâric rûûsu* denirdi¹⁶⁸. Sınavda, belâgat, sarf, nahiv, ilmü’l-ved‘, fıkıh, usûl-i fıkıh, kelam ve mantık, beyan, meânî, âdab ve hikmet gibi kitaptan/konulardan sorular sorulurdu. Sınav heyetindeki öğretim üyeleri önceden sözlü şekilde soracakları soruları belirler, sonra bunlar yazılır ve cevaplarıyla birlikte heyetin her üyesine verilirdi¹⁶⁹.

D. Süleymaniye Medreselerinde Hukuk Öğretimi ve Kâdılarının Eğitimi

1. Genel Olarak

Kanunî Sultan Süleyman’ın vakfiyesinde, büyük medrese külliyesinden ayrı, babası *Yavuz Sultan Selim* adına yaptırdığı camii ve medresesi, oğlu *Şehzâde Mehmed* adına yaptırdığı Şehzâde Külliyesi, Şehzâde Cihangir adına yaptırdığı Cihangir Camii ve mektebi ile iki zaviyeden daha bahsedilmektedir¹⁷⁰.

Asıl medrese külliyesine dâhil olan yapılar Dört medrese, Darü’l-hadis ve bir Tıp medresesidir¹⁷¹. Külliye de ayrıca eczane, imaret¹⁷², tabhâne, Dârü’ş-şifâ, sübyan

167 *Berki*, kendisi tahsil gördüğü yıllarda, talebe ve hocalar arasında bu odanın, Karadeniz tarafında çifte baş kurşunlu (Servili Medrese) kapıdan girince sol baştaki oda olduğu şeklindeki anlatımlardan söz eder (*Berki*, age, s. 52, dpn. 1).

168 Recep Ahışalı, “Rüüs”, *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 273.

169 Dâvud-ı Karsî, age, s. 3. Ayrıca bkz. Cengiz, agm, s. 33.

170 Çiftçi, Süleymaniye, s. 40. Bazı kaynaklarda Süleymaniye Medreselerinde bir de “Riyâziyat ve Tabiat Medresesi” gibi deneye dayalı akli bilimlere hasredilmiş bağımsız bir özel medreseden bahsedilmekte (*Berki*, age, s. 58; Uzunçarşılı, İlmiye, s. 33) ise de bunlar aslında *Mimar Sinan*’ın da tezkiresinde belirttiği bu altı medresedir. Riyâziyat ve tabiat dersleri, diğer mevcut medreselerde ilk bilgiler şeklinde verilmekteydi (Çiftçi, Süleymaniye, s. 44; Atay, Medrese Dersleri, s. 180). Uzunçarşılı, İlmiye, s. 33; Doğan, agm, s. 409. Medrese sayısı tartışmalıdır (Atay, Medrese Dersleri, s. 181).

171 Gelibolulu Mustafa Âlî, age, s. 111. Ayrıca bkz. Karakoç, Mecelle ve Hukuk, s. 458.

172 Dârü’z-ziyâfe denilen yemekhânesi de bulunan imareten hem medrese talebeleri hem de misafirler yararlanırdı (*Berki*, age, s. 36).

mektebi¹⁷³ ile bir de kütüphane bulunmaktaydı¹⁷⁴. Bu külliye kuruluncaya kadar kadılık mesleğine girecek gençlerin tahsil görüp icazet/diploma aldıkları en üst seviyede yargı eğitimi Sahn medreselerinde verilmekteydi. *Kanuni Sultan Süleyman* da *Fatih Sultan Mehmed* gibi medreselerini İstanbul'un yedi tepesinden birine şehrin genelinden rahatça görülebilecek hâkim bir konuma yerleştirmiştir¹⁷⁵.

Osmanlı yüksek hukuk öğretimi hiyerarşisinde en üst noktayı temsil eden Süleymaniye Medreselerinde *Fatih*'in Semâniyesinde olduğu gibi, hazırlık mahiyetinde bir Tetimme (Mûsile-i Süleymaniye) ve asıl yüksek öğrenimin yapıldığı medreseler şeklinde bir mantık izlenmiştir. Bugün İstanbul Üniversitesi merkez binalarının bulunduğu Eski Sarayın (Saray-ı Atık) bahçelerinde *Mimar Sinan*'ın inşa ettiği Süleymaniye Camii'nin kuzeyinde kalan medreseler o dönemde, Medrese-i ûlâ (evvel) ve Medrese-i sâni (İkinci Medrese); güneyindeki medreseler ise, Medrese-i sâlis (Üçüncü Medrese) ve Medrese-i râbi' (Dördüncü Medrese/Süleymaniye Kütüphanesi) olarak anılmaktadır. Medreselerin Marmara tarafındaki iki tanesinde (evvel ve sâni) yirmi iki adet medrese hücresi ve bir derslane vardır¹⁷⁶. Haliç'e bakan Sâlis ve Râbi' Medreseleri Mimar Sinan Caddesi üzerinde olup bunların üç cephede toplam yirmişer adet odası bulunmaktaydı¹⁷⁷. Haliç tarafındaki medreselerin alt tarafında Râbi' ve Sâlis Medreselerinden buraya bir geçişin olduğu Mülâzımlar Medresesi vardır¹⁷⁸. Medresenin, ikisi üst katta (fevkani) olmak üzere, yirmi odası vardır. 22 odalı ve fakat dershanesi olmayan Süleymaniye Dârü'l-hadisî Haliç tarafında kalmaktadır¹⁷⁹.

Uzmanlık çalışmaları için yaptırılan biri sırf hadis ilmine diğeri, sırf tıbbaya yönelik olan iki medrese devletin sonuna kadar sürecek olan medrese hiyerarşisinde kendi alanlarında en yüksek mertebedeki yerlerini almışlardır. Bu dönemde medrese hiyerarşisinde farklı kaynaklara göre 10-12 arasında değişen bir derecelendirme oluşmuş ve her medrese bu derecelerden kendisine uygun olan birinde konumlandırılmıştır. İbtidâ-i Hâriç, Hareket-i Hâriç, İbtidâ-i Dâhil, Hareket-i Dâhil, Mûsile-i

173 Çiftçi, Süleymaniye, s. 50.

174 Uzunçarşılı, İlmiye, s. 33; Doğan, agm, s. 409.

175 Unan, Fatih, s. 50. İstanbul'da *Topkapı*, *Çemberlitaş*, *Fatih*, *Süleymaniye*, *Sultan Selim*, *Kaariye* ve *Edirne Kapı* olmak üzere yedi tepe bulunmaktadır.

176 Marmara tarafı medreseleri günümüzde Süleymaniye Kütüphanesi olarak hizmet vermeye devam etmektedir. Derslane ise okuma salonu olarak kullanılmaktadır. Râbi' ve Sâlis Medreseleri sağlam olup günümüzde kullanılmamaktadır. Râbi' Medresesi şu anda Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından restore edilmektedir (<http://www.eskieserler.net/kurumdetayi.php?id=233&kurumtur=8&page=5>), (Erişim Tarihi: 19. 03. 2024).

177 İki medresenin ortasından Ayşekadın Hamamı Sokağı geçer. Medreselerin girişleri de bu sokağa açılmaktadır (<http://www.eskieserler.net/kurumdetayi.php?id=233&kurumtur=8&page=5>), (Erişim Tarihi: 19. 03. 2024).

178 Burası aslında mülazımların ücretsiz kaldıkları odalardır (Çiftçi, Süleymaniye, s. 50-51).

179 Mehdi Çiftçi, "Osmanlı Medrese Teşkilatında Zirve: Süleymaniye Dârülhadisi (XVI-XVII. Asırlar)", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 2010, S. 141, s. 52; Çiftçi, Süleymaniye, s. 42.

Sahn, Sahn-ı Semân, İbtidâ-i Altmışlı, Hareket-i Altmışlı, Mûsile-ı Süleymaniye, Süleymaniye, Hâmise-i Süleymaniye ve Dârü'l-Hadis-i Süleymaniye sıralaması *Ahmed Cevdet Paşa'ya aittir*.¹⁸⁰ Geleneğe göre Dârü'l-hadis, hukuk öğretiminin en üstünde yer alır. Ülkede medreselerin sayısı giderek artmıştır. Örneğin 1529'da Edirne'de 14, on yedinci yüzyılda İstanbul'da 95 medrese vardır.¹⁸¹ *Kütükoğlu*, on yedinci yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'da bu sayının 126 olduğunu belirtmektedir.¹⁸² *Kanuni Sultan Süleyman* zamanında ülke sınırları genişlediğinden daha çok kadı ve müderrise ihtiyaç doğmuştur. Osmanlı Devleti'nde yeni fethedilen yerlere, devletin egemenliğinin de simgesi anlamına gelen ilk devlet görevlisi olarak bir kadı atanırdı.¹⁸³

2. Süleymaniye Medreselerinin Özellikleri

Süleymaniye medreselerinin özellikleriyle ilgili bilgileri külliye vakfiyesinde bulmak mümkündür.¹⁸⁴ Bu eğitim kurumunda öğrencilerin önceden olduğu gibi vakıf müessesesinin esasları doğrultusunda parasız ve yatılı öğrenim gördüklerini belirtmek gerekir. Her medresede öğrencilerin kaldığı *hücre* denilen odalar bulunurdu. Öğrenciler günde iki kere çıkan yemeklerini kendilerine ayrılmış yemekhanede (me'kel) yerdiler.¹⁸⁵ *Kanunî*'nin medreseleri önceki dönemin klasik Sahn düzenine ek olmak üzere, eğitim kurumlarının içeriği bakımından, bazı önemli değişiklikler getirmiştir. Burada uygulanan eğitimin şekli ve düzeni ile ilgili olarak bilgi edinilebilecek kaynakların başında on altıncı yüzyılda çıkarılan; ilmiye teşkilatı ve mensuplarıyla ilgili hükümler içeren üç kanunname, 1576 tarihli bir hüküm¹⁸⁶ ve bir hatt-ı hümayun bulunmaktadır.¹⁸⁷

Kanunnamelerden biri olan *Kanûnnâme-i Talebe-i Ulûm*'den daha önce bahsedilmiştir. İkincisi 1538 tarihli "*Mevâlî-i İzâm ve Müderrisîn-i Kirâmın Tedrise Muvazebetleri İçün Nişân-ı Humâyun Kanûnnâmesi*"dir (Molla ve Müderrislerin Ders Verme Görevleri Hakkında Hazırlanan Emirnâme).¹⁸⁸ Bu kanun, sistem kurmak-

180 Ahmed Cevdet Paşa, age, C. 1, s. 111. Öğretim sistemin 10 ya da 11 dereceli olduğu konusunda farklı bilgiler de vardır (Atay, Medrese Dersleri, s. 181; Çiftçi, Süleymaniye, s. 18).

181 İnalçık, Klasik, s. 177; Tekindağ, age, s. 16;

182 Kütükoğlu, agm, s. 278.

183 Şehrin valisi, belediye başkanı ve hâkimi kadıydı (Ortaylı, Kâdı, s. 69; Osman Nuri Ergin, *Muh-tasar Mecelle-i Umûr-ı Beledîyye*, (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları), İstanbul 2017, s. 36; Pala, age, s. 42).

184 VGM Vakıf Kayıt Arşivinde Kanunî'ye ait dört vakfiye vardır. Dârü'l-hadis de dâhil olduğu Süleymaniye Külliyesi Vakfiyesi'nin (VGMA.d., 1390, (Kasa 135, Yeni tasnif no: 52) günümüz Türkçesi ile yazılmış şekli için bkz. Çiftçi, Süleymaniye, s. 37.

185 Berki, age, s. 36.

186 BOA, Mühimme Defteri, 27, s. 239-240 (Beyazıt, Medrese, s. 963).

187 Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2362, Vr. 82a (Beyazıt, Medrese, s. 964).

188 Osmanlıca aslı ve günümüz Türkçesine çevrilmiş şekli için bkz. Baltacı, Medreseler, s. 623 vd. Elkab hakkında bkz. Baltacı, Medreseler, s. 59. Ayrıca bkz. Uzunçarşılı, İlmiye, s. 15; Akgündüz, Kanunnameler, s. 667.

tan ziyade mevcut sistemdeki aksaklıkları düzeltmek için çıkarılmıştır. Bilinen tek nüshası bulunan ve Kanunî devrine ait kanunların bir derlemesi mahiyetinde olan bu kanunnameye göre, ülke genelinde yükseköğretimde (ilim yolunda) “*sû-i hâl*” ve “*kemâl-i ihtilâl*” (kötü hâl ve bozukluk) vardır. Çalışmamızda bu kanunnameye atıf yapılmasının nedeni, bu türden düzenlemelerin içeriğinde, o dönemdeki medreseler, öğrenciler, hocalar ve ders süreleri hakkında dolaylı bilgi bulunmasıdır. Üçüncü kanunname, *III. Mehmed* devrinde çıkarılan 1598 tarihli “*İlmiyye Kanûnnâmesi*”-dir. 1577 tarihli Hatt-ı Hümayûn’da ise, kanûn-ı kadime vurgu yapılarak yenilenme ve düzelme için *Fatih Devri*’nin örnek alınması istenmiştir. Bu dönemde *Fatih*’in yönetim anlayışından uzaklaşıldığına, müderris ve talebenin yeterince çalışmadığına dikkat çekilerek, *Fatih Devri*, eğitimde ideal çağ ve ulaşılmaması gereken bir hedef tayin edilmiştir. 1598 tarihli kanunnameye göre, âlemin ve insanlığın düzen içinde sürmesi, şeriatın uygulanması, Hz. Peygamber’in yolunun yeniden canlandırılması için ulemaya saygı gösterilmesi ve hiyerarşik düzenin muhafazasının lüzumu üzerinde durulmuştur. Yapılan denetimler neticesinde öğrenim hayatında, emek verenle vermeyenin ayırt edilemez olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sorunsalın çözümü için ilmiye kariyerinde ilerlemenin, yetenek ve hak edişe göre olması sağlanmalıydı. Bu bağlamda ilim mesleğine girişler sıkıca kontrol altına alınmalı, giren kişi sayısı azaltılmalı ve mülâzemet esasları yeniden düzenlenmeliydi. Kânunnâmenin küçük bir kısmı ise ilmiye kariyerindeki istihdam ve eğitim süreciyle ilgilidir. Bu konuda eski kanunlara (kânun-ı kadime) dönmek gerektiği belirtilmiştir¹⁸⁹.

3. Süleymaniye’de Müderrislik ve Dersler

Kanunî’nin kurduğu medreseler Sahn Sistemi’ne eklenmiş ondan ayrı bir yerde konumlandırılmamıştır. Bu nedenle, Sahn-ı Süleymaniye yapıldıktan sonra öğretim sisteminde talebenin hangi bilim alanını seçeceğine göre bir yol ayrımı meydana gelmiştir. Dâhil medreseleri tamamlandıktan sonra isteyen öğrenciler Sahn-ı Semân’a, isteyenlerse Sahn-ı Süleymaniye’ye devam edebilirdi. Süleymaniye medreselerinin, ülkenin eğitim sistemine bazı farklılıklar getirdiği açıktır. Buna göre, Hâriç ve Dâhil medreselerinde öğrenimini tamamlayanlar eğer tabiat bilimleri, riyâziyat (matematik), tabâbet (tıp) tahsil edeceklerse, *mûsile-i süleymaniye*’ye (Süleymaniye tetimmeleri); eğer Arap edebiyatı, fıkıh, tefsir, kelâm gibi islami ilimler tahsil edeceklerse “*Mûsile-i Sahn*”a (Fatih Tetimmeleri) giderlerdi. *II. Bâyezid*, *Yavuz Sultan Selim* ve *Kanunî Sultan Süleyman* devirlerinde de Altmışlı medreseler yapılmış yeni bir kanunla medrese ve hocalar yeniden derecelendirilmiştir. Buna göre medrese dereceleri, Otuzlu, Kırklı, Ellili Hâriç ve Dâhil, Semâniye ve Altmışlı şeklinde sistemleştirilmiştir. Sahn’ın Altmışlılarını bitirenler Mûsile-i Süleymaniye, Havâmis-i Süleymaniye ve Nefs-i Süleymaniye medreselerine devam ederdi. Buraları tamamlayanlar en üst hukuk eğitim basamağı olan Dârü’l-hadis’e gitmeye hak kazanır, burayı da tamamlayanlar, hukuk öğretimini bitirmiş olurdu¹⁹⁰.

189 Beyazıt, Medrese, s. 964.

190 Berki, age, s. 58; Uzunçarşılı, İlmiye, s. 56.

Müderreslikte ise süreç, *Fatih* devrinde, müderresin maaşına göre oluşturulan hiyerarşi (yirmili, otuzlu, kırklı...) bakımından, Süleymaniye'den sonra biraz uzamış olmalıdır. Buna göre, Altmışlıdan itibaren eğitim sistemine Hareket-i Altmışlı, Mûsile-i Süleymaniye, Hâmise-i Süleymaniye ve Dârü'l-hadis-i Süleymaniye müderreslikleri eklenmiştir. Altmışlıyı bitiren her öğrenci rûûs sınavını vererek müderres olabilir. Dârü'l-hadisi bitirip müderres olmak hukuki bakımdan en üstünüdür. Bundan sonra artık en alt medreselerden başlanılarak öğretim elemanı olunurdu. Bir alt seviye medresede öğretim üyeliği yapıp belli bir kıdeme sahip olanlar, bir üst medresenin hocalığına terfi ettirilirdi. Hareket-i Altmışlı müderresliğine gelenler buradan ayrılıp yargı örgütüne menâsıb-ı devriye kadısı olarak geçebilirdi. Süleymaniye medreselerinde müderreslik yapanlar ise, yargı örgütünde mollalığa kadar yükselebilirdi¹⁹¹.

Hukuk medreselerini bitirenler, müderresliğin dışında kadılık ya da müftülüğü de tercih edebilirdi. Kâdi olmayı seçenler kazaskerliğe müracaattan sonra bir nevi stajyerlik olan mülâzemet için önemli sancaklara *mevleviyet* kadılarının yanına gönderilir ve üç beş yıl süren mülâzemet sürecinden sonra İstanbul'a gelerek beklemek durumunda kalırlardı. Bu bekleme döneminin ardından mesleğe giriş sınavını başaranlar en alt kademedeki kazâlardan birine tayin edilerek hâkimlik mesleğine başlarlardı. Fakat bu dönemde medreseler ve mezunlar arttığından mülâzemet sistemi yolsuzluklara ve haksızlıklara konu olmuştur. On altıncı yüzyılda *Kanunî Sultan Süleyman*, Rumeli Kazaskeri *Ebussuûd Efendi*'den mülâzemetin yeniden düzenlenmesini istemiştir. Bundan sonraki padişahlar zamanında sistemde yenilikler yapılmış ve farklı mülâzemet türleri tanımlanmıştır¹⁹².

Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde *Ebussuûd Efendi* başşehir müftüsü ünvanını alması ve ilmiye sınıfının reisi sayılması, iftânın önemini arttırmıştır. Bundan sonra kazaskerler onun ardında yer almıştır. Medreselerin inşasına başlandığı zaman *Sultan Süleyman*'ın huzurunda şeyhülislam *Ebussuûd Efendi* mihrabın temel taşı koymuştur. Kanunî'nin altı medresesi çeşitli tarihlerde tamamlanmış, 1552'de biten kuzeydeki ikisine *Kâdızâde Şemseddin Ahmed* ve *Mimarzâde Muslihuddin Mustafa b. Mehmed* müderres olarak atanmıştır. Dârü'l-hadise, Bağdad kadılığından emekli *Molla Yahya b. Nureddin* müderres olmuştur. En son biten Batı medreselerine ise, Sahn'dan *Kınalızâde Ali Efendi* ile *Şah Mehmed b. Muharrem Efendi* müderres yapılmıştır¹⁹³. *Kınalızâde Ali Efendi* (1510-1572), *Ablâk-ı Alâî* adlı kitabında

191 Osmanlı Klasik Dönemde üst dereceli bir yargıç olabilmek için neredeyse günümüzdeki üniversite (hukuk fakültesi) profesörü ünvanını almak gerekirdi (Üçok-Mumcu-Bozkurt, age, s. 225). Yeni mezun genç kadılar küçük bir kazada göreve başladıktan sonra bir yerde iki yıldan fazla kalmayacak (müddet-i örfiyye) şekilde terfi ederek şehir şehir dolaşırdı. Buna menâsıb-ı devriye kadılığı denir (Ortaylı, Hukuk ve İdare, s. 13; Feyzioğlu, age, s. 12).

192 Uzunçarşılı, İlmiye, s. 45. Kâdılık töreni hakkında bkz. Uzunçarşılı, Saray, s. 207-208.

193 Atâî, age, C. 1, s. 18, 40, 137, 165, 260; Berki, age, s. 35.

adalet konusuna bir bölüm ayırmış; adaletin yokluğunda ortaya çıkan durum olan *zulümün* ne olduğunu ahlak ilmi açısından açıklamıştır. Kitapta hem kişinin iç dünyasında kendi karakterinde adaleti sağlaması, âdil/ahlâklı olmayı bir tabiat hâline getirmesinin gereği ve yollarına değinilmiş hem de aile, devlet ve tüm insanlık bağlamında sonuçlar çıkarılmıştır. Bu yaklaşım şekli, adalete verilen önemi ortaya koymaktadır¹⁹⁴.

Kınalızâde, kitabında, adaletin hâkimlerle ilgili olan kısmını, önce “*olması gerekeni*” sonra da “*olmaması gerekeni*” ortaya koyarak şu şekilde anlatmıştır:

“Şu bilinmelidir ki, hukema yanında adalet üç şeyden olur: Birincisi: Malların taksimi: iki kişi arasında bir mal taksimi yapılacağı zaman eşit olarak bölmeli. Birinin hakkına tecavüz etmemeli, diğerinin hakkını yememeli. Vasat olan itidali koruyup bundan sapmamalı. İkincisi: Muamelatta adalet: Alış veriş, icare, rehin gibi. Üçüncüsü: Tedibata müteallik hususlarda adalet: Hadler, siyasetler, kısaslar. Bunların her birinde tenasübe riayet olunca adalet hâsıl olur. Bir kimseye hakkını çiğneyerek zulmeden kişiye misliyle muamele gerek. Adaletle vasat mertebesi fazilet olup icrasında hiçbir tarafa meyletmeden vasatı korumak gerek. Bu mertebeye “Allah Teâla’nın terazisi” derler... Hak Celle ve Âlâ hazretleri kullarına rahmet ve beldeleleri himaye için bir mizan inzal buyurdu ki, bu ilâbi yoldur. Bu mizan en mükemmel ölçüdür”¹⁹⁵.

“Allahımıza sığınırız ki, bazı hâkimler ve devlet adamları bunun tam aksinedir. Yüreklere şefkat eserlerinden, güzel ahlâkın parıltılarından zerresi, kalplerinde de fazilet ve adalet kazancından hiçbiri yoktur. Envâi çeşit kötülüğe baş koymuş, haram kılınan ve hakkı olmayan mal gasbına yönelmiş, dili ve eli cevr-ü cefâ üzere kurulmuş, haksız yere kan döktürür, mazlumlara ezâ oklarını yollar. Yemesi içmesi de bu minval üzeredir. ‘Onların yemesi içmesi yetimlerin gözlerinden akan nem ve sudur. Onların bağının yemişi gözyaşlarıdır’. Bir beyitte de bu tarz zâlimler şöyle anlatılmış: ‘Emirlerin bağının meyvelerini kim sular? Çünkü onlar fukaranın gözyaşlarıdır’ Böylelerinin göz ve kulağı ulemanın, hukemânın nasihat sadedinde okuduğu, şu ayette tasvir

194 Kınalızâde Ali Efendi, (Hüseyin Algül), s. 126, 135. Kınalızâde’nin dedesi *Abdülkadir Hamidi Efendi*’nin *Fatih Sultan Mehmed*’in hocası olduğu rivayet edilmiştir (Kınalızâde Ali Efendi, Hüseyin Algül, s. 13).

195 Kınalızâde Ali Efendi, Hüseyin Algül, s. 136. Adaletin unsur ve şartları hakkında açıklama için bkz. Kınalızâde Ali Efendi, Mustafa Koç, s. 238-243 vd.

edilen zümredendir: 'Ona, Allaktan kork izzet-i nefsi câhilâne kibri (daha ziyade) günah işlemeye götürür. İşte öylesine cehennem yetişir' (Bakara/206). Bu türlü hükmediciler ve devlet adamları şeytanın dostlarıdır. Şer'an ve aklen merduttur. Taşlanmışır. Çünkü kalplerinde çevresini merhametle gözetmeyen bu kişiler Rahman'ın rahmetinden uzaktırlar. 'Merhamet etmeyene merhamet edilmez'. Bunlar isyankârdırlar, fazilet süsünden, hakiki saadetten mahrumdurlar. O hâlde böylelerine devlet sahibi, saadet sahibi demek hakikatte fâsittir. Bu türlü devlet adamları dünyanın fani fakat ateşlenen isteklerinden beş on yıl belki faydalanıp mesut bir hayat sürdüklerini zannederler. Hâlbuki hakiki adalet, İlâhi adalet onu ansızın yakalar. 'Onun söyler olduğuna biz mirasçı olacağız ve o, bize tek başına gelecektir' (Meryem/80), hükümünce azleder, perişan eder. Rabbin divanına, en doğru hükmedenin huzuruna varır. Varınca da muhakkak amelinin cezasını bulur. Kendisi zelil olur, hakaret görür. Kendisinin zulmüne yardımcı olanlar da sonsuz bir karanlığa boğulurlar. Rahmanın rahmeti adalet sahiplerine vaad olunmuştur'¹⁹⁶.

Süleymaniye'de İbtidâ-i Altmışlı mesabesinde kırk sekiz hoca vardır. Bu hocalar terfi ettiği zaman bir üst dereceye hareket edeceklerinden dolayı üstteki medreselerin tamamına Hareket-i Altmışlı denilmiştir. Bu iki seviye arasında derece farkı olmakla birlikte hocalarında ücret farkı yoktur. Hareket-i Altmışlı mertebesindeki hoca sayısı ise, otuz ikidir. Bunlar terfi ettiklerinde Mûsile-i Süleymaniye müderrisi olurdu. Bu aşama asıl Süleymaniye Medresesi'ne geçiş kapısı, ya da başka bir deyişle *kibâr-ı müderrisin*'in ilk basamağı sayılmıştır. Bunun bir derece üstünde Hâmise-i Süleymaniye müderrisliği; onun da üstünde Süleymaniye'nin dört medresesinden birinde ders sahipliği ve en üstte de Dârü'l-hadis müderrisliği yer almaktadır. Dârü'l-hadis müderrisi eğer isterse Kudüs, Halep, Eyüp, Selânik, Tırhala, Yenişehir, Galata, İzmir, Sofya, Trabzon ve Girit kadılıklarına atanabilirdi. Dârü'l-hadis müderrisi kadılık istemez ve ders vermeye devam etmek isterse, kadılık görevi, bir derece alttaki dört medresenin müderrislerine teklif edilirdi¹⁹⁷.

On yedinci yüzyıla kadar medreselerde hangi derslerin, hangi aşamada/hocada, kaç saat okutulduğuna; derslerin okutuluş şekli konusunda herkes için geçerli bir çizelge olup olmadığına dair kesin bilgi bulunmamaktadır. Vakfiyelerde vâkıflar, genellikle önceden ne okutuluyorsa, ne şekilde okutuluyorsa, tedrisatın aynen sürmesi şeklinde bir belirtme yapmış ayrıntıya girmemişlerdir. Örneğin *Kanunî Sultan Süleyman*'ın vakfiyesinde, tahsil gören ilim talebelerine "... âdet-i kadîme üzere kütü-

196 Kınalızâde Ali Efendi, Hüseyin Algül, s. 142.

197 Uzunçarşılı, İlmiye, s. 38. Ayrıca bkz. Pala, age, s. 41; Baltacı, Medreseler, s. 28.

b-ü mu' tebere ne veçhile okunageldiyse gerû ol vech üzere okuyalar"; müderrislere "... sâlif-i eyyam ve sevâbık-ı a' vamdān her payede okunagelen kitapları tâlib-i ilimlere temâm-ı müstevfâ okutup..." şeklinde hitap edilmiştir¹⁹⁸.

On altıncı yüzyıl medrese derslerinden ve kitaplardan bahseden başlıca kaynak, *Kanunnâme-i Talebe-i Ulûm*'dur¹⁹⁹. Müderrisler muhtemelen icazet aldıkları hocalarından gördükleri usûlû sürdürerek güçlü bir gelenek oluşturmuşlardır. Bu güçlü geleneksel yapı, okunacak kitaplar konusunda da yerleşmiş bir geleneğin oluştuğunu düşündürmektedir. Dolayısıyla bunlar herkesçe bilinip kabul edilmiştir²⁰⁰. Örneğin Dârü'l-hadis medresesinde hadis ve hadis usûlû dersleri okutulmuştur. Okutulan tüm kitaplar Arapça olup dersler, hocanın konuları kitaptan okuyarak açıklaması (takrir), anlatması ve sonrasında soru sorulup cevap verilmesi yöntemiyle işlenirdi. Öğrenmede ezber, tekrar, tefekkuh, müzakere ve imla yöntemleri kullanılırdı. Ders anlatımları ve soru cevaplar tamamen Türkçe yapılırdı. Ama İslam âleminin klasik Arapça kaynaklarına vâkıf olabilmek için Arapça bilmek de gerekirdi. Sınavlarda Arapça dilbilgisi, cümlede anlam ilişkileri gibi konulardan sorular sorulduğu bilinmektedir²⁰¹. *Kanunî Sultan Süleyman*, kendi medreselerinde günde beş ders okutulmasını istemiştir²⁰².

On yedinci yüzyıldan itibaren yazılan ders programlarının yanı sıra on sekizinci yüzyıla ait bir çalışmanın da konuya ışık tutabileceği düşünülmektedir. O dönemde İstanbul'da Fransız büyükelçisi olan Marquis de Villeneuve (1728-1741) hükümeti adına devletten medrese eğitimi ve mahiyeti hakkında resmî bilgi istemiştir. Buna cevaben *Reisülküttab Mustafa Efendi* başkanlığındaki heyetin hazırladığı eserde Osmanlı medreselerinde sınıfın değil dersin geçildiği, her dersin başlangıç (iktisâr), orta (iktisad) ve ileri (istiksa) seviyeleri bulunduğu ve her aşamada her ders için en az üç kitabın takip edildiği, talebenin ders hazırlaması, dersin işleniş biçimi ve müderris-öğrenci ilişkileri hakkında bilgi verilmiştir. *Taşköprülüzâde* (16. yüzyıl), *Kâtib Çelebi* (17. yüzyıl), *Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi*, *Bursalı İsmail Hakkı*, *Abdullah Ahîskavî* ve *Cevdet Paşa* kitaplarında medrese programlarıyla ilgili bilgiler vermiştir.

Taşköprülüzâde daha 1540'larda medresede tartışmalı hâle getirilen kelimeler ve matematik bahislerinin ulema arasında önemini yitirmesinden, ilim seviyesinin düş-

198 Kanunname-i Sultan Süleyman Han, Veliyyüddin Ef. Ktp. Nr. 1970, 122b (Baltacı, Medreseler, s. 44).

199 Ders programları hakkındaki tartışmalar için bkz. Atay, *Medrese Dersleri*, s. 179-180; Beyazıt, *Medrese*, s. 968.

200 1538 tarihli bir kanunnâmede, medreselerde okunması gereken kitap isimleri verilmediği; sadece eski dönemlerden beri okunan kitapların okutulması gereğine değinildiği görülmektedir (Beyazıt, *Medrese*, s. 964, 968).

201 Yediyıldız, agm, 266; Cengiz, agm, s. 44; Karakök, agm, s. 219.

202 Baltacı, *Medreseler*, s. 44.

mesinden yakınmıştır. Kâdızâdeliler ve Sivasîzâdeliler arasındaki yersiz tartışmalara bizzat şahit olan *Kâtip Çelebi*, önceden yapılan seviyeli ve faydalı kelam ve felsefe tartışmalarının yerini zıtlaşma ve inatlaşma temelli sürtüşmelerin aldığını belirtmiştir. Zaten on altıncı yüzyılın sonlarına kadar mevcut olan felsefe dersleri -bazı şeyhülislamların bu bilimleri dinin akâidine aykırı bulmaları nedeniyle- kaldırılmıştır²⁰³. *Kâtip Çelebi* ayrıca medreselerde, matematik derslerinin de eskisi gibi okutulmadığına dikkat çekmiştir. Oysa ona göre, fikhî/hukukî meseleler için matematik ve hesap dersleri çok önemlidir²⁰⁴. Hanefî mezhebinin kurucusu *İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe* hukuk alanında tartışmanın iki sebeple yapıldığından bahsetmiştir. Birincisi kendi devrindeki mezhep önderi hukukçuların gerçeği ortaya çıkarmak için yaptıkları tartışmalar; ikincisi ise, kendi oğlunun neslindekilerin sırf karşı tarafa üstün olmak için yaptıkları tartışmalardır. Sırf üstün olma amacıyla gerçekleştirilen tartışmalar biraz da bilginin eksikliğinden kaynaklanmakta ve asla gerçeği ortaya çıkaramamaktadır.

Bir hukuk öğrencisinin medresede okuduğu dersleri tespit ederken kanaatimizce o devrin müderrislerinin hayatlarını anlatan çalışmalardaki bilgilerden de bazı sonuçlara varmak mümkündür. Buna göre, ilk medresede mantıktan Şerh-i Şemsiye okuyanlar üst sınıfa geçtiklerinde bunun daha kapsamlısı olan Metâlî Şerhi'ni okurdu. Kelâmda Tecrid Hâşiyesi okuyan, sonrasında Tevâlî ve Mevâkıf Şerhi okurdu. Belâgatten ise, Mutavvel'den sonra Miftah okunurdu. Bu konu, o dönemde kadı olmuş bir örnek kişi üzerinden incelenirse daha açıklayıcı olabilir. İlköğretimden sonra medreseye geçen bir öğrenci hukuk okumak isterse, Arapça lügat ezberlemekle işe başlar. Sonra Sarf dersinden *Maksud*, *İzzî Merah* kitaplarını; Nahiv dersinden *Avâmil*, *Misbah* ve *Kâfiye* kitaplarını ve bunun şerhlerinden *Vâfiye*, *Hârûniye* ve/veya *El-fiye*'yi okur. Bir sonraki basamakta, öncekine göre daha kapsamlı olduğunu tahmin ettiğimiz tekrar Sarf-Nahiv ve lügat ile bunların kâidelerini anlatan *Dârül-Misbah*; Mantık'tan *İsaguci* ile *Hüsâm ve Şemsiye Şerhi*'ni okur. Eğitimi sırasında şerhleriyle birlikte *Akâid* ve *Kelâm*; *Hâşiyeye-i Tecrid*, *Miftah Şerhi*, Hadis'ten *Sahib-i Buhârî*, *Kâdî İyâd*'ın *Şifâ* kitabından bir kısım okuyarak; münazara ilminden *Cedel* ve *Hilâf* derslerini bitirip icazet alır²⁰⁵.

Aynı kişi müderris olduğunda iki yıl ders verdiği ilk medresede Hâşiyeye-i Tecrid Medresesi'nde *Mutavvel*; Kelâm'dan *Hâşiyeye-i Tecrid*; fıkıhtan Cürcânî'nin *Feraiz Şerhi*'ni okutmuştur. Miftah medreselerinden olan Hacı Hasan Medresesi müderrisliğine terfi edince, üç yıl kaldığı bu okulda, fıkıhtan kısmen *Sadrüşşeria*'yı, *Miftah Şerhi*'ni, *Hâşiyeye-i Tecrid*'i ve hadisten *Mesâbih*'i okutmuştur. Bu kişi Üsküp İshak Bey Medresesi'ne terfi ettiğinde Hadis'ten *Mesâbih* ve *Meşârik*; Usûl-i Fıkıh'tan *Teftâzânî*'nin *Tavzih*'ini, Fıkıh'tan *Sadrüşşeria*'yı ve *Feraiz Şerhi*'ni (*Sirâciyye*) öğ-

203 Uzunçarşılı, İlmiye, s. 21.

204 Mehmet İpşirli, "Medrese", *DİA*, C. 28, s. 327-333, Ankara 2002.

205 Öğrenim basamakları tarafımızdan genelleştirilen kişi, *Taşköprülüzâde Ahmed İsâmüddin Efendi*'dir (Uzunçarşılı, İlmiye, s. 40).

retmiştir. Kırk akçeli İstanbul Kalenderhâne Medresesi'ne terfi ettiğinde *Mesâbih* (kısmen), *Mevâkıf Şerhi Sadruşşeria'yı* ve *Miftah Şerhi*'ni anlatmıştır. Sonraki terfilerinde dâhilde *Sahib-i Buhari*'yi, usûl-i fıkıhtan *Telvih*'i okutup beş ay sonra Sahn-ı Seman müderrisi olduğunda da *Sahib-i Buhari*'yi, *Kâdı Beydâvî* tefsirini, *El-Hidâye*'yi, önceki medresede bıraktığı yerden devam ederek tamamlatmıştır. Hoca, buradan Altmışlı Edirne Medresesi'ne tayin olununca orada kısmen *Sahib-i Buhârî*, kısmen *Hidâye* ve *Telvih*'i (Sahn'da kaldığı yerden), *Mevâkıf* ve *Ferâiz* şerhlerini devam ederek bitirmiştir. Zaten kural olarak her müderris kendi ihtisasına göre dersler/kitaplar okuturdu²⁰⁶. Ancak, bazı olaylar okutulan ders ve kitapların padişah tarafından değiştirilebildiğini, kurulan sistemin değişmez ve müeyyideli olmadığını göstermektedir²⁰⁷.

4. Eğitim-Öğretim ve Ders Süreleri

Klasik dönemde okulu bitirme süreleriyle ilgili asgari bir sınır getirilmiştir. 1526-1540 yıllarında Sahn'a kadarki aşamada sekiz-dokuz yıl eğitim görmek gerekirdi. On altıncı yüzyıl sonunda bu süre önce beş, ardından üç, sonra da iki yıla kadar düşürülmüştür. *II. Selim* zamanına denk gelen bir Kanunname (Kanunname-i Sultan Süleyman Han, vr. J22b-J23b) Sahn öncesi eğitim süresinin beş yıldan az olmaması öngörülmüştür. 1576 tarihli başka bir Kanunname ise, bir talebenin Sahn'a çıkması için en az üç yıllık bir eğitim görmesi gerektiği belirtilmişse de 1597/98 tarihinde süre iki yıla indirilmiştir²⁰⁸. Dâhil hükmündeki Sahn'da geçirilmesi gereken süre genellikle bir yıldır. Bu sonuca varılırken *Taşköprülüzâde* ve *Şah Mehmed b. Hürrem*'in Sahn'daki derslerini birer eğitim yılında okutup tamamladıklarının aktarıldığı kaynaklara dayanılmaktadır.

Sahn'dan mezun olanlar bir süre staj yaptıktan sonra kadı olarak atanırlardı. Staj önemli bir merkezin kadı/şer'iyye mahkemesinde yapılmalıydı. Adaylar seçimde, büyük kadılıklara (mevleviyet kadılığı)²⁰⁹ en az beşer kişi olacak şekilde stajyer olarak gönderilirdi. Burada üç-beş yıl çalıştıktan sonra İstanbul'a dönerler; bir yılları-

206 Uzunçarşılı, İlmiye, s. 42.

207 *II. Bâyezid, Hamza Nureddin (Zamiri)* adlı birini Sahn-ı Seman müderrisi yapmak istemiş fakat *Kazasker Müeyyездâde Abdurrahman Efendi*, adayın o dereceye tayin edilecek kadar ilme sahip olmadığını padişaha söylemiştir. Padişah da "Yüksek ilimlerden okutmağa kâdir değilse *Kâfiye* (Nahiv'de orta seviye bir şerh) de mi okutamaz" diye ısrar etmiş ve onu tayin ettirmiştir (Atay, Gerileme, s. 38).

208 Unan, Sahn, s. 533.

209 Osmanlı Devleti'nde dereceleri itibarıyla kadılıklar esas olarak iki gruba ayrılmıştır. Bunlardan ilki "mevleviyet kadılıkları", ikincisi ise "kaza kadılıkları"dır. Mevleviyet kadılıkları Bursa, Edirne ve İstanbul gibi şehirlerle Balkanlar'da, Anadolu'da ve Osmanlı idaresinde bulunan çeşitli Arap topraklarında yer alan gerek stratejik gerekse nüfus ve kültür bakımından önde gelen büyük şehirler yönetim ve halkın güvenliği açısından önem taşıdığından buralara tecrübeli ulemâ gönderilirdi. Bu müderris ve kadılara "mevâlâ, şüyûh-ı müderrisîn, kibâr-ı müderrisîn" de denir (Unan, Fahri, "Mevleviyet", *DİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 467).

nı mülâzemette geçirdikten sonra alt seviyedeki kazalardan birine asil kadı olarak atanabilirlerdi²¹⁰.

E. Kâdılık Mesleği, Müftilik ve Müderrislik Arasındaki Geçişkenlik

1. Genel Olarak

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde medresedeki hukuk öğretiminin aşamalarına bağlı olarak müderrislerin terfileri ile adalet örgütündeki kadılığa geçiş ve yükselme basamakları arasında organik bir bağ kurulmuştur. Buna göre naiplikten kazaskerliğe; müftilikten şeyhülislamlığa kadar müderris, müftî ve hâkimlerin atanma koşulları medresede aldıkları hukuk eğitiminin hangi basamağından kadılık mesleğine geçiş yaptıklarına göre belirlenmiştir.

Tüm İslam devletlerinde oluşan ortak teamüle göre yargı örgütünün temel taşı kadıdır. Devlet kurulu kurulmaz ilk olarak yargı örgütü oluşturulmuştur. 1300'de ilk kadının Karacahisar'a atanmasını müteakip fethedilen yeni yerlere öncelikle kadı atanması Osmanlı Devleti'nin bir teâmülü hâlini almıştır. Böylece kadı devletin bir yerde egemenlik kurduğunun bir sembolü olmuş fakat zamanla küçük yerler ile büyük şehir kadıları arasında bir hiyerarşi de oluşmuştur. Böyle bir hiyerarşinin gelişmesi, İslam hukukunda yerleşik "hüküm verme özgürlüğü ve hükümlerinin niteliği açısından tüm kadıların eşit olduğu ilkesi" ile²¹¹ çelişmez. Ülke dâhilinde Osmanlı Devleti hukukunda kadılar kişisel olarak hangi mezhebi benimsemiş olursa olsun Hanefî Mezhebi'nin en sahih görüşü (esahh kavli) ile hüküm vermek zorundaydılar. Aynı şekilde ma'mûlünbih meselelerde müftüler de farklı görüşe göre fetva veremezlerdi. Fetvâların derli toplu bir arada bulunması hâkimlere kolaylık sağlaması için Türkçe fetva derlemeleri kitapları da yazılmıştır²¹². Bunların hukuk fakültele-
rindeki fıkıh ve usûl derslerinde öğretildiği/belletildiği görülmektedir. Fakat yine de büyük şehirlerdeki ve eyaletlerdeki davaların çeşitliliği ile küçük bir kazâdaki durum farklıdır. Üstelik kadılar, sadece davalara değil, yargı çevresine dâhil olan yerin belediye ve noterlik işlerine de bakmaktaydılar.

Kâdılar ağır iş yükü altında çalışırken yardımcıya ihtiyaç duymuşlar bu yükü paylaşmak üzere naiplik ortaya çıkmıştır. Bunların her ikisi de yargılama mesleğinin elemanlarıdır. Fakat hukukun öğreticilik dışında bir de fetva kısmı bulunmaktadır. Fetvâ ile görevli olanlara müftî denir. Osmanlı Devleti'nde bu farklı meslekler arasında birbirine geçiş mümkün kılınmıştır.

210 Üçok-Mumcu-Bozkurt, age, s. 224-225. Atanma işlemleri için bkz. Ortaylı, Hukuk ve İdare, s. 25.

211 Üçok-Mumcu-Bozkurt, age, s. 223; Abacı, age, s. 52.

212 Berki, age, s. 72; İrem Karakoç, *Rûhü'l-Mecelle [Medhâl], Günümüz Türkçesine Çevrilmiş ve Açıklamalarla Zenginleştirilmiş Mecelle'nin Rûhu [Giriş]*, (Yetkin Yayınları), Ankara 2022, s. 176.

2. Kâdılık, Müderrislik, Mülâzımlık ve Müftülük

Dâhil ve Sahn müderrisliğine intisap edemeyen/etmek istemeyen mezunlar, yargı/kazâ mesleğine geçmek durumundaydı. Fakat halkın indinde hukukçuların hepsi gerçekten saygıya layık kişilerdi. Medreseyi bitirip mülâzemet hak kazandıktan sonra müderris olacak olanlar, hayatlarında her aşamada hukuka dair bilgi, eser ve ehliyetlerini geliştirir; rütüs belgelerindeki “*kıdvetü'l-ulemâi'l-muhakkikin*”²¹³ ünvanının hakkını verirlerdi. “*Müderrisîn-i kirâmın her biri enzâr-ı enamda birer müctehid mesâbesinde idiler*”. Nitekim *Ali Cemâli Efendi*'ye şeyhülislamlık (meşihat-ı İslamiye) görevi verildiğinde kendisi Hicaz'da bulunduğu için dönünceye kadar fetva işleri Sahn müderrislerine bırakılmıştır²¹⁴.

Hukuk medreselerinin en altında bulunan, çoğunlukla taşrada tamamlanan ve öğrencilerine *talebe* denilen Hâriç medreseleri (İbtida-i ve Hareket-i Hâriç) bitince Dâhil medreselerine geçilir; öğrenci burada *dânişmend* adını alırdı. Dâhilleri (İbtidâ-i ve Hareket-i Dâhil) *bitirenler*, bir sınav ve staj döneminden sonra adalet örgütünün en alt basamağında *naip* olabilirlerdi²¹⁵.

Öğrenimini sürdürmek isteyenler, gerçek anlamda bir hukuk yüksek tahsili veren Sahn'a geçmek amacıyla İstanbul'a gitmeliydiler. Sahn'ın her iki basamağını da bitirenler, kazâ kadılığı (aslı) yapmak için icazet alarak mülâzemet geçerdiler²¹⁶. Asıl kadıların üzerinde ve bilgi bakımından daha üst mertebede *Mehâyîf Müfettişleri* bulunmaktadır. Bunların belli bir yetki alanı olmayıp, şikâyet üzerine görevlendirilirlerdi²¹⁷. Müfettişlerin üzerinde, ülkenin belirli önemli kentlerinde dönüşümlü

213 “Bir meseleyi derinlemesine bilen Kur'an ve Sünnet ışığında hüküm ortaya koyan büyük İslam âlimlerinin önderi”.

214 Ahmed Cevdet Paşa, age, C. I, s. 120.

215 Medreseden icazetli bir nâib, kadı tarafından, o kadının yargı çevresindeki her nâhiyenin (bucak) başına atanabilir. Kazâ ve kadı arasındaki ilişki (yargı çevresi); nâhiye ve nâib arasında da vardır. Mahkemede kadıya yardımcı görevliler arasında yer alan nâibler kadının verdiği işleri yapar ve onun onayını alırlardı. Nâib kadı adına onun görevlerini, onun belirlediği sınırlarda ifa etmeliydi. Kâdı her zaman nâibin işlerini düzenleyebilir, ona ne yapacağını söyleyebilir. Ancak, kadı ölürse nâibin görevi son bulmazdı. Nâib, her ne kadar kadının yardımcısı ise de “*padışahın vekili*” sıfatıyla görev yapmıştır. Normalde tek başına yargılama yapamayan/yapamaması gereken nâibler, zamanla sistemde meydana gelen bozulma sonucu, davalara da bakar hâle gelmişler; hattâ, bir dönem kadı yerine nâib kelimesi kullanılır olmuştur. Osmanlı uygulamasında kadılar uzak bir yere atandıkları zaman İstanbul'dan ayrılmamak için, görev mahallerine naiplerini göndermişlerdir. Benzer şekilde emekliye ayrılan kadıların, kendilerine arpalık olarak verilen kazâya gitmeyerek bu işi de nâiblerine yaptırması âdet hâline gelmiştir. Şühesiz bu uygulamalar, usûlsüz olup sistemin yozlaşmasında etken olmuştur (Mehmet İpşirli, “Nâib”, *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 312; Aydın, Hukuk Tarihi, s. 85; Akbulut, age, s. 259). Ayrıca bkz. Betül Kayar, Osmanlı Yargı Teşkilatında Nâib”, Oniki Levha Yayınları, İstanbul Eylül 2023.

216 Uzunçarşılı, İlmiye, s. 48; Mehmet İpşirli, “Müderris” (Osmanlılarda), *DİA*, C. 31, Ankara 2020, s. 467-468.

217 Bunların bazıları yüksek rütbeli devlet adamlarının denetimindeki vakıfları yönetirlerdi (Üçok-Mumcu-Bozkurt, age, s. 224).

olarak görev yapan *Menâsib-ı Devriye Kâdıları* yer alır. En üst kademedeki bulunan *Molla*'lar ise, meslekte kazandıkları kıdem doğrultusunda önce İstanbul kadısı, sonra Anadolu kazaskeri, kıdem ve yetkinlik bakımından üstün vasıflara ulaşınca da Rumeli kazaskeri olurlardı. Bu şekilde hâkim olmayı değil de hukuk tahsiline devam etmeyi tercih edenler de bulunabilirdi. Bunların Sahn'ı müteakip, *Fatih*'in kurduğu Altmışlı (İbtidâî ve Hareket) medreselerine giderek tahsillerine devam etmeleri gerekirdi. Altmışlı medreselerinden itibaren her öğrenci rüüs sınavı²¹⁸ vererek müderris olabilirdi. Ardından Süleymaniye Medreseleri bitirilip Dârü'l-hadis de tamamlandıktan sonra hukuk öğretimi tamamlanmış olur, müderris olmak isteyenler-eğer açık bir kadro varsa- en alt medreseden başlayarak ders vere vere yukarı doğru, fakat bu kez hoca sıfatıyla ilerlerdi²¹⁹.

Osmanlı sisteminde müderrislikten hâkimliğe geçiş mümkün kılınmıştır. Hareket-i Altmışlı'da ders verenler ayrılıp yargı örgütüne geçmek istediklerinde, *Menâsib-ı Devriye kadısı* olabilirlerdi. Süleymaniye müderrisleri ise, adalet örgütünde mollalığa kadar yükselebilirdi²²⁰.

Yargı mesleğinin bir diğer ayağı müftülerdir. Hz. Peygamber'den beri oluşan gelenek doğrultusunda Osmanlı Devleti'nde fetvaya ve fetva makamına özel bir önem verilmiş, halkın dinî ve hukuki sorularını cevaplamak için müftüler atanmıştır. Ancak, fetva vermek için mutlaka resmî bir sıfat taşımak gerekmezdi. İslam hukuk tarihinde belli bir mesele hakkında her müçtehidin farklı bir çözüm önerisi/görüşü olabilirdi. Osmanlıda şeyhülislamlık makamının kurumsal bir yapıya kavuşturulmasından önce de bu sözcük bir saygı ifadesi olarak kullanılmıştır. Ancak, çalışmamızda ele alınan müftülük, resmî devlet görevlisi olanlardır. İslam hukuk tarihinde fukahâ (fakihler) arasındaki tartışmalı konuları sonuca bağlayan fetvaları veren saygın fıkıh âlimlerine şeyhülislam denmiş ve müftü ilk kez Osmanlı'da *ilmiye sınıfının başı* sıfatını kazanmıştır. Normalde yargı örgütünün başı kazaskerdir. *Fatih*'ten itibaren İstanbul müftüsü diğerleri arasında temayüz etmiş, yine bu dönemde merkeziyetçiliğe bağlı olarak bağımsız bir şeyhülislamlık makamı hâline getirilmiştir. *Kanunî* Devri'nde bu makam, devlet içerisinde siyasi ve dinî açıdan üstün bir konuma gelmiştir²²¹.

218 Ahışhalı, agm, s. 272.

219 Üçok-Mumcu-Bozkurt, age, s. 224.

220 Bu etkili sistem giderek karmaşık bir hal almıştır (Üçok-Mumcu-Bozkurt, age, s. 225).

221 Yakut, age, s. 205. Şeyhülislâmlığın ilk ne zaman ortaya çıktığı konusunda öğretide farklı bilgi ve görüşler vardır. Osmanlı'da ilk müftü'îl-enamın II. Murat devri hukukçusu *Mehmed Şemsüddîn Fenârî*, Fatih devri şeyhülislâmlarının ise, *Acemî*, *Molla Hüsvrev* ve *Molla Gürânî* olduğu belirtilmiştir (Berki, age, s. 71). Mehmet Ârif, agm, s. 189. Her ne kadar Fatih'in Kanunnamesi'nde "ve şeyhülislâm ulemanın reisidir" denmiş olsa da İstanbul müftüsü 16'ncı yüzyıl başlarında şeyhülislâma dönüşmüştür (Halil Cin-Sevgi Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 12. Baskı, (Sayram Yayınları), Konya Ekim 2020, s. 163). Osmanlılarda müftülük makamı önem kazanarak önce başmüftülük kurulmuş sonra buna *müftü'îl-enam* denmiş, Fatih zamanında şeyhülislâm adı verilmiştir

Fetvâya bu kadar önem atfedilmesinin bir sebebi, padişahların verecekleri önemli kararların vebalini taşıyacaklarının bilincinde olmaları, bu bağlamda işin bir de dinî-uhrevi boyutunun denetlenmesi için din âlimlerine sormak istemeleridir. Sonuçta İslam hukuku din temelli bir hukuk sistemidir. Fetvâya önem verilmesinin bir diğer sebebi, Osmanlı klasik döneminde yasama yetkisinin padişahlarca kanunname yoluyla kullanılmasıdır. Dolayısıyla kanunların İslam hukukuna uygunluğunun denetimi için bir makama ihtiyaç duyulmuştur. Bu denetim mercii, klasik dönem boyunca siyasette de bağımsız bir güç olmuştur²²². İlk olarak *Osman Gazî*, *Şeyh Edebâlî*'yi ifta ile görevlendirmiştir. Özellikle *Zenbilli Ali Cemâlî Efendi* (1502), *Kemalpaşazâde* ve *Ebussuûd Efendi*'nin çabalarıyla şeyhülislam, devletin dinsel egemenliğini temsil etme görevini üstlenmiştir. Kâdılarla aynı eğitim sürecinden geçmelerine rağmen müftüleri kadılardan ayıran özellik; dava dinleyip hüküm vermemeleri, sadece özel ve genel fetva vermekle yetinmeleridir. Fetvâlar ise, bir konunun dinî bakımdan hükmünü soran kişiye yönelik genel bir cevaptır. Bir hukukçunun (fakih), sorulan bir hukuki meselenin hükmünü, sorana bildirmesi anlamına gelen fetva aslında soranı dahi bağlamamaktadır. O nedenle bir yargı kararı olmayıp tarafları veya mahkemenin hâkimini de bağlamaz. Bunların tek başına müeyyidesi yoktur²²³. Fakat hâkimin müçtehit hukukçu olmadığı durumda, müftünün fetvasının kadiya yardımcı olacağı açıktır. İnsanlar bir konuyu müftîye, sırf danışma amacıyla da sorabilirler, alacakları cevaba göre dava açmak yoluna gitmeyebilirlerdi. Fetvâların belli bir kalıp içinde, sorulan soru bağlamında kısaca “Olur/Olmaz” şeklinde belli bir formüle uygun olarak yazılması gerekmektedir. Tüm bu sebeplerden dolayı resmî müftü olarak tayin edilmiş bir fetva verenin (müftî) tam bir hukuk medresesi mezununun bilgilerine sahip olması gerekirdi²²⁴.

Hepsi için aynı medrese eğitimi gerektiğinden kazâ, ifta ve tedris arasında yatay geçiş mümkün kılınmıştır. Devletin yüksek memuriyetlerine medreseden mezun olanların atanması, devlet ile halk arasındaki bağı sağlamlaştırmıştır²²⁵. *Taşköprülüzâde Ahmed Efendi*'ye göre ilmül-fetâvâ, fikhın bir alt dalı olup “cüzî vâkıalar hakkında fakihlerin verdikleri hükümlerin kendilerinden sonraki yetersiz kişilerin işi

(Akbulut, age, s. 256). Makamın ortaya çıkış süreci ile ilgili tüm görüşler ve değerlendirme için bkz. Yakut, age, s. 26 vd.

222 Ergin Ergül, *Yargı Etiği Dersleri*, 2. Baskı, (Adalet Yayınevi), Ankara 2022, s. 67.

223 Cin-Akıymaz, age, s. 163-164.

224 Müftünün taşınması gereken şartlar için bkz. Fahrettin Atar, “Fetva” maddesi, *DLA*, C. 12, İstanbul 1995, s. 489 vd. Ayrıca bkz. Aydın, *Hukuk Tarihi*, s. 96; Abacı, age, s. 114. Genellikle Hanefî Mezhebinin uygulandığı Osmanlı hukukunda müftüler öncelikle “zâhirü'r-rivâye” kitaplarına bakarlar, eski âlimlerce tercih ve kabul edilmiş (müftâ-bih, muhtâr), görüşlerin en doğrusu (esah-h-ı akvâl) olarak değerlendirilen kanaatleri alırlardı. Bu niteliği taşımayan görüş ve içtihatlar tercih edilemezdi (Karakoç, *Rûhü'l-Mecelle*, s. 101).

225 Yıldız, agm, s. 224.

*kolay olsun diye rivayet edildiği bir ilimdir*²²⁶. Osmanlı hukukçuları fetvalarını belli bir kitapta veya münferit risalelerde toplardı. Bu fetva kitaplarında toplumun o dönemdeki ihtiyaçlarına cevap vermek veya kadı ve müftülere başvuru kaynağı olmak üzere doğrudan şeyhülislam ya da müftünün fetvalarının yanı sıra klasik Hanefi fıkıh meseleleri aynen nakledilmiştir²²⁷.

İftâ, tedris ve kaza meslekleri arasında birinden diğerine geçmek mümkün kılındığına göre her rütbenin hiyerarşide bir eş değeri olmalıydı. Bir kadı adayı, mesleğinin başından sonuna kadar hiyerarşik basamağı tırmanır, en sonunda bir fetva makamı olan şeyhülislam olabilirdi. Şeyhüislamlık, devlet örgütünde bir âlimin yükselebileceği en üst makam gibi görünmektedir. Çünkü klasik dönemde yöneticiler arasındaki saygınlığı ve daha da ötesi fetvalarıyla sağladığı etkinlik bazı şeyhülislamları, neredeyse padişahın yanında bir konuma yüceltmıştır. Şeyhülislamın eğer sağlam bir eğitimi, temiz bir ahlâkı ve güçlü bir kişiliği varsa, padişahın kararlarında önemli oranda etkisi olurdu. Çünkü padişahlar verecekleri kararların şeriata/hukuka uygun olmasını isterlerdi. Bunun hem maddi hem manevi boyutu vardır. Tarihte padişahların öldükten sonra Allah'ın huzurunda hesap vermekten korktukları için şeyhülislamlara işin dinî yönünü de sordukları birçok menkıbeler anlatılmaktadır²²⁸. 16'ncı yüzyıldan itibaren şeyhüislamlık ilmiye sınıfına da öncülük etmiş fakat yüzyıl ortalarına doğru makamın saygınlığı azalmaya başlamıştır. Klasik dönem şeyhülislamları dışında, sonrakilerin tamamı uygulamada "Şer'i maslahat değildir. Nasıl emredilmişse öyle ola" şeklinde fetva vermişler ve bu fetvalarla padişah emirlerini her konuda desteklemişlerdir. Sonuç olarak yenileşme döneminde şeyhülislamların fetva verme yetkilerini, devlet işlerinde her türlü kararın şer'an desteklenmesi için kullandıkları söylenebilir²²⁹.

Süleymaniye müderrisleri yargıçlığa geçmek istediklerinde, doğrudan Haremeyn mevleviyetine veya İstanbul kadılığına tayin edilirler, fiilen bu geçiş gerçekleşmese bile bu payeyi alırlardı. Kibâr-ı müderrisin denilen Süleymaniye'nin büyük hocaları ise, kazaskerliğe geçebilirlerdi. *Ahmed Cevdet Paşa*, bunun bir örneğidir²³⁰.

226 Taşköprülüzâde, Ebû'l-Hayr İsmâüddin Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-seâde ve misbâhu's-siyâde fî mevzûâtı'l-ulûm*, Kâmil Bekrî ve Abdülvehhâb Ebû'n-Nûr (nşr.), Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Hadisî, 1968, c. II, s. 601'den aktaran, Özen, agm, s. 253.

227 Özen, agm, s. 253.

228 Yakut, age, s. 15, 46. Örfî-Şer'i hukuk ayrımı için bkz. Aydın, Hukuk Tarihi, s. 73; İnalçık, Klasik, s. 77; Akbulut, age, s. 249 vd.

229 Yakut, age, s. 14, 16, 174. Şeyhülislamlar artık devletin önemli kararlarının alınması sırasında danışılan bir makam olmaktan çıkmıştır. Örneğin devrin şeyhülislâmı *Cemâleddin Efendi* (1891-1909) anılarında, II. Meşrutîyet'in ilanını sonradan gazeteden öğrendiğini belirtmiştir (Yakut, age, s. 16).

230 Ortaylı, Kâdı, s. 71.

**Kâdılık Mesleğini Seçmek İsteyen Bir Öğrencinin Görmesi Gereken Tahsil
Süreci ve Her Seviyede Okunan Dersleri Gösteren Tablo²³¹**

<u>KÂDILIK MESLEĞİ DERSLERİ</u>
DÂRÜ'L-HADİS-İ SÜLEYMANİYE Tefsir, hadis (Sahîh-i Buhâri, Sahîh-i Müslim, Meşârik ve şerhleri, hadis usûlü okutulurdu.
HAVÂMİS-İ (HÂMİSE-İ) SÜLEYMANİYE
SÜLEYMANİYE
MÛSİLE-İ SÜLEYMANİYE
ALTMİŞLI MEDRESELER İbdidâî ve Hareket-i Altmışlı medreselerinde Fıkıh (El-Hidâye, Şerh-i Ferâiz); Kelâm (Şerh-i Mevâkıf); Hadis (Buhârî); Tefsir (Keşşaf) ve Usûl-i Fıkıh (Telvih) okunurdu. Altmışlıdan başlayarak her öğrenci rûûs sınavını vererek medreselere müderris olabilirdi. Müderrislik en alt kademededen başlar. Hareket-i Altmışlı müderrisleri, Menâsıb-ı Devriye Kâdılığı'na geçiş yapabiliyordu.
SAHN-I SEMAN (SEMANİYE) (ELLİLİ)²³² Öğrenciler Fıkıh (El-Hidâye), Kur'an Tefsiri (Keşşaf, Beyzâvî) ya da Kelâm, belâgat şeklinde gruplanmış üç konuyla ilgili dersler alır ve uzmanlık eğitimi görürlerdi. Ayrıca Usûl-i Fıkıh (Telvih, Şerh-i Adûd), Hadis (Buhârî) okunurdu. Sahnı bitirenler icazet alıp mülâzemeteye geçer; kazalarda asli kadı olma hakkı kazanırlardı.
MÛSİLE-İ SAHN (Tetimme) Alt basamakta fûrû'dan el-Hidâye; Ortada usûl-i fıkıhtan: Telvih; Üst kademedede, Keşşaf (Zemahşerî) veya Kâdı Beydâvî tefsirlerinden birisi ve ayrıca Şerh-i Şemsiyye ve İsfahânî okutulur. Hâriç ve Dâhil'i tamamlayanlar Sahn'a devam etmek istemezlerse bu aşamada hukuk öğrenimini sonlandırıp sınava girerek küçük kazalara naip veya kadı naipi olabiliyorlardı.

231 Tablonun yapılmasında Ahmed Cevdet Paşa, age, C. I, s. 119-128; İnalçık, Klasik, s. 177 vd; Atay, Medrese Dersleri, s. 179 içeriğinden yararlanılmıştır. Okutulan kitaplar için Kanun-ı Talebe-i Ulûm (Kanun-ı Örfî-i Osmanî) esas alınmıştır.

232 "Hâşiye-i Tecrid-Miftah-Kırklı Hâriç-Dâhil-Sahn" beşli sistemi *Fatih Sultan Mehmed* tarafından oluşturulmuştur.

KÂDILIK MESLEĞİ DERSLERİ
DÂHİL MEDRESELERİ (ELLİLİ)   Sultan kızları, Şehzade ve vezirlerce kurulmuş medreselerdir. Mekâsıda ve fıkha ilişkin dersler verilir. Ellili diye bilinen İbtidâ-i dâhillerde Giriş: El-Hidâye; Orta düzeyde: Taftâzânî; İleri seviyede: Zemahşeri Keşşaf ve Beyzâvî'den tefsir öğretilirdi. Usûl-i Fıkıh'tan Telvih; Hadis'ten Buhârî okutulurdu. Hareket-i Dâhil ve İbtidâ-i Dâhil Aşamaları vardır.
HARİÇ (ELLİLİ) MEDRESELERİ   Din ilimlerine yönelik dersler vardır. Müderris derse başlamadan önce Hadisten: Mesâbih, Meşârik ya da Buhârî ve Müslim'den bir hadis okuyup açıklardı. Kırklı medresedeki dersler burada da vardır. Fıkıh'tan El-Hidâye; Kelâm'dan Şerh-i Mevâkıf okutulurdu. Hareket-i Dâhil ve İbtidâ-i Dâhil Aşamaları vardır.
TELVİH (KIRKLI) MEDRESELERİ   İlk aşama dersleri: Meânî'den giriş düzeyinde Şerh-i Miftah; orta düzeyde: Kelâm'dan Şerh-i (Adûdeddin'in) Mevâkıf; yüksek düzeyde: Fırû'dan Hidâye'dir. Ayrıca Usûl-i Fıkıh (Tavzih); Fıkıh (Sadrü's-Şeria-Meşârik); Hadis (Mesâbih) okutulur.
MİFTAH MEDRESELERİ (OTUZLU)   Belâgat (Şerh-i Miftah); Fıkıh (Tenkîh ve Tavzih); Kelâm (Hâşîye-i Tecrid); Hadis (Mesâbih) okutulur. Daha çok edebî ilimler öğretilir.
İBTİDÂ-İ HARİÇ / HÂŞİYE-İ TECRİD MEDRESELERİ (YİRMİLİ)   Giriş niteliğinde Arapça dilbilgisi, sözdizimi, mantık, astronomi geometri ve belâgat (Mutavvel); Fıkıh (Şerh-i Ferâiz), Kelâm (Hâşîye-i Tecrid) okunur.
MUHTASARAT DERSLERİNİ VEREN OKUL/MEDRESELER   Kelâm, Mantık, Belâgat (Meânî-Bediî-Beyan), Lugat, Nahiv, Hendese, Hesap, Heyet, Felsefe (İlm-i Hikmet)²³³, Tarih, Coğrafyadır. Bunlar Yüksek ilimler (ulûm-i âliye) denilen İlm-i Kur'an, İlm-i Hadis, İlm-i Fıkıh'ın alt yapısını oluşturan ilimlerdir.

233 Bu ders on altıncı yüzyılın sonuna kadar okutulmuş sonra kaldırılmıştır (Uzunçarşılı, İlmîye, s. 21).

II. MEDRESE SİSTEMİNİN BOZULMAYA BAŞLAMASI

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde kadılık mesleğine giriş ve terfi sistemine uzun süre uyulduğu, yazılı kesin esaslara bağlanmasa bile, bu konuda yerleşik bir teâmül olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, bu sistemde zaman zaman bozulmalar meydana geldiği de görülmektedir. Çalışmamızda medreselerdeki bozulmanın kadılık mesleğine atamalarda yozlaşmayla yakın ilgisi olduğu sonucuna varılmıştır²³⁴.

Medreselerdeki bozulmaları düzeltmek için çıkarılan kânunnâme, hatt-ı hümayûn ve hükümler; devrin âlimlerinin risalelerinde dile getirdikleri gerçekler, eleştiriler, öneriler ile devrin hukukçularının hayat hikâyelerinde aktarılan bilgiler birlikte değerlendirildiğinde sistemde meydana gelen yozlaşmaların belli başlı temel sebepleri olduğu görülmektedir. Bunların başında, İslamiyet'in başından beri Kur'an'da ve Hz. Peygamber uygulamalarında hak ve adalete büyük önem verilmesi, devletin temelini adalet oluşunun pek çok asli kaynaktaki vurgulanması nedeniyle İslam dinini benimseyen ve padişahların ulemaya/fakîhlere ayrı bir önem atfetmeleri, onları yanlarından ayırmak istememeleri, işlerini onlara danışmaları, saygı ve muhabbet beslemeleri gelmektedir. Aslında oldukça zor ve veballi bir iş olmakla birlikte âdil hukuk âlimleri o kadar övülmüştür ki, onun bir saatlik tefekkürü ve içtihat etkinliği nafil ibadetten daha üstün addedilmiş, Allah'a yakınlığı ise insanlar arasında adaleti sağlamada gösterdiği çabayla orantılı kabul edilmiştir. Hukuk öğrenmeye, öğretmeye ve öğrendikleriyle âdil yargılamalar yapanlara saygı/ihtiram gösterilmiştir. Osmanlı Türkçesi ile yazılmış hukuk (fıkıh) kitaplarının hemen hepsi Hz. Peygamber'in "*men yeridüllâhü bibi hayran yüfekkihühü fi'd-din*"²³⁵ hadis-i şerifi ile başlatılmaktadır. Zamanla bu saygıya dayalı tutum ve davranışlar, kendi bilgisine ve yeteneğine bakmadan, sırf sağladığı maddi imkânlardan ötürü fikhî meslek olarak seçmek isteyenlerin sayısını arttırmıştır.

Padişahın yasama yetkisinin İslam hukukuyla sınırlandırılması; bunu denetleyen şeyhülislam olması bakımından şeyhülislamın hem maddî hem manevî etkinliği bazı dünyevi makam heveslilerinin ilgisini çekmiştir. Bu mevkie yerleşebilmek için çeşitli entrikalarla bilgisi ve yeteneği olmadığı hâlde kısa yoldan gidenler olduğu gibi kimi padişahlar da kendi yapmak istediği fakat şeriata aykırı olan işleri meşrulaştırmak için bu karakterdeki kişileri şeyhülislam atayabilmiştir. Padişahların şeyhülislam atamalarında daha şehzadeyken kendisine hocalık yapmış olanı tercih ettikleri vakidir.

234 Kâdılıktaki ilk bozulma belirtilerinin ve buna ilişkin örneklerin *Yıldırım Bayezit* zamanında başladığı hakkında bkz. Pala, age, s. 44 vd. Bozulmanın on altıncı yüzyılda başladığı fikri için bkz. Uzunçarşılı, İlmiye, s. 25; Yıldız, agm, s. 224.

235 Allah kimin hakkında hayır murad (irade) ederse (dilerse), onu dinde derin anlayış sahibi kılar/ yapar ya da Allâhü Teâlâ bir kuluna iyilik etmek isterse, onu dinde fakih yapar (Buhârî, *İlim*, 10). Karakoç, *Ruhül Mecelle*, s. 81. Ayrıca bkz. Ahmed Cevdet Paşa, age, C.1, s. 40.

Yargı örgütünün başı, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri olup Divan-ı Hümâ-yun'da hukuki sorunları çözmek üzere bunlar yer alırdı²³⁶. Burada manevî saiklerle hareket edenler kadar devlet kademelerinde bir an önce yükselip karar mekanizmasına dâhil olmak; çoluk çocuğunu eşini dostunu makam mansıp sahibi yapmak çabasına girenler de olmuştur. 1576'da İstanbul, Edirne ve Bursa kadılarına ve dola-yısıyla müderrislere gönderilen bir fermanla²³⁷ medreselerde kadı eğitim ve öğretim düzeninin bozulduğu belirtilerek hak etmeyenlerin, medreseye devam etmeden, hızla danişment edilip kısa yoldan mülazımlık sevdasıyla medrese kanununa ay-kırı davrandıkları ifade edilmiştir. Bu konuyu ele alan bir Medrese Kanunnamesi çıkarılmıştır²³⁸.

Medrese mezunlarının çokluğu kadılık bekleyenlerin sayısını arttırmıştır. Ayrıca yozlaşmanın bir sebebi de öğrencilere, medreseleri okumanın zor gelmesi nedeniyle, medrese aşamalarını by-pass ederek okumadan yükselmenin yollarını aramalarıdır. Böyle saygın bir mesleğe sahip olmak için insanların süreci yozlaştırmaya çalışmaları beklenen bir şey olmakla birlikte geleneksel yapının bozulmaması için yeterli ted-birin alın(a)madığı da ortadadır. 1600'lü yılların başında Batı'da Türkler'in *Montesquieu*'sü olarak bilinen tarihçi *Koçi Bey*, yargı ve hâkim bağımsızlığı bağlamında ulemanın siyasi iktidardan bağımsızlığının gereği üzerinde durduğu bir reform önerisini *Sultan 4. Murat*'a sunmuştur. *Koçi Bey*, önce düzgün işleyen sistemi anlatmış ardından da 1594 (1003)'ten itibaren bu düzenin bozulduğunu belirtmiştir²³⁹. O yüzden bu risale hukuk eğitiminin ne şekilde olduğunun tespiti bakımından da önem taşır.

Meslek eğitiminde bozulma konusunda en somut örnek *eğitim sürelerinin kısal-tılması*; kadılık *bekleme sürelerinin ise, uzamasıdır*. Kâdılıkta medreseyi bitirmek, kadılık eğitim ve öğretiminin bittiği; yani, bir mezunun derhâl işe başlayacağı anlamına gelmemekle birlikte şüphesiz her mezun bir iş beklentisi içinde olur. Ama ne olursa olsun bir aday, mesleği öğrenmek için mülâzemette en az üç yıl geçirmeliydi. Sürenin sonunda en az yevmiyeli ve en az işi olan kazâ kadılıklarında, Anadolu veya Rumeli kazaskerinin dairesine intisapla göreve başladılar. Bu ikisinin dışında hâkimler için bir de Mısır'da kadılık kariyeri söz konusu olabilirdi. Kâdılık görevleri sü-reyle sınırlıydı. Süresi dolan aday görevinden alınarak (*mazûlen*) merkeze gelir ve bir üst derecedeki kazaya tayinini beklerdi. Normal şartlarda bir kadı için bu süreler *bir yıl görevde, dört yıl bekleme* şeklindeydi. Kaynaklarda kadınların mazûl beklerken ilimle ve tedrisle iştiğal ettikleri belirtilmekle birlikte bu konuda kadınların devam

236 Yakut, age, s. 47.

237 Mühimme Defteri, Nr. 27, s. 239'dan aktaran (Uzunçarşılı, İlmiye, s. 13, dpn. 3).

238 Hezarfen Hüseyin Efendi, Telhisü'l Beyan fî Kavanin-i Al-i Osman, 10. Bâb (Aktaran, Uzunçarşılı, İlmiye, s. 13).

239 Ergül, age, s. 67. Koçi Bey, age, s. 17, 20; Melikşah Aydın, İslam ve Osmanlı Hukukunda Hâkimlik ve Hâkimlerin Nitelikleri, (Adalet Yayınevi), Ankara Kasım 2016, s. 48 vd.

etmeleri gereken düzenli etkinlikler olduğu konusunda bilgi yoktur. On altıncı yüzyıldan itibaren kadı sayısı çoğalmış, atamalar zorlaşmıştır. Belli, köklü geleneği olan medreselerden mezun olabilenler daha üst düzeyde kadılıklarda göreve başlamışlardır. Aynı yerden, eşit şartlarda mezun olanların sayısı çok olduğundan bilgi seviyesiyle ve eserleriyle temayüz etmemiş olan bir kadının mevleviyete atanması güçtür. O nedenle kadılıkta yükselmenin hukuk eğitim aşamalarıyla yakın ilgisi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu sistemde en üst medreseyi bitirdikten sonra en alt medreselerden başlayarak müderrislik yapıp yapıp yükselip sonradan yargıya geçmek daha avantajlı gibi görünmektedir. Bu sebeple hâkimlik mesleğine mensup ilmiye üyeleri, devletin son asrına kadar eğitim ve tecrübe bakımından seçkin bir zümre sayılmıştır.

Sistemi bozan en önemli etken, 1598'de çıkarılan *Hocazâdeler* veya genişletilmiş şekliyle *Zâdegân Kanunu*²⁴⁰ olmuştur. Her ne kadar *Fatih Sultan Mehmed*, ulema-dan olanların oğullarının -ilk öğretimlerini babalarından almış olacakları düşünce-siyle- medreseye üst derecelerden girebilmesinin yolunu açmışsa da *Fatih*'in hocalara saygısından ve pratik sebeplerle başlatıldığını düşündüğümüz bu uygulama zaman geçtikçe suistimal edilmiştir. Babası ulema olanlar doğrudan müderris yapılmıştır. Çünkü o devirde herkes okuma-yazma ve dinî bilgilerden oluşan son derece basit bir ilköğrenimi kendi babaları, dayıları veya amcaları gibi yakın akrabasının yanında tamamlamakta ve medreseden önce bu, yeterli sayılmaktaydı. Sistemin aksaması yüzünden özellikle taşrada bulunan medreseler giderek boşalmış, eğitim veremez hâle gelmiştir²⁴¹.

Fatih'in bu uygulamasının kötüye kullanılmaya müsait bir yol açmış olduğu, sonradan *Kanunî Sultan Süleyman*'ın hocası *Dalaylı Hayreddin b. Evhad*'ın çıkarmış olduğu "*Hocazâdeler Kanunu*" veya genişletilmiş hâliyle "*Zâdegânlar Kanunu*" yapılınca daha iyi anlaşılmıştır. Sözü geçen düzenlemelerden ilki, padişah hocalarının oğullarının ilk anda Dâhil medreselerine hoca olarak tayin edilmelerini kanunlaştırmıştır. Bu imtiyazlar giderek genişletilmiş; mevali kadılarının ve âlimlerin oğullarına da teşmil edilmiştir. Giderek şeyhülislam, taht kadıları, vezir ve beylerbeyi oğullarının İstanbul rûsuna sahip olabilecekleri, kanunen hükme bağlanmıştır. Medreselerin ilk zamanlarında "*tehille*" (kısza zamanda) veya "*tafra*" sözcükleri, bu

240 Uzunçarşılı, İlmiye, s. 148; Mecdî Efendi, age, s. 440. Bu kanun, Kanunî'nin hocası, *Dalaylı Hoca Hayreddin Efendi*'nin çabası sayesinde çıkarılmıştır. III. Murat'ın hocasının oğlu *Hoca Saadeddin* (984-1042/1576-1633) 1599'da Hocazâdeler Kanunu'na göre ilk olarak Şah Sultan Medresesine (elli akçeli-Dâhil) müderris yapılmıştır (Taşkoprülüzâde, Şakâik Çeviri, s. 698; Atâî, age, C. 1, s. 749; Baltacı, Medreseler, 438; Uzunçarşılı, İlmiye, s. 73; Atay, Gerileme, s. 40).

241 Sonuçta ilim, irfan yolunu yeniden canlandırmak, eğitim-öğretim kadrolarına duyulan saygıyı geri kazanabilmek için bir kanunname yapılmıştır. Kanunnâmede müderrisler ve öğrencilerin uymaları gereken kurallar yer alır. Fatih dönemine ait kânunnâmede özellikle hızlı ilerleyişlerin büyük bir problem doğurduğundan bahisle Sahn'a ulaşmak için beş yıl kuralı getirilmiştir. Ancak, 1576 tarihli bir başka hükümle Sahn medreselerine ulaşma süresi üç yıla indirilmiştir (Beyazıt, Medrese, s. 970).

dönemlerde “*sıra gözetmeden; imtiyaza binaen; iltimas veya himayelerle*” doğrudan/ hemen üst derecedeki mevkilere atanmak şeklinde yeni terim anlamları kazanmıştır. Bu şekilde atananların tarik defterlerindeki isim kaydının yanına *tafra* yazılırdı. Örneğin, bir kişi ibtidâ-i hârice atanması gerekirken -himayeden dolayı- Dâhil’e atarsa, adının yanına “İbtidâ-i Dâhil be-tafrâ” ibaresi konurdu. Mûsile-i Sahn müderrisinin, Sahn müderrisliğini atlayarak Altmışhıya getirilmesi durumunda da “tafra kerd İbtidâ-i Altmışlı” yazılırdı²⁴².

Ergenlik çağına gelen hocazâdelere Dâhil Elli müderrisliği; müftî oğullarına Hâriç müderrisliği; kazasker oğullarına İbtidâ-i Kırk müderrisliği ve İstanbul kadısının oğluna da yirmi beşli-otuzlu müderrislikleri verilmesi teâmül hâline gelmiştir. İstanbul, Edirne ve Bursa kadılıklarında bulunmuş olanların oğullarının otuz akçeli Miftah müderrisliklerine tayinleri daha *Ebussuud Efendi*’nin şeyhülislamlığı zamanında başlamıştır. “*Zâdegânlar Kanunu*” ile liyakatsiz kişilere ilmi mevkiler ve payeler verilmesi öyle boyutlara varmıştır ki daha ergenlik çağına gelmemiş, sakalı ve bıyığı bitmemiş çocuklara dahi icazet verilerek müderris olarak atanmışlardır²⁴³.

Yüksek kadı ve müderrislerin oğullarının imtiyazları, giderek parasını veren herkesin oğullarına teşmil edilmiştir. Başka bir deyişle mülâzemet, açıkça parayla elde edilir hâle gelmiştir. Öte yandan normal medrese öğrencileri, nöbet usûlünün sonucu olarak matlab defterine kayıtlarını yaptırarak kadılık beklemekte, belki de hiç işe girememekteydiler²⁴⁴. Bu kolaylıklar voyvoda ve subaşılardan da itibardan yararlanmak istemelerine neden olmuş, onlar da on bin akçe karşılığında mülâzemet satın almaya başlamışlardır²⁴⁵. Tüm bu gelişmeler, medrese ve eğitim-öğretim sisteminin bozulmasının²⁴⁶ müsebbibinin, tek başına medreseliler olmadığını, bu işte yönetici sınıf, saray ve padişahın da dahil olduğunu göstermektedir.

Örneğin on altıncı yüzyılda *Kanunî*’nin oğlu *II. Selim*’den sonra tahta çıkan *III. Murat* ve *III. Mehmed*’in hocaları olan (*Nevâli Efendi*’nin oğlu kontenjanından) *Hoca Saadeddin Efendi* oğlunu padişahın aldığı yetkiyle mülâzım yaptırmıştır.

242 Ahmed Cevdet Paşa, age, C. 1, s. 124; Uzunçarşılı, İlmiye, s. 271, dpn. 1. Örneğin İvaz Efendi, Rüstem Paşa mensubu olduğu için “paşa iltimasıyla” Hâşîye-i Tecrid müderrisliği yapmadan doğrudan otuzlu müderris olmuştur. Kırklı müderrisliğe atandığından birkaç gün sonra “yerinde terakki ile Hâriç müderrisi” yapılmış ardından Rüstem Paşa Medresesi’ne tayin edilmiştir. Sonra Haseki Sultan, Sahn, Altmışlı Muradiye, Ayasofya, Süleymaniye, Edirne Selimiye müderrisliklerini yürütmüş en sonunda Bursa kadısı olmuştur (Atâi, age, C. 1, s. 291).

243 Atay, Gerileme, s. 38. Hattâ müderrislik giderek nüfuzlu ulemânın oğullarına doğar doğmaz verilmiş, bu durum, dilimize yerleşen “beşik ulemâsı” deyimine kaynaklık etmiştir (Üçok-Mumcu-Bozkurt, age, s. 225).

244 Uzunçarşılı, İlmiye, s. 49. Ulemâdan ilk imtiyaz Molla Fenârî’nin oğul ve torunlarına sağlanmış, benzer ayrıcalık Ebussuud Efendi’nin torununa da verilmiştir (Atâi, age, C. 1, s. 32, 183; Uzunçarşılı, İlmiye, s. 71).

245 Atâi, age, C. 1, s. 183; Uzunçarşılı, İlmiye, s. 72; Atay, Gerileme, s. 34.

246 Yakut, age, s. 60.

Medreseye bileğinin hakkıyla giren zeki ve çalışkan öğrencilerin bu küçücük çocuklara, ya da bilgisiz zevata iltifat etmeyip saygı göstermemesi üzerine hoca payesi verilenlere zamanın devlet adamları tarafından inandırıcı olmaları için sakal bırakmaları tavsiye edilmiştir. Kazasker *Şemseddin Molla Kethüdâzâde*, *Kazasker Sadık Efendi*'yi konağında ziyarete gitmiş, o sırada ortada kazaskerin küçük yaştaki oğlunu görmüş ve çocuğa müderrislik payesinin verilir verilmemesini sormuştur. Babası, henüz verilmemesini söyleyince, *Şemseddin Efendi* hemen şeyhülislama giderek müderrislik rütüsünü alıp getirmiştir²⁴⁷. Bazı oğullar, kendilerine verilen payeyi beğenmeyip itiraz da edebilmişlerdir. Örneğin *Seyyid Feyzullah Efendi*'nin oğlu *Fethullah Efendi*'nin müderris olma talebine karşılık şeyhülislam ona Hâriç müderrisliğini verince *Fethullah Efendi*, kendisinin şeyhülislam çocuğu olduğunu ileri sürerek Mûsile-i Sahn (Dâhil Ellili) müderrisliği talep etmiştir. Çünkü o devirde yapılan yeni düzenlemeyle şeyhülislam oğullarının mülâzemet ve nöbete girmeden doğrudan doğruya Dâhil müderrisi olacakları kabul edilmiştir²⁴⁸. Somut örnekler bize, devlet yetkilileri ve İslam ulemasının hiç karşı çıkmadan kabul ettikleri bu zâdegânlık imtiyazına dayanarak daha yüksek bir dereceye tayin olmayı istemenin talep edilebilir bir hak hâline geldiğini göstermektedir. Ancak, bu tür imtiyazların iltimas, hatır ve gönül yoluyla uygulana uygulana devlette bir gedik açtığını da bilmek gerekir. *Feyzullah Efendi*, âlim bir kişi olsa bile kaynaklarda ihtiraslı bir yapıya sahip olduğu, hak ve adaletle iş görmediği ifade edilmektedir. Oğlu *Mustafa Efendi*'yi de iki senede medreseden mezun ettirerek Selânik Kâdılığı, Anadolu Kazaskerliği payeleri aldirtmış ve sonra hemen fiilen kazasker tayin ettirmiştir²⁴⁹.

Âli Tarihi'nde yer aldığına göre, mevalizâdelerin çok kısa sürede yükseldiği mertebelere, gerçek medrese talebelerinin ulaşması mümkün olamayacağından "...evlâd-ı etrak (Türk evlatları) medreselere râğbet göstermez oldu..." Ayrıca kendi bulunduğu yerde bir büyük zâta intisap ederek, kendisini koruyan bu kişi aracılığıyla, medresede okumadan da ilmiye mesleğine girilmekte, rüşvetle müderrislik ve kadılık elde edilmekteydi. İlim ehli ile cahiller birbirine karışmış, işin acı tarafı, herkes ortama uymuş, âlimin değerini bilen ve bildiren kalmamış gibi görünmektedir²⁵⁰.

Medrese sisteminin bozulmasında birbirini karşılıklı tetikleyen iki faktör vardır. Bunlardan biri, yukarıda bahsi geçen cahil, bilgisiz kişilerin eğitim kadrolarına yerleştirilmesidir. Anlatacağı dersi bilmeyen kişiler hoca olunca medrese derslerinde gereksiz bir azaltmaya gidilmiştir. Felsefe, matematik ve fen gibi bilim dalları ihmal edilmiş, din, hukuk ve hukuk usûlüne ağırlık verilmiştir. Şüphesiz ki o dönemin bir hukukçusu için fıkıh ve fıkıh usûlü önemli derslerdir. Fakat aklın çalışma şeklini, ilimlerin tasnifini bilmeyen bir hukukçu ezbercilikten öteye gidemez. Yeni fikirler ve

247 Uzunçarşılı, İlmiye, s. 74.

248 *Şeyhülislam Sunullah Efendi*'nin oğlu mülazım kaydedildikten birkaç ay sonra Dâhil müderrisi sayılmıştır (Atâi, age, C. 1, s. 560).

249 Tayşi, Mehmet Serhan, "Feyzullah Efendi" maddesi, *DİA*, C. 12, İstanbul 1995, s. 527-528.

250 Gelibolulu Mustafa Âli, age, s. C. 1, s. 111-112; Uzunçarşılı, İlmiye, s. 70.

ıçtihatlar ortaya koyamaz. Daha Kanunî döneminde kelamın, felsefe demek olduğu ileri sürölerek kaldırılmış yerine fıkhı dersi ihdas edilmiştir. Aklî ilimler için geçerli olan özgür düşünme, tartışma ve eleştiri yöntemleri terk edilerek aktarma (rivayet), açıklama (şerh) ve tartışmalarda baskın çıkma yöntemleri kullanılmakla yetinilmeye başlanmıştır. Saray adamlarıyla medrese hocaları çıkar çatışmalarına girmişlerdir. Medreselerde okutulan dersler geliştirilememiş eleştirel bakış açısı yerleşmemiştir. Ayrıca medresede okutulan kitapların Arapça ve Farsça olması, öğrencilerin bunları özümsemesine imkân vermemiştir. Oysa derslerde Türkçe konuşulmakta ve ders Türkçe anlatılmaktadır²⁵¹. İslam dininin ana kaynakları Kur'an ve Sünnet olduğu için sırf Arapça kitaplara ve dolayısıyla Arap hukukçuların görüşlerine sıkı sıkıya bağlı kalmak, aslı kaynakları anlayamamayı da beraberinde getirmiştir. Zaten medreseye alınanların da cahil ve yetersiz kişiler olduğu belirtilmişti. Eski nesil hocalar hak ederek müderris oldukları için yabancı dildeki kitapları ve dersleri daha kolay anlayıp fikir üretebilmişlerdir. Oysa müteakip yıllarda hukukçular, yeni görüşler üretmede çekingen davranmışlar ve bu davranış şekli zamanla bir karakteristik hâlini almış bir süre sonra yeni görüş üretmeye gerek olmadığı anlayışı yerleşmiştir. *Ahmet Hamdi Akseki*, medreselerin içine düştüğü bu handikapı, "İslam maarifi şirâzesinden çıkarak bir daha tarîk-i sâlime girememiştir." sözleriyle özetlemiştir²⁵².

SONUÇ

Osmanlı hukuk öğretimi ve hukukçu eğitiminin tespitinde, Osmanlıdan önce İslam hukuku uygulayan Türk devletlerinin sistemleri ile salt İslam hukuku birikiminin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. İslam hukukunun fıkhî birikiminin medreselerin ders içeriklerinde, müderrislerin hem kişiliklerinin hem de eğitim öğretim sürecinin şekillenmesinde; hukuki meselelerin ve hukukçuların tabakalandırılmasında etkisi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Klasik Dönemi'ndeki padişahların saltanatlarında hukuk öğretimi ve hukukçu eğitimi genel hatları itibarıyla benzerlik göstermektedir. Eğitim sistemi, *padişah*, *ilmiye* ve *örfün* birlikte oluşturduğu; sadece yükseköğrenimi değil, ilkokuldan itibaren tüm eğitim sistemini kapsayan müesseselerin oluşturduğu *medrese sistemi*dir.

Başta hâkimler olmak üzere devletin tüm ilmiye sınıfı mensuplarının bu eğitim sisteminden yetişmesi gerekir. Osmanlı'nın İslam hukukunu uygulaması nedeniyle

251 Muallim Cevdet, Mektep ve Medrese, (Haz. Erdoğan Erüz), İstanbul 1978, s. 96; Şanal, agm, s. 152; Yıldız, agm, s. 224. Nitekim *Mehmed Akif*, Safahat'da bu durumu şöyle açıklamaktadır: "Medresen var mı senin? Bence o çoktan yürüdü Hadi göster bakayım şimdi de İbni Rüşd'ü İbni Sinâ niye yok? Nerede Gazâlî görelim? Hani Seyyid gibi Razi gibi üç beş alim?.." (M. Akif Ersoy, *Safahat*, (Haz. Ö.R. Doğrul), İstanbul 1966, s. 417-418). Aynı kanaatte Kâtip Çelebi bkz. Şanal, agm, s. 153.

252 Akseki, Ahmet Hamdi, "Yeni İslam Medreseleri Hakkında Bir Rapor", *Sebilürreşad*, XX, S. 522, Muharrem 1339, s. 12.

hukukçular camiasını müftüler/şeyhülislam, kadılar ve müderris olmak üzere üç grupta toplamak mümkündür. Fetva, kaza ve medreseden müteşekkil olan bu üçlü sacayağında hâkimler, hukuk hocaları (molla/profesörler), kazaskerler, müftî ve şeyhülislam, kapsayan ilmiye mensupları medreseden yetişir ve her grup farklı bir görev yapardı. Ülkedeki yargı sisteminin bunların her birine ayrı ayrı ihtiyacı vardır. Bunlar hukuk eğitim ve öğretimini üstlenenler; yani, ders veren/öğretim kadrosu olan *müderrisler*; ifta faaliyetiyle görevli olan *müftüler* ve hukukun uygulayıcısı konumunda olan yani, yargılama yapan *kadılardır*.

Ancak, hukuk eğitimi uzun bir süreci gerektirmektedir. Bu süreç, en başta ve genel anlamda iki aşamadan oluşmaktadır. Birincisi medresede okuma/öğrencilik, ikincisi medresede öğretim üyeliğidir. Bazı medreseler taşrada da bulunurdu (Hâriç ve Dâhil). İbtidâ-i ve Hareket-i Dâhil olmak üzere her iki aşama Dâhil'i de bitiren öğrenciler, bir staj ve sınav geçirdikten sonra adalet örgütünde *naip* olarak göreve başlama ehliyetini kazanırdı.

Kâdi yardımcılığı anlamına gelen naiplikle yetinmeyerek öğrenimini sürdürüp daha yüksek görevler almak isteyenler ise, Sahn medreselerine devam etmek durumundaydı. Sahn'ı bitirdikten sonra, yargının en alt basamağı olan asıl kadı olunurdu. Oysa okunacak daha çok basamak vardır. Nitekim devam etmek isteyenler belli aşamalarda sınava girerek akademiadan ayrılarak yargı mesleğine geçebilirdi. Fakat müftü'l-enam/şeyhülislam olmak için Dârü'l-hadis bitirmek belli müddet kıdem yapmak ve müçtehit hukukçu olmak gerekirdi. Burada sözü geçen müftinin hukuk alanında farklı bir yeri ve konumu olduğu görülmektedir. Bu farklı konum, İslam hukukunda, başka bir deyişle klasik fıkıhta belli bir konuda uygulanacak somut hukuk kurallarının asli kaynaklardan (edille-i şer'iyeye) çıkarılması zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Aslî kaynaklarda hüküm yoksa bile, konulacak olan hükmün gene de İslam hukukunun ana esaslarına uygun olması gerekirdi. İşte bu şekilde öncelikle bir hukuk normunun oluşturulmasını konu edinen bilim dalına *usûl-i fıkıh* denmektedir. Fıkıhtan ayrı bir konusu olan usul bilimi, asli kaynaklara uygunluğu sağlamak işlevi açısından günümüz usûl hukuklarından ve hukuk metodolojisinden de farklıdır. Kaynaklara verilen anlam ya da hangi kaynağın daha önce ve değerli olduğu mezheplerce tartışılmış ve bu konuda farklı kabuller doğmuştur. Bu nedenle belli bir meselenin hükmü konusunda birçok farklı hukukçunun (fakih) farklı görüşlere (içtihat) sahip olabildiği görülmektedir. İçtihatların birbirine üstünlüğü olmadığından, hâkim kararını verirken bunlardan birini somut olaya uygulayabilirdi. Ancak, meselelerin hükümleri bazen Kur'an'da bazen sünnette açıkça yer alabilirken bazen de muğlak olabilir ya da hiç bulunmayabilirdi. İşte asli kaynaklar olan Kur'an ve sünnette hüküm bulunmadığında ana kaynaklardan hüküm çıkarmada kullanılan kaynakların sıralaması, yorumlanması gibi konularda izlenen farklı yol ve yöntemler açısından (usûl-i fıkıh) birçok hukuk mezhepleri doğmuştur. İslam ve Osmanlı hukukunda yazılı düzenli belirli kanunlar olmadığından bir konuda eğer asli kaynaklarda ve eski mezhep içtihatlarında uygulanacak madde/hüküm yoksa

önce benzer somut olaylarda uygulanacak hukuk normunun elde edilmesi gerekirdi. Sadece Hâriç ve Dâhilleri bitirerek naip olanların bu işi yapma yetkinliğine sahip oldukları kabul edilmemiştir. Hukukta aynı konuda farklı mahkemelerden farklı kararlar çıkmaması; hukukta birliğin ve kamu düzeninin sağlanması için Osmanlı Devleti, resmî mezhep olarak Hanefi mezhebinin usûl ve esaslarını benimsemiş kural olarak tüm mahkemelerde bu mezhebin baskın görüşünün (esahh kavil) uygulanmasını kabul etmiştir. Müftiler, talep hâlinde bu mezhebin usûl ve görüşlerine göre bir dava konusunun hükmünü ve sonucunu, belli bir fetva şeklinde bildirirlerdi. Ancak, fetva genel nitelikli olup hukuki anlamda icrâ veya infazı kâbil değildi. Davada taraf olanların çoğu, kendi davasıyla ilgili olarak önceden müftiden fetva alabilir, mahkemeye ibraz eder ve hâkim de bu doğrultuda karar verirdi. Bu açıdan *İnalcık*'ın, İslam hukukunun yorumcusunun müftî; uygulayıcısının kadı olduğu görüşüne, klasik dönem açısından, katılmak mümkündür. Yazılı ve tüm mahkemeleri bağlayıcı kanunlar yapılmaya başlandıktan sonra fetva süreci önemini giderek kaybetmiştir.

Çalışmamızda Osmanlı Devleti'nin Klasik Dönemi'nde hukuk eğitiminin Fatih Devri'nde kurulan ve hiyerarşik bir sisteme oturan medreselerde, belli bir fıkıh geleneğini temel alan eserlerin okutulması suretiyle verildiği sonucuna varılmıştır.

KAYNAKLAR

Abacı, Nurcan, *Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması (17. Yüzyıl)*, (Kültür Bakanlığı Yayınları), Ankara 2001.

Adivar, A. Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 4. Baskı, (Remzi Kitabevi), İstanbul 1982, s. 119, (<https://docplayer.biz.tr/1921629-Osmanli-turklerinde-ilim.html>) Erişim Tarihi: 21.03.2024.

Ahışhalı, Recep, “Rüüs”, *DİA*, C. 35, s. 273, İstanbul 2008.

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, (Haz. Mehmet İpşirli), C. I, (TTK Yayınları), Ankara 2018.

Akbulut, İlhan, *Türk Hukuk Tarihi*, (Timaş, Assam Yayınları), İstanbul Mayıs 2018.

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanûnnameleri ve Hukuki Tablilleri*, C. 4, (Fey Vakfı Yayınları), İstanbul 1992, (Kanunnameler).

Akgündüz, Ahmet, “Ebussuud Efendi”, *DİA*, C. 10, İstanbul 1994, s. 365-371, (Ebussuud).

Akman, Mehmet, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, (Eren Yayınları), İstanbul Mart 2004.

Akseki, Ahmet Hamdi, “Yeni İslam Medreseleri Hakkında Bir Rapor”, *Sebilürreşad*, XX, S. 522, Muharrem 1339.

Atâî (Arâyî), *Zeyl'ü-Şakâyyık li Atâyî*, Cild-i Evvel, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/5be08227-7ae6-464e-94ac-d3344cf8f04f>, (Erişim Tarihi: 29.03.2024).

Atar, Fahrettin, “Fetva” maddesi, *DİA*, C. 12, İstanbul 1995, s. 486-496.

Atay, Hüseyin, “Medreselerin Gerilemesi”, *AÜİFD, Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan*, C. 24, s. 15-56, (AÜ Basımevi), Ankara 1981, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2567137>, Erişim Tarihi: 21.03.2024, (Gerileme).

Atay, Hüseyin “Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazetname-ler”, *Vakıflar Dergisi*, XIII, 1981, s. 171-206. <https://acikerisim.fsm.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11352/1272/Atay.pdf?sequence=1&isAllowed>, Erişim Tarihi: 21.03.2024, (Medrese Dersleri).

Avcı, Mustafa, *Türk Hukuk Tarihi*, Güncelleştirilmiş 8. Baskı, (Atlas Akademi), Konya Ekim 2019.

Aydın, Mehmet Akif, “Mahkeme”, *DİA*, C. 27, Ankara 2003, s. 341-344, (Mahkeme).

Aydın, Mehmet Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, 20. Baskı, (Beta Yayınları), İstanbul 2023, (Hukuk Tarihi).

Aydın, Melikşah, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Hâkimlik ve Hâkimlerin Nitelikleri*, (Adalet Yayınevi), Ankara 2016.

Baltacı, Cahid, *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri Teşkilat-Tarih*, (İrfan Matbaası), İstanbul 1976, (Medreseler).

Baltacı, Cahid, “Klasik Dönem Osmanlı İlim Müesseseleri”, *Kuruluşunun 700. Yılı Münasebetiyle Osmanlı Devleti'nde Bilim ve Düşünce Sempozyumu, İslami Araştırmalar Dergisi*, C.12, S. 3-4, s. 259 vd, 1999, (İlim).

Berki, Ali Himmet, *Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fatih Sultan Mehmet Han ve Adalet Hayatı*, (Kutulmuş Basımevi), İstanbul 1953.

Beyazıt Umumi Kütüphanesi, Nr. 1970, Varak 121 b.

Beyazıt, Yasemin, “XVI. Yüzyıl Osmanlı İlmiye Kanûnnâmeleri ve Medrese Eğitimi” *Belleten*, (TTK Yayınları), C. LXXVIII, S. 283, s. 955-995, Ankara, Aralık 2014, (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/969683>), Erişim Tarihi: 21.03.2024, (Medrese).

Beyazıt, Yasemin, *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam*, (TTK Yayınları), Ankara 2014, (İstihdam).

Bilge, Mustafa L, *İlk Osmanlı Medreseleri*, (İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları), İstanbul 1984.

Bozkurt, Nebi, “Müderris”, *DİA*, C. 31, s. 465-467, Ankara 2020.

Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, (Matbaa-i Âmire), İstanbul 1333.

Cin, Halil-Akyılmaz, Sevgi Gül, *Türk Hukuk Tarihi*, 12. Baskı, (Sayram Yayınları), Konya Ekim 2020.

Çiftçi, Mehdi, *Süleymaniye Dârülhadişi (XVI-XVII)*, (Kitabevi yayınları), İstanbul 2013, (Süleymaniye).

Çiftçi, Mehdi, “Osmanlı Medrese Teşkilatında Zirve: Süleymaniye Darülhadişi (XVI-XVII. Asırlar)”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 2010, S. 141, s. 51-116, (Zirve).

Cengiz, Ercan, “Osmanlı Devleti’nde Rüus Sınav Sistemi Bağlamında Dâvûd-i Karsî’nin “Risâle fî Tafsîli ma Hasale mine’s-Sual ve’l-Cevâb Fî’l-İmtihân” Adlı Risalesinin Değerlendirilmesi”, s. 32-47, *Uluslararası Dâvûd-i Karsî Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 2017, <https://www.academia.edu/41573617/>

(Risalenin Aslı, <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/risale-f%C3%AE-tafs%C3%A-Eli-ma-hasale-mines-sual-vel-cevab-f%C3%AEl-imtihan/77205>), Erişim Tarihi: 21.03.2024.

Doğan, Recai, “Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili”, *AÜİFD*, 1997, C. 37 S. 3-4, s. 407 - 442, 01.12.1997.

Ergin, Osman Nuri, “Belediye Teşkilatı Karşısında İki Müessese”, *Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Şehir Emaneti Mecmuası*, C. 5, S. 50 (1928), (Belediye).

Ergin, Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, C. I, (Eser Matbaası), İstanbul 1977, (Maarif).

Ergin, Osman Nuri, *Muhtasar Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları), İstanbul 2017, (Muhtasar).

Ergin, Osman Nuri, *Fatih İmaretî Vakfiyesi*, İstanbul 1945, (Fatih).

Ergül, Ergin, *Yargı Etiği Dersleri*, 2. Baskı, (Adalet Yayınevi), Ankara 2022.

Ersoy, M. Akif, *Safahat*, (Haz. Ö.R.Doğrul), İstanbul 1966.

Erünsal, İsmail E, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri, Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu*, (TTK Yayınları), Ankara 2008, s. 76, (Vakıf Kütüphaneler).

Erünsal, İsmail E, “Fatih Devri Kütüphaneleri ve Molla Lutfi Hakkında Birkaç Not”, *Tarih Dergisi*, S. 33, s. 57-78, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/101849>, Erişim Tarihi: 21.03.2024, (Fatih Devri).

Fatih Mehmet II Vakfiyeleri, (VGM Yayınları), (Cumhuriyet Matbaası) İstanbul 1938, <https://cdn.vgm.gov.tr/yayin/dergi/muhtelif/fatih-mehmet-2-vakfiyeleri.pdf>, Erişim Tarihi: 21.03.2024.

Fazlıoğlu, Şükran, “Osmanlı Medrese Müfredatına Dair Çalışmalar: Nereden Nereye?”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 6, S. 12, 2008, s. 593-609.

Feyzioğlu, Hamiyet Sezer, Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer‘î Mahkemelerde Yapılan Düzenlemeler, 2. Baskı, (Hel/Tarih Yayınları), Ankara Aralık 2014.

Gelibolulu Mustafa Âlî, Kühü'l-Ahbar (Tenkitli Metin), (Ed. Derya Örs), 1. Rükün, C. 1, (Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları), İstanbul 2020, C. 1, <http://ekitap.yek.gov.tr/Uploads/ProductsFiles/5f29bbf8-7b05-480b-b8e6-324063827b89.pdf>. Erişim Tarihi: 21.03.2024.

Gökay, Orhan Şaik-Özen, Şükrü, “Molla Lutfi”, *DİA*, C. 30, Ankara 2020, s. 256-258.

Hayashı, Kayoko, “Fatih Vakfiyelerinin Tanzim Süreci Üzerine”, *Belleten*, Nisan 2008, C. 72, S. 263, s. 73-94, belleten.gov.tr/tam-metin/54/tur, (Erişim Tarihi: 22.03.2024).

Heyd, Uriel “Osmanlı’da Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri”, çev. Fethi Gedikli, *Hukuk Araştırmaları*, 1995, c. IX, sy. 1-3, İstanbul, s. 287 vd

Hoca Saadeddin Efendi, *Tâcüt-tevârih*, İstanbul 1862 (1279), C. 1-5, (Kültür Bakanlığı Yayını), Ankara 1979, (<https://archive.org/details/taceltevarih-01sadeuoft/page/2/mode/2up> (Aslı); <https://turuz.com/storage/Turkoloji/Tarix/2012/704-Tacuttavarix-V-> (Hoca Sadettin Efendi) (İsmet Barmaqşizoglu) (İstanbul-1979).pdf (Çevirisi), Erişim Tarihi: 21.03.2024.

İnalcık Halil, “Adaletnameler”, *Belgeler*, (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yayınları), C. II, S. 3-4 (1965-2. Baskı), Ankara 1993, (Adaletnameler).

İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu, Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev. R. Sezer), (YKY), 6. Baskı, İstanbul 2005, (Klasik).

İpekten, Haluk, “Atâî Nev’izâde”, *DİA*, C. 4, s. 40-42, İstanbul 1991.

İpşirli Mehmet, “Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi” maddesi, *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 348-349, (Çivizâde).

İpşirli, Mehmet, “Dersiâm”, *DİA*, C. 6, s. 185-186, İstanbul 1994, (Dersiâm).

İpşirli, Mehmet, “Ehl-i Örf” maddesi, C. 10, *DİA*, İstanbul 1994, s. 519-520, (Örf).

İpşirli, Mehmet, “Medrese”, *DİA*, C. 28, s. 327-333, Ankara 2002, (Medrese).

İpşirli, Mehmet, “Müderris” (Osmanlılarda), *DİA*, C. 31, Ankara 2020 s. 467-468, (Müderris).

İpşirli, Mehmet, “Mülâzemet”, *DİA*, C. 31, Ankara 2020, s. 536-537, (Mülâzemet).

İpşirli, Mehmet, “Nâib”, *DİA*, C. 32, s. 312-313, İstanbul 2006, (Nâib).

Karakoç, İrem, "Roma Özel Hukuku ile Osmanlı Özel Hukukundaki Gelişmeler Bağlamında Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyyenin Özellikleri", *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi (21-22 Aralık 2012-İstanbul) Bildiri Kitabı, Oniki Levha yayınları, İst may 2014 ed. F Gedikli, s. 63-116. (Roma).*

Karakoç, İrem, *Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Müessesesi*, (Yetkin Yayınları), Ankara, 2017, (Vakıf Müessesesi).

Karakoç, İrem, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye ve Hukukun Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Sayı: 75, 2017, s. 457-514, (Mecelle ve Hukuk).

Karakoç, İrem, "İzmir'de Osmanlı Kitap ve Su Vakıfları, El-Hac Osman Ağa İbn Ali Ağa Vakıf Örneği", *Sessiz Gemi Prof. Dr. Bilal Eryılmaz'a Armağan*, C 2, (Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları), İstanbul 2022, s. 125-145, (Kitap Vakfı).

Karakoç, İrem, *Rûh'ül-Mecelle [Medhâl], Günümüz Türkçesine Çevrilmiş ve Açıklamalarla Zenginleştirilmiş Mecelle'nin Rûhu [Giriş]*, (Yetkin Yayınları), Ankara 2022, (Ruh).

Karal, Enver Ziya, "Islahat Fermanı Devri (1856-1861)", *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 2, İstanbul, 1977.

Karakök, Tunay, "Yükseköğretim Kurumu Olarak Osmanlı'da Medreseler: Bir Değerlendirme", *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 2, 2013, s. 208-234.

Kayar, Betül, "Osmanlı Yargı Teşkilatında Nâib", *Oniki Levha Yayınları*, İstanbul 2023.

Keçeci Kurt, Songül-Polat, Suat, "Osmanlı Devleti'nde Kızların Eğitiminde Okulun Önemi (1839-1920)", *Bartın Üniversitesi EFD*, C. 2, S. 2, Kış 2013, s. 80-100.

Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî*, https://yazmalar-divinity.ankara.edu.tr/yazmalar/36874_14-1269986.pdf, (Erişim Tarihi: 20.3.2024).

Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlak-ı Alâî Kınalızâde'nin Ahlak Kitabı* (İnceleme-Çeviri Yazı-Tıpkıbasım), (Hazırlayan: Mustafa Koç), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı (Klasik Yayınları), İstanbul 2014, (Mustafa Koç).

Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlak-ı Alâî*, (Baskıya Hazırlayan: Hüseyin Algül), Tercüman 1001 Temel Eser, (Tercüman Yayınları), İstanbul Tarihsiz, (Hüseyin Algül).

Koca, Kevser Ceylan, *Osmanlı Hukuk Sisteminde Kadılık Kurumu*, (Adalet Yayınları), Ankara 2019.

Koçi Bey, *Koçi Bey Risâlesi*, Haz. Yılmaz Kurt, (Akçağ Yayınları), Ankara 2011.

Kütükoğlu, Mübahat S, "1869'da Faal İstanbul Medreseleri", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 7-8, İstanbul 1976-1977, (http://isamveri.org/pdfs/bv/D00120/1976_1977_7-8/1976_1977_7-8_KUTUKOGLUMS.pdf). Erişim Tarihi: 21.03.2024. "Medresetü'l-Kuzat'ta Rüüs Tevzi Merasimi", *Ceride-i İlmiye Der-*

gisi, C. 6, S. 67, Haziran-Temmuz 1921 (Şevval 1339), s. 2156 vd, (<https://katalog.idp.org.tr/sayilar/315/6-cilt-67-sayi>). Erişim Tarihi: 21.03.2024.

Mehmet Ârif, “Devlet-i Osmaniye’nin Teessüs ve Takarrürü Devrinde İlim ve ulema”, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, I/2 (İstanbul 1332-1334), s. 140-141, Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası Seçme Makaleler, (Ed. Mehmet Samsakçı-Sevim Güldürmez), (İÜ Yayınevi), *T.C. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin 150. Yılına Armağan*, DOI: 10.26650/B/AA09.2022.002, İstanbul, Haziran 2022, <https://cdn.istanbul.edu.tr/file/JTA6CLJ8T5/E535F-4CFE37B4F5CA12C24BF13F80F06>. Erişim Tarihi: 21.03.2024.

Mehmet Neşri, Neşri Tarihi, Kitab-ı Cihannümâ, (Haz. Faik Reşid Unat-M. Altay Köymen), C. 1-5, (TTK Yayınları), Ankara 1949, (https://turuz.com/storage/Turkologi/2017/2737-1-Kitabi_Cihannuma-Mehmet_Neshri-Reshit_Unat-A.Koymen-1949-433s.pdf), s. 163. Erişim Tarihi: 21.03.2024.

Mecdi Efendi (Edirneli), Terceme-i Şakâiku’n-Numaniyye (Hadâ’iku’ş-Şakâ’ik fi Terce-meti’ş-Şakâ’ik), (Osmanlıca Metin), <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/1729>. Erişim Tarihi: 21.03.2024.

Muallim Cevdet, Mektep ve Medrese, (Haz. Erdoğan Erüz), İstanbul 1978.

Okumuş, Ejder-Cihan, Ahmet-Avcı, Mustafa, *Osmanlı Devletinde Eğitim Hukuk ve Modernleşme*, (Ark Yayınları), İstanbul, Temmuz, 2006.

Ortaylı, İlber, “Kâdi”, *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 69-73, (Kâdi).

Ortaylı, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kâdi*, (Kronik Yayınları), İstanbul Kasım 2016, (Hukuk ve İdare).

Osmanağaoğlu, Cihan, “Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında Osmanlı Devletinin Eğitim ve Öğretim Sisteminde Yapılan Değişiklikler (Reformlar)”, *İÜHF*, C. LXV, S. 2. s. 143-222, 2007.

Özcan, Abdülkadir, “Şakâiku’n-Nu’mâniyye” maddesi, *DİA*, C. 38, İstanbul 2010, s. 485-486, (Şakâiku’n-Numaniyye).

Özcan Abdülkadir, “Edirne Vak’ası” maddesi, *DİA*, C. 10, İstanbul 1994, s. 445-446, (Edirne).

Özcan, Tahsin, “Vakıf ve Eğitim: Osmanlılarda Eğitim Hizmetlerinin Finansmanı”, *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans*, (Mahya Yayıncılık), s. 287-300, İstanbul 2019.

Özcan, M. Tevfik, “İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinin Kurumlaşmasının Tarihçesi”, (*İÜHF*, C. LXI S. 1-2, s. 85-74, 2003.

Özen, Şükrü, “Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü” *TALİD*, 3(5), 2005, s. 253, (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/652335>). Erişim Tarihi: 21.03.2024.

Öztürk, Nazif, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, (VGM Yayınları), Ankara 1983.

Pala, İskender, *Kadılar Kitabı*, (Kapı Yayınları), İstanbul 2006.

Şanal, Mustafa, “Osmanlı Devleti’nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme Ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 14, 2003/1, s. 149-168.

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Eş-Şakâiku’n-Nu’mâniyye fî ulemai’d-Devleti’l-Osmaniyye* Osmanlı Âlimleri, (Hazırlayan: Muhammed Hekimoğlu), (Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları), İstanbul 2019, http://ekitap.yek.gov.tr/urun/es-saka%E2%80%99iku%E2%80%99n-nu%E2%80%98maniyye-fi-ulemai%E2%80%99d-devleti%E2%80%99l-osmaniyye_692.aspx; Erişim Tarihi: 21.03.2024, (Şakâik, Çeviri).

Tayşi, Mehmet Serhan, “Feyzullah Efendi” maddesi, *DİA*, C. 12, İstanbul 1995, s. 527-528.

Tekindağ, Şehabettin, “Medrese Dönemi”, *Cumhuriyet’in 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, İstanbul 1973, (Bu kitap İÜ Yayınevinin Cumhuriyetin 100. Yılı kitap projesi kapsamında çevrim içi olarak yeniden yayınlanmıştır. DOI: 10.26650/APB/SS52.2022.127).

<https://www.turanakinci.com/portfolio-view/suleymaniyce-tip-medresesi/>

<http://www.eskieserler.net/kurumdetayi.php?id=233&kurumturu=8&page=5>). Erişim Tarihi: 21.03.2024.

Unan, Fahri, *Kuruluşundan Günümüze Fâtih Külliyesi*, (TTK), Ankara 2003, (Fatih).

Unan, Fahri, “Mevleviyet”, *DİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 467-468, (Mevleviyet).

Unan, Fahri, “Klasik Dönem Osmanlı Medreselerinde Eğitim Üzerine Yapılmış Çalışmalara Dair Bir Bibliyografya Denemesi”, *DÎVÂN İlmi Araştırmalar Dergisi*, S. 18 (2005/1), s. 79-114, (Bibliyografya).

Unan, Fahri, “Sahn-ı Seman”, *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 532-534, (Sahn).

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, 3. Baskı, (TTK), Ankara 1988, (İlmiye).

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı*, (TTK Yayınları) Ankara 1988, (Saray).

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, (TTK Yayınları), Ankara 1988, (Tarih).

Üçok, Coşkun-Mumcu, Ahmet-Bozkurt, Gülnihal, *Türk Hukuk Tarihi*, Gözden

Geçirilmiş ve Güncelleştirilmiş 24. Bası, (Turhan Kitabevi), Ankara 2022.

Ünver, Süheyl, *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul 1946.

Yakut, Esra, *Şeyhülislamlık, Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, (Kitap Yayınevi), İstanbul Mayıs 2005.

Yediyıldız, Bahaeddin “Sosyal Teşkilatlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyesi”, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Türk Kültürü Dergisi*, Y. XIX, S. 219 Mart-Nisan 1981, s. 262-271, http://isamveri.org/pdfs/bv/D00206/1981_219/1981_219_YEDIYILDIZB.kjp.pdf. Erişim Tarihi: 21.03.2024.

Yıldız, İlhan, “Medreseyle Nereye Kadar”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* S. 2, 2001, s. 217-238, (http://isamveri.org/pdf/drg/D01732/2001_2/2001_2_YILDIZI.pdf). Erişim Tarihi: 21.03.2024.

Yücel, Yaşar, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar Kitab-ı Müstetâb, Kitabü Mesâlibi'l Müslimîn ve Menâfi'l-Müminîn, Hırzül-mülûk*, (Türk Tarih Kurumu Basımevi), Ankara 1988.

Prof. Dr. Esra YAKUT

Eskişehir’de dünyaya geldi. 1989 yılında Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden mezun olduktan sonra aynı yıl mezun olduğu üniversitenin Tarih Bölümünde araştırma görevlisi olarak görev yapmaya başladı. Yüksek Lisans tezini Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Prof. Dr. Ahmet Mumcu ile yürütmüş olduğu “Osmanlı Devleti’nde Şeyhülislamlık Kurumu” adlı çalışması ile 1992 yılında tamamladı. Doktora çalışmasını “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Sonrası Şeyhülislamlık Kurumu” adlı tezi ile Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde, Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak’ın danışmanlığında sürdürdü ve 2000 yılında tamamladı. Doktora tezinin düzenlenmiş hâli, 2005 yılında, “Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din” adıyla Kitap Yayınevi tarafından yayımlandı. Aynı çalışma ile 2006 yılında Yunus Nadi Sosyal Bilimler Birincilik ödülünü aldı. 2007-2008 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri Wisconsin Üniversitesi’nde Prof. Dr. Kemal Karpat’ın yanında proje asistanı olarak çalışmalarını sürdürdü. 2011 yılında Seçkin Yayınları arasında çıkan Osmanlı Hukukunda Tazir Cezaları adlı doçentlik çalışması ile Osmanlı Kurumları Tarihi Anabilim dalında doçent ünvanını aldı. Osmanlı Devleti’nin Son Yıllarında Meşihat, Adliye, Maarif ve Hilafet (1918-1922) adlı kitabı 2020 yılında kitap yayınevi tarafından yayımlandı. 2021 yılında Hukuk Tarihi Anabilim dalında profesörlük ünvanını aldı. Hâlen Anadolu Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı’nda Anabilim Dalı Başkanı olarak görev yapmaktadır. Osmanlı devlet teşkilatlanması, Osmanlı ceza hukuku, Osmanlı Devleti’nde kâdınların hukuki statüleri, İslamiyet öncesi Türk devletlerinin hukuk sistemleri gibi hukuk tarihini ilgilendiren pek çok konuda kitap, kitap bölümü, ulusal ve uluslararası dergilerde makaleleri ve sempozyumlarda sunulan bildirileri bulunmaktadır. İngilizce ve Osmanlıca bilmektedir.

Ferda ESENGÜN HASEKİOĞLU

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden 1999 yılında mezun oldu. 2000-2001 yılları arasında Kanada Concordia Üniversitesinde akademik İngilizce eğitimi aldı. Bir ortaöğretim kuruluşunda kısa süre din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni olarak görev yaptı. Kadınlara yönelik eğitim faaliyetleri gösteren çeşitli sivil toplum kuruluşlarında eğitici olarak çalıştı. Yüksek lisansını 2019 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Hukuku Bölümünde, Prof. Dr. Kemal Yıldız danışmanlığında “Osmanlı’nın Son Döneminde Kadı Yetiştiren Bir Okul: Medresetü’l-Kudât” başlıklı tezi ile tamamladı. 2020 yılında İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bölümünde başladığı doktora çalışmasına “Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Yargı Denetimi” konusu ile Prof. Dr. Ali Bardakoğlu danışmanlığında devam etmektedir. İngilizce ve Arapça bilmektedir.

TANZİMAT DÖNEMİ VE SONRASI HUKUK EĞİTİMİ VEREN MEKTEPLER: MUALLİMHANE-İ NÜVVAB'DAN MEDRESETÜ'L KUDÂTA GİDEN YOL

*Schools Providing Legal Education During and After the Representative Period:
The Process from Muallimhane-i Nüvvab to Medresetü'l Kudât*

Esra YAKUT* - Ferda ESENGÜN HASEKİOĞLU**

ÖZET

1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nde geniş kapsamlı reformlara zemin oluşturmuştur. Bu dönemde özellikle hukuk ve eğitim alanlarında önemli düzenlemeler yapılmış, eski hukuk sisteminin devamı ile birlikte, yeni kanunlaştırma hareketleri başlamış ve Batı'daki örneklerine benzeyen nizamiye mahkemeleri kurulmuştur. Hem şer'î mahkemelerde görev yapan kadıların daha iyi ve standart bir eğitim almalarını sağlamak, hem de nizamiye mahkemelerinde çalışacak, şer'î hukukla birlikte hukuk bilgisine ve mevzuattaki kanunlara vakıf kadılar yetiştirmek amacıyla İstanbul'da kadıların özel bir ihtisas okulu kurulmasına karar verilmiştir. 1855 yılında bu amaçla Muallimhâne-i Nüvvâb kurulmuş, okul 1885'te Mekteb-i Nüvvâb'a, 1908'de Mekteb-i Kudât'a ve 1909'da da son ve en bilinen hâli olan Medresetü'l-Kudât'a dönüşmüş, okulun eğitim sistemi de yaklaşık yetmiş yılı bulan bu süre boyunca değişip gelişmiştir. Okulun eğitiminde fıkıh ilmi hep ön planda tutulmuş, okula giriş, sınıf geçme ve mezuniyet imtihanlarında başarılı olmanın en önemli şartı fıkıh derslerinde başarılı olmak olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte birçok hukuk dersi ile çeşitli yazı ve uygulama dersleri de okul müfredatında yer almıştır. Bu okul, kuruluşundan itibaren fazla mezun vermiş, bunlar Osmanlı Devleti'nin dört bir yanında görev almış ve aralarından birçok önemli kişiler yetişmiştir. Kadılar okulu 1924'te diğer medreseler ile birlikte kapatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Medresetü'l-Kudât, Muallimhâne-i Nüvvâb, Mekteb-i Nüvvâb, Mekteb-i Kudât, kadı, kudât.

* Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, Eskişehir/Türkiye, eyakut@anadolu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0631-3633.

** Doktora Öğrencisi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, esengunf20@29mayis.edu.tr, ORCID ID: 0009-0009-4461-784X.

ABSTRACT

With the declaration of the Tanzimat Reforms in 1839, the Ottoman State implemented changes in many areas. Among these, law and education were the primary areas. While Sharia law was still in use, new law-making efforts also began to develop. Among these efforts, the Nizamiye Courts were founded as similar to those in the West. It was decided that a specialized school for judges would be established in Istanbul to give sufficient and standardized education to the sharia court judges (qadis). Here, the qadis would learn Sharia along with western law and work for the Nizamiye Courts. In 1855, the school was first opened as “Muallimhane-i Nüvvab,” and renamed Mekteb-i Nuvvab in 1885. In 1908, it turned into Mekteb-i Kudat and in 1909, got its final and best-known name, Medresetü'l-Kudat (School of Qadis). Along with these changes, the school's education system was also changed and improved throughout its almost seventy-year life. Fiqh (Sharia law) courses were considered the foundation of the school's education and essential to be accepted, to pass the classes, and finally to graduate. Also, along with law courses various writing and practical lessons were included in the curriculum. More than one thousand judges graduated from the school, and some of them were appointed to important administrative positions all over the country. The Qadis School was closed along with other classic madrasah schools in 1924.

Keywords: Medresetü'l-Kudat, Muallimhane-i Nuvvab, Mekteb-i Nuvvab, Mekteb-i Kudat, School of Qadis, qadi, naip.

GİRİŞ

Osmanlı tarihinin en önemli dönüm noktalarından birini oluşturan Tanzimat Dönemi, “*temel müesseseleri bozulmuş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun, yepyeni bir medeniyetle yükselen ve taarruza geçen bir Avrupa'nın ezici üstünlüğü karşısında yeniden teşkilatlanma teşebbüsünün kati bir safhası*” diye nitelendirilir¹.

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile İslam Devleti'nin ve cemaatinin iyiliği için toplum ve devlet düzeni yeniden yapılandırılırken İslam hukuku hükümlerinin yanında bir takım yeni düzenlemeler de getirilmeye çalışıldı². Tanzimat Fermanı, yeni düzenlemelerin başlangıç noktasını oluşturmakla birlikte Ferman'ın şeriata vurguyla başlamış olması devletin toplum katında meşruiyet elde etmesi ve Tanzimat hareketine geçerlilik kazandırılması için gösterilen bir çaba olsa gerektir³. İdari, adli, iktisadi ve sosyal alanlarda gerçekleştirilen bu düzenlemeler, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, ıslahatçı devlet adamlarının merkeziyetçi yönetimi sonucunda ortaya çı-

1 Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1943, s. 2.

2 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 355.

3 Ejder Okumuş, *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*, İnsan Yayınları, İstanbul 1999, s. 241.

kan bürokratik sınıf tarafından hazırlanmıştı⁴. Osmanlı bürokratlarının gerçekleştirmeye çalıştıkları Batılılaşma hareketlerinde, devletin devamını her şeyin üzerinde tutan ideolojiler ön plandaydı. Bu dönemde ulemanın temel güç kaynağı olan vakıf gelirleri ellerinden alındığı, eğitim ve adalet alanlarındaki yeni düzenlemeler sonucunda halk ve öğrenciler üzerindeki etkileri de azaldığından, yeni gerçekleştirilen uygulamalarda hiçbir kayda değer katkıları görülmemişti. Her şeye rağmen birkaç yüzyıldan beri Osmanlı Devleti'nin geri kalış nedenlerini ortaya koymaya çalışan ulemanın konuyla ilgili düşüncesi, halkın din ve kültürünün aynı olması nedeni ile İslamiyet'in rolünü tanımayan sosyal kurumların toplum içinde gelişemediği yönündeydi. Bu nedenle Osmanlı toplumunun özde İslam'ı muhafaza ederek teknolojik açıdan modernleşmesi önerilmekteydi⁵.

Tanzimatla birlikte, devletin her alanında gerçekleştirilmeye çalışılan düzenlemeler sonucunda bir yandan mevcut kurumlar varlığını sürdürürken, diğer yandan modern bazı kurumlar ortaya çıktı. Bu nedenle, Tanzimat hareketi yönetim, hukuk, eğitim gibi alanlarda getirdiği tüm yeniliklere karşılık, temelde iki başlılığın yaşandığı bir dönem olarak tarihe geçer⁶. Nitekim hukuk sistemi ile ilgili düzenlemelerde tümüyle Batı hukukunun benimsenmesi hiçbir zaman düşünülmemiş olup yenilikler sınırlı ölçüler içinde gerçekleştirilmiştir. Bir taraftan, İslam hukuku ve bu hukuku uygulayacak şer'î mahkemeler muhafaza edilirken diğer taraftan din farkı gözetmeksizin herkese uygulanabilecek kanunlar kabul edildi. Dönemin en ileri ülkesi olduğu kabul edilen Fransa'nın Ticaret, Ceza ve Usul Kanunları tercüme edilerek Osmanlı hukuk sisteminin içine katıldı. Yeni kanunları uygulayacak mahkemeler ve üst yargı organları da yine Fransız modeline uygun olarak oluşturuldu. Aile, miras, şahsın hukuku alanlarındaki eski kurallar, "İslam hukukuna uygun olma" kaygısıyla resepsiyon faaliyetlerinin dışında bırakıldı. Mecelle'nin ve Arazi Kanunnamesi'nin hazırlanması ile eşya, toprak ve borçlar hukuku alanlarında şer'î hukuk çerçevesinde düzenlemeler gerçekleştirildi⁷. Yeni kanunları uygulamak amacı ile kurulan nizamiye mahkemeleri mevcut şer'î, cemaat ve konsolosluk mahkemelerinin yanında yargı alanına girerken yargı örgütü daha karmaşık bir hâle geldi. Mahkemeler arasında görev ve yetki çatışmaları yaşandı⁸.

4 Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset (Makaleler 3)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 42; Carter V. Findley, *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform-Bâbîâlî (1789-1922)*, İz Yayınları, İstanbul 1994, s. 129 vd.

5 Mardin, *age.*, s. 118-119.

6 Esra Yakut, Şeyhülislamlık. Yenileşme Döneminde Devlet ve Din, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 51.

7 Gülnihâl Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020, s. 48 vd.

8 Sedat Bingöl, *Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu (Nizâmiyye Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve İşleyişi (1840-1876))*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2004, s. 208-210.

Yargı alanındaki en önemli problemlerden biri de hem mevcut şer'î mahkemelerde hem de yeni açılan nizamiye mahkemelerinde görev yapacak olan kadıların eğitimleri ile ilgili sorunlardı. Tanzimat ile girilen yenileşme süreci, eğitim alanında da kendini göstermişti. Bu süreç içerisinde birçok yeni okul açılırken, eski sistemde eğitimlerine devam eden medreselere de dokunulmadı⁹. Böyle bir ikilem içerisinde medrese eğitime dayalı mevcut “kadılık” eğitiminin sürdürülmesinin de beraberinde pek çok eksiklikleri getirmesi kaçınılmazdı. Hem İslam hukukunu hem yeni hazırlanan kanunları bilen; şer'î mahkeme sistemine hâkim olan kadıların yeni bir düzende, farklı bir eğitime tabi tutulması gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde şer'î mahkemelerde, mahkeme başkanı olarak görev yapan kadılar ve onların vekilleri olarak görevlendirilen naipleri medrese eğitimi içinde yetiştirdi. 16. yüzyılın ortalarından itibaren medrese mezunlarının sayılarının artması, kadıların tayin ve terfi sistemlerinde yeni düzenlemelere ihtiyaç doğurdu. Ebussuûd Efendi'nin Rumeli Kazaskerliği döneminde kadılık mesleğine giriş esasları yeniden belirlendi. Bu esaslar arasında kadı adaylarının göreve atanmadan önce sıra bekleme ve bu bekleme süresi içinde mesleki tecrübelerini arttırmaları, yetenekli adaylar için ise yedi yılda bir umumi nöbet usulünün düzenlenmesi karara bağlandı¹⁰.

17. yüzyılın başlarından itibaren meslekten olmayan kişilerin mülâzemet kabul edilmesi, rüşvet ve iltimasla kadılık makamına yapılan atamalar, yüksek rütbeli kadıların çocuklarının usulsüz bir şekilde mülâzım defterlerine kayıtlarının yapılması gibi uygulamalar nedeni ile hak etmeyen pek çok kişinin kadılık makamına getirildiği görülmektedir. Adli sistem içindeki bu dejenerasyon üst üste çıkartılan fermanlarla düzenlenmeye çalışılmışsa da önemli bir başarı sağlanamadı¹¹.

Konuyla ilgili en önemli düzenleme Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden bir yıl önce, 1838 yılında, yayımlanan “Tarîk-i İlmiyye'ye Dair Ceza Kanunnâmesi”dir. Bu Kanunnâme ile görev süresi dolan kadıların süreleri uzatılmak istendiğinde şeyhülislamın onayının alınacağı, bu yola gidilmeden yapılacak atama ve görevlendirmelerin ise geçersiz sayılacağı belirtilmişti. Daha önce kadılık görevinde bulunmayan kimselerin “hizmet-i şer” talebinde bulunmaları üzerine ise şeyhülislamın denetiminde, fıkıh bilgisine sahip ulema tarafından sınava tabi tutularak, yeterli görülenlere şeyhülislam tarafından “mühürlü pusula” verilmesi, yetersiz görülenlerin ise naiplik isteğinde bulunmamaları şeklinde cevap verilmesi karara bağlanmıştı. Yeniden atanacak kadı ve naiplerin şeyhülislamın belirleyeceği bilgili bir

9 Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 249.

10 Nev'izâde Atâî, *Hadâiku'l-hakaik fî tekmileti's-Sakaik* (Haz. Abdülkadir Özcan), C. II, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, s. 184.

11 İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilâtı'nda Reform (1826-1876)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 191.

kişi tarafından sınava alınmaları, iki kişinin ise şahit olarak bulundurulması ilkesi getirilmişti. Atamaların Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin teklifleri, şeyhülislamın onayı, hükümetin oluru ve Padişah'ın uygun görmesi ile gerçekleştirilmesinin esas olduğu da belirtilmişti¹². Bütün çabalara rağmen Kanunnâme maddelerinin uygulanması sırasında görülen aksaklıklar nedeni ile 12 Aralık 1838 tarihinde Ceza Kanunnâmesi'ne zeyl adıyla ikinci bir düzenleme gerçekleştirilerek, Kanun'un yürürlüğe girmesinden önce kadı ve naip olanların sınava tabi tutulması uygulamısından vazgeçildi¹³. Fakat bu iki düzenleme de istenilen sonuçları vermedi. Yapılan değişikliklerin, eski düzenlemeleri yinlemek yerine kadılık mesleği ile ilgili ıslahat çalışmalarına ihtiyaç duyurduğu açıldı.

Kadılık usulünün yeniden düzenlenmesine yönelik ıslahat çalışmaları, 1854 tarihinde şeyhülislamlık görevine gelen Meşrebzâde Arif Efendi¹⁴ tarafından gerçekleştirildi. 5 Nisan 1855 tarihinde yayınlanan "Tevcihat-ı Menâsıb-ı Kazâ Nizamnâmesi"¹⁵, "Nüvvâb Hakkında Nizamnâme"¹⁶ ve 6 Nisan 1855 tarihli "Kuzât ve Nüvvâb'ın Suret-i Hareketi ve Rûsûmâtına Dâir Bâ-İrâde-i Seniyye Karârgâr Olan Usûlü Şâmil Tenbihât"¹⁷ ile kadı ve naip ünvanıyla görev yapan yargı mensuplarının liyakatleri ve göreve atanmaları ile ilgili temel esaslar yeniden belirlendi.

"Tevcihat-ı Menâsıb-ı Kazâ Nizamnâmesi" ile Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin, kadı ataması amacı ile yılda dört defa topladıkları divan sayısı ikiye düşürülecekti. Divana sunulacak belgelerin kişilerin kendilerine ait olup olmadığının tespit edilmesi görevi ise Fetvahaneye bırakılacaktı. 15 yılı aşan ve olumlu dönüş yapılmayan kadılık başvuruları reddedilecekti (md. 1). Kazalara atanan yargı görevlileri, görev sürelerini tamamlamadan bir üst dereceden kazaya tayin edilmeyecekti (md. 5). Bütün kaza tevcihleri kayıtlara geçirilip şeyhülislama takdim edilecek, orada da

- 12 Musa Çadircı, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli 'Tarik-i İlmiyye'ye Dair Ceza kanunnamesi", *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XIV/S. 25, 1982, s. 144-147.
- 13 İlhami Yurdakul, "Mekteb-i Nüvvab", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. Ek-2, Ankara 2019, s. 240-241; Yasemin Beyazıt, "Tanzimat Devri Şeyhülislamlarından Meşrebzâde Arif Efendi ve Kadılık Kurumundaki İstihdam Sorunu", *Bilgi*, S. LIV, s. 55-56.
- 14 Meşrebzâde Arif Efendi (d. 1791-ö. 1858), Osmanlı devrinin yüz altıncı şeyhülislamıdır. Fıkıh konusundaki derin bilgisi nedeni ile 1837 yılında Fetva Eminliği görevine getirilmiş, 1851'de Rumeli payesi ile Rumeli sadrına yükseltilmiştir. Bu yıllarda şeyhülislamlık görevinde bulunan Arif Hikmet Beyefendi'nin isteğiyle emvâl-i eytam (yetim mallarının korunması için bir müdürlük)'i kurdu. Şeyhülislam Arif Hikmet Beyefendi'nin azlinin ardından, 1854 tarihinde şeyhülislam olarak görevlendirildi. Detaylı bilgi için bkz.: Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamları*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1972, s. 190-191; İlmiye Salnamesi, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334, s. 591-592; Mehmet İpşirli, "Ârif Efendi, Meşrebzâde", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1991, s. 365.
- 15 *Düstur*, I. Tertib, C. 1, Matbaa-i Âmire, Dersaadet 1289, s. 315-320.
- 16 *Age*, s. 321-324.
- 17 *Takvim-i Vekâyi*, No: 521, 18 Receb 1271.

kaydedildikten sonra onaylanarak iade edilecekti. Şeyhülislamın mührü olmayan tezkereler geçersiz sayılacaktı (md. 12). Asker, memur ve diğer rütbelerdeki maaş sahiplerine kadılık görevi verilmemesine dikkat edilecekti (md. 14). Kadılık atamaları, sınavlarda başarılı olanlar için geçerli olacaktı (md. 6). Sınavlar yılda iki kez yapılacaktı (md. 15). Kadı tayin edilecek kişi bizzat İstanbul'da bulunmuyorsa görevlendirilmesi kabul edilmeyecek, bizzat kendisi gelerek kaydolmadığı takdirde ruznamçe defterine na-mevcut yazılarak kendisinden sonra sırada olan kişinin tezkeresi kaydedilecekti (md. 18). Kadıların sadece görev sürelerinin bitimine üç ay kala yazdıkları yeniden atanma dilekçeleri kabul edilecekti (md. 19). Bir kazaya atama yapılması gerekirse sırada bekleyenlerden birinci, ikinci, üçüncü ve üçüncünün bulunmadığı yerlerde de dördüncüye görev verilecekti (md. 20). Fetvahane tarafından incelenen başvuru belgelerinden reddedilenlerin isimleri ruznamçe defterlerinden silinecek ve yerine sıradaki kişinin tayini yapılacaktı (md. 25).

Kadılık görevlerine atanmayı detayları ile düzenleyen “Tevcîhat-ı Menâsıb-ı Kazâ Nizamnâmesi” ile birlikte kaleme alınan 12 maddelik “Nüvvâb Hakkında Nizamnâme” ile de kadılıkların nasıl sınıflandırılacağı ve atamaların nasıl yapılacağı ile ilgili düzenlemeler gerçekleştirildi. Nizamname'ye göre şer'î işlerle görevlendirilecek naipler beş ayrı sınıfa ayrılarak her bir sınıf için rütbelerine ve durumlarına göre kazalar tahsis edilecekti. Her sınıf kendine ait olan kaza naipliğine atanacak, başka sınıfın kazalarına atanmayacaktı (md. 1). Böylece rüşvet ve iltimasla yapılan atamaların önüne geçilmeye çalışılmaktaydı. Eski sistemde mevleviyet adı ile anılan üst düzey vilayet kadıları ile büyük müderrisler (kibar-ı müderrisin) birinci, “devriye mevleviyeti” ve bu seviyeye denk gelen müderrisler ile bilgi ve dirayetleri bilinen “eşraf-ı kudat” denen kaza kadılarının en üst derecesindeki “sitte kadıları” ikinci sınıf olarak kabul edildi. Bunların dışındakilerin ise sınava tabi tutularak, bilgi ve yeterliklerine göre üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıf olarak sıralanmaları hükmolundu. Şartları belirlenen sınavla naip olmaya hak kazananların beşinci sınıfta yer alacakları belirtildi (md. 2, 4). İstanbul'da bulunan naiplerden ehliyetli olarak tanınanlar Meşihat Dairesi içinde kurulacak olan Meclis tarafından sınava tabi tutulacak, yeterli görülenlerin hangi sınıfa uygun oldukları tezkerelerine yazılacaktı. Taşrada bulunanlar ise görev süreleri sona erdiğinde, İstanbul'a geldikleri zaman, yoklamaları yapılarak bilgi ve ehliyetlerine uygun olan sınıflar tezkirelerine yazılacaktı (md. 11). İstanbul'daki şer'î mahkemeler, naip olmak isteyenler için bir okul gibi işlev görecek. Naipliğe atanmak isteyen kişiler öncelikle bu mahkemelerden birine devam edecek, yargılama usulü ve resmî belgelerin tanzimi konularında bilgi edinecek, devam ettikleri mahkemenin hâkiminden devam süreleri ve başarı durumlarını gösteren belge alacak ve bu belge ile Meşihat makamına başvurup kadılık mesleğine giriş sınavlarına girebileceklerdi. Belgeleri olmayanların imtihana girmelerine izin verilmeyecekti (md. 12). Nizamnâme'nin 12. maddesinde belirtilen mahkemelerin birer eğitim kurumu gibi işlev yapacağı ibaresi, hukuk eğitiminde uygulamalı eğitime duyulan ihtiyacın gün ışığına çıkması açısından büyük önem taşımaktadır.

“Nüvvâb Hakkında Nizamnâme”, kadı vekili olarak görev yapan naiplerin derecelerini, sınavlarını ve göreve atanma şekillerini belirlemesi açısından da önemlidir. 17. yüzyıldan itibaren kazalara 20 ay, büyük vilayetlere bir yıl süre ile göreve atanan kadılar, görev sürelerinin kısa olması nedeni ile görev yerlerine naiplerini göndermeyi tercih etmişlerdi. Özellikle yüksek rütbeli kadılar bu yola daha fazla başvur-maktaydılar. Böyle bir durumda, eğitim açısından kadılardan daha düşük düzeyde eğitimleri bulunan naiplerin yargı teşkilatında ne derece zarara neden oldukları konusu oldukça tartışmalıdır¹⁸. Nitekim 1855 yılında gerçekleştirilen düzenlemelerin ardından naiplerin atanma dilekçeleri kazaskerler tarafından yazıldı. Naiplerin, kadılar tarafından görevlendirilmesi usulüne tamamen son verildi¹⁹.

Hukuk eğitiminde yeni bir bakış açısına ihtiyaç duyulduğu gerçeğiyle yüzleşilmesini sağlayan diğer bir gelişme, Meşihat Dairesine bağlı çalışmalarına başlayan Meclis-i İntihâb-ı Hükâm-ı Şer’in açılışının ardından yaşandı. 1855 yılında çalışmalarına başlayan Meclis, şer’î mahkeme hâkimlerinin seçimini yapmakla görevlendirildi. Meclisin görevleri, kadılık ve naiplik yapmak isteyen medrese mezunlarının yeterliliklerini incelemek, uygun görülenlerin kazalara atanmalarını sağlamak, yeterli görülmeyenleri Meşihat dairesine bildirmektir²⁰. Fakat sadece üç ay içinde, eğitim açısından belirli kriterlere dayanmayan bu seçim ve atama görevinin yürütülemeyeceği ortaya çıktı. Meclis-i İntihâb-ı Hükâm-ı Şer’in 10 Temmuz 1855 tarihinde şeyhülislam makamına sunduğu bir raporda, mahkemelerdeki boş katiplik pozisyonlarına başvuranların sayısının açık durumda bulunan görev yerlerinden çok daha fazla olduğu belirtilmekte, İstanbul mahkemelerinde çalışan katiplerin sayıca fazla olmaları nedeni ile mahkeme tutanaklarını kaydetme görevinin ayda bir kez bile kendilerine verilemeyeceği üzerinde durulmaktaydı²¹. Böyle bir ortamda hâkim adaylarının mahkemelerde yeterli bilgi ve tecrübeyi edinebilmeleri imkânsızdı. Bu zorluğu gören Meclis, şeyhülislam makamına yeni bir teklif sunarak, şer’î hizmetlerde görevlendirilecek kimselerin kısa süre içinde yeterlilik kazanabilmeleri amacıyla, ilk kez, bir meslek okulunun kurulması önerisinde bulundu. Şeyhülislam Meşrebzâde Mehmed Arif Efendi eğitilmiş hâkim ihtiyacının giderilmesinin önemine inandığından bu teklifi hızlı bir şekilde onayladı. Söz konusu kararda, açılacak mektep için en uygun yerin, Meşihat makamına yakınlığı nedeni ile Süleymaniye Camii yakınında bulunan Mekteb-i Edebiyye binası olacağı, böylece mektebin idaresinin de kolaylaşacağı

18 Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihâl Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara 2016, s. 243-244.

19 Hamiyet Sezer Feyzioğlu, *Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer’î Mahkemelerde Düzenlemeler*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s. 77.

20 Ahmed Lûtfî, *Vak’a-nüvis Ahmet Lûtfî Efendi Tarihi*, (Haz. M. Münir Aktepe), C. 9, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1984, s.127.

21 Jun Akiba, “A New School for Qadis: Education of the Sharia Judges in the Late Ottoman Empire”, *Turcica*, C. XXXV, 2003, s. 131.

belirtilmektedir. Öneri 11 Temmuz 1855 tarihinde sadarete arz edildi²². 16 Ağustos 1855 tarihli bir iradeyle ise Muallimhâne-i Nüvvâb resmen kuruldu²³. Aynı iradede Mekteb-i Edebiyye'de bulunan muallimlerin diğer rüştiyelerde görevlendirilmesi, Mekteb-i Edebiyye'ye ait olan tahsisatın Muallimhâne-i Nüvvâb'a aktarılması ve gereken tutarın kuzât maaşlarından kesilerek ödenmesi hükümlüydü.

I. MUALLİMHÂNE-İ NÜVVÂB (1855-1885) *

1855'te İstanbul'da özel olarak kadıların eğitimi için kurulan Muallimhâne-i Nüvvâb, tarihî seyri içinde dört farklı isimle anıldı. Arşivlerde bu okulla ilgili rastlanan en eski belgelerde okulun adı Muallimhâne-i Nüvvâb olarak geçmektedir²⁴. Ancak zaman içinde okul, Mekteb-i Nüvvâb, Mekteb-i Kudât ve sonunda en bilinen ismi olan Medresetü'l-Kudât adlarını aldı. Muallimhane-i Nüvvâb 1885'te Mekteb-i Nüvvâb'a dönüşene kadar otuz yıl bu isimle anıldı.

Muallimhâne-i Nüvvâb'ın kuruluş amacı, okuldaki eğitim-öğretimin nasıl yapılacağını anlatan talimnamesinin sunuş bölümünde: “*Muallimhâne-i Nüvvâb'ın teşkil ve te'sisinden arz; talebeye ta'lim-i ulûm-i arabîyye olmayıp belki asıl maksat ulûm-i arabîyyi tahsil etmiş ve merâmını ifade eyleyecek mertebe yazı yazmaya muktedir bulunmuş olub da hükûmet-i şer'îyyede istihdâm olunmak emelinde olanlara ilm-i fikhın muâmelat kısmıyla, ilm-i ferâizi ve bunların amelîyatıyla fenn-i sâkki tadrîs ve ta'lim olduğundan...*”²⁵ şeklinde ifade edilmektedir. Buna göre Muallimhane-i Nüvvâb'ın, dinî ilimlerin eğitim-öğretiminin yapılacağı bir medrese değil de bu ilimleri önceden tahsil etmiş, merâmını yazılı olarak ifade edebilen ve şer'î hizmetlerde bulunmak isteyen kadı adaylarına fikhın muamelat²⁶ ve miras hukuku alanları ile resmî belge düzenleme konusunda hem teorik hem de uygulamalı olarak öğretim verecek bir okul olması hedeflenmektedir.

22 *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)*, İrade Dahiliyye (İ.DH.), 21 224, 24 Şevval 1271/ 10 Temmuz 1855.

23 *Ağb.*, 2 Zilhicce 1271/ 16 Ağustos 1855.

* Çalışmanın buradan sonraki kısmı Ferda Esengün Hasekioğlu'nun *Osmanlı'nın Son Döneminde Kadı Yetiştiren Bir Okul: Medresetü'l-Kudât*, başlıklı yüksek lisans tezinden kısaltma, ekleme ve değişiklikler yapılarak oluşturulmuştur. Ferda Esengün Hasekioğlu, *Osmanlı'nın Son Döneminde Kadı Yetiştiren Bir Okul: Medresetü'l-Kudât*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2019.

24 *BOA*, İrade Dâhiliyye (İ.DH.), 326/ 21224.

25 İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (İMMA), Meşihat Defterleri, 1999, 2b-3a, 1290/ 1874.

26 Muamelat, fikhî literatüründe kapsadığı hukuki alanlara göre geniş veya dar çerçevede tanımlanan bir terimdir. Geniş anlamıyla tanımlandığında fikhın ibadetler dışındaki alanlarını ifade eder. Dar anlamıyla ele alındığında ise muamelatın kapsamı farklılıklar gösterir. Bu alan fikhın bazen ibadetler ve ceza hukuku dışında kalan alanlarını, kimi zaman da ibadetler, ceza hukuku ve aile hukuku (nikah ve talak) dışındaki alanlarını ifade eder. Bu çoklu ayrımların ortak paydası mamelek hukukudur. Buna göre borçlar ve ticaret hukuku doğrudan, eşya ve miras hukuku ise dolaylı olarak muamelatın konusu oluşturur. Bunlara ek olarak yargılama hukuku ile ilgili hükümler ile günümüz milletlerarası özel hukukunun alanına giren hükümler de yine muamelatın kapsamına girmektedir. Bkz: Bilal Aybakan, “Muâmelât”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2020, C. 30, s. 316-317.

Muallimhâne-i Nüvvâb'a alınacak öğrencileri seçmek için kurulmuş olan Meclis-i İntihâb, öngörülen esaslar çerçevesinde okula kabul edilecek öğrencileri belirleyecekti. "Meclis-i İntihâb Nizamnâmesi"²⁷ ve "Muallimhâne-i Nüvvâb İçin Müceddeden Kaleme Alınan Ta'limname"²⁸ ile Muallimhâne-i Nüvvâb ile ilgili esaslar düzenlenerek, öğrencilerin hangi esaslara göre seçileceği belirtildi. Buna göre, Muallimhâne-i Nüvvâb'a kabul edilecek öğrencilerin, İntihab meclisinin nizamnamesinde geçen Şerh-i Akâid'e²⁹ kadar ders görmüş olması şartı Ta'limname'de de tekrar edildi. Çeşitli sınıflandırmalara konu olan Osmanlı medreselerinin standart bir müfredatı olmasa da belli bir medrese ve sınıf düzeyinde hangi ders ve kitapların okutulduğu bilinmekteydi. Medreseden medreseye farklılık gösterse de Şerh-i Akâid diye anılan eser, ilk ve temel eğitimini tamamlayarak İstanbul gibi büyük şehirlere gelip, tahsiline orada devam eden öğrencilerin "Âli" diye adlandırılan yüksek medreselerde okudukları eserlerden biriydi. Bu medreseler Osmanlı Devleti'nin son dönem medrese sınıflandırmasına göre en yüksek medreseleri sayılmaktaydı³⁰. Nizamnamede Şerh-i Akâid'den yukarı ders almış olmak şartı ile işte bu yüksek medrese müfredatının tahsil edilmesi zorunluluğu aranmaktaydı.

Giriş imtihanında adaya Meclis-i İntihab tarafından Fetâvâ-yı Ali Efendi'den³¹ muâmelatla ilgili bir mesele sorulmakta, öğrencinin fıkıh bilgisine ve meramını yazılı olarak Türkçe anlatıp anlatamadığına bakılmaktaydı. Öğrenci sınıfını geçebilmek için yıl sonunda sözlü bir imtihana girmekte, sorulan on iki soruya doğru cevap verirse sınıfını geçmekte, aksi takdirde sınıfta kalmaktaydı. Bu on iki sorudan biri Arapçadan Türkçeye ve Türkçeden Arapçaya tercüme sorusu olacak şekilde düzenlenmişti³².

Ta'limnâmesine göre okula yirmisi ikinci sınıf, yirmisi birinci sınıf, onu da zâdegân-ı ilmiyye olarak elli kişi alınacaktı. Dikkat çekici bir konu ise Muallimhâne'de, zâdegân-ı ilmiyye için özel bir sınıf açılacağından ve bunların okula imtihansız

27 Agb., 1999, 2b-3a.

28 "Muallimhâne-i Nüvvâb İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimnâmedir," İMMA, *Meşihat Defterleri*, (MD.), 1999, 01 Muharrem 1291/ 18 Şubat 1874. Meclis-i İntihab Nizamnamesi ile birlikte yürürlüğe girmiştir. Yedi maddeden oluşur. Okulun kuruluş amacı, giriş imtihanlarının ne şekilde yapılacağı, hangi derslerin okutulacağı, öğrencilerin sorumlulukları ve uymaları gereken kurallar, okulun ileride yayınlanacak nizamnamelerine göre daha kısa ve öz bir şekilde tespit edilmiştir.

29 Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye: Sa'duddin et-Taftâzânî'nin (ö.1390) kelimine dair eseridir. Osmanlı medreselerinde ileri seviyede okutulan eserlerden biridir. Bkz: Yusuf Şevki Yavuz, "Akâidi'n-Nesefî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, C. 2, s. 217.

30 Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İz Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 99.

31 Fetâvâ-yı Ali Efendi: Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi'nin (ö.1692) fetvalarının derlendiği eserdir. Osmanlı'da en meşhur ve muteber fetva kitaplarından biridir. Bkz: Cengiz Kallek, "Fetâvâ-yı Ali Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 12, s. 438.

32 "Meclis-i İntihâb Nizamnamesi", İMMA, 02/2009, 1326 /1908, md. 3, 4, 8, 9, 10

olarak doğrudan kaydedileceklerinden bahsedilmesiydi. Zâdegân-ı ilmiyye denen kişiler, Osmanlı ilmiye sınıfını oluşturan şeyhülislam, müderris, kadı ve bunun gibi meşhata bağlı olarak çalışan kişilerin çocukları idi³³.

Başlangıçta okulun eğitim süresinin uzun olmaması düşünülerek müfredatın, muamelat fıkıhı (mal varlığı ile ilgili hükümler, aile, ceza, devletler hukuku vb.), ferâiz (İslam miras hukuku), sakk-i şer'î (mahkeme belgelerinin yazımı ve tanzimi) ve hüsnü hat derslerinden oluşması kararlaştırıldı. Muamelat fıkının öğretimi içinde Dürer üç yıl, Mültekâ da iki yıl okutulacaktı³⁴. Dürer diye adı geçen eser Molla Hüsrev'in (ö. 1480) Dürerü'l-Hükkâm adlı fıkıh kitabıydı. Bu eser Molla Hüsrev'in yine kendi eseri olan Gurerü'l-Ahkâm'a yazdığı bir şerhti. Hanefi Mezhebindeki muteber görüşler esas alınarak telif edilen Dürerü'l-Hükkâm, fıkının ibadet ve muamelata dair bütün meselelerini toplamıştı. Asırlarca Mültekâ'l-Ebhur ile birlikte Osmanlı Devleti'nin yarı resmî hukuk külliyatını oluşturmuştu³⁵. İbrâhim b. Muhammed el-Halebî'nin (ö. 1549) Hanefi fıkına dair meşhur eseri olan Mültekâ'l-Ebhur ise Hanefi mezhebinin en yaygın kaynak kitaplarından biriydi. 17. yüzyılla birlikte Osmanlı Devleti'nde hem saraydaki eğitim kurumlarına hem İstanbul ve taşra medreselerinin ders programlarına hâkim olmuştur³⁶. Muallimhâne-i Nüvvâb'da her iki temel kitabın yalnız muamelat bölümleri görülecek, konular sabahları önceden belirlenen camilerde uygulamalı bir şekilde işlenecekti. Buna göre Dürer veya Mültekâ'dan seçilen bir şer'î mesele, temsili bir mahkeme kurularak, taraflar, hâkim ve duruşmanın kayıtlarını tutan bir görevli ile muhakeme edilip, sonuca bağlanacaktı. Hocalar da bu süreci gözleyip, muhakemenin yapılışı ve kayıtların usulüne göre tutulması konusunda talebeyi denetleyeceklerdi³⁷. Kadı adaylarına camilerde yaptırılan bu temsili duruşmaların, Muallimhane-i Nüvvâb kurulmadan önce hedeflenen, kadı adaylarının mahkemelerde staj yapmaları hedefini gerçekleştirmeye yönelik olduğu açıktır.

Sakk-ı şer'î ise mahkemede hâkimin dava edilen işleme, olaya ve bu konudaki hükmüne dair düzenlemiş olduğu belgeye denir³⁸. Sakk-ı şer'î dersiyle talebeye mahkemede bu belgelerin nasıl düzenleneceği öğretilmekteydi. Muallimhâne-i Nüvvâb'dan mezun olan kişilerin şer'îye mahkemelerinde istihdam olunmaları ile ilgili sadârete hitaben yazılan 1869 tarihli bir belgede, bu dersten bahsedilerek; okulda sakk dersinin yalnız teorik olarak ("ilmîsi") öğretildiğinden, bunun pratiğinin öğretilmesinin ise ("amelîsi") talebenin ancak şer'î mahkemelerde istihdam olmaları ile mümkün olabileceğinden bahsedilmekte ve bu yönde tavsiyede bulu-

33 *Agb.*, İMMA, MD., 1999, md. 11.

34 *Agb.*, İMMA, MD., 1999, md 12

35 Ahmed Akgündüz, "Dürerü'l-Hükkâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul 1994, s. 27.

36 Şükrü Selim Has, "Mültekâ'l-Ebhur", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 31, İstanbul 2020, s. 549.

37 *Agb.*, İMMA, MD., 1999.

38 Mehmet Erdoğan, "Sakk", *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, Ensar Yayınları, İstanbul 2013, s. 492.

nulmaktaydı. Bu belgede her yıl üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıf naibi olmak üzere yaklaşık otuz mezun veren Muallimhâne-i Nüvvâb'dan mezun olanların ülkenin çeşitli yerlerinde istihdam edilmeleri gerektiği belirtilmekte ancak bunun önündeki engelin yine kadı adaylarının pratik eksikliği olduğu itiraf edilmektedir. Buna göre okuldan mezun olan naiplerin ve icazetli hoca efendilerin, İstanbul'daki şer'î mahkemelerde maaşlı bir şekilde staj yaparak "sakkin amelîsini ve amelîyyât ve fûrûât-ı lâzime-i sâireyi" tahsilden sonra niyabete gönderilmeleri istenmekteydi³⁹. Meşihat makamının bu tespiti aslında Muallimhâne-i Nüvvâb'ın açılış sebeplerinden biri olan kadı ve naip adaylarındaki pratik eksikliği sorununun, okulun açılışından on dört yıl sonra dahi hâlâ devam ettiğini göstermektedir:

Kuruluşundan itibaren aynı ders programıyla eğitimine devam eden Muallimhâne-i Nüvvâb'ın ders programına sonradan Mecelle de eklendi. Bu gelişme, şer'î mahkemelerle birlikte nizamiye mahkemelerine de eleman yetiştirmesi beklenen Muallimhâne-i Nüvvâb için önemli bir adımdı. Böylece kadı adayları klasik muamelat fıkıhına ek olarak yürürlükte olan kanunlara da vakıf olabileceklerdi. Nitekim 1864'ten itibaren şer'î mahkemelerle birlikte çalışan nizamiye mahkemelerinin eleman ihtiyacı iyice artmakta, bu mahkemelere eleman yetiştiren Muallimhâne-i Nüvvâb mezunlarının hem sayısı hem de mesleki bilgileri mahkemelerin ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmaktaydı. Şeyhülislamın sadârete yazdığı bir mektupta talebenin "kavânin-i adliyyeye kesb-i ittılâ'etmeleri için Muallimhâne-i Nüvvâb'ın usûl-i tedrisiyyesinin ıslâhı ve tevsi'i, umûr-ı zarûriyyeden olduğu" belirtilmekte, bu gerekçeden dolayı muallimhanenin yeni ders ve muallimlere ihtiyacı olduğu ifade edilmektedir⁴⁰. Muallimhâne-i Nüvvâb, açıldıktan bir yıl sonra 26 Nisan 1855 tarihinde yalnız tek bir mezun verebildi. Okulun ilk mezunu olan Osman Fehmi Efendi daha sonra Mahkeme-i Temyiz Hukuk Reisliği görevine kadar yükseldi⁴¹.

II. MEKTEB-İ NÜVVÂB (1885-1908)

Muallimhâne-i Nüvvâb'ın müfredatı ve kadrosu genişletilerek, okulun ismi 1885'te Mekteb-i Nüvvâb olarak değiştirildi⁴². Öğrenci sayısı elliden doksana çıkarılıp, fıkıh, ferâiz ve fenn-i sakk derslerinin yanı sıra i'lâm, inşâ, hüsn-i hat, imlâ ve hesap gibi dersler de müfredata eklendi⁴³. Bu yeni derslere ek olarak birinci sınıfta

39 BOA., İrade Dahiliyye (İ.DH.), 599/41799, 01 Recep 1286/ 7 Ekim 1869.

40 BOA., İrade Dahiliyye (İ.DH.), 882/70318, 15 Cemaziyelahir 1300/ 23 Nisan 1883.

41 İlmiye Salnâmesi, s. 688.

42 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 282.

43 *Mekteb-i Nüvvâb İçin Müceddeden Kaleme Alınan Ta'limat*, Yayınevi ve yer yok, 9 Safer 1301/ 9 Aralık 1883, md.7. (Kitapçık hâlinde Milli Kütüphane'de bulunmaktadır); Yurdakul, *agm.*, s. 242-243.

Sirâciyye⁴⁴ ve ikinci sınıftan dördüncü sınıfa kadar ise Cerîde-i Ferâiz⁴⁵ eserlerinin okutulması kararlaştırıldı. Ayrıca haftada iki kez Mecelle dersinin yapılması, Çatalcalı Ali Efendi'nin ya da diğer şeyhülislamların fetvalarının uygulamalı bir şekilde işlenmesinin gerekliliği üzerinde duruldu⁴⁶. Bu düzenlemelerle beraber yapılan bir diğer yenilik, üst düzey ilmiye mensuplarının çocukları olan zâdegânın mektebe imtihansız alınması usulünün kaldırılmasıydı⁴⁷. Nitekim hatıralarında 1913 yılında Medresetü'l-Kudât imtihanlarını kazanarak okula kabul edildiğini anlatan Ragıp Efendi'nin, bir öğrenci olarak zâdegân hakkındaki fikirleri, o zaman için bu sınıf hakkındaki kanaatin pek de olumlu olmadığını göstermekteydi: “*Hükkâm ve kadılar İstanbul'da ârâm-sâz-ı sefâhât olduklarından (sefâhât içinde oturduklarından), mahall-i kazâlarına vekil göndermek üsûlünü i'tiyâd etmişler (adet edinmişler) ve bu yüzden kadılara nâib nâmı verilmiş ve adliyenin ıslahı için açılan mektebin ismi de Mekteb-i Nüvvâb tesmiye edilmişti. Bu mektebe zâdegân iltimâs edilir, ashâb-ı zekâ medrese köşelerinde kalırdı*”⁴⁸. Okuduğu dönemde (1913'ten sonra) Medresetü'l-Kudât'ta zâdegân sınıfının çoktan kaldırıldığı düşünülürse, Râgıp Bey'in kendi dönemiyle ilgili değil de okulun daha eski günlerine ait bilgi verdiği açıktır.

Tanzimat döneminin eğitim alanındaki en bariz özelliği geleneksel medreseler yanında batılı tarzda eğitim veren, sınıf geçme sistemleri ve müfredatları önceden programlanmış okulların açılmaya başlanmasıydı. Başından beri klasik medreseden çok, modern okul karakterinde olan Muallimhâne-i Nüvvâb'ın adının Mekteb-i Nüvvâb'a dönüştürülmesi, okulun eski okul anlayışından farklı olduğu iddiasını daha da güçlendirmekteydi. Her ne kadar sonradan bu isim “medrese”ye dönüştürülecek olsa da bu değişikliği zamanın şartları içinde ele almak gerekir; 1880 yılında açılan ve bugünkü İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinin temeli olan Mekteb-i Hukuk'un, Muallimhâne'ye bir rakip olabileceğinin düşünülmesi isim değişikliğine gidilmesinin nedeni olabilirdi. Okulun adının mektebe dönüştürülmesi, Muallimhâne-i Nüvvâb'ı bir hukuk mektebi olmaya bir adım daha yaklaştırmayı amaçlamaktaydı.

III. MEKTEB-İ KUDÂT (1908-1909)

Tanzimat sonrasının okullaşma sürecinde açılmış olan Mekteb-i Nüvvâb'ın ismi 1908'de Mekteb-i Kudât olarak değiştirilip, aynı yıl nizamnamesi de kaleme alındı⁴⁹. Mekteb-i Kudât bir yıl sonra 1909 yılında Medresetü'l-Kudât adını alacak, ni-

44 el-Feraizü's-Siraciyye; Muhammed es-Secâvendî'nin (ö.1200) miras hukuku ile ilgili eseridir.

45 Cerîde-i Feraiz; Sâlih Efendi'nin İslam miras hukuku ile ilgili eseridir.

46 Mekteb-i Nüvvâb İçin Müceddeden Kaleme Alınan Ta'limat, md.8.

47 İMMA, MD., 1915/ 1016, 11 Recep 1326/ 9 Ağustos 1908.

48 Başkatipzade Râgıp Bey, *Tarih-i Hayatım: Tahsil-Harp-Esaret-Kurtuluş Anıları*, Kebikeç Yayınları, Ankara 1996, s. 40.

49 Uzunçarşılı, age., s. 282.

zamnâmesi de ileride bazı değişikliklerle Medresetü'l-Kudât Nizamnâmesi olarak düzenlenecektir.

Mekteb-i Kudât nizamnamesinin birinci maddesi şöyleydi: “*Makâm-ı Meşhât-ı İslâmiyye’ye merbût olup, hükkâm-ı şer’i menşe’ olan Muallimhâne-i Nüvvâb’ın dersleri, sınıf-ı hükkâmın ma’lûmât-ı mukteziyye-i şer’iyye ve hukûkiyyeyi tahsil ve iktisâb eylemelerine medâr olmak üzere tevsi’ ve nâmı Mekteb-i Kudât’a tahvil edilmiştir*”⁵⁰. Buna göre Mekteb-i Nüvvâb’ın programı hem şer’i hem de hukuki derslerin öğretildiği bir okul olabilmesi için daha da genişletilmekte, okulun ismi de resmen Mekteb-i Kudât’a dönüştürülmekteydi. Nizamnamenin ikinci maddesine göre okula giriş imtihanla olacaktı ve okulda eğitim ücretsizdi. Burada eğitimlerini tamamlayıp diplomalarını alanlar Meclis-i İntihab’ın tayiniyle derecelerine göre bütün şer’i hizmetlerde istihdam edilebilecekleri gibi Mekteb-i Hukuk mezunlarının sahip olduğu imtiyazlara da sahip olabileceklerdi⁵¹. Bu son kısım, yani Mekteb-i Kudât mezunlarının Mekteb-i Hukuk mezunlarının sahip olduğu hak ve imtiyazlara sahip olmaları hükmü, genel bir kabul görmemiş olacak ki bu hususta kurumlar arasında bazı yazışmalara rastlanmaktadır. 1909 yılının başında Maarif Nezareti, Mekteb-i Hukuk mezunlarının Mekteb-i Kudât mezunlarıyla aynı haklardan yararlanması konusu çerçevesinde, Mekteb-i Hukuk Müdürlüğüne bir yazı gönderdi. Yazıda Mekteb-i Hukuk muallimlerinin Mekteb-i Kudât derslerini tedkik edip, değerlendirmeleri istenmekteydi.⁵² Yine aynı sırada Şeyhülislamın Sadrazama yazdığı bir mektupta, Encümen-i İlmiyye tarafından gündemde olan ıslahatların bir parçası olarak Mekteb-i Kudât hakkında düzenlenen nizamname layihasının, Bâb-ı Âli’de tetkik edilmesi için Şûra-yı Devlet’e gönderileceğinden bahsedilmekteydi. Adliye Nezareti, Mekteb-i Kudât ders programının Mekteb-i Hukuk derslerinin bir kısmını içerdiğini, ancak mezunlarının çalışma imkânları bakımından birbirlerinden farklılıkları olduğunu, durumun daha iyi anlaşılması için Mekteb-i Kudât ders programının kendilerine gönderilmesini talep etmekteydi. Mekteb-i Kudât müdüriyeti ise Adliye Nazırlığına gönderdiği cevapta, bu okula gelenlerin zaten on beş yıllık medrese eğitiminden sonra müsabaka imtihanıyla seçildiklerini ve bu şekilde emsalleri olan öğrencilerden üstün olduklarını ispatladıklarını belirterek, fıkıh ilmi ile beraber kanunları, diğer şer’i ve resmî kitabeti de tahsil etmiş olan mezunlarının, Mekteb-i Hukuk mezunlarının sahip oldukları kanuni haklardan istifade etmelerinin hem kamu yararı hem de hikmet-i hükümetin bir gereği olduğunun ısrarla üzerinde durmaktaydı⁵³. Verilen bu cevaba Adliye Nezareti pek de sıcak bakmadı. Mekteb-i

50 “Mekteb-i Kudât Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname Layihasıdır”, (Buradan itibaren Mekteb-i Kudât Nizamnamesi olarak geçecek.) *BOA., Şûra-yı Devlet (ŞD)*, 225/13-1, 14 Şevval 1327/ 29 Ekim 1909.

51 *BOA., ŞD*, 225/13-2.

52 *BOA., Maârif Nezâreti Mektûbi Kalemi (MF.MKT)*, 1106-20, 20 Safer 1327/ 13 Mart 1909.

53 *BOA., Maârif Nezâreti Mektûbi Kalemi (MF.MKT)*, 1114/8, 15 Rebiulevvel 1327 / 06 Nisan 1909.

Kudât'ta, Mekteb-i Hukuk'ta okutulan derslerin yalnızca bir kısmının okutulduğu belirtilerek, mahkemelerde görev alacak bütün görevlilerin özellikle ceza ve ticaret ile ilgili kanunları çok iyi bilmelerinin zorunluluğu üzerinde duruldu. Ayrıca Mekteb-i Hukuk mezunlarının dava vekilliği gibi istisnai bir görevlerinin olduğu, buna karşın Mekteb-i Kudât mezunlarının da kendilerine has imtiyazlarının olduğu, dolayısıyla her iki mektebin kendi alanında kalıp adliye teşkilatına eleman yetiştirmesinin daha uygun olacağı belirtildi⁵⁴. Adliye Nezaretinin bu yönde görüş bildirmesi ile Mekteb-i Kudât nizamnamesindeki bu hükmün, bir yıl sonra yürürlüğe girecek olan Medresetü'l-Kudât nizamnamesinden çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Ancak ileride nizamiye mahkemelerinde çalışacak kadı ve hâkim ihtiyacından dolayı Medresetü'l-Kudât mezunları, uygulamada Mekteb-i Hukuk mezunları ile eşit kabul edildiler⁵⁵.

Mekteb-i Kudât'ta müdür dışındaki çalışanların Meşihat tarafından, müdürün ise doğrudan Padişah tarafından atanması hükmolundu⁵⁶. Okula müsabaka usulüyle kırk kişi alınacaktı. Okulun öğretim süresi beş yıldır⁵⁷. Mekteb-i Kudât'ın ders sayısı Muallimhâne-i Nüvvâb dönemine kıyasla bir hayli arttırıldı. Fıkıh derslerine ek olarak birçok hukuk dersi programa alındı. Mekteb-i Kudât'ta işlenmesi uygun görülen dersler şunlardı: Dürer, Mecelle, Sakk-i şer'î, Feraiz ve Defter-i kassâm, Arazi Kanunu, Teşkil-i mehâkim, Hukuk Muhâkeme Usulü, İcrâ Kanunu, Ceza Kanunu, Ceza Muhakemeleri Usulü, Tanzîm-i i'lâmât-ı hukukiyye ve cezâiyye, Ticaret-i Beriyye Kanunu, Ticaret-i Bahriyye Kanunu, Kitabet-i resmiyye ve Hukuk-u düvel⁵⁸.

Mekteb-i Kudât mezunları yalnızca şer'î mahkemelerde değil, nizamiye mahkemelerinde de görev yapacakları için iyi bir hukuk bilgisi altyapısına sahip olmaları ve mevzuattaki bütün kanunlardan haberdar olmaları gerekmektedir. Bu yüzden Meşihât ve diğer ilgili devlet kurumları, okulun gelişmesi için gerekli adımları attı. Ancak müfredata koyulan bütün hukuk derslerine rağmen Mekteb-i Kudât'ta hâlâ en önemli dersin *Dürer* olduğu, sınıf geçme ve mezuniyet imtihanlarında şart koşulan azami ve asgari puan şartlarından anlaşılmaktadır⁵⁹.

54 BOA., MF.MKT, 1114/8.

55 *Hükkâm ve Me'murîn-i Adliyyenin İntihablarına Mütedâir Nizamnâmenin Yirmi Dokuzuncu Maddesi Mucibince Mekteb-i Hukuk ve Kudat Mezunlarının Hıdemât-ı Adliyyeye Kable'l-Kabul Tabi Tutulacakları Kuyud ve Şeraiti Mübeyyin Talimatnâme*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1329/1911. Yirmi yedi maddelik bu talimatnâmede Adalet teşkilatına girmek isteyen Mekteb-i Hukuk ve Mekteb-i Kudât mezunlarının nasıl imtihan edileceği ve bu imtihanlarda başarılı olanların Adliye dairelerinde staj eğitimi görmeleriyle ilgili esaslar anlatılırken her iki okul mezunları eşit seviyede kabul edilmiştir.

56 *Mekteb-i Kudât Nizamnamesi*, md. 3, 4.

57 *Ağb.*, md. 11, 13.

58 *Ağb.*, md.18.

59 *Ağb.*, md. 19, 20. Buna göre Dürer dersinin en yüksek puanı 20, en az puanı 10'du. Diğer bütün derslerde ise en yüksek puan 10 ve en düşük puan 3'tü. Öğrenci, imtihanda Dürer'den 10 puanın altında alıp, diğer derslerinin ortalaması da 3 puanın altında olursa, sınıf geçme veya mezuniyet

Okulda ölçme ve değerlendirmenin ise şu şekilde uygulanması kararlaştırıldı: Yıl sonunda en fazla iki dersten başarısız sayılan öğrenci, gelecek öğretim yılının ilk ayında bir kereliğine açılacak bütünleme imtihanına girme hakkı kazanacaktı. Mezuniyet ve sınıf geçme imtihanları o dersin öğretmeni ve o alanda uzman iki kişi tarafından yapılacaktı. Mezuniyet imtihanı aleni olarak yapılacak ve Meclis-i İntihâb'dan iki kişi de imtihanda hazır bulunacaktı. Talebenin imtihanlara rahatlıkla çalışıp hazırlanabilmesi için her dersin imtihanı üç gün ara ile gerçekleştirilecekti. Sınıf geçme ve mezuniyet imtihanlarında öğrenciye yalnızca o öğretim yılında okutulan derslerden soru sorulacaktı. Dürer imtihanında ise öğrenciye önce sorumlu olacağı konu gösterilip çalışması için iki saat süre verilecek, sonra bu konudan imtihan edilecekti. Dürer dışındaki sözlü imtihanlar “fevri” yani konular önceden söylenmeden soru-cevap şeklinde uygulanacaktı. Sınıfını iki sene üst üste geçemeyenler ve mezuniyet imtihanına üç kere girip başarısız olanların kayıtları silinecekti. Mezuniyet imtihanında başarılı olanlara derecelerinin yazıldığı ruûsları yani diplomaları, muallimlerce ve Meclis-i İntihâb-ı Hükûmca tasdik edilerek, üzerine Şeyhülislam tarafından “Kabul Olunmuştur” ibaresi yazılıp mühürlenerek verilecekti. Bu aşamada kadı adaylarından Şeriat’a ve Kanun-ı Esasî’nin hükümlerine aykırı hâl ve harekette bulunmayacaklarına dair yemin etmeleri de istenmekteydi⁶⁰.

IV. MEDRESETÜ’L-KUDÂT (1909-1924)

1909’a gelindiğinde okulun adının üçüncü kez değiştirildiğini, Mekteb-i Kudât adının Medresetü’l-Kudât’a dönüştürüldüğünü görüyoruz. Nizamnamesi de Mekteb-i Kudât Nizamnamesi’nde yapılan bazı değişikliklerle yeniden kaleme alınarak 1909’da yürürlüğe girdi⁶¹. Okul daha önce olduğu gibi yine padişahın tayin ettiği bir müdürle idare olunacaktı⁶².

Okulun adının Medresetü’l-Kudât olarak değiştirilmesi, o yıllarda gündemde olan eğitimde reform ve medreselerin ıslahı gibi tartışmaların yaşandığı bir

imtihanında başarısız sayılacaktı. Dürer’den 18 puan alıp, diğer derslerinin ortalaması 9 puan olan öğrencinin notu “Aliyyül a’lâ”, Dürer’den 16 alıp, diğer derslerinin ortalaması 8 puan olan öğrencinin notu “A’lâ” ve Dürer’den 12 alıp, diğer derslerinin ortalaması 6 olan öğrenci “Kari-bu’l-a’lâ” olarak kabul edilecekti.

60 *Ağb.*, md. 25.

61 “Medresetü’l-Kudât Nizamnamesi”, *Düstur*, II. Tertip, C. 6, Matbaa-yı Âmire, Dersaadet 1289, s. 146-150. Medresetü’l-Kudât nizamnamesi 10 Safer 1332’de *Takvîm-i Vekâyi* gazetesinde yayınlanarak ilan edildi. Birî geçici, biri de ta’dil edilmiş yirmi üç maddeden oluşmaktadır. Bu maddeler dört bölüm altında sıralanır: Birinci bölüm Medresetü’l-Kudât’ın idaresi hakkındadır; idarecilerin ne şekilde göreve getirileceğinden, görevleri ve sorumluluklarından bahseder. İkinci bölümde ise öğretmenlerin nasıl atanacakları ve görevleri anlatılır. Üçüncü bölümde öğrencilerin okula kabul şartları ve görevleri sıralanır. Dördüncü bölümde ise hangi derslerin okutulacağı ve imtihanların nasıl yapılacağından söz edilir. Eylül 1923’te bazı maddelerinde değişiklik yapılsa da 1924’te okul kapatılıncaya kadar yürürlükte kalmıştır.

62 *Medresetü’l-Kudât Nizamnamesi*, md. 1.

dönemde gerçekleşmişti. Bilindiği üzere medrese bütün Müslüman toplumlarda öncelikle dinî eğitim-öğretimin çeşitli seviyelerde yapıldığı bir kurumu ifade etmekteydi. Medrese kelimesinin geleneksel dinî eğitimi çağrıştırdığı ve Mekteb-i Kudât'ın böyle bir iddiasının olmadığı bir dönemde, okulun adının medrese olarak değiştirilmesi dikkat çekicidir.

II. Mahmud ve II. Abdülhamid zamanında eğitim alanında ıslahat ve yenilikler yapılmış, İslâh-ı Medaris komisyonu kurulmuş, geleneksel medrese yapısı dışında mektep tarzında yeni okullar açılmıştı. Darülhilafe çatısı altında toplanan bu yeni mekteplerle beraber, Medresetü'l-eimme ve'l-hutabâ, Medresetü'l-vâizîn, Medresetü'l-mütehasssîn, Medresetü'l-hattâtîn gibi ihtisas okulları kuruldu. Bütün bu okullaşma çabaları içinde geleneksel medreselerin ıslahı ihmal edilmişti⁶³. Klasik medreselerden farklı olmasına rağmen bu okullar medrese diye isimlendirildi. Medreseler bir bütün olarak ıslah edilemese de bu ihtisas okulları ile medrese-mektep rekabetinde medreselerin lehine bir adım atıldı. Medreselerin ıslahı ile ilgili dönemin gazete ve dergilerinde yazılar yazan Ahmed Şirani, Mekteb-i Kudât'ın isim değişikliği ile ilgili kaleme aldığı yazısında, okula medrese isminin verilmesini doğru ve gerekli bulmakta, Mekteb-i Kudât'ın kaliteli eğitiminin temelinde mezunlarının medrese geleneğinden aldıkları eğitimin, özellikle de Arapça eğitiminin olduğunu ifade etmekteydi. Ona göre medreselilerin mekteplilere olan bu üstünlüğü dolayısıyla ve medreselerin hatırasını yad etmek amacıyla okulun adı medrese olmuştu⁶⁴. Adının Medrese-i Kudât yerine Medresetü'l-Kudât olarak seçilmesi, yani Türkçe ifadesi yerine Arapça ifadesinin kullanılmasının nedeni ise okulun Arapça eğitimine ve Mekteb-i Hukuk gibi okullara olan üstünlüğüne vurgu yapmak içindi⁶⁵.

A. Okula Kabul Şartları

Medresetü'l-Kudât'a giriş için ilk şart Müslüman olmaktı. Diğer hukuk mekteplerine giriş için böyle bir şart mevcut değilken, mezunları öncelikle şer'î mahkemelerde kadı olarak görevlendirilecek bu okula doğal olarak gayrimüslim talebe alınmayacaktı. Ayrıca bu okulda okumak isteyen öğrencilerin yaşları yirmi ilâ otuz beş yaş arasında olacaktı. Medresetü'l-Kudât'a girebilmek için giriş imtihanında başarılı olmak gerekmekteydi⁶⁶.

Bunlara ek olarak okula kabul edilmek için adayın ahlak ve davranış bakımından çevrede iyi olarak tanınması, orijinal ifadesi ile "hüsn-i hâl ashâbından olması" ve cinayet ve namusa karşı işlenmiş fiiller gibi suçlardan hüküm giymemiş olması

63 Mehmet İpşirli, "Medrese", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara 2003, s. 327-333.

64 Ahmed Şirânî, "Mekteb-i Kuzât yahut Medresetü'l-Kuzât Binâ-i Cedîdî", *Beyânü'l-Hak*, S.158, 23 Nisan 1328, s. 2806.

65 Akiba, *agm.*, s. 153.

66 *Medresetü'l-Kudât Nizamnamesi*, md. 1, 7, 8.

gerekmekteydi⁶⁷. Okula kabulde kadı adaylarının gerek ilmi altyapılarının gerekse ahlaki yapılarının sağlam olması yönündeki bu hassasiyet, devletin kadılık kurumuna, bunun sonucu olarak da Medresetü'l-Kudât'a verdiği önemin bir göstergesiydi.

Daha önce Mekteb-i Nüvvâb ya da Mekteb-i Kudât'ta okumamış, medreseden yetişip hâlihazırda kadı veya naiplik yapanların bu okula girişleri için de farklı bir düzenleme getirildi. Bu kadı ve naip, son sınıf mezuniyet imtihanına girerek aldıkları puanlara göre Medresetü'l-Kudât mezunları hükmünde sayılacaklardı⁶⁸. Mesbûkîn denen bu kadı ve naip, ileride okulun eğitim seviyesindeki gerilemenin sebeplerinden biri olarak görülecek ve kurulan ıslahat encümeninin raporunda bu uygulamadan vazgeçilmesi istenecekti⁶⁹.

B. Okula Giriş İmtihanları ve Muallimler

Muallimhâne-i Nüvvâb zamanında sözlü olarak yapılan giriş imtihanı Medresetü'l-Kudât'ta yazılı sınav hâline dönüştürüldü. İmtihanın sarf, nahiv, mantık, belâgat, fıkıh usulü, akâid, kelim, hüsn-i hat, kitabet, İslam tarihi, Osmanlı tarihi, Osmanlı coğrafyası ve hesap derslerinden yapılması ve adaylara sekiz saat süre verilmesi kararlaştırıldı⁷⁰. Bu anlamda Medresetü'l-Kudât giriş imtihanının, sınav konularının çokluğu ve sınav süresinin uzunluğu nedeniyle zor bir imtihan olduğu düşünülmektedir. Nitekim Başkâtıpzade Râgıp Bey'in hatıralarında yer alan bilgiler de bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Râgıp Bey hatıralarında, 1913 yılı Mayıs ayında Medresetü'l-Kudât giriş imtihanlarına katıldığından bahsederek bu imtihanı şöyle anlatmaktadır:

“Bu mektebe duhûl için ehliyetname ve İlm-i Kelam okuduğuna dair bir vesika-i resmîye ile evvela duhûliye imtihanına girebilmek için kaydolunurdu. Bu kayıt hitâma erince, yevmiye otuz-kırk efendi tahrîrî imtihan olunur. Bu imtihanda Arapça Dürer'den bir ibare yazılır, (yapılması gereken) bu ibareyi tahrîk etmek, tahlîl etmek, manâ vermek, mefhûm ve tercüme etmek, kezâ bu ibâreden sarf, nahiv, mantık, meânî, beyan, bedî', akâid, fıkıh, usul-i fıkıh ilimlerinden üçer suâle cevap verip yazmaktır. Bu imtihana beş-altı yüz, bin efendi girip, bunlardan yüz, yüz elli kişi kazanır, bilahare bu kazananlar arasında da “temyîz imtihanı” namını taşıyan şifahî bir imtihan da yapıp otuz kırk efendi Mekteb-i Kudât'ı kazanarak dilşâd ve bermurâd olurlardı ki, bu mektebi kazanabilmek pek büyük bir şeref ve liyakat idi.”⁷¹

67 *Medresetü'l-Kudât Nizamnamesi*, md. 7; “Medresetü'l-Kudât Tâlimat-ı Dâhiliyesi”, İlmiye Salnâmesi, Matbaa-yı Âmire, Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliyye 1334, s. 683, md. 2.

68 *Medresetü'l-Kudât Nizamnamesi*, geçici madde (8. ve 9. md. arasında).

69 Islahat Encümeni'nin raporu için bkz. bu çalışmada “Medresetü'l-Kudât'ta Islahat Çabaları”.

70 *Medresetü'l-Kudât Nizamnamesi*, md. 10.

71 Râgıp Bey, *age.*, s. 41.

Kendisinin de yirmi üç yaşında bu şerefe nail olduğunu Allah'a hamdederek belirten Râgıp Bey, yazılı imtihandan sonra bir de sözlü imtihan yapıldığından söz etmektedir. Oysa okulun Nizamnamesi'nde giriş imtihanının nasıl yapılacağı ayrıntıları ile anlatıldığı hâlde sözlü bir imtihandan bahsedilmemekteydi. Bu noktadan hareketle, medresenin artık iyice popülerleştiği ve okul yönetiminin, yüzlerce kişiyi bulan başvuru sayısını otuz-kırk kişiye indirebilmek için sonradan sözlü bir imtihan daha ihdas ettiği düşünülebilir.

Medresetü'l-Kudât'ta öğretim süresi dört yıldır. Okulun her sene 15 Şevval'de açılması ve derslerin Cemaziyelahir'in başında (yedi buçuk ay sonra) tatil edilerek okula giriş, sınıf geçme ve mezuniyet imtihanlarına başlanması kararlaştırılmıştı⁷². Ders süresinin bir saat olması ve okulda günde üç veya dört saat ders yapılması da karara bağlanan diğer konulardır. Her öğretim yılı sona erdiğinde, o yılın derslerinden, yıl sonu imtihanlarının yapılması gerekmektedir⁷³. Öğrenciler her şeyden önce okula devam etmek ve derslere zamanında girmekle yükümlü idiler⁷⁴. Öğrencilerden ayrıca dersin gerektirdiği ödev ve sorumlulukları yerine getirmeleri⁷⁵, medrese içinde adaba uygun davranmaları ve okul yönetmeliğine uygun hareket etmeleri de beklenmekteydi. Okul dışında da vakur ve haysiyetli bir tarzda yaşamaları istenmekteydi⁷⁶.

Geçmişte ya da hocalık yaptıkları dönemde önemli görevlerde bulunan birçok devlet adamı ve ilim erbabı Medresetü'l-Kudât'ta muallimlik yapmıştır. Bunlar arasında ilmiye sınıfının ileri gelenleri, üst düzey bürokratlar, milletvekilleri, yüksek mahkemelerin başkan ya da üyeleri, İstanbul'daki yüksek mekteplerin ve selâtin camilerin dersiamları, meşhur yazarlar ve hattatlar bulunmaktaydı. İlmiye Salnâmesi'nde Medresetü'l-Kudât'ta müderrislik yapmış yirmi üç kişi hakkında bilgi mevcuttur. Bu hocalar gerek geçmişte gerekse müderrislik yaptıkları dönemde bulundukları önemli görevlerle dikkat çekmekteydiler. Bunlar arasında ilmiye sınıfının ileri gelenleri, üst düzey bürokratlar, milletvekilleri, yüksek mahkemelerin başkan ya da üyeleri, İstanbul'daki diğer yüksek mekteplerin ve selâtin camilerin dersiamları, meşhur yazarlar ve hattatlar bulunmaktaydı. Kurulduğu günden beri kadılar okulunun en önemli ve vazgeçilmez dersi sayılan Dürer'in okutulmasından sorumlu müderrislerin ilki Fetva Emini Ali Rıza Efendi idi. Okulun bir diğer Dürer hocası İstanbul Kadısı Abdül-Feyyaz Efendi idi. Yine Fetvahane'nin i'lâmât mümeyyizlerinden Ahmed Hamdi Efendi ile aynı yerde i'lamat-ı şer'îye memuru olan Yusuf Dehrî Efendi de Dürer müderrislerindendi. Yusuf Dehrî Efendi aynı zamanda huzur-ı hümayun muhatablarından ve ramazan ayında Padişah huzurunda yapılan ve dönemin önde gelen alimlerinin katılıp ilmi tartışmalar yaptıkları meclisin

72 Medresetü'l-Kudât Nizamnamesi, md. 9.

73 Medresetü'l-Kudât Talimat-ı Dâbiliyyesi, md. 24, 25.

74 Medresetü'l-Kudât Nizamnamesi, md. 11.

75 Medresetü'l-Kudât Talimat-ı Dâbiliyyesi, md. 23.

76 Medresetü'l-Kudât Nizamnamesi, md. 11.

üyesi idi. Fatih Camii ve Süleymaniye Medreselerinin mücîz yani icazet vermeye yetkili dersiamlarından. Medresetü'l-Kudât müfredatında haftalık ders sayısı bakımından ikinci ders olan Mecelle'nin talimi için görevli müderrislerden biri Adliye eski Nazırı Haydar Efendi idi. Haydar Efendi aynı zamanda tatbikat-ı şer'îye dersine de giriyordu. Diğer Mecelle hocalarının görevleri de şunlardı: Şer'î Temyiz Mahkemesi eski üyesi Mustafa Rıza Efendi, Üsküdar Kadısı Hasan Lutfi Efendi ve Medresetü'l-Kudât Müdür Muavini Şakir Bağdâdi Efendi⁷⁷.

İleride “Dersler” başlığı altında hakkında bilgi verilecek olan sakk-i şer'î ve defter-i kassâm dersleri, Evkâf-ı Hümayun Mahkemesi kadılığında Tanzim-i i'âmât-ı Şer'îye Müdürü olan Hâlis Efendi tarafından verilmiştir. Ahkâm-ı evkâf dersi, kendisi de Medresetü'l-Kudât'tan mezun olan ve Bâb-ı Fetvâ Memurin Kalemi memurlarından Sâbir Efendi tarafından, arazi kanunu, Darü'l-Hilafe ve Darü'l-Fünun medreselerinden mezun Hayreddin Efendi tarafından, hukuk muhakemeleri usulü ve icra kanunu dersleri Mahkeme-i Temyiz Hukuk Reis-i Evveli Şevki Beyefendi tarafından, i'âmât-ı hukukiye dersi Tedkikât-ı Şer'îye Meclisi üyelerinden Münîr Efendi tarafından, ceza kanunu, Galatasaray Mekteb-i Sultanisi öğretmenlerinden Rıfat Bey tarafından, usul-i muhakemât-ı cezaiye ve sulh kanunu ile idare hukuku dersleri Yozgat mebusu ve eski Emniyet Genel Müdürü Şakir Beyefendi tarafından okutulmuştur. Çeşitli mahkemelerde azalık ve Mülkiye Mektebi'nde Mecelle öğretmenliği yapan Kemal Âtîf Bey devletler hukuku'nu, Evkaf-ı Hümayun hukuk müşaviri Seniyyüddin Bey, ticaret-i berriye ve bahriye derslerini, eski Mahkeme-i Temyiz Hukuk Reisi Ali Rıza Bey tanzîm-i i'âmât-ı cezaiye, tatbikât-ı hukukiye, cezâiye ve ticâriye derslerini, Maliye Nezareti eski Müsteşarı Hasan Tahsin Bey iktisat dersini okutmuştur⁷⁸.

Meşhur yazar, şair ve Darülhilâfe Medresesi müderrislerinden Tâhirülmevlevî de Medresetü'l-Kudât'ta hocalık yapmıştır. Hatıralarında, bu medreseye 1919 (Eylül 1335) yılında altı yüz kuruş maaşla kitâbet-i resmiye muallimi olarak tayin olduğunu ve okul kapatılana kadar da bu görevi sürdürdüğünü anlatır. Tâhirülmevlevî ileride okulun ıslahı için oluşturulan komisyonda görev yapmış ve okul hakkında bu komisyonun hazırladığı mazbatayı kitabet hocası olduğu için bizzat kaleme almıştır. Sözü edilen mazbatayı daha sonra kendi çıkardığı gazete olan Mahfil'de yayınlamıştır⁷⁹. Dava vekili (avukat) İshak Muammer Bey ilm-i hukuka giriş, Fetvahane'de Mektubî Mühimme katibi meşhur Hattat Mehmed Aziz Efendi ve Med-

77 *Darü'l-Hilafeti'l-Âliyye Medresesi Nizamnamesi ve Medresetü'l-Kudât Nizamnamesi*, Evkaf-ı İslamiyye Matbaası, İstanbul 1338-1340, sayfa yok. İki nizamname birlikte basılmıştır. Medresetü'l-Kudât'ta görev yapmış müderrislerin listesi Medresetü'l-Kudât Nizamnamesi'nin sonunda yer almaktadır.

78 *Darü'l-Hilafeti'l-Âliyye Medresesi Nizamnamesi ve Medresetü'l-Kudât Nizamnamesi*, sayfa yok.

79 Tâhirülmevlevî, *Matbuat Alemindeki Hayatım ve İstiklal Mahkemesi Hatıraları*, (Haz. Nürcan Boşdurmaz), Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2012, s. 188.

resetü'l-Hattatîn müderrislerinden Hulusi Efendi (Mehmet Hulusi Yazgan) hatt-ı ta'lik derslerini okutmuşlardır. Hulusi Efendi, ta'lik hattının son ve en meşhur üstadlarındandır, aynı zamanda Medresetü'l-Kudât bünyesinde bulunan sınıf-ı mahsusta da ta'lik derslerine girmiştir⁸⁰.

Adları ilmiye salnamesinde geçmese de çeşitli biyografilerde Medresetü'l-Kudât veya Mekteb-i Nüvvâb'da bir dönem müderrislik yaptığı belirtilen kişiler de mevcuttur. Mutasavvıf ve edebiyatçı, Kefevi Dergâhı'nın şeyhi Ali Vasfî Bey (Şeyh Vasfî), Medresetü'l-Kudât'ın ismi henüz Mekteb-i Nüvvâb ve sonra Mekteb-i Kudât olduğu zamanlarda okulda inşa ve kitabet muallimliği yapmıştır⁸¹. Sultan II. Abdülhamid döneminde şeyhülislamlık yapmış olan Mustafa Hayri Efendi, bu göreve getirilmeden önce Medresetü'l-Kudât'ta müderrislik yapmıştır. Hatıralarında anlattığına göre 1911-1913 yıllarında üçüncü sınıflara en az üç yıl Tatbikât-ı Cezâiyye ve birinci sınıflara da ceza kanunu dersleri vermiştir⁸². Osmanlı ve Cumhuriyet döneminin büyük hukukçularından Ebu'ulâ Mardin 1914'te Medresetü'l-Kudât'ta müderrislik yapmıştır⁸³. Osmanlı'nın son dönem din alimi ve yazarlarından İskilipli Âtîf Efendi de 1918'de Medresetü'l-Kudât'ta hikmet-i teşriyye müderrisliği görevinde bulunmuştur⁸⁴.

C. Okulun Ders Programı

İlmiye Salnamesi'nde yer alan Medresetü'l-Kudât ders programı incelendiğinde medresede okutulacak dersler genel olarak üç ana başlık altında toplanmaktaydı. Bunlardan en önemlisi esasen okulun kuruluş amacı olan şer'î mahkemelere her bakımdan donanımlı kadılar yetiştirme hedefine yönelik fıkıh dersleri idi. Diğer grup dersler kadı adaylarına gerekli hukuk bilgisi ve kültürünü kazandıracak hukuk dersleri idi. Geri kalan dersler ise kadılık mesleği icra edilirken gerekli olacak resmî yazı yazma, mahkeme defteri tutma, güzel yazı vb. bilgi ve becerilerin öğretildiği teknik derslerdi. Buna göre Medresetü'l-Kudât'ta işlenen dersler bu üç başlık altında incelenebilir:

1. Fıkıh Dersleri

Dürer: Muallimhâne-i Nüvvâb olarak kurulduğu ilk gününden Medresetü'l-Kudât'ın sonuna kadar okulun en temel ve vazgeçilmez dersi dürer dersi idi. Bu derste Molla Hüsrev'in (ö.1480, h.885) Dürerü'l-hükkam adlı fıkıh kitabı okutulduğu için

80 *Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi Nizamnamesi ve Medresetü'l-Kudât Nizamnamesi*, sayfa yok.

81 Mustafa Özsarı, Şeyh Vasfî, Altınpost Yayınları, İstanbul 2013, s. 34.

82 Ali Suat Ürgüplü, Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Efendi'nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 114, 242.

83 Cevdet Yavuz, "Ebu'ulâ Mardin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul 1994, s. 363-364.

84 Sadık Albayrak, "İskilipli Mehmed Âtîf Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, s. 583-584.

ders de bu adla anılmıştır. Hanefi mezhebindeki muteber görüşler esas alınarak telif edilen Dürerü'l-hükkam, İslam fıkhnın ibadet ve muamelata dair bütün meselelerini toplamıştır. Asırlarca Mülteka'l-Ebhur ile birlikte Osmanlı Devleti'nin yarı resmî hukuk külliyesi olmuştur⁸⁵. Dürer, Medresetü'l-Kudât'ta haftalık ders saati en çok olan dersti. Eserin "Kitabu'n-nikah" bölümünden itibaren muamelat kısmı işlenmekteydi. Her sene muamelat kısmının dörtte biri uygulamalı olarak işlenerek, eser dört yıl sonunda bitirilmekteydi⁸⁶.

Mecelle: Tam ismi Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye olan bu eser Osmanlı Devleti'nde 1868-1876 yılları arasında bir komisyonca hazırlanan ve daha çok borçlar, eşya ve yargılama hukuku esaslarını içeren bir kanun metnidir⁸⁷. Mecelle yürürlüğe girdikten sonra Muallimhâne-i Nüvvâb'ın müfredatına girerek, hep en önemli derslerden biri olmuştur. Birinci maddesinden başlanarak, Dürer'de olduğu gibi içindeki meseleler mahkeme duruşması şeklinde işlenmekte, mezhepler arasındaki görüş ayrılıkları ve bunlardan hangisinin ne sebeple tercih edildiği ortaya koyulmaktaydı⁸⁸.

Feraiz: İslam miras hukuku kurallarını gösteren feraiz ilmi, Medresetü'l-Kudât'ta birinci ve ikinci sınıfta okutulmaktaydı. Feraiz dersinde miras hukuku hakkında bütün mezheplerin görüşleri işlenmekte, uygulamalar meseleler şeklinde ortaya koyularak, tercih edilen görüşler açıklanmaktaydı⁸⁹.

Ahkâm ve Nizamat-ı Evkaf: İslam hukukuna göre vakıflar ile ilgili hüküm ve düzenlemelerin gösterildiği bu ders son sınıfta haftada iki saat olarak işlenmekteydi⁹⁰.

Arazi Kanunu: 1858'de çıkarılan Arazi Kanunnamesi ile Osmanlı Devleti'nin geleneksel toprak sistemi İslam hukukuna uygun olarak kanunlaştırıldı ve o tarihten itibaren yürürlükte kaldı. Ders, bu kanunun öğretimini esas almaktaydı.

2. Hukuk Dersleri

Hukûk-ı İdare: Bu derste devlet idaresinin kuruluşu ve işleyişi ile ilgili kurallar işlenmekteydi. İdare hukuku son sınıfta haftada iki saat okutuldu⁹¹.

Ceza Kanûnu ve Tanzîm-i İ'lamat-ı Cezâiyye ve Hukûkiyye: Ceza Kanunu dersi ile 1858'de yürürlüğe giren Ceza Kanunu'na ilişkin esaslar anlatılmaktaydı. Tanzim-i İ'lamât-ı Cezâiyye ve Hukûkiyye dersleri ceza ve hukuk davalarında mah-

85 Akgündüz, *agm.*, s. 27-28.

86 *Medresetü'l-Kudât Talimat-ı Dâhiliyyesi*, md. 13.

87 Mehmet Akif Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, İstanbul 1991, s. 231.

88 *Medresetü'l-Kudât Talimat-ı Dâhiliyyesi*, md. 15.

89 *Medresetü'l-Kudât Talimat-ı Dâhiliyyesi*, md. 16.

90 İlmiye Salnamesi, s. 687

91 *Age.*, s. 687.

keme tarafından verilen son hükümleri gösteren belgelerin düzenlenmesini konu alıyordu. Bu derslerde mahkemenin derecesine göre (bidayet, istinaf ve temyiz) düzenlenecek ilamlar ve diğer hukuki belgelerin tanzimi konularına değinilmekteydi⁹².

Hukûk-ı Düvel: Uluslararası hukuk dersiydi. Bu derste özellikle yabancılara tanınan imtiyazların ortaya çıkışı ve bu ayrıcalıklardan doğan zararlar anlatılmakta, ders Devletler Hususi Hukukunun konularıyla birleştirilerek işlenmekteydi⁹³.

Medhal-i İlmi Hukuk: Hukuk ilmine giriş dersiydi.

Ticaret-i Berriyye ve Ticaret-i Bahriyye: Kara ve deniz ticareti hukuku dersleriydi.

İcra Kanûnu: İcra Kanunu'nun detayları ile işlendiği bir dersti.

Usûl-i Muhâkemât-ı Cezâ ve Sulh, Usûl-i Muhâkeme-i Hukûkiyye: Ceza ve sulh muhakemeleri usulü ile hukuk muhakemeleri usulü dersleriydi⁹⁴.

3. Yazı ve Uygulama Dersleri

Sakk-ı Şer'î: Muhakeme edilecek bir davada tarafların ve mahkeme heyetinin mahkemeden önce, mahkeme sırasında ve mahkemeden sonra düzenleyip yazacakları belgelerin hazırlanışı ve yazılışında uyulması gereken kuralların tamamını gösteren ilimdi⁹⁵. Sakk-ı şer'î dersinde Sakk ilminin temel prensipleri ve terimleri sınıfın dürer dersini takiben öğretilmekte, on beş günde bir, talebeden birer kadı, davacı, davalı ve katip belirlenerek bunlara bir konuda mahkeme yaptırılmaktaydı. Bu mahkemede dava ile ilgili her husus usulüne göre kaydedilerek, zabıt tutulmaktaydı. Ayrıca ayda en az bir kere bir şer'î mesele zihinde canlandırılarak, öğrencilerden meselenin dayandığı delillerin usulüne uygun olarak yazılması istenmekte, öğrencilerin yazdığı bu belgeler hocalar tarafından incelenip, tashih edilip kendilerine iade edilmekteydi⁹⁶.

Tatbîkât-ı Şer'îyye, Tatbîkât-ı Hukûkiyye, Cezâiyye ve Ticâriyye: Bu dersler, muhakeme ile ilgili uygulamaları içermekteydi. Fetva Emîni Haydar Efendi'nin Medresetü'l-Kudât'ta tatbîkât-ı şeriyye dersini okuttuğu zamana ait ders notlarına göre, tatbîkât-ı şeriyye dersi her davanın başından sonuna kadar standart olarak yapılması gereken işlemleri, resmî belgelerde bulunması gereken hususları, ilm-i şurût ve sicillat gibi konuları kapsamaktaydı⁹⁷.

92 *Medresetü'l-Kudât Talimat-ı Dâbiliyyesi*, md. 20.

93 *Medresetü'l-Kudât Talimat-ı Dâbiliyyesi*, md. 19.

94 İlmiye Salnamesi, s. 687; Medresetü'l-Kudât Talimnamesinde bu derslerin eğitim-öğretiminin nasıl yapılacağına dair bilgi bulunmamaktadır. Yalnızca haftalık ders saatleri belirtilmiştir.

95 Şevki, *Sakk-ı Adli-i Hukuki*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1327, s. 8.

96 *Medresetü'l-Kudât Talimat-ı Dâbiliyyesi*, md. 17.

97 Haydar Efendi, *Medresetü'l-Kudât Talebesi İçin Tatbîkât-ı Şeriyye Dersi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333, s. 2.

Defter-i Kassâm: Kassâmlar, vefat eden kimselerin terekelerini taksim eden şer'î memurlardı⁹⁸. Her kadılıkta bir kassam defteri bulundurulurdu. Bu deftere mirasa konu olan tereke kaydedilip bilirkişi tarafından değerleri takdir olunurdu. Daha sonra da varislerin hisseleri belirlenirdi⁹⁹. Defter-i Kassâm dersinde kassâmların tereke tespit ve taksiminde kayıt tutma usulleri incelenmekteydi. Bu dersin işleniş Şakk-ı şer'î dersinin işleniş gibiydi¹⁰⁰.

Hüsn-i Hatt-ı Ta'lik: Resmî yazışmalara özel bir yazı şekli olan ta'lik yazısının öğretimi bu dersin konusu idi. Yalnız ta'likten önce, celî denen, iri harflerle yazı yazma ve hurde denen normalden çok daha küçük harflerle yazı yazma sanatları öğretilmekteydi¹⁰¹.

Kitâbet-i Resmiyye: Bu dersin hocası, kadı adayı olan öğrencilerine resmî teşrifatı ve devlet büyüklerine hangi isim ve lakaplarla hitap edilmesi gerektiğini, bürokratik yazışmaları ve yazılı resmî işlemlerin aşamalarında gerekli yazı kurallarını uygulamalı olarak öğretmekteydi¹⁰².

Ç. Okulda Sınıf-ı Mahsus

Medresetü'l-Kudât'ta şer'î mahkemelerin yazı ve idari işlerinde istihdam edilecek nitelikli memurların yetiştirilmesi amacıyla özel bir sınıf daha açılmıştı. Ders programı, Medresetü'l-Kudât'ın diğer sınıflarında olduğu gibi muamelat konularının tamamından değil miras, vakıflar ve aile hukuku ile sınırlı tutulmuş, mesleki yazı derslerine ise fazlaca yer verilmişti. Sınıf-ı mahsûsta eğitimin bir yıl olması düşünülmüştü. Eğer gerekli görülürse iki yıla çıkarılabilecekti. Ayrıca Medresetü'l-Kudât'ın kuruluş amaçlarından biri olan "talebeye uygulama yaptırarak pratik beceri kazandırmak" gayesi bu sınıf için de hedeflenmiş, öğrencilere şer'î mahkemelerde ve ilmiye dairelerinde uygulamalı görevler verilmişti¹⁰³.

D. Okulun Binası

Medresetü'l-Kudât, 1855'te Muallimhâne-i Nüvvâb olarak ilk kuruluşunda Süleymaniye'deki Mekteb-i Edebiyye binasında eğitim-öğretime başlamıştı. Zamanla bu binanın hem ihtiyacı karşılayamaması hem de iyice eskimesinden dolayı yeni bir bina inşasına karar verildi. Tasarımı Mimar Kemaleddin Bey'e ait olan bina 1913'te tamamlanarak aynı yıl eğitim-öğretime açıldı.

98 Sait Öztürk, "Kassam", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, İstanbul 2001, s. 579.

99 Refik Gür, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 78.

100 *Medresetü'l-Kudât Talimat-ı Dahiliyyesi*, md. 18.

101 *Agb.*, md. 22.

102 *Agb.*, md. 21; Mehmed Fuad, *Usûl-i Kitabet-i Resmiyye*, Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, Dersaadet 1328, s. 3.

103 "Medresetü'l-Kudât Nizamnamesine Zeyl (Sınıf-ı Mahsus Ek Nizamnamesi)", *İlmiyye Salnamesi*, s. 674, md. 4, 5, 6.

Yeni bina İstanbul'da Beyazıt'tan Süleymaniye'ye giden Besim Ömer Paşa (eski Takvimhane) Caddesi ile Kaptanı Derya Sokağının kesiştiği köşedeki arsa üzerinde yapılmıştır. Bitişğinde Kaptan İbrahim Paşa Camii, karşısında İstanbul Üniversitesi merkez kampüsü bulunmaktadır. Bodrumla birlikte dört katlı olarak inşa edilen binanın girişinde kitabesi vardır. Üç bölmeli kitabesinin orta bölmesinin orijinalinde yazan “Medresetü'l-Kudât” ibaresi okul kapatılıp, binası Darülfünûn'a verildikten sonra “İstanbul Darülfünûn Kütüphanesi” olarak değiştirilmiştir¹⁰⁴. Soldaki bölümünde “el-Kadâu bi'l-hakki min akva'l-ferâiz” (Adalet ile hüküm vermek Allah'ın emirlerinin en güçlüsüdür.) yazılıdır. Kitabenin sağ bölümünde Nisâ Suresi'nin 58. ayetinin bir kısmı “... ve izâ hakemtüm beyne'n-nâsi en tahkümû bi'l-adl” (İnsanlar arasında hüküm verdiğinde adalet ile hükmet) yazılıdır. Bina, günümüzde İstanbul Üniversitesine bağlı Nadir Eserler Kütüphanesi olarak hizmet vermektedir.

E. Okulda Islâhât Çabaları

Cumhuriyet'in kuruluşu arifesinde, Eylül 1923'te Mahfil Dergisi'nde yayınlanan bir yazı Medresetü'l-Kudât'ın bu çalkantılı yıllarda ne durumda olduğu hakkında bir fikir vermektedir. Kendisi de Medresetü'l-Kudât'ta bir dönem muallimlik yapan Tâhirülmevlevî'ye ait Mahfil'de “Medresetü'l-Kudât Hakkında Bir Mazbata” başlığıyla yayınlanan yazı, okul hakkında birçok tespit ve tavsiyeyi içermektedir¹⁰⁵. Yazıda, Medresetü'l-Kudât talebesinin ilmi seviyesinin düşük ve ders programındaki dersleri takip edemeyecek kadar yetersiz olduğunun müfettiş raporuyla Maarif Vekâleti'ne sunulduğu belirtilmekte, Maarif Vekâleti'nden 25 Nisan 1923'te okul müdürlüğüne gönderilen yazıda da bu durumun sebebi ve okulun iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için neler yapılması gerektiği sorulmaktaydı. Görülen eksiklikler üzerine 27 Mayıs 1923'te okuldaki müderrisler arasından bir komisyon oluşturuldu. Bu komisyon okul hakkında incelemeler yapıp neler yapılması gerektiğini bir rapor hâlinde Maarif Vekâleti'ne sundu.

Raporda öncelikle, Medresetü'l-Kudât'ın ileri ve yüksek seviyeli bir okul olduğu üzerinde durularak, birçok ulema ve hukukçunun bu okuldan mezun oldukları ve devletin çeşitli kademelerinde önemli görevlere geldikleri hatırlatılmaktaydı. İlerleyen satırlarda birkaç seneden beri okulun eğitiminde bir gerileme meydana geldiği belirtilmiş, okulun eski parlak günlerini kaybettiği ifade edilmişti. Bunun en önemli sebebinin I. Dünya Savaşı olduğu hatırlatılarak, birçok ilimden icazet alan, ciddi bir imtihanla okula kabul edilip sıkı bir eğitimden geçerek ve normal şartlarda diğer ilmiye mensupları gibi askerlikten muaf olan okul talebelerinin silah altına alınmasının okulun eğitimine büyük bir darbe vurduğu ve sınıfları boşalttığı üzerinde

104 Yıldırım Yavuz, *Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara 1981, s. 232-233; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1962, C. I, s. 82.

105 Tâhirülmevlevî, “Medresetü'l-Kudât Hakkında Bir Mazbata”, *Mahfil*, C. 4, İstanbul 1342, s. 40; Tâhirülmevlevî, *Matbuat Alemindeki Hayatım ve İstiklal Mahkemesi Hatıraları*, (Haz. Nurcan Boşdurmaz), Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2012, s. 188.

durulmuştu. Sözü edilen sebeplerle giden öğrencilerin yerine yeni öğrenciler alındığı, ancak bu öğrencilerin, eskilerin yerini tutmadığı ifade edilmişti¹⁰⁶. Aslında bu acıklı durumun yalnızca Medresetü'l-Kudât için değil, bütün medrese ve mektepler için geçerli olduğu, ateşkesin sağlanması ve savaşın tamamen sona ermesiyle okulların eski parlak günlerine geri döneceğinin umulduğu raporda kaydedilmişti.

Komisyonun tespitine göre okulun gelişmesi yönündeki engellerden en önemlisi okulun yatılı olmamasıydı. Okul gündüzlü olduğu için öğrenciler yemek, kalacak yer ve bunun gibi endişeleri zihinlerinden atamamakta, kendilerini rahat bir kafa ile derslere verememekteydiler. Bu imkânsızlık dolayısıyla Medresetü'l-Kudât talebesinin bir kısmı, öğrencilerine bu imkânları tanıyan eş seviyede bir mektebe daha kaydını yaptırmakta, devam konusunda sıkıntı yaşamamak için bu iki okula dönüşümlü olarak devam etmekte, bu durum da doğal olarak öğrencinin ve okulun başarısını olumsuz olarak etkilemekteydi. Komisyonun teklifine göre Medresetü'l-Kudât derhâl yatılıya çevrilmeli, talebenin yemek, giyinme ve barınma ihtiyacı bu şekilde karşılanmalı, buna ek olarak da aylık iki yüz elli kuruş burs verilmeliydi. Komisyonun bir başka tavsiyesi de okulda bir matbaa kurulması ya da matbaa masraflarının karşılanması için okula ilave ödenek verilmesiydi.

Rapora göre, Medresetü'l-Kudât mezunlarının ilmi birikimlerinin yetersiz olduğu ithamına uğrama sebeplerinden biri, daha önce kadılık veya naiplik görevinde bulunurken Medresetü'l-Kudât imtihanlarına girip, diploma alan kadı ve naiplerdi. Bu kişiler ilmi altyapıları eksik olduğu hâlde Medresetü'l-Kudât mezunu olarak biliniyor ve okulun ismi bundan zarar görüyordu.

Raporda ayrıca Medresetü'l-Kudât nizamnamesinin birinci maddesinde belirtilen okulun şeyhülislamlağa bağlı olduğu maddesinin değiştirilerek, okul idaresinin müdür ve öğretim kadrosundan oluşturulan bir heyet tarafından yürütülmesinin uygun olacağı da belirtilmişti. Buna gerekçe olarak ise diğer yüksekokulların yönetimlerinin kendi bünyesinde oluşturulan idari kadrolar ile idare edildiği, bu okullar arasında doğrudan şeyhülislamlağa bağlı tek okulun Medresetü'l-Kudât olduğu konusuna dikkat çekilmiş, bu durumun değiştirilmesi gerektiği tavsiye edilmişti.

Ayrıca fıkıh öğretiminin planlandığı gibi iyi bir şekilde yapılamadığı, bu yüzden talebenin fıkıh derslerinden yeteri kadar istifade edemediği tespit edilerek, mevcut ders programına haftada iki saat ahkâm ve kıyas konularının işlenmesi amacı ile usul-i fıkıh dersi eklenmesi de teklif edilmişti.

Raporda teklif edilen son değişiklik ise Medresetü'l-Kudât Nizamnamesi'nin son maddesinin iptal edilmesi idi. Bu son madde Nizamname hükümlerinin uygulanmasının tüm sorumluluğunu şeyhülislamlağa veriyordu. Bütün bu değişiklik tek-

106 Askere alınan öğrencilere bir örnek son devir din alimlerinden ve Beyazıt dersiamlarından Mehmet Hulusi Efendi'dir. Medresetü'l-Kudât'ta üç yıl okuduktan sonra dördüncü sınıfta I. Dünya Savaşı sırasında askere alınmıştır. Bkz. Ali Şakir Ergin, "Mehmet Hulusi Akyol", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989, s. 303.

lifleri arasında belki de en önemlisi Medresetü'l-Kudât üzerindeki şeyhülislamlığın etkisini ortadan kaldıran ilk ve son maddelerde yapılan değişikliklerdi. Bu düzenleme ile Medresetü'l-Kudât artık Meşihat Makamı'na bağlı bir medrese olmaktan çıkartılarak Maarif Vekâletine bağlı mektepler arasına katılmak istenmekte böylece kadılık eğitimi üzerindeki dinî makam perdesinin kaldırılması hedeflenmekteydi.

F. Okulun Kapatılması

Kadılar mektebinin 1855'te Muallimhâne-i Nüvvâb olarak kuruluşundan I. Dünya Savaşı yıllarına kadar açık kaldığı ve her yıl mezunlar verdiği kaynaklardan anlaşılmaktadır. Yukarıda adı geçen raporda, mektebin zor savaş yıllarında öğrencilerini savaşa gönderdiğinden bahsedilmekle beraber okul, giden öğrencilerin yerine yenilerini bularak açık kalmayı başarmıştı. Ancak İstanbul'un işgalinden (13 Kasım 1918) itibaren Medresetü'l-Kudât için işlerin artık eskisi gibi iyi gitmediği görülmektedir. 1919 tarihli bir belgede Medresetü'l-Kudât'ın Süleymaniye'de bulunan binasının İtilaf Devletleri tarafından işgal edildiğinden bahsedilmekte ve okulun eğitimine devam edebilmesi için yeni bir bina bulunması lazım geldiği belirtilmekteydi. Belgede okulun önceki binasına taşınmasının da mümkün olmadığından bahsedilerek duruma bir çözüm bulunması gerektiği dile getirilmişti¹⁰⁷. İstanbul'un o sıkıntılı ve acı günlerinde Medresetü'l-Kudât'a yeni bir bina bulunup bulunmadığına dair başka bir bilgiye ulaşamamıştır.

İlmiye Salnamesi'ne göre okul en son 1915'te elli altı mezun vermişti¹⁰⁸. Ancak medreseden mezun olmuş bazı kişilerin biyografilerinde mezuniyet tarihi olarak 1923 yılına rastlanmaktadır. Dolayısıyla Medresetü'l-Kudât'ın, I. Dünya Savaşı'ndan sonra öğrencilerini cepheye gönderse bile, 1918 yılına kadar açık kaldığı, İstanbul'un 1918'de birinci kez ve 1920'de ikinci kez işgal yaşadığı günlerde ise eğitime ara verildiği düşünülebilir. 6 Mart 1923'te İstanbul'un işgalden kurtuluşunun ardından okul yeniden eğitim-öğretime başlamış olmalıdır ki, yukarıda bahsi geçen, okulun ıslahına yönelik rapor da bu yılda yayınlanmıştır.

Islahat raporunda okulun eski ihtişamlı günlerine dönmesi için neler yapılması gerektiği ortaya koyulsa da bu ıslahatlar hayata geçirilememiştir. Resmî yazışmalar da adının iltifatlarla anıldığı, müdürünün Padişah tarafından tayin edildiği, mezunlarının işe başvuruda Mekteb-i Hukuk mezunları ile aynı seviyede tutulduğu¹⁰⁹ Medresetü'l-Kudât, varlığını yeni dönemde hayatta kalan Mekteb-i Hukuk ya da Dârülfünun gibi bir üniversite olarak devam ettirememiştir.

107 İMMA, *Maârif Nezâreti Mektûbi Kalemî (MF.MKT.)*, 128, 120-0.

108 İlmiye Salnamesi, s. 737.

109 Bkz. *Hükkâm ve Me'mûrîn-i Adliyyenin İntihâblarına Mütedâir Nizamnâmenin Yirmi Dokuzuncu Maddesi Mücibince Mekteb-i Hukuk ve Kudât Mezunlarının Hıdemât-ı Adliyyeye Kable'l-Kabûl Tâbi Tutulacakları Kuyûd ve Şerâiti Mübeyyin Talimâtname*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1329.

3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ülkedeki bütün medreseler Şer'îyye ve Evkâf Vekaleti'nden alınıp, Maarif Vekaletine bağlanmış, bu tarihten sonra Medresetü'l-Kudât diğer medreselerle birlikte kapatılmıştır¹¹⁰. Cumhuriyet'in kurulmasından sonra Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü ile başlayan süreçte dinî eğitim-öğretim veren kurumların kapatılarak eğitim-öğretimin birleştirilmesi ve Medresetü'l-Kudât eğitiminin hukuk derslerinin yanında büyük oranda fıkıh ilmine dayanması, hukuk alanında yapılan değişikliklerin sonucunda hukukta birliğin sağlanması amacına yönelik olarak hukuk eğitiminde de birliğin gerçekleştirilmek istenmesi Medresetü'l-Kudât'ı kapanmaya götüren nedenlerden başlıcalarıdır.

G. Okulun Mezunları ve Mesleki Yönelimleri

Gerek İlmiye Salnamesi'nde gerek şeyhülislamlığın yayın organı olan Cerîde-i İlmiyye'de, Muallimhâne-i Nüvvâb'ın 1855'te kuruluşundan, 1915 yılına kadar mezun olanların listesi yayınlandı¹¹¹. Bu listelerde mezun olanların yalnızca isimlerine değil, doğum yerlerine ve hangi derece ile mezun olduklarına da yer verildi. İlmiye Salnamesi'nde ayrıca mezunların son olarak hangi görevlerde bulundukları da belirtilmişti. Kayıtlara göre, sözü edilen okullardan 1915 yılına kadar 985 kişi mezun olmuştur. Mezunların doğum yerlerine dikkat edilirse bu okullara yalnız İstanbul gibi büyük medreselerin bulunduğu ilim merkezlerinden değil, Osmanlı Devleti'nin her köşesinden öğrencilerin geldiği görülmektedir. Mezunlarının çoğu Anadolu ve Rumeli menşeli olsa da Balkanlar, Kırım, Dağıstan, Batum ve bunun gibi farklı bölgelerden birçok öğrenci mezunlar listesinde yer almıştır. Doğum yerleri dikkate alındığında mezunların çoğunun Türk, Kürt ya da Balkan kökenli oldukları görülür. Bununla birlikte az da olsa Arap beldelerinden de öğrencilere rastlanmaktadır. Arap beldelerinden Medresetü'l-Kudât'a rağbet olmayışının sebebi okulun öğretim dilinin Türkçe olması ile birlikte mezunların atanacağı görev yerlerinin çoğunlukla Türkçe konuşulan beldeler olmasıyla ilgilidir. Ayrıca daha önce de belirtildiği gibi Medresetü'l-Kudât mezunlarından Türkçeyi yalnızca konuşmaları değil, iyi derecede yazabilmeleri de bekleniyordu. Bu gerekçeler nedeniyle Arap kökenli vatandaşlardan bu okula çok rağbet olmamıştı. Medresetü'l-Kudât mezunları da diğer ilmiye mensupları gibi askere alınmıyordu. 10 Mart 1914 tarihli Şûra-yı Devlet kararıyla Medresetü'l-Kudât mezunlarının diğer yükseköğretim mezunları ile birlikte askerlikten muaf oldukları ifade edilmişti¹¹².

110 *Düstur*, 3.Tertip, C. 5, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara 1953, s. 332. Genellikle medreselerin kapatılmasının kanuni dayanağı olarak gösterilen bu kanunda, medreselerin kapatılması ile ilgili bir madde bulunmamaktadır. Medreselerin kapatılması bundan bir süre sonra çıkarılan Başbakanlık genelgesi ile gerçekleşmiştir.

111 İlmiye Salnamesi, s. 577-619.

112 *BOA., Bab-ı Ali Evrak Odası, (BEO.)*, 4266-319944, 12 Rebiulahir 1332/ 10 Mart 1914.

Muallimhâne-i Nüvvâb, Mekteb-i Nüvvâb, Mekteb-i Kudât ve Medresetü'l-Kudât'tan mezun olanlar hem şer'î mahkemelerde hem de nizamiye mahkemelerinde kadı ve naiplik yapabiliyorlardı. İlmiye Salnamesi'nde yer alan mezunların en son hangi memuriyette bulundukları bilgisine göre, bu okulların mezunları -okulların kuruluş amacına da uygun olarak- çoğunlukla kadılık ve naiplik görevlerini üstlenmişlerdi. Bu görevler dışında mezunlar, valilik, mebusluk, Anadolu Kazaskerliği, Mahkeme-i Temyiz hukuk reisliği, Mahkeme-i Temyiz azalığı, Bahriye Nezareti hukuk müşavirliği, Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyye azalığı ve müdürlüğü, Harbiye Nezareti hukuk müşavirliği, İstinaf ve Bidayet Mahkemeleri reislikleri gibi görevlerde bulunmuşlardı. Ayrıca bazı mezunların dava vekilliği, bazılarının medreselerde dersiamlık, bazılarının da Fetvahaneye'de çeşitli memuriyetlere geldikleri görülmektedir.

Klasik Osmanlı Dönemi'nde kadılar geniş bir yargı yetkisine sahip oldukları için adliye teşkilatında savcılık kurumuna ihtiyaç duyulmamıştı. Kadılar şer'î mahkemelerde hem hâkimlik görevi yapmakta hem de soruşturma ve kovuşturma ile ilgili işleri yürütmekteydiler. Osmanlı Devleti'nde savcılık kurumunun doğuşu, nizamiye mahkemelerinin kurulmasından ve takip eden çeşitli hukuki düzenlemelerin gerçekleştirilmesinden uzun bir süre sonra ortaya çıktı. 1876 tarihli Kanun-ı Esasi'nin 91. maddesinde savcılık kurumuna yer verilmekle birlikte savcılık teşkilatını ve savcının görevlerini belirleyen başka bir düzenleme olmadığından kuruma ilişkin farklı bir hüküm de bulunmamaktaydı. Savcılık kurumu, 1879 tarihli Mehakim-i Nizamiye'nin Teşkilât-ı Kanun-ı Muvakkatı ve yine aynı tarihli Usûl-i Muhakemât-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkatı ile düzenlendi¹¹³. Kurumun, Osmanlı adliye teşkilatına girişinin ardından Medresetü'l-Kudât mezunları arasından kaç kişinin bu görevi üstlenmiş olduğuna dair net bilgiler elimizde bulunmamaktadır. Çünkü okulun mezunlar listesinde, okulu tamamladıktan sonra savcılık (müdde-i umumilik) görevinde bulunduğu kaydedilen bir mezuna rastlanmamış olmakla birlikte bu bilginin listenin yayınlandığı zamana kadar geçerli olduğu, sonrasında mezunların savcılık kurumunda görevler üstlenmiş olabileceği açıktır.

Mezunlar arasında dikkati çeken bir diğer durum da, okulu birincilikle bitiren öğrencilerin genellikle yine kendi okullarında bir süre muallimlik görevini üstlenmiş olmalarıydı. Nitekim Osmanlı'nın son döneminde okul içinde yetişerek bir süre kadılık görevinde bulunan, daha sonra Cumhuriyet'in ilk yıllarında Yargıtay üyeliği görevini icra eden ve İslam hukuku hakkında eserler kaleme alan Ali Himmet Berki, 1909'da Medresetü'l-Kudât'tan "aliyyü'l-a'lâ" (pek iyi) derecesi ile mezun olmuştu. Berki, bundan dört yıl sonra Encümen-i İntihâb-ı Memûrîn-i İlmiye tarafından kendi okuluna, Medresetü'l-Kudât'ın üçüncü sınıflarında okutulan Kanun-ı Arazi muallimliğine atanmıştı¹¹⁴. Cumhuriyet'in ilk döneminin meşhur din âlimi Elmalılı

113 Nevin Ünal Özkorkut, *Osmanlı Hukukunda Müdde-i Umumilik: Savcılık Kurumunun Türk Hukukuna Girişi ve Uygulanma Süreci*, Arıkan Yayınları, Ankara 2016, s. 79.

114 Şakir Berki, "Berki, Ali Himmet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1992, s. 504.

Hamdi Efendi (Yazır), 1907 yılında Mekteb-i Nüvvâb'ı birincilikle bitirerek, mezuniyetinden bir süre sonra Mekteb-i Nüvvâb'da, daha sonra da Mekteb-i Kudât'ta fıkıh dersleri okutmuştur¹¹⁵.

Ğ. Okulun Ünlü Mezunları

Medresetü'l-Kudât mezunları arasından önemli devlet görevlerine gelmiş, bilimsel alanda ileri seviyelere ulaşmış ve toplumu etkilemiş birçok kişi çıkmıştır. Bu mezunlardan bazıları ve üstlenmiş oldukları görevler şöyle sıralanabilir:

Abdurrahman Nesib Efendi (1812-1913): Yüz yirmi ikinci Osmanlı şeyhülislamıdır. Üsküp'te doğmuş, 1863 yılında İstanbul'a gelerek Fatih dersiamlarından Mustafa Şevket Efendi'nin ilk öğrencileri arasında yerini almıştır. Bir süre sonra Muallimhâne-i Nüvvâb'a devam ederek maaşsız öğrenci olmuş ve üçüncü sınıftan diploma almıştır. Şeyhülislamlık görevine gelinceye kadar 1876-1909 yılları arasında Rodos, Diyarbakır, Erzurum, Yanya, Selânik, Şam ve Halep nâiblikleriyle Rodos, Yanya, Edirne ve İstanbul vilayetleri mahkeme reisliği, temyiz azalığı ve Mısır kadılığı görevlerinde bulunmuştur¹¹⁶.

Büyük Ali Haydar Efendi (1837-1903): Son dönem Osmanlı hukukçularındandır. Muallimhâne-i Nüvvâb'tan mezun olmuş, daha sonra aynı okulda müdür muavinliği ile fıkıh ve feraiz hocalığı yapmıştır¹¹⁷.

Ömer Nasuhi Bilmen (1883-1971): 1913'te Medresetü'l-Kudât'tan alıyyü'l-a'lâ derecesiyle birincilikle mezun olmuştur. Mezun olduktan sonra dersiamlık ve Fetvahane'de memurluk yapmıştır. Cumhuriyet döneminin önemli din âlimlerindendir. İstanbul Müftülüğü ve Diyanet İşleri Başkanlığı görevlerinde bulunmuştur¹¹⁸.

Elmalılı Muhammed Hamdi (Yazır) (1878-1942): 1907'de Mekteb-i Nüvvâb'dan birincilikle mezun olmuştur. Beyazıt ve Süleymaniye medreselerinde dersiamlık, birçok mektepte muallimlik yapmıştır. Medresetü'l-Kudât'ta Fıkıh muallimliği yapmıştır. Cumhuriyet döneminde Türkçe bir tefsir yazması istenmiş, o da *Hak Dini Kur'an Dili* isimli büyük hacimli ünlü eserini telif etmiştir¹¹⁹.

Süleyman Hilmi Tunahan (1888-1959): Son devir din âlimlerindendir. Medresetü'l-Kudât'a birincilikle girmiş, 1923'te mezun olmuştur¹²⁰.

115 Yusuf Şevki Yavuz, "Elmalılı Muhammed Hamdi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul 1995, s. 57.

116 Altunsu, *age.*, s. 238-239.

117 Mehmet Akif Aydın, "Ali Haydar Efendi, Büyük", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989, s. 396.

118 Rahmi Yaran, "Bilmen, Ömer Nasuhi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1992, s. 162.

119 Yusuf Şevki Yavuz, *agm.*, s. 57.

120 Reşat Öngören, "Tunahan, Süleyman Hilmi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul 2012, s. 377.

Ali Himmet Berki (1882-1976): İslam, Osmanlı ve Türk Medeni Hukuku sahâlârındaki çalışmalarıyla tanınan Berki, Medresetü'l-Kudât'ı birincilikle bitirmiştir. Medresetü'l-Kudât'ta Ahkâmu'l-Arâzi muallimliği yapmıştır¹²¹.

Küçük Ali Haydar Efendi (1853-1935): Son dönem Osmanlı hukukçularındandır. 1877'de Muallimhâne-i Nüvvâb'ı bitirmiştir. Medresetü'l-Kudât'ta beş yıl ahkâm-ı evkaf ve kavanîn derslerini okutmuştur¹²².

Ahıskalı Ali Haydar Efendi (1866-1960): Nakşibendî-Halidî şeyhi Ali Haydar Efendi'dir. Mekteb-i Nüvvâb'dan 1906 yılında mezun olmuştur¹²³.

Mehmet Nuri Medeni Efendi (1859-1927): Osmanlı Devleti'nin son şeyhülislamıdır. Mekteb-i Nüvvâb'tan 1881'de mezun olmuştur. Ahmet Tevfik Paşa Kabinesinde Milli Mücadele lehine olan tutumu ve kararları desteklemesi ile tanınır¹²⁴.

Ömer Hulûsi Efendi (1857-1920): Son dönem Osmanlı şeyhülislamlarından-
dır. Bursa Dârü'l-Muallimi'nden pekiyi derece ile mezun olduktan sonra Mekteb-i Nüvvâb'a devam etmiş, fakat 1891 yılında okulun üçüncü sınıfını tezkere alarak bırakmıştır¹²⁵.

Bekir Hâkî Yener (1882-1975): Son devir din âlimlerindendir. Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye medresesinde müderris iken Medresetü'l-Kudât'ta okumuş, 1915'te mezun olmuştur¹²⁶.

Dursun Nuri Feyzi Güven (1883-1977): Nakşî şeyhlerinden ve Cumhuriyet dönemi yüksekokul hocalarındandır. Medresetü'l-Kudât'tan mezun olmuştur¹²⁷.

Mustafa Hayri Efendi (1889-1970): Son dönem Osmanlı âlimi ve müfessiridir. Medresetü'l-Kudât'tan mezun olmuştur¹²⁸.

Mustafa Namık Çankı (1883-1965): Türk felsefeci, lügatçi ve eğitimcidir. Mekteb-i Nüvvâb'dan mezun olmuştur¹²⁹.

121 Şakir Berki, *agm.*, s. 509.

122 Mehmet Akif Aydın, "Ali Haydar Efendi, Küçük", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989, s. 396.

123 Cemal Bayak, "Haydar Efendi, Ahıskalı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul 1998, s. 27-28.

124 Tahsin Özcan, "Mehmed Nuri Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara 2003, s. 503-504; Altunsu, *age.*, s. 265-267.

125 Tahsin Özcan, "Ömer Hulusi Efendi, Dağıstanlı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul 2007, s. 71-72; Altunsu, *age.*, s. 250-251.

126 Mahmut Kaya, "Bekir Hâkî Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, 1992, s. 361.

127 Yusuf Şevki Yavuz, "Güven, Dursun Nuri Feyzi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul 1996, s. 328.

128 Ahmet İnan, "Mustafa Hayri Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 31, Ankara 2020, s. 302.

129 Recep Alpyağılı, "Çankı, Mustafa Namık", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ek- C. 1, Ankara 2020, s. 284.

Emced Zehâvî (1883-1965): Son dönem Iraklı fıkıh âlimlerindendir. 1908 tarihinde Mekteb-i Kudât'tan mezun olmuştur¹³⁰.

Rahmi Efendi (1855-1909): Osmanlı âlimlerindendir. 1888'de Mekteb-i Nüvvâb'ı birincilikle bitirmiş, 1909'da mektebin müdürlüğüne getirilmiştir. Aynı zamanda *Dürrer* dersi muallimliği de yapmıştır¹³¹.

H. Okul Mezunlarının Toplum İçindeki Konumları ve Topluma Etkileri

Medresetü'l Kudat, Osmanlı Devleti'nde devletin adli teşkilatının bel kemiği olan kadılık kurumuna eleman yetiştiren özgün bir eğitim kurumuydu. Mezun olabilmek bir yana, zorlu giriş imtihanlarını geçip okula kabul olunmak ve okulun bir öğrencisi olarak kalabilmek dahi zorlu bir süreçti. Bunu hem giriş imtihanlarının içeriğinden hem okula alınan öğrenci sayısının azlığından, hem de bu okulda eğitim görmüş kişilerin ifadelerinden anlayabiliyoruz. 1924'te okul kapatılmadan önce, okulun ıslahı için kurulan komisyonun yayınlanan raporunda Medresetü'l-Kudât için şu ifadeler kullanılıyordu:

“Ma'lûm-ı âlîdir ki hem şer'î hem kanûnî ulûm ve fûnûnun dâru't-tedrisi olmakla medâris ve mekâtib-i sâireden mümtâz bulunan Medresetü'l-Kudât, 1270 tarihinde Muallimhâne-i Nüvvâb ünvânıyla te'sis edilmiş ve altmış-yetmiş seneden beri rûz-efzûn bir terakkî izhârıyla birçok fuhûl-i ulemânın menşe-i irfânı olmuş, devlet-i ebed-müddet-i islâmiyye kavânîn-i medeniyyesinin elhâk me'hazı olan ilm-i celîl-i fikhın münhasıran mahall-i tahsîli ve nazârî ve amelî olarak ta'lîmi husûsunda yegâne bir müessese olması hasebiyle vad-ı aslîsi vechile devletçe idâmesi zarûrî görülmüştür. Bu müessese-i marifete bidâyetten kemâl-i nesh ile icâzetnâme ahz eylemiş zevât bi'l-imtihân alındığı, tedrisâta da o nisbette ehemmiyet verildiği cihetle mezûnîni ricâl-i ilmiyye arasında hakikaten müşârun bi'l-benân olurdu. Nitekim yakın vakitlere kadar ve hâlâ bile ba'zı menâsıb-ı ilmiyye ile mehâkim-i nizâmîyenin bu mezûnîn ile pirâyedâr-ı iftihâr olduğu görülmektedir.”¹³²

Komisyonun, Medresetü'l-Kudât hakkında kullandığı övgü dolu bu ifadeler, Medresetü'l-Kudât'ın o güne kadar edindiği seçkin konumunun yansımalarıydı. Bu okula girmeden önce yüksek medreseleri bitiren, birçok ilimden icazetname alan kadı adayları önce zor bir giriş imtihanıyla elenmekte, bunun üstüne dört yıllık zorlu bir ihtisas eğitiminden geçirilmekte, sınıf geçmek ve mezun olabilmek için de yine sözlü ve yazılı birçok imtihanları geçtikten sonra ancak mezun olabilmekteydiler. Böylelikle yukarıda ifade edildiği gibi “ricâl-i ilmiye arasında müşârun bi'l-benân” yani ilmiye sınıfı içinde parmakla gösterilecek bir dereceye ulaşmaktaydılar.

130 Osman Said el-Ânî, “Emced Zehavî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 44, İstanbul 2013, s. 179.

131 Tahsin Özcan, “Rahmi Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul 2007, s. 423-424.

132 Tâhirülmevlî, *agm.*, s. 1342.

Bu ifadeler aynı zamanda Medresetü'l-Kudât'ın devletin gözündeki yerini ve toplumsal önemini de ortaya koymaktaydı. Her ne kadar nizamiye mahkemelerinin açılmasından sonra şerî mahkemeler ile birlikte ikili bir hukuk sistemine sahip olduğu izlenimi uyandırsa da Osmanlı Devleti hukuk sisteminin asıl kaynağı fıkıh ilmiydi. Diğer hukuk mekteplerinden mezun olanlar yalnızca nizamiye mahkemelerinde görev alabiliyorlarken, Medresetü'l-Kudât mezunları her iki mahkemede de çalışabiliyorlardı. Raporda bu konuda da bir tespitte bulunulmuş, o günkü hukukçuların şerî mahkeme işlerinde yetersiz kalmalarına rağmen, Medresetü'l-Kudât mezunlarının nizamiye mahkemelerinde bile görevlerini kusursuz yerine getirdikleri belirtilerek, bu okulun mezunlarının farklı olduklarına işaret edilmiştir: “O kadar ki bugün hukuk müntesibîni mehâkim-i şer‘iyye idaresinde bittabî’ râcil olduğu hâlde, Kudât mezunları nizâmî mahkemelerde dahî ifâ-i muâmeleye bilâ nakîsa kâfil bulunmaktadır.”¹³³

Okulla ilgili önemli haberler dönemin gazete veya dergilerinde yayınlanmakta, medreselerin ıslahı gibi o günlerde gündemde olan eğitim konuları hakkında yazılar yayınlayan gazeteler Medresetü'l-Kudât'la ilgili haberleri de okuyucularına iletmekteydiler. Kadılar mektebi ile ilgili haberler sadece ilim çevrelerinde değil halkın da ilgisini çekiyor olmalıydı ki yalnızca okula giriş veya mezuniyet imtihanları ile ilgili ilanlar, bu imtihanlarda başarılı olanların isimleri ve dereceleri değil, okul binasının yenilenmesi ve dualarla açılması, okulda Mevlid-i Şerif okunması vb. haberler de halka duyurulmaktaydı¹³⁴.

DEĞERLENDİRME

Osmanlı adliye teşkilatının esas unsuru olan şerî mahkemelerde görev yapan kadı ve naiplerin gerek görevlendirilmeleri gerekse görevleri sırasında yaşanan olumsuzluklar 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'ndan sonra hem şeyhülislamlığın hem de sadâretin gündeminde olan konulardan biriydi. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra eski hukuk sisteminin devamı ile birlikte yeni kanunlaştırma hareketleri başlamış ve batıdaki örneklerine benzeyen nizamiye mahkemeleri kurulmuştur.

Kadılık kurumunda baş gösteren bozulmayı önlemek, nizamiye mahkemelerine, kanunlara vakıf ve hukuk bilgisine sahip kadılar yetiştirmek ve kadı adaylarının bir türlü giderilemeyen uygulama eksikliğini gidermek hedefleriyle Meşihata bağlı bir ihtisas okulu kurulmuştur. 1855 yılında Muallimhâne-i Nüvvâb olarak ilk kurulduğu zamandan 1924'te kapatılana kadar bu okullar, İstanbul'un işgali yıllarında birkaç yıl kapalı kalması dışında hep hizmet vermiştir.

133 Tâhirülmevlevî, *agm.*, s. 1342.

134 Bkz. Tahirülmevlevî, “Medresetül-Kuzatta Mevlid-i Şerif”, *Mahfil*, C. 4, İstanbul 1342, s. 199; “Medresetül-Kuzat'da Ruus Tevzi' Merasimi”, *Ceride-i İlmiyye*, C. 6, S. 67, İstanbul 1339, s. 2156.

Zaman içinde sırasıyla Muallimhane-i Nüvvâb, Mekteb-i Nüvvâb, Mekteb-i Kudât ve Medresetü'l-Kudât olarak isim değiştiren bu okulların eğitim-öğretimleri de zamanla değişip gelişmiştir. Zorlu eğitimine rağmen hem kadılık gibi toplumdaki en itibarlı mesleklerden birinin diplomasını verdiği için hem de verdiği eğitimin kalitesinden, bu okulda talebe olmak ilim öğrencileri arasında arzulanan bir hedef olmuş, otuzlu yaşlarına gelmiş ilim erbabı bu okula girip, ihtisas yapmışlardır. Okulda eğitim, yeni yeni temelleri atılan modern okul anlayışına göre düzenlenmiş; okulun ders saatleri ve günleri, ders programları, hocaların görev ve sorumlulukları nizamnamelerle kayıt altına alınmış, böylece okulda iyi bir eğitimle birlikte sıkı bir disiplin de hedeflenmiştir.

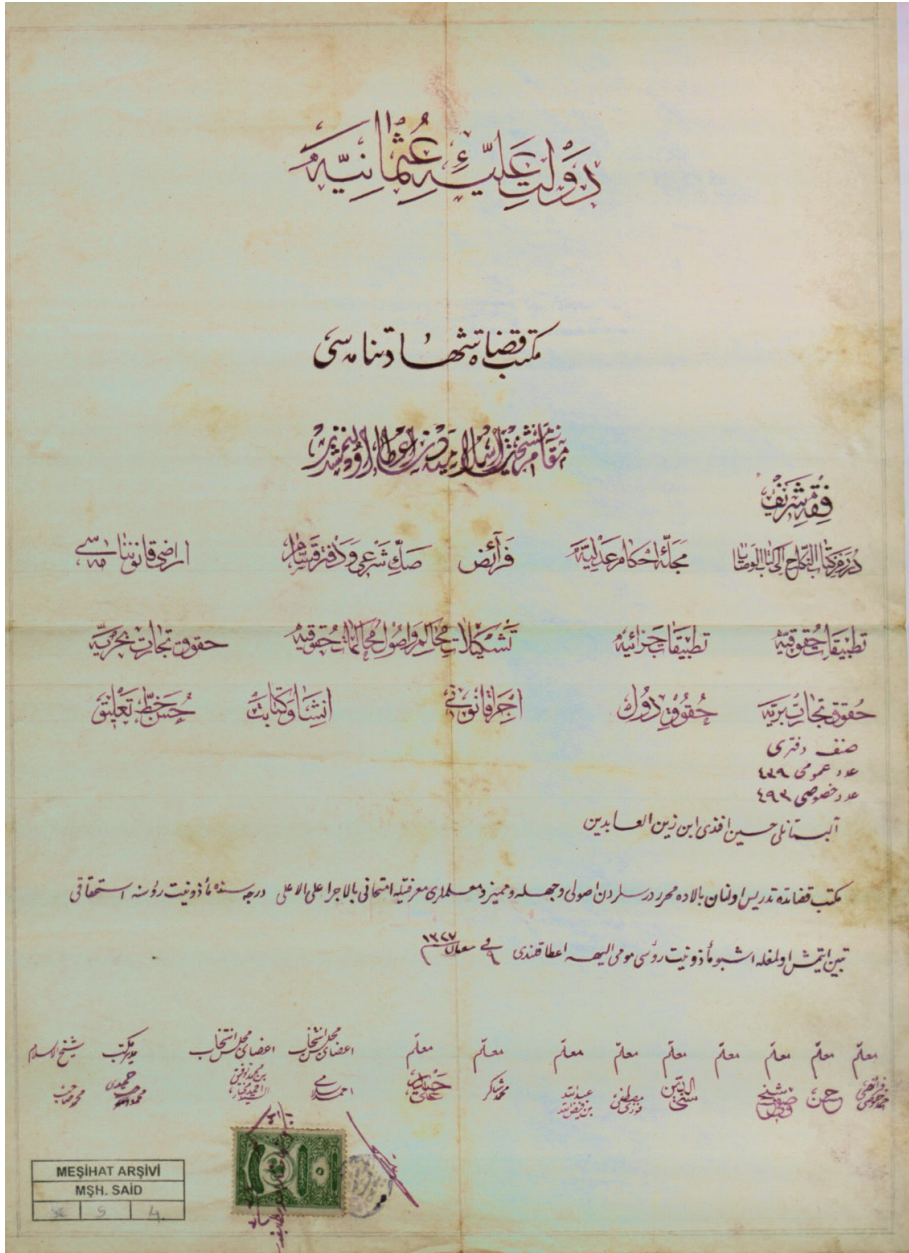
Bu okullar eğitim-öğretim programını öncelikle fıkıh ilmi üzerine bina etmiş, fıkıh öğretimi Hanefi mezhebinin muteber kaynakları esas alınarak yapılmış, bütün kanun ve hukuk dersleri arasında fıkıh derslerinde başarılı olmak okulda başarılı olmanın ve mezun olmanın en önemli şartı sayılmıştır. Bu okullardaki fıkıh öğretimini klasik medrese fıkıh öğretiminden ayıran en büyük fark, konuların yalnızca teorik olarak değil, uygulamalı olarak da temsili mahkemeler şeklinde işlenmesi, bu şekilde kadı adaylarının pratik eksikliğini giderilmesiydi. Fıkıh derslerinin yanında birçok hukuk dersi ile resmî yazı yazma, belge hazırlama gibi bilgi ve becerilerin öğretildiği dersler de ders programında yer alıyordu.

Okulun bine yakın mezunu arasından önemli devlet görevlerine gelmiş ve toplumu etkilemiş birçok kişi çıkmış, bu etki okul kapatıldıktan sonra Cumhuriyet Dönemi'nde de devam etmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde bu okullardan mezun olan kişiler, Diyanet İşleri Başkanlığı, imam-hatiplik, vaizlik, hukuk fakültelerinde hocalık, dava vekilliği ya da yazarlık gibi görevlerde bulunmuşlardır. Ayrıca bu okulların mezunları adliye teşkilatına girişte Mekteb-i Hukuk mezunları ile eşit kabul edilmişlerdir.

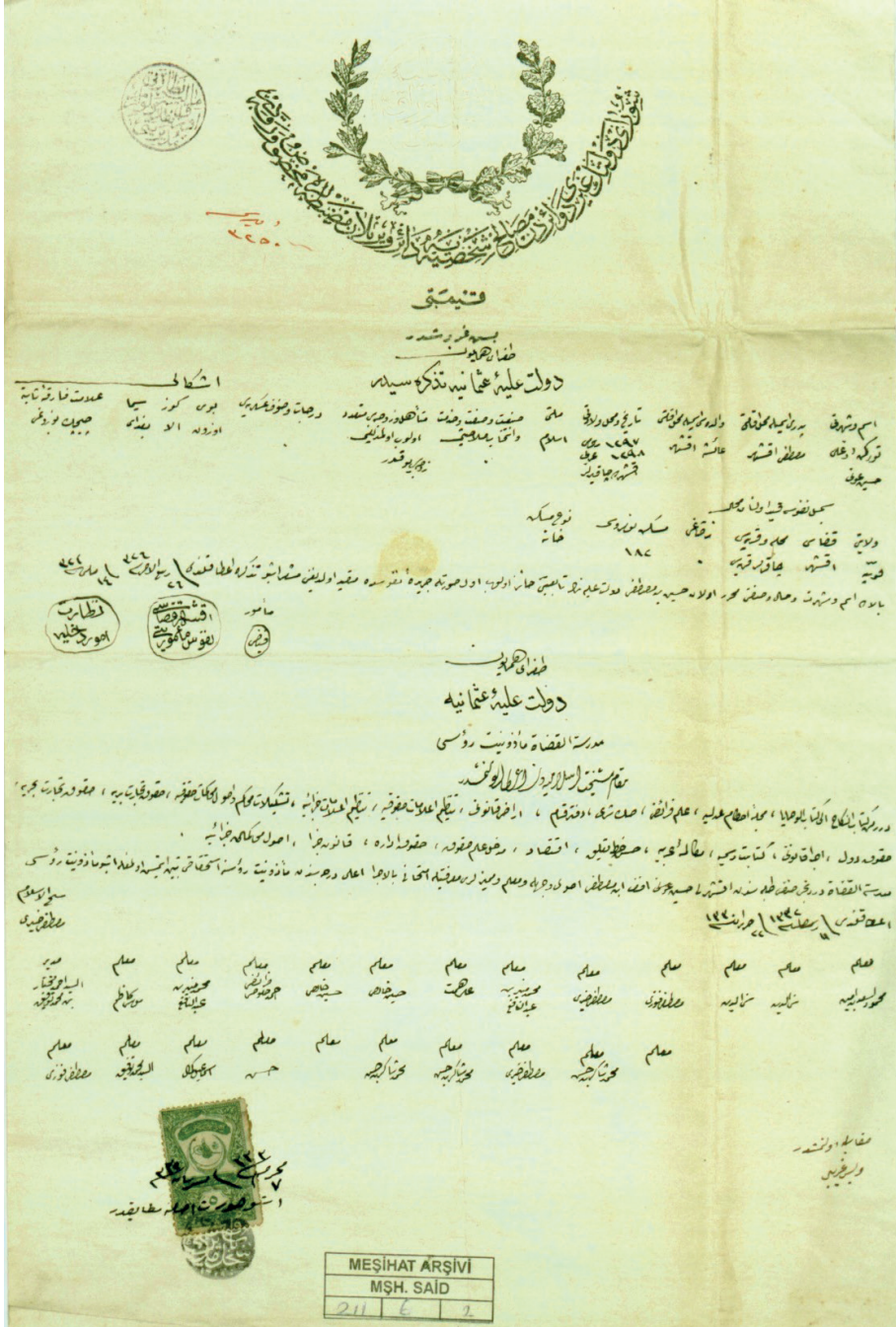
Osmanlı Devleti'nde kadılar gerek yürüttükleri adli ve idari birçok önemli görev nedeniyle, gerekse toplumun barış ve huzurunu temin eden adaletin temsilcisi olmaları sıfatıyla her zaman göz önünde olan karizmatik şahıslardı. Bu okuldan aldıkları nitelikli eğitimle ülkenin dört bir yanına dağılan yüzlerce kadı, Osmanlı toplumunda ilmin, adaletin ve huzurun yayılmasında etkili olmuşlardır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasının ardından 3 Mart 1924 tarihinde çıkartılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ülkedeki bütün medreseler Şer'iyeye ve Evkâf Vekalelerinden alınıp, Maarif Vekaletine bağlanırken Medresetü'l-Kudât'ta diğer medreselerle birlikte kapatılmıştır.

Medresetü'l-Kudât'ta Okutulan Dersler ve Haftalık Ders Saatleri				
Dersler	1.Sınıf/ Saat	2.Sınıf/ Saat	3.Sınıf/ Saat	4. Sınıf/ Saat
Dürer	5	5	5	5
Mecelle	3	3	3	3
Feraiz	2	1	-	-
Tatbikat-ı Şer'iyeye	-	-	-	1
Sakk-i Şer'î	1	1	1	2
Defter-i Kassam	-	-	1	-
Ahkam ve Nizamât-ı Evkaf	-	-	-	2
Arazi Kanunu	-	1	1	-
Ticaret-i Berriyye	-	-	2	-
Ticaret-i Bahriyye	-	-	-	1
İcra Kanunu	-	-	-	1
Ceza Kanunu	2	-	-	-
Usul-i Muhakeme-i Hukukiyye	-	2	1	-
Tatbikat-ı Hukukiyye ve Cezaiyye ve Ticariyye	-	-	-	1
Tanzîm-i İ'lamat-ı Hukukiyye	-	-	1	-
Usul-i Muhakemat-ı Cezaiyye ve Sulh	-	1	1	-
Tanzîm-i İ'lamat-ı Cezaiyye	-	-	1	-
Medhal-i İlmi-i Hukuk	1	-	-	-
Hukuk-ı Düvel	1	1	1	-
Hukuk-ı İdare	-	-	-	2
İktisad	1	1	-	-
Kitabet-i Resmiyye	1	1	-	-
Hüsn-i Hatt-ı Ta'lik	1	1	-	-
	18	18	18	18

Şekil 1. Medresetü'l-Kudât'ta Okutulan Derslerin Haftalık Saatleri (İlmiye Salnâmesi, s. 687.)

Şekil 2. Elbistanlı Hüseyin Efendi'nin Mekteb-i Kudat "Aliyyü'l-a'la" (Peki) dereceli *şehadetname*sı. Şehadetnamede Hüseyin Efendi'nin imtihanını başarıyla verdiği dersler ile muallimlerin isim ve imzaları yer almaktadır. İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, Meşihat Sicill-i Ahval İdaresi Defterleri (MŞH.SAİD), 92/ 9-4, 9 Şaban 1327/ 22 Ağustos 1922.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), İrade Dahiliyye (İ.DH.), 599/41799, 01 Recep 1286/ 7 Ekim 1869.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), İrade-i Dahiliyye (İ.DH.), Dosya No: 21 224, 24 Şevval 1271 /10 Temmuz 1855.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), İrade Dahiliyye (İ.DH.), 882/70318, 15 Cemaziyelahir 1300/ 23 Nisan 1883.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Maârif Nezâreti Mektûbi Kalemi (MF.MKT), 1114/8, 15 Rebiulevvel 1327/ 06 Nisan 1909.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Maârif Nezâreti Mektûbi Kalemi (MF.MKT), 1106-20, 20 Safer 1327/ 13 Mart 1909.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Bab-ı Ali Evrak Odası, (BEO.), 4266/319944, 12 Rebiulahir 1332/ 10 Mart 1914.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Şûra-yı Devlet (ŞD), 225/13, 14 Şevval 1327/ 29 Ekim 1909.

“Mekteb-i Kudât Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname Layihasıdır”, *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Şûra-yı Devlet (ŞD), 225/13, 14 Şevval 1327/ 29 Ekim 1909.*

İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (İMMA), *Maârif Nezâreti Mektûbi Kalemi (MF.MKT.), 128, 120-0.*

İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, (İMMA), *Meşihat Defterleri, (MD), 1999, 01 Muharrem 1291/ 18 Şubat 1874.*

İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (İMMA), *Meşihat Defterleri (MD), 1999, 2b-3a, 1290 / 1874.*

İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (İMMA), *Meşihat Defterleri, (MD), 02/2009, 1326 / 1909.*

İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (İMMA), *Meşihat Defterleri (MD.), 1915/ 1016, 11 Recep 1326 / 9 Ağustos 1908.*

İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (İMMA), *Meşihat Sicill-i Ahval İdaresi Defterleri (MŞH.SAİD), 211/ 6-2, 7 Muharrem 1333/ 25 Kasım 1915.*

İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (İMMA), *Meşihat Sicill-i Ahval İdaresi Defterleri (MŞH.SAİD), 92/ 9-4, 9 Şaban 1327/ 22 Ağustos 1922.*

“Meclis-i İntihâb Nizamnamesi”, İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (İMMA), 02/2009, 1326.

“Muallimhâne-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimnâmedir,” İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (İMMA), *MD.*, 1999, 01 Muharrem 1291/ 18 Şubat 1874.

Belgesel Kaynaklar

Düstur, I. Tertib, C. 1, Matbaa-i Âmire, Dersaadet 1289.

Düstur, II. Tertib, C. 6, Matbaa-yı Âmire, Dersaadet 1289.

Düstur, III. Tertib, C. 5, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara 1953.

Kitap ve Makaleler

Akiba, Jun, “A New School for Qadis: Education of the Sharia Judges in the Late Ottoman Empire”, *Turcica*, C. 35, 2003, s. 125-163.

Akgündüz, Ahmed, “Düerü'l-Hükkâm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul 1994, s. 27.

Akyıldız, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

Albayrak, Sadık, “İskilipli Mehmed Atıf Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, s. 583-584.

Alpyağıl, Recep, “Çankı, Mustafa Namık”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ek- C. 1, Ankara 2020, s. 284.

Atâî, Nev'izâde, *Hadâiku'l-hakaik fî tekmileti'-Şakaik* (Haz. Abdülkadir Özcan), C. 2, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.

Aybakan, Bilal, “Muâmelât”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul 2020, s. 316-317.

Aydın, Mehmet Akif, “Ali Haydar Efendi, Büyük”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989, s. 396.

Aydın, Mehmet Akif, “Ali Haydar Efendi, Küçük”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989, s. 396-397.

Aydın, Mehmet Akif, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, İstanbul 1991, s. 231-235.

Bayak, Cemal, “Haydar Efendi, Ahıskalı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.17, İstanbul 1998, s. 27-28.

Beyazıt, Yasemin, “Tanzimat Devri Şeyhülislâmlarından Meşrebzâde Arif Efendi ve Kadılık Kurumundaki İstihdam Sorunu”, *Bilgi*, S. LIV, s. 55-56.

Berki, Şakir, “Berki, Ali Himmet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1992, s. 509-510.

Bingöl, Sedat, Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu (Nizâmiyye Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876), *Anadolu Üniversitesi Yayınları*, Eskişehir 2004.

Bozkurt, Gülnihal, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020.

Çadırcı, Musa, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli 'Tarîk-i İlmiyye'ye Dair Ceza Kanunnamesi'", *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XIV/S. 25, 1982, s. 144-147.

Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi Nizamnamesi ve Medresetü'l-Kudat Nizamnamesi, Evkaf-ı İslamiyye Matbaası, İstanbul 1338-1340.

el-Ânî, Osman Said, "Emced Zehavî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 44, İstanbul 2013, s. 179-180.

Erdoğan, Mehmet, "Sakk", *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, Ensar Yayınları, İstanbul 2013.

Ergin, Ali Şakir, "Mehmet Hulusi Akyol", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989, s. 303-304.

Esengün Hasekioğlu, Ferda, *Osmanlı'nın Son Döneminde Kadı Yetiştiren Bir Okul: Medresetü'l-Kudât*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2019.

Feyzioğlu, Hamiyet Sezer, *Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer'î Mahkemelerde Düzenlemeler*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010.

Findley, Carter V., *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform-Bâbîâlî (1789-1922)*, İz Yayınları, İstanbul 1994.

Fuad, Mehmed, *Usûl-i Kitabet-i Resmîyye*, Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, Dersaadet 1328.

Gür, Refik, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Has, Şükrü Selim, "Mültekâ'l-Ebhur", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 31, İstanbul 2020, s. 548-551.

Haydar Efendi, *Medresetü'l-Kudât Talebesi İçin Tatbikât-ı Şer'îyye Dersi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333.

Hükkâm ve Me'murîn-i Adliyyenin İntihablarına Mütedâir Nizamnâmenin Yirmi Dokuzuncu Maddesi Mucibince Mekteb-i Hukuk ve Kudat Mezunlarının Hıdemât-ı Adliyyeye Kable'l-Kabul Tabi Tutulacakları

Kuyud ve Şeraiti Mübeyyin Talimatnâme, Matbaa-i Amire, İstanbul 1329.

Nevin Ünal Özkorkut, *Osmanlı Hukukunda Müdde-i Umumilik: Savcılık Kurumunun Türk Hukukuna Girişi ve Uygulanma Süreci*, Arıkan Yayınları, Ankara 2016.

İlmiye Salnamesi, Matbaa-yı Âmire, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye 1334.

İnalcık, Halil, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1943.

İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

İnan, Ahmet, “Mustafa Hayri Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 31, Ankara 2020, s. 302-303.

İpşirli, Mehmet, “Ârif Efendi, Meşrebzâde”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1991, s. 365.

İpşirli, Mehmet, “Medrese”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara 2003, s. 327-333.

İzgi, Cevat, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İz Yayıncılık, İstanbul 1997.

Kallek, Cengiz, “Fetâvâ-yı Ali Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 12, İstanbul 1995, s. 438.

Kaya, Mahmut, “Bekir Hâkî Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1992, s. 361.

Lûtfî, Ahmed, *Vak'a-nüvis Ahmet Lûtfî Efendi Tarihi*, (Haz. M. Münir Aktepe), C. 9, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1984.

Mardin, Şerif, *Türkiye'de Din ve Siyaset (Makaleler 3)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.

“Medresetü'l-Kudât Nizamnamesine Zeyl (Sınıf-ı Mahsus Ek Nizamnamesi)”, İlmiye Salnamesi, Matbaa-yı Âmire, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye 1334.

“Medresetü'l-Kuzat'da Ruus Tevzi' Merasimi”, *Ceride-i İlmiyye*, C. 6, S. 67, Matbaa-i Amire, İstanbul 1339, s. 2156.

“Medresetü'l-Kudât Talimat-ı Dâhiliyesi”, İlmiye Salnamesi, Matbaa-yı Âmire, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye 1334.

Mekteb-i Nüvvâb İçin Müceddeden Kaleme Alınan Ta'limat, Yayınevi ve yer yok, 9 Safer 1301.

Okumuş, Ejder, *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*, İnsan Yayınları, İstanbul 1999.

Öngören, Reşat, “Tunahan, Süleyman Hilmi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul 2012, s. 377.

Öz, Tahsin, İstanbul Camileri, C. 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1962.

Özcan, Tahsin, “Mehmed Nuri Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara 2003, s. 503-504.

Özcan, Tahsin, “Ömer Hulusi Efendi, Dağıstanlı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul 2007, s. 71-72.

Özcan, Tahsin, “Rahmi Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul 2007, s. 423-424.

Özsarı, Mustafa, Şeyh Vasfi, Altınpost Yayınları, İstanbul 2013.

Öztürk, Sait, “Kassam”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 26, İstanbul 2001, s. 579.

Râgıp Bey, Başkatıpzade, *Tarih-i Hayatım: Tahsil-Harp-Esaret-Kurtuluş Anıları*, Kebikeç Yayınları, Ankara 1996.

Şevkî, *Sakk-i Adli-i Hukuki*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1327.

Şîrânî, Ahmed, “Mekteb-i Kuzzât Yahut Medresetü'l-Kuzzât Binâ-i Cedîdi”, *Beyân-ı'l-Hak*, 158 (23 Nisan 1328), s. 2806.

Tâhirülmevlevî, *Matbuat Alemindeki Hayatım ve İstiklal Mahkemesi Hatıraları*, (Haz. Nurcan Boşdurmaz), Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2012.

Tâhirülmevlevî, “Medresetü'l-Kudât Hakkında Bir Mazbata”, *Mahfil*, C. 4, İstanbul 1342, s. 56-59.

Tâhirülmevlevî, “Medresetü'l-Kuzatta Mevlid-i Şerif”, *Mahfil*, C. 4, İstanbul 1342, s. 199.

Takvim-i Vekâyi, No: 521, 18 Receb 1271.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Üçok, Coşkun-Ahmet Mumcu-Gülnihâl Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara 2016.

Ürgüplü, Ali Suat, Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Efendi'nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Yakut, Esra, Şeyhülislamlık. Yenileşme Döneminde Devlet ve Din, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.

Yaran, Rahmi, “Bilmen, Ömer Nasuhi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1992, s. 162-163.

Yavuz, Cevdet, “Ebu'ulâ Mardin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul 1994, s. 363-364.

Yavuz, Yıldırım, *Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara 1981.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Akâidü'n-Neseî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989, s. 217.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Elmalılı Muhammed Hamdi” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul 1995, s. 57-62.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Güven, Dursun Nuri Feyzi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul 1996, s. 328.

Yurdakul, İlhami, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilâtı'nda Reform (1826-1876)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

Yurdakul, İlhami, “Mekteb-i Nüvvab”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. Ek-2, Ankara 2019, s. 240-241.

Dr. Elif YEŞİLTEPE TURŞUCU

Aydın'da doğup büyüyen Elif Yeşiltepe Turşucu, Aydın Adnan Menderes Anadolu Lisesinden mezun olduktan sonra Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümünde lisans eğitimini tamamladı. Doç. Dr. Bülent Çelik danışmanlığında yürüttüğü “XVI- XVII. Yüzyıllarda Aydın Livası'nda Çiftlikler” başlıklı tezi ile Adnan Menderes Üniversitesi'nde yüksek lisans, Prof. Dr. Selma Yel danışmanlığında yürüttüğü “II. Abdülhamit'in Maliye Nazırı Agop Kazazyan Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1839-1891)” başlıklı tezi ile de Gazi Üniversitesinde doktora derecesini aldı. Araştırma görevlisi olarak Gazi Üniversitesi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi ve Ardahan Üniversitesinde görev yaptı. Halen Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde Arş. Gör. Dr. olarak görevine devam etmektedir. İktisat Tarihi ve Türk Hukuk Tarihi üzerine çalışmaları bulunmaktadır.

MEKTEB-İ HUKUK-I ŞÂHÂNEDEN İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ HUKUK FAKÜLTESİNE (1870-1933)

*From Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne to Istanbul University Faculty of Law
(1870-1933)*

Elif YEŞİLTEPE TURŞUCU*

ÖZET

Geniş bir coğrafyada hâkimiyet kuran ve pek çok farklı etnik ve dinî mensupları bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti'nde kuruluştan Tanzimat Dönemi'ne kadar İslam hukuku uygulanmıştır. 3 Kasım 1839 tarihli Tanzimat ve 18 Şubat 1856 tarihli Islahat Fermanlarında ifade edilen eşitlik ilkesinin etkisiyle, din ayrımı gözetmeksizin bütün Osmanlı vatandaşlarının kanun önünde eşit olduğu kabul edilmiştir. Bu kapsamda ceza, ticaret ve arazi hukuku alanında yapılan bir dizi hukuk düzenlemesiyle birlikte, İslam hukuku yanında Batı hukuku uygulanmaya başlamıştır. Şer'î mahkemelerin de devam ettiği bu ikili dönemde Batılı usulde açılan modern hukuk sistemine dâhil olan nizamiye mahkemelerinde görev alacak ve yeni kanunları uygulayacak memurlara ihtiyaç hasıl olmuştur. Bu memurların yetiştirilmesi için İslam hukuku eğitiminin verildiği medreseler yerine modern müfredatlı bir hukuk mektebi açılması üzerine çalışmalar yapılmıştır. Modern hukuk mektebinin kurulmasında yargı teşkilatındaki yenilikler ve eğitimin modernleşmesinin etkisi de bulunmaktadır.

İlk etapta 1856 senesinde Tercüme Odasında ve 1859 tarihinde ise Mekteb-i Fünûn-ı Mülkiyyede modern hukuk dersleri müfredata eklenerek memurların bu konularda bilgi sahibi olmaları sağlanmıştır. 1870 senesine gelindiğinde ise Divan-ı Ahkâm-ı Adliye bünyesinde Kavânin ve Nizamât Dershanesi açılarak ihtisaslaşmaya gidilmiştir. Ancak, buradaki eğitimin yeterli olmaması üzerine birkaç sene sonra Mekteb-i Sultânî bünyesinde Mekteb-i Hukuk-ı Sultânî (1874) adıyla bir hukuk mektebi kurulmuştur. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nın (93 Harbi) getirdiği ağır mali yük neticesinde alınan tasarruf tedbirleri kapsamında bu mektebin kapatılmasıyla hukuk eğitime bir müddet ara verilmek zorunda kalınmıştır. 1880 senesinde hukuk eğitime devam edilmesi amacıyla Adliye Nezareti bünyesinde Mekteb-i Hukuk-ı Şahane açılmıştır. 1881 senesinin

* Dr., Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakın Çağ Tarihi Ana Bilim Dalı, elifyesiltepe@ardahan.edu.tr, ORCID ID:0000-0001-6667-6925.

de mali sebepler nedeniyle Mekteb-i Hukuk-ı Sultanî kapatılarak öğrencileriyle birlikte Mekteb-i Hukuk-ı Şahaneye aktarılmış ve iki hukuk mektebi birleştirilmiştir. 1900 senesinde Dârülfünûn'un üçüncü kez açılmasıyla Ulum-u Aliye-i Diniyye, Ulum-u Riyaziye ve Edebiyat şubelerinin yanına dördüncü ve beşinci şubeler olarak daha önce kurulmuş olan Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Hukukun eklenmesi kararlaştırılmıştır. Ancak, Mekteb-i Hukuk, Nizamnamesi'ne göre Dârülfünûn bünyesinde yer alsa da, 1908 senesine kadar müstakil bir okul olarak eğitime devam etmiştir. Bu tarihte Hukuk Mektebi (Hukuk Fakültesi) adını alarak, Dârülfünûn-u Osmanî adını alan Dârülfünûn-u Şâhânenin bir birimi hâline gelmiştir. 5 Mayıs 1933 tarihli hükûmet toplantısında Dârülfünûn'un kapatılması ve modern esaslara göre İstanbul Üniversitesinin kurulması kararıyla birlikte Hukuk Fakültesi, binası değişmeden, aynı öğrencilerle bir kesinti yaşamadan eğitime devam etmiştir. Bu çalışmada Türk hukuk eğitimi tarihinde önemli bir yeri olan Mektebi Hukuk-ı Şâhânenin kuruluş süreci, nizamnamesi, idaresi ve müfredatı yanında Osmanlı Devleti'nde adli istihdam ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Kanunlaştırma, Hukuk, Hukuk Eğitimi, Mekteb-i Hukuk-ı Sultanî, Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne, Dârülfünûn-ı Osmanî Hukuk Şubesi.

Abstract

Islamic Law was applied in the Ottoman Empire, which dominated a wide geography and included many different ethnic and religious members, from its foundation until the Tanzimat period. Under the influence of the principle of equality expressed in the Tanzimat Edicts dated 3 November 1839 and the Reform Edicts dated 18 February 1856, it was accepted that all Ottoman citizens were equal before the law, regardless of religion. In this context, Western Law began to be implemented alongside Islamic Law with a series of legal regulations made in the fields of Criminal, Commercial and Land law. In this dual period, where Sharia courts continued, there was a need for civil servants who would work and would implement the new laws in the Nizamiye Courts, which were included in the modern legal system opened in the western style. In order to train these civil servants, efforts were made to open a law school with a modern curriculum instead of madrasahs where Islamic Law education was given. Innovations in the judicial organization and modernization of education also had an impact on the establishment of the modern law school.

In the first stage, modern law courses were added to the curriculum in the Translation Room in 1856 and in the Mekteb-i Fünûn-ı Mülkiyye in 1859, so that civil servants were informed about these subjects. In 1870, Kavânîn and Nizamât Dershanesi was opened within the scope of Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye and specialization was achieved. However, as the education here was not sufficient, a few years later, a law school was established within Mekteb-i Sultanî under the name of Mekteb-i Hukuk-ı Sultanî (1874). Law education had to be interrupted for a while with the closure of this school within the scope of savings measures taken as a result of the heavy financial burden brought by

the 1877-78 Ottoman-Russian War (93 War). In 1880, Mekteb-i Hukuk-ı Şâhane was opened within the Ministry of Justice in order to continue law education. In 1881, due to financial reasons, Mekteb-i Hukuk-ı Sultani was closed and transferred to Mekteb-i Hukuk-ı Şâhane together with its students, and the two law schools were merged. With the opening of Dârülfünûn for the third time in 1900, it was decided to add Mekteb-i Tıbbiye and Mekteb-i Hukuk, which were previously established as the fourth and fifth branches, in addition to the Ulum-u Aliye-i Diniyye, Ulum-u Riyaziye and Literature branches. However, although Mekteb-i Hukuk was within the body of Dârülfünûn according to its regulations, it continued education as an independent school until 1908. On this date, it became a unit of Dârülfünûn-u Şâhâne, which was named Hukuk Mektebi (Faculty of Law) and was named Dârülfünûn-u Osmanî. With the decision to close Darülfünûn and establish Istanbul University according to modern principles at the government meeting dated May 5, 1933, the Faculty of Law continued its education without any interruption, with its building unchanged and with the same students. In this study, the establishment process, regulations, administration and curriculum of Mektebi Hukuk-ı Şâhâne, which has an important place in the history of Turkish legal education, as well as judicial employment in the Ottoman Empire will be discussed.

Key words: Ottoman Empire, Codification, Law, Law Education, Mekteb-i Hukuk-ı Sultani, Mektebi Hukuk-ı Şâhâne, Dârülfünûn-ı Osmanî Hukuk Şubesi.

GİRİŞ

Hukuk eğitiminin başlangıcı, MÖ 5. yüzyılda Eski Yunan'da sofistlerin sosyal ve siyasal sınırlar içinde yetkin niteliklere sahip erdemli kişiler yetiştirebilmek amacıyla halk meclislerinde yaptıkları konuşmalara kadar götürülebilmektedir. Sokrates, Aristoteles ve Platon ise hukuk eğitimini ahlak felsefesi bağlamında ele almışlar ve iyi bir vatandaşlık için gerekli görmüşlerdir. Günümüzde Avrupa hukukunun temelini oluşturan Roma hukuku ise Roma Devleti'nde iç mücadeleler ve kendisine bağlı bulunan devletleri yönetmek için hukuk sisteminin gerekliliği üzerine oluşmuştur. Hellenistik dönemde, tıp okulları bünyesinde eğitim veren hukuk okulları MÖ 1 ve M.S. 3. yüzyıllar arasında Roma Devleti'nde açılan müstakil hukuk okullarıyla hukuk biliminin ortaya çıkmasını sağlamıştır¹. Roma Devleti'nde "Skolastikos" (avukat) olarak görev yapmak isteyen vatandaşlar "Skole Ton Romaion" adlı genel eğitim verilen okulun ardından 4 yıl eğitim veren "Skole Ton pragmatikon" adlı hukuk okulunda 4 yıl süren bir eğitim almaktadırlar.² Bu dönemin önde gelen hukuk okullarından olan Alexandria (İskenderiye) ve Constantinopolis (İstanbul) ve Berytus (Beyrut) okullarının hukuk biliminin

1 Nuray Yıldız, "Eskiçağ'da Yunan-Roma Döneminde Hukuk Eğitimi ve Öğretimi", *Anadolu Araştırmaları*, S.12, 2010, s. 120-123.

2 Ramazan Arıtürk, "Tarihte Hukuk Eğitimi", İstanbul Medeniyet Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.5/S. 8, Eylül 2020, s. 50; Yıldız, agm., s. 135.

gelişmesine büyük katkıları olmuştur³. 12. yüzyılda dogmatik Kilise hukukunun (Kanon Hukuku)⁴ oluşmasıyla birlikte hukuk sisteminde meydana gelen radikal değişimler sonucunda Roma hukuku sayesinde elde edilen kazanımlar kayıplara uğramıştır. Dolayısıyla hukuk eğitimi de yara almıştır. Kilise, din adamlarının Kanon hukukunu öğrenmesini zorunlu tutarak bu alanda “*Theological Canonical*” olarak adlandırılan eserler verilmesini sağlamıştır. 13. yüzyıla kadar mabetlerde ve manastırlarda verilen Kanon hukuku eğitimi 13. yüzyıldan sonra üniversitelerde vermeye başlanmıştır.⁵ Hukuk eğitiminin üniversitelere geçişiyle beraber Bologna Üniversitesi öncülüğünde başlayan Roma hukuku çalışmaları neticesinde Kıta Avrupası’nda Roma hukuku tekrar yükselişe geçmiş ve hukuk öğretiminde de bir ekol oluşmuştur. 15. yüzyılda Fransız Roma hukukçuları kanunlaştırma hareketlerine girişmişler, 1789 Fransız İhtilali’yle birlikte sınıflar arası eşitlik anlayışıyla birlikte anayasa hukuku üzerine çalışmalara yoğunlaşmışlardır⁶. Napoléon Bonaparte’ın birinci İmparatorluk Dönemi’nin başlamasıyla 1804 senesinde hukuk okulları yeniden teşkilatlandırılarak hukuk fakülteleri adını almıştır. 4 yıl eğitim veren bu okullarda Roma hukuku, Kilise hukuku ve Örf ve Adet hukuku eğitimi ile yetinilirken Üçüncü Cumhuriyet Dönemi’ne (1870-1940) geçilmesiyle birlikte 19. yüzyılın son çeyreğinde müfredata hukuk tarihi, kamu hukuku ve özel hukuk dersleri eklenerek değişiklikler yapılarak modern hukuk eğitimine başlanmıştır. 1895 tarihinde yapılan üniversite reformu ile yeni bir kavramsal ayrıştırma ve branşlaştırma çalışması yapılarak lisansüstü çalışmaların önü açılmıştır⁷.

İslam hukukunda (Fıkıh) tedvinin (derleme) Hz. Peygamber dönemine kadar uzandığı bilirse de bugünkü manada fıkıh risalelerinin yazımı Emeviler döneminde gelişmiştir.⁸ Hem İslam hem de Türk-İslam devletlerinde Müslümanlar arasında yaşanan anlaşmazlıkları çözmek amacıyla fıkıh öğretilmesi için medreselerde eğitim verilmiştir. İlk medreselerin ne zaman kurulduğu bilinmemekle beraber Anadolu Selçuklular ve Beylikler döneminde sayıları yaklaşık 150’ye ulaşmıştır. Fıkıh eğitimi veren medreselerde belli bir tedrisat süresi bulunmamakta, derslerini başarıyla tamamlayanlara icazet

3 Yıldız, agm., s. 134-135.

4 Bu hukuk dalı ile ilgilenenler “kanonist”, Hristiyanlığın ibadet konuları ile ilgilenenler ise “teolog” olarak anılmaktadır. Arıtürk, agm., s. 52-53.

5 Nedim Bahçekapılı, “Kilise hukuku İlminin Doğuşu”, *Journal of Islamic Research*, C. 4/S. 2, 2011, s. 43.

6 1667’de Hukuk Yargılama Usulü Kanunu, 1669’da Su ve Orman Hukuku, 1681’de Deniz Ticaret Hukuku oluşturulmuştur. 1804 yılında Fransız Medeni Kanunu “*Code Civil des Français*” veya “*Code Napoleon*” adıyla kabul edilmiştir. Seldağ Güneş Ceylan, “Roma hukukunun Günümüz Hukuk Düzenlerine Etkisi”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 8/S. 2, 2004, s. -

7 Robert Besnier, “Fransa’da Fransız Hukuku Tarihi Kürsüsünün Gelişmesi”, çev. Coşkun Üçok, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 7/S. 3, 1950, s. 522-524; Rukiye Akkaya, “Kamu Hukuku Eğitiminin Fransa’da Tarihsel Kökleri ve Kamu Hukuku Okulları Üzerine Notlar”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. VII/ S. 3-4, 2003, s. 149.

8 Hayreddin Karaman, “Fıkıh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.13, İstanbul, 1996, s. 5.

verilmektedir. İslam hukuku içtihat kapısının kapatılmış olması nedeniyle Kur'an, hadis ve icmaya göre çözülmüş olan hukuki sorunlar ile günün şartlarına göre ortaya çıkan yeni sorunlar bu kaynaklardaki kurallarla kıyas edilerek öğrenilip ve ezberlenmektedir. Dersler ezberleme, tekrar, tefakkuh (fıkıh öğrenme), müzakere ve imla (not tutma) metotlarıyla yapılmaktadır. Sorunların çözülüş biçimleri daha önceden saptanmış olduğu için bu kaidelerin dışına çıkmak yasaktır. Bu nedenle hukuk âlimlerinin ve talebelerinin hukuk alanında araştırma yapmaları olanaksızdır. Padişahların kanunnamelerle uygulamaya koydukları örfi hukuk medreselerin müfredatında yer almamaktadır⁹. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'ne kadar müstakil olarak hukuk eğitimi veren bir okul veya medrese bulunmamakta olup diğer Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi medreselerde diğer dersler yanında hukuk dersleri de verilmektedir. Medreselerden mezun olanlar kadılık yanında din görevlisi veya devlet dairelerinde memur olarak görev alabilmektedir¹⁰. Osmanlı Devleti'nde İslam hukuku eğitimi veren ilk müstakil mektebi, 1855 senesinde Şeyhülislamlık makamı açmıştır. Muallimhane-i Nüvvâb adı verilen bu okul şer'iyye mahkemelerine hâkim yetiştirmektedir.¹¹

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi'nde hukuk ve eğitim alanlarında geçirdiği köklü değişimler neticesinde yalnızca hukuk eğitimi veren okul/mektep kurulmuştur. Tanzimat Fermanı'nın öngördüğü güvencelerin bütün tebaaya yayılması ve uygulanması devlet kurumlarının modernleşmesini sağlamaya başlamıştır. Bu kapsamda birey-devlet ilişkisinde din fark etmeksizin ortak bir hukuk düzeni sağlamak amacıyla kanunlaştırma¹² çalışmaları yapılmıştır. Kanunlaştırma, bir ülkede dağınık ve yazılı hâlde olmayan hukuk kurallarını birleştirerek geçerli bir hukuk sistemi meydana getirmektir. Bu bağlamda yapılan hukuki yeniliklerde Batı ile olan ilişkilerin neden olduğu dayatmaların etkisi ile Müslümanlar ile gayrimüslimlere eşit haklar verilmesinin yanı sıra devletin merkezî etkinliğini artırmak ve hukuki birliğini sağlama amacının da dikkate alındığı görülebilmektedir. Bu dönemlerde Osmanlı Devleti'nde kendine has özelliklere sahip dinî nitelik taşıyan bir hukuk sistemi (şer'i hukuk/İslam hukuku) uygulanmaktadır. Ancak, Tanzimat ile birlikte 1850'lerden itibaren Fransız hukukunun resepsiyon¹³ (İktibas) yoluyla yürürlüğe girdiğini görmekteyiz. Bunda, yerli aydınlar ve devlet adamlarının Avrupa'nın sömürüsüne karşı koyabilmek amacıyla kendine özgülük yerine Batılılaşmayı tercih etmelerinin etkisi büyüktür. 1840 senesinde Ceza Kanunnamesi'nin yürürlüğe girmesi ile ilk kanunlaştırma süreci gerçekleşmiştir. 1850 senesinde çıkarılan Ticaret Kanunu, Fransız Ticaret Kanunu'na dayanıyorsa da Hollanda, Sardunya ve Prusya ka-

9 Nebi Bozkurt, "Medrese", *DİA*, C. 23, Ankara 2003, s. 325-326; Coşkun Üçok, "Türkiye'de Hukuk Eğitimi ve Araştırmaları", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 2/S. 2, 1989, s. 12-13.

10 Arıttürk, *agm.*, s. 66.

11 Ali Adem Yörük, *Mekteb-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 3

12 Kanunlaştırma (tedvin, taknin, kodifikasyon); herhangi bir sosyal veya ekonomik alana ilişkin hareket tarzını kanun haline koyma, kanun halinde kaideler vazetme demektir.

13 Resepsiyon, bir toplumun kanunlarının bir başka toplum tarafından kendi kanunları olmak üzere alınmasıdır.

nunlarından bazı hükümlerin de içerisinde yer alması nedeniyle karma bir resepsiyon olarak değerlendirilmektedir. 1861 tarihli Usul-i Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi ile 1863 tarihli Deniz Ticaret Kanunu da kısmen veya tamamen resepsiyon yolu ile yapılmış kanunlardır. Hazırlanan bu kanun ve nizamnameler, şer'î mahkemelerin uygulama alanına girmemektedir. Bu nedenle Osmanlı idarecileri, yeni bir örgütün kurulması ihtiyacının gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Bu ihtiyacın etkisi 1856 tarihli Islahat Fermanı'nda yer alan mahkemeler ile ilgili maddelerde de görülmektedir¹⁴. 1860 senesinde Ticaret Nezareti bünyesinde kurulan Ticaret mahkemeleri, ilk modern hukuk uygulamalarıyla bilinmektedir. 7 Kasım 1864 tarihli Nizamname'yle sancak ve vilayetlerde dava meclislerinin açılmasıyla ilk nizamiye mahkemelerinin kurulduğunu kabul edenler yanında Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin kurulmasıyla Mehakime-i Cedide'ye ilerleyen zamanlarda Mehakim-i Nizamiyye denildiğini ifade edenler de vardır. Halil Cin ise 1871 senesi içinde çıkarılan bir nizamname ile nizamiye mahkemelerinin kurulduğunu belirtmektedir. Farklı görüşlerin olma sebebi bu mahkemelerin tanımının ve özelliklerinin açıkça yapılmamasından kaynaklanmaktadır¹⁵. Kanunlara ve yazılı nizamlara dayanan kuralların uygulanması esasına göre değerlendirildiğinde nizamiye mahkemelerinin temeli, ilk görüşe uygun olarak 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi'yle kurulan yargı meclislerine dayanmaktadır¹⁶.

Şer'î mahkemelerin de devam ettiği bu ikili dönemde klasik eğitim veren medreseler yanında hem yeni mahkemelerde görev alacak hem de yeni kanunları uygulayacak personele eğitim verecek bir kuruma ihtiyaç duyulmuştur. Bu kapsamda Batı hukukuna dair ilk dersler 1856 senesinde, Tercüme Odası yaptığı bir düzenleme ile memurlara verilmeye başlanmıştır. 1859 yılında kurulan Mekteb-i Fünûn-ı Mülkiyye ise müfredatına hukuk dersleri koyarak modern hukuk bilgisinin öğrenilmesini sağlamıştır.¹⁷ 1870 senesinde Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye içerisinde Kavânîn ve Nizamât Dershanesi açılarak kısa zamanda memur ihtiyacı karşılanması amaçlanmıştır. Ancak, bu kurumun yeterli olmaması üzerine Mekteb-i Sultanî bünyesinde Mekteb-i Hukuk-ı Sultanî adıyla bir hukuk mektebi kurulmuştur. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nın getirdiği ağır mali yük neticesinde alınan tasarruf tedbirleri kapsamında bu mektebin kapatılmasıyla hukuk eğitimine bir müddet ara verilmiştir. Osmanlı idarecileri, Adliye Nezaretine bağlı olacak bir hukuk mektebi açılmasına dair çalışma yaparak 1878 tarihinde Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'yi kurmuşlardır.

14 Sedat Bingöl, *Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu (Nizamiyye Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2004, s.36-40; Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020, s. 5; Seda Örsten Esirgen, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Hukukunda Kanunlaştırma Hareketleri", *Adalet Dergisi*, S. 62-63, 2019, s. 432; Sevgi Kayak, "Türk Hukuk Tarihinde Medeni Hukuk Alanındaki Resepsiyon Sürecinin Meşruluğu", *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, İstanbul 21-22 Aralık 2012, s. 59.

15 Bingöl, age., s. 45-46.

16 Bingöl, age., s. 48.

17 Yörük, agt., s. 2-3.

1. Osmanlı Devleti'nde Modern Hukuk Eğitiminin Başlangıcı

1.1. Kavânîn ve Nizamât Dershanesi

19. yüzyılda yapılan kanunlaştırma hareketleri neticesinde Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye ve nizamiye mahkemeleri kurulmuştur. Osmanlı idarecileri, kurulan nizamiye mahkemelerinde hâkimlik yapmak üzere yeni kanunları bilen, nitelikli elemanlar yetiştirebilmek için bir mektebin hemen açılmasının mümkün olmaması nedeniyle başlangıç olarak 1870 senesinde Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye'de bir yer ayrılarak bir yıl eğitim süresi olan Kavânîn ve Nizamât (Kanunlar ve Nizamlar) dershanesi açılmasını uygun görmüşlerdir¹⁸. Hukuk eğitimi vererek kanun ve nizamlara vâkıf memurlar yetiştirecek bu kurumun kurulmasıyla idari ve adli konulardaki uyuşmazlığın da çözülmesi hedeflenmiştir. 18 Haziran 1870 tarihinde çıkan Nizamname'sine¹⁹ göre; Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye'de bir sınıf hazırlanacak ve "*kavânîn*", "*nizamât*" ve "*usûl-i kavânîn*" öğretilcektir. Hazırlanan talimata göre Mecelle'nin neşredilmiş ve neşredilecek nüshaları, ticaret-i berriyye ve bahriyye, ceza, arazi kanunları, usûl-i muhakeme nizamnamesi ile nizamiye mahkemeleri ve mülkiye idare meclislerinin görevleri, tertip ve kurulma şekilleri hakkında yapılan nizamnameler okutulacaktır. Tali konulara ait kanuni düzenlemeler ders olarak okutulmayacak; ancak, öğrenciler bunları kendileri mütalaa edeceklerdir²⁰.

2 Temmuz 1870 Cumartesi günü Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye Nazırı Edhem Paşa ve Şûrâ-yı Devlet Reisi Yusuf Kâmil Paşa'nın katıldığı sade bir törenle açılan dershanenin muallim maaşları ve diğer giderleri Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye Nezareti tarafından karşılanacaktır. Haftanın üç günü ikişer saat yapılacak derslerin birinci saatinde hoca dersi anlatacak, ikinci saati ise sorular, cevaplar ve müzakereye ayrılacaktır. Ayrıca, derslerin gün ve saatleri üç ayda bir değiştirilerek ilan edilecektir. Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye'de görevli mümeyyizler ile zabıt kâtipleri meslekte yükselebilmek için derslere devam ederek rûûs almaya mecburlardır. Bunların derslere devam etmeleri zorunludur. Babıalı memurları ve diğer dairelerin memurları için

18 A. Nevzad Ayas, Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi Kuruluşlar ve Tarihçeler, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1948, s. 298; Emre Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 1: Osmanlı Döneminde Dârülfünûn 1863-1922, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 128; Hasan Ellek, "Osmanlı'da Kanunlaştırma Hareketleri ve Mecelle", Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 3/S. 6, Aralık 2014, s.130-131; Sevgi Kayak, "Kuruluşundan Bugüne İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Roma hukuku Dersleri", Journal of Istanbul University Law Faculty, C. 70/S. 1, 2012, s. 454; Fatmagül Demirel, Adliye Nezareti: Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s. 100.

19 Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye Kavânîn ve Nizamât Dershanesi nizamnamesinin transkripsiyon edilmiş tam metni için bkz.: Bingöl, age., Ek-VI.

20 Bingöl, age., 204-205. Kavanin ve Nizamât Dershanesinin açılmasından birkaç ay evvel Fransa Elçisi Bourée, Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye'ye Fransız bir muallim görevlendirilerek "Fransa kanun-nâmesi" (Codé Civil) okutulması yanında nizamiye mahkemelerinde Fransız kanunlarının uygulanmasını talep etmiştir. Ancak, açılan Kavânîn ve Nizamât Dershanesi'nde Fransız kanunları değil o dönemde dördüncü cildi basılmış olan Mecelle okutulmuştur. Yörük, agt., s. 19.

devam mecburiyeti yoktur. Öğrencilerin devam durumunu muallimler ellerinde bulunan jurnal defterine yazacak, üç defa gelmeyen öğrenci sene sonu sınavına giremeyecektir.

Nezaretin belirleyeceği jüri tarafından yapılacak sene sonu sınavlarına herkes katılabilecek, nizamiye mahkemelerinde uygulanan kanunlardan ve yazışma usulünden sorumlu tutulacaklardır. Üç başarı derecesi bulunmaktadır. İlkinde kanunlar ve kitabet bilgisine tam anlamıyla vâkıf olmak; ikincisinde orta düzeyde bilgi sahibi olmak ve üçüncüsündeyse kanun ve nizamlardan birinin öğrenilmesi ya da kitabet bilgisi bulunmadığı hâlde kanunların öğrenilmesi yeterli sayılmaktadır. Birinci dereceye rûûs, ikinci dereceye şehadetname verilecek; şehadetnamelerde muallim ve müfettişin mührü, rûûs belgesinde ise bunların yanında Divan'ın mührü de bulunacaktır. Başarısız sayılan üçüncü dereceye hiçbir belge verilmeyecektir. Rûûs alanlar öncelikli olacak şekilde belgelerini alanlar nizamiye mahkemelerindeki her memuriyete ihtiyaca göre atanabileceklerdir. Şehadetname alanlar, belgelerini rûûsa yükseltebilmek için bir sonraki sene derslere tekrar devam edebilecek olup iki yıl üst üste rûûs alamayan kişilerin kaydı silinecektir. Başarısız öğrenciler ise bütün dersleri baştan okumak zorundadır. Devam mecburiyeti olmayan talebeler derslere isterlerse katılabilecek; ancak belge alabilmek için kanunlar ve kitabet usulünden sene sonu sınavına gireceklerdir. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'de görevli birinci ve ikinci sınıf hâlifeler, evrak odası mukayyitleri ve diğer devair memurları isterlerse sene sonu sınavına katılabileceklerdir²¹.

Kavânîn ve Nizamât Dershanesinde bazı temel dersleri aynı hocanın vermesi, ceza hukukunun okutulmaması ve sınavların mütemediyen yapılmaması gibi eksiklikler yaşanmıştır. Beklenen verimin sağlanamaması nedeniyle Mayıs 1873'te Dershane'nin ıslahı kapsamında Adliye Nezaretinin isteğiyle derslerin ikiye ayrılması, onar lira maaş verilen mevcut üç muallim sayısının ikiye düşürülerek toplamdaki otuz liranın paylaştırılmasına karar verilmiştir. Bu kararın ardından mahkeme reislerinden oluşan bir komisyon düzenleme yaparak muallimlerin her birinin haftanın üç günü ders vermesi, sınavların altı ayda bir yapılması ve başarılı olanlara diploma verilmesi uygulamasını başlatmıştır. Ayrıca, diploması olmayan kişilerin nizamiye mahkemelerinde kâtiplik yapamayacakları kararı alınmıştır. Mecelle, Ceza ve Ticaret Kanunlarının okutulduğu Dershane'nin muallimleri arasında Şirvanizâde Hulusi, Mahkeme-i Temyiz Reisi Ahmed Hilmi, Mahkeme-i Temyiz azalarından İkiyadis ve Gavril Efendiler gibi dönemin en önde gelen hukukçuları vardı. Bir mektepten ziyade kendi memurlarının kanunlar, nizamlar ve usuller üzerine malumat ve ihtisas sahibi olmaları için açılmış olan bir kurs niteliğindeki Kavânîn ve Nizamât Dershane'nin 1877-1878 yıllarına kadar öğretime devam ettiği tahmin edilmektedir. Hukuk mektebinin başlangıcı olarak değerlendirilen bu kurum, tahsisat yetersizliği

21 Yörük, agt., s. 21, Bingöl, age., s. 205-206;

sebebiyle kapatılmıştır²².

Kavânîn ve Nizamât Dershanesinde eğitim alanlar arasında şu kişiler bulunmaktadır; Kâdı Mehmed Said Efendi'nin oğlu İbrahim Şevki Bey, burada Mecelle ve Arazi Kanunnamesi ile diğer kanunları okumuş ve Temyiz Mahkemesi reisliğine kadar yükselmiştir. Dershaneye 1873'ten sonra giren İbrahim Hakkı Bey, Mecelle, Ticaret Muhakeme Usulü, Arazi ve Ticaret Hukuku ve Ceza Hukuku derslerini okumuştur. Dönemin Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye Nazırlarından Edhem Paşa'nın oğlu Mustafa Mazlum Efendi, dershanede eğitim aldıktan sonra Mekteb-i Hukuk-ı Sultanî'de eğitime başlamıştır. Mütercim Mehmed Rüşdi Paşa'nın oğlu Süleyman Reşad Bey, kanun derslerine devam ettiği gibi özel olarak²³ "*Fransa Kanunu*" tahsil etmiştir. Bayezid Rüşdiyesi ve Mühendishane-i Berri Hümayûn mezunlarından Reşad Bey, Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye mazbata odası, Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi zabıt kâtipliği ile İstinaf Mahkemesi hukuk kısmı üyeliklerinde bulunmuştur. Mıgırdiç Efendi, Hasköy Ermeni Mektebi ile Fransız Mektebini bitirmesinin ardından özel Arapça, Farsça, hukuk ve tarih dersleri almış, Dershanede de Mecelle ve Ticaret Hukuku okumuştur. Bu kişi çoğunlukla Ticaret Mahkemelerinde görev yapmış, 1890'lı yıllarda Müslümanlığa geçerek İsmail Hakkı Efendi adını almıştır. Kastamonu eşrafından Hacı Osmanzade Mehmed Ağa'nın oğlu Mehmed Medhî Efendi, Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi zabıt kâtipliği yaparken dershanede Mecelle, Ceza Hukuku ve Ticaret Hukuku dersleri okumuştur²⁴.

1.2. Mekteb-i Sultanî Hukuk Mektebi

Osmanlı Devleti'nde 1845'li yıllardan itibaren medreseden farklı bir eğitim kurumu kurma amacıyla Dârülfünûn²⁵ açılması düşüncesi güçlenmeye başlamıştır. An-

22 Bingöl, age., 206-207; Yörük, agt., s.22-23; Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 1: Osmanlı Döneminde Dârülfünûn 1863-1922, s. 128; Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, C. III-IV, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s. 1088.

23 Bu dönemde özel hukuk dersleri alarak memuriyet yapılabilmekteydi. Örneğin Ohannes Surinyan, özel Türkçe, Ermenice, hesap ve tarih ile Kavânîn-i Devlet-i Aliyye; İstefan Karayan ise özel Fenn-i Hukuk dersleri alarak memuriyet yapmıştır. Yörük, agt., s.158.

24 Yörük, agt., s.157-158.

25 Meclis-i Vala bünyesinde 1845 senesinde tesis edilen Maarif Meclisi'nin toplantılarında ilk kez memur yetiştirmek amacıyla Dârülfünûn adıyla bir mektebin kurulması fikri gündeme gelmiştir. 18 Şubat 1846 senesinde geçici Maarif Meclisi "Dersaadet'de münasip bir mahalde Dârülfünûn kurulması"na dair bir layiha hazırlamıştır. Sultan Abdülmecid, Rumeli seyahati esnasında Dârülfünûn kurulmasını emretmiştir. Bab-ı Hümayun yakınlarında bir Dârülfünûn binası inşası ve okutulacak ders kitaplarını hazırlama görevi Encümen-i Daniş'e verilmiştir. Ancak, 1863 senesinde serbest derslere başlandığında Encümen-i Daniş'in tek bir kitap bile hazırlamadığı görülmektedir. Faik Reşit Unat, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1964, s. 49-50; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Dârülfünûn Tarihçesine Giriş: İlk İki Teşebbüs", Belleten, C. 54/S. 210, Ağustos 1990, s. 702-704; Mehmet Tevfik Özcan, "İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinin Kuruluşunun Tarihçesi", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 61/S. 1-2, 2003, s. 111; Kayak, age., s.455;

cak, 1863-1865 ve 1870-1873 seneleri arasında iki kez Dârulfünûn'un açılması için teşebbüslerde bulunulmuşsa da eğitim hedefleri ve mali kaynaklardaki yetersizlikler nedeniyle başarı sağlanamamıştır. Bu başarısızlığın sebepleri arasında, muallim kadrosundaki yetersizliği yerli Müslüman ve gayrimüslim muallimlerle karşılamaya çalışmanın eksikliği giderememesi, orta öğrenimi bitirmiş kişi sayısının az olması nedeniyle kâfi sayıda talebe bulunamaması ve Türkçeye çevrilmiş ders kitabı sayısı ile Türkçe terimlerin eksikliğini söylemek mümkündür²⁶.

Dârulfünûn kurma konusundaki ikinci teşebbüsün de 1873 senesinde başarısızlıkla sonlanmasının ardından Osmanlı idarecileri ivedilikle bu konu üstünde çalışmalara başlamışlardır. Avrupa'da uygulanan sisteme ve 1869 tarihinde çıkarılan Osmanlı Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre Dârulfünûn'un Tıp, Fen/Mühendislik, Edebiyat, İlahiyat ve Hukuk mekteplerinden ibaret olması gerekmektedir. Ancak, Tıp şubesinin daha önce açılmış olması ve İlahiyat şubesinin de mevcut medreselerle yürütülmesi ve bu sisteme hiç el sürülmek istenilmemesi nedeniyle 1873 senesinde Dârulfünûn'da ancak Hukuk, Turuk ve Meabir²⁷ (Mühendislik) ve Edebiyat şubeleri açılmıştır. Böylece Hukuk ve mühendislik mektepleri 1873-74 eğitim döneminde ders başı yapmıştır²⁸.

Sultan Abdülaziz'in 1867 senesinde Paris ziyareti esnasında Fransız eğitim bakanı Victor Duruy'un Osmanlı eğitim sistemi için hazırladığı projeden etkilenerek ülkede bunun uygulanmasını istediği bilinmektedir. Fransız etkisi Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde görüldüğü gibi o dönem reformlar kapsamında açılan diğer okullarda da görülmekteyse de Mekteb-i Sultani, Osmanlılık siyasetine uygun bir biçimde, bütün tebaayı kapsayacak bir müessese olarak kurulmuştur²⁹. Mekteb-i Sultani'de hukuk dersleri Sava Paşa'dan önceki müdür Fotyadis Bey'in döneminde verilmeye başlanmıştır. Mekteb-i Tıbbiye'nin Beyoğlu'na, Galatasaray'da bulunan Mekteb-i Sultani'nin ise Gülhane'ye taşınmasından sonra, 1873-74 ders yılında Ma-

26 Kayak, age., s.455. İhsanoğlu, "Dârulfünûn Tarihçesine Giriş: İlk İki Teşebbüs", s. 706 ve s. 718; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Dârulfünûn Tarihçesine Giriş (II) Üçüncü Teşebbüs: Dârulfünûn-ı Sultani", Belleten, C LVII/S. 218, Nisan 1993, s. 201-202; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Dârulfünûn: Mefhum ve Müessese olarak Sultan II. Abdülhamid Dönemine Kadar Gelişmesi", Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri: 27-29 Mayıs 1992, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1994. s. 178.

27 Turuk ve Meabir; yollar ve köprüler anlamına gelmekteyse de Dârulfünûn'un mühendislik şubesinin adıdır.

28 Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, C. I-II, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s. 698; Nafi Atuf, Türkiye Maarif Tarihi, Milliyet Matbaası, Ankara 1931, s. 141-142; İhsanoğlu, "Dârulfünûn: Mefhum ve Müessese olarak Sultan II. Abdülhamid Dönemine Kadar Gelişmesi", s.179; Cengiz Orhonlu, "Edebiyat Fakültesi'nin Kuruluşu ve Gelişmesi (1901-1933) Hakkında Bazı Düşünceler", Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1973, s. 59; Sibel Hayta, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitimine Katkıları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1995, s. 73.

29 Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Ötüken Yayınları, İstanbul 1980, s. 210-211.

arif Nazırı Cevdet Paşa'nın girişiyle mektebin son sınıflarının ders programına Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Hukuk-ı Mîl (Devletler Hukuku) ve Roma hukuku gibi ileri hukuk dersleri eklenmiştir³⁰.

Cevdet Paşa'nın ardından Maarif Nazırlığına getirilen Safvet Paşa, 1874 sene-sinde Mekteb-i Sultanî idaresine, daha önce programa eklenen ancak orta öğretimin seviyesini aşan Mecelle, Hukuk-ı Mîl ve Roma hukuku gibi bazı derslerin mektep içerisinde, diplomalı mezunlara tahsis edilmek üzere bir Hukuk Mektebi kurularak burada okutulmasını bir irade ile talep etmiştir. Dârülfünûn-ı Sultani idaresi, Avrupalı bir düzende kurulması için Mekteb-i Sultanî müdürü olarak Sava Paşa'yı³¹ görevlendirmiştir. Sava Paşa, Dârülfünûn'un kuruluşu hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur:

“Bu fidanlığa bir tohum atılmış yani, işbu Mekteb-i Sultanî’de hukuk dersleri talimine başlanmış idi. Şimdi anın dahi bir güzel meyve veren ağacı olmak üzere, hukuk dersleri yolunda tanzim olunarak işbu Mekteb-i Sultanî dairesinde bir Hukuk Mektebi küşad olunmuş ve bir sene zarfında tahsil-i ulum ve fünüün eden talebenin Turuk u Meabir talebesi gibi bu kere imtihanları yapılmıştır. İşte şimdi umuma lisan-ı şükran-iyetle ilân ediyorum ki, hayli vakitten beri arzu olunan Dârülfünûn’un derslerinden iki şubesi işbu Mekteb-i Sultanî dairesinde açılmış ve bu Mekâtib-i Aliye (yüksek okullar), “Dârülfünûn” heyetine girmek derecelerine gelmiş ve Mekatib-i Sultanîyye ünvanıyla yad olunmak şayan olmuştur.”

Dârülfünûn-u Sultanî’de hukuk mektebinin kurulmasına dair Nizamname³² ancak 25 Ocak 1876 tarihinde yayınlamıştır. Böylelikle Osmanlı Devleti’nde ilk kez İslam hukukunun karşısında seküler eğitim veren bir kurum açılmıştır. Yaklaşık iki yıl beklenilmesinde, mektebin tanziminin tamamlanması ve daha önceki teşebbüslerde olduğu gibi başarısızlıkla sonuçlanmaması adına geleceğinin teminat alınması amaçlanmıştır. Bu konuda dikkatli davranan Sava Paşa, 1876-77 eğitim döneminde üçüncü sınıfların eğitime başlayacağı ve yüze yakın talebenin bulunduğunu göz önüne alarak Mektebin halka duyurulması için Türkçe ve Fransızca bir kitapçık da hazırlatmıştır³³.

30 Yörük, agt., s.24; Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 1: Osmanlı Döneminde Dârülfünûn 1863-1922, s. 135.

31 Sava Paşa, 8 Haziran 1874-7 Şubat 1877 tarihleri arasında Mekteb-i Sultanî Müdürlüğü yapmıştır. Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 1: Osmanlı Döneminde Dârülfünûn 1863-1922, s.135.

32 Düstur, I. Tertip, C.III, Matbaa-i Amire, İstanbul H. 1293, s. 439-443; Mekteb-i Sultanî Hukuk Mektebi nizamnamesinin transkripsiyon edilmiş tam metni için bkz.: Cemil Bilsel, İstanbul Üniversitesi Tarihi, Dorlion Yayınları, Ankara 2022, s. 71-74; Gülnihal Bozkurt, “Türkiye’de Hukuk Eğitiminin Tarihçesi”, Hukuk Öğretimi Sempozyumu, ed. Adnan Güriz, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1993, s. 55-60; İhsanoğlu, “Dârülfünûn Tarihçesine Giriş (II) Üçüncü Teşebbüs: Dârülfünûn-ı Sultanî”, s. 235-238.

33 İhsanoğlu, “Dârülfünûn Tarihçesine Giriş (II) Üçüncü Teşebbüs: Dârülfünûn-ı Sultanî”, s. 205-207; Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 1: Osmanlı Döneminde Dârülfünûn 1863-1922, s. 135-136; Bil-

Mekteb-i Hukuk Nizamnamesi'nin birinci maddesinde Mekteb-i Sultanî ve idadî mezunlarının sınavsız birinci sınıfa alınacağı belirtilmektedir. İkinci maddesi, Dersaadet ve taşrada bulunan özel mekteplerden gelen öğrencilerin bu okul için yeterli bilgi seviyesinde olduklarını yapılan sınavda gösterebilmeleri durumunda birinci sınıfa kaydedilebileceklerine dair hüküm içermektedir. Ayrıca, sınavlardan sorumlu tutulmayacak ve diploma verilmeyecek müstemi (dinleyici) talebeler de kabul edilecektir. Sınavda başarısız olanlarsa Mekteb-i Sultanî'de açılacak hazırlık sınıfına harici talebe sıfatıyla kaydedilecek, bir veya iki yıl eğitim aldıktan sonra yapılan sınavda başarılı olurlarsa birinci sınıfa kabul edileceklerdir. Mektepte, yoklama, devam ve sınav konuları oldukça sıkı tutulmaktadır. Talebeler senede dört defa olacak şekilde iki ayda bir okul idaresinden "*insksipsiyon*" denilen kayıt pusulasıyla sınavlara girebilmektedir. Altıncı ve yedinci maddeye göre muallimler her öğrenci için yoklamaya devamları ve ders esnasında sorulan sorulara verdikleri cevaplarla ilgili kanaatlere dair bir defter tutacak, defterdeki bilgiler sene sonunda idarede bulunan ana deftere kaydedilecektir. İki aylık süre içinde geçerli bir mazeret bildirmeden dört kez derse girmeyenler, derslerde muallimlerin sorularına üst üste doğru cevap veremeyenler ile uygunsuz davranışlarda bulunanlar insksipsiyon alamayacaklardır. Dört adet insksipsiyon alamayan talebe sene sonu sınavına giremeyecektir. Onuncu madde, sınavlara dair olup sene sonu sınavlarının yazılı ve sözlü yapılacağına dair bilgiler içermektedir. Yazılı sınavda başarısız olan talebe sözlü sınava giremeyecektir. Sınavda başarısız olanlar ise üç ay sonra tekrar sınava girebilmektedir.

On iki, on dört ve on beşinci maddeler mezuniyet üzerinedir. Dört yıl boyunca sene sonu sınavlarında başarılı olanlar doktora ya da müntehî sınavına girmeye hak kazanmaktadır. Doktora imtihanı yazılı ve sözlü olarak yapılır, başarılı olanlar ilmi bir mesele üzerine risale (mezuniyet tezi) hazırlayarak Maarif Nazırı başkanlığında, müdür ve muallimlerden oluşan bir komisyonda tezlerini ispat ettikleri takdirde "*doktor*" ünvanını kazanmaktadır. Bu imtihanda veya risale hazırlamada başarısız olan talebeler, yapılacak başka bir sınavda başarılı olurlarsa "*lisansiye*" ünvanı alabilmektedir. Doktor ünvanıyla mezun olanlar Adliye Nezaretinde veya tercih ettikleri bir devlet dairesinde istihdam edilirken, lisansiye mezunları yalnızca avukatlık (dava vekilliği) yapabilmektedir. Müntehî sınavında başarılı olanlar, tezlerini kendi imkânlarıyla bastırabilmektedir. Avrupa'da bir eğitim dönemi yedi ay olmasına rağmen Mekteb-i Hukuk-ı Sultanî'de bir dönem dokuz ay olarak belirlenmiştir. Talebelerin muallimlerden daha iyi faydalanabilmesi amacıyla sekiz ay ders, yirmi gün ders tekrarı, on gün de sınav yapılmaktadır. Öğrenim süresi dört yıl olan mektepte ücretsiz eğitim verilmektedir³⁴. Nizamname'nin on sekizinci maddesi müfredat hakkında

sel, age., s. 26-27; Mehmet Akif Aydın, "İstanbul'da Hukuk", Büyük İstanbul Tarihi, C. 2, İstanbul, s. 468; Mustafa Gündüz, Osmanlı Eğitim Mirası, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013, s. 74.

34 Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 1: Osmanlı Döneminde Dârülfünûn 1863-1922, s. 138-140; Yörük, agt., s.25; İhsanoğlu, "Dârülfünûn Tarihçesine Giriş (II) Üçüncü Teşebbüs: Dârülfünûn-ı Sultanî", s. 210.

dır; Fıkıh, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Hukuk-ı Umumiye, Usûl-i Fıkıh, Kavânîn ve Nizamât-ı Devlet-i Aliyye, Kanun-ı Ticaret, Roma Kavânîni, Usûl-i Muhakeme, Kanun-ı Ceza ve Usûl-ı İstintak, Kavânîn-i Bahriye, Muahedat, Hukuk-ı Düvel ve Milel, Servet-i Milel veya İktisat³⁵. Bu dönemde Türkçe yazılı ve basılı hukuk kitapları olmadığı için Usul-i Fıkıh ve Furu-i Fıkıh, Hukuk-ı Ticariyye ve Bahriye ile Usul-i Muhakeme dersleri Türkçe, diğerleri ise Fransızca olarak okutulmaktadır³⁶.

Mekteb-i Hukuk-ı Sultanî'nin ilk yılında Mecelle derslerini veren Rauf Efendi ile Hukuk-ı Milel dersini veren M.D. Hollys'un muallim olarak görev aldıkları görülmektedir. Eğitime başlanılan ilk sene kayıt yaptıran talebe sayısı bilinmemekle beraber, sene sonu sınavına 21 talebenin girdiği kayıtlarda yer almaktadır. Bu sınav, Sadrazam Sakızlı Ahmed Esad Paşa, Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi ve Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi'nin katılımıyla yapılarak başarılı talebelere "*mükâfat*" ve "*zıkr-ı cemîl*" verilmiştir. Üçüncü senenin sonunda sene sonu sınavına 61 talebe girmiştir. Mektebin muallim sayısı 1875-76 eğitim döneminde Ahmed Efendi, Nikolaki Efendi ve M. Goold'un eklenmesiyle beşe, 1876-77'de ise Ahmed Fazıl Efendi ve M. Miltiade Jakobo'nun eklenmesiyle yediye yükselmiştir³⁷. Aşağıda Mekteb-i Sultanî Hukuk Mektebinde okutulan dersler ve muallimlerinin listesi verilmiştir.

Tablo.1 Mekteb-i Sultanî Hukuk Mektebinde okutulan dersler ve muallimleri³⁸

Dönem	Ders	Muallim
1875-76 Eğitim Yılı	Fıkıh	Ahmed Efendi
	Ticaret Hukuku	Nikolaki Efendi
	Roma hukuku	M.D. Hollys
	Mecelle	Rauf Efendi
	Roma İdare Mahkemesi Tarihi	M. Goold
1876-77 Eğitim Yılı	Roma hukuku	M.D.Hollys
	İslam hukuku (fıkıh)	Ahmed Efendi
	Muallim Muavini	Ahmed Fazıl Efendi
	Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye	Rauf Efendi
	Ticaret hukuku	Nikolaki Efendi
	Roma İdare Mahkemesi Tarihi	M. Goold
	Ceza Hukuku ve Usûl-ı Muhakeme	M. Miltiade Jakobo

35 Nuran Koyuncu, "Hukuk Mektebinin Doğuşu", Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 16/S. 3, 2012, s. 173; Özcan, agm., s. 117-118.

36 Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, C. I-II, s. 699-700.

37 İhsanoğlu, "Dârülfünûn Tarihçesine Giriş (II) Üçüncü Teşebbüs: Dârülfünûn-ı Sultanî", s. 212; Yörük, agt., s. 24.

38 İhsanoğlu, "Dârülfünûn Tarihçesine Giriş (II) Üçüncü Teşebbüs: Dârülfünûn-ı Sultanî", s. 212-215

Dönem	Ders	Muallim
1878-79 Eğitim Yılı	Roma hukuku	M.D.Hollys
	Usûl-ı Fıkıh	Şirvanî Ahmed Hamdi Efendi
	Mecelle	Rauf Efendi
	Hukuk-ı Ticaret-i Osmaniyye	Nikolaki Efendi
	Hukuk-ı Cezaiye ve Usûl-ı Muhakeme-i Medeniyye	M. Baruçi
	Roma hukuku	Miltiade Jakobo
	Mukaddemat-ı İlm-i Hukuk ve İlm-i Servet-i Milel	M. Karo
	Hukuk-ı Siyasiye	M. Chevalier
1879-80 Eğitim Yılı	Roma hukuku	M.D. Hollys
	Mecelle	Rauf Efendi
	Usûl-ı Fıkıh	Şirvanî Ahmed Hamdi Efendi
	Hukuk-ı Ticaret-i Osmaniyye	Nikolaki Efendi
	Hukuk-ı Cezaiye ve Usul-i Muhakeme-i Medeniyye	M. Baruçi
	Mukaddemat-ı İlm-i Hukuk ve İlm-i Servet-i Milel	M. Karo
	Hukuk-ı Siyasiyye	M. Chevalier

Mekteb-i Hukuk-ı Sultanî, açıldığı sırada Topkapı Sarayı içinde bulunan mektep binasında eğitim vermektedir. Sava Efendi, Mekteb-i Sultanî'nin bünyesinde bulunan mekteplerle Gülhane'deki kışlaya sığmadığını belirterek mektebin eski binası olan Galatasaray'a naklini talep etmiştir. Sadrazam Mahmud Nedim Paşa, Mekteb-i Sultanî'nin eski yerine taşınmasını yerinde bulmakla birlikte hukuk mektebinin Babıali civarında bir mahalde bağımsız olarak açılmasını; mektep mezunlarının nizamı mahkemelerinde memur olarak görev alacak olmaları sebebiyle mektebin idaresinin Maarif Nezaretine, öğretim işlerinin ise Adliye Nezaretine bağlanmasını önermiş ve padişahın onayını almıştır. Kaynaklara göre sadrazamın bu önerisinin kaynağı memur öğrencilerin talepleridir. Memurlar, Babıali'den Beyoğlu'na gidiş gelişte zorlanacakları için hukuk mektebinin Mekteb-i Sultanî'den ayrılarak Adliye Nezareti bünyesinde açılmasını talep etmiş ve kendi istekleri doğrultusunda bir karar verilmesini sağlamışlardır. Sava Paşa, bu ayrılmaya şiddetle karşı çıkmış, muallimlerin bir kısmının Mekteb-i Sultanî'ye bağlı olduklarını ve çok cüzi bir ücretle ders verdiklerini, hukuk mektebinin ayrılması durumunda yüksek ek ders ücreti ödemesi yapılacağını ve idari personel için yeni memur alımının da mali külfet getireceğini belirtmiştir. Ona göre bunların yanında 25-30 lira karşılığında yatılı okuyan talebelerin mektebin ayrılması durumunda kalacak yerleri olamayacağı için

öğrenci sayısında düşüş yaşanacaktır³⁹. Sadaret, ayrılma mevzuundan vazgeçerek Sava Paşa'nın fikrini kabul etmiş, mektebin Mekteb-i Sultanî ile beraber Beyoğlu'na taşınmasına müsaade etmiştir⁴⁰.

12 Nisan 1877 tarihinde Sava Paşa'nın bütün gayretlerine rağmen Dârulfünûn-ı Şâhâne, lağvedilmiştir. Bunun sebebi okulun başarısızlığı değil, 1875 senesinde Devletin moratoryum ilan ederek iflasını açıklaması ve 1877 senesinde Rusya ile yaşanan savaş nedeniyle içine düşülen büyük ekonomik buhrandır. Devletin tasarruf tedbirleri kapsamında kapatılan mektep, 1877-78 eğitim dönemini gerçekleştirememiştir. 1877 senesinde Mekteb-i Sultanî müdürlüğüne Ali Suavi⁴¹ getirilmiş, mektepte yeni düzenlemelere gidilmiş, Maarif Nezaretine mektepteki aksaklıkların giderilmesi için pek çok müracaatta bulunulmuştur. Savaşın bitimiyle Mektebin tekrar açılmasına karar verilmiştir. 12 Ekim 1878 tarihinde gazetelere *"Mekteb-i Sultanî derununda bulunan Hukuk Mektebinin bu defa yeniden küşadına Nezaret-i Celile-i Maarifçe karar verilerek 16 Ekim Pazartesi günü sabahleyin derslere başlanacağından bundan evvel mektebe devam etmiş olan talebe ile yeniden devam etmek arzusunda olup da ellerinde matluba muvafık şهادetnameleri bulunan talebenin kayd ve kabulleri için sabahleyin alafranga saat dokuzdan akşam dörde kadar Galatasaray'ında mekteb-i mezkur kalemine müracaat eylemeleri ve yedlerinde şهادetnameleri olmayanların kayd ve kabulleri Türkçe ve Fransızca'dan matlubu vechile imtihan vermeğe mütevakkıf idüğü ilan olunur"* şeklinde ilan verilmiştir. Bu süreçte Maarif Nezareti, muallimlerden maaş almadan ders vermeleri talebinde bulunmuştur. Mekteb-i Hukuk müdürü ve Roma hukuku dersinin muallimi Mösyö D'Hollys başta olmak üzere diğer muallimler tepki göstermelerine rağmen 1880 senesi Mart ayına kadar maaş almadan ders vermeyi kabul etmişlerdir. 16 Ekim 1878'de derslere başlayan mektep ilk mezunlarını (bir Rum, bir Müslüman, beş Ermeni) 1879-80 eğitim döneminde vermiştir. Bir sonraki sene tamamı gayrimüslim altı mezun daha verilmiştir⁴².

39 Sava Paşa'nın bu konuya dair açıklamasının tamamı için bkz.: İhsanoğlu, "Dârulfünûn Tarihçesine Giriş (II) Üçüncü Teşebbüs: Dârulfünûn-ı Sultanî", s. 213.

40 Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, C. I-II, s. 699-700; Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 1: Osmanlı Döneminde Dârulfünûn 1863-1922, s. 140-141; Yörük, agt., s. 26, Özcan, agm., s. 119.

41 Mekteb-i Sultanî Müdürü Ali Suavi, 24 Ağustos 1877 tarihli arızasında, gayrimüslim öğrencilerin, özellikle de Bulgar kökenlilerin kanunsuz hareketlerde bulunduklarını belirtmiştir. Bu sırada mektepte öğrenim gören 524 öğrencinin 377'si gayrimüslimdir. Özcan, agm., s. 118.

42 Dölen, age., s. 141-142; Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, C. I-II, s. 701-708; İhsanoğlu, "Dârulfünûn: Mefhum ve Müesseseler olarak Sultan II. Abdülhamid Dönemine Kadar Gelişmesi", s.181; Yörük, agt., s. 28; Bilsel, age., s.29 Hukuk Mektebinin ilk mezunları: Sadık Bey, Hırsto Faridi, Toruzyan, Uncıyan, Zoryan, Bezeryan, Balbalyan Efendilerdir. İhsanoğlu, "Dârulfünûn Tarihçesine Giriş (II) Üçüncü Teşebbüs: Dârulfünûn-ı Sultanî", s. 215.

2. Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne (1878-1909)

2.1. Mekteb-i Hukuk-ı Şâhânenin Kuruluşu ve Nizamnamesi

II. Abdülhamid'in tahta geçişinden bir yıl sonra 1877 senesinde, Hukuk Mektebinin Mekteb-i Sultanîden ayrılması meselesi gündeme geldiği sırada Adliye Nezareti bünyesinde bir hukuk mektebi açılması fikri ortaya çıkmıştır. Meclis-i Mebusanda da hukuk mektebinin bir zaruret olduğu sürekli gündeme getirilmiştir. 1878 yılının yaz ve sonbahar aylarında, kurulması planlanan mektebin idare, eğitim esasları ve mali kaynak konuları üzerine müzakereler yapılmıştır. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nin sona ermesi ve Berlin Kongresi'nin neticelenmesinin ardından hayata geçirilecek olan reformlar ile ilgili olarak ihtiyatı elden bırakmayan Sadrazam Safvet Paşa, Maarif Nezaretine müstakil bir hukuk mektebinin kuruluş sürecinin başlatılması emrini vermiştir (28 Haziran 1878). Safvet Paşa, mahkemelerin zamanın ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi ve usul ve kanunların iyileştirilmesi için iyi bir hukuk mektebinin açılmasına ihtiyaç olduğu görüşündedir. Adliye Nazırı Damat Mahmud Celâleddin Paşa, kanunlara vâkıf ve hâkimlik vasıflarına sahip mahkeme reis ve üyeleri yetiştirmenin öneminin üstünde durarak muhtemel gelir gider kalemleri,⁴³ mektebin idaresi, ders programı, muallimlerin görevleri, öğrenci kabul şartları ve sınavlara dair bir nizamname ile birlikte mektep binası projesi hazırlamıştır (5 Temmuz 1878). Mektep binasının Ayasofya Camii ile Sultanahmet Camii arasında bulunan eski Dârulfünûn binasının bahçesinde bulunan binayı kullanan Adliye Nezaretine bitişik olarak inşa edilmesi planlanmıştır. Adliye Nezaretinin tezkiresi ile nizamname lâyihası Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi'nce 24 Eylül 1878 tarihinde ele alınmıştır. Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi, mektebin Dârulfünûn-ı Osmanî kurulana dek Adliye Nezaretine bağlı kalmasını, mezunların haklarının nizamnamede ayrı bir başlık altında ele alınmasını, eğitimin ücretsiz ve derslerin gündüz yapılacağı hususlarına yer verilmesini önermiştir. Şûrâ-yı Devlet Genel Kurulu ise ilk ve orta öğretim okullarının Maarif-i Umumiye nizamnamesine uygun olarak kurulmasının uzun zaman alacağı için mektebin Adliye Nezaretine bağlı olarak kurulması görüşündedir. Mektebin gelir gider idaresi ile mezunların istihdamı konularının Adliye Nezaretine bağlı olması isabetli görülmüştür. Ayrıca, nizamnameye ek bir madde

43 Adliye Nazırı Damat Mahmud Celâleddin Paşa, Kavânin ve Nizamât Dershanesi'nin tahsisat yetersizliği nedeniyle istenilen başarıyı yakalayamadığını düşündüğü için devlet bütçesini zora sokmadan mektebin masraflarını karşılamayı düşünmüştür; Mektebin açılışı dolayısıyla aylık 17.000 kuruş raddesinde tahmin edilen masraf hesaplanmaktadır. Nizamiye mahkemelerinde 2.000 kuruş ve daha fazla maaşı bulunan memurların aylıklarından 100 kuruşta 20 para kesilmesi, dava vekillerine verilen şehadetnamelerden bir defalık yarısı kadarının alınması, 1878 senesi mali yılbaşından itibaren alınacak harçların birincisinden 3.265 kuruş ve ikincisinden senelik 130 Osmanlı altını elde edilmesi ve kapatılan Kavânin ve Nizamât Dershanesi muallimlerinden kalan 2.850 kuruş tahsisatın eklenmesiyle tahsisat toplamda 7.200 kuruş yapmaktadır. Bu durumda 9.800 kuruşa daha ihtiyaç bulunmaktadır. Bunun bir kısmının 130 Osmanlı altınına kaimeye çevrilmesiyle giderilmesi, kalanının da Adliye Nezareti mevkufatından karşılanabileceği düşünülmektedir. Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, C. III-IV, s.1092.

eklenerek Dârülfünûn kuruluncaya kadar mezun olacak talebelerin haklarının teminat altına alınması kararlaştırılmıştır (20 Ekim 1878). Şûrâ-yı Devlet Genel Kurulu, gayrimüslimlerin hâkimlik yapabilmeleri için hukuki bir zemin de sağlamıştır. 7 Kasım 1878 tarihinde Padişah, Mekteb-i Hukuk'un kurulmasını onaylamıştır⁴⁴.

6 Kasım 1878'de Hukuk Mektebi için 35 maddelik bir nizamname⁴⁵ çıkarılmıştır. Nizamname'nin birinci maddesinde "*Osmanlı Devleti'nin adli ve siyasi kanunları ve hukuka ilişkin usul ve fûnunun talim ve tedrisine mahsus ve Adliye Nezaretine bağlı olmak üzere bir Hukuk Mektebi açılacaktır.*" ibaresi bulunmaktadır⁴⁶. Bu mektep, padişahın özel himayesinde kurulmuş olup "*Dârülfünûn-ı Osmanî tekrar açıldığına bünyesine katılacaktır.*" maddesi de eklenmiştir.

18 yaşından büyük, Osmanlıca okuryazarlığı olan, Sarf (Arapça kelime bilgisi) ve Nahiv (Arapça cümle bilgisi), Mantık, Hesap, Coğrafya, Osmanlı Tarihi ve Genel Tarih bilen Osmanlı vatandaşları iyi halk ve ashab-ı siretten olduklarına dair güvenilir iki kişinin mühürlerinin bulunduğu kefaletnameyi taşıyor olma şartıyla bu okula kaydolabilmektedir. İdadî ve Sultanî mezunları sınavsız alınmakta, dışarıdan başvuranlar bir sınava tabi tutularak başarı sırasına göre kayıt yapılmaktadır. Mektebe kaydolacakların isim ve ikametlerini önceden mektep idaresine bildirmeleri gerekmektedir. Adayların giriş sınavları, muallimler heyeti huzurunda hiçbir iltimas olmaksızın tamamlanmalı, tarafsızlık ve hakkaniyet esasıyla her sene belirlenen vakitte yapılmalıdır. Başarılı olanların isimleri sınav heyetinin tutanağı ile talebe defterine kaydedilmeli ve müdür tarafından mühürlenmiş, mektebe devama yetkili olduklarına dair koçanlı ve numaralı bir belge verilmelidir. Mektebe kabul edilecek talebe sayısı her yıl derslerin başlangıcından önce ilan edilmelidir.

Okula devam konusu Mekteb-i Hukuk-ı Sultanî'de olduğu gibi çok sıkı tutulmuştur. Mazeret bildirmeden sekiz gün devam etmeyenlerin kaydı silinmektedir. Mektebe üç ay boyunca devam eden talebelerin kendilerine verilen devamlılık çizelgesini her üç ayın başlangıcındaki 15 gün içerisinde onaylatmaları gerekmektedir. Ayrıca, talebeler, muallimlerde bulunan esami defterine ders esnasında imza atacaklardır. Talebeler mektep kurallarına uymak zorundaydılar, uymayanlar için ise işlem yapılacaktır. Talebeler, dersler başlamadan önce 15 gün içerisinde isimlerini kayıt ettirmekle yükümlüdür. Dersler başladıktan sonra 10 gün içinde kayıt yapmayanlar ve mazeretsiz olarak üst üste 3 kez derse gelmeyenler devamlılık tasdiknamesi alamayacaklardır⁴⁷.

44 BOA, Yıldız Maarif Nezareti Maruzatı (Y. PRK. MF.) 1/3 22.10.1295/19.09.1878; Yörük, agt., 30-34; Bozkurt, agm., s. 60.

45 Düstur, I. Tertip, C. IV, Matbaa-i Amire, İstanbul H. 1295, s. 444-450.

46 Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, C. III-IV, s. 1091; Bilsel, age., s. 74.

47 Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 1: Osmanlı Döneminde Dârülfünûn 1863-1922, s. 162; Koyuncu, agm., s. 178; Bilsel, age., s. 75; Özcan, agm., s. 123-124.

Her sınıfta yılsonu sınavları yapılmakta olup, üçüncü yılını tamamlamış olanlara ise bir mezuniyet sınavı yapılmaktadır. Sınıf imtihanlarının muallimlerden oluşan bir heyet ve müdür tarafından, mezuniyet sınavlarının ise heyete eklenecek Adliye Nezareti görevlisi üç mümeyyizin de içinde olduğu bir ekip tarafından yapılması kararlaştırılmıştır. Yılsonu sınavları, o yılın derslerine ilişkin olacaktır ve sınava katılabilmek için devamlılık tasdiknamesinin ibraz edilmesi gereklidir. Birinci sınıf talebeleri, yılsonu sınavını geçmedikçe ikinci sınıfın ilk üç ayı için devam tasdiknamesi alamamaktadır. İkinci sınıf talebesi o yılın sınavlarını vermedikçe üçüncü sınıfın ilk üç ayı boyunca devam tasdiknamesine hak kazanamamaktadır. Üçüncü yıl sınavını başaran talebe, birinci ve ikinci sınıfın derslerinden yapılacak yeni bir sınavda başarılı olursa mezuniyet sınavına girmeye hak kazanmaktadır. Sınav, hukuki bir sorunun izahatı ve kanun hükümlerinin uygulanması üzerine değerlendirmeye ilişkin bir layiha hazırlanması şeklindedir. Sınav heyetinin yapacağı değerlendirme sonucunda kabule değer görülenler, müdür tarafından yapılacak sözlü mülakata alınmaktadır. Başarılı olanlar, Adliye Nezaretinin, sınav heyetinin, mektep müdürünün, muallimlerin tasdik ve imzalarının bulunduğu mezuniyet belgesini almaya hak kazanmaktadır. Sınavlarda en üst derece için “*alüyyül âla*”, orta derece için “*âla*”, kötü derece için ise “*karibül âla*” olarak adlandırılan usul kullanılmaktadır. Sınavlarda üçüncü dereceden aşağıda olan talebeler bulundukları sınıfta bir sene daha eğitim almak zorundadırlar. Mezuniyet layihaları kabul edilmeyenler ile mülakatta layiha içeriği hakkındaki sorulara yeterli cevap veremeyenlere sadece müdür ve muallimlerin imzaları ile mektebin mührünün bulunduğu yılsonu şهادetnamesi verilmektedir.

Mektep, cuma ve pazar günleri, resmî tatiller ve sınavlardan sonraki bir ay yanında mevsimin en sıcak zamanlarında tatil edilmektedir. Mektebin idare heyeti, Padişah'ın belirlediği bir müdür, Adliye Nezaretince tayin edilen bir müdür muavini ve yeteri kadar görevliden oluşmaktadır. Müdüre mektebin düzen ve intizamını sağlama görevi yanında kurallara uymayanları muallim heyeti ile müzakere edip atılma cezası verme yetkisi de verilmiştir. Ayrıca, her eğitim dönemi sonunda Nezarete mevcut yıla ait rapor ve önerilere ilişkin bir beyanname vermekle mükelleftir⁴⁸.

Bu Nizamname'ye göre eğitim süresi üç yıldır. Eğitim dili Osmanlıca olacak, dersler gündüz yapılacaktır. Ancak, 1885 senesinde öğrenim süresi dört yıla çıkarılacaktır. Derslerin başlıcaları şunlardır; “*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Tapu ve Emlak Nizamnameleri, Arazi Kanunu, Ceza Kanunu, Ticaret Beriye ve Bahriye Kanunları, Usulü Muhakeme Hukukiyesi ve Cezaiyyesi Kanunları, Usul-ü Tanzim Alam İlmi Hukuku Milel, Muamelatı Ecnebiyye Mütteallik Uhud ve Nizamat ve Mukavelat ve Fransızca Lisani*.” Her yıl muallim heyetince dersler belirlenecek, eklenecek dersler listeye yazılarak Adliye Nezaretinin tasdikıyla ilan edilecektir⁴⁹.

48 Koyuncu, agm., s. 178-179.

49 Unat, age., s. 75; Koyuncu, agm., s. 177.

Mektepten mezun olanlar nizamiye mahkemelerinde bir yıl boyunca üye olarak istihdam edildikten sonra isterlerse İstanbul ve vilayet mahkemesi üyeliklerinde bulunabilecek ya da adliye hizmetinde kalabileceklerdir. Mezunlar, nizamiye mahkemelerindeki bir yıllık üyeliklerinden sonra vekâlet ruhsatnamesine de hak kazanarak dava vekili olarak da çalışabileceklerdir. Mezuniyet belgesi alamayıp sadece üçüncü sınıf sene sonu sınavını vererek mektepten ayrılan talebe nizamiye mahkemesi kaleminde ve mümeyyizliğinde görev alabilecektir.

Nizamname hükümlerinin geçerliliği, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 80 ve 81. maddelerine uygun olarak Dârulfünûn-u Osmanî Hukuk Şubesi kurulana kadar muvakkaten devam edecektir. Ancak, mektepten mezun olan talebelerin Nizamname'de belirtilen haklardan faydalanacağı hususu özel bir madde ile düzenlenmiştir⁵⁰.

Nizamname'nin çıktığı tarihten mektebin açıldığı tarihe kadar mektep binasının inşasının tamamlanmaması sebebiyle iki yıllık bir gecikme yaşanmıştır. Ayasofya'da Adliye Nezaretinin bahçesinde yer alan binasında 17 Haziran 1880 tarihinde açılan Mekteb-i Hukuk'un açılış törenine Sadrazam Kadri Mehmet Paşa, vükela ve muallimler katılmıştır. Mabeyn ikinci Başkâtibi Süreyya Bey, Padişah adına açılışta bulunmuş, mektebin mezunlarından nişan, ihsan ve mükâfat esirgenmeyeceğini bildirmiştir. İlk dersi yapan Adliye Nazırı Ahmet Cevdet Paşa, açılış konuşmasında şunları söylemiştir;

*"Efendiler; İlmi Hukukun lüzum ve faydası malûm ve bizim buna ne mertebe muhtaç olduğumuz cümle indinde müsellemler ve meczumdur. Nice müddetten beri Dersaadet'te bir Hukuk Mektebi küşadı arzu olunuyordu. Divanı Abkâmı Adliyye'nin teşkilinde bunun bir mertebe daha ehemmiyeti arttı. Buna mukaddime olmak üzere ol vakit Adliye Dairesinde ilmi hukuka dair bazı dersler tertip olundu. Muahharen Mektebi Sultanî talebesinden bir sınıf ayrıldı, orada İlmi Hukuk tedrisine başlandı. Lâkin şimdiye kadar böyle müstakil bir Mektebi Hukuk küşadına muvaffak olamadık. Çalışmadık değil, çalıştık ama her nasılsa vakti müsait bulamadık. Meğer bu; vakti merhunine muallâk imiş. Yani bu emri mühim dahi bir takım tesisatı mühimme ile beraber asrı hümayuna merhun imiş. Asrı mehasin hasrı hümayunun mağbuti sevalifi âsâr olduğuna bu mektebin bugün küşad olunması dahi bir delili cedittir. Bu tasavvuru mühimmin fiile gelmesinin maarifperver bir zatıâli kadrin (Sadriâzâm Kadri Paşa) Başvekâleti zamanına tesadüf etmekle müftediriz ve bunu falihayir ittihaz eyleriz. Efendiler; tahsil edeceğizin ilmin kadri pek büyüktür. Biliyorsunuz ki Hesap, Hendese ve Kimya gibi ulûmu akliyyeyi talim için Peygamber gelmedi ama Kavânini şer'iyeyi telkin ve tebliğ için ulûlazim Peygamberler geldi. Bu babda başka delil iradına hacet göremem."*⁵¹

50 Ergin, age., s. 1093; Koyuncu, agm., s.179; Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 1: Osmanlı Döneminde Dârulfünûn 1863-1922, s.164.

51 Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, C. III-IV, s. 1093-1094, Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 1: Os-

Mekteb-i Hukuk'un Nizamnamesi çıkarıldığı sırada Mekteb-i Hukuk-ı Sultanî de tekrar eğitim vermeye başlamıştır. 1880 senesinin ilk günlerinde Başvekâlet, Mekteb-i Hukuk'un açılış hazırlıkları devam ederken iki okulun birleştirilmesini talep etmişse de kabul görmemiştir. 1880 senesi Nisan ayında ise II. Abdülhamid iki mektebi birden himayesine almıştır. 1881-82 eğitim döneminde iki mektebin birleştirilmesi teklifi Başvekâlet tarafından tekrar gündeme getirilmiştir. Maarif Nezareti'nde 1880-81 eğitim döneminde ayrı ayrı eğitim veren iki kurumdan Mekteb-i Hukuk-ı Sultanî'nin tahsisatıyla birlikte Mekteb-i Hukuk'a aktarılması fikrî ağır basmıştır⁵². Böylelikle 1881 senesinde iki hukuk mektebi birleştirilerek Mekteb-i Hukuk-ı Sultanî'deki mevcut hukuk öğrencilerinin yeni açılan hukuk mektebine devam etmeleri kararlaştırılmıştır. Aslına bakıldığında, Mekteb-i Hukuk-ı Sultanî'nin kapatılmasının en önemli sebebi yaşanan mali problemlerdir. Ancak, meselenin siyasi ve fikrî bir arka planı da bulunmaktadır. Osmanlı devlet adamları, 1881 senesinde Mekteb-i Hukuk-ı Sultanî ile Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne arasında tercih yapmak zorunda kaldıklarında ikinciye seçmişlerdir. Bir müddet önce Mekteb-i Hukuk-ı Sultanî'nin kurulması için öncülük eden Cevdet Paşa, 1881 senesine gelindiğinde gayrimüslimlerin hâkimlik yapması meselesi nedeniyle bu mektebin Adliye Nezaretindeki Hukuk Mektebi'ne katılmasını bu problem açısından makul bir tedbir olarak değerlendirmiştir. Ona göre bu karar, mahkeme reislerinin Müslümanlardan seçilmesini sağlayacaktır⁵³.

Mekteb-i Hukuk, o tarihlerde bulunmamasına rağmen kuruluş aşamasında Dârlüfünûnun bir şubesi olarak kabul edilmiştir. Tahsisatının Adliye Nezareti tarafından sağlanması ve mezunlarının yine adli kurumlarda istihdam edileceği görüşüyle nezarete bağlı olarak kurulmuştur. Ancak, 1886 senesinde Hazine'de tasarruf yapılması amacıyla bütün okulların Maarif Nezareti idaresine alınarak tahsisatlarının maarif hisse-i ianesinden karşılanması kararı alınmıştır. Yıllık masraflarının toplamı 2.355,60 lira olduğu tespit edilen Mekteb-i Hukuk da aynı yıl Maarif Nezaretine

manlı Döneminde Dârlüfünûn 1863-1922, s. 163; Bozkurt, agm., s.60-61; Demirel, age., s. 100-101; Bilsel, age., s. 76; Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, "Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında Osmanlı Devleti'nin Eğitim ve Öğretim Sisteminde Yapılan Değişiklikler (Reformlar)", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 65/S. 2, 2007, s.204-205.

52 Mösyo Jakobo ile Mösyo Naum hariç diğer muallimler ev ve iş yerlerinin Beyoğlu'nda bulunması nedeniyle bu teklifi kabul etmemiştir. Bu sırada eğitim gören 46 öğrencinin ve mektebin tahsisatının Ekim ayından itibaren yeni mektebe aktarılması kararlaştırılmıştır. İki mektebin birleştirilmesi kararına rağmen Mekteb-i Hukuk'a geçmek istemeyen bazı öğrenciler, 28 Eylül 1881'de Mecidiye Camii'nde gerçekleştirilen Cuma selamlığı esnasında II. Abdülhamid'e bir dilekçe sunarak iki mektebin birleştirilmemesini talep ettiler. Padişah, konuyu Sadarete havale etmişse de alınan karar değişmemiştir. Yörük, agt., s. 41-42.

53 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF. MKT), 70/5, 12 L.1298 / 07 Eylül 1881; Yörük, agt., s. 42; Koyuncu, agm., s. 176-177; Fethi Gedikli, "İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ne Zaman Kuruldu?", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 69/S. 1-2, 2011, s. 101.

bağlanarak bahsi geçen meblağın Hazine’de kalması sağlanmış olacaktır⁵⁴.

Maarif Nezareti’nin maarif hisse-i ianesinden masrafları karşılanan Mekteb-i Hukuk’un iki gelir kalemi daha bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Mekteb-i Hukuk ianesi adıyla mektebin ilk yıllarından itibaren İstanbul’da dava vekilliği yapan kişilerden senede bir kere ve derecelerine göre 1,5, 2 ve 3 lira olarak alınan bir yardımdır. İnenin ödenmesine dair duyurular ve ödemeyenlerin vekâlet alamayacağına dair bazı yaptırımlara rağmen düzenli olarak toplanamaması nedeniyle 1885 senesinde Adliye Nezaretinin önerisiyle yalnızca nizamiye mahkemelerinde avukatlık yapanların vekâletnamelerinin üzerinden alınması kararlaştırılmıştır. Bu değişiklikte beraber Mekteb-i Hukuk ianesi önemli bir gelir kalemine dönüşmüştür. 1887 senesinde Maarif Nezareti, mektebin bütün gelir kaynaklarının kendisine aktarılmasını istemişse de Sadaret, Adliye Nezaretinin görüşünü alarak bu talebi reddetmiştir. 1885 senesinde mektebe gelir getirmeye başlayan Mekteb-i Hukuk ianesi, bu tarihten itibaren Adliye Nezareti’nce toplanmaya başlanmıştır. Mektebin gelir kaynaklarının hangi nezarete ait olduğu ve mektebin eğitim siyasetine hâkim olma mevzuları uzun yıllar iki nezaret arasında anlaşmazlık konusu olmaya devam etmiştir.

Mekteb-i Hukuk idaresi, Mekteb-i Hukuk ianesini tekrar geri alabilmek için bazı teşebbüslerde bulunmuşsa da başarılı olamamıştır. Bunlardan biri 1894 senesinde müdür Kâzım Efendi’nin mektebin Maarif Nezaretine bağlanması hakkındaki iradede II. Abdülhamid’in mektebin idaresine hâlel gelmemesine dair ifadelerini hatırlattığı girişimdir. Kazım Efendi, bu iradede mektebin gelir kaynakları ile ilgili bir kararın bulunmaması nedeniyle Mekteb-i Hukuk ianesi için toplanan birer medciyenin tekrar mektebe tahsis edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Padişah, gerçekten de iradeye böyle bir ihtirazi kayıt koymuştur; ancak Sadaret inenin mektebe değil Adliye Nezaretine bırakılmasını kararlaştırarak Kazım Efendi’nin talebini kabul etmemiştir⁵⁵.

1907 senesine gelindiğinde Maarif Nezareti, Mekteb-i Hukuk ianesini taşra hukuk mekteplerine kaynak olarak kullanmak amacıyla kendi bünyesine geçirebilmiştir. Cumhuriyet Dönemi’ndeysen 21 Nisan 1924 tarihli İstanbul Dârulfünûnun Şahsiyet-i Hükmiyyesi Hakkında çıkarılan Kanun’un 3. maddesinin 5. fıkrasına göre iane toplanmaya devam etmiştir. 1932 senesinde 60 kuruşa çıkartılan iane, 31 Mayıs 1933 tarihinde çıkarılan İstanbul Üniversitesinin kuruluş Kanunu’nun 9. maddesi gereğince genel bütçeye aktarılmış, 25 Şubat 1952 tarihinde çıkarılan bir kanunla da tamamen kaldırılmıştır⁵⁶.

Mektebin gelir kalemlerinden ikincisi ve en istikrarlısı dava vekilliği şهادetnamesi ya da ruhsatnamesi harcıdır. Dava vekilliğine başlayanların ruhsatnamelerine

54 BOA, İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS), 86/3700, 29 M. 1304 / 28 Ekim 1886; Unat, age., s. 74; Özcan, agm., s. 127; Yörük, agt., s. 48

55 Yörük, agt., s. 62-64.

56 Yörük, agt., s. 64-65

karşılık on lira olarak toplanan bu harç, mektebin Maarif Nezaretine bağlanmasıyla kalan tek eski gelir kaynağıdır. Mekteb-i Hukuk mezunlarından dava vekilliği yapmak isteyenler ile Mekteb-i Hukuk'ta sınava giren diğer mektep mezunlarının ödemeleri gereken ruhsatname harç bedelleri mektebe tahsis edilmiştir. Harç bedelleri, 1886-1891 seneleri arasında Maarif veznesine yatırılrsa da mektep müdürü tarafından alıkonulmaktadır. Kâzım Efendi, harç yatırıldığını gösterir belge ibraz etmeyenlerin sınava alınmaması kuralına bağlı kalmış ve müdürlüğe başladığı Kasım 1891 tarihinden itibaren avukatların isimleri ile harç bedelinin Maarif veznesine yatırıldığı tarihe dair bir defter tutmuştur. Kâzım Efendi, ruhsatname harçlarının doğrudan mektep müdüriyetine verilmesi yönünde bir teşebbüste bulunmuşsa da sonuç alamamıştır⁵⁷.

1903 senesinde Adliye Nazırı Abdurrahman Nureddin Paşa, Sadarete Mekteb-i Hukuk'un düzeni ve idaresi hakkında bilgi almak için bir tezkire yazmıştır. Nureddin Paşa'ya göre mektebin Maarif Nezaretine bağlanmış olması Adliye Nezareti ile bağının kesildiği anlamına gelmemektedir. Paşa, tezkiresinde yeni mezunların eski mezunlar kadar bilgili ve ahlaklı olmadığını dile getirirken mevcut idare ve muallimlerin sınavlarda iltimas gösterdiği, muallim ve talebelerin derslere devam etmediği gibi olumsuz durumlar üzerinde de durmuştur. Sadaret, tezkireyi Şûrâ-yı Devlet'e havale ederek durumun incelenmesini talep etmiştir. Eleştirileri kabul etmeyen Maarif Nazırı Haşim Paşa, Şûrâ-yı Devlet'e bir savunma göndererek Nureddin Paşa'nın fikirlerine göre mezunların istihdamı göz önüne alındığında her mektebin farklı bir nezarete bağlanması gerektiğini ifade etmiştir. Mektebin idaresi ve öğretim işlerinin farklı nezaretlerde olmasının zorluklara neden olacağını, mektebin masraflarının maarif tarafından karşılanmasının bir dayanağı kalmayacağını belirtmiştir. Reformların gerçekleştirilmesi için ihtiyaç duyulan memurların yetiştirilmesinin Maarif Nezareti ile diğer nezaretler arasında sürekli mesele olduğu görülmektedir. Bu meselenin temeli *"mekteplerin ilimden ziyade meslek merkezli zihniyetle devletin pratik ihtiyaçlarını karşılamak"* gayesiyle kurulmasına dayanmaktadır⁵⁸.

Mekteb-i Hukuk, 1892 senesinde Lisan Mektebi binasına taşınıncaya kadar Adliye Nezaretinin bahçesinde inşa edilen binasında eğitim vermeye devam etmiştir. Lisan mektebi binası iki katlı olup birinci katında sınıflar, teneffüs odası, üç adet hademe odası, kahve ocağı; üst katında yine sınıflar, büyük salon, müdür odası, muallim odası, kütüphane ve teneffüs odası yer almaktadır. Bina, öğrenci sayısı her sene artan mektep için ideal bir yapıdır. Mektep buraya taşındıktan sonra üst katteki büyük salon doktora imtihanlarının yapıldığı yer olmuştur. Mekteb-i Hukuk, II. Meşrutiyet Dönemi'nde Vezneciler'deki Zeynep Hanım Konağı'na⁵⁹ taşınana kadar

57 Yörük, agt., s. 65.

58 Yörük, agt., s. 49.

59 Mısır valisi Kavalalı Mehmet Paşa'nın kızı, Sultan Abdülaziz döneminde sadrazamlık yapmış olan Yusuf Kamil Paşa'nın eşi Zeynep Hanım adına Beyazıt'ta bugünkü İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin olduğu yere 1865 senesinde yaptırılmıştır. İstanbul'un ilk taş konaklarından biri olan bu bina 1942 senesinde çıkan bir yangın neticesinde tamamen yanmıştır. Burak Çetintaş, "Zeynep Hanım Konağı'ndan Edebiyat Fakültesi'ne", Hürriyet Tarih Dergisi, 29 Ocak 2003, s. 17.

burada eğitime devam etmiştir⁶⁰.

2.2. Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâneye Öğrenci Kabulü ve Sınavlar

Mekteb-i Hukuk Nizamnamesi'ne göre öğrenci kabul şartları da belirlenmiştir. Sadece Osmanlı vatandaşlarının eğitim görebildiği mektepte, Osmanlı mektep teşkilatı tamamlanmadığı için önceki tahsil evrelerini bitirmiş olma şartı yerine yeterli bilgi düzeyine sahip olma şartı aranmaktadır. Her sene dönem başlamadan önce talebe kontenjanı açıklanır ve adil bir giriş sınavı yapılmaktadır. Mekteb-i Müllkiye, Mekteb-i Sultani, Darülmualimin ve İdadî mezunları mektebin giriş sınavından muaf olmaktadır 1892 senesinde Darüşşafaka mezunlarına da muafiyet hakkı verilmiştir⁶¹. Yazılı giriş sınavında Türkçe bir kompozisyon yazdırılmakta, Arapça ve Fransızca çeviri yaptırılarak Coğrafya, Osmanlı tarihi, Genel Tarih ve Hesap ile ilgili sorular sorulmaktadır. Başarılı olanlar sözlü sınava girebilecektir. Sözlü sınavda Sarf ve Nahiv ile Türkçe dil bilgisi, Fransızca ve Mantık soruları sorulacaktır.⁶² Bütün bunların yanında mektebe alınacak öğrencilerde güzel ahlak ve davranışlar da aranmaktadır. Bu nitelikli, seçkin ve örnek bireyler yetiştirme gayretinin bir göstergesidir Mekteb-i Hukuk'un açıldığı ilk sene 120 kişilik kontenjan verilmiş, 8 Mayıs 1880 Cumartesi günü gerçekleştirilen ilk giriş sınavında başarılı olan seksen beş talebe kabul edilmiştir⁶³.

1886 senesinde Mekteb-i Hukuk Encümeni kararıyla o tarihten itibaren giriş sınavları, encümen üyelerinin huzurunda Adliye Nezaretinin görevlendirdiği mümeyyizler tarafından yapılmaya başlanmıştır. Yazılı sınavda Türkçe bir kompozisyon yazdırıldıktan sonra Hesap sorusu sorulmakta; sözlü sınav ise Sarf ve Nahiv, Coğrafya, Mantık ve Tarih üzerine olmaktadır. Bir yıl sonra ise sınav sistemi değiştirilerek yazılıda Hesap ve Osmanlı Tarihi, sözlüde de Türkçe veya Fransızca dil bilgisi, Sarf ve Nahiv, Türkçe ve Coğrafya hakkında sorular sorulmaya başlanmıştır⁶⁴.

1893 senesinde öğrenci kabulü başvuruları, 1-15 Ağustos tarihlerinde; sınavlar 15 Ağustos-22 Eylül arasında yapılmıştır. 230 öğrenciden sadece 48'i yazılı ve sözlü sınavda başarılı olabilmıştır. 1895 senesinde giriş sınavında başarı derecesi olan asgari 60 puan alması gerekirken 22 alan bir medreseli yeterli bilgiye sahip olmadığı gerekçesiyle mektebe alınmamıştır. İdadî mekteplerinin yaygınlaşmasıyla başvuran adayların yeterliliklerinin artması nedeniyle dönemin müdür muavini Şevki Bey, Maarif Nezareti'nin "*İdadî mektebi mezunu seviyesinde bilgi sahibi olma*" kıstası emrini verdiği ni ifade etmektedir⁶⁵.

60 Yörük, agt., s. 59-61.

61 Yörük, agt., s. 125-126.

62 Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 1: Osmanlı Döneminde Dârülfünûn 1863-1922, s. 162.

63 Yörük, agt., s. 127.

64 Yörük, agt., s. 127.

65 Yörük, agt., s. 28.

Yılsonu sınavlarına “*Sınıf imtihanları*” denmekte olup o yıl okutulan derslerden yapılmaktadır. Sınavlara girebilmek için günlük ve üç aylık yoklamalardan onay almış olma şartı bulunmaktadır. Muallimler heyeti ve müdürün kontrolünde yapılan sınavlarda dersin hocası ve Maarif Nezareti’nin gönderdiği bir mümeyyiz bulunacak, önce yazılı sonra sözlü sınav yapılacaktır. 1886 senesinde Mekteb-i Hukuk Encümeni, sınıf imtihanlarının yapılış şeklini belirlemiştir. Birinci sınıfta Mecelle’nin ilk yarısı, Kara Ticaret Hukuku ve Ceza Hukuku hem yazılı hem sözlü; Arazi Hukuku, Hukuka Giriş ve Fransızca sınavları sadece sözlü; ikinci sınıfta Mecelle’nin ikinci yarısı, Hukuk ve Ceza Muhakeme Usûlü hem yazılı hem sözlü; Hukuk Felsefesi, Devletler Hukuku, Fransızca ve Belâgat sınavları sadece sözlü olarak yapılacaktır. 1887 senesinde sınıf imtihanları ilk kademe, Türk Edebiyatı ile Fransızca, ikinci kademe hukuk imtihanı olacak şekilde iki kademeli hâle getirilmiştir. Edebiyat sınavında ilk gün bir makale yazdırılacak, ikinci gün Edebiyat dersinden sorular sorulacak, üçüncü gün Fransızca dersinden sözlü sınav yapılacaktır. Makale ve Edebiyat sınavlarından 40 üzerinden 26,6 puan alamayanlar Hukuk imtihanına giremeyecekler, makale ve Edebiyat sınavlarında toplam 48 puan alabilenler eksiklerini Fransızca sınavından 53 puana kadar tamamlayabileceklerdir. Ayrıca, Fransızca sınavında bütün sorular cevaplandırıldığında birinci sınıfta en fazla 10, ikinci sınıfta 15, üçüncü sınıfta ise 20 puan alınabilmektedir. İlk kademedeki Edebiyat sınavından sonra Hukuk sınavına kabul edilenler için yeni bir liste yapılacak, her bir hukuk dersinin sınavında iki mümeyyiz görevlendirilecek ve imtihan üç gün sürecek. Fransızca sınavından alınan puan, Hukuk kademesinde sınıf geçmeye veya dereceye etki etmeyecektir. Fransızca puanı sadece aynı derecedeki öğrencilerin başarı sırasında öncelik sağlayacaktır. İkinci sınıfların sınavı birinci sınıflarınki gibi olacak; Edebiyat yerine Belâgat sınavı yapılacak; birinci sınıftaki gibi her bir dersten asgari 26,6 puan alamayan öğrenci sınıf geçemeyecektir⁶⁶. Mektepte yapılan sınavların hem yazılı hem de sözlü olma sebebi talebelerin yazış kudreti ve söz söyleme kabiliyetlerinin ölçülmesinin amaçlanmasıdır. Muallim ve müdür, sınav sorularını hazırladıktan sonra cevapların kaç sayfa ve ne kadar sürede yazılıp verileceğine birlikte karar vermektedir. Süre bittiğinde talebe sınavını tamamlasa da tamamlamasa da kâğıdı elinden alınmaktadır⁶⁷.

1875’ten itibaren hukuk mekteplerinde “*doktora*”, “*Ruûs*”, “*müntehî imtihanları*” ya da “*imtihan-ı umûmî*” olarak adlandırılan mezuniyet sınavları yapılmaya başlanmıştır. Müntehî yani doktora derecesinde mezun olan ilk hukuk talebesi Mekteb-i Hukuk-ı Sultanî mezunu Rupen Ohannes Karakaşyan olmuştur⁶⁸. Mekteb-i Hukuk’un Nizam-

66 Yörük, agt., s. 131.

67 Ergin, age., s. 1109.

68 Mekteb-i Hukuk-ı Sultanî’nin Mekteb-i Hukuk’la birleşmesi gündeme geldiğinde mezun olacak talebelerin mezuniyet tezlerini ekim ayından önce vermeleri gerektiği bildirilmiştir. 27 Temmuz 1881 tarihinde Rupen Ohannes Karakaşyan isimli talebe “Du Commodat ou pret à usage – Mecelle madde 804-832, Ariyetin Mîle-i Muhtelif ile Tatbiki” başlıklı mezuniyet tezinde ödünç mevzuunu ele almış ve bunu Türkçe ve Fransızca olarak Roma Hukukuyla Fransız ve birkaç Avrupa devletinin kanunları ile Mecelle ahkâmına göre izah ve müdafaa etmiştir. Aynı yıl İstanbul’da

namesi'ne göre üçüncü sınıf yılsonu sınavından başarılı olan talebelere birinci ve ikinci sınıflara dair bir sınav uygulanmakta, başarılı olanlarsa mezuniyet sınavına girebilmektedir. Mezuniyet sınavından başarılı olanların hazırlayacağı mezuniyet layihası ya da tezi bir komisyon tarafından kabul edildiği takdirde şekil yönünden incelenecek; inceleme olumlu sonuçlanırsa talebeye içerik ile ilgili sorular sorulacaktır. Başarılı olanlar Adliye Nezareti mühürlü mezuniyet diploması almaya hak kazanacaklardır. Bu aşamalardan birinden başarısız olduğunda yalnızca sene sonu diploması verilecektir. Mekteb-i Hukuk Encümeni, Mektebin 1885 senesinde ilk mezunların verilmesinden bir yıl sonra mezuniyet sınavlarının da şeklini belirlemiştir; “*Mezuniyet sınavı Mecelle'nin tamamı, Ceza, Arazi, Kara ve Deniz Ticaret, Hukuk ve Ceza Muhakeme Usûlleri'nden hem yazılı hem sözlü; Hukuk ve Ceza Muhakeme Usûlleri'nin Tatbikatı'ndan sadece yazılı; Diyyât, Vakıf, Vesâyâ ve Ferâiz, Devletler Hukuku, Belâgat, Fransızca, Anayasa ve İdare Hukuku'ndan sadece sözlü olacak; yazılılarda bir, sözlülerde ise üç mümeyyiz bulunacak ve imtihanlar herkese açık olacaktır. Sözlüye gireceklerle beş gün mühlet, yazılıya girenlerle üç saat müddet verilecektir.*” Kayıtlara göre bu tarihe kadar tez hazırlayarak mezun olan kimse olmamıştır⁶⁹.

1887 senesinde Mekteb-i Hukuk Encümeni, yeni bir karar alarak mezuniyet sınavlarını iki aşamalı hâle getirmiştir. Edebiyat sınavından 53,3 puan alamayan talebe Hukuk sınavına giremeyecek olup eksik puanlarını Fransızca sınavından alınan puanlarla tamamlayamayacaktır. Sınavın ikinci aşamasında iki veya üç mümeyyiz hazır bulanacak, üç sınıfın bütün derslerinden sorular sorulacaktır. Encümen, Mektep Nizamnamesi'nde yer alan üç dereceli not sistemini de şu şekilde belirlemiştir; En yüksek puan 40 olup 36 ve üzeri pekiyi/aliyyülâlâ, 30-35 arası iyi/âlâ ve 26,6-29 arası orta/karib-i âlâ. Ayrıca, encümenin “*Mezuniyet sınıfının imtihanı üç sınıfta okunan derslerden ibaret bulunacaktır.*” kararını almasıyla Nizamname'de hedeflenen layiha hazırlayarak mezun olma usulü kesin olarak kaldırılmıştır. 1888 senesinde encümen, iki kez mezuniyet sınavına girip başarılı olamayanların mekteple ilişkisinin kesileceği kararını almıştır. Mektebin eğitim süresi dört yıla çıkarılmasına rağmen ilk üç sene yılsonu sınavı, dördüncü sene yalnızca mezuniyet sınavı yapılmıştır. Mektebin, Dârülfünûn'a katılması sürecinde de mezuniyet sınavı uygulamasına devam edildiği görülmektedir⁷⁰.

2.3. Mekteb-i Hukuk-ı Şâhânenin Ders Programı ve Muallimler

Mekteb-i Hukuk'un kuruluş aşamasında okutulacak dersler planlanırken Tanzimat Dönemi'nde resepsiyon ve kanunlaştırma yoluyla hazırlanan Ceza Hukuku, Ticaret Hukuku, Arazi Hukuku ve Medeni Hukuk ile yapılan diğer usul kanunları göz önüne

La Türki Matbaasında basılan bu tez, Mekteb-i Hukuk-ı Sultanî'nin son mezuniyet tezi olmakla birlikte Osmanlı Devleti'nde hukuk alanında yapılan ilk doktora tezi olma özelliğini de taşımaktadır. Aynı yıl İstanbul'da La Türki Matbaasında basılmıştır. Mehmet Akman, “Türkiye’de Hukuk Alanında Yapılan İlk Doktora Tezi”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S. 1, 2006 Bahar, s. 70; BOA, MF. MKT., 70/86, 05 Za. 1298 / 29 Eylül 1881.

69 Yörük, agt., s. 131-132.

70 Yörük, agt., s. 133.

alınmıştır. Bu kapsamda Hukuk Muhakeme Usulü'nün Mecelle ile Ceza Muhakemeleri Usulü'nün ise Ceza Kanunu ile beraber okutulması planlanmıştır. Maarif Nazırı Münif Paşa'nın verdiği Hukuka Giriş ve Hukuk Felsefesi dersleri de birlikte okutulmuştur. Cevdet Paşa ve Mecelle Cemiyeti Üyesi ve Evkaf Müfettişi Ömer Hilmi Efendi, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye ve Usûl-i Muhakeme-i Hukukiyye Mecelle'yi beş saat olarak okutmuştur. Mecelle Cemiyeti Üyesi ve İlâmât-ı Şer'îyye Mümeyyizi Abdüssettar Efendi, Arazi Kanunu ve ilgili nizamnameler dersini vermiştir. Ceza Hukuku dersinde İsmail Bey, Ceza Kanunnamesi anlatmış, arkasından Temyiz Mahkemesi Başsavcısı Kostaki Efendi, Ceza Muhakemeleri Usulü kısmını vermiştir. Ticaret Hukuku dersinin muallimi Nafia Nazırı Hasan Fehmi Efendi'dir. Fransızca dersi iki kısma ayrılmıştır. Maarif memurlarından Recai Efendi, birinci sınıfa haftada üç saat Fransızca dil bilgisi; Roma Tarihi dersini veren Vakıf gazetesi başyazarı Kemalpaşazâde Said Bey ise ikinci sınıfta iki saat Fransızca tercüme usulü dersi vermişlerdir. Recaizâde Mahmud Ekrem Bey'in vereceği Türk Edebiyatı ile Sami Bey'in vereceği Arap Edebiyatı dersleri de programda yer almaktadır⁷¹.

Mekteb-i Hukuk'un ikinci senesinde Abdüssettar Efendi, birinci sınıfın Mecelle ve Fıkha Giriş derslerini okutmaya başlamıştır. Abdüssettar Efendi'nin ilk yıl verdiği Arazi Kanunnamesi dersini Meclis-i Maarif üyelerinden Ahmed Hamdi Efendi okutmaya başlamıştır. Ömer Hilmi Efendi ise ikinci sınıfın Mecelle dersi yanında Vakıf Hukuku derslerini vermiştir. Ömer Hilmi Efendi burada okuttuğu Mecelle ders notlarını Mir'âtü'l-Mecelle adıyla kitaplaştırmış, vefatının ardından ise Vakıf Hukuku alanında kaleme aldığı İthâfû'l-Ahlâf fî Ahkâmî'l-Evkaf adlı eseri Mekteb-i Hukuk tarafından bastırılmıştır. İlk yıl Cevdet Paşa'nın verdiği Hukuk-ı Muhakeme Usulü dersini, ikinci sene Temyiz Mahkemesi üyelerinden Hasan Tahsin Efendi vermeye başlamıştır. İlk yıl okutulan Arap Edebiyatı dersi kaldırılmış, Mekteb-i Sultanî muallimlerinden Mösyö Perar'ın verdiği Fransız Edebiyatı dersi programa eklenmiştir⁷².

Mekteb-i Hukuk'un üçüncü eğitim senesinde Nasuhîzâde Ali Haydar Efendi, birinci sınıfın Mecelle ve Fıkha Giriş dersini, Abdüssettar Efendi ikinci sınıfın Mecelle dersi ile Mecelle şerhini vermeye başlamıştır. Mecelle dersini bırakan Ömer Hilmi Efendi, Fıkah muallimliğine geçmiş ve Mültekâ'dan bazı kitaplar ve Türkçe Mantık dersleri vermeye başlamıştır. Şükrü Efendi Arazi Kanunnamesi, tapu nizamnamesi ve uygulamaları dersini, Haçaryan Efendi Ceza Hukuku dersini okutmuştur. Kostaki Efendi, ikinci sınıfın Ceza Muhakemesi Kanunu ile üçüncü sınıfın uygulamalı Ceza Muhakeme Usulü derslerini üstlenmiştir. Tahsin Efendi, ikinci sınıfta Ticaret Muhakeme Usulü ve Hukuk, Şehbaz Efendi, üçüncü sınıfta uygulamalı Ticaret ve Hukuk Muhakeme Usulü derslerini vermişlerdir. Birinci Ticaret Mahkemesi üyesi Rifat Bey, bir önceki sene Şehbaz Efendi'nin verdiği Ticaret Hukuku ve Defter Tutma Usulü derslerini yürütmüştür. Deniz Ticaret Hukuku dersini Ticaret-i Bahriyye Mahkemesi Reisi Vayani Kostaki Efendi

71 Yörük, agt., s. 71-72.

72 Yörük, agt., s.72-73.

üçüncü sınıflara okutmuştur. Birinci sınıfın Fransızca dersini Âkif Efendi, Kemalpaşazâde Said Bey'in yerine vermeye başlamıştır. İkinci sınıfa Recai Efendi, Roma Tarihi ve Fransızca Tercüme; Said Bey üçüncü sınıfın Fransızca retorik ve resmî yazışmalar derslerini vermiştir. Türk Edebiyatı dersine Münir Bey'in yerine Abdurrahman Fehmi Efendi; ikinci sınıfın Belâgat dersine ise Cevdet Paşa'nın yerine Hacı İbrahim Efendi atanmıştır. Hacı İbrahim Efendi'nin belâgat üzerine bir eseri bulunmaktadır. Hukuk-ı Siyasiyye-i Osmaniye dersini Cevdet Paşa'nın isteği üzerine Said Bey üstlenmiştir⁷³.

1883 senesinde üç yıllık eğitim dönemi tamamlanmış ve ilk mezunlar verilmeye başlanmıştır. Ders programı bir önceki dönemdeki gibi devam etmektedir. Ekonomi Politik ve Fenn-i İstatistik'in Nazariyat ve Ameliyatı, Tarih-i Umûmî, İlm-i Ahlâk Usûl-i Defteri ve Muhasebât derslerinin seçmeli olarak Fransızca okutulması düşünülmüştür. Bunda yeterli derecede Türkçe literatürün bulunmaması ve yeni arayışların olması etkili olmuştur. Ancak, projenin hayata geçirilememesi nedeniyle bir sonraki yılın ders programında bu dersler, bulunmamaktadır⁷⁴.

1884-1887 yılları arasındaki eğitim dönemlerinde muallim ve müfredatta pek çok değişiklik yaşanmıştır. İkinci sınıfta verilen Türkçe Belâgat dersine Hacı İbrahim Efendi'nin yerine Abdurrahman Süreyya Efendi atanmıştır. Ayrıca, Adliye Nazırı'nın değişmesiyle Belâgat ve Mantık gibi derslerin, sabık nazır Cevdet Paşa'ya yakın olan Hacı İbrahim Efendi ve Ömer Hilmi Efendi'den alınarak Belâgat-ı Osmaniye münekkidi Abdurrahman Süreyya Efendi ve Münif Paşa'ya verildiği görülmektedir⁷⁵.

O dönem, Batı'da hukuk eğitimi veren okullara göre Mekteb-i Hukuk'un ders programının daha yoğun olduğu görülmektedir. Şöyle ki; nizamnamesine göre mektebin öğrenim süresi üç yıl olarak belirlenmişse de seçmeli dördüncü sınıf dersleri bulunmaktadır; "*Mecelle ile Usulü Muhakematı Hukukiyeye Dair Ameliyatı Tatbikiye, Müstantik ve Müddeiumumilerin Vezâifine ve Dava Vekillerinin İcrayî Sanatine Dair Müzakerat, Ceza Kanunnamesi ile Usulü Muhakematı Cezaiyenin Ameliyatı Tatbikiyesi, Kanunî Tıbbî, Hukukî Ticaretî Berriye ve Bahriye ile Muhakematı Ticariyenin Ameliyatı Tatbikiyesi ve Kavânîni Ticariyenin Mukayesesi, Hütlâsai Hukukî Roma ve Kıraatî Kavânîni Fransa, İlmi Servet ve İstatistik, Fennî Siyaset ve Fennî Diplomasi ile Şebbenderler Vezâifi ve Hukukî Hususiyei Düvel, İlmi Hikmetten (Felsefe) Fennî Marifetinnefis, İlmi Ahlâk, Mantık ve Mikyasat, Mukayese-i Kavânîn*".⁷⁶ Hoca Emin Efendizâde Ali Haydar Efendi Mecelle ve Muhakeme Usûlî Pratikleri dersini Ekim 1884 tarihinden itibaren vermeye başlamıştır. Babialî Hukuk Müşaviri Kaprîl Efendi Devletler Hukuku, Münif Paşa İktisat; Haçaryan Efendi de Fransa Kanunları Tercümesi ve Roma hukuku derslerini vermiştir.⁷⁷

73 Yörük, agt., s. 75-76.

74 Özcan, agm., s. 127; Yörük, agt., s. 76-77.

75 Yörük, agt., s. 79.

76 Ergin, age., 1104-1105, Yörük, agt., s.80; Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, agm., s. 208.

77 Yörük, agt., 80.

1887 senesine kadar dördüncü sınıf dersleri ihtisas ya da doktora sınıfı gibi işlerken bu tarihte müdür Emin Efendi, temel bilgilere sahip olmayan talebelerin mezun olduklarında yeterli bilgiyi öğrenemediklerini ifade ederek mektebin dört yıla çıkarılmasını teklif etmiştir. Ayrıca, Edebiyat, Tarih ve Mantık derslerinin müfredata eklenmesini önermiştir. Sadaret ve Maarif Nezareti, Emin Efendi'nin önerilerini dikkate alarak teklifi onaylamıştır. 1887-88 eğitim döneminde Abdüsettar Efendi'nin vefatı nedeniyle Meclis-i İntihâb-ı Hükâm-ı Şer'i üyesi Abdullah Şakir Efendi, Mecelle; Kostaki Efendi'nin mektepten ayrılmasıyla Şevki Bey, Ceza Muhakemeleri Usûlü; Haçaryan Efendi, Yanko Efendi'nin yerine Ceza Hukuku dersini okutmuştur. Said Bey'in görevden alınmasıyla da Macid Paşa, İdare Hukuku ve Anayasa hocalığına atanmıştır. Münif Paşa, diğer derslerinin yanında Felsefeye Giriş, Ahlâk ve Psikoloji derslerini de vermiştir. Türkçe Mantık dersini Mantık ve Mikyasât adıyla Cevdet Paşa'nın oğlu Ali Sedad Bey⁷⁸ okutmuştur. Önceki yıllarda Âkif Efendi, Recai Efendi ve Said Bey tarafından okutulan Fransızca dersini Vehbi Bey ve Pavlidis Efendi okutmaya başlamıştır⁷⁹.

Bir yüksekokul olduğu tartışmasız olan mektebin hocaları müderris değil muallim ünvanını⁸⁰ kullanmaktadırlar. Osmanlı Devleti'nde muallimler aynı zamanda ilave-i memuriyetle ders vermektedirler. Mekteb-i Hukuk muallimlerine bakıldığında bürokrasinin en üst mertebelerine erişmiş Ahmet Cevdet Paşa, Mehmet Tahir, Hasan Fehmi Paşa, Münif Paşa gibi Doğu ve Batı hukuku ve kültürünü haiz kişiler yanında İslam Fıkıhı'nın önde gelen isimlerinden olan Ömer Hilmi, Ahmet Hamdi, Abdüsettar, Ali Haydar, Tahsin, Musa Kâzım, Manastırlı İsmail Hakkı, Mahmut Esat Beyler gibi âlimler de bulunmaktadır. Ceza Kanunu, Hukuki ve Cezaî Muhakeme Usulleri, Berrî ve Bahrî Ticaret Kanunları gibi Batı hukukuna dair dersleri veren gayrimüslim hocalar arasında Kostaki Vayani, Yanko Vitinüs, Şehbaz, Yorgaki, Dikran, İstefan, Pavlidis, Haceryan gibi batı hukukuna vâkıf kişiler bulunmaktadır. Gayrimüslim muallimlerden Şehbaz Efendi, 1887 senesinde Müslümanlığa geçerek Ali ismini de kullanmaya başlamıştır⁸¹. Mektebin Dârülfünûn bünyesine katılma sürecinde muallim kadrosuna yeni kuşak muallimler de iştirak etmişlerdir. Bunların çoğunluğu mektebin kendi mezunlarıdır. Ahmed Reşid Efendi, 1890'da muallimlik yapmak için başvuru yapmış olsa da kayıtlarda hoca olarak ismi geçmemektedir. Kayıtlara göre Şûrâ-yı Devlet Bidayet Mahkemesi müdde-i umumisi Mustafa Nâzım Bey, kendi okulunda muallim olan ilk Mekteb-i Hukuk mezunudur. Ceza Hukuku muallimi Celâl Bey'in bir müddet için İstanbul dışına çıkması üzerine Maarif Nazırı'nın görevlendirmesiyle 26 Aralık 1895 Çarşamba günün-

78 Emin Efendi'nin müdürlüğü döneminde mektebe öğrenci olarak giremeyen Ali Sedad Bey, bir rivayete göre şu hicivli kıtayı yazmıştır; "İmtihan vermediğim mektebe beş yıl sonra babamın Cevdet-i fikriyle muallim oldum." Ergin, age., s. 1099.

79 Yörük, agt., s. 82.

80 1912 senesinde çıkarılan Dârülfünûn nizamnamesine göre hocalar müderris ve muallim olarak ikiye ayrılmış, İstanbul Üniversitesinin kurulmasıyla da müderrise ordinaryüs, muallime ise profesör denilmeye başlamıştır. Bilsel, age., s. 84

81 Ergin, age., 1105.

den itibaren geçici olarak bahsi geçen dersi okutmuştur. Mektebin ilk dönem mezunlarından Mahmud Esad Efendi, Mecelle ve Kitabü'n Nikâh derslerini vermiştir. Üçüncü devre mezunlarından Mabeynci Mehmed Tevfik Bey, Hukuka Giriş ve Devletler Hukuku derslerini, ikinci devre mezunlardan Mehmed Celâleddin Bey, Kara Ticaret Hukuku derslerini uzun yıllar üstlenmişlerdir⁸².

Mektebin ilk yıllarında Belâgat dersini veren Cevdet Paşa, ders notlarını önce Belâgat-ı Osmaniyye başlığıyla fasikül olarak neşretmiş, sonrasında da kitaplaştırmıştır. Abdurrahman Süreyya Efendi ise Ta'likât-ı Belâgat-ı Osmaniyye adlı eserinde Cevdet Paşa'nın bu kitabını sert bir üslupla eleştirmektedir. Bu eleştiri kitabının ardından dönemin Mekteb-i Hukuk öğrencilerinin de aralarında yer aldığı bir grup yazar "*Belâgat-ı Osmaniyye tartışmaları*" olarak adlandırılan millî belagat meselesi, Arapçanın Türkçe için olan vazgeçilmezliği, Türkçenin Arapça'dan farklı bir belagatının olup olamayacağı ve Türkçenin sadeleştirilmesi meselelerinin yer aldığı birçok eser kaleme almışlardır⁸³.

Türkçe ve Türk Edebiyatı derslerini dönemin önde gelen isimlerinden Cevdet Paşa, Recaizade Üstad Ekrem, Hacı İbrahim, Muallim Naci, Abdurrahman Süreyya, Abdurrahman Fehmi ve Münir Beyler okutmuşlardır. Recaizade Ekrem Bey, Mülkiyeliler için kaleme aldığı Talim-i Edebiyat'ı Mekteb-i Hukuk'ta da okutmuştur. Cevdet Paşa Belâgati Osmaniye'yi, Abdurrahman Süreyya Efendi, Sefine-i Belâgat'i, Abdurrahman Fehmi Efendi, Tedrisatı Edebiye'yi bu mektepte okunması için yazmış ve bastırmışlardır. Muallim Naci de burada okuttuğu dersi Mecmua-i Muallim'de neşretmiştir. Maarif Nazırı Mehmet Tahir Münif Paşa'nın Medhal-i İlm-i Hukuk, Telhis-i Hikmet-i Hukuk ve Hikmet-i Hukuk adıyla basılmış eserleri bu devrin mahsulüdür⁸⁴.

Dönemin genel uygulaması olarak yoğun Fransız kültürünün etkisi sebebiyle tamamıyla Fransızca okutulmak üzere seçmeli derslerin (Ekonomi Politik, Fenni İstatistiğin Nazariyat ve Ameliyat Kısım, Roma Tarihi, Tarihi Umumi, Tarihi Cedid, Tarihi Muasır, İlmî Ahlâk, Lâtin Lisanı, Usulü Defteri ve Muhasebat) müfredatta yer aldığı görülmektedir. Bu kararın alınmasında bu dersleri Fransızca takip edebilecek düzeyde talebelerin bulunmasının etkisi vardır. Ancak, bu derslerin programda yer almasına rağmen muallim atanmaması nedeniyle açılmadığı anlaşılmaktadır⁸⁵.

Bir ihtisas ve meslek edinme üzerine kurulmuş olan Mekteb-i Hukuk'ta Edebiyat, yabancı diller, Felsefe ve Tarih derslerinin bulunmasının sebebi o tarihlerde yüksek mekteplere öğrenci yetiştiren idadilerin bulunmamasından kaynaklıdır. Avrupai bir okul olan Mekteb-i Sultanî veya Darüşşafakadan gelenler olduğu gibi medrese eğitimi almış olsa da Arapça bile öğrenememiş kişiler yanında Osmanlı vatandaşı olup Türkçeyi hiç okumamış olan Rum, Ermeni ve Yahudi talebeler de mektebin talebeleri arasındadır.

82 Özcan, agm., s. 110; Yörük, agt., s. 119-122.

83 Yörük, age., s. 73-74.

84 Ergin, age., s.1105-1106.

85 Ergin, age., s.1106.

Bu durum göz önüne alındığında birbirini anlamaz kimselerle dolu bir mektep olduğu görülmektedir. Dönemin en önde gelen ve hukuka vâkıf muallim ve âlimlerinin ders verdiği bir mektepte tahsil düzeyinin dengesizliği nedeniyle mektebin ilmînden yeterince istifade edememiş pek çok talebe ortaya çıkmıştır⁸⁶.

Devlet idarecilerinin ve Maarif Nezareti'nin teşebbüsleriyle ülke genelinde idadilerin yaygınlaştırılması neticesinde 1891 senesinde mektebin müfredatında köklü bir düzenlemeye gidilmiştir. 17 Eylül 1891 tarihinde Adliye Nezaretinin talimatıyla müfredatın mektebin hedefine uygun olarak değiştirilmesi, gereksiz derslerin çıkarılması gündeme gelmiştir. 3 Ekim 1891 tarihinde Ali Haydar Efendi başkanlığında toplanan ve Mekteb-i Hukuk muallimlerinden Mahkeme-i Temyiz azası Ali Şehbaz ve Hasan Tahsin Efendilerin de katıldığı Meclis-i Maarif, Nizamname ile de uyumsuz olan müfredatta değişikliğe gidilmesinin yerinde bir karar olduğu kanaatine varmıştır. Maarif ve Adliye nezaretlerince mektebin Edebiyat, Fransızca, Belâgat, Tarih, İlmi Servet, İlmi Menafiürruh derslerinin lağvına ve giriş imtihanlarının daha itinalı yapılmasına karar verilmiştir. Bu karar üzerine tanzim olunan en son program şöyledir; "*Birinci Sene; Mecelle-i Abkâmi Adliye, Ceza Kanunu, Hukuki Düvel, Hukuki İdare, Kitabünnikâh, Mukaddime-i İlmi Hukuk. İkinci Sene; Mecelle-i Abkâmi Adliye, Vesaya ve Feraiz, Hukuki İdare, Hukuki Düvel, Usuli Muhakematı Cezaiye. Üçüncü Sene; Mecelle-i Abkâmi Adliye, Usuli Fıkıh, Usuli Muhamekatı Hukukiye, Abkâmi Evkaf, Uhud, Ceza Kanunu, Ticareti Berriye Kanunu. Dördüncü Sene; Tanzimi İlâmatı Hukukiye, Tanzimi İlâmatı Cezaiye, Arazi Kanunu, Usuli Fıkıh, Kitabüddiyyat, Ticareti Bahriye Kanunu, Mukayese-i Kavânin.*" Bu program pek az farklarla 1908 İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar devam etmiştir⁸⁷. II. Abdülhamid'in kuruluş nizamnamesine eklenmesini istediği Fransızca dersi ilk on yıl boyunca ağırlıklı olarak okutulmuşsa da yukarıda saydığımız öğrenci çeşitliliği nedeniyle mektepte öğretilmeyeceği görüşü ağır basmıştır. Yeni müfredat ise Padişahın onayının ardından 14 Ekim 1891 tarihinde uygulamaya konulmuştur. 1891 senesi programında şartlı olarak bırakılan Hukuk Felsefesi ile Hukuka Giriş dersleri bu derslere ait derli toplu bir kitabı olmaması ve yeni müfredata uygun olmaması nedeniyle müdür Kâzım Efendi'nin talebiyle 1902'de kaldırılmıştır⁸⁸. Aşağıdaki tabloda 1891 senesinde yapılan ders programı değişikliği verilmiştir.

86 Ergin, age., s. 1110.

87 Ergin, age., s. 1111; Bilsel, age., s. 78.

88 Hukuk Felsefesi ile Hukuka Giriş derslerinin muallimi Münif Paşa ile mektep idaresinin düşünceleri ve hedefleri arasındaki uyumsuzluktan kaynaklı olarak bu derslerin kaldırıldığı düşünülmektedir. Çünkü Kâzım Efendi, padişaha takdim ettiği muallim ve talebe eserlerinden oluşan listede Münif Paşa'yı yok sayarak onun derslerinde tutulan notları talebelerin eserleri olarak kaydetmiştir. Bu derse ait kitabın olmadığını ifade etmesi de uyumsuzluktan kaynaklıdır. Yörük, agt., s. 86.

Tablo 2. Mekteb-i Hukuk'ta yapılan 1891 senesi ders programı değişikliği⁸⁹

	Değişiklikten Önceki Dersler	Değişiklikten Sonraki Dersler
1. Sınıf	Mecelle'nin Birinci Sülüsü, Ceza Kanunnamesi, Medhal-i İlm-i Hukuk, İlm-i Ruh, Tarih-i Umûmî, Edebiyat, Fransızca	Mecelle, Ceza Kanunnamesi, Medhal-i İlm-i Hukuk, Arazi Kanunnamesiyle Tapu ve Emlâk Nizamnameleri
2. Sınıf	Mecelle'nin İkinci Sülüsü, Usûl-i Muhakemât-ı Cezaiye, Hukuk-ı Düvel, Hikmet-i Hukuk, İlm-i Servet, Tarih-i Umûmî, Belâgat, Fransızca	Mecelle, Usûl-i Muhakemât-ı Cezaiyye, İlm-i Hukuk-ı Milel, Hukuk-ı İdare-i Mülkiyye, Ticaret-i Berriyye Kanunnamesi
3. Sınıf	Mecelle'nin son sülüsü, Teşkilat-ı Mehâkim ve Usûl-i Muha- keme-i Hukukiyye, Ferâiz ve Vesâyâ, Ahkâm-ı Evkaf, Ticaret-i Berriyye Kanunnamesi, Hukuk-ı İdare-i Mülkiyye, Mantık, Fransızca	Mecelle, Ferâiz ve Vesâyâ, Ahkâm-ı Evkaf, Usûl-i Muhakeme-i Hukukiyye, Muamelât-ı Ecnebiyyeye müteallik Uhûd ve Nizamât
4. Sınıf	Usûl-i Fıkıh, Ticaret-i Bahriyye Kanunnamesi, Tatbik-i Usûl-i Muhakemât-ı Huku- kiyye ve Tanzim-i İllâmât, Tatbik-i Usûl-i Muhakemât-ı Cezaiyye ve Tanzim-i İllâmât, Fıkıh'tan Kitabü'd-Diyyât ve Cinayât ve Kitabü's-Şehâde ve Kitabü'l-Kâdı ile'l Kâdı, Arazi Kanunnamesiyle Tapu Nizam- namesi, Fransızca	Usûl-i Fıkıh, Ticaret-i Bahriyye Kanunnamesi, Fıkıh'tan Kitabü'd-Diyyât ve Cinayât ve Kitabü's-Şehâde ale's-Şehâde ve Kitabü'l kadı ile'l-Kâdı, Usûl-i Tanzim-i İllâmât-ı Cezaiyye Usûl-i Tanzim-i İllâmât-ı Hukukiyye,

89 Yörük, agt., s. 85.

2.4. Mekteb-i Hukuk-ı Şâhânenin Yönetimi

Mekteb-i Hukuk Nizamnamesi'ne göre mektep birinci ve ikinci müdür ve ihtiyaç duyulan adette mubassırdan (mektepte talebenin inzibatına bakan memur) oluşacaktır. Müdür, Padişah tarafından, diğer görevlilerse Adliye Nezareti tarafından atanacaktır. Müdür, kayıt işlemleri, gelir gider kalemleri, öğrencilerin devam durumları ile mektebin düzeni ve disiplininin sorumluydu. Kurallara aykırı davrananları mektepten atabilme yetkisine de sahiptir. Ayrıca, her senenin sonunda dönemin değerlendirmesini yaptığı bir beyanname hazırlamalıdır. İkinci müdür, müdürün yardımcısı olup mektebin bütün yazı ve hesap işlerinden sorumludur⁹⁰.

Mekteb-i Hukuk'un ilk müdürü 1879-1888 arasında görev yapan Mehmed Emin Efendi'dir⁹¹. Avrupa'da eğitim görmüş olması, geniş malumata vakıf, liyakatli ve çalışkanlığı neticesinde önemli görevlere getirilmiştir. Mekteb-i Hukuk'un kuruluşu aşamasında hukuk sahasındaki bilgi ve tecrübeleri nedeniyle birinci müdürlük için akla gelen ilk isim olmuştur. Ciddi, ilkeli, disiplinli, fikrinde sabit bir kişiliğe sahip olması nedeniyle mektepte nizami bir düzen kurmuştur. Hangi rütbede olursa olsun muallimlerin derslere vaktinde katılmaları hususunda serttir. Örneğin; Adliye Nazırı Cevdet Paşa'yı derslere geç gelmemesi konusunda uyarılmış, kendisinin mektebin bir muallimi olduğunu hatırlatarak vazifesini yapması gerektiğini belirtmiştir. Maarif Nazırı Münif Paşa'nın derslerine katılarak daha yüksek sesle ders anlatması gerektiğini istemiştir. Cevdet Paşa, Haşan Fehmi Paşa, Münif Paşa gibi vezir ve nazırlardan hürmet görür onlara "*Sizin amirliğiniz makamınızdadır, burası mekteptir, ben mektebin müdürüyüm, siz de muallimisiniz, burada bana tâbisiniz.*" demiştir. Devlet dairelerinde görevli memurların mektepte eğitim almasına özen göstermiştir. Talebelerin derslere devamları konusunda sert davranarak o dönemin gazetelerine dahi yansıyan "*Bu mektebe girenlerin hasta olmağa bile hakları yoktur*" sözünün talebeler arasında söylenmesine neden olmuştur. Kimseye müsamaha göstermeyen Emin Efendi'nin isteği üzerine mektepte eğitim gören Cevdet Paşa'nın oğlu Ali Sedad Bey'in Adliye Nazırı'nın oğlu ve Şûrayı Devlet azası oluşu nedeniyle derslere devam etmeyerek tedrisatı hor görmesi üzerine mektepten kaydı silinmiştir. Mektebe talebe kabulünde de titiz davranan Emin Efendi, Babıalı kâtiplerinden birisinin kalemi kulağı ile fesinin arasına koyması gerekçesiyle kaydını kabul etmemiştir. Ona göre, okula alınacak talebelerin seçiminde bilginin yanında davranışlar da önemlidir. Ancak, bahsi geçen kâtip, daha sonra Mecelle şarihi (şerheden) Sarihi Hacı Reşid Efendi'nin ricası üzerine okula kayıt olabilmıştır⁹².

90 Yörük, agt., s. 43.

91 Emin Efendi, Sicill-i Osmanî'ye göre Bohemya'da doğmuş bir Avusturyalı, Abdurrahman Adil Eren'e göre Prusyalı, Dârlüfünûn tarihi muharriri Mehmet Ali Aynî ve Efdalüddin Tekiner'e göre Macar asıllıdır. Sicil-i ahval kayıtlarına göre ise Kuzey Almanya'da küçük bir yerleşim birimi olan Sören'de, ziraatle uğraşan Hermann Schultz'un oğlu olarak H. 1241 yılında (1825-1826) dünyaya gelmiştir. Asıl adı Emil'dir. Eldeki bilgilere göre Avrupa'da ilahiyat, felsefe ve hukuk üzerine iyi bir eğitim almış ve hocalık yapmıştır. Babiâli tercüme odasında Hukuk dersleri vermiştir. Mekteb-i Mülkiyye'de altı dersi birden okutması için hocalığa getirilmiştir. Ayrıca, Latin, Danimarka, Alman, Fransız ve İngiliz dillerini okuyup yazabilmektedir. Ergin, age., s. 1097.

92 Ergin, age., 1098-1100.

Sert tutumu nedeniyle kendisine karşı bir muhalefet oluşan Emin Efendi, mektebe olan hizmetlerinden dolayı yine de saygı duyulan bir kişi olmuştur. Tercüman-ı Haki- kat'te 16 Ekim 1888 Salı günü çıkan bir haberde, Mehmed Halis Eşref Efendi'nin bütün hukuk derslerinde toplam 632,3 puan ile birinci, Aristidi Efendi'nin ise 626,3 puan ile de ikinci olduğu, ancak Halis Eşref Efendi'nin şehirde olmadığı bir günde Fransızca im- tihanı yapılarak Aristidi Efendi'ye 20 üzerinden 13 puan verilmesiyle toplamda 639,3 puanla onun birinci, Halis Eşref'in de ikinci olmasının sağlandığı haberi yapılmıştır. İstanbul'a dönen Halis Eşref, katılamadığı sınavın telafisinin yapılmasını teklif etse de kendisine sınav yapılmamıştır. Mekteb-i Hukuk Encümeni üyelerinin Halis Eşref'i desteklemesi ve imtihan defterini imzalamayacaklarını söylemeleri de işe yaramamıştır. Bu olayların ardından Müdür Emin Efendi, kendi mührüyle defteri Maarif Nezaretine göndermiş ve Maarif Nazırı Münif Paşa'yı ikna ederek imzalanmasını sağlamıştır. Ka- muoyunda "*Emin Efendi'nin Kayserili bir Rumu eski dindarlık gayretiyle tercih ettiği*" şeklinde yorumlanan bu olay üzerine muallim Hasan Fehmi Paşa istifa etmiş, talebeler gazetelere bu meseleye dair mektuplar göndermiştir. Murad Bey'in Mizan gazetesi bu mektupları yayınlamayıp meselenin uzatılmaması taraftarı olduğu konusunda telkinde bulunmuşsa da talebeler, Hasan Fehmi Paşa'nın istifaya mecbur bırakıldığını, Padişah'ın himayesinde bulunan mektepte keyfi bir idarenin olduğu konusunu Tercüman-ı Haki- kat'te yayınlamıştır. Mehmed Raif Efendi'nin kaleme aldığı müdürün hakaretine uğra- mayanın nadir olduğuna dair mektubunun aynı gazetede yayınlanmasıyla muallimlerin mektepten ayrılmak zorunda kaldıkları, öğrencilerden bazılarının iltimas gösterildiği gibi pek çok haber çeşitli gazetelerde yer alır. Hadisenin büyümesiyle Mizan da tavrını değiştirmiş, talebelerin tarafında haberler yapmıştır. Öğrencilerin Sadaret'e gönderdiği dilekçelerin Maarif Nezaretine havale edilmesi ve Padişah'ın olaya müdahil olarak "*din- dar ve muktedir ve müstakim bir zât*"ın müdür yapılması emri üzerine Emin Efendi, mü- dürlükten azledilmiştir. Aslında hadise, müdüre karşı birikmiş tepkilerin kamuoyunun hassasiyeti üzerinden büyümesinden ibarettir⁹³.

Emin Efendi'nin müdürlükten alınmasıyla Adliye Nezareti Mahkeme-i Temyiz İsti- dâ Dairesi Mümeyyizi Fehim Efendi ile Mekâtib-i Âliyye Müdürü Aziz Bey'in isimleri müdürlük için geçmiştir. Sadrazam Kâmil Paşa, 5 Kasım 1888 tarihinde Fehim Efen- di'nin müdürlüğe getirilmesini emretmişse de aynı gün göreve başlayan Aziz Bey, 26 Kasım 1888 tarihinde geçici olarak müdürlüğe atanmıştır. Kâmil Paşa, Fehim Efen- di'nin ısrarları üzerine 1 Ocak ve 14 Şubat 1889 tarihlerinde iki tezkire daha yazmışsa da bir sonuç alamamıştır. Kamil Paşa, 31 Mart 1889 tarihinde bir tezkire ile Maarif Nezareti'nin Mekteb-i Hukuk müdürlüğü için düşündüğü kişilerin adlarının kendisine bildirilmesini istemişse de yine kendisine cevap verilmemiştir. 5 Haziran 1889 tarihinde Maarif Nezaretine tekrar bir tezkire gönderen Kamil Paşa'ya 20 Ağustos'ta cevaben mü- dürlük için dört kişinin seçildiğini, tercihlerinin Patent Meclisi Üyesi Rifat Bey olduğu

93 Mehmet Emin Efendi'nin Mekteb-i Hukuk'tan azline dair yaşanan hadisenin ayrıntıları için bkz.: Ergin, age., s. 1100-1103; Yörük, agt., s. 50-55.

bildirilmiştir. Kamil Paşa, Padişah'a Rifat Bey'in ismini verdiyse de müdürlük için onay alamamıştır. 11 Ocak 1890 tarihinde Aziz Bey, müdürlük görevine asaleten atanmıştır. Bu yazışmalardan Rifat Bey ve Fehim Efendi'nin müdürlük için uygun bulunmadığı, Aziz Bey'inse müdürlük için geçici olarak görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Meclis-i Maarif üyesi ve başkâtibi Aziz Bey, aynı anda Mekâtib-i Âliyye ve Mekteb-i Hukuk müdürlüğünü hakkıyla yerine getiremeyeceği gerekçesiyle 1891 senesinin Ekim ayında görevden alınmıştır⁹⁴.

1891 senesinde Mekteb-i Hukuk'ta müfredat değişikliği yanında yeni müdür ataması yapılmıştır. Maarif Nazırı Zühdü Paşa, 5 Kasım 1891 tarihinde beş yıldır ikinci müdürlük yapan Kâzım Efendi'nin 15 lira maaşla müdürlüğe, Mekteb-i Mülkiye mezunu Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi halifesi Şevki Efendi'nin 5 lira maaşla gerektiğinde ikinci müdürlük görevlerini yürütmek üzere kâtipliğe getirilmesini teklif etmiş ve kabul edilmiştir. Kazım Efendi'nin müdürlük görevi 11 Kasım 1891'de başlamış, II. Meşrutiyet'in ilânı üzerine istifa ettiği⁹⁵ 4 Ağustos 1908 tarihine kadar toplamda 17 sene devam etmiştir. Temyiz Mahkemesi Hukuk Dairesi birinci sınıf zabıt kâtipliği yaparken Mekteb-i Hukuk'ta öğrenci olarak eğitim alıp 1886 senesinde mektepten pekiyi dereceyle mezun olan Kazım Efendi, gerçek bir Mekteb-i Hukuklu olup, II. Abdülhamid dönemi hukukçuları arasında örnek bir isimdir. Müdür yardımcılığı döneminde Temyiz Mahkemesi başsavcı yardımcılığı görevini de yürüten Kazım Efendi, müdürlüğe atandığı yıl Ticaret Mahkemesi üyeliğine de atanmıştır. Maarif Nezareti, yaklaşık dört yüz talebesi olan bir mektebin müdürlüğünde sadece mekteple ilgilenen bir ismin atanması teklifini ve bir hâkimin iki memuriyet görevi almasının kanunlara aykırı olduğunu hatırlatmasını Mabeyne yapmışsa da Padişah, Kazım Efendi'nin görevinde kalmasını uygun görmüştür. Kâzım Efendi, müdürlük görevinin yanı sıra İcra Kanunu, Kara Ticaret Hukuku ve Hukuk Muhakemesi Usûlü derslerini asaleten; İdare Hukuku dersini ise vekâleten okutmuştur. Mektebin Dârulfünûn bünyesinde yer aldığı dönemde, ikinci müdürlüğe Meclis-i Maarif üyelerinden Faiz Efendi, kâtipliğe Said Bey, kâtip yardımcılığına Fevzi Bey, muhasebe memurluğuna İsmail Necati Bey atanarak personel sayısı artmıştır. 1898-1903 senelerinde mubassır sayısı ikiden dörde, hademe sayısı da dörtten beşe çıkmıştır⁹⁶.

Mekteb-i Hukuk idaresinde önemli bir rolü olan muallimler heyetinin ilk toplantısı, 11 Ocak 1886 tarihinde yapılmıştır. Başkanlığında Müdür Emin Efendi'nin olduğu he-

94 BOA., İrade Dahiliye (İ. DH.), 1105/86579, 29 S. 1306 / 4 Kasım 1888; Yörük, agt., s. 55-56.

95 Mekteb-i Hukuk müdürlüğü esnasında Temyiz Mahkemesi'nde üyelik, ticaret, istinaf ve bidâyet hukuk mahkemelerinde reislik ve üyelik, yapan Kazım Bey, istifa ettiği II. Meşrutiyet Dönemi'nde Temyiz Mahkemesi'nde üyelik ve başsavcılık yapmıştır. 1921 yılında da Adliye Nazırlığı görevine getirilmiştir. Ayrıca, Dârulfünûn Hukuk Medresesi'nde Tatbikat-ı Hukukiye derslerini okutmuştur. İdadiler için kaleme aldığı Telhîs-i Hukuk-ı Mevzû'a adlı kitabıyla beraber ticaret ve icra hukuku hakkında iki kitabı daha bulunmaktadır. Yörük, agt., s. 59.

96 Yörük, agt., s. 56-58.

yet; Meclis-i Maarif reisi Büyük Haydar Efendi, Kemalpaşazade Said Bey, Şûrâ-yı Devlet İstinaf Savcısı Yanko Efendi, Mahkeme-i Temyiz üyelerinden Abdüssettar, Şehbaz ve Tahsin Efendiler, Birinci Ticaret Mahkemesi üyesi İstefan Efendi ve İkinci Ticaret Mahkemesi Reisi Kostaki Efendi'den müteşekkildir. Toplantının ilk gündem maddesi "*idare, intizam ve terakkisine müdürü ile bakmak üzere*", muallimler heyeti adına karar alacak bir encümenin kurulmasıdır. Muallimlerin mektepteki hocalık görevleri asıl memuriyetleri yanında ek olarak üstlendikleri bir iştir. Bu nedenle fiili olarak mektep idaresiyle ilgilenmeleri mümkün değildir. Gizli oy ve nispi çoğunluk usulü ile yapılan seçimde Abdüssettar Efendi, Kostaki Antopulo Efendi, Yanko Efendi ve Tahsin Efendi encümen üyesi olarak seçilmişlerdir. Emin Efendi'nin azlinden sonra ise işlevini yitiren Mekteb-i Hukuk Encümeni, 1886 senesinde yaptığı altı, 1887 senesinde yaptığı iki toplantıda önemli kararlara imza atmıştır. 1886 senesinde seçilen heyetten 1887'de eski üye olarak Abdüssettar Efendi kalmış, Hasan Fehmi Paşa, Ali Haydar Efendi, Ömer Hilmi Efendi ve Şevki Bey yeni üyeler olmuştur. Encümenin yaptığı son toplantı Aziz Bey'in müdürlüğü döneminde Tahsin Efendi, Celâl Bey ve Ali Şehbaz Efendi'nin üyelikleriyle gerçekleşmiştir. Encümen genel olarak şehadetname derecelerinin belirlenmesi, tatil süreleri, öğrenci kabulü, devam mecburiyeti, müfredat değişikliği gibi konular üzerine çalışmıştır⁹⁷.

2.5. Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne Talebeleri

Osmanlı Devleti'nin kozmopolit yapısı Mekteb-i Hukuk'ta da kendini hissettirmektedir. Osmanlı modernleşmesinin yerleşmesi yolunda en önemli unsur mektepler olup adli reformun tesis edilmesi için Hukuk Mektebi mezunlarının yeni hukuk sistemine dâhil olması amaçlanmaktadır. Hukuk eğitiminin kurumsallaşması Mekteb-i Hukuk'la gerçekleşmiştir. İlk yıllarında genellikle medrese mezunları, Adliye ve diğer dairelerin memurları ve gayrimüslim unsurların talebe olarak girdiği mektebin öğrenci profili mektepleşmenin artmasıyla birlikte daha nitelikli hâle gelmiştir. Mektebin hukukçu yetiştirme hedefi, muallim kadrosu ve müfredatı göz önüne alındığında Osmanlı Devleti'nin en önde gelen okullarından biri olduğu tartışmasızdır. Mekteb-i Hukuk'ta dersler günde üç saat olup öğleye kadar okutulmaktadır. Hükümet dairelerinde işler öğleden sonra yapıldığı için memurların devamında kolaylık sağlayan bu husus pek çok memurun burada eğitim alabilmesine olanak tanımıştır. Bürokrasiye eğitilmiş personel sağlamak amacıyla kurulan ilk yüksek mekteplerin memur mektepleri olduğu hasebiyle okula kâtip ve memurların devam etmesini hükümet teşvik etmiştir. Mektepde, Devlet'in resmî tatil günü olan Cuma yanında, hükümet dairelerinin yan tatil yaptığı pazar günleri de ders yapılmamaktadır⁹⁸.

Mekteb-i Hukuk'a bu tarihlerde sadece erkek öğrenciler kabul edilmektedir. Memuriyette görevli kişilerin de okulda eğitim almaları nedeniyle yaş aralıkları değişken

97 Bilsel, age., s. 79; Yörük, agt., s. 46-47

98 Pazar tatili muallimlerle talebelerin ve bazı memurların gayrimüslim olmasından kaynaklanmaktadır. Yörük, agt., s.143-146; Ergin, age., s. 1113-1114.

ve yüksektir. Mektepte yetişkin talebeler yanında tahsilli gençler bulunduğu gibi hiçbir işe yaramayan medreseliler de bulunmaktadır. Mektebin müfredatındaki yoğunluğun sebebinin de mektebin öğrenci profilinden kaynaklı olarak hem en aşağıdaki öğrencilerin eksikliğini kapatmak hem de üst düzey öğrenciler için mesleki dersler koymaktan kaynaklandığı görülmektedir. Öğrenciler arasındaki seviyenin dengesizliği nedeniyle ders programları hazırlanırken en aşağıdaki öğrenciler göz önüne alınarak programa yerli ve yabancı diller ile Tarih ve Felsefe dersleri de konmuştur. İdadilerin yaygınlaşmasıyla kabul edilen öğrenci seviyesi yükseldiğinde bu dersler kaldırılmıştır. Müslüman ve gayrimüslim öğrencilerin eğitim aldığı mektepte dersleri veren muallimlerin dönemin doğu ve batı ilimlerinde en yüksek âlim ve mütefekkirlerinden olması nedeniyle dersler ahrarane (serbestçe) okutulmakta, kanunların esbabı mucibeleri en ince ayrıntısına kadar anlatılmaktadır. Kitabüddiyyat muallimi Karinâbâdlı Ömer Hilmi Efendi'nin derslerine devam eden bir Ermeni talebe bildiği yabancı dil sayesinde aynı mevzuları batı kitaplarından tetkik ve mütalaa etmiş, İslam hukukunun daha akla yatkın olduğunu anlayarak İslam Fıkıhına hayranlığını ifade ederek İslamiyet'i kabul etmiş ve Daniş ismini almıştır⁹⁹. 1897-1903 seneleri arasında öğrenci sayısı yaklaşık 600-650 olan mektepte, öğrencilerin onda birini gayrimüslimler oluşturmaktadır. 1909-1910 eğitim döneminde öğrenci sayısı 1800'lere ulaştığında, gayrimüslim öğrenci sayısı da altıda biri geçmiştir¹⁰⁰.

Hukuk Mektebi'ne rağbetteki artışın mektebin niteliği yanında bir diğer sebebi bu dönemde İstanbul'dan başka yerde doğmuş olanların askere alınıyor olmasıdır. Ancak, taşradan İstanbul'a gelip yüksek bir mektebe devam ederek şehadetname alanlar askerlikten istisna edilmektedir¹⁰¹. Hukuk Mektebi'ne hâkim, avukat veya adliye memuru olmak isteyenlerin yanında bu tür sebeplerle kayıt olup mezun olan kişiler de bulunmaktadır¹⁰². Okul, 1885'te 46, 1886'da 58, 1887'de 32, 1888'de 28, 1890'da 66, 1892'de 32/37, 1893'de 36, 1894'de 35, 1895'de 58, 1896'da 55, 1897'de 49, 1898'de 54, 1899'da 56, 1900'de 49 mezun vermiştir¹⁰³. 1889 ve 1891 senelerinde mezun verilmemesinin sebebi eğitim süresinin dört yıla çıkarılmasıdır.

Gayrimüslim mezunlar mektebi bitirip hükûmette memur olmaktan ziyade dava vekilliği yapmayı tercih ederken, Müslüman mezunlar arasında avukatlık yapan çok

99 Ergin, age., s. 1109.

100 Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 1: Osmanlı Döneminde Dârülfünûn 1863-1922, s. 166; Ergin, age., s. 1115; Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, agm., s. 208.

101 Askere çağrılan talebeler askerliği kesinleşmeden Mekteb-i Hukuk'ta okudukları bildiriminde bulundukları takdirde mektep idaresinden tahkikat yapılmasıyla o kişi askerlikten muaf olurdu. Ayrıca, mezunların kendilerine teklif edilen memuriyeti kabul etmemeleri durumunda askere çağrıldıkları da olmuştur. Yörük, agt., s. 148-149; BOA, MF. MKT., 111/71, 25 Z. 1306 / 22 Ağustos 1889; BOA, MF. MKT., 111/60, 23.Z. 1306 / 20 Ağustos 1889; BOA., MF. MKT., 114/8, 25 Ra. 1307 / 19 Kasım 1889.

102 Ergin, age., s. 1115.

103 Yörük, agt., s. 160.

az kişi vardır. O zamanlar Müslüman düşüncesine göre avukatlık aşağı bir meslek olup avukatlık yapmak isteyen birisi avukatlık yapmak istediğinde ailesi tarafından dışlanabilmektedir. Ancak, avukatlık yaparak şöhret ve servet edinenleri görenler dava vekilliği mesleğine rağbet etmeye başlamışlardır. Ayrıca, 1908 devrimiyle birlikte hukuk mezunu bazı memurların memuriyetten çıkarılmasıyla bu kişiler ister istemez dava vekilliği yapmak zorunda kalmışlardır. Mekteb-i Hukuk'ta okuyan medrese mezunları ise ne dava vekilliği ne de adliye memurluğunu tercih etmeyip hâkimlik mesleğini yapmışlardır¹⁰⁴.

Mektebin muallimleri gibi talebelerinin de yazdığı eserler bulunmaktadır. Bunların çoğunluğu fıkıhla ilgili olup geri kalanı İktisat, Hukuka Giriş, Hukuk Felsefesi kitapları, Ticaret, İflas ve Ceza konularında yazılmış şerhler, içtihat kararları, hukuk lügati ve kanun indekslerinden oluşmaktadır. Mektebin 1 numaralı mezunu Sâbit Efendi, 2 numaralı mezunu Mahmud Esad Efendi, 3 numaralı mezunu Aleksiyyadis Kostaki Efendi'dir. Mekteb-i Hukuk'un ikinci dönem mezunlarından Abdurrahman Talat Efendi, Ergirili Mehmed Necib Efendi, Ali Rıza Efendi, Vasil Orfanidis Efendi, İsmail Sem'i Efendi, Receb Hilmi Efendi; mektebin üçüncü dönem mezunlarından Hüseyin Galib Efendi, Avramaki Papadopulos, Ahmed Reşid Efendi, Refet Efendi, beşinci devre mezunlarından Sarkis Karakoç Efendi, Cevdet Efendi eser veren mezunlar arasındadır. Mekteb-i Hukuk'un müdürlerinden Kazım Efendi de 1886 senesinin en başarılı mezunlarından¹⁰⁵.

3. Osmanlı Devleti'nde Adli İstihdam: Hâkim, Müdde-i Umumi (Savcı), Dava Vekili (Avukat) ve Adliye Memuru İstihdamı

Tanzimat Dönemi öncesinde Osmanlı yargı sistemi tek yargıçlı mahkemelerden oluşmaktadır. Kâdılar ayırım yapmaksızın her türlü şer'i davaya bakmak ve hüküm vermekle yükümlüdür. Dava vekilliği yani avukatlık kurumu bugünkü manada olmasa da vekâlet akdi ile görevlendirilen, mahkemelerde davalıları savunan kişiler olarak sistemde yer almaktadır. Ancak, Tanzimat'la başlayan kanunlaştırma hareketlerinden önce savcılık makamı bulunmamaktadır. Hukuk alanında yapılan reformlar neticesinde sisteme avukatlık, savcılık ve noterlik gibi kurumlar girmiştir¹⁰⁶.

İlk kanunlaştırma hareketi olarak 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunundan resepsiyon yöntemiyle alınan 1840 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu'ndaki eksiklikleri tamamlamak amacıyla 1851 tarihli Kanun-ı Cedid ve 1858 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu yürürlüğe girmiştir.¹⁰⁷ Kanun-ı Cedid'in 11. maddesine göre kısas uygulanmadığı durumlarda devletin suçluyu cezalandıracağı belirtilmiştir. 1858 tarihli Ceza

104 Ergin, age., s. 1114.

105 Yörük, agt., s. 151-153; Ergin, age., s. 1103.

106 Nevin Ünal Özkorkut, "Savcılık, Avukatlık ve Noterlik Kurumlarının Osmanlı Devleti'ne Girişi", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 52/S. 4, 2003, s. 148-149.

107 Belkis Konan, Türk Hukuk Tarihinde Avukatlık Kurumu, Bilge Yayınevi, Ankara 2021, s. 49-50; Feyza Ölçek, Osmanlı Devleti'nde Hukuk'un Laikleşme Süreci, Yetkin Yayınları, Ankara 2020, s. 124; Ünal Özkorkut, agm., s. 66.

Kanunu'nda ise doğrudan doğruya devlete karşı işlenen suçlarda cezalandırmayı devletin yapacağı ibaresi bulunmaktadır. Bu kanunlarla cezalandırma mevzuu hükme bağlanmış olsa da o dönem savcılık kurumu olmadığı için devlet adına soruşturmayı kimin yapacağı belli değildir. 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesinin 19. maddesinde “*..umur-i hukukiyye ve kanuniyyeye vâkıf taraf-ı devletten mansup bir memur-i mahsus bulunacaktır.*” denilmiş, 1870 tarihli Dersaadet ve Mülhakat-ı İdare-i Zabıta ve Mülkiyye ve Mehakim-i Nizamiyesine Dair Nizamnamesinde ise ilk kez “*müdde-i umumi*” terimi kullanılarak savcılık kurumuna işaret edilmiştir. 1876 Anayasası'nın 91. maddesinde “*Umur-ı cezaîyyede Hukuk-ı ammeyi vikayeye memur müdde-i umumiler bulunacak ve bunların vezaîf ve derecatı kanun ile tayin kılınacaktır*” ibaresiyle savcılık kurumu anayasal zemine oturtulmuştur. 1879 senesinde çıkarılan Mehakim-i Nizamiyye'nin Teşkilat-ı Kanun-ı Muvakkati ile mahkemelerde savcılıklar kurulmuş, yine aynı yıl çıkarılan Usul-i Muhakemat-ı Cezaiyye Kanun-ı Muvakkati ile de savcılarının görev ve yetkileri düzenlenmiştir¹⁰⁸. Usul-i Muhakemat-ı Cezaiyye Kanun-ı Muvakkati'nin 1. maddesinde “ceza kanununun uygulanmasını dava etmek hukuk-ı umumiyedendir ve bu tür bir davayı açmak müdde-i umumi ve muavinlere aittir” ifadesiyle savcılarının ceza davalarını açması ve takip etmesi gerekmektedir. Ceza mahkemelerinde savcılar mutlaka bulunacak ve bir müdde-i umuminin açtığı davayı bir diğeri takip edebilecektir. Müdde-i umumiler idari ve adli işlerde padişaha değil adliye nazırına bağlıdır. Bunu yetki ve görev çatışması düşünüldüğünde kamu nezdinde padişahın adamı anlayışının oluşmasından çekilmesinden kaynaklı olduğu fikrine bağlanabilmektedir. Müdde-i umumiler açtıkları davalarda hâkimler gibi tarafsız olmayıp davalının hasmı konumundadırlar. Ancak, davanın açılmasından sonra haksız olduğuna kanaat getiren bir müdde-i umumi men'i muhakeme (son soruşturmanın açılmaması) veya beraet-i zimmetini talep edebilmektedir¹⁰⁹.

Osmanlı Devleti'nde avukatlık benzeri ilk görevi arzuhalciler ile kadılarla tanışıklığı olan mahalle bakkallarının yaptığı bilinmektedir. Çocuklar, kâdınlar, gayrimüslimler ve köleler gibi mahkemelerde bizzat bulunamayan kişilerin bir vekille temsil edildiği görülmektedir. Yargılama süreci doğrudan doğruya kâdiya başvurulmasıyla başlamakta, yargılama sözlü ve yüze karşı yapılmaktadır.¹¹⁰ Vekillik henüz bir meslek vasfı kazanmamış olsa da dava vekilliği ile ilgili ilk kanuni düzenlemenin 1858 tarihli Ceza Kanunu'nun 215. Maddesinde “*Etibba (hekimler) ve cerrah ve eczacı ve kâbile hatunlar ve bunların emsali kimseler, sanatları iktizasınca kendilerine tevdi kılınmış olan seir-i şahsiyeyi kanunen ihbara mecbur oldukları ahvalden gayri da ifşa ederler ise, 24 saatten bir haftaya kadar hapis ile yirmilik mecdiyyeden bir mecdiye altına kadar ceza-yı nakdi alınır.*” şeklinde geçen “*emsali kimseler*” ifadesiyle dava vekilliğine dolaylı bir atıf yapıldığı kabul

108 Nevin Ünal Özkorkut, Osmanlı Hukukunda Medde-i Umumilik, Turhan Kitabevi, Ankara 2016, s. 76-79; Ünal Özkorkut, “Savcılık, Avukatlık ve Noterlik Kurumlarının Osmanlı Devleti'ne Girişi”, s. 149-150.

109 Ünal Özkorkut, Osmanlı Hukukunda Medde-i Umumilik, s. 94-96.

110 Konan, age., s. 49-50; Ünal Özkorkut, “Savcılık, Avukatlık ve Noterlik Kurumlarının Osmanlı Devleti'ne Girişi”, s. 150.

edilmektedir. Ticaret mahkemelerinde izlenecek usulün de belirlendiği 1861 tarihli Usul-i Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi'nde dava vekilliğine ilişkin hükümler düzenlenerek, vekâletin duruşmadan önce mahkeme başkâtibine ibraz olunması gerektiği ifade edilmektedir.¹¹¹ 1868 tarihli Şurayı Devlet Nizamname-i Dahilisi'nin 6. maddesinde davacının gelemeyeceği durumlarda vekille temsil edilebileceği, 1869 tarihli Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye Nizamnamesi'nin 28. maddesinde bir kimsenin vekili aracılığıyla da Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye başvurusunu yapabileceği yer almaktadır. 1870 tarihli Dersaadet ve Mülhakat-ı İdare-i Zabıta ve Mülkiyye ve Mehakim-i Nizamiyesine Dair Nizamname'nin 76. maddesinde *"cinayetden münbais hukuku şahsiye davalarında müddei ve müddeaaaleyh taraflarından vekil tayin edilebilir. Mevaddı cezaiye muhakemesinde müttehim bizzat hazır bulunmak şartı ile lieclilmüdafaa bir vekil bulundurabilecektir."* ifadesiyle taraflara vekil tayin etme hakkı tanınmaktadır.¹¹² 1868-1876 tarihleri arasında hazırlanan ve İslam hukukunun ilk medeni kanunu olma özelliği taşıyan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin 11. Bölümü olan *"Vekâlet Kitabı"*nda vekil, müvekkil ve vekâlet kavramları tanımlanmaktadır. Dava vekilliği genel vekâletin bir türü olarak sayılmakta ve vekâlet ücreti bir hak olarak düzenlenmektedir.¹¹³ 1879 tarihli Usul-i Muhâkemât-i Hukukiyye Kanun-ı Muvakkati'nde dava vekilinin mahkemeye sunacağı dilekçede gün, ay, yıl olacak şekilde tarih, dava taraflarının isim, ünvan, şöhet, meslek ikamet yeri ve vatandaşlık durumları ile dava özetinin yer alması gerektiği ifade edilmektedir. Aynı yıl yürürlüğe giren Usul-i Muhâkemât-ı Cezaiyye Kanun-ı Muvakkati'nde ise Türk hukukunda ilk defa *"zorunlu müdafilik"* kurumu düzenlenmiştir. Bu Kanun'un 249. maddesine göre ağır ceza gerektiren bir suç işlemiş kimselerin mahkemede kendisini savunmasında yardım edecek bir vekil seçmesi mecburi tutulmuştur¹¹⁴.

1873 senesinde çıkarılan Mehakim-i Nizamiyede Dava Vekillerinin Usulü İntihap ve İmtihanlarına Dair Kararname ile dava vekilleri için gerekli şartlar belirlenmiştir. Kararnameye göre, nizamiye mahkemelerinde dava vekilliği yapacak olan kişilere Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye dairesince oluşturulacak bir komisyon tarafından sınav yapılacağı, sınav sonucunda başarılı olanların dava vekilliği yapabileceği belirtilmektedir. Sınava devlet memuru olmayan, iflas etmemiş, yüz kızartıcı bir suçtan ceza almamış ve 21 yaşını doldurmuş kişiler başvurabilmektedir¹¹⁵. Bu kararname 13 Ocak 1876 tarihli Mehakim-i Nizamiye Dava Vekilleri Hakkında Nizamnamesi'ne temel olmuştur. Nizamname'ye göre ülke genelinde avukatlık yapabilmek için gerekli şartlar, görev ve yükümlülükler ile vekâlet ücretleri düzenlenmiştir. Ayrıca, Dava Vekilleri Cemiyeti kurulacağı ifade edile-

111 Konan, age., s. 68.

112 Ünal Özkorkut, "Savcılık, Avukatlık ve Noterlik Kurumlarının Osmanlı Devleti'ne Girişi", s. 150-151; Konan, age., s. 69-72.

113 Konan, age., s. 75-76.

114 Ünal Özkorkut, agm., s. 151; Konan, age., s. 77-79.

115 Bu sınav, o tarihte henüz kurulması planlanan Mekteb-i Hukuk'un mezun verene kadar dava vekilliğine olan ihtiyacın karşılanması amacıyla ruhsatname verilmesi için yapılmaktadır. Konan, age., s. 81.

rek günümüzdeki baro teşkilatının temeli atılmıştır¹¹⁶. Nizamname’de avukatlık mesleğinin sadece İstanbul’da yürütüleceği belirtilmişse de, 1879 tarihinde çıkarılan “*Dava Vekâleti Nizamının Vilayatta Dahi İcrasına Dair Tahrirat-ı Umumiye*” ile bütün ülke sınırları içerisinde Nizamname’nin geçerli olacağı kabul edilmiştir.¹¹⁷ Ekim 1881’de bu Nizamname’ye konulan ek madde ile hukuk mektepleri mezun verdikten sonra Nezaretin sınav yapmayı bırakacağı, yalnızca mektep mezunları ile mektepte yapılacak olan sınavı geçenlerin avukatlık ruhsatnamesi alabileceği şartı getirilmiştir¹¹⁸.

Osmanlı Devleti’nde aynı tabiyetli kişiler arasındaki davalar konsolosluk mahkemelerinde görülmektedir. 1535 tarihinde Kanuni Sultan Süleyman tarafından verilen ilk kapitülasyonla başlayan ve 1597, 1604, 1673 ve 1740 tarihli kapitülasyonlarda da devam eden “*Fransızlar arasındaki suç teşkil eden eylemlerden meydana gelen davalara Fransız elçisi veya konsoloslarının bakacağı*” ve “*Fransızlar arasındaki davalar için elçi ve konsoloslarının görevli olduğu*” ifadeleriyle konsolosluk mahkemeleri yetkili kılındığı görülmektedir. Aynı hak, 1680 tarihinde Hollanda’ya, 1783 tarihinde de Rusya’ya tanınan kapitülasyon ayrıcalıkları arasında yer almıştır¹¹⁹. Ecnebler, konsolosluk mahkemelerine kapitülasyonlarda verilen haklar ve Tanzimat Dönemi’nde kurulan karma mahkemeler nedeniyle Osmanlı Devleti’nde dava vekilliği yapabilmektedirler. Ayrıca, konsolosluk mahkemesinde görülen bir davada taraflar ancak Osmanlı vatandaşı olmayan birine vekillik verebilmektedir¹²⁰. Ecnebi avukatların 1870 senesinde kurduğu “*Societe du Barreau de Constantinople-İstanbul Baro Cemiyeti*” Osmanlı Devleti’nde kurulan ilk barodur. Kapitülasyonlar gereğince yalnızca konsolosluk mahkemelerinde görevli olan ecnebi avukatların zaman içinde faaliyet alanlarının genişlemesiyle 1874 senesinde nizamiye mahkemelerinde avukatlık yapmak isteyen yabancılar için “*Divan-ı Ahkâm-ı Adliyyeye Merbut Mehakimi Nizamiye Huzurunda Dava Vekili Sıfatıyla Muhabakeme ve Murafaada Bulunmak İsteyen Ecnebilere Dair Kararname*” başlıklı bir kararname çıkartılarak düzenleme yapılmıştır. Bu kişilere hukuki konulara dair bir sınav yapılarak yalnızca Türkçe bilenlerine ruhsatname verilecektir. Kararname’nin, gazetede ilan edildiği tarihten itibaren 4 ay içinde başvuru yapmayanlara ruhsat verilmeyecek olup başvuru yapacak olanların kendi ülkeleri veya Osmanlı Devleti’nde cinayet suçunda ceza almamış olmaları gerekmektedir¹²¹.

116 Ünal Özkorkut “Savcılık, Avukatlık ve Noterlik Kurumlarının Osmanlı Devleti’ne Girişi”, s. 152-153.

117 Konan, age., s. 87.

118 Demirel, age., s. 277; Yörük, age., s. 175.

119 Nevin Ünal Özkorkut, “Kapitülasyonların Osmanlı Devleti’nin Yargı Yetkisine Getirdiği Kısıtlamalar”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.53/S. 2, Nisan 2004, s. 85-86.

120 Konan, age., s. 149-150

121 Ünal Özkorkut “Savcılık, Avukatlık ve Noterlik Kurumlarının Osmanlı Devleti’ne Girişi”, s. 152-153; Konan, age., s. 97-98.

Osmanlı tebaası dava vekilleri tarafından kurulan İstanbul Barosu ise 1876 tarihli Mehakim-i Nizamiye Dava Vekilleri Hakkında Nizamnamesi'nin 30. maddesi kapsamında 5 Nisan 1878 tarihinde ilk defa toplanmıştır. 11 Müslüman, 11 Rum, 40 Rus, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Ermeni olmak üzere Baroya kayıtlı toplam 62 üye bulunmaktadır. Dava Vekilleri Cemiyeti Dâhili Nizamnamesi 1880 senesinde hazırlanarak baroya kabul şartları belirlenmiştir. Nizamname'ye göre baroya kayıt olabilmek için Adliye Nezareti tarafından verilen ruhsatname ve hukuk mektebi diplomasına sahip olmak yanında memuriyet görevi ve herhangi bir suçtan mahkûmiyeti bulunmaması gerekmektedir. Her yıl mart ayında kayıt yenilenmekte olup üyelerin harç yatırma yükümlülüğü bulunmaktadır.¹²²

1873 senesinde eğitim vermeye başlayan Mekteb-i Hukuki Sultanî Nizamnamesi'nin 16. maddesinde lisansiye diplomasıyla mezun olanların ülke genelinde dava vekilliği yapabileceği belirtilmektedir. 1880 senesinde eğitime başlayan Mekteb-i Hukuk'un Nizamnamesi'ne göreyse mezun olmayanlar dava vekilliği için şهادatname alamayacaktır. Ayrıca, mezunlar, nizamiye mahkemelerinde en az bir sene mülahız (maaşsız stajyer) olarak görev yaptıkları takdirde İstanbul ve taşra bidayet mahkemelerinde üyelik veya Adliye Nezaretinde görev yapma hakkını kazanmaktadırlar. 15 Şubat 1883 tarihli Adliye İntihâb Encümeni Hakkında Nizamname'ye göre bir yıllık staj altı aya indirilmiştir. Mektebin eğitim süresinin dört yıla çıkarıldığı 1887 senesinde stajın tekrar bir yıla çıkarılması talep edilmişse de kabul edilmemiştir. Dava vekilliği yapmak isteyen mezunlar nizamiye mahkemelerinde bir yıl boyunca dinleyici olduktan sonra şهادatname alabileceklerdir. Ancak, Baronun örgütlenememesi ve inhisar usulünün (hukuk davalarında yalnızca ruhsatı olan avukatların görev alabileceği kuralı) 1886 senesinde kaldırılması nedeniyle bu kural uygulanamamıştır. Böylelikle mezunlar sadece diploma ile avukatlık yapma hakkını kazanmışlardır¹²³.

Sınıf diplomasıyla mezun olanlar ise kâtiplik ve mümeyyizlikle istihdam edilmektedir. 1883 senesinde adliye memurlarının seçimi ve atanmasına dair düzenlemeye göre adliyede vazife alabilmek için daha önceden reis, üye, üye mülahızını, zabıt kâtibi ya da savcı olarak çalışmış olmak gerekmektedir. Mecelle'de, hâkimlik için gerekli vasıflar (hakîm, fehîm, müstakîm, ve emîn, mekîn, metîn olmasının yanında fıkıh meselelerine ve muhakeme usulüne vâkıf olmalı) belirtiyorsa da, diploma veya mezuniyet şartlarından bahsedilmemektedir.¹²⁴

1876 tarihli Kanun-u Esasî'nin 87. maddesine göre yargı sistemi şer-i ve nizami mahkemeler olarak anayasal zeminde ikiye ayrılmıştır. Nizamiye mahkemelerinin ıslahı için kurulan İslahat-ı Adliyye Komisyonu, memurların seçilme ve atanma kriterlerini ancak 1888 senesinin ilk ayında tamamlayabilmiştir. Komisyonun kararları, 5 Mart

122 Konan, age., s. 99-101

123 Unat, age., s. 75; Özcan, agm., s. 151; Yörük, agt., s. 164-

124 Yörük, agt., s. 166.

1888 tarihinde Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi ve Meclis-i Vükelâ'da görüşülmüştür. Memur atamalarının Hükâm ve sair Memurin-i Adliyye'nin Usûl-i İntihâb ve Tayinlerine Dair Kanun'a göre Teşkil-i Mehâkim Kanunu'nun 46. maddesi hükmüne kurulan İntihâb Encümeni tarafından yapılmasına karar verilmiştir. Bu Kanun'a göre Mekteb-i Hukuk Heyet-i Mümeyyizesi adlı heyet, savcılık, hâkimlik ve adliye memuriyeti sınavlarını yapmak için oluşturulmuştur. İki muallim, üç adliye memurundan oluşan Heyet-i Mümeyyize'nin yaptığı sınavda başarılı olanlar diploma almaya hak kazanmaktadır. Memur adaylarının sicilleri sınava girmeden önce Sicil Müdüriyeti tarafından araştırılıp, olumsuz sonuçlananlar sınava girme hakkını kaybetmektedirler. Heyet-i Mümeyyize, ayda bir toplanır ve iki dereceli imtihan yapmaktadır. Birinci derece hâkimlik ünvanı taşımayan icra memuru, kâtip, mukavelet muharriri gibi adliye memurluğu için, ikinci derece ise hâkimlik sıfatı taşıyan mahkeme reisi ve azası gibi memurluklar içindir. Birinci derece sınavına giren mustantık ve muavinlerine Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu ve Ceza Kanunu soruları, icra memurluğu için İcra Kanunu, Mecelle, Usul-i Muhakemat-ı Hukukiyye Kanunu'nun icra ile ilgili maddelerinden sorular yöneltilmekte, ihbar ve hacizname türü evraklar da doldurtulmaktadır. İkinci derece sınavında Mecelle ve mahkemelerde kullanılan kanunlardan sorular sorulmaktadır. Her iki sınavda iki yazılı iki sözlü soru sorulmakta, başarılı olanlara hangi memuriyette istihdam edilebileceklerine dair şehadetname verilmektedir. Mekteb-i Hukuk'tan aliyülâlâ veya âlâ derecesiyle mezun olanlar mertebe-i sani adliye memurluğuna (mahkeme reisliği, azalığı ve müdde-i umumilik), karîb-i âlâ derecesiyle mezun olanlarsa mertebe-i evvel adliye memurluğuna (mustantık, icra memurluğu vb.) atanmaktadır¹²⁵.

24 Haziran 1913'te çıkarılan Hükâm ve Memurin-i Adliyye İntihab Nizamname-si'ne kadar memur alımları 1888 tarihli kanuna göre yapılmıştır. Yeni Nizamname'ye göre adliye memurları müsteşar, müdür, başmümeyyiz, kâtipler ve hademelerden oluşan idari ve mertebe-i evvel ile mertebe-i saniden oluşan mahkeme memurları olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Mertebe-i evvel mahkeme memurları, mahkeme, müdde-i umumilik ile istintak daireleri yazı işleri heyeti ve vilayet icra memur ve muavinleri; mertebe-i sani mahkeme memurları mahkeme reisleri, azaları, aza mülazımları, mustantık, müdde-i umumiler ve adliye müfettişleridir¹²⁶.

4. Dârlüfünûn-ı Osmanî Hukuk Şubesi (1909-1919)

1895 senesinde bir irade ile Dârlüfünûnun tekrar açılması gündeme gelmiştir. Yeni kurulacak olan Ulum-u Aliye-i Diniyye, Ulum-u Riyaziye ve Edebiyat şubelerinin yanına dördüncü ve beşinci şubeler olarak daha önce kurulmuş olan Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Hukuk'un eklenmesi kararlaştırılmıştır. Bu karardan beş sene sonra II. Abdülhamid'in 25. Tahta geçişinin yıl dönümünde 31 Ağustos 1900, tarihinde eski Dârlüfünûn-u Os-

125 Demirel, age., s. 106-107; Yörük, agt., s. 179.

126 Demirel, age., s. 108.

manî binasını kullanacak olan Dârulfünûn-u Şâhâne¹²⁷ kurulmuştur. Mekteb-i Hukuk, Nizamnamesi'ne göre Dârulfünûn bünyesinde yer alsa da, 1908 senesine kadar müstakil bir okul olarak eğitime devam etmiştir. Mekteb-i Hukuk, bu tarihte Ulum-u Aliye-i Diniyye, Ulum-u Riyaziye ve Edebiyat şubelerinin de bulunduğu Zeynep Hanım Konağına taşınarak Hukuk Mektebi (Hukuk Medresesi/Fakültesi) adını alarak, Dârulfünûn-u Osmanî adını alan Dârulfünûn-u Şâhânenin bir birimi hâline gelmiştir¹²⁸.

Aynı yıl Mekteb-i Hukuk'a öğrenci kabulü meselesi Maarif Meclisi toplantısında gündeme gelmiş, mektebin müdürü Kazım Efendi, mülkiye gibi okullardan sınavsız öğrenci kabulünün kaldırılmasını talep etmişse de Maarif Nezareti bunu uygun bulmamıştır. Ayrıca, mektebe sadece diplomalıların alınması görüşü de reddedilmiştir. 13 Ağustos 1900 tarihinde yapılan toplantıda ise giriş imtihanlarının nasıl yapılacağı karara bağlanmıştır. O senenin kontenjanı 100 talebe olarak belirlenmiş, bunun 60'ı diplomalarının son iki yıl içinde alınmış olması şartıyla Mekteb-i Sultanî, Mekteb-i Mülkiye, İstanbul idadileri ve yedi yıllık taşra idadilerinden mezun olanlara ayrılmıştır. Mülkiye mezunlarının tamamı, Mekteb-i Sultanî ve idadî mezunlarının sadece aliyülâlâ ile mezun olanların sınavsız kabul edilecek, kontenjanın dolmaması durumunda âlâ derece ile mezun olanlar sınavsız alınabilecekti¹²⁹.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra siyasi manada yeni bir sürece girilmiş olsa da eğitimde daha sistemli bir sürece başlamak mümkün olamamıştır. Ancak, hemen bir yıl sonra 1909 senesinde Tıp ve Hukuk şubelerini bünyesine katan Dârulfünûn resmen beş şubeli olarak yeniden teşkilatlanmıştır. 21 Ağustos 1909 tarihinde bütün şubeler Vezneciler'deki Zeynep Hanım Konağına yerleştirilmiştir. 1912 senesinde Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin talebiyle şube tabiri fakülteye, muallim ünvanı müderrise çevrilmiştir.¹³⁰

Emrullah Efendi, Batı'daki hukuk okullarında sınıf bulunmaması nedeniyle Mekteb-i Hukuk'taki bütün sınıfları kaldırmak istemişse de ilk etapta dört sınıfı ikiye bölmüştür. 1200-1300 kişilik kalabalık sınıflar yapmayı hedefleyerek amfilerde ders görülmesini hedeflemiştir. Ayrıca, mektebin ders programını takip edebilecek yeterlilikte olmayan öğrenciler için hazırlık sınıfı açmayı uygun görmüştür. 1909'dan itibaren başvuruların yoğunluğu nedeniyle amfi sistemi uygulaması makul karşılanmıştır. 1913 senesinde çıkarılan İstanbul Dârulfünûnunun Teşkilat-ı İlmiyyesi Talimatnamesi'yle öğrenci alımı ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Giriş sınavına girmek isteyen adaylar mektep idaresine başvurarak isimlerini yazdırarak başvuru formu doldurup, nüfus tezkeresi, ikametgâh

127 1900 senesinde dördüncü teşebbüs olarak açılan Dârulfünûnunun ismi II. Abdülhamid döneminin izlerini silmek amacıyla 1908 devrimiyle birlikte Osmanlı Dârulfünûnu olarak değiştirilmiş ve bir daha kapanmamıştır. Gündüz, age., s. 104; Özcan, agm., s. 139.

128 Ekmeleddin İhsanoğlu, "Dârulfünûn", DİA, C. 8, İstanbul 1993, s. 524; Unat, age., s. 53; Bilsel, age., s. 30; Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 1: Osmanlı Döneminde Dârulfünûn 1863-1922, s. 266-267; Orhonlu, agm., s. 59; Özcan, agm., s. 133-134; Koyuncu, agm., s. 181.

129 Yörük, agt., s. 128-129

130 İhsanoğlu, "Dârulfünûn", s. 524.

ilmühaberi, mektep ve aşî şahadetnameleri ile iki adet fotoğraf teslim etmektedirler. Giriş sınavında başarılı olanların isimleri iki gün sonra duyurulurdu. Talimatname'ye göre sömestir sistemi ve yeni bir mezuniyet sınav usulü getirilmiştir. Talebeler bir sömestir döneminde okutulan derslerin üçte birine devam etmek zorundaydılar. Hukuk şubesinde okuyan talebeler son sınıf sınavlarını verdilerinde icazetname/diploma, son sınıf sınavları ile beraber ruûs sınavını verenlere ruûs diploması verildi. Ancak, eğitimin istenildiği gibi yürütülememesi nedeniyle doktora derecesiyle mezun etme uygulaması başarılı olamamıştır. Politik ortam nedeniyle mektebe yapılan müdahaleler, öğrenci sayısının çokluğu, binanın fiziki şartlarının yetersizliği, derslere devam koşulunun denetlenememesi ve çoğu öğrencinin geçimini sağlayabilmek için çalışmak zorunda olması gibi sebepler eğitimin sağlıklı yürütülememesine neden olmuştur. Bütün bunlara rağmen bu dönemde mektepte oturmuş bir düzen bulunmaktadır¹³¹.

Bu dönemde, geçmişte kaldırılmış olan Hukuk Felsefesi, Hukuk-ı Amme, Tıp Hukuku, Mukayese-i Kavânîn, Roma hukuku ve Hukuk Tarihi dersleri ile İktisat ve Maliye dersleri mektebin müfredatına eklenmiştir. İttihat ve Terakki Fırkasına yakın olan Abdülhalik Mithat Bey, Musliheddin Adil Bey ve Ahmet Selahattîn Bey Dârulfünûn Hukuk Mektebi müdürleri olarak atanmıştır¹³². 1916 senesinde Dârulfünûn'u Hukuk Şubesini modernleştirmek amacıyla Almanya'dan¹³³ Hukuk-ı Amme Profesörü Walther Schoenborn, İktisadi İçtimai ve Zirai Profesörü Friedrich Hoffmann, İlm-i Maliye ve Zirai Profesörü Anton Fleck ve Avrupa Hukuku medeniye profesörü Erich Nord getirilmiştir. Mondros Mütarekesi'nin sonuna kadar görevde kalan Alman hocalar Türkçe bilmemeleri nedeniyle beklenen faydayı sağlayamamışlardır. Hocaların kendi dillerinde yazdıkları notlar Türkçeye çevrilerek eğitim faaliyetinin sürdürülmesine çalışılmıştır. İstanbul'un, İtilaf Devletleri tarafından işgali üzerine bu hocalar Almanya'ya geri dönmüştür¹³⁴.

Maarif Nazırları olan Abdurrahman Şeref Bey (Aralık 1908 - 11 Şubat 1909 ve 16 Şubat-Mayıs 1909), Emrullah Efendi (Ocak 1910 - Mart 1911 ve Ocak-Temmuz 1912) ve Babanzade İsmail Bey (Mart-Ekim 1911) dönemlerinde müfredat ve okulun idare-

131 Emre Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 2: Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Dârulfünûnu 1922-1933, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 27; Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 1: Osmanlı Döneminde Dârulfünûn 1863-1922, s. 222-223; Emre Dölen, "II. Meşrutiyet Döneminde Dârulfünûn", Osmanlı Bilimi Araştırmaları, C. X/S. 1, 2008, s. 13; Özcan, agm., s. 140.

132 Özcan, agm., s. 128.

133 19. Yüzyılın son yıllarında Osmanlı-Alman ilişkileri yoğunlaşmaya başlamış, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı-Alman ittifakı yapılmıştır. Savaşın başlamasından kısa bir süre sonra Enver Paşa'nın aldığı modern Alman eğitiminden faydalanma kararının Almanların Türk eğitim sistemini Almanlaştırma hedefiyle keşişmesi üzerine alman dışişleri Bakanlığı ile mutabakat sağlanmıştır. Alman Dışişleri Bakanlığı Eğitim Dairesi'nde görevli olan Prof. Dr. Franz Schmidt 1 Mart 1915'de Maarif Nezâreti Müşaviri olarak görevlendirilmiştir. Franz Schmidt, dönemin Maarif Nâzırı Şükrü Bey'i ikna ederek Almanya'dan öğretim elemanları getirilmesini sağlamıştır. Dölen, "II. Meşrutiyet Döneminde Dârulfünûn", s. 29-30;

134 Bilsel, age., s. 96; Bozkurt, agm., s. 61; Özcan, agm., s. 135.

si gibi konularda Maarif Nezareti, mebuslar ve talebeler arasında ciddi tartışmalar ve çekişmeler yaşanmaya başlamıştır. Dârulfünûn Talebe Cemiyeti Tüzüğü'ne göre kayıt olacak talebelerden siyaset yapmayacaklarına dair söz aldıkları gibi müderrislerden de siyaset yapmayacakları ve talebeleri kışkırtmayacaklarına dair senet alınmaktadır. 21 Nisan 1912 tarihli Dârulfünûn Disiplin Yönetmeliği ile de talebeler sıkı bir denetim altına alınmaya çalışılmıştır. 23 Ocak 1913 Babıali Baskını sonrasında İttihat ve Terakki Fırkasının ülkenin siyasal düzenine egemen olmasıyla birlikte Mütareke dönemine kadar öğrenciler arasında politik bir eğilim görülmeyecektir. Öğrenciler üzerindeki sıkı denetimin yanında özellikle Balkan Savaşları Dönemi'nde Dârulfünûn öğrencilerinin silahlı altına alınması, çok sayıda şehit verilmesi ve öğrenci kontenjanlarının bazı dönemlerde doldurulamaması öğrencilerin politize olmamasında etkili olmuştur. Mondros Mütarekesi'nin ardından ise öğrenciler arasında yurtseverlik fikirleri ağır basmaya başlamıştır¹³⁵.

Bu okulda yaşanan en önemli problemlerden birisi de şudur: 1914 senesinde Edebiyat şubesinde görev yapan hocaların başlattığı üniversite özerkliği talebi Dârulfünûn genelinde yaygınlaşmış, Ziya Gökalp ve İsmail Hakkı Baltacıoğlu gibi isimlerin de çabalarıyla 10 Mayıs 1916 tarihinde Edebiyat Fakültesi Müderrisler Meclisi, Dârulfünûn'un özerkliğine dair bir mazbatayı kabul etmiştir. 1917'de ise bilimsel, ülke eğitimine ilişkin ve devletin hukuki görevlerinin yeniden belirlenmesi istemleri Dârulfünûn tarafından hükûmete ve kamuoyuna bildirilmiştir. Bu talepler mütareke koşulları altında 1919 senesinde Saltanat Şurası'nda görüşülmüş aynı yıl Dârulfünûn-u Osmanî Nizamnamesi ile tüzel kişiliğe kavuşmuştur¹³⁶.

I. Dünya Savaşı'na katılıp sağ olarak dönen Dârulfünûnlu öğrenciler mütareke döneminde örgütlenmişler ve İtilaf Devletlerine teslim olan İstanbul Hükümeti'ne karşı Anadolu'da başlayan Millî Mücadele'nin destekçileri olmuşlardır. Millî Mücadele'ye karşı olan İngiliz yanlısı Edebiyat şubesi müderrisleri (Ali Kemal, Cenap Şahabettin, Rıza Tevfik, Hüseyin Daniş ve Barsamiyan Efendi), İstiklal Savaşı'nı destekleyen talebeler tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Rıza Tevfik'in 29 Mart 1922 tarihinde vermiş olduğu bir konferanstaki kışkırtıcı sözleri¹³⁷ öğrencilerin ertesi gün gizli bir toplantı yaparak bahsi geçen beş müderrisin Dârulfünûndan çıkartılmasını aksi hâlde derslere devam etmeyeceklerini kararını almalarına yol açmıştır. Talebeler, protesto metnini Dekan İsmail Hakkı Bey'e iletmişler, 5 Nisan 1922'de Müderrisler Meclisi toplanmıştır. Müderrisler Meclisi, Ali Kemal ve Cenap Şahabettin hakkındaki iddiaları asılsız bulmuş, Barsamiyan Efendi hakkında soruşturma açılması kararını almıştır. Haklarındaki

135 Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi 1: Osmanlı Döneminde Dârulfünûn 1863-1922, s. 323; Özcan, agm., s. 141.

136 Dölen, agm., s.42; Özcan, agm., s. 142; Gündüz, age., s. 105

137 Rıza Tevfik'in konferansı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Esra Yakut, Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Meşihat, Adliye, Maarif ve Hilafet (1918-1922), Kitap yayınevi, İstanbul 2020, s. 205-206.

iddiaları reddeden Rıza Tevfik ve Hüseyin Daniş ise Kurula istifalarını sunmuştur. Talebeler, halkın millî ve dinî duygularına saldıran müderrisler hakkında alınan kararı tanımadıklarını açıklayarak boykota devam etmişlerdir. Ancak, boykotun Dârülfünûnun tümüne yayılması üzerine yönetim 12 Nisan 1922 tarihinden itibaren geçici tatil ilan etmiştir. Dârülfünûn Divanı'nın 5 Temmuz 1922 tarihinde yapmış olduğu toplantıda müderrislerle ilgili karar verme yetkisinin Müderrisler Meclisinden alınarak kendilerine verilmesinin Padişah'a teklif edilmesinin münasip olacağı kararı alınmıştır. Dârülfünûn-u Osmanî Nizamnamesi'nin Padişah Vahdettin'in iradesiyle değiştirilmesinin ardından, bu beş müderris azil anlamına gelen süresiz izne gönderilmiştir. "Dârülfünûn Grevi" olarak adlandırılan bu süreç talebelerin kararlı duruşlarının başarıyla ve kamuoyunda takdir görmesiyle sonuçlanmıştır¹³⁸.

5. 1919 Dârülfünûn-ı Osmanî Nizamnamesi'nden 1933 İstanbul Üniversitesi Reformu'na Kadar Hukuk Eğitimi

1908 senesinden itibaren bir Dârülfünûn Nizamnamesi çıkartılması çabaları 11 Ekim 1919 tarihinde Dârülfünûn-ı Osmanî Nizamnamesinin kabulü ile sonuçlanmıştır. Bu nizamnameye göre, Dârülfünûn Tıp, Hukuk, Edebiyat ve Fünûn Medreselerinden müteşekkil bir müessese hâline dönüştürülmüştür. Buna göre, Dârülfünûn yüksek bilimlerin gelişme ve ilerlemesine hizmet eden muhtelif medreselerden oluşan bilimsel bir kurum olup "*Dârülfünûn ilmi muhtariyeti haizdir.*" ifadesiyle bilimsel özerkliğe sahip olduğu tanımlanmaktadır. Nizamname'ye göre Dârülfünûn idaresi seçim ve atamanın birlikte uygulandığı bir sistemle yürütülecektir. 1919 ve 1921 tarihlerinde iki kez Dârülfünûn Emîni seçilen Dr. Besim Ömer (Akalin) Paşa'nın özverili çalışmaları neticesinde Dârülfünûn, Mondros Mütarekesi ve İstiklal Savaşı sürecini hasarsız bir şekilde atlatmayı başarmıştır. Ayrıca, bu dönemde kız öğrencilerin hukuk ve tıp eğitimi alma hakları kazanmasıyla karma eğitime¹³⁹ geçilmiştir. Kız öğrenciler hukuk şubesine büyük rağbet göstermiştir¹⁴⁰.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla ilk açılması gereken yükseköğretim kurumunun hukuk fakültesi olması yeni bir devlet sistemi ve çağdaş bir toplumun ancak bu amaca uygun bir hukuk sistemiyle gerçekleştirebileceği düşüncesinden kaynaklıdır.

138 Yakut, *age.*, s. 205-213; Özcan, *agm.*, s. 145-146.

139 Türkiye'nin ilk kadın avukatı olan Süreyya Ağaoğlu, lise eğitimini tamamlamasının ardından 1921 yılında Darülfünun Hukuk Fakültesine başvurmuşsa da kız öğrencilerin Darülfünûn'a kabul edilmemesi nedeniyle red almıştır. Süreyya Ağaoğlu, kendisi gibi avukat olmak isteyen arkadaşları Melâhat (Tüzel) Ruacan, Bedia (Onar) ve Saime ile birlikte azimle mücadele etmiş ve sonunda Hukuk fakültesinin kız öğrencilere açılmasını sağlamıştır. İlk günlerde öğleden önce erkekler, öğleden sonra ise kızlar derslere girecek şekilde ikili eğitime başlanmış olsa da kısa süre sonra kız öğrenciler bütün fakültelere kabul edilmeye başlanmış ve aynı yıl içinde 16 Eylül'de alınan bir kararla Darülfünundaki ikili öğretime son verilerek karma eğitime geçilmiştir. Selma Yel, "Süreyya Ağaoğlu (1903-1989)", *Atatürk Ansiklopedisi*. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sureyya-agaoglu-1903-1989/> Erişim Tarihi: 25.04.2024.

140 Unat, *age.*, s. 56; Dölen, *agm.*, s. 41-42; Bozkurt, *agm.*, s.61.

Bu kapsamda modern hukuk eğitiminin temeli Ankara Hukuk Mektebinin açılmasıyla atılırken İstanbul'daki hukuk okulunun da çağdaş, demokratik ve laik düşünceyle amaca uygun şekilde yeniden düzenlendiği görülmektedir¹⁴¹. 21 Nisan 1924 tarihinde çıkarılan 493 sayılı Kanun'la¹⁴² İstanbul Dârülfünûnuna hükmi şahsiyet verilmiştir. 7 Ekim 1925 tarihli İstanbul Dârülfünûnu Talimatnamesi ile özerlik verilmiş ve medrese yerine fakülte ünvanı kullanımı getirilmiştir¹⁴³. 21 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen şekil ve esaslar, Dârülfünûnun lağvedilip İstanbul Üniversitesi'nin kurulduğu 1933 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Cenevre Üniversitesi Pedagoji profesörü Albert Malche, 1930 senesinde TBMM'nin hükûmete verdiği yetkiyle Dârülfünûnun ıslahı için Türkiye'ye davet edilmiş, yaptığı incelemeler neticesinde bir rapor hazırlayarak 29 Mayıs 1932 tarihinde hükûmete sunmuştur. Malche, müfredatta pek fazla bir değişikliğe gerek görmezken uygulamaya yönelik önerilerde bulunmuştur. Rapora göre öğrenci sayısına oranlandığında öğretim üyesi sayısını fazladır, akademik kurullar işlememekte, tayin ve terfilerde iltimas yapılmaktadır. Akademik araştırmalara uygun enstitülerin açılmalı, sınavlar daha ciddi yapılmalı, takrire dayalı dersler bırakılıp, Türkçe ders kitapları yazılmalı, öğrencilere yabancı dil eğitimi verilmelidir. Malche, bütün bu önerilerinin yanında geleneksel eğitim yöntemleri yerine Avrupalı bilim insanlarının hoca olarak eğitim öğretim sürecine katılımını¹⁴⁴ sorunun çözümünde önemli görmektedir¹⁴⁵.

Ancak, 5 Mayıs 1933 tarihli hükûmet toplantısında Dârülfünûnun kapatılması ve modern esaslara göre İstanbul Üniversitesi'nin kurulması kararı alınmıştır. Dârülfünûn, 31.05.1933 tarihli ve 2252 sayılı İstanbul Darülfünûnunun İlgasına ve Maârif Vekâletince Yeni Bir Üniversite Kurulmasına Dair Kanun'un birinci maddesinde "*İstanbul Darülfünûnu ve ona bağlı bütün müesseseler kadro ve teşkilatlarıyla beraber 31 Temmuz 1933 tarihinden itibaren mülğadır.*" ibaresiyle resmen kapatılmıştır. Aynı kanunun ikinci maddesi, "*1 Ağustos 1933 tarihinden itibaren Maarif Vekilliği İstanbul'da "İstanbul Üniversitesi" adıyla yeni bir müessese kurmakla görevlendirilmiştir.*" demektedir. Dârülfünûn her ne kadar ilga edilmiş olsa da sadece isminin ve

141 Bozkurt, *age.*, s. 65.

142 21 Nisan 1924 tarihinde çıkarılan 493 sayılı kanun metninin tamamı için bkz.: Bilsel, *age.*, s. 32-33.

143 Bilsel, *age.*, s. 33.

144 Eşi de bir Musevi olan Profesör Malche, Naziler tarafından Almanya'da Musevi akademisyenlerin çalışmasının yasaklanması üzerine bu kişilerin Türkiye'ye yönelmelerini sağlamıştır. Hitler rejimi süresince Musevi akademisyenlerin sınır dışı edilmesi ile Türkiye'de üniversite reformunun aynı zamana rast gelmesinin tesadüf olduğu düşünülebilir. Malche için üniversite reformu sonrasında görev yaptığı komisyonun ona verdiği yurt dışından başarılı akademisyen bulma görevi sürecinde, başlarda Belçikalı ve Fransız akademisyenleri düşünmüşse de Türkiye'nin ödeyeceği maaşların düşük olması nedeniyle bu akademisyenler Türkiye'ye gelmek tercih edilmemiştir. Ahmet Şimşek, *Albert Malche (1876-1956)*, Atatürk Ansiklopedisi. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/albert-malche-1876-1956/?pdf=3877> Erişim Tarihi: 16/07/2023.

145 İhsanoğlu, "*Dârülfünûn*", s. 524-525

bazı öğretim üyelerinin değiştirildiği “1933 *Üniversite Reformu*” olarak adlandırılan bir düzenleme yapılmıştır. Hukuk Fakültesi, binası değişmeden, aynı öğrencilerle bir kesinti yaşamadan eğitime devam etmiştir¹⁴⁶. Görevden çıkarılan 157 öğretim üyesinin 14’ü Hukuk Fakültesi mensubu müderris ve muallimleridir. Musliheddin Adil (Tavlan), Ahmet Reşit (Turnagil), Ahmet (Agaoğlu), Hacı Adil (Arda), Dr. Ethem Akif (Battalgazi), Alimet Mithal, Cevdet Ferit (Basman), Abdurrahman Münib (Berkman), Kenan (Öner), Aynizade Hasan Tahsin, Mustafa Zühtü, Münir (Serim), Cevat Abdürrahim, Memduh ve Vehbi (Yekebaş) görevden çıkarılmıştır. Ord. Prof. Mişon Ventura, Ord. Prof. Ebül’ula Mardin, Ord. Prof. Ahmet Samim (Gönensay), Ord. Prof. Mustafa Reşit (Belgesay), Ord. Prof. Tahir (Taner), Ord. Prof. Ali Kemal (Elbir), Ord. Prof. Muammer Raşit (Seviğ), Ord. Prof. İbrahim Fazıl (Pelin), Prof. Muavini Kemalettin (Birsan), Prof. Muavini Muhlis Ethem (Ete) ve Baş Asistan Burhanettin görevlerine devam etmişlerdir¹⁴⁷.

1933 senesine kadar Hukuk Fakültesinde verilen dersler şunlardır; Hukuk-ı Medeniye, Hukuk-ı Tasarrufiye-i Arazi ve Ahkâm-ı Evkaf, Roma hukuku, Usul-i Fıkıh, Avrupa Hukuk-ı Medeniyesi, Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye, Hukuk-ı Ticaret-i Bahriye, Hukuk-ı Ticaret-i Berriye, Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye, Hukuk-ı Ceza, Tatbikat-ı Cezaiye Tatbikat-ı Hukukiye, Hukuk-ı Hususiye-i Düvel, Hukuk-ı Umumiye-i Düvel, Hukuk-ı Esasiye, Hukuk-ı İdare, İktisat, İlm-i Mali ve Kavânîn-i Maliye, Tıbb-ı Adli, İhsaiyat-ı Cezaiye. 1926-27 eğitim döneminde Usul-i Fıkıh dersi kaldırılmış, Tarih-i Hukuk dersi müfredata eklenmiştir¹⁴⁸. Yine bu dönemde Hukuk Fakültesinde Avrupa’dan gelen bazı hocalar ders vermiştir. İlk etapta 1924-1926 tarihlerinde Toplum Hukuku Profesörü Ch. Crozat ve Mukayeseli Hukuk Profesörü Sauser Hall fakültede dersler vermiştir. 1933 üniversite reformuyla ise ders vermek için Hukuk Felsefesi ve Hukuk Tarihi’ne Profesör Richard Honig, Devletler Genel Hukuku’na Profesör Karl Strupp, Roma hukuku ve Medeni Hukuk’a Andreas B. Schwartz, Ticaret Hukuku, Fikrî Hukuk, Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi’ne Ernst Hirsch getirilmiştir¹⁴⁹.

SONUÇ

Asırlarca bünyesinde barış içinde barındırdığı milletlerle varlığını devam ettiren Osmanlı Devleti, Avrupa’da ulus devletlerin yükselmesi ve bağımsızlık fikirlerinin yayılması nedeniyle bütün tebaaya hukuk önünde eşit haklar vermeye çalışmıştır. Bu bağlamda toplumsal yapının ve siyasi sistemin teşkilatlanması sağlamak yolunda önemli adımlar atılmış ve Tanzimat Fermanı ile başlayan kanunlaştırma ve hukuk resepsiyonu uygulamaları neticesinde bütün tebaanın aynı yasalar ve aynı yargı makamları tarafından muamele görebilmelerini sağlamaya çalışılmıştır. Bu kapsam-

146 Gedikli, *agm.*, s. 104; Orhonlu, *agm.*, s. 70; İhsanoğlu, “*Dârülfünûn*”, s. 525, Özcan, *agm.*, s. 150-151.

147 Özcan, *agm.*, s. 152.

148 Haluk Songur, “Fıkıh Usulü Dersinin Kaldırılması Bağlamında Dârülfünûndan Cumhuriyete Hukuk Eğitim Müfredatı Üzerine”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 3/S. 1, 2013, s. 16-18.

149 Bilsel, *age.*, s. 97.

da nizamiye mahkemeleri ve Adliye Nezareti memurluklarında istihdam edilmek üzere hukuk eğitimi görmüş personel ihtiyacına yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Bu amaçla Adliye Kavânî ve Nizamât Dershanesi ve Mekteb-i Sultanî Hukuk Mektebi denemelerinin ardından kurulan Mekteb-i Hukuk i Şâhâne Osmanlı modernleşmesinin temel taşlarından ve Tanzimat idealinin şekillendiği bir kurum olmuştur. Mektepte verilen modern eğitimle birlikte Tanzimat reformlarına ve fikirlerine uygun mezunlar verilmiş, bu kişiler öncelikli olarak Adliye Nezareti bünyesinde olmak üzere devletin bütün kademelerinde istihdam edilmeye çalışılmıştır. Mekteb-i Hukuk'la Osmanlı kurumlarının modernleşmesi, Adliye teşkilatının düzene girmesi, toplumun çağdaşlaşması yanında yabancı müdahalesinin engellenebilmesi de amaçlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde, bilimsel bir disiplin olan hukuka dayalı meslekler olan hâkimlik, savcılık, avukatlık ve adliye memuru yetiştirmek amacıyla verilen mesleki eğitim kademeli olarak ihtisaslaşmıştır. Bu kademeli ihtisaslaşmada hem modern yargı kurumlarının yaygınlaşması hem de ihtiyaca yönelik olarak çıkarılan kanunlar ve nizamnameler etkili olmuştur. Bu minvalde Tercüme Odası ve Mekteb-i Fünûn-ı Mülkiyyede birkaç modern hukuk dersi okutulurken müstakil bir Hukuk Mektebinin kurulmasıyla adaletin işleyişinde çalışmak üzere yetiştirilmiş bir hukukçu topluluğu teşkil edilmeye çalışılmıştır. Hukuk eğitimiyle hukukçulara tarihsel gelişim içerisinde hukuk ilkelerinin nasıl oluştuğunun kavranmasıyla oluşan hukuki düşünme yeteneği kazandırılarak yargının iyi işlemesi ve adaletin doğru uygulanması sağlanmaya çalışılmıştır.

Klasik medrese eğitimi ve şer'i hukuk uygulamalarıyla modern hukuk eğitimi ve uygulamalarının bir arada devam etmesi hukuk sistemi ve eğitiminde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar süren ikiliğe neden olmuştur. Günümüz hukuk eğitiminin temelini atıldığı bu süreç hem Türk eğitim tarihi hem de hukuk tarihi açısından önemlidir. 1933 Üniversite Reformuna kadar Dârülfünûn Hukuk Şubesi olarak eğitime devam eden Hukuk Mektebi, reformun ardından İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi adını alarak günümüze kadar kesintisiz olarak hukuk eğitimi vermeye devam etmiştir.

Tablo 3. 1881-1889 tarihleri arasında Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'de verilen dersler ve muallimleri¹⁵⁰

1881-1882	1882-1883	1884-1885	1885-1887	1887-1888	1888-1889
BİRİNCİ SINIF					
Medhal-i İlm-i Hukuk Münif Paşa	Medhal-i İlm-i Hukuk Münif Paşa	Medhal-i İlm-i Hukuk Münif Paşa	Medhal-i İlm-i Hukuk Münif Paşa	Medhal-i İlm-i Hukuk ve Medhal-i İlm-i Hikmet ve Marifetü'n-Nefs ve İlm-i Ahlâk ve Hikmet-i Hukuk Münif Paşa	Medhal-i İlm-i Hukuk ve Medhal-i İlm-i Hikmet ve Marifetü'n-Nefs ve İlm-i Ahlâk Münif Paşa
Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye ile Medhal-i Fıkıh Abdüssettar Efendi	Mecelle'nin birinci nısfı ile Medhal-i Fıkıh Haydar Efendi	Mecellenin Birinci Nısfı ile Medhal-i İlm-i Fıkıh Abdüssettar Efendi	Mecelle'nin birinci nısfı ile Medhal-i İlm-i Fıkıh Abdüssettar Efendi	Mecelle Haydar Efendi	Mecellenin Birinci Nısfı ile Medhal-i İlm-i Fıkıh Haydar Efendi
Ticaret Kanunnamesiyle Usûl-i Defteri Şehbaz Efendi	Ticaret-i Berriyye Kanunnamesi ile Usûl-i Defteri Rifat Bey	Ticaret-i Berriyye Kanunnamesi İstapan Efendi	Ticaret-i Berriyye ve Bahriyye Kanunnamesi ile Usûl-i Defteri İstapan ve Dikran Efendiler		
Arazi Kanunnamesiyle Tapu Nizamnameleri ve Muamelâtı Ahmed Hamdi Efendi	Arazi Kanunnamesiyle Tapu Nizamnamesi ve Muamelâtı Şükrü Efendi	Arazi Kanunnamesiyle Tapu Nizamnamesi ve Muamelâtı Şükrü Efendi	Arazi Kanunnamesi ile Tapu Nizamnamesi ve Tapu Muamelâtı Şükrü Efendi		
Ceza Kanunname-i Hümayunu İsmail Bey	Ceza Kanunname-i Hümayunu Haçaryan Efendi	Ceza Kanunnamesi Yanko Efendi	Ceza Kanunnamesi Yanko Efendi	Ceza Kanunu Haçaryan Efendi	Ceza Kanunu Haçaryan Efendi
Edebiyat-ı Türkiyye ile Talim-i Kitâbet Münir Bey	Edebiyat-ı Türkiyye ile Talim-i Kitâbet Fehmi Efendi	Edebiyat-ı Türkiyye ile Talim-i Kitâbet Fehmi Efendi	Edebiyat-ı Türkiyye ve Talim-i Kitâbet ve Hitâbet Abdurrahman Fehmi Efendi	Edebiyat Naci Efendi	Edebiyat Münif Paşa
Fransız Lisânı Said Bey	Fransızca Kıraat ile Sarf Akif Efendi	Fransızca Kıraat ile Sarf ve Ta- lim-i Hat Akif Bey	Fransızca Kıraat ve Talim-i Hatt-ı Fransevî Akif Efendi	Fransızca Vehbi Bey	Fransızca Kıraat ve Gramer Ekstoridis Efendi
		Usûl-i Defteri Dikran Efendi		Fıkıh Ömer Hilmi Efendi	Mikyâsât-ı Aşâriye Sedad Bey
				Tarih-i Umûmî ve Tarih-i İslam Hakkı Bey	Tarih-i Umûmî Sırrı Bey

150 İhsanoğlu, Dârulfünûn Tarihçesine Giriş (II) Üçüncü Teşebbüs: Dârulfünûn-ı Sultânî", s. 212-215; Yörük, agt., 73 ve 74 ve 79 ve 81; Ergin, age., 1104; Mehmed Nazım, *Mekteb-i Hukuk Günlerim*, haz. Ali Adem Yörük, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2012, s. 28-29 ve 73-75 ve 135-136.

1881-1882	1882-1883	1884-1885	1885-1887	1887-1888	1888-1889
İKİNCİ SINIF					
Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye ile Ahkâm-ı Evkaf Ömer Efendi	Mecelle'nin ikinci nısfı ve Talim ve Teşrih-i Mecelle ve Mübâhesât Abdüsettar Efendi	Mecelle'nin ikinci nısfı ile Medhal-i İlm-i Fıkıh Haydar Efendi	Mecelle'nin ikinci nısfı Haydar Efendi	Mecelle Abdullah Şakir Efendi	Mecelle'nin ikinci nısfı Abdullah Şakir Efendi
Hikmet-i Hukuk Münif Paşa	Hikmet-i Hukuk ile Tarih-i Hikmet-i Hukuk Münif Paşa	Hikmet-i Hukuk ile Tarih-i Hikmet-i Hukuk Münif Paşa	Hikmet-i Hukuk ile Tarih-i Hikmet-i Hukuk Münif Paşa		Hikmet-i Hukuk Münif Paşa
Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiyye Kostaki Efendi	Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiyye Kanunnamesi Kostaki Efendi	Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiyye Kanunu Başmüdde-i umûmî Kostaki Efendi	Usûl-i Muhâkeme-i Cezaiyye Kanunu Kostaki Efendi		Usûl-i Muhâkeme-i Cezaiyye Ali Şehbaz Efendi
Hukuk-ı Düvel ile Muahedât Hasan Fehmi Efendi	Hukuk-ı Düvel ve Tarih-i Hukuk-ı Düvel ve Muahedât-ı Osmaniyye ve sâire Hasan Fehmi Paşa	Hukuk-ı Düvel ile Tarih-i Hukuk-ı Düvel ve Muahedât Hasan Fehmi Paşa	Hukuk-ı Düvel ve Tarih-i Hukuk-ı Düvel ve Muahedât Hasan Fehmi Paşa	Hukuk-ı Düvel ve Tarih-i Hukuk-ı Düvel ve Muahedât Hasan Fehmi Paşa	Hukuk-ı Düvel Hasan Fehmi Paşa
Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiyye ve Ticariyye ile Teşkilât-ı Mehâkim Nizamnamesi Tahsin Bey	Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiyye ve Ticariyye ile Teşkilât-ı Mehâkim Nizamnamesi Tahsin Efendi	Usûl-i Muhâkemât-ı Hukukiyye ve Ticariyye ile Teşkilât-ı Mehâkim Kanunu Tahsin Efendi	Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiyye ve Ticariyye ile Teşkilât-ı Mehâkim Kanunu Tahsin Efendi	Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiyye Tahsin Efendi	
Belâgat-ı Türkiyye ile Talim-i Hitâbet Cevdet Paşa	Belâgat-ı Türkiyye ve Talim-i Hitâbet Hacı İbrahim Efendi	Belâgat-ı Türkiyye ile Talim-i Kitâbet ve Hitâbet İbrahim Efendi	Belâgat-ı Türkiyye ile Talim-i Kitâbet ve Hitâbet Abdurrahman Süreyya Efendi	Belâgat-ı Türkiyye ile Hitâbet Süreyya Efendi	Belâgat ve Hitâbet Naci Bey
Edebiyât-ı Franseviyye Mösyö Perar	Nahv-i Fransevi ve Roma Tarihi ve Türkçe'den Fransızca'ya Talim-i Tercüme Recai Efendi	Sarf ve Nahv-i Fransevi ile Tercüme, Recai Efendi	Sarf ve Nahv-i Fransevi ile Tercüme Recai Efendi	Fransızca Pavlidis Efendi	Fransızca Gramer Vehbi Bey
					Tarih-i Umûmî ve Tarih-i İslam Hakkı Bey
					İlm-i servet ve İstatistik Münif Paşa

MEKTEB-İ HUKUK-I ŞÂHÂNEDEN
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ HUKUK FAKÜLTESİNE (1870-1933)

1881-1882	1882-1883	1884-1885	1885-1887	1887-1888	1888-1889
ÜÇÜNCÜ SINIF					
	Talim-i Muhakeme-i Hukukiyye ve Ticariyye ile Talim-i Hulâsa-i Evrak ve Tanzim-i İlâm ve Müntehab Ebhâs Hakkında İmtihan ve Mübâhase Şehbaz Efendi	Tatbik-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiyye ve Ticariyye ile Tanzim-i İlâmât Şehbaz Efendi	Tatbik-i Usûl-i Muhakeme-i Hukukiyye ve Ticariyye ile Tanzim-i İlâmât Şehbaz Efendi	Usûl-i Muhakemât-ı Ceza-iyye ve Tatbik-i Usûl-i Muhakeme-i Hukukiyye Ali Şehbaz Efendi	Tabik-i Usûl-i Muhakemat-ı Hukukiyye ve Ticariyye ile Tanzim-i İlâmât Yorgaki Efendi
	Talim-i Muhakeme-i Ceza-iyye ile Talim-i Hulâsa-i Evrak ve Tanzim-i İlâm ve Müntehab Ebhâs Hakkında İmtihan ve Mübâhase Kostaki Antopulo Efendi	Tatbik-i Usûl-i Muhâkemat-ı Ceza-iyye ile Tatbik-i İlâmât Başmüdde-i umumi Kostaki Efendi	Tatbik-i Usûl-i Muhâkemat-ı Ceza-iyye ile Tanzim-i İlâmât Kostaki Efendi	Tatbik-i Usûl-i Muhakemât-ı Ceza-iye Şevki Bey	Tatbik-i Usûl-i Muhâkemat-ı Ceza-iyye ile Tanzim-i İlâmât Şevki Bey
	Ticaret-i Bahriyye Kanunnamesi Vayani Kostaki Efendi	Ticaret-i Bahriyye Kanunu İkinci Mahkeme-i Ticaret reisi Kostaki Efendi	Ticaret-i Bahriyye Kanunu İkinci Mahkeme-i Ticaret reisi Kostaki Efendi	Ticaret-i Bahriyye ve Zeyl-i Kanun-ı Ticaret Kostaki Efendi	Ticaret-i Bahriyye Kanunu Kostaki Efendi
	Hukuk-ı Siyasiyye-i Osmaniyye-i Dahiliyye yani Hukuk-ı Esasiyye ve Hukuk-ı İdare-i Mülkiyye Said Bey	Hukuk-ı Siyasiyye-i Osmaniyye-i Dâhiliyye yani Hukuk-ı Esâsiyye ve Hukuk-ı İdâre-i Mülkiyye Said Bey	Hukuk-ı Siyasiyye-i Osmaniyye-i Dahiliyye yani Hukuk-ı Esasiyye ve Hukuk-ı İdare-i Mülkiyye Said Bey	Hukuk-ı Siyasiyye-i Osmaniyye yani Hukuk-ı Esasiyye ve Hukuk-ı İdare-i Mülkiyye Macid Paşa	Hukuk-ı Siyasiyye ve Hukuk-ı İdare-i Mülkiyye-i Osmaniyye Hakkı Bey
	Mültekâ'dan bazı kitap yani Vesâyâ ve Ferâiz, Ahkâm-ı Evkaf ve Kitabü'd-Diyyât ile Mürâfa'î Şer'iyye Ömer Efendi	Fıkıh'tan Kitabü'l-Diyyât ve Ahkâm-ı Evkaf ve Vesâyâ ve Ferâiz Ömer Efendi	Fıkıhtan Vesâyâ ve Ferâiz ve Kitabü'd-Diyyât ve Ahkâm-ı Evkaf Ömer Efendi		Kitabu'l Evkaf ve Ferâiz ve Vesâyâ ve Diyyât Ömer Efendi
	Türkçe Mantık Ömer Efendi	Türkçe Mantık Münif Paşa	Türkçe Mantık Münif Paşa	Mantık ve Mikyasât Ali Sedad Bey	İlm-i Mantık Ali Sedad Bey

1881-1882	1882-1883	1884-1885	1885-1887	1887-1888	1888-1889
ÜÇÜNCÜ SINIF					
	Fransızca'dan Retorik yani Me'âni ve Bedi' ve Beyân ile Ev-râk-ı Resmîyye Tercümesi ve Talimî Kitâbet-i Franseviyye Said Bey	Nahv-i Fransevi ile Tercüme Said Bey	Nahv-i Fransevi ile Tercüme Said Bey		Fransızca mufasssal gramer ile Tercüme ve Tanzim-i Ev-rak-ı Resmîyye Ohannes Efendi
					Tarih-i Umûmî ve Tarih-i İslam Hakkı Bey
					Kitabu'n Nikâh İsmail Efendi

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA),
 İrade Dâhiliye (İ. DH.), 1105/86579,
 İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS), 86/3700,
 Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF. MKT), 70/5, 70/86, 111/60, 111/71, 114/8
 Yıldız Maarif Nezareti Maruzatı (Y. PRK. MF.) 1/3

Gazeteler

Burak Çetintaş, “Zeynep Hanım Konağı’ndan Edebiyat Fakültesi’ne”, *Hürriyet Tarih Dergisi*, 29 Ocak 2003.

Düstur

Düstur, I. Tertip, C. IV, Matbaa-i Amire, İstanbul H. 1295, s. 444-450.
Düstur, I. Tertip, C.III, Matbaa-i Amire, İstanbul H. 1293.

Telif Eserler

Akkaya, Rukiye, “Kamu Hukuku Eğitiminin Fransa’da Tarihsel Kökleri ve Kamu Hukuku Okulları Üzerine Notlar”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. VII/S. 3-4, 2003, s. 139-55.

Akman, Mehmet, “*Türkiye’de Hukuk Alanında Yapılan İlk Doktora Tezi*”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S. 1, 2006 Bahar, s. 65-86.

Arıttürk, Ramazan, “Tarihte Hukuk Eğitimi”, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 5/S. 8, Eylül 2020, s. 43-78.

Atuf, Nafi, *Türkiye Maarif Tarihi*, Milliyet Matbaası, Ankara 1931.

Ayas, A. Nevzad, *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi Kuruluşlar ve Tarihçeler*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1948.

Aydın, Mehmet Akif, “İstanbul’da Hukuk”, *Büyük İstanbul Tarihi*, C. 2, İstanbul, s. 448-478.

Bahçekapılı, Nedim, “Kilise hukuku İlminin Doğuşu”, *Journal of Islamic Research*, C. IV/S. 2, 2011, s. 39-47.

Besnier, Robert, “Fransa’da Fransız Hukuku Tarihi Kürsüsünün Gelişmesi”, çev. Coşkun Üçok, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 7/S. 3, 1950, s. 521-533.

Bilsel, Cemil, İstanbul Üniversitesi Tarihi, Dorlion Yayınları, Ankara 2022.

Bingöl, Sedat, *Tanzimat Devrinde Osmanlı’da Yargı Reformu (Nizamiye Mahkemeleri’nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2004.

Bozkurt, Gülnihal, “Türkiye’de Hukuk Eğitiminin Tarihçesi”, *Hukuk Öğretimi Sempozyumu*, ed. Adnan Güriz, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1993.

Bozkurt, Gülnihal, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020.

Bozkurt, Nebi, “Medrese”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, Ankara 2003, s. 323-327

Demirel, Fatmagül, *Adliye Nezareti: Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008.

Dölen, Emre, “II. Meşrutiyet Döneminde Dârülfünûn”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. X/S. 1, 2008, s.1-46.

Dölen, Emre, *Türkiye Üniversite Tarihi 1: Osmanlı Döneminde Dârülfünûn 1863-1922*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009.

Dölen, Emre, *Türkiye Üniversite Tarihi 2: Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Dârülfünûnu 1922-1933*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

Ellek, Hasan, “Osmanlı’da Kanunlaştırma Hareketleri ve Mecelle”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3/S. 6, Aralık 2014, s. 119-159.

Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. I-II, Eser Matbaası, İstanbul 1977.

- Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. III-IV, Eser Matbaası, İstanbul 1977.
- Gedikli, Fethi, “İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ne Zaman Kuruldu?”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 69/S. 1-2, 2011, s. 91-104.
- Güneş Ceylan, Seldağ, “Roma hukukunun Günümüz Hukuk Düzenlerine Etkisi”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 8/S. 2, 2004, s. –
- Gündüz, Mustafa, *Osmanlı Eğitim Mirası*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013.
- Hayta, Sibel, *1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitimine Katkılar*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1995.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Dârülfünûn Tarihçesine Giriş: İlk İki Teşebbüs”, *Belle-ten*, C. 54/S. 210, Ağustos 1990, s. 699-738.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Darülfünun: Mefhum ve Müessesese olarak Sultan II. Abdülhamid Dönemine Kadar Gelişmesi”, *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semine-ri: 27-29 Mayıs 1992*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1994. s. 173-190.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Dârülfünûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedi-si*, C. 8, İstanbul 1993, s. 521-525
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Dârülfünûn Tarihçesine Giriş (II) Üçüncü Teşebbüs: Dârülfünûn-ı Sultanî”, *Belleten*, C LVII/S. 218, Nisan 1993, s. 201-239.
- Karaman, Hayreddin, “Fıkıh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.13, İstanbul, 1996, s. 1-14.
- Kayak, Sevgi, “Kuruluşundan Bugüne İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde Roma hukuku Dersleri”, *Journal of Istanbul University Law Faculty*, C. 70/S. 1, 2012, s. 453-463.
- Kayak, Sevgi, “Türk Hukuk Tarihinde Medeni Hukuk Alanındaki Resepsiyon Sürecinin Meşruluğu”, *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri 21-22 Aralık 2012*, İstanbul, s. 55-62.
- Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1980.
- Konan, Belkıs, *Türk Hukuk Tarihinde Avukatlık Kurumu*, Bilge Yayınevi, Ankara 2021.
- Koyuncu, Nuran, “Hukuk Mektebinin Doğuşu”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üni-versitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 16/S. 3, 2012, s. 163-186.
- Mehmed Nazım, *Mekteb-i Hukuk Günlerim*, haz. Ali Adem Yörük, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2012.

Nevin Ünal Özkorkut, *Osmanlı Hukukunda Medde-i Umumilik*, Turhan Kitabevi, Ankara 2016.

Orhonlu, Cengiz, “Edebiyat Fakültesi’nin Kuruluşu ve Gelişmesi (1901-1933) Hakkında Bazı Düşünceler” *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan Edebiyat Fakültesi*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1973, s. 57-82.

Osmanağaoglu Karahasanoğlu, Cihan, “Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında Osmanlı Devleti’nin Eğitim ve Öğretim Sisteminde Yapılan Değişiklikler (Reformlar)”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 65/S. 2, 2007, s. 143-222.

Ölçek, Feyza, *Osmanlı Devleti’nde Hukuk’un Laikleşme Süreci*, Yetkin Yayınları, Ankara 2020.

Örsten Esirgen, Seda, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Hukukunda Kanunlaştırma Hareketleri», *Adalet Dergisi*, S. 62-63, 2019, s. 429-480.

Özcan, Mehmet Tevfik, «İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinin Kurumlaşmasının Tarihçesi», İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 61/S. 1-2, 2003, s. 85-174.

Songur, Haluk, “Fıkıh Usulü Dersinin Kaldırılması Bağlamında Dârülfünûndan Cumhuriyete Hukuk Eğitim Müfredatı Üzerine”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 3 / S. 1, 2013, s. 1-28.

Şimşek, Ahmet, “Albert Malche (1876-1956)”, *Atatürk Ansiklopedisi*. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/albert-malche-1876-1956/?pdf=3877> Erişim Tarihi: 16/07/2023.

Unat, Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara 1964.

Üçok, Coşkun, “Türkiye’de Hukuk Eğitimi ve Araştırmaları”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 2/S. 2, 1989, s. 11-16.

Ünal Özkorkut, Nevin, «Savcılık, Avukatlık ve Noterlik Kurumlarının Osmanlı Devleti’ne Girişi”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 52/S. 4, 2003, s. 147-154.

Ünal Özkorkut, Nevin, “Kapitülasyonların Osmanlı Devleti’nin Yargı Yetkisine Getirdiği Kısıtlamalar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.53/S. 2, Nisan 2004, s. 83-94.

Yakut, Esra, *Osmanlı Devleti’nin Son Yıllarında Meşihat, Adliye, Maarif ve Hilafet (1918-1922)*, Kitap yayınevi, İstanbul 2020.

Yel, Selma, “Süreyya Ağaoğlu (1903-1989)”, *Atatürk Ansiklopedisi*. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sureyya-agaoglu-1903-1989/> Erişim Tarihi: 25.04.2024.

III. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ YARGI EĞİTİMİ

Doç. Dr. Arda BAŞ

1982 yılında Zonguldak Çaycuma’da doğdu. Liseyi Bolu Atatürk Lisesinde tamamladı. 1999-2003 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde öğrenim gördü. 2003-2006 yılları arasında Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanında yaptığı yüksek lisansı “Orta Doğu Krizleri ve Türkiye 1950-1958” başlıklı tez ile tamamladı. 2010-2015 yılları arasında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanında yaptığı doktorayı “Demokrat Parti Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri 1950-1960” başlıklı tez ile tamamladı. 2009-2011 yılları arasında Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, 2011-2015 yılları arasında Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümünde okutman olarak görev yaptı. 2013 yılında İngiltere’de Londra Üniversitesi SOAS.

(School of Oriental and African Studies) ve Mısır’da Sohag Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde misafir araştırmacı olarak bulundu. Hâlen Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalında doçent olarak görev yapmaktadır.

YÜKSEKÖĞRETİMİN HÂKİM VE SAVCI EĞİTİMİNDEKİ YERİ (1982- 2024)

*The Place of Higher Education in the Training of Judges and Prosecutors
(1982- 2024)*

Arda BAŞ*

ÖZET

Türk üniversiteleri, 12 Eylül 1980’de gerçekleşen darbe sonrası kurulan Yükseköğretim Kurulu (YÖK) çatısı altında, daha merkezî bir yapı ile yönetilmeye başlanmıştır. Üniversitelerin kadro, kontenjan ve açılması planlanan fakülte, programlarına YÖK aracılığıyla karar verilmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra artan nüfus ve ihtiyaçlara rağmen yeni hukuk fakülteleri açılmamıştır. YÖK kurulduktan sonra üniversite ve hukuk fakültelerinin sayısında büyük bir artış meydana gelmiştir. 1978’de büyük güçlüklerle açılan Ege Üniversitesi Hukuk Fakültesi öncesinde az sayıdaki hukuk fakültelerinin sayısı 1982’den sonra hızla artmıştır.

Bu çalışmanın birinci bölümünde, hukuk fakültelerinin sayısının artmasının nedenleri incelenmiştir. İkinci bölümünde YÖK’ün kurulmasının ardından 1990’lı yılların ortasına kadar arka arkaya açılan Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Uludağ Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültelerinin kuruluş süreçleri incelenmiştir. Hukuk fakültelerinin açılması ile ilgili olarak yaşanan zorluklar açıklanmıştır. Üçüncü bölümde YÖK’ten alınan verilerle Türkiye’deki hukuk fakültelerinin güncel durumu istatistiklerle ortaya konmuştur. Devlet ve vakıf üniversitelerinin hukuk fakültelerinin sayısı, araştırma merkezlerinin sayısı, adalet meslek yüksek okulları, kontenjanlar, tercih edilme istatistikleri ve Adalet Bakanlığı Adli Yargı Sınavı’nda elde ettikleri başarılarla dair rakamlarla, vakıf ve devlet üniversitelerindeki hukuk fakültelerinin durumu ortaya konmuştur. Dördüncü bölümde, üçüncü bölümde ortaya konan verilerin de gösterdiği üzere, son yıllarda sayıları hızla artan hukuk fakültelerinin karşı karşıya kaldıkları sorunlar incelenmiştir. Hukuk eğitimi konusunda düzenlenen programlar ve adli yıl açılış törenlerinde dile getirilen artık kronik hâle gelen sorunlar tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yükseköğretim Kurulu, Hukuk Fakültesi, Hâkim, Savcı, Eğitim.

* Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, arda.bas@ibu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4789-9220.

ABSTRACT

Following the coup on September 12, 1980, Turkish universities were restructured under the central authority of the Council of Higher Education (YÖK). This council gained control over university staffing, quotas, and the planning of faculties and programs. Despite the growing population and demand for legal professionals since the Republic's establishment, no new law faculties were opened for a significant period. However, after YÖK's establishment, there was a notable increase in the number of universities and law faculties. Before 1982, the number of law faculties was very limited, exemplified by the challenges faced in opening Ege University Faculty of Law in 1978. After 1982, the number of law faculties surged.

In the first section of this study, the reasons for the increase in the number of law faculties are examined. The second section explores the establishment processes of various law faculties following the creation of YÖK, including Marmara University Faculty of Law, Selçuk University Faculty of Law, Akdeniz University Faculty of Law, Gazi University Faculty of Law, Galatasaray University Faculty of Law, Anadolu University Faculty of Law, and Uludağ University Faculty of Law, and Kırıkkale University Faculty of Law, all of which were opened successively until the mid-1990s. This section also discusses the difficulties encountered in opening these faculties. In the third section, the current situation of law faculties in Turkey is presented using statistics provided by YÖK. This includes a comparative analysis of law faculties in foundation and state universities, the number of research centers, vocational schools of justice, quotas, preference statistics, and their performance in the Ministry of Justice Judiciary Examination. The fourth section addresses the problems faced by the rapidly increasing number of law faculties, as evidenced by the data in the third section. It discusses chronic issues currently plaguing law faculties, which have been highlighted in legal education programs and during the opening ceremonies of the judicial year.

Keywords: Council of Higher Education, Faculty of Law, Judge, Prosecutor, Education.

GİRİŞ

Türkiye’de hukuk eğitime olan ilgi son yıllarda oldukça artmıştır. 12 Eylül 1980’de gerçekleşen askerî müdahale sonrası kurulan Yükseköğretim Kurumu bu ilgi paralelinde hukuk fakültelerinin sayısını artırmıştır. Bu çalışmada sayısı son yıllarda oldukça artan vakıf ve devlet üniversitelerindeki hukuk fakülteleri de incelenerek bunların Türk yargı sistemine sundukları kazanımlar ve sorunlar tartışılmıştır.

Hukuk eğitiminin başlıca amaçlarından biri kişinin toplumsal yaşam içinde iş bölümüne katılması bununla birlikte yaşamını idame edecek ölçüde gelir elde etmesidir. Kişi, böylece mutlu olacak ve toplumun mutluluk ve huzuruna katkı sağlayacak bir meslek sahibi olacaktır. Bu, hukuk öğretiminin mesleki yönünü oluşturmaktadır. Türkiye’de günümüzde hukuk öğretiminin mesleki yönü yükseköğre-

tim kurumlarınca yürütülmektedir.¹ Çünkü ehliyetli ve liyakatli hâkim ve savcılar ancak iyi bir eğitimle yetiştirilebilecektir. 1985'te Milano'da gerçekleştirilen BM Suçun Önlenmesi ve Suçluların Tedavisi Yedinci Kongresi sonrası kabul edilen Yargı Bağımsızlığına Dair Birleşmiş Milletler Temel İlkeleri de adaletin tesisinde hâkimlerin eğitimine vurgu yapmaktadır. Aynı şekilde BM Bangalor Yargı Etiği İlkeleri eğitimin ve liyakatin adaletin tesisindeki öneminin altını çizmektedir. Özellikle hâkim ve savcı adaylarının belirlenmesinde liyakat ve bununla bağlantılı olarak eğitim çok önemli yer tutmaktadır. Bu eğitimin en alt basamağı hukuk fakülteleri olduğu için bu eğitim kurumları büyük önem arz etmektedir.²

Türk modernleşmesinin en önemli unsuru bürokratik elitlerdir. Bürokratik elitler hukuk, bürokrasi, toplum, eğitim gibi pek çok alanda topluma ulaşılması gereken bir hedefler göstermektedir. Bu nedenle eğitim, gelişmiş bir orta sınıfa sahip ülkelerde halk ile elitler arasındaki bağın güçlenmesi için en önemli araçtır. Bunun yanında modern eğitim sistemi ve okullar da modern bürokrasi için bir gerekliliktir.³ Zaman içinde gelişen ve karmaşık bir hâl alan insan ilişkileri devlet ve toplumda her alanda köklü değişimlere yol açmış olduğu gibi hâkim ve savcılarının eğitimi de değişmeye başlamıştır.⁴ 1926'da kabul edilen 766 sayılı Hâkimler Kanunu, 1934'te kabul edilen 2556 sayılı Hâkimler Kanunu'nun ardından, 1983'te çıkarılan 2082 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu, Türk yargı sistemini yargı mensuplarının eğitimi de dâhil olmak üzere düzenleyen başlıca metinlerdir. Mevcut 2082 sayılı Kanun'da yargı mensubunun eğitimi ile ilgili en önemli düzelmelerden biri, hâkim ve savcı adaylarının teorik eğitimi ilgili olarak çıkarılan 02.05.2019 tarihli 34 No.lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'dir.

2082 sayılı Kanun'a göre hâkim ve savcı olmak için adli yargı adaylarının hukuk fakültesinden ya da yabancı bir hukuk fakültesinden mezun olmaları, yabancı hukuk fakültesinden alınan diploma sonrası Türkiye'deki hukuk fakültelerinden eksik dersleri varsa başarı ile tamamlamaları gerekmektedir. İdari yargı adayları ise bunlara ek olarak, alınacak aday sayısı toplam sayının %20'sini geçmemek kaydıyla siyasal bilgiler, idari bilimler, iktisat ve maliye alanlarından mezun olanlar arasından da seçilebilir. Hâkim ve savcılık mesleğini seçecek kimselerin, hukuk fakültelerinden, idari yargı hâkimleri ise hukuk fakültelerinin yanı sıra hukuk bilgisine yer veren yükseköğretim kurumlarından veya denkliği kabul edilmiş yabancı eğitim kurumlarından mezun olmaları şarttır.⁵

1 Osman Gökhan Antalya, *Hukuk Eğitimi ve Öğretimi*, Seçkin Hukuk, Ankara, 2021, s.1.

2 Dursun Ali Demirboğa, *Hâkim ve Cumhuriyet Savcılarının Eğitimi*, SETA Yayınları, İstanbul, 2020, s. 21.

3 Özgür Önder, Türkiye'de Sivil Bürokratik Elitlerin Dönüşümü (1960_1980), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Terzi, Ankara, 2009, s. 146.

4 Muhammet Elmalı, *Tarihsel Altyapısıyla Türkiye'de Hâkim Eğitimi*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2020, s. 82.

5 Elmalı, a.g.t., s. 31-33.

Hâkim ve savcıların eğitimine yükseköğretim kurumlarının katkısı lisans eğitimi ile sınırlı değildir. Hukuk fakültesinde yetişen hâkim ve savcıların belirli alanlarda uzmanlaşmasına lisansüstü eğitim enstitüleri yardımcı olabilmektedir. Öte yandan özel görevli mahkemelerin varlığı, burada görev yapan hâkimlerin görev alanına giren konular hakkında uzmanlaşma gerektiği de bir gerçektir. Yükseköğretim kurumları lisansüstü programları aracılığıyla bu uzmanlaşma alanlarında hâkim ve savcıların kendini yetiştirmesine imkân sağlamaktadır. Hâkim ve savcılarının mesleklerini icra ederken önemli faydalar sağlayan bu uzmanlıkların edinilmesinde özerk bir yapıya sahip üniversitelerin katkı sağlaması yargı bağımsızlığı açısından da önemlidir. Hâkim ve savcılarının lisansüstü eğitim alma zorunluluğu yoktur. Yurt dışında yüksek lisans ve doktora eğitimi almak isteyen hâkim ve savcılar ise Hâkimler Savcılar Kurulundan izin almak zorundadır.⁶

Yükseköğretim kurumları, ayrıca Türkiye Adalet Akademisinin ana birimlerinden oluşan Danışma Kurulu içinde üniversitelerin hukuk fakültelerinde ve eğitim bilimleri dalında görev yapan öğretim üyeleri arasından seçilen 1 hukuk fakültesi, 1 eğitim fakültesi öğretim üyesi yer alarak yargı mensuplarının eğitime katkı sağlamaktadır.⁷

Hâkim ve savcılarının eğitimlerinde hukuk fakülteleri çok önemli bir yer teşkil etmektedir. Hukuk fakülteleri, öğrencileri istihdama ve topluma, sosyal ve kültürel olarak katılmaya hazır olarak yetiştirmelidir. Hukuk fakülteleri aynı zamanda hukuk bilgisini yeniden üretme, uyumlulaştırma ve yenileme ile görevlidir. Bunun için hukuk fakülteleri bilgi toplumundaki ekonomik, sosyal ve ekolojik yapısını ve bu yapıdaki değişimin anlaşılmasına olanak tanıyan toplum ile barışık bilgiyi öğrenciye sunmalıdır.⁸ Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından 30 Mayıs 2019'da açıklanan “Yargı Reformu Strateji” belgesi bu konunun önemine dikkat çekmektedir. İnsan kaynaklarının nitelik ve niceliğinin yükseltilmesini hedefleyen bu belge, hukuk eğitiminin niteliğini iyileştirmek adına yeni bir model ortaya koymaktadır. Hukuk fakültelerinin müfredatları, eğitim süresi, alınan öğrencilerin başarı sırası, kontenjanlar, öğrencilerin analitik düşünme yeteneğini artırmaya yönelik programlar hazırlanması, mesleki etik, Türkçenin doğru kullanımına yönelik dersler ve hukuk klinikleri uygulamasının yaygınlaştırılması gibi birçok alanda düzenlemeler içeren yeni bir model planlanmaktadır. Bu kapsamda fakültelerin akademik kadrolarında nicelik ve nitelik bakımından yapılacak iyileştirmeler ile denklik gibi sorunların yeniden ele alınması planlanmaktadır.⁹

6 Köksal Türkmen, *Hukuk Eğitiminde Yeni Bir Model Olan Klinik Hukuk Eğitime İlişkin Öğretim Elemanlarının Görüşleri*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018, s.36.

7 Elmalı, a.g.t., s. 53.

8 Antalya, a.g.e., s. 4.

9 Demirboğa, a.g.e., s. 17. Strateji belgesi için bkz. “Yargı Reformu Stratejisi”, http://www.sgb.adalet.gov.tr/ekler/pdf/YRS_TR.pdf, erişim tarihi: 10 Aralık 2019.

1. Hukuk Fakültelerine İlginin Artması ve Nedenleri

Türkiye’de üniversite eğitimi almak isteyen öğrencilerin önemli bir kısmı hukuk eğitim ve öğretimi almak istemektedir. Bu konudaki ilgi son yıllarda kısmen azalsa da dönem dönem üniversite sınavına eşit ağırlık alanında giren öğrencilerin %70’inin hukuk fakültelerini 1. tercihleri olarak sıraladıkları görülmektedir. Hukuk fakültelerine artan ilginin bir sonucu olarak fakültelere giriş puanları yükselmiş yükseköğretim için sınava giren en başarılı öğrencilerin önemli bir kısmı hukuk fakültelerini tercih etmiştir.¹⁰

Türkiye’deki yükseköğretim kurumları içinde hukuk eğitimine yönelik ilginin en önemli nedeni Türkiye’nin genel ihtiyaç ve eğilimleri ile ilgilidir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasının ardından 1970’lere kadar mühendislik fakültelerine çok fazla ilgi duyulmuş, başarılı öğrenciler bu fakülteleri tercih etmiştir. Prof. Dr. Atilla Aşkar bu durumun nedenini Türkiye’nin ihtiyaçları ile açıklamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda en ciddi problem üretim ve modern mühendislik hizmetlerindeki yetersizliktir. Bu durum mühendislik alanına ilgiyi artırmaya başlamıştır. Ancak sorun sadece üretmek değil aynı zamanda pazarlamaktır. 1980’lere kadar mühendislik hizmetleri ve üretimde ciddi mesafe kaydeden Türkiye’nin 1980 ve 1990’larına damgasını vuran işletmeciler olmuştur. Piyasada artık mühendisler kadar aranan ve para kazanabilen işletme ve iktisat mezunlarının okuduğu fakültelere ilgi artmıştır. Ancak 2000’li yıllarda yeni bir eğilim oluşmaya başlamış ve Türkiye artık kendi çapında üretim yapan ve pazarlayabilen bir ülkeye dönüşmüştür. Bu da daha canlı bir piyasa ekonomisini doğurmuştur. Ticari hayattaki bu canlılık çıkar çatışmaları ve hukuki ihtilafların artmasına neden olmuş, bunun sonucunda da hukukçuya olan ihtiyaç artmıştır. Hukuk fakültelerine olan ilgi de bunun paralelinde artmıştır. Aşkar’a göre, 2000’li yıllarda hukuk fakültelerine artan ilginin altında yatan nedenleri Türkiye’nin yaşadığı bu ekonomik dönüşümün içinde aramak gerekir.¹¹ Hukuk eğitimine artan ilginin diğer sebepleri ise kamu ve özel sektörde hukukçuların toplum nezdinde saygın pozisyonlarda yer alma imkânının olmasıdır. Toplum içinde kamu otoritesini temsil eden en önemli mesleklerden olan hâkim ve savcılar hukuk fakültelerinden mezun olmaktadır. Toplumda prestiji yüksek olan avukatlık, noterlik vb. pek çok mesleği sürdürebilmek için de hukuk fakültesinde okumak gerekmektedir. Bu toplumsal saygınlık ve ilgi hukukçuların siyasete olan ilgisini de arttırmıştır. Hukuk fakültesi mezunu milletvekili sayısı 2000’li yıllardan itibaren ciddi oranda fazlalaşmıştır. Bütün bu sıralananların yanında iş bulma olanaklarının daha fazla olması da Türkiye’de hukuk fakültelerine olan ilginin artmasına neden olmuştur.¹²

10 Can Yavuz, *Hukuk Eğitimi ve Öğretimi*, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2016, S. 83.

11 Kemal Gözler, “Hukuk Eğitiminde Arz ve Talep”, *Terazi: Aylık Hukuk Dergisi*, Yıl 3, Sayı 24, Ağustos 2008, s.175-194. <www.anayasa.gen.tr/arz-talep.doc>S.8.

12 Yavuz, a.g.e., s. 88.-90

Hukuk eğitimi alan kişilerin hâkim ve savcılığı tercih etmelerinde pek çok faktör etkili olmaktadır. Kentli ailelerden gelen öğrenciler daha çok avukatlık mesleğini seçerken, kırsal kesimden gelen öğrencilerin daha çok hâkimlik-savcılık mesleğini seçtiği görülmektedir. Kırsal kesimden gelen hukuk fakültesi öğrencilerinin hâkimlik-savcılık mesleğini tercih etmelerinde bu meslek grubunun toplumdaki prestijinin etkili olduğu, kentli ailelerin çocuklarının ise avukatlık mesleğini tercih etmelerinde daha fazla gelir elde etme isteğinin rol oynadığı görülmektedir. Hukuk fakültesi sonrası hâkim ve savcı olan kesimin içinde kırsal kesimden gelenler çoğunlukta olmasına rağmen, yargı seçkinleri ile halk arasında bir kopukluk meydana gelmektedir. Köseoğlu'na göre, yargı seçkini ve toplum arasındaki kopukluğun nedeni hukuk eğitimi kaynaklıdır. Hukuk eğitimi katı pozitivist Batılı yapısıyla halka karşı ön yargılı ve halktan kopuk yargı eliti yaratmaktadır. Halkı sorunlu bir süje olarak gören bu yaklaşımın halk ile ilişkiyi zayıflattığına dikkat çekilmiştir.¹³

2. Hukuk Fakültelerinin Kuruluş Süreçleri

Bu bölümde 6 Kasım 1981'de Yükseköğretim Kurulu (YÖK) kurulmadan önceki ve sonraki süreçte açılan hukuk fakültelerinin kuruluşu ele alınmıştır. Ege Üniversitesi Hukuk Fakültesinin açılış süreci bu bölümde daha detaylı incelenerek, Yükseköğretim Kurulu öncesi ve sonrasında hukuk fakültelerinin kuruluşunun nasıl bir süreçle yürütüldüğü örneklerle ortaya konmaya çalışılmıştır. Yükseköğretim Kurulu öncesinde kurulan İstanbul ve Ankara Hukuk Fakülteleri çalışmanın diğer bölümlerinde detaylı bir şekilde ele alındığı için bu kısımda yer verilmemiştir.

2.1. Ege Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Ege Üniversitesi bünyesinde bir hukuk fakültesi açılması fikri üniversitenin kuruluş yıllarına dayanmaktadır. Ankara ve İstanbul'daki hukuk fakültelerinin yükünün oldukça arttığı yıllarda bu mesele daha fazla konuşulmaya başlanmıştır. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Kudret Ayiter önderliğindeki Ege Üniversitesi bünyesinde Hukuk Fakültesi açılması için yapılan ilk girişim sonuçsuz kalmıştır. Rektör Prof. Dr. Muhittin Erel ile 1959'da yapılan görüşmede Erel, hükûmetin hukuk fakültelerine pek sıcak bakmadığını belirtmiştir. Aynı yıllarda Ankara Üniversitesi desteğiyle Konya'da bir hukuk fakültesi kurulması gündeme gelmiş ancak bu girişimden de bir sonuç alınamamıştır. 1967'de Rektör Prof. Dr. Mustafa Uluöz döneminde Ayiter'in girişimleri hız kazanmıştır. Ancak 1968'de artan öğrenci olayları ve özellikle Ankara ve İstanbul'daki olayların hukuk fakülteleri etrafında gelişmesi, Ege Üniversitesi Senatosunun hukuk fakültesi kurulması kararını ertelemesine neden olmuştur. 1973'te fakültenin kurulması için görüşmeler devam ederken Devlet Planlama Teşkilatı, Türkiye için iki hukuk fakültesinin yeterli olduğunu belirtmiştir. Ege Üniversitesi Senatosu 27 Kasım 1973'te Hukuk

13 Yakup Köseoğlu, *Seçkin Kuramları Bağlamında Türkiye'de Yargı Seçkinleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2015, s. 123-125.

Fakültesi açılması için gerekli incelemelerin yapılması amacı ile Prof. Dr. Mahmut Bilsel başkanlığında bir komisyon kurulmasına karar vermiş ve ilgili komisyon Türkiye'yi iyi tanıyan bir hukukçu olarak Prof. Dr. Ernst Hirsch'ten¹⁴ bu konuda mütalaa istemiştir. Hirsch mütalaaasında Ege Üniversitesi bünyesinde bir hukuk fakültesi açılmasının 40 milyon nüfusa ulaşmış Türkiye'nin hukuk adamı ihtiyacı için çok önemli olduğunu belirtmiş, iki hukuk fakültesinin ihtiyacı karşılamakta yetersiz kalacağını vurgulamıştır. Hirsch, mevcut hukuk fakültelerinin kalabalıklığına, eğitim kalitesinin düştüğüne dikkat çekerek Ege Üniversitesi bünyesinde açılacak bir fakültenin diğer iki fakültenin yükünü hafifleteceğini belirtmiştir. Hirsch'e göre, Türkiye'de yeni bir hukuk fakültesi kurulması bir ihtiyaçtan ziyade bir zorunluluktur. Bu mütalaa sonrası Ege Üniversitesi Senatosu, 1 Temmuz 1975 tarihli toplantısında Hukuk Fakültesinin kurulmasına karar vermiştir.

Hukuk Fakültesinin kurulması için hazırlanan gerekçede 1955'te kurulan Ege Üniversitesinin kurulduğu günden itibaren gündeminde olan ancak açılmayan Hukuk Fakültesinin, önemli bir eksiklik olduğuna, Ankara ve İstanbul'daki hukuk fakültelerinin öğrenci fazlalığı nedeniyle görevini yerine getiremediğine değinilmiştir. Gerekçede 1975 yılında ülkede 3118 hâkim, 1743 savcı ve 780 noter olduğu, 423 hâkim, 179 savcı, 10 noter kadrosunun açık olduğu, idari ve adli yargı organlarında kadro yetersizliği nedeniyle yargılamaların uzadığı, bunun da hukukun üstünlüğünü zedelediği belirtilmiştir. Kalkınma planında yer alan istinaf mahkemeleri kurulması gibi planlamaların bugünkü kadrolarla imkânsız olduğuna dikkat çekilmiştir. Açılacak yeni hukuk fakültesinin, hukuk eğitimi çağın koşulları doğrultusunda düzenleyebilmek için önemli bir adım olacağı belirtilmiştir. Ancak senato kararı 25 Aralık 1975'te Millî Eğitim Bakanlığı ve Devlet Planlama Teşkilatının yazısıyla reddedildi. Devlet Planlama Teşkilatı bu durumu "Hukuk Fakültesi mezunlarının yetiştirilmesi diğer meslek elemanlarına göre daha az öncelikli bulunmaktadır." şeklinde gerekçelendirmişti. Bu gelişmelere rağmen senato, Hukuk Fakültesi kurulması için 5 Nisan 1977'de bir kez daha karar almış ve Ekim 1977'de bu karar Millî Eğitim Bakanlığı tarafından onaylanmıştır. Ege Üniversitesi Senatosu, 13 Aralık 1977'de aldığı kararla, Prof. Dr. İrfan Baştuğ başkanlığında Prof. Dr. Tevfik Pekin, Prof. Şükrü Postacıoğlu, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinden Prof. Dr. Kudret Ayiter, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinden Prof. Dr. Kemal Oğuzman'dan oluşan

14 Prof. Dr. Ernst Hirsch, 1902 Almanya doğumludur. Frankfurt Üniversitesi'nde iktisat, Münih'te hukuk eğitimi almış, hâkim ve öğretim üyesi olarak görev yaparken 1933'te Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin iktidar olması üzerine ülkesinden ayrılmış, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde görev yapmaya başlamıştır. Türkiye'deki üniversite reformuna önemli katkılar sunmuş, 1943-1952 yılları arasında Ankara Üniversitesinde çalışmıştır. 1953'te ülkesine dönmüş ve 1953-1955 yılları arasında Özgür Berlin Üniversitesinde rektörlük yapmıştır. 1985'te Almanya'da vefat etmiştir. Hirsch, İstanbul ve Ankara Hukuk Fakültelerine çok önemli katkılar sunduğu gibi Türkiye'den ayrılmasının ardından da katkı sunmaya devam etmiş ve Ege Üniversitesi Hukuk Fakültesinin kurulması esnasında danışmanlık yapmıştır. https://cham.akdeniz.edu.tr/tr/ernst_hirsch-3421, son erişim tarihi: 01.07.2023.

bir komisyonu fakültenin kurulması için görevlendirmiştir. Bu süreçte Ankara ve İstanbul Üniversitesi bünyesindeki hukuk fakültelerinden öğretim üyesi desteği alınmaya çalışılmış; ancak, fakültenin öğrenci kabulü için gerekli hoca sayısına ulaşmak için açılan 4 profesör, 7 doçent kadrosuna başvuru olmamıştır. Gerekli öğretim üyesi kadrosunun tamamlanmasının ardından 14 Nisan 1978’de Ege Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Hakkı Bilgehan başkanlığında toplanan sekiz Hukuk Fakültesi öğretim üyesi, Dekan olarak Prof. Dr. Muhittin Alam’ı seçmiş ve fakülte, öğrenci kabulü için çalışmalara başlamıştır. 6-8 Temmuz 1978’de İzmir Sanayi Odasının desteğiyle yeni hukuk fakültesinin eğitim ve sınav yönetmeliğinin nasıl olması gerektiğine dair uzmanların katıldığı bir sempozyum düzenlenmiştir. Büyük ekonomik zorluklar ve fiziksel yetersizliklerle, 15 Kasım 1978’de küçük bir törenle, 200 öğrencisiyle, eğitime başlamışsa da, DPT’nin itirazları nedeniyle fakülteye 1979 bütçesinde yer verilmemiştir. Hatta fakültenin kapatılarak öğrencilerin Ankara ve İstanbul Üniversitelerindeki hukuk fakültelerine yollanması tavsiye edilmiştir. TBMM’de 1979 bütçe görüşmeleri esnasında bazı öğretim üyeleri ve siyasetçiler, hükûmet yetkilileri ile görüşmüştür. Bu görüşmelerde Hukuk Fakültesinin kadrosu, binası ve öğrencileriyle zaten mevcut olduğu belirtilerek, bu hukuk fakültesine neden ihtiyaç olduğu açıklanmıştır. Görüşmelerde 42 milyonluk nüfusun ihtiyaçlarına iki hukuk fakültesinin cevap vermediği belirtilerek, öğrenci yükünün hafifletilmesi ve öğrenci kalitesini artırmak için bu fakültenin zorunlu olduğunun altı çizilmiştir.¹⁵

2.2. Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Dicle Üniversitesinin kuruluşu 1973’e dayanmaktadır. 41 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 1982’de 7 fakülte 4 yüksekokul 3 enstitü ile hizmete vermeye başlayan Dicle Üniversitesi bünyesinde açılan en önemli fakültelerden biri olan Hukuk Fakültesinin açılması 1982’de gerçekleşmiştir. Üniversite Rektörü Prof. Dr. Halil Cin, Hukuk Fakültesi açılış konuşmasında fakültenin 3 profesör, 8 doçent, 4 yardımcı doçent, 3 araştırma görevlisi ve 200 öğrenci ile eğitime başladığını belirtmiştir. Rektör, konuşmasında vatansever, liyakatli hukukçulara her zamankinden daha çok ihtiyaç duyulduğunu vurgulamış, Atatürk’ün Hukuk İnkılabının önemini altını çizmiştir. Rektör Cin, Hukuk Fakültesi olmadan, bir üniversitesinin tamamlanamayacağına dikkat çekerek hukuk bilimini toplum hayatının doğal ve zorunlu bir sonucu olarak nitelemiştir. İyi hukukçuların yetişmesinde hukuk fakültelerine önemli görevler düştüğünü belirterek öğretim üyelerine hitaben “Türk hukukunda kişilere tanınan anayasal hak ve özgürlüklerin devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne ve cumhuriyete zarar verecek şekilde veya totaliter rejimler kurmak için kullanılmayacağına bir Anayasa emri ve Türk milletinin mevcudiyetin vazgeçilmez şartı olduğunu genç dimağlara işleyiniz.” sözleri ile dile getirmiştir. Rektör Cin, fakültenin binası ile birkaç ay içinde ihtiyaçlara cevap verecek şekilde eğitime hazır hâle getirilmesinden dolayı ilgililere teşekkürlerini sunmuştur. Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesinin kurucu dekanı Prof. Dr. Aydın Zevkliler olmuş,

15 <https://hukuk.deu.edu.tr/tarihce/>, son erişim tarihi: 01.07.2023.

ilk dersi de “Tedavi amaçlı müdahalelerde kişilik hakkına saldırının sonuçları” başlığıyla vermiştir.¹⁶ Fakültenin kurulmasının ardından Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi’de yayın hayatına katılmıştır. Yılda iki kez basılı ve elektronik olarak yayınlanan dergi hukuk alanındaki çalışmaları yayınlarak hukuk eğitimine katkı sunmaya devam etmektedir.¹⁷

2.3. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi

1982’de kurulan Marmara Üniversitesinin tarihi 1883’te kurulan Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âlisine dayanmaktadır. 1982-1983 eğitim öğretim yılında açılan 9 fakültenin içinde Hukuk Fakültesi de bulunmaktadır. 2809 sayılı Kanun ve 20 Temmuz 1982’de 41 sayılı Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile kurulan fakültenin kurucu Dekanı Prof. Dr. Ergun Önen’dir.¹⁸ Fakülte 3 Kasım 1982’de eğitim ve öğretim hayatına tarihi Haydarpaşa Kampüsünde başlamıştır. Fakülte 1986’da ilk mezunlarını verirken “Hukuk Araştırmaları” adında akademik bir dergiyi de yayın hayatına katmıştır. Dergi, yerli ve yabancı hukuk kaynaklarına dayanılarak kaleme alınan bilimsel makaleler, yüksek yargı organlarının içtihatları üzerine yapılan çalışmalar ile hukuk eğitimine önemli katkılar sunmaktadır.¹⁹

2.4. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Selçuk Üniversitesi 11 Nisan 1975’te çıkarılan “4 üniversitenin kurulması ile ilgili 1873 sayılı kanun” ile kurulmuştur. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi 41 sayılı Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile 20 Temmuz 1982 tarihinde kurulmuş 1983-1984 Eğitim-Öğretim yılında ilk öğrencilerini almıştır. Fakültenin kurucu dekanı Prof. Dr. Burhan Gürdoğan’dır. Konya şehir merkezinde küçük bir binada ilk öğrencilerini kabul ederek faaliyete geçen fakülte, Adalet Bakanlığı tarafından düzenlenen hâkimlik ve savcılık sınavlarında gösterdiği başarı ile dikkat çekmiştir.²⁰ Fakülte başlangıçta eğitim fakültesine ait barakalarda, kadrolu bir profesör ve altı araştırma görevlisi ile oldukça zor şartlarda, çalışmalara başlamıştır. Fakülte eğitim öğretim faaliyetlerine ilk on yıl boyunca Ankara ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültelerinden gelen 37 öğretim üyesi ile devam etmiştir. 2002’de Alâeddin Keykubat Yerleşkesindeki binasına taşınmıştır. Bu süreçte en büyük destek kendisi de bir hukukçu olan aynı zamanda Fransız Kültür Bakanlığı ve İtalyan Cumhurbaşkanlığına çeşitli ünvan ve nişanlarla taltif edilmiş, Prof. Dr. Halil

16 Halil Cin, “Prof. Dr. Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesini Açış Konuşması”, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl: 1983, Sayı: 1, s. VII-X.

17 <https://www.dicle.edu.tr/tr/birimler/hukuk-fakultesi-dergisi/sayfalar/hakkinda-9776>, son erişim tarihi: 01.07.2023.

18 <https://hukuk.marmara.edu.tr/fakulte/tarihce>, son erişim tarihi: 01.07.2023.

19 “Sunuş”, Hukuk Araştırmaları, C.6, S.1, 1986, s. 1.

20 <https://www.selcuk.edu.tr/Birim/fakulteler/hukuk/1823/hakkinda/48006>, son erişim tarihi: 01.07.2023.

Cin'den gelmiştir. Temmuz 1982'de Dicle Üniversitesi rektörlüğüne atanan ve buradaki hukuk fakültesinin de kurulmasında öncü olan Cin, Kasım 1984-1995 yılları arasında da Selçuk Üniversitesi rektörlüğü yapmıştır.²¹ Fakülte 1987'de ilk mezunlarını vermiş ve "Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi" adıyla 1988'den itibaren bir dergi yayınlamaya başlamıştır. Başlangıçta yılda iki sefer yayınlanması düşünülen dergi Türk hukuk dünyasının önemli kaynaklarından biri olması hedeflenmiştir.²²

2.5. Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi 3 Temmuz 1992'de 3837 sayılı yasayla kurulmuştur. Başlangıçta "Alanya Reisoglu Hukuk Fakültesi" olan adı 1996 yılında "Alanya Hukuk Fakültesi" olarak değiştirilmiştir. 2002'de ise isminin önündeki Alanya ibaresi kaldırılmıştır. Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi 2000-2001 eğitim-öğretim yılında 30 öğrenci ile eğitime başlamıştır. Fakültenin kurucu dekanı Prof. Dr. Necip Ortan'dır (1994-1997).²³ Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi içinde 07.03.2013 tarihinde Prof. Dr. Muharrem Kılıç tarafından kurulan "Prof. Dr. Ernst Hirsch Hukukun Temellerini Araştırma Merkezi" (EHAM) ile Türk hukuk tarihine Cumhuriyet'in ilk yıllarında önemli katkılar sunmuş bir isim onurlandırılmıştır. Merkez, ulusal ve uluslararası bilimsel faaliyetlerin yanında, kurslar ve seminerler ile hukuk alanındaki çalışmalara katkı sunmaktadır.²⁴ Fakültenin 2011 yılından itibaren yılda iki kez yayınlanan "Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi" adlı hakemli ulusal bir dergisi vardır ve hâlihazırda yayına devam etmektedir.²⁵

2.6. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi (Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi)

Temeli, 1926 yılında Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulan "Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsüne" dayanan Gazi Üniversitesi bünyesindeki Hukuk Fakültesi, 3837 sayılı kanunun 3. maddesi ile 03.07.1992'de kurulmuş, 1994'te 45 öğrenci ile eğitime başlamıştır. Fakültenin kurucu dekanı Prof. Dr. Turgut Önen'dir. Hukuk İnkılabını yapan Gazi'nin adını taşıyan²⁶ fakültenin adı 18.05.2018 tarihinde Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesine bağlanmıştır. Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunları adli ve idari hâkimlik sınavında elde ettikleri yüksek başarı ile dikkat çekmektedir. Fakültenin Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi

21 Prof. Dr. Halil Cin'e Selçuk Üniversitesinde 10. Hizmet Yılı Armağanı, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Konya, 1995, s. 1-3.

22 "Yayın Hayatına Başlarken", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.I, S.I, Ocak-Haziran 1988, s. 1.

23 <https://hukuk.akdeniz.edu.tr/tr/tarihce-2439>, son erişim tarihi: 01.07.2023.

24 <https://eham.akdeniz.edu.tr/tr/hakimimizda-3424>, son erişim tarihi: 01.07.2023.

25 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akdhfd>, son erişim tarihi: 01.07.2023.

26 <https://hukukbook.com/gazi-universitesi-hukuk-fakultesi/>, son erişim tarihi: 01.07.2023.

Dergisi adıyla 1997'den itibaren yılda iki sayı, 2011'den itibarense yılda 4 sayı olarak yayınlanan hakemli bir dergisi vardır. Dergi, Türkiye'deki hukuk eğitimine katkı sunmaya devam etmektedir.²⁷

2.7. Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi 1992 yılında kurulmuş, ilk öğrencilerini 1993-1994 eğitim öğretim yılında kabul etmiştir. Bu fakülteyi diğerlerinden ayıran en önemli fark eğitim dilinin Fransızca olmasıdır. 50 kişilik kontenjanın 25 tanesi Türkiye ve Fransa hükümetleri arasında yapılan eğitim anlaşması gereği Fransızca eğitim veren liselerin son sınıf öğrencilerinin katılabildiği Galatasaray Üniversitesi Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sınavı ile belirlenirken, kalan kontenjan ÖSYM tarafından yapılan merkezî sınavla tespit edilmektedir. Fakülte tarafından 2002 yılından itibaren yılda iki kez yayınlanmaya başlayan Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi kısa sürede Türkiye'nin en önemli hukuk dergilerinden biri hâline gelmiştir.²⁸ Fakültenin kurucu dekanı Prof. Dr. Kemal Oğuzman'dır. Oğuzman, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinden yaş haddi nedeniyle emekli olunca 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununa uygun olarak Galatasaray Üniversitesinde göreve başlamış ve 29 Ağustos 1994'te Kurucu Dekanlığa atanmıştır. 1995'te vefatına kadar bu görevi sürdürmüştür.²⁹

2.8. Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi 1993 yılında kurulmuştur. Fakülte tarafından 2015 yılından itibaren Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanan Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi ile Türkiye'de hukuk eğitimine nitelikli katkı sunmaktadır.³⁰

2.9. Uludağ Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Uludağ Üniversitesi Hukuk Fakültesi 4 Temmuz 1995 tarihinde Bakanlar Kurulu Kararıyla kurulmuştur. Ancak Fakülte 2007'de kurucu dekanın atanmasıyla öğrenci kabulü için hazırlıklara başlamıştır. Eylül 2008'de 35 öğrenci almıştır. Gemlik'te bulunan fakülte binası Türkiye'nin önde gelen iş insanlarından Asım Kocabıyık tarafından üniversiteye bağışlanmıştır.³¹

2.10. Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültesi

27 <https://hacibayram.edu.tr/hukuk/hakkimizda>, son erişim tarihi: 01.07.2023.

28 <https://hukuk.gsu.edu.tr/tr/aday-ogrenci>, son erişim tarihi: 01.07.2023.

29 Duygun Yarsuvat, "Başlarken", Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl: 1, Sayı:1, Ocak 2002, s. 12-14.

30 <https://hukuk.anadolu.edu.tr/hakkimizda/genel-bilgi>, son erişim tarihi: 01.07.2023.

31 <https://uludag.edu.tr/hukuk/konu/view?id=5150&title=tarihce>, son erişim tarihi: 01.07.2023.

Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültesi 3 Ocak 1995'te kurulmuş 1997-1998 eğitim-öğretim yılında eğitime başlamıştır. İlk yılında Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi binasında eğitim vermiş, 1998-2002 yılları arsında ise Kırıkkale Meslek Yüksekokulunun üniversite kampüsünde bulunan binasında faaliyetlerine devam etmiştir. 2009'da inşa edilen kendi binasına taşınabilmiştir. 2008-2009'dan itibaren ikinci öğretim programına öğrenci almaya başlamıştır.³²

3. Hukuk Fakülteleri ile İlgili Güncel Rakamlar ve 2000 Sonrası Açılan Hukuk Fakülteleri

Bu bölümde, hukuk fakülteleri ile ilgili Yükseköğretim Kurulu tarafından hazırlanmış olan çeşitli istatistikler ve başarı sıralamaları verilerek mevcut durum analiz edilmiştir.

Tablo 1: Devlet Üniversitelerine Bağlı Hukuk Fakülteleri

Üniversite Adı	Birim Adı	Açılış Tarihi	Üniversite Türü	Birim İli	Birim Durum
Afyon Kocatepe Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	15.11.2010	Devlet	Afyonkarahisar	Aktif
Akdeniz Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	11.07.1992	Devlet	Antalya	Aktif
Anadolu Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	18.08.1993	Devlet	Eskişehir	Aktif
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	11.07.1992	Devlet	Ankara	Aktif
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	31.01.2013	Devlet	Ankara	Aktif
Ankara Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	06.06.1948	Devlet	Ankara	Aktif
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	21.07.2010	Devlet	Ankara	Aktif
Atatürk Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	29.09.2006	Devlet	Erzurum	Aktif
Balıkesir Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	23.10.2020	Devlet	Balıkesir	Aktif
Boğaziçi Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	06.02.2021	Devlet	İstanbul	Aktif
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	07.12.2018	Devlet	Bolu	Aktif
Bursa Uludağ Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	21.07.1995	Devlet	Bursa	Aktif
Çankırı Karatekin Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	01.08.2019	Devlet	Çankırı	Aktif
Çukurova Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	29.09.2010	Devlet	Adana	Aktif
Dicle Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	20.07.1982	Devlet	Diyarbakır	Aktif
Dokuz Eylül Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	20.07.1982	Devlet	İzmir	Aktif
Ege Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	02.06.2021 (1978)	Devlet	İzmir	Aktif
Erciyes Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	05.09.2003	Devlet	Kayseri	Aktif

32 <https://hukuk.kku.edu.tr/Fakulte/Sayfa/Index?Sayfa=FakulteFakulteTarihcesi>, son erişim tarihi: 01.07.2023.

Üniversite Adı	Birim Adı	Açılış Tarihi	Üniversite Türü	Birim İli	Birim Durum
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	17.03.2006	Devlet	Erzincan	Aktif
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	07.12.2018	Devlet	Eskişehir	Aktif
Galatasaray Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	06.06.1994	Devlet	İstanbul	Aktif
Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	18.05.2018	Devlet	Gaziantep	Aktif
Gaziantep Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	30.10.2010	Devlet	Gaziantep	Aktif
Hacettepe Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	05.08.2005	Devlet	Ankara	Aktif
İnönü Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	23.06.2009	Devlet	Malatya	Aktif
İstanbul Medeniyet Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	21.07.2010	Devlet	İstanbul	Aktif
İstanbul Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	17.06.1880	Devlet	İstanbul	Aktif
İzmir Bakırçay Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	07.09.2016	Devlet	İzmir	Aktif
İzmir Demokrasi Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	07.09.2016	Devlet	İzmir	Aktif
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	01.05.2021	Devlet	İzmir	Aktif
Kırıkkale Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	18.01.1995	Devlet	Kırıkkale	Aktif
Kırklareli Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	08.04.2016	Devlet	Kırklareli	Aktif
Kocaeli Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	11.07.1992	Devlet	Kocaeli	Aktif
Marmara Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	20.07.1982	Devlet	İstanbul	Aktif
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	07.12.2018	Devlet	Muğla	Aktif
Necmettin Erbakan Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	27.08.2015	Devlet	Konya	Aktif
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Ali Fuad Başgil Hukuk Fakültesi	13.01.2009	Devlet	Samsun	Aktif
Pamukkale Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	05.08.2016	Devlet	Denizli	Aktif
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	02.05.2012	Devlet	Rize	Aktif
Sakarya Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	15.11.2010	Devlet	Sakarya	Aktif
Selçuk Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	20.07.1982	Devlet	Konya	Aktif
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	03.07.2017	Devlet	Sivas	Aktif
Süleyman Demirel Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	04.09.2008	Devlet	Isparta	Aktif
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	27.08.2015	Devlet	Tekirdağ	Aktif
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	27.08.2015	Devlet	Tokat	Aktif
Trabzon Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	26.12.2007	Devlet	Trabzon	Aktif
Türk-Alman Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	10.04.2010	Devlet	İstanbul	Aktif

Üniversite Adı	Birim Adı	Açılış Tarihi	Üniversite Türü	Birim İli	Birim Durum
Türkiye Uluslararası İslam, Bilim ve Teknoloji Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	23.04.2015	Devlet	İstanbul	Pasif
Yalova Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	22.05.2008	Devlet	Yalova	Aktif
Yozgat Bozok Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	03.08.2016	Devlet	Yozgat	Aktif

Kaynak: <https://www.anayasa.gen.tr/hukuk-ilahiyat.htm>, <https://istatistik.yok.gov.tr/>, son erişim tarihi: 05.09.2023.

Tablo 1, bize, Türkiye’de 127 devlet üniversitesinden 50 tanesinde hukuk fakültesi olduğunu, bunlardan sadece bir tanesinin henüz öğrenci kabul etmediğini göstermektedir. Bunlardan sadece 3 tanesi İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ege Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Yükseköğretim Kurulu kurulmadan önce açılmıştır. Yükseköğretim Kurulunun kurulmasının ardından 1992’ye kadar 3 fakülte daha kurulmuştur. Bunlar; Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi gibi önemli hukuk fakülteleridir. 1992’den 2003’e kadar 7 hukuk fakültesi daha kurulmuş, bu sayıya 2003-2013 arasında artan üniversite sayısı ile 16 hukuk fakültesi daha eklenmiştir. 2013-2023 arasında ise 21 yeni hukuk fakültesi açılmıştır. Yükseköğretim Kurulunun oluşturulmasının ardından en fazla hukuk fakültesinin 2013 sonrası açıldığı ve açılan fakülte sayısının on yıllık periyotlarda arttığı görülmektedir.

Tablo 2: Vakıf Üniversitelerine Bağlı Hukuk Fakülteleri

Üniversite Adı	Birim Adı	Açılış Tarihi	Üniversite Türü	Birim İli	Birim Durum
Altınbaş Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	22.05.2008	Vakıf	İstanbul	Aktif
Ankara Bilim Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	06.02.2021	Vakıf	Ankara	Aktif
Ankara Medipol Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	18.05.2018	Vakıf	Ankara	Aktif
Antalya Bilim Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	21.07.2010	Vakıf	Antalya	Aktif
Atılım Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	23.05.2003	Vakıf	Ankara	Aktif
Bahçeşehir Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	17.05.2000	Vakıf	İstanbul	Aktif
Başkent Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	04.04.1997	Vakıf	Ankara	Aktif
Çağ Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	18.11.1997	Vakıf	Mersin	Aktif
Çankaya Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	15.07.1997	Vakıf	Ankara	Aktif
Doğuş Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	06.05.2008	Vakıf	İstanbul	Aktif
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	08.04.2011	Vakıf	İstanbul	Aktif
Hasan Kalyoncu Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	19.08.2008	Vakıf	Gaziantep	Aktif
İbn Haldun Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	23.04.2015	Vakıf	İstanbul	Aktif
İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	16.05.2002	Vakıf	Ankara	Aktif

Üniversite Adı	Birim Adı	Açılış Tarihi	Üniversite Türü	Birim İli	Birim Durum
İstanbul Aydın Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	06.05.2008	Vakıf	İstanbul	Aktif
İstanbul Beykent Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	06.05.2008	Vakıf	İstanbul	Aktif
İstanbul Bilgi Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	27.06.1997	Vakıf	İstanbul	Aktif
İstanbul Gedik Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	23.11.2018	Vakıf	İstanbul	Aktif
İstanbul Kültür Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	23.09.1998	Vakıf	İstanbul	Aktif
İstanbul Medipol Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	07.07.2009	Vakıf	İstanbul	Aktif
İstanbul Okan Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	06.05.2008	Vakıf	İstanbul	Aktif
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	15.03.2014	Vakıf	İstanbul	Aktif
İstanbul Ticaret Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	14.04.2001	Vakıf	İstanbul	Aktif
İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	28.02.2009	Vakıf	İstanbul	Aktif
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	25.12.2019	Vakıf	İstanbul	Aktif
İzmir Ekonomi Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	05.08.2010	Vakıf	İzmir	Aktif
Kadir Has Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	17.04.2003	Vakıf	İstanbul	Aktif
Koç Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	23.05.2003	Vakıf	İstanbul	Aktif
KTO Karatay Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	07.07.2009	Vakıf	Konya	Aktif
Maltepe Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	15.07.1997	Vakıf	İstanbul	Aktif
Mef Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	27.04.2012	Vakıf	İstanbul	Aktif
Nuh Naci Yazgan Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	01.05.2021	Vakıf	Kayseri	Aktif
Özyeğin Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	13.02.2011	Vakıf	İstanbul	Aktif
Piri Reis Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	16.02.2018	Vakıf	İstanbul	Aktif
Tobb Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	06.05.2008	Vakıf	Ankara	Aktif
Ufuk Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	18.12.1999	Vakıf	Ankara	Aktif
Yaşar Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	14.04.2001	Vakıf	İzmir	Aktif
Yeditepe Üniversitesi	Hukuk Fakültesi	07.06.1996	Vakıf	İstanbul	Aktif

Kaynak: <https://istatistik.yok.gov.tr/>, son erişim tarihi: 05.09.2023.

Tablo 2’de görüldüğü üzere Türkiye’deki 75 vakıf üniversitesinin 38 tanesinin hukuk fakültesi bulunmaktadır. Hukuk fakültesi kuran ilk vakıf üniversitesi 1996’da Yeditepe Üniversitesidir. 2000 yılına kadar 8 hukuk fakültesi daha kurulmuş, 2000-2010 arası dönemde 17 yeni fakülte kurulmuştur. 2010-2023 arası dönemde ise 13 yeni hukuk fakültesinin kurulduğu görülmektedir.

Tablo 3: Devlet Üniversitelerine Bağlı Hukuk Araştırma Merkezleri

Üniversite Adı	Birim Adı	Açılış Tarihi	Üniversite Türü	Birim İli	Birim Durum
Akdeniz Üniversitesi	Ernst Hirsch Hukukun Temellerini Araştırma Uygulama ve Araştırma Merkezi	10.01.2013	Devlet	Antalya	Aktif
Anadolu Üniversitesi	Hukuk Uygulamaları ve Araştırma Merkezi	23.10.2019	Devlet	Eskişehir	Aktif
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Ceza Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi	20.06.2018	Devlet	Ankara	Aktif
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi	20.06.2018	Devlet	Ankara	Aktif
Ankara Üniversitesi	Ceza Hukuku ve Kriminoloji Araştırma ve Uygulama Merkezi	01.02.2017	Devlet	Ankara	Aktif
Ankara Üniversitesi	Deniz Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi	05.11.2014	Devlet	Ankara	Aktif
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	Ticaret ve Fikrî Mülkiyet Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi	15.10.2015	Devlet	Ankara	Aktif
Dokuz Eylül Üniversitesi	Hukuk Araştırmaları Merkezi	07.05.2009	Devlet	İzmir	Aktif
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi	Bilişim Teknolojisi ve Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi	25.02.2010	Devlet	Erzincan	Aktif
Galatasaray Üniversitesi	Vergi Hukuku Araştırma ve Uygulama Merkezi	19.08.2009	Devlet	İstanbul	Aktif
Hacettepe Üniversitesi	Sağlık Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi	08.05.2019	Devlet	Ankara	Aktif
İstanbul Üniversitesi	Ceza Hukuku ve Kriminoloji Uygulama ve Araştırma Merkezi		Devlet	İstanbul	Aktif
İstanbul Üniversitesi	Hukuk Fakültesi Avrupa Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi	01.01.1900	Devlet	İstanbul	Aktif
İstanbul Üniversitesi	İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi	19.08.2009	Devlet	İstanbul	Aktif
İstanbul Üniversitesi	İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Uygulama ve Araştırma Merkezi		Devlet	İstanbul	Aktif

Üniversite Adı	Birim Adı	Açılış Tarihi	Üniversite Türü	Birim İli	Birim Durum
İstanbul Üniversitesi	Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Uygulama ve Araştırma Merkezi	25.08.2009	Devlet	İstanbul	Aktif
İstanbul Üniversitesi	Mukayeseli Hukuk Uygulama ve Araştırma Merkezi		Devlet	İstanbul	Aktif
İstanbul Üniversitesi	Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami Onar İdare Hukuku Araştırma ve Uygulama Merkezi		Devlet	İstanbul	Aktif
İstanbul Üniversitesi	Sadri Maksudi Arsal Hukuk Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi	05.03.2014	Devlet	İstanbul	Aktif
Kocaeli Üniversitesi	Enerji Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi	07.07.2010	Devlet	Kocaeli	Aktif
Sakarya Üniversitesi	Hukuk Klinikleri Uygulama ve Araştırma Merkezi	20.03.2019	Devlet	Sakarya	Aktif

Kaynak: <https://istatistik.yok.gov.tr/>, son erişim tarihi: 05.09.2023.

Tablo 3'te görüldüğü üzere çeşitli alanlarda devlet üniversitelerine bağlı toplam 22 adet hukuk araştırma merkezi bulunmaktadır. Bunların 13 tanesi 2010 sonrası kurulmuştur. 14 tanesi ise Ankara ve İstanbul'da toplanmıştır.

Tablo 4: Vakıf Üniversitelerine Bağlı Hukuk Araştırma Merkezleri

Üniversite Adı	Birim Adı	Açılış Tarihi	Üniversite Türü	Birim İli	Birim Durum
Başkent Üniversitesi	Ceza Hukuku ve Kriminoloji Uygulama ve Araştırma Merkezi	11.05.2016	Vakıf	Ankara	Aktif
Çağ Üniversitesi	Hukuk Klinikleri Uygulama ve Araştırma Merkezi	15.03.2017	Vakıf	Mersin	Aktif
Çankaya Üniversitesi	Hukuk Araştırma, Danışma ve Uygulama Merkezi	25.03.1998	Vakıf	Ankara	Aktif
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi	İslam Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi	15.08.2018	Vakıf	İstanbul	Aktif
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi	Uluslararası Hukuk Uygulama ve Araştırma Merkezi	29.06.2016	Vakıf	İstanbul	Aktif

Üniversite Adı	Birim Adı	Açılış Tarihi	Üniversite Türü	Birim İli	Birim Durum
Hasan Kalyoncu Üniversitesi	Hukuk Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi	15.04.2020	Vakıf	Gaziantep	Aktif
İbn Haldun Üniversitesi	Uluslararası Hukuk ve İnsan Hakları Uygulama ve Araştırma Merkezi	06.06.2018	Vakıf	İstanbul	Aktif
İstanbul Bilgi Üniversitesi	Deniz Hukuku Araştırma Merkezi	07.06.1996	Vakıf	İstanbul	Aktif
İstanbul Bilgi Üniversitesi	Fikrî Mülkiyet Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi	07.06.1996	Vakıf	İstanbul	Aktif
İstanbul Bilgi Üniversitesi	İnsan Hakları Hukuku Araştırma Merkezi	07.06.1996	Vakıf	İstanbul	Aktif
İstanbul Bilgi Üniversitesi	Karşılaştırmalı İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi	03.09.2015	Vakıf	İstanbul	Aktif
İstanbul Bilgi Üniversitesi	Rekabet Hukuk ve Politikası Uygulama ve Araştırma Merkezi	21.05.2007	Vakıf	İstanbul	Aktif
İstanbul Bilgi Üniversitesi	Uluslararası Ticaret ve Tahkim Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi	29.07.2015	Vakıf	İstanbul	Aktif
İstanbul Gedik Üniversitesi	Karşılaştırmalı Hukuk Uygulama ve Araştırma Merkezi	11.03.2020	Vakıf	İstanbul	Aktif
İstanbul Kültür Üniversitesi	Ceza Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi		Vakıf	İstanbul	Aktif
İstanbul Medipol Üniversitesi	Bilişim Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi	20.03.2013	Vakıf	İstanbul	Aktif
İstanbul Medipol Üniversitesi	Biohukuk Uygulama ve Araştırma Merkezi	20.03.2013	Vakıf	İstanbul	Aktif
İstanbul Medipol Üniversitesi	Hukuk Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi	31.03.2021	Vakıf	İstanbul	Aktif

Üniversite Adı	Birim Adı	Açılış Tarihi	Üniversite Türü	Birim İli	Birim Durum
İstanbul Medipol Üniversitesi	İlaç ve Sağlık Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi	06.05.2014	Vakıf	İstanbul	Aktif
İstanbul Medipol Üniversitesi	Milletlerarası Hukuk ve Dış Politika Uygulama ve Araştırma Merkezi	20.03.2013	Vakıf	İstanbul	Aktif
İstanbul Okan Üniversitesi	Sağlık Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi	19.12.2018	Vakıf	İstanbul	Aktif
İstanbul Ticaret Üniversitesi	Fikrî Mülkiyet ve Rekabet Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi	09.02.2010	Vakıf	İstanbul	Aktif
Kadir Has Üniversitesi	Sorumluluk Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi	19.08.2020	Vakıf	İstanbul	Aktif
Koç Üniversitesi	Dr. Nüsret-Se-mahat Arsel Uluslararası Ticaret Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi	03.03.2010	Vakıf	İstanbul	Aktif
Koç Üniversitesi	Küresel Kamu Hukuku Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi	10.09.2014	Vakıf	İstanbul	Aktif
Maltepe Üniversitesi	Sağlık Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi	03.11.2011	Vakıf	İstanbul	Aktif
Özyeğin Üniversitesi	Alman Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi	04.01.2012	Vakıf	İstanbul	Aktif
Piri Reis Üniversitesi	Deniz Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi	27.06.2018	Vakıf	İstanbul	Aktif
Yaşar Üniversitesi	Uluslararası Hukuk Uygulama ve Araştırma Merkezi	28.08.2013	Vakıf	İzmir	Aktif

Kaynak: <https://istatistik.yok.gov.tr/>, son erişim tarihi: 05.09.2023.

Tablo 4'te görüleceği üzere hukuk ile ilgili vakıf üniversitelerine bağlı olarak 30 adet araştırma uygulama merkezi bulunmaktadır. Bunların 21 tanesi 2010 yılı sonrası kurulmuştur.

Tablo 5: Devlet Üniversitelerine Bağlı Adalet Meslek Yüksekokulları

Üniversite Adı	Birim Adı	Üniversite Türü	Üniversite Adı	Birim Adı	Üniversite Türü
Ankara Üniversitesi	Hukuk Fakültesi Adalet Meslek Yüksekokulu	Devlet	Kafkas Üniversitesi	Adalet Meslek Yüksekokulu	Devlet
Akdeniz Üniversitesi	Adalet Meslek Yüksekokulu	Devlet	Karabük Üniversitesi	Adalet Meslek Yüksekokulu	Devlet
Anadolu Üniversitesi	Adalet Meslek Yüksekokulu	Devlet	Kırıkkale Üniversitesi	Adalet Meslek Yüksekokulu	Devlet
Atatürk Üniversitesi	Adalet Meslek Yüksekokulu	Devlet	Kocaeli Üniversitesi	Adalet Meslek Yüksekokulu	Devlet
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Adalet Meslek Yüksekokulu	Devlet	Marmara Üniversitesi	Adalet Meslek Yüksekokulu	Devlet
Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi	Adalet Meslek Yüksekokulu	Devlet	Necmettin Erbakan Üniversitesi	Ereğli Adalet Meslek Yüksekokulu	Devlet
Bayburt Üniversitesi	Adalet Meslek Yüksekokulu	Devlet	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Adalet Meslek Yüksekokulu	Devlet
Çankırı Karatekin Üniversitesi	Adalet Meslek Yüksekokulu	Devlet	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi	Adalet Meslek Yüksekokulu	Devlet
Dicle Üniversitesi	Adalet Meslek Yüksekokulu	Devlet	Sakarya Üniversitesi	Adalet Meslek Yüksekokulu	Devlet
Dokuz Eylül Üniversitesi	Hukuk Fakültesi Adalet Meslek Yüksekokulu	Devlet	Selçuk Üniversitesi	Hukuk Fakültesi Adalet Meslek Yüksekokulu	Devlet
Erciyes Üniversitesi	Adalet Meslek Yüksekokulu	Devlet	Süleyman Demirel Üniversitesi	Adalet Meslek Yüksekokulu	Devlet
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi	Adalet Meslek Yüksekokulu	Devlet	Tokat Gazi-osmanpaşa Üniversitesi	Adalet Meslek Yüksekokulu	Devlet
İnönü Üniversitesi	Adalet Meslek Yüksekokulu	Devlet	Uşak Üniversitesi	Adalet Meslek Yüksekokulu	Devlet
İstanbul Üniversitesi	Hukuk Fakültesi Adalet Meslek Yüksekokulu	Devlet	Yozgat Bozok Üniversitesi	Yerköy Adalet Meslek Yüksekokulu	Devlet
İzmir Bakırçay Üniversitesi	Adalet Meslek Yüksekokulu	Devlet	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi	Devrek Adalet Meslek Yüksekokulu	Devlet

Kaynak: <https://istatistik.yok.gov.tr/>, son erişim tarihi: 05.09.2023.

Tablo 5’te görüldüğü gibi, Yükseköğretim Kurulu, devlet üniversitelerine bağlı 30 adalet meslek yüksekokulu ile, yargı mensuplarının eğitime katkı sağlamaktır. Bunun yanında 15 vakıf üniversitesinde adalet meslek yüksekokulu bulunmaktadır. Devlet ve vakıf üniversitelerinin adalet yüksekokulu dışındaki yüksek okullarında da “Adalet” programları da mevcuttur.

<https://yokatlas.yok.gov.tr/onlisans-program.php?b=30091>

Tablo 6: Hukuk Kontenjan ve Yerleşen Sayıları 2022

	Kontenjan	Yerleşen
Toplam	16633	15744
Genel	16359	15470
Engelli	---	27
Tübitak	---	2
Okul Birincisi	274	274

Kaynak: <https://yokatlas.yok.gov.tr/meslek-lisans.php?b=10094>, son erişim tarihi: 05.09.2023.

Tablo 6, bize, 2022 YKS sonuçlarına göre, 16633 kontenjana 15744 adayın yerleşmesiyle hukuk fakültelerine sadece %5’lik bir kontenjanın boş kaldığını göstermektedir. Hukuk fakültelerine ilgi kısmen azalmakla birlikte doluluk oranlarının yüksekliği dikkate çekmektedir.

Tablo 7: Hukuk- Üniversite Türlerine Göre Kontenjan Başına Tercih Edilme Sayıları

Üniversite Türü	Tercih Sayısı	Kontenjan	Kontenjan Başına Tercih Sayısı
Toplam	284679	16633	17,1
Devlet	232811	10764	21,6
Vakıf	47901	5254	9,1
KKTC	3967	615	6,5
Yurtdışı	---	---	---

Kaynak: <https://yokatlas.yok.gov.tr/mezun-basari-atlasi-tablo.php?s=5>, son erişim tarihi: 05.09.2023.

Tabloda, yerleşen öğrencilerin devlet üniversitelerindeki hukuk fakültelerini daha çok tercih ettiğini bize göstermektedir. Devlet üniversitelerinde kontenjan başına 21,6 öğrenci tercihte bulunurken vakıf üniversitelerinde bu oran 9,1’de kalmıştır. Devlet üniversitelerinin hukuk fakültelerinin vakıf üniversitelerine göre daha yoğun ilgi görmesinde devlet üniversitelerinin hukukçu yetiştirmek konusundaki yetkinliğine duyulan güven ve vakıf üniversitelerinin hukuk eğitimi için istediği yüksek ücretlerin ailelerce karşılanamaması gibi etkenler etkili olmuştur.

Tablo 8: Hukuk - Üniversite Türlerine Göre Kontenjan Sayıları (2022)

Üniversite Türü	Genel Kontenjan	Okul Birincisi	Toplam
Toplam	16359	274	16633
Devlet	10490	274	10764
Vakıf	5254	---	5254
KKTC	615	---	615
Yurtdışı	—	—	—

Kaynak: <https://yokatlas.yok.gov.tr/mezun-basari-atlasi-tablo.php?s=5>, son erişim tarihi: 05.09.2023.

16359 kişilik kontenjanın 10764'ü devlet üniversitelerinde bulunmaktadır. Bunun 5254'ü vakıf üniversiteleri 615 tanesi KKTC'deki üniversitelere ayrılmıştır. Toplam kontenjanın %64,7'si devlet üniversiteleri, %31,6'sı vakıf üniversiteleri %3,7'si KKTC'deki üniversiteler tarafından kullanılmaktadır. Devlet üniversiteleri, toplam kontenjanın yaklaşık 2/3'ü ile hukuk eğitiminde ağırlığını göstermektedir.

Tablo 8: Hukuk- Yerleşenlerin Başarı Sırası Analizi (2022)

Üniversite Türü	Taban Başarı Sırası	Ortalama Başarı Sırası	Tavan Başarı Sırası
Devlet	122.814	23.482	02
Vakıf	124.981	62.579	08
KKTC	124.926	90.047	33.390
Yurt Dışı	---	---	---

Kaynak: <https://yokatlas.yok.gov.tr/mezun-basari-atlasi-tablo.php?s=5>, son erişim tarihi: 05.09.2023.

Başarı sırasında devlet üniversitelerindeki hukuk fakültesi öğrencilerinin önde olduğu görülmektedir. Devlet üniversitelerinde ortalama başarı sırası 23.482 iken vakıf üniversitelerinde bu rakam 62.579'a kadar gerilemektedir. KKTC'deki üniversitelerde ise rakam 90.047'ye kadar düşmüştür.

**Tablo 9: Hukuk- Üniversitelere Göre Tercih Edilme İstatistikleri
En Tercih Edilen İlk 20 Üniversite (2022)**

Üniversite	Tercih Sayısı	Kontenjan	Kontenjan Başına Tercih Sayısı
Toplam	284679	16633	17,1
1- Selçuk Üniversitesi	11480	493	23,3
2- Necmettin Erbakan Üniversitesi	11273	216	52,2
3- Marmara Üniversitesi	9329	687	13,6

Üniversite	Tercih Sayısı	Kontenjan	Kontenjan Başına Tercih Sayısı
4-İstanbul Üniversitesi	8352	872	9,6
5-Atatürk Üniversitesi	7415	308	24,1
6-Süleyman Demirel Üniversitesi	6869	226	30,4
7-Anadolu Üniversitesi	6840	364	18,8
8-Trabzon Üniversitesi	6811	226	30,1
9-Afyon Kocatepe Üniversitesi	6119	144	42,5
10-Sakarya Üniversitesi	6082	246	24,7
11-Ankara Üniversitesi	6026	564	10,7
12-Dokuz Eylül Üniversitesi	5909	472	12,5
13-Yalova Üniversitesi	5845	246	23,8
14-Hacettepe Üniversitesi	5497	246	22,3
15-Bursa Uludağ Üniversitesi	5495	246	22,3
16-Boğaziçi Üniversitesi	5365	72	74,5
17-Kocaeli Üniversitesi	5485	287	19,1
18-Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi	5396	103	52,4
19-Akdeniz Üniversitesi	5339	267	20,0
20-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	5090	431	11,8

Kaynak: <https://yokatlas.yok.gov.tr/mezun-basari-atlasi-tablo.php?s=5>, son erişim tarihi: 05.09.2023.

Tablo 10: Adalet Bakanlığı Adli Yargı Sınavı Başarıları

Türü	Üniversite	Puan Türü	2021 YKS Taban Puan	Adalet Bakanlığı Adli Yargı Sınavı Puanı
Devlet	Galatasaray Üniversitesi	EA	528,44829	71,83935
Devlet	Ankara Üniversitesi	EA	468,87573	68,99101
Devlet	Hacettepe Üniversitesi	EA	459,60861	68,59773
Devlet	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	EA	435,58315	68,26896
Devlet	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	EA	442,30434	67,60999
Devlet	Çukurova Üniversitesi	EA	420,21523	67,14559
Devlet	Trabzon Üniversitesi	EA	402,94739	66,99234

Türü	Üniversite	Puan Türü	2021 YKS Taban Puan	Adalet Bakanlığı Adli Yargı Sınavı Puanı
Vakıf	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi	EA	384,63741	66,98667
Vakıf	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi (Burslu)	EA	509,85158	66,98667
Vakıf	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi (%50'li İndirimli) (Hukuk Fak.)	EA	429,39150	66,98667
Devlet	Erciyes Üniversitesi	EA	417,91887	66,96328
Devlet	Selçuk Üniversitesi	EA	424,40418	66,78615
Devlet	Selçuk Üniversitesi (İÖ)	EA	408,78522	66,78615
Devlet	İstanbul Üniversitesi	EA	463,33829	66,61727
Devlet	İstanbul Üniversitesi (UOLP-Hamburg Üniversitesi) (Ücretli)	EA	504,60105	66,61727
Devlet	Atatürk Üniversitesi	EA	407,78772	66,54781
Devlet	İnönü Üniversitesi	EA	408,24842	66,53309
Devlet	Ondokuz Üniversitesi	EA	413,34739	66,31589
Devlet	Akdeniz Üniversitesi	EA	428,86893	66,23182
Devlet	Dokuz Eylül Üniversitesi	EA	436,98778	66,19137
Devlet	Kırıkkale Üniversitesi	EA	411,08003	66,07222

Kaynak: <https://yokatlas.yok.gov.tr/mezun-basari-atlasi-tablo.php?s=5>, son erişim tarihi: 05.09.2023.

Adalet Bakanlığı Adli Yargı Sınavı Başarı sırasında Galatasaray Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakülteleri ilk üçü paylaşmaktadır.

Hukuk Eğitimi Hakkında Sorunlar ve Tartışmalar

Yukarıdaki tablolar Türkiye’de yaklaşık son elli yıldır hukuk fakülteleri ve öğrenci sayılarının hızla arttığını göstermektedir. Hukuk eğitime yönelik bu hızlı talep artışı ve açılan fakülteler yeni sorunların da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Türkiye’de yükseköğretim bu talebi karşılamakta zorluklar yaşamış, bu da hukuk eğitimi konusunda nitelik tartışmalarını da beraberinde getirmiştir.³³ Hukuk eğitimi ile ilgili tartışmaların özellikle 2000’li yılların başından itibaren hız kazandığı görülmektedir. Bu bölümde Türkiye’de hukuk eğitimi ile ilgili tartışmaların son yirmi yıl içinde izlediği seyir ele alınmıştır.

Mecelle, hâkimin (kâdı) niteliklerini “bilgin, zeki, doğru, güvenilir, temkinli, dayanıklı” olarak sıralamıştır. Bunun yanında hâkimin yargılama usulüne hâkim olması gerekmektedir. Hukuk, bilgi, sanat ve yüksek karakter mesleğidir. Hukuk fakülteleri bu kazanımların elde edilmesini sağlayacak nitelikte olmalıdır. Hukuk fakültelerinin niteliği bu nedenle hemen hemen her dönemde tartışma konusu olmuştur.³⁴

33 Gözler, a.g.m., s. 8.

34 Türkmen, a.g.t., s.10.

Hukuk fakültelerindeki eğitim hakkında tartışmalar yeni değildir. 13-14 Mayıs 1993'te düzenlenen Hukuk Öğretimi Sempozyumu'nda konuşan Çetin Aşçıoğlu'nun³⁵ dile getirdiği üzere, Türkiye'de yargı ile ilgili sorunların çözümünde hukuk öğretimi çok önemli bir yere sahiptir. Aşçıoğlu, Türkiye'de yargılamanın bir "sanat" olmaktan çıkarak yargıçlığın tipik bir meslek memurluğuna dönüştüğüne ve avukatlığında iş takipçisi konumuna düşürüldüğüne dikkat çekmiştir.³⁶

Türkiye'de hukuk eğitimi ile ilgili en geniş kapsamlı çalışmalardan biri Türkiye Barolar Birliği tarafından 9-11 Ocak 2003'te düzenlenen ve açılış konuşması dönemin Adalet Bakanı Cemil Çiçek tarafından yapılan "Hukuk Öğretimi ve Hukukçunun Eğitimi: Uluslararası Toplantı"sıdır. Toplantı'da tartışılan başlıca sorunlar şöyle sıralanabilir: Hukuk öğrencisi nasıl seçilecek? Hukuk fakültesinden yeni mezun olan henüz 25 yaşına gelmemiş bireyler avukat, hâkim, savcı olmaya hazır mı? Hukuk fakültelerinin kadroları yeterli mi? Artan hukuk fakültelerinin durumu nasıldır? sorularıdır. Burada tartışılan konulardan biri de hukuk fakültelerinde ve yükseköğretimde yaygın bir şekilde kullanılan takrir sistemidir. Sait Güran bu konuda yaptığı konuşmada Türkiye'de hukuk eğitiminde Darülfünundan itibaren takrir yönteminin esas alındığını, üniversitelerin statüsünün, programlarının değiştiğini yeni hukuk fakültesi modelleri dahi oluşturulmasına rağmen takrir yönteminden vazgeçilmediğini belirtmiştir. Güran konuşmasında, hocaların takip ettiği ders kitabının çeşitli değişikliklerle öğrenciye aktarıldığına, kaynağın öğrenci tarafından öğrenilmesiyle öğrencinin derste daha pasif bir dinleyici hâline geldiğine dikkat çekmiştir. Öğrencinin ders saati dışında hoca ile görüşmesinin hukukçuların eğitimi açısından çok önemli olduğunu ve öğrenci sayılarının fazlalığı, akademik kadronun yetersizliği nedeniyle bunun gerçekleşemediğini belirterek, sözlü sınav uygulamasının 1968'den sonra kaldırılmasıyla öğrencinin hukuk fakültesinden derste hiç konuşmadan mezun olabildiğine dikkat çekmiştir. Güran, hukuk fakültesi programlarının birbirinin aynısı olduğunu belirterek temel bazı dersler dışında hukuk fakültelerinin programlarının imkân ve hedefleri doğrultusunda özgün olması gerektiğinin altını çizmiştir. Aynı toplantının tartışma kısmında Türkiye'de yükseköğretim sistemi içinde hukuk fakülteleri öğrencilerinin derslerde pasif olduğu ve sınavla yetinen bir öğrenci tipi ortaya çıktığından şikâyet edilmiştir. Ayrıca hukuk ile ilgili konuların öğrenciler tarafından hukuk fakültesinde değil hâkimlik veya avukatlık stajı esnasında öğrenebileceğine dair oluşan kanaate dikkat çekilmiştir.³⁷

Dönemin Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Hakan Pekcanıtez, hukuk öğrencisinin derste aktif hâle getirilmesinin önemini vurgulayarak

35 *Hukuk Öğretimi Sempozyumu 13-14 Mayıs 1993*, (Ed: Adnan Güriz), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1993.

36 Fazıl Hüsnü Erdem, "Türkiye'de Hukuk Eğitimi: Çözüm Arayışları, Sorunlar ve Öneriler", *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt:13, Sayı:1 Nisan 2021, s.304.

37 *Hukuk Öğretimi ve Hukukçunun Eğitimi Uluslararası Toplantı*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2004, s. 86-90.

takrir siteminin kötü olmadığını ancak yetersizlikler taşıdığını belirtmiş, öğrencinin fotokopi ofislerinden elde ettiği ders notları ile dersten başarılı olabildiğine dikkat çekerek, Hukuk Fakültesi Dekanlığına atanmasının ardından öğrencileri de kapsayacak şekilde hukuk eğitiminin nasıl daha verimli hâle getirebileceklerini tartıştıklarını anlatmıştır. Pekcanitez, kendi fakültelerinde fiziksel mekânların yetersizliğine değinerek, 250 kişilik kontenjanı olan fakültenin 200 kişilik sınıflara sahip olduğunu, sorunun öğrencilerin derslere devam etmemesi ile çözülebildiğini belirtmiştir. Öğrencilerin derse devam etmeden başarılı olabilmelerini ise yılda bir defa yapılan sınavlara iki hafta hazırlanarak ulaştıklarını açıklamıştır. Pekcanitez, hukuk fakültelerinde iyi bir hukukçu yetişmesi için probleme dayalı, bilgiye nasıl ulaşacağını, araştırmanın nasıl yapılacağını, analitik düşünmeyi, tartışmayı, konuşmayı, sorgulamayı, özgür düşünmeyi öğreten bir sistem oluşturulması gerektiğini belirtmiştir.³⁸

Yargıtay Üyesi Mustafa Kıcalıoğlu, hukuk fakültelerinin kontenjanlarının ne kadar fazla olduğunu altını çizerek küçük gruplarla ders yapmaya birçok fakültenin fiziksel olarak müsait olmadığını vurgulamıştır. Pratik çözmeye dayalı yani aktif öğretimin, yaşayan hukuk ve mahkeme kararlarına göre şekillendiğini, oysa hukukçunun sadece var olanı değil, ideal olanı da geçmiş hukuku da bilmesi gerektiğini belirtmiştir. Kıcalıoğlu, Yükseköğretim Kurulu tarafından alınan kararla ortaöğretimde Türkçe ve matematik alanlarını seçmiş olan öğrencilerin hukuk fakültelerine girişinin önünün açılmasının çok önemli gerektiğini belirtmiştir. Fiziksel yetersizlikler nedeniyle aktif bir eğitim modelinin gerçekleşmesinin zor olduğunu belirterek, çağdaş hukukçuların yetişmesinde çok önemli katkı sağlayacak bu yöntemin, Türkiye şartlarında gerek fiziksel yetersizlikler gerekse öğretim üyesi yetersizliği nedeniyle mümkün görmediğini belirtmiş, hukuk fakültelerinin rehabilite edilmesi gerektiğini, yenileri açılmadan mevcut fakültelerdeki öğretim üyelerinin ekonomik durumlarının iyileştirilmesinin önemine dikkat çekmiştir. Hukuk fakültelerindeki ders programlarının daraltılması gerektiğini ifade ederek, kolaydan zora, basitten karışığa doğru bir sıralama izlenmesi gerektiğine belirtmiştir. Konuşmasının sonunda 16 hukuk fakültesinden sadece altısının hâkimlik-savcılık sınavlarında başarılı olabildiğini diğer fakültelerin öğrencilerinden bu sınavlarda başarı sağlayan hiç kimsenin bulunmadığını sözlerine eklemiştir.³⁹

Fazıl Hüsnü Erden, Türkiye’de hukuk eğitiminin sorunlarını değerlendirirken sorunun başlıca kaynağının 12 Eylül 1980’de gerçekleşen darbe sonrası kurulan Yükseköğretim Kurulu ile üniversitelerin merkezileşmesi olduğunu belirtmiştir. Erden’e göre hukuk fakülteleri bu süreçte mali, idari ve bilimsel özerkliğini kaybetmiştir. Artık hukuk fakültelerinin akademik kadro, ders dışı faaliyetler, öğrenci kontenjanları gibi birçok konuda bağımsız karar almaları mümkün değildir. Üstelik hukuk fakültesine gelen öğrenciler, Türkiye’de ortaöğretim sisteminde var olan

38 Hukuk Öğretimi ve Hukukçunun Eğitimi, s. 110-116.

39 Hukuk Öğretimi ve Hukukçunun Eğitimi, s. 119-121.

sorunlar nedeniyle eksik bir biçimde bu eğitime başlamaktadırlar. Bunlara ilave olarak ihtiyacın çok üzerinde bir sayıda hukuk fakültesinin açılması, nitelikli öğretim üyesi sıkıntısını daha da arttırmıştır. Tüm bu sorunlara ilaveten artan öğrenci kontenjanları, birbirine oldukça benzer ve uzun yıllardır değişmeyen eğitim programları, temel hukuk derslerinin azlığı, hukukçu kimliğinin oturması için gerekli olan derslere çok fazla yer verilmemesi, hukuk eğitimi daha da zorlamaktadır. Erden'e göre, Türkiye, yükseköğretimde hukuk fakültelerinin daha esnek bir yapıda program hazırlamalarına imkân sağlamalıdır. Hukuk fakültelerince hazırlanan özgün programlarda, sosyal bilimlere daha fazla önem verilmeli, hukuk eğitimi bir teknik mesele olmaktan çıkarılarak gerçek bir hukukçu kimliğinin oluşmasına katkı sağlanmalıdır. Ona göre hukuk fakültelerinin yoğun müfredatı, derslerin kalabalık sınıflarda monolog tarzda işlenmesi başlıca sorunlardandır. Daha öğrenci merkezli, derse katılıma önem veren ve öğrencinin derse hazır gelmesini sağlayacak daha aktif bir eğitim anlayışı benimsenmelidir.⁴⁰

Hukuk fakültelerinin öğretim üyesi konusundaki yetersizlikleri 2002-2003 yargı yılı açılış konuşmasında Türkiye Barolar Birliği Başkanı Avukat Özdemir Özok tarafından da gündeme getirilmiştir. Özok, hukuk fakültelerinin sayısındaki hızlı artışa dikkat çekmiş, sorunun bir yükseköğretim sorunu olmaktan öte bir hukuk ve yargı sistemi sorunu olduğunu vurgulayarak, bunu üniversitelerin sorunu olarak ele almanın hatalı olduğunu, bunun yargı sisteminin bir sorunu olduğunu belirtmiştir. 2003'te dönemin Adalet Bakanı Cemil Çiçek yine aynı konuda yaptığı açıklamada, Türk yargı sistemindeki sorunların eğitim kaynaklı olduğunu dile getirmiş ve "klasik üniversite eğitiminin gerçek bir hukuk devleti oluşması için yeterli olmadığını" vurgulamıştır.⁴¹

Hukuk eğitimi konusunda bir diğer önemli toplantı Türkiye Adalet Akademisinin desteğiyle 7-8 Kasım 2013'te Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesinin ev sahipliğinde gerçekleştirilen 1. Hukuk Öğretimi Kongresidir. Burada konuşan Prof. Dr. Muharrem Kılıç, 1970'lerden itibaren Türkiye'de yükseköğretimde kapasitenin arttırılması için çalışmalar yürütüldüğünü, bunun talep odaklı bir artış olduğunu, 1970'lere kadar gelen talepler karşısında kapasite artırımına gidilmemesinin nedeninin elitist tutumdan kaynaklandığını dile getirmiştir. Yükseköğretimdeki talep ve arzdaki dengesizliğin 2000'li yıllardan itibaren özel ve devlet üniversiteleri ile giderilmeye çalışıldığına dikkat çekerek, hızla kitleselleşen yükseköğretimin bilgi üretimi, öğretimi ve akademik yapıda sorunlara yol açtığına dikkat çekmiştir. Kılıç, 1880'den 1981'e kadar sadece 6 hukuk fakültesi olduğunu ifade edip, 1981 sonrası bu rakamdaki hızlı artışa dikkat çekerek, Türkiye'de hukuk öğretiminin, mevzuat belletim usulüne sıkıştırılmasının hukukun bilim olma niteliğinin aşındırılmasına neden olduğunu belirtmiştir. Hukuk fakültelerinin hâkim, savcı, avukat yetiştirmek

40 Erdem, a.g.m., s.310-315.

41 Erdem, a.g.m., s.306-307.

için oluşturulmuş kurumlardan ibaret görmenin, alandaki öğretim yöntemleri ve müfredatın tamamen meslek öğretimine yönelik yapılmasının, hukuk öğretimine zarar verdiğine dikkat çekmiştir. Kılıç, hukuk fakültelerinin kontenjanlarının fazla olmasının bir problem olduğunu, ancak, kontenjanların azaltılmasının akademisyen ve öğrenciye bir konfor sağlamakla birlikte niteliğin yükselmesine etki etmeyeceğini iddia etmiştir.⁴² Yrd. Doç. Dr. Mehmet Nihat Kanbur ise hukuk eğitimindeki sorunların aşılammamasında, müfredat sorunu, pedagojik formasyon sorunu, ölçme değerlendirme, meslek giriş sınavları, adaylık süreci ve meslek içi hususlar olmak üzere altı temel sorun olduğuna dikkat çekmiştir.⁴³ Prof. Dr. Şahin Akıncı ise hukuk eğitiminde bir gerileme olduğu tespiti ile başladığı konuşmasında, bunun sebeplerini hukuk fakültesine gelmeden önceki eğitim ile ilgili sorunlar, fakültede verilen eğitimin yetersizliği ve mezuniyet sonrasında ortaya çıkan problemler olarak üç başlıkta toplamıştır. Akıncı öğrencilerin hukuk fakültesine arzu edilen ölçüde donanımlı gelmediğini, eğitim sürecinde sınıfların kalabalık olmasının yarattığı sorunlara dikkat çekmiştir. Hukuk fakültelerinin belli bir mesleğe yönelik eleman yetiştirmedeğini ve “hukuk nosyonunu almış” insanlar yetiştirmenin öncelikleri olduğunu belirterek, uygulamalı eğitiminin eksik olduğu yönündeki eleştirilere katılmakla birlikte önceliklerinin teorik eğitim olduğunu belirtmiştir.⁴⁴ Hukuk eğitimi ile ilgili sorunlar ise 2018-2019 adli yıl açılış töreninde Yargıtay Birinci Başkanı İsmail Rüştü Cirit tarafından da dile getirilmiştir. Cirit konuşmasında; “Düşünmeyen, sorgulamayan, araştırmayan ve ezbere dayalı bir temel eğitim üzerine iyi bir hukuk öğretimi inşa etme şansımız maalesef bulunmamaktadır. Kaliteli bir hukuk sistemi için iyi uygulamalara ihtiyacımız olduğunu unutmamalıyız. İyi hukukçular yetiştiremezsek, hangi sistemi getirirsek getirelim başarılı sonuçlar elde edemeyeceğimizin farkında olmalıyız. Hukuk fakültelerinde lisans eğitiminin beş yıl olması, birinci sınıflarda hukuk sosyolojisi, hukuk felsefesi, hukuk tarihi, Türkçe dil bilgisi derslerinin zorunlu olarak okutulmasının adli hizmetlerin kalitesinin artırılması bakımından yararlı olacağını düşünmekteyim.” sözleriyle hem tespit hem de önerilerde bulunmuştur. Cirit 2019-2020 adli yıl açılış konuşmasında ise son yıllarda artan hukuk fakültelerine ve bu fakültelerin öğretim üyesi konusundaki yetersizliklerine değinmiş, Yargıtay onursal başkan ve üyelerinin fakültelerde ders vermesine imkân verilerek, hukuk fakültelerinde bu açığın kapatılmasına destek sağlanacağı belirtmiştir. Ayrıca, hukuk eğitiminin teknik bir eğitim olmadığı ve hoca kalitesinin eğitimde pek çok faktörden daha etkili olduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁵

42 1. Hukuk Öğretimi Kongresi 07-08 Kasım 2013, (Ed. Dr. Merve Altuntop), Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, Ankara, 2014, s.60-67. Türkiye Adalet Akademisinin katkısıyla kongrenin devamı niteliğinde başka çalışmalarda yapılmıştır. 2.Uluslararası Hukuk Öğretimi Kongresi, 19-22 Kasım 2014, Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

43 1. Hukuk Öğretimi Kongresi, s.158.

44 1. Hukuk Öğretimi Kongresi, s. 345-348.

45 Erdem, a.g.m., s.305-306.

Görüldüğü üzere, hukuk fakültelerindeki sorunlar oldukça kronik olduğu için hemen hemen tüm toplantılarda benzer mesajlar ve şikâyetler dile getirilmektedir. 2003 yılında Özok tarafından dile getirilen sorunların benzerlerinin dönenim Adalet Bakanı Abdülhamit Gül tarafından 2020 yılında da hâlen üzerinde durulması oldukça dikkat çekicidir.⁴⁶

Hukuk eğitiminde, üzerinde durulan başka sorunlar da bulunmaktadır. Bunlardan biri de, günümüzde Türkiye’de 20’li yaşların başında hâkim ve savcı olmanın mümkün olmasıdır. Hukuk fakültesi mezunu bir öğrenci mezuniyetin ardından açılan ilk sınavda başarılı olur, adaylık stajını tamamlarsa 25 yaşına gelmeden hâkim olabilmektedir. Ancak, genç yaşta hâkim ve savcılık gibi oldukça önemli ve ağır vazife üstlenmek kişilerin üzerinde baskı oluşturmaktadır.⁴⁷

Diğer taraftan hukuk fakültelerinde ele alınması gereken bir diğer husus toplumsal cinsiyet kavramıdır. Üniversiteler ürettikleri bilgiyi toplumla paylaşırlar. Bu nedenle, hukuk fakültelerinin toplumsal cinsiyete dair yaklaşımı çok önemlidir. Hukuk fakültelerinde cinsiyetçi tüm unsurların ele alınıp tartışılması gerekmektedir. Öğrenci ve akademisyenler hukuki yorumlarında toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşım geliştirebilmeleridir.⁴⁸

Türk hukuk sisteminde sorunların tespitine dair son yıllarda dikkate değer çalışmalarından biri de SETA (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı) tarafından gerçekleştirilmiştir. SETA tarafından hazırlanan rapordaki hâkim ve savcılarının eğitiminin SWOT analizinde tehditler başlığı altında dikkat çekilen hususlardan biri de hukuk fakültelerinin eğitim kalitesidir. Raporda, teorik hukuk eğitiminin verimli olarak verilmemesi durumunda hâkim ve savcı eğitiminin sağlıklı bir şekilde yürütülemeyeceği, hâkim-savcı eğitimine yönelik en önemli dışsal tehdidin buradan kaynaklandığına dikkat çekilmiştir. Sayıları artan, ancak, öğretim üyesi sayısı yeterince artmayan fakülteler, eğitim konusunda yeterli olamaması hâkim ve savcı eğitiminin temelini tehdit etmektedir. SETA raporunda, hâkim ve savcılarının adaylık döneminde daha önceden adalet hizmetinde ihtiyaç duyulan alanlar belirlenerek bu alanlarda lisansüstü eğitim sağlanması gerektiğine dikkat çekilmiştir. SETA raporuna göre bu konuda iş birliği yapılacak üniversitelerin hâkim ve savcı eğitimine katkısı daha etkili bir şekilde sağlanacak, adaylar akademik etiğe uygun bir şekilde tamamlanan bilimsel çalışmaları ile yargılamanın kalitesinin artmasına katkı sağlanacaktır. Ayrıca, meslek içi eğitimlerle görev yapan hâkim ve savcılarının uzmanlaşmalarına yardımcı olmak amacıyla üniversitelerle daha yoğun iş birliği yapılması gerektiği belirtilmiştir.⁴⁹

46 Erdem, a.g.m., s.306-307.

47 Elmalı, a.g.t., s. 83.

48 Özlem Yenerer Çakmut, Özge Yücel Dericiler, Sendi Yakuppur, Işık Özer, Ferhat Yıldırım, “Türkiye’de Hukuk Eğitimi, Mevzuat ve Uygulamada Toplumsal Cinsiyete Duyarlılık”, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi • Cilt 27, Sayı 2, Aralık 2021, s. 937.

49 Türkmen, a.g.t., s. 60-62.

Hukuk eğitimi konusunda yaşanan bu sıkıntılar eğitim konusunda yeni yaklaşımlar ortaya konmasının da önünü açmıştır. Bazı devlet ve vakıf üniversitelerinin hukuk fakültelerince 3. ve 4. sınıfta uygulanan hukuk kliniği etkinliği buna önemli bir örnektir. Bu etkinlikte başarının ölçümünde yaygın olarak kullanılan sınav yöntemi yerine hukuk bilgisini kullanma becerileri gözlemlenerek ölçülmektedir. Hukuk kliniklerinin, hukuk öğrencilerinin sosyal ve bilişsel becerilerine sağladığı fayda oldukça önemlidir. Türk yargı eğitiminde hukuk kliniklerinin yaygınlaşması sağlanmalı, fakültelere duruşma salonları yapılmalı, noter, avukat gibi meslek çalışanları buralara davet edilerek akademik çalışmanın içinde yer almalıdır.⁵⁰

SONUÇ

Türkiye’de hukuk eğitimi köklü bir geçmişe sahiptir. Bu köklü miras üzerine, son yıllarda tabana yayılmış, güçlü bir hukuk eğitimi inşa edilmiştir. Sayısı artan hukuk fakülteleri ile tabana yayılan hukuk eğitimi bu süreçte ciddi sorunlarla karşı karşıya da kalmıştır. Yükseköğretim Kurulu sonrası, sayısı artan hukuk fakülteleri ile hâkim ve savcı eğitiminde hukuk fakültelerinin önemi daha da artmıştır. Günümüzde hukuk eğitiminin mesleki yönü yükseköğretim kurumlarınca yürütülmektedir. BM Bangalor Yargı Etiği İlkeleri gibi uluslararası belgeler, yargı mensuplarının eğitiminin, adaletin tecellisi için ne kadar önemli olduğunun altını çizmektedir. Bunun temelini ise hukuk fakülteleri oluşturmaktadır.

Hâkim ve savcılarının eğitimi Türkiye için ayrı bir önem ifade etmektedir. Çünkü Türk modernleşmesi bürokratik elitlere dayanmakta olup yargı mensupları cumhuriyet döneminde Türk modernleşmesinin öncü grubu olmuştur. Yargı mensuplarının eğitimi dönemin ihtiyaçları, insan ilişkilerindeki değişimle paralel olarak değişmeye başlamıştır. Bu değişimin ana unsuru hukuk fakülteleridir. Çünkü hukuk fakülteleri hâkim ve savcılarının eğitime katkı sunarken, hukuk bilgisini yenden üretmeli, uyumlulaştırmalıdır. Böylece, değişen toplumla barışık hukuk bilgisi öğrenciye sunabilmek mümkün olacaktır.

Türkiye hızla artan hukuk fakülteleri ve hukuk eğitimi ile ilgili çeşitli sorunlarla yüz yüzedir. Hukuk fakültelerindeki artış başlangıçta suni değil doğal bir sürecin ürünüdür. Türkiye’nin nüfusu son yüz yılda neredeyse 12 kat artmıştır. Güçlü nüfusu ile üreterek dünya ekonomisine eklemlenen Türkiye’nin bu süreçte vatandaşları arasında sık sık çıkar çatışması yaşanmaya başlamıştır. Bu çıkar çatışmaları doğal olarak hukuki çözümler gerektirmektedir. Bu ihtilafların hızla çözümü için de daha fazla hukukçuya ihtiyaç vardır. Bu durum hukuk fakültelerine olan ilginin artmasına neden olurken hâkimlik ve savcılık meslekleri Türk toplumu tarafından prestijli meslekler olarak görülmeye başlanılmıştır. Özellikle kentli olmayan taşradan gelen öğrenciler için hâkimlik ve savcılık gibi prestijli mesleklerin yolu hukuk fakültelerinden geçmekteydi. Bu, aynı zamanda halk ile elitler arasında bağın güçlendirmesi

50 Türkmen, a.g.t., s.17, 62.

beklenen bir durumdu. Ancak, hukuk eğitimindeki katı pozitivist yaklaşım nedeniyle uzun süre bu gerçekleşememiştir.

Hukuk fakültelerinin sayısı Türkiye’de bir anda artmamıştır. Çünkü Yükseköğretim Kurulu kurulmadan önce hükümetler hukuk fakültelerinin açılması konusunda oldukça sınırlayıcı bir politika izlemişlerdir. Ege Üniversitesi örneğinde olduğu gibi bazen de üniversite senatoları bunları çeşitli nedenlerle reddetmiştir. 1955’te kurulan Ege Üniversitesi bünyesinde bir hukuk fakültesi kurulması Ankara ve İstanbul’daki hukuk fakültelerinin yükünün artması nedeniyle kuruluşun hemen ardından konuşulmaya başlanmıştır. Ancak, önce rektörün isteksizliği, ardından öğrenci olaylarında hukuk fakültelerinin aktif rol oynaması nedeniyle senato, ardından 42 milyon nüfusa sahip Türkiye için iki hukuk fakültesinin yeterli olduğu yönündeki DPT görüşü nedeniyle bu 1978’de ancak gerçekleşebilmiştir. Yükseköğretim Kurulunun kurulmasının ardından 1982’de açılan Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi ise bir profesör altı araştırma görevlisi ile başka bir fakülteye ait barakalarda öğrenci kabulüne başlamış ve ilk on yılında Ankara ve İstanbul’dan gelen 37 öğretim üyesi ile eğitime devam etmiştir. Kısa zaman aralığında açılan iki hukuk fakültesinin kuruluş sürecinde yaşananlar, bize, hukuk fakültesine duyulan ihtiyaç ve sahip olunan imkânlar arasındaki orantısızlığı göstermektedir.

Yükseköğretim Kurulu öncesi ve sonrasında oldukça sorunlu ve zorlu süreçlerin ardından açılan ve eğitim öğretime devam eden hukuk fakülteleri 1990 ve 2000’li yıllarda kurulmaya devam etmiştir. 2023’e gelindiğinde 127 devlet üniversitesinin 50 hukuk fakültesi olduğunu bunun 47 tanesinin Yükseköğretim Kurulunun kurulmasının ardında açıldığını göstermektedir. 1981’de kurulan Yükseköğretim Kurulu, 1992’ye kadar 3, 1992’den 2003’e kadar 7, 2013-2013 arası 16, 2013-2023 arası 21 hukuk fakültesi açmıştır. Bu rakamın on yıllık periyotlarda artarak devam ettiği görülmektedir. Yine 75 vakıf üniversitesinin 38 hukuk fakültesi vardır ve bunların 30 tanesi 2000 sonrası açılmıştır. Ayrıca son yıllarda üniversiteler hukuk araştırma merkezleri kurmuşlar, vakıf üniversiteleri 21 tanesi 2010 sonrası açılan 30 adet araştırma uygulama merkezî ile hukuk eğitime katkı sunmuştur. Üstelik yıllar içinde hukuk fakültelerinin sayısındaki büyük artışlara rağmen kontenjanları %95 dolmuştur. Devlet üniversitelerindeki hukuk fakülteleri hukuk eğitiminde öncelikli olarak tercih edilmektedir. Zaten mevcut hukuk kontenjanının 2/3’ü devlet üniversiteleri tarafından sağlanmaktadır. Adli yargı mensupları için açılan sınavda Galatasaray ve Hacettepe Üniversitelerinin en köklü hukuk fakültelerimizden olan Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi ile ilk üçü paylaşması Yükseköğretim Kurulu sonrası açılan bazı hukuk fakültelerinin tüm sorunlara rağmen nitelik olarak önemli başarılar elde ettiğini göstermektedir.

Yukarıda sunulan veriler son elli yıl içinde hukuk fakülteleri ve öğrenci sayılarının ciddi bir artış yaşandığını bize göstermektedir. Hukuk eğitime yönelik artan talebin paralelinde meydana gelen artışın ortaya çıkardığı en önemli tartışmanın

hukuk eğitiminin nitelediğine dair olduğu görülmektedir. 1993 yılında Hukuk Öğretimi Sempozyumu'nda, 2003'te "Hukuk Öğretimi ve Hukukçunun Eğitimi Uluslararası Toplantı", 2013'te 1. Hukuk Öğretimi Kongresi'nde 2019-2020 Adli Yıl Açılış Töreni'nde, hukuk eğitimi ile ilgili olarak nitelikli eğitim, hoca sayısındaki yetersizlik, öğrenci sayısındaki fazlalık, fiziksel ve ekonomik yetersizlikler, programların niteliği ve özgünlüğü gibi konuların sürekli gündemde ve şikâyet konusu olduğu görülmektedir. Bu sürekli tekrarlanan şikâyetlerin bir kısmına çözüm üretmek için uygulanmaya başlanan hukuk klinikleri gibi uygulamaların olumlu karşılanmakla birlikte, hâkim ve savcılarının eğitimi için çok kritik öneme sahip hukuk fakültelerinin sorunlarının sürdüğü gözükmemektedir.

KAYNAKLAR

"Sunuş", Hukuk Araştırmaları, C.6, S.1, 1986.

"Yargı Reformu Stratejisi", http://www.sgb.adalet.gov.tr/ekler/pdf/YRS_TR.pdf, son erişim tarihi: 01.07.2023.

"Yayın Hayatına Başlarken", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.I, S.I, Ocak-Haziran 1988, s. 1.

1. Hukuk Öğretimi Kongresi 07-08 Kasım 2013, (Ed. Dr. Merve Altıntop), Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, Ankara, 2014.

Antalya, Osman Gökhan, *Hukuk Eğitimi ve Öğretimi*, Şeçkin Hukuk, Ankara, 2021.

Cin, Halil, "Prof. Dr. Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesini Açış Konuşması", Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl: 1983, Sayı: 1.

Çakmut, Özlem Yenerer- Dericiler, Özge - Yakuppur, Yücel Sendi - Özer, Işı - Yıldırım, Ferhat, "Türkiye'de Hukuk Eğitimi, Mevzuat ve Uygulamada Toplumsal Cinsiyete Duyarlılık", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi • Cilt 27, Sayı 2, Aralık 2021.

Demirboğa, Dursun Ali, *Hâkim ve Cumhuriyet Savcılarının Eğitimi*, SETA Yayınları, İstanbul, 2020.

Duygun Yarsuvat, "Başlarken", Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl: 1, Sayı:1, Ocak 2002.

Elmalı, Muhammet, *Tarihsel Altyapısıyla Türkiye'de Hâkim Eğitimi*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2020.

Erdem, Fazıl Hüsnü, "Türkiye'de Hukuk Eğitimi: Çözüm Arayışları, Sorunlar ve Öneriler", Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Cilt:13, Sayı:1 Nisan 2021.

Gözler, Kemal, "Hukuk Eğitiminde Arz ve Talep", *Terazi: Aylık Hukuk Dergisi*, Yıl 3, Sayı 24, Ağustos 2008, s.175-194. <www.anayasa.gen.tr/arz-talep.doc>.

<http://hukuk.kocaeli.edu.tr/hakkimizda.php>, son erişim tarihi: 01.07.2023.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/378933>, son erişim tarihi: 01.07.2023.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akdhfd>, son erişim tarihi: 01.07.2023.

https://eham.akdeniz.edu.tr/tr/ernst_hirsch-3421, son erişim tarihi: 01.07.2023.

<https://eham.akdeniz.edu.tr/tr/hakkimizda-3424>, son erişim tarihi: 01.07.2023.

<https://hacibayram.edu.tr/hukuk/hakkimizda>, son erişim tarihi: 01.07.2023.

<https://hukuk.akdeniz.edu.tr/tr/tarihce-2439>, son erişim tarihi: 01.07.2023.

<https://hukuk.deu.edu.tr/tarihce/>, son erişim tarihi: 01.07.2023.

<https://hukuk.gsu.edu.tr/tr/aday-ogrenci>, son erişim tarihi: 01.07.2023.

<https://hukuk.kku.edu.tr/Fakulte/Sayfa/Index?Sayfa=FakulteFakulteTarihcesi>, son erişim tarihi: 01.07.2023.

<https://hukuk.marmara.edu.tr/fakulte/tarihce>, son erişim tarihi: 01.07.2023.

<https://hukukbook.com/gazi-universitesi-hukuk-fakultesi/>, son erişim tarihi: 01.07.2023.

<https://istatistik.yok.gov.tr/>, son erişim tarihi: 05.09.2023.

<https://uludag.edu.tr/hukuk/konu/view?id=5150&title=tarihce>, son erişim tarihi: 01.07.2023.

<https://www.anayasa.gen.tr/hukuk-ilahiyat.htm>,

<https://www.dicle.edu.tr/tr/birimler/hukuk-fakultesi-dergisi/sayfalar/hakkinda-9776>, son erişim tarihi: 01.07.2023.

<https://www.nehir.net/anadolu-universitesi-hukuk-fakultesi-adalet-sistemi-ne-nitelikli-mezunlar-kazandiriyor-106463-haberi> (eklenebilir) son erişim tarihi: 01.07.2023.

<https://www.selcuk.edu.tr/Birim/fakulteler/hukuk/1823/hakkinda/48006>, son erişim tarihi: 01.07.2023.

<https://yokatlas.yok.gov.tr/meslek-lisans.php?b=10094>, son erişim tarihi: 05.09.2023.

<https://yokatlas.yok.gov.tr/mezun-basari-atlasi-tablo.php?s=5>, son erişim tarihi: 05.09.2023.

Hukuk Öğretimi Sempozyumu 13-14 Mayıs 1993, (Ed: Adnan Güriz), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1993.

Hukuk Öğretimi ve Hukukçunun Eğitimi Uluslararası Toplantı, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2004, s. 86-90.

Köseoğlu, Yakup *Seçkin Kuramları Bağlamında Türkiye’de Yargı Seçkinleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2015.

Önder, Özgür, *Türkiye’de Sivil Bürokratik Elitlerin Dönüşümü (1960_1980)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Terzi, Ankara, 2009.

Prof. Dr. Halil Cin’e Selçuk Üniversitesinde 10. Hizmet Yılı Armağanı, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Konya, 1995.

Türkmen, Köksal, *Hukuk Eğitiminde Yeni Bir Model Olan Klinik Hukuk Eğitime İlişkin Öğretim Elemanlarının Görüşleri*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018.

Yavuz, Can, *Hukuk Eğitimi ve Öğretimi*, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2016.

Prof. Dr. Belkıs KONAN

1973 yılında Ankara'da doğmuştur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun olan Konan, yüksek lisans ve doktora eğitimini de yine Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinde tamamlamıştır. 1995-2002 yılları arasında avukatlık mesleğini icra etmiştir. 2003 yılında araştırma görevlisi olarak başladığı Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim dalında halen Profesör olarak görev yapmaktadır. Hukuk tarihi alanında yazılmış birçok kitap ve makalesi, uluslararası ve ulusal tebliğleri bulunan Konan evli ve bir çocuk annesidir.

Doç. Dr. Bilge BİNGÖL SCHRIJER

Bilge Bingöl Schrijer Berlin’de doğmuştur. Ortaöğrenimini TED Ankara Koleji ve Antalya Kolejinde tamamlamış ve ardından 2004 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun olmuştur. Yüksek lisans ve doktora eğitimini Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Prof. Dr. Anıl Çeçen danışmanlığında kamu hukuku alanında sürdürerek 2007 yılında “Türkiye’de Cumhuriyet Rejiminin Kurulmasında Eğitimin Rolü” başlıklı yüksek lisans tezini, 2013 yılında da “Üniversite Özerkliği” başlıklı doktora tezini başarı ile savunmuştur. Yazar, 2023 yılında “İnsan Haklarının Uluslararası Alanda Yargı Dışı Korunması” başlıklı monografisini yayınlamış ve 2024 yılında “genel kamu hukuku” bilim alanından “doçentlik” ünvanını almıştır. 2007 ile 2015 yılları arasında Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesinde araştırma görevlisi ve yardımcı doçent olarak çalışan yazar, 2015 yılından bu yana Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalında görev yapmaktadır. Öğrenimi ve mesleki yaşamı boyunca Erasmus bursu, YÖK bursu, DAAD bursu ve Fulbright bursu ile yurt dışı araştırma ve çalışmalar yürüten yazar, 2008-2009 yılları arasında bir yıl süre ile Tübingen Üniversitesi Hukuk Fakültesinde (Almanya), 2013 yılında 9 ay süre ile Konstanz Üniversitesi Hukuk Fakültesinde (Almanya), 2018 yılında 3 ay süre ile Berlin Freie Üniversitesi Hukuk Fakültesinde (Almanya), 2022 yılında 11 ay süre ile Şikago-Loyola Üniversitesi Hukuk Fakültesi (ABD), Civitas Çocuk Hukuku Merkezinde eğitim hukuku, yükseköğretim ve bilim hukuku, anayasa hukuku, hukuk klinikleri ve hukuk eğitimi konulu akademik faaliyetler ve ders verme faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Devlet-kültür ilişkisi ekseninde, eğitim, bilim ve sanatın, kamu hukuku alanındaki temel sorularını insan hakları yaklaşımı ile ele almayı amaçlayan yazar, ayrıca hukuk eğitimi araştırmaları da gerçekleştirmektedir. Yazar, çok iyi derecede İngilizce ve Almanca, orta düzeyde İspanyolca bilmektedir. Evli ve iki çocuk annesidir.

1923-1945 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE HUKUK EĞİTİMİ

Legal Education in Turkey between 1923-1945

Belkıs KONAN* - Bilge BİNGÖL SCHRIJER**

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk yıllarında hukuk eğitimi çağdaş bir devletin kurulması için özel önem atfedilen bir alan olmuş ve bir devlet etkinliği olarak ele alınmıştır. Hukuk eğitimi adeta kamu düzeninin bir parçası olarak gören kurucu kadrolar, İstanbul Hukuk Fakültesinin yanında 1925 yılında Ankara'da devrimin ruhunu yansıtan ikinci bir hukuk fakültesi açılması için yoğun çaba sarf etmişlerdir. Sınırlı mali kaynaklar ve kadro ile açılan Ankara Hukuk Fakültesi günümüzde İstanbul Hukuk Fakültesiyle birlikte Türk hukuk eğitiminin ve hukuk uygulamasının ilk elli yıllık döneminde öncü olmuş ve ülkenin hukuk sistemini şekillendirmiştir. Cumhuriyetin ilk on yılında hükümet, hukuk eğitiminin kalitesini yakından takip etmiştir. 1933 yılında gerçekleştirilen üniversite reformuyla, öğretim üyeliği bir sisteme kavuşmuştur. 1930'lu yıllarda Türkiye'ye gelen yabancı akademisyenlerle birlikte hukuk eğitiminde ilk yıllarda eksik kalan teorik yön tamamlanmaya çalışılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında yalnızca fakülte düzeyinde hukuk eğitimi değil, avukat, hâkim ve savcıların mesleki eğitimine yönelik olarak da ayrıntılı mevzuat çıkartılmış, adalet hizmetine ilişkin mesleki nitelik yükseltilmiş ve bugünkü hukuk sisteminin temelleri ilk yıllardan atılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Cumhuriyetin ilk yılları, hukuk eğitimi, Ankara Hukuk Fakültesi, İstanbul Hukuk Fakültesi, Mesleki Eğitim, hukuk eğitiminde yabancı öğretim üyeleri, 1933 üniversite reformu

ABSTRACT

In the early years of the Republic of Turkey, legal education was an area of special importance for the establishment of a modern state and was treated as a state activity. The founding fathers, who considered legal education as a part of public order, made great efforts to open a second law faculty in Ankara in 1925 in addition to the Istanbul

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, bkonan@ankara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5500-8999.

** Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı, bilgebingol@akdeniz.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2338-6199.

bul Faculty of Law, reflecting the spirit of the revolution. The Ankara Faculty of Law, which was opened with limited financial resources and staff, together with the Istanbul Faculty of Law, was a pioneer in the first fifty years of Turkish legal education and legal practice; and shaped the countr's legal system. In the first decade of the Republic, the government closely monitored the quality of legal education. The 1933 university reform introduced a system for faculty membership. With the arrival of foreign academics in the 1930s, the theoretical aspect of legal education, which was lacking in the first years, was tried to be completed. In the early years of the Republic, detailed legislation was enacted not only for legal education at the faculty level, but also for the professional training of lawyers, judges and prosecutors. The professional quality of justice services was raised and the foundations of our current legal system were laid in the early years.

Key Words: Early years of the Republic, legal education, Ankara Faculty of Law, Istanbul Faculty of Law, Vocational Education, foreign faculty members in legal education, 1933 university reform

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk yıllarında hukuk eğitimi, bir devletin kuruluş mücadelesinin izlerini taşımaktadır ve bu nedenle oldukça dinamikdir. Cumhuriyet fikri yalnızca bir yönetim biçimi olarak değil, aynı zamanda bir çağdaşlaşma idealidir. Bu açıdan devlet kurumlarında ve toplumsal yaşamın her alanında çağdaşlaşma yönünde önemli reformlar gerçekleştirilirken, hukuk sistemi de yoğun biçimde Batılı ülkelerin sistemlerini temel alarak yenilenmiştir¹. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'da çok uluslu devletler yavaş yavaş yerini *ulus devletlere* bırakmıştır. 1920 yılında ilk Büyük Millet Meclisi kurulduğunda, Türkiye açısından da bir *ulus devletin kurulması* süreci başlamıştır². Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk yıllarında demokratik egemenlik ilkesi ve tam bağımsızlık ülküsü devletin dayandığı temel fikirler olmuş, Atatürk İlkeleri olarak adlandırılan altı temel ilke, cum-

1 1924 Anayasası'nın kabulünün ardından 1926 yılında en temel kanunlar sırasıyla kabul edilmiştir. 17 Şubat 1926 tarihinde İsviçre Medeni Kanun'u temel alınarak hazırlanan Türk Medeni Kanunu ve sonradan onunla birlikte yürürlüğe girecek olan 22 Nisan 1926 tarihli Borçlar Kanunu, 1 Mart 1926 tarihinde İtalya'dan alınan Ceza Kanunu, 29 Mayıs 1926 tarihinde kısmen Almanya, kısmen de İtalya'dan alınan Ticaret Kanunu, 18 Haziran 1926 tarihinde İsviçre'den alınan Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu aynı yıl içinde kabul edilmiştir. Böylelikle laik hukuk anlayışına dayalı temel yasalar hızlıca yürürlüğe girmiş oldu. 1926 yılının ardından 1929 yılında üç temel kanun daha kabul edilmiştir. 4 Nisan 1929 tarihinde Almanya'dan alınan Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, 13 Mayıs 1929 tarihinde Deniz Ticareti Kanunu ve Nisan 1929 tarihinde İcra ve İflas Kanunu kabul edilmiştir. Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, *Yeni Türkiye'nin Oluşumu* (1923-1938), 1. Basım, Bilgi Yayınevi, İstanbul, Temmuz 1995, s. 223-225; Salahi R. Sonyel, *Atatürk-The Founder of Modern Turkey*, Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History Publications of Turkish Historical Society, No. 55, Ankara, 1989, s. 116-117.

2 Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, 23. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Mart 2013, s. 223.

huriyetçilik, laiklik, halkçılık, devletçilik, devrimcilik ve ulusçuluk, çağdaşlaşmanın gereklilikleri olarak ele alınmıştır³.

Atatürk her şeyden önce bir kültür devrimi yapmak istemiştir. Bunun için yalnızca devlet sisteminin değişmesi değil, toplumsal yaşamın bir bütün olarak çağdaşlaşarak, insanlarda vatandaşlık bilincinin oluşturulmasına yönelik reformlar yapılmıştır. Bu fikrin en önemli ifadesi kuşkusuz köklü eğitim reformlarıdır⁴.

Cumhuriyetin ilanına giden yıllarda öncelik, reformların hayata geçirilmesi için çok sayıda yasa yapılması olmuştur. Bu dönemdeki ilk yasalama hareketleri için yabancı hukukun benimsenmesi yerine var olan hukuk düzeninin iyileştirilmesi amacı güdülmüş ve Adalet Bakanlığının çıkarttığı bir yönetmelikle⁵ komisyonlar oluşturmuştur. Bu komisyonların önceliği fıkıh hükümleriyle çalışmak, onlar yeterli gelmediğinde diğer ulusların yasalarından faydalanmak olmuştur. Ancak, komisyonlar istenilen verimi vermemiş ve cumhuriyet ilan edilip halifelik ile Şer'îye ve Evkaf Vekâleti kaldırılınca ilk komisyonlar dağıtılmıştır⁶. Bu gelişmelerle birlikte 19 Mayıs 1924 tarihinde yeni komisyonlar kurulmuş; ancak, bu komisyonların hazırladıkları yasa taslaklarının da devrimle bağdaştırılamayacağı anlaşıldığından⁷ Ankara'da kurulacak ve çağdaş cumhuriyetin gerekleriyle uyumlu yeni hukuk sistemini oluşturacak hukukçuları yetiştirmek üzere bir hukuk fakültesinin kurulması ihtiyacı gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda 1925 yılında ilk olarak Adalet Bakanlığına bağlı olarak Ankara Hukuk Mektebi kurulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında -1978 yılında ülkenin üçüncü hukuk fakültesi Ege Üniversitesi Hukuk Fakültesi kurulana kadar- yalnızca Ankara ve İstanbul Hukuk Fakülteleri hukukçu yetiştirmiştir. İstanbul Üniversitesi Hukuk

3 Turan, *age.*, s. 162, 172; Anıl Çeçen, *Atatürk ve Cumhuriyet*, İmge Kitabevi, Şubat 2003, s.108. Çeçen'e göre, Atatürk İlkeleri olan altı ilkeden beş tanesi aslında cumhuriyetçilik ilkesinin gerçekleşebilmesinin araçlarıdır. Bu açıdan cumhuriyet yalnızca yeni bir devlet biçimi değil, çağdaş bir toplum ve insan ülküsünü de ifade etmektedir. Çeçen, *age.*, s. 108.

4 15 Temmuz 1921 tarihinde Ankara'da gerçekleşen Maarif Kongresi'nde Atatürk, Ziya Gökalp'in öncülüğünü ettiği eğitimin ulusallaştırılması ve birleştirilmesi yönündeki fikirleri benimseyerek, Tanzimat döneminde ortaya çıkan eğitim sistemindeki bölünmüş yapının Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hızlandıran en önemli ekten olduğunu belirtmiştir. Tevhid-i Tedrisat Yasası bu gerekliliğin bir ifadesidir. Taner Timur, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, Ankara, İmge Kitabevi, Haziran 2000, s. 227; Turan, *age.*, s. 65-66; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000- M.S. 2021*, 34. Baskı, Pegem Akademi, 2021, s. 312.

5 "Tadili kavanin için muktazi layihaları ihzara memur komisyonların usulü mesaisine ve vekaleten münasebetine ve rüesa ve azasına ita olunacak mebalîge dair talimatname", Adliye Ceridesi (1339), s. 462'den aktaran Hızfı Veldet Velidedeoğlu, *Medeni Hukukun Umumi Esasları*, 2. Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1945, s. 103.

6 Velidedeoğlu, *age.*, s. 103-107; Turan, *age.*, s. 219.

7 Turan'a göre söz konusu komisyonlar 1917 tarihli Aile Hukuku Kararnamesi'ni aşamamış, borçlar hukuku alanında da Mecelle ile İsviçre Borçlar Kanunu'ndan etkilenecek hazırlanan karma bir sistem oluşturmuştur. Turan, *age.*, s. 219. Aynı yönde Velidedeoğlu, *age.*, s. 112-113.

Fakültesi, tarihi 1874 yılında Osmanlı Devleti'nde kurulan Mekteb-i Hukuk-ı Sultani'ye kadar geri götürülen⁸ ve sonradan Cumhuriyet Devrimi'ne uyarlanmış bir kurumdur. İlk olarak 1919 yılında çıkartılan bir nizamname ile özerkliğe kavuşan ve o dönemdeki adı Hukuk Medresesi olan İstanbul Hukuk Fakültesinin, cumhuriyetin ilanından sonra 1924 yılında yürürlüğe giren 493 sayılı Yasa'yla da özerkliği korunmuş; ancak fakülte, cumhuriyet reformlarına uygun köklü değişikliğe 1933 tarihli üniversite reformunun ardından kavuşmuştur⁹.

Cumhuriyetin ilk yıllarında hukukçuların eğitime yönelik önemli dönüm noktaları bulunmaktadır. Bunlardan ilki, her ne kadar ömürleri kısa da olsa, Ankara Hukuk Fakültesi kurulmadan önce hukuk mesleklerine yönelik eğitim veren adliye meslek mektepleridir. Hukuk eğitiminde ikinci önemli aşama, elbette çağdaşlaşmanın bir ifadesi olarak yeni bir anlayışa dayalı olarak Ankara Hukuk Fakültesinin kurulmasıdır. Nitekim cumhuriyetin yeni adliye kadrolarını, büyük çoğunlukla, Ankara Hukuk Fakültesi mezunları doldurmuştur¹⁰. Hukuk eğitiminde üçüncü önemli aşama 1933 yılında gerçekleştirilen üniversite reformudur. Bu reformla birlikte üniversitenin kurumsal yapısında meydana gelen değişiklik hem İstanbul hem de Ankara Hukuk Fakültesinin eğitim biçimi ve idaresini etkilemiştir. 1933 yılından itibaren hukuk eğitimi sistemini etkileyen bir diğer gelişme II. Dünya Savaşı ve Almanya'daki Hitler faşizminden kaçan Alman hukukçuların Ankara ve İstanbul Üniversitelerine gelmesidir. Alman hukukçuların, özellikle hukuk kuramına ilişkin dersler vermeleri, cumhuriyetin ilk yıllarında hukuk eğitiminde eksik kalan kuramsal yönü tamamlamaya başlamıştır. Son olarak hâkimlerin ve avukatların mesleki eğitime yönelik mevzuat da cumhuriyetin ilanı ile birlikte kabul edilmiş ve hukukçuların eğitimi yalnızca fakültede değil, mesleğin icrası aşamasında da devam etmiştir.

1. Adliye Meslek Mektepleri

Adliye meslek mektepleri Millî Mücadele yıllarında Ankara Hukuk Fakültesinden önce kurulmuş ve hakkında pek az araştırma yapılan, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk yıllarında kurulmuş olan, dönemin ilk hukuk eğitim kurumlarından dır¹¹. İlki 1924 yılında açılan bu mekteplerin kurulma gerekçesi cumhuriyetin ilk

8 Fethi Gedikli, "İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi ne Zaman Kuruldu?", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 69, Sayı 1-2, 2011, s. 91-104.

9 Mehmet Tefik Özcan, "İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinin Kurulmasının Tarihçesi", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 61, Sayı 1-2, 2003, s. 85-174; s. 146-147.

10 Kudret Ayiter, "40. Yıl Merasimini Açış Nutku", *Ankara Hukuk Fakültesi 40. Yıl Armağanı*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ajans Türk Matbaası, Ankara 1966, s. XVI.

11 Adliye meslek mektepleri hakkında araştırma yapan Ahmet Mumcu'ya göre bu kurumlar hakkında çok az araştırma mevcuttur ve var olan az sayıdaki araştırma da oldukça kısıtlı bilgiler içermektedir. Ahmet Mumcu, *Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne 1925-1975*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1977, s. 15. Adliye meslek mektepleri hakkındaki bilgileri adliye ceridesi ve TBMM zabıt ceridelerindeki müzakerelerden anlamaktayız. TBMM zabıt ceridelerinde Adliye Vekâletinin bütçe görüşmeleri sırasında "meslek mektepleri" için de ayrı bütçe ayrılmıştır. TBMM Zabıt Ce-

yıllarında artan hukukçu ihtiyacını gidermektedir¹².

Meslek mekteplerinin, Adliye Vekâletinin 1924 yılı (1340) bütçe görüşmeleri sırasında Adliye Vekili Mustafa Necati Bey tarafından dile getirildiği üzere “müstantik ve memurini taliye staj mektebi” olarak açılması düşünülmüştür¹³. Bu mektepler, o dönemde özellikle müstantikler (sorgu yargıcı), başkâtipler ve icra memurlarının eğitimsiz olması, devletin adliye idaresinin düzensiz olması gerekçesiyle, adliye hizmetlerinde iyi eğitim görmüş personel ihtiyacını gidermek için açılmıştır ve eğitim süreleri bir yıldır. Mektep mezunları bir yıllık eğitimin ardından Adliye Vekâletinin belirleyeceği bir sürede staj yapacaklardır. Adliye meslek mekteplerine idadi ve sultani mezunlarından (lise) öğrenci alınması kararlaştırılmıştır. Hâlihazırdaki mektepli olmayan müstantik ve başkâtiplerin de bu yeni kurulan adliye meslek mekteplerinde altışar ay ya da birer sene eğitim görmeleri sağlanarak niteliklerinin artırılması düşünülmüştür. Bununla birlikte, mevcut müstantiklere hukuk muhakemesi usulü, ceza muhakemesi usulü ve icra kanunları hakkında dersler verilmesi öngörülerek, mektepli olmayanların kanunun ne olduğu ve nasıl uygulanacağına yönelik pratik bir eğitim alması düşünülmüştür¹⁴.

Adliye meslek mekteplerinin hangi şehirlerde açılacağı da TBMM’deki bütçe görüşmeleri sırasında tartışılmıştır. Buna göre maddi imkânlar elverdiği ölçüde

ridesi, 17.4.1340, Devre: II, Cilt: 8/1, 40. İctima, s. 809-810.

- 12 Hatta Adliye Meslek Mektepleri kurulmadan önce de hukukçuların eğitimi esas meselelerden birisi olmuştur. Henüz cumhuriyet ilan edilmeden önce Büyük Millet Meclisinin açılmasından sonra çıkarılan ilk düzenlemelerden birisinin adliye hizmetlerine ve bu mesleği icra edeceklerin eğitimine ilişkin olması önemlidir. O dönemde İstanbul Hukuk Fakültesi hem çok az mezun vermekte hem de bunların bir kısmı adliye değil başka alanlara yönelmekteydi. Bu doğrultuda 17 Kasım 1920 tarihinde TBMM bir Talimatname çıkartarak (no. 388), Mekteb-i Hukuk ve Mekteb-i Kuzat’tan mezun olmayanların da adliye hizmetlerine girebileceği ve hatta hâkimlik yapabileceği belirtilmiştir. Bu husus hukuk eğitimi almamış olan kişilerin de uygulamada edindikleri deneyime dayanarak hukuk mesleklerini icra edebileceklerinin kabul edildiğini göstermektedir. Mumcu, *age.*, s. 23.
- 13 TBMM Zabıt Ceridesi, 17.4.1340, Devre: II, Cilt: 8/1, 40. İctima, s. 809.
- 14 Adliye Vekili Mustafa Necati Bey’in konuşması, TBMM Zabıt Ceridesi, 17.4.1340, Devre: II, Cilt: 8/1, 40. İctima, s. 809. “Efendim, dairesi intihabiyelerinizde başkâtiplerin ve müstantiklerin vaziyetlerini hepiniz gördüğünüz için bunlar hakkında malumat vermeğe lüzum görmüyorum. Devlet teşkilâtı adliyesini bir intizamı tam tahtında tedvir edebilmek için heyeti kalemiyeyi muntazam bir şekilde ifrâğ etmek lüzumu vardır. Ve şu da muhakkaktır ki lâlelreyin mektep görmemiş mübaşirlikten yetişerek başkâtip olmuş, müstantik olmuş, icra memuru olmuş memurların gerek halk üzerinde, gerek mahkemenin heyeti umumiyesi üzerinde mutlak olarak fena tesirâtı vardır. **Onun için bir an evvel müstantik, başkâtip, icra memuru yetiştirmek ihtiyacı karşısında kaldık ve memleketin muhtelif yerlerinde icra memuru yetiştirmek ve müddeti bir seneden ibaret olmak üzere mektepler açacağız.** Bunları da tabii idadi ve sultani mezunlarından alacağız. İcra memuru yapacağız. Bunların müddeti tahsiliyesi bir sene olacaktır. Elde mevcut müstantik ve başkâtipleri de bu mekteplerde altışar ay, birer sene okutmak suretiyle yetiştireceğiz ve mevcut müstantiklere usulü muhakematı hukukiyeyi, usulü muhakematı cezaiyeyi, icra kanunlarını öğreterek bir an evvel kanunun ne olduğunu ve sureti tatbikiyesinin nasıl olduğunu öğrenip elde edeceklerdir.” Ayrıca bkz. Mumcu, s. 18.

mekteplerin, Ankara, İstanbul, İzmir ve Anadolu'da bir şehirde olmak üzere (sonradan Erzurum olarak kararlaştırılmıştır) dört yerde açılması düşünülmüştür¹⁵. Adliye meslek mektepleri için ayrılan bütçe kimi vekillerce yeterli görülmemekle birlikte, Adliye Vekili Mustafa Necati Bey dört mektep için 10 bin liranın yeterli olduğunu, meslek mekteplerinin bulundukları yerdeki hâkim ve savcılarının mekteplerde ders verebileceğini ve derslerin basit olduğunu belirtmiştir¹⁶. Nihai olarak adliye meslek mektepleri Adliye Vekâletine (Adalet Bakanlığı) bağlı olarak, zabıt kâtibi, müstantik ve icra memuru yetiştirmek üzere Ankara, İstanbul ve Erzurum'da kurulmuştur. Bunlardan Ankara'daki Meslek Mektebi 1932 yılına kadar, İstanbul'daki 1928 ve Erzurum'daki 1925 yılına kadar faaliyet göstermiştir¹⁷.

Hangi mekteplerin yedek subaylığa tabi olacağıyla ilgili yapılan 1924 yılı TBMM görüşmelerinde, Adliye Vekili Mustafa Necati Bey, adliye meslek mekteplerine bir yıl içinde kaydolan öğrencilerin sayısını 400-500 olarak belirtmiştir¹⁸. Dönem gazetelerinden Varlık Gazetesi'nde, 1925 yılında Erzurum'da bir adliye meslek mektebi açıldığı ve mektebin 1925 yılı içinde 66 müstantik ile 21 icra memuru yetiştirdiği yer almaktadır¹⁹. Meslek mekteplerinin öğrenci ve öğretmen sayılarıyla ilgili araştırma yapan Mumcu, yıllara göre sayıları aşağıdaki şekilde tespit etmiştir²⁰:

- 15 Adliye Vekili Mustafa Necati Bey'in konuşması, TBMM Zabıt Ceridesi, 17.4.1340, Devre: II, Cilt: 8/1, 40. İçtima, s. 809.
- 16 Adliye Vekili Mustafa Necati Bey'in konuşması, TBMM Zabıt Ceridesi, 17.4.1340, Devre: II, Cilt: 8/1, 40. İçtima, s. 809.
- 17 Mumcu, *age.*, s. 16-19. Ahmet Mumcu ayrıca 1924 (1340) tarihli Ceride-i Adliye dergisinde Ankara Adliye Meslek Mektebi'nin açılışıyla ilgili duyuruya atıf yaparak mekteplerin Adliye Vekâletinin hangi tarihli kararı ile açıldığının tespit edilemediğini belirtmektedir. Mumcu, *age.*, s. 16. Adliye meslek mektepleri ile ilgili araştırma yapan Mumcu, Ankara Adliye Meslek Mektebi'nin 1928 yılında İstintak ve İcra şubelerine ayrıldığını; bunlardan İstintak şubesinde mezun olanlara sorgu yargıcı olabilme hakkı tanındığını belirtmektedir. Mektebin dersleri de daha çok uygulamaya yönelik, ceza hukuku ve uygulaması ile icra hukuku ve uygulaması üzerinedir. Bkz. Mumcu, *age.*, s. 18.
- 18 Adliye Vekili Mustafa Necati Bey'in konuşması, TBMM Zabıt Ceridesi, 27.10.1340, Devre: II, Cilt: 9, 48. İçtima, s. 64.
- 19 Varlık, 3 Eylül 1341, Perşembe, Sayı: 382, s. 2'den aktaran: Harun Çinicı, *Varlık Gazetesi'ne Göre Cumhuriyet Döneminde Erzurum 1923-1935*, Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2019, s. 99. Aynı zamanda 1925 tarihli Taksimat-ı Adliye Haritası üzerine inceleme yapan Özel, haritanın, Ankara ve İstanbul'da birer adliye meslek mektebi ile birer hukuk mektebini (hukuk fakültesi) gösterdiğini tespit etmiştir. Cengiz Özel, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında '1341 (1925) Teşkilatına Göre Taksimat-ı Adliye Haritası' Zaviyesinden Adalet Teşkilatı, *Adalet Dergisi*, Sayı: 62-63, 2019, s. 189-210; s. 192.
- 20 Mumcu, *age.*, s. 17.

Yıl	Mektep Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1924-25	3	20	171
1925-26	2	24	254
1926-27	-	-	-
1927-28	2	12	191
1928-29	2	9	103
1929-30	1	16	504
1930-31	1	5	97
1931-32	1	4	173

Adliye meslek mektepleri 1928 yılında istintak ve icra olmak üzere iki şubeye ayrılmıştır ve mekteplerin istintak şubesinden mezun olanlara sorgu yargıcı olabilmek imkânı da tanınmıştır²¹. Aslında bu mektepler o dönemde İstanbul Hukuk Fakültesinin yetersiz mezun sayısı nedeniyle adliyede eğitilmiş personel ihtiyacını gidermek için açılmış birer meslek yüksek okulu gibi düşünülebilir²². 1925 yılında Ankara Hukuk Fakültesinin kuruluş sürecindeki Meclis tartışmalarında adliye meslek mekteplerinin hukukçu ihtiyacını karşılamaya yetmediği dile getirilmiş ve bu mekteplerdeki bir yıllık eğitimin yetersizliğinden söz edilmiştir. Ancak, o dönemde İstanbul Hukuk Fakültesi mezunlarının hukukçu ihtiyacını karşılamaya yetmediği hatırlanacak olursa, adliye meslek mekteplerinin yeni bir hukuk fakültesi kurulana değin ihtiyaç duyulan hukukçuları yetiştirmek için düşünülmüş pratik ve önemli bir çözüm olduğunu söylemek mümkündür²³.

- 21 Mumcu, *age.*, s. 18. 1926 yılında kabul edilen 766 sayılı Hâkimler Kanunu'nun geçici maddelerinde (muvakkat maddeler 35 ve 36) adliye meslek mekteplerinden mezun olan ve ikinci dereceye kadar terfi eden müstantikler ve hatta bu niteliği haiz olmayanlar da hukuk fakültesindeki derslerin sınavlarına tabi olabilirler ve bu dersleri verebilirlerse hâkimlik mesleğine kabul edilirler. Benzer şekilde 04.07.1934 tarihli ve 2556 sayılı Hâkimler Kanunu'nun Muvakkat Maddesinin II. fıkrasında adliye meslek mekteplerinden mezun olan müstantiklerin, hâkimlik sınavını başarıyla tamamladıkları takdirde sorgu hâkimliğine terfi edebilecekleri düzenlenmiştir. R.G. Tarih: 14.07.1934, Sayı: 2751.
- 22 Meclis tartışmalarından da bu husus anlaşılmaktadır. Bkz. Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'in konuşması, TBMM Zabıt Ceridesi, 23.2.1341, Devre: II, Cilt: 14, 63. İctima, s. 252.
- 23 Gülnihal Bozkurt, "Türkiye'de Hukuk Öğreniminin Tarihçesi", *Hukuk Öğretimi Sempozyumu, 13-14 Mayıs 1993*, ed. Adnan Güriz, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1993, s. 51-69; s. 61. TBMM Zabıt Ceridesi'nde Adliye Vekili Mahmut Esat Bey ile Ahmet Hamdi Bey, adliye meslek mekteplerine gelen eleştirilere cevaben bu mekteplerin o dönemde ihtiyaç duyulan eğitilmiş adliye memurlarını yetiştirdiğini belirtmiştir. TBMM Zabıt Ceridesi, 23.2.1341, Devre: II, Cilt: 14, 63. İctima, s. 249, 252.

2. Ankara'da Bir Hukuk Fakültesi (1925)

Ankara Hukuk Fakültesi 1925 yılında iki önemli gerekçeye dayanarak kurulmuştur. Bunlardan ilki cumhuriyetin ilanı ile birlikte başlayan Türk Devrimi'nin hukukunu öğretmek ve tam bağımsız ulus devlet anlayışıyla kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ihtiyaç duyduğu çağdaş hukukçuları yetiştirmektir²⁴. İkincisi ise, o yıllara kadar hukuk eğitiminin sistemli bir mesele olarak ele alınmamış olması ve İstanbul Hukuk Fakültesinin hukukçuları eğiten tek kurum olarak yetersiz kalmasıdır²⁵. Ankara Hukuk Fakültesinin kuruluşu, öğrenime başlaması, öğrenci ve öğretim üyeleriyle ilgili süreç, savaştan yeni çıkmış olan ülke için çok kolay geçmemiş, dönemin bürokrat ve bilim insanlarının yoğun çabalarıyla mümkün olabilmıştır. Ankara Hukuk Fakültesinin kuruluşunun arka planında Türk Devrimi'ni yaşatacak yeni hukuk düzeninin öğretilmesi fikri yer almaktadır²⁶. Bu nedenle cumhuriyetin kurucu kadroları çağdaş bir hukuk sistemine dayalı hukuk eğitim modelini kurmak için oldukça üstün bir çaba sergilemiştir. Bu dönemde diğer alanlarda olduğu gibi hukuk alanında da öğrenciler Avrupa ülkeleri başta olmak üzere yurt dışına gönderilmiştir. Yurtdışından Türkiye'ye gelen Ernst Eduard Hirsch²⁷ gibi önemli bilim insanları da hukuk eğitiminin temel yapı taşlarını oluşturmuştur. Eğitime başladığı ilk yıllarda kendine ait bağımsız bir binası dahi olmayan Ankara Hukuk Fakültesi bugün Türkiye'nin hukuk öğretiminin oluşumunda büyük paya sahip ve diğer hukuk fakültelerine örnek olan köklü bir eğitim kurumu hâline gelmiştir.

2.1. Ankara Hukuk Fakültesinin Kuruluş Süreci

Ankara Hukuk Fakültesinin resmî kuruluş yılı 1925 olmakla birlikte, bu süreç aslında ilk defa 16 Mart 1921 tarihinde Kastamonu Milletvekili Abdülkadir Kemali Bey'in yapmış olduğu bir kanun teklifi ile başlamaktadır. Abdülkadir Kemali Bey'in üç maddeden oluşan kısa kanun teklifi, savaş yıllarında hukuk öğrenimini bırakarak cepheye giden öğrencilerin yarım kalan öğrenimlerini tamamlayabilmeleri, savaş nedeniyle çok sayıda hukukçunun şehit olması ve bu doğrultuda ülkenin azalan eğitimli insan sayısının artırılması gerekçeleriyle Ankara'da Adalet Bakanlığına bağlı bir hukuk mektebinin kurulmasını içermektedir. Ancak bu teklif Maarif Encümeni tarafından Ankara'da bina ve eğitime uygun araç-gereç yokluğundan reddedilmiş-

24 Turan, *age.*, s. 219-220.

25 Bu husus dönemin TBMM tartışmalarında dile getirilmiştir. TBMM Zabıt Ceridesi, 23.2.1341, Devre: II, Cilt: 14, 63. İçtima, s. 252. Benzer yönde bkz. Hüseyin Cahit Oğuzoğlu, "Ankara Hukuk Fakültesinin Kuruluş ve İlk Yılları", *Ankara Hukuk Fakültesi 40. Yıl Armağanı*, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ajans-Türk Matbaası, Ankara 1966, s. 1-52; s. 2.

26 Turan, *age.*, s. 219-220.

27 Ernst Eduard Hirsch, Türkiye'den II. Dünya Savaşı sonlansa da ayrılmayan ve Türk hukuk eğitimi, hukuk sistemi ve yükseköğretim sistemine önemli katkılar sunan değerli bir hukuk profesörüdür. Hirsch'in Türkiye'ye alanında yaptığı katkılarla ilgili olarak bkz. Çalışmanın "5. Hukuk Eğitiminde Akademisyenler ve Uluslararası Etkiler" başlıklı bölümü.

tir²⁸. Meclis tartışmalarından anlaşıldığı üzere o yıllarda Ankara'da bir hukuk mektebinin açılması pek de öncelikli olmamıştır. Bu nedenle ülkenin eğitim sistemine büyük önem veren TBMM Başkanı ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, 15 Temmuz 1921 tarihinde düzenlenen I. Maarif Kongresi'nden bir yıl sonra 1 Mart 1922 tarihli Meclis açılışında Ankara'da bir hukuk fakültesi kurulmasının gerekliliğinden ve öneminden söz eden bir konuşma yapmış ve hukuk fakültesi" sözcüğünü kullanarak yeni fakültenin cumhuriyetin ihtiyaç duyduğu çağdaş hukukçuları yetiştireceğinden söz etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın "mektep" yerine "fakülte" sözcüğünü kullanması hukuk eğitiminin bilimsel bir nitelikte ele alınması gerekliliğine yapılan bir vurgudur²⁹. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye'nin kuruluş ülkülerinden olan tam bağımsızlık için adliyenin ve hukukun da bağımsızlığından söz etmesi oldukça dikkat çekmektedir. Konuşmada şu noktalara vurgu yapılmıştır:³⁰:

Efendiler; terakkiyatı asriye milletlerin medeni ihtiyaçlarını tevsi, teksir ve tenvi ve bu ihtiyacı medeniye ile mütenasip medeni hakların vücudunu istilzam eder. Her devletin mensub olduğu heyeti içtimaiyenin derecei temeddüniyle mütenasip, mevzuatı hukukîyesi vardır. Dünyada mevcut bilcümle medeni devletlerin kanunu medenileri hemen yekdiğerinin pek yakınıdır. Bizim milletimiz ve Hükümetimiz fıkri adalet ve zihniyeti adalet noktasında hiçbir medeni kavimden dun değildir. Belki tarih bu noktada yüksek olduğumuza şahadet eder. Binaenaleyh bizim dahi mevzuatı hukukîyemizin bilcümle medeni devletlerin müdevvenatı kanuniyesinden nakıs olması caiz değildir. Mücehadatımızın matuf olduğu istiklâli tam mefhumunda istiklâli adlimizin de mündemiç bulunduğu tabiidir. Binaenaleyh; her müstakil

28 "MADDE 1.- idarei umumîyesi Adliye Vekâletine mevdu olmak üzere Ankara'da bir Hukuk Mektebi açılmıştır. MADDE 2. - İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

MADDE 3. - İşbu kanunun icrâyı abkâmına Adliye Vekâleti memurdur." TBMM Zabıt Ceridesi, 19.1.1338, Devre: I, Cilt: 16, 147. İçtima, s. 86-87. Aynı oturumda Adalet Bakanı Refik Şevket Bey de söz almış ve kendisinin de daha önce 1338 bütçesine Ankara'da bir hukuk mektebinin kurulması için tahsisat koydurduğunu ancak bu teklifin de mali imkansızlıklar nedeniyle geri alınması gerektiğini belirtmiştir. Refik Şevket Bey özellikle Ankara'da bir hukuk mektebi kurulmasının ret gerekçesinin mali yetersizlik olduğunu vurgulamış, fikir olarak böyle bir kuruma karşı çıkmadığını hatta ülkenin böylesi bir kuruma acil ihtiyacı olduğunu da açıkça belirtmiştir. Ardından Ankara'da bir hukuk mektebinin kurulmasının 1338 yılı bütçesi görüşmelerinde yeniden tartışılmasına karar verilmiştir. TBMM Zabıt Ceridesi, 19.1.1338, Devre: I, Cilt: 16, 147. İçtima, s. 87. Ayrıca bkz. Mumcu, *age.*, s. 24-27.

29 Turan Tanyer, "Ankara Hukuk Fakültesinin Kuruluşu ve Eski Binaları", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 51, 2004, s. 153-162; s. 154.

30 Mustafa Kemal Atatürk'ün konuşması, TBMM Zabıt Ceridesi, 1.3.1338, Devre: 1, Cilt: 18, 1. İçtima, s. 5. Mustafa Kemal Atatürk burada özellikle adli kapitülasyonların kaldırılmasını işaret etmektedir. Bkz. Mumcu, *age.*, s. 30.

devletin bir hakkı lâyenfekki olan tevzii adalet vazifesine kimseyi karıştıramayız.

TBMM Başkanı ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın yeni bir hukuk fakültesinin açılması gerekliliğinden söz ettiği 1922 yılında ülke hâlâ işgal altındadır ve İstiklâl Savaşı'nın kazanılmasıyla 24 Temmuz 1923 yılında Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır. Bu nedenle bu süreçte Ankara Hukuk Fakültesinin kuruluşuna ilişkin somut adımlar atılamamıştır. 1924 yılına gelindiğinde ise Cumhuriyet'in en önemli devrim kanunları süratle yürürlüğe girmeye başlamıştır. 3 Mart 1924 yılında Şer'îye ve Evkaf Vekâletinin ve halifelüğün kaldırılması, eğitim ve öğretimde birliği sağlayan, kız çocuklarının da erkeklerle aynı şartlarda ve karma eğitim sistemiyle eğitim almalarının önünü açan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü ve bununla birlikte daha önceden Şer'îye ve Evkaf Vekâletine bağlı medreselerin Millî Eğitim Bakanlığına bağlanması ve şer'î mahkemelerin kapatılmasıyla çağdaşlaşma yolunda büyük adımlar atılmış ve devlet teşkilatlanmasının İslam hukukuyla bağlantısı kaldırılmıştır³¹. Cumhuriyet Dönemi'nin yükseköğretime yönelik ilk kanunu 1 Nisan 1924 yılında çıkartılan 493 sayılı Kanun'dur. Bu Kanun'la da Darülfünun-u Osmaninin ismi İstanbul Darülfünunu olarak değiştirilmiş ve Darülfünun tüzel kişilik kazanarak, idari ve mali özerkliğe kavuşmuştur³². Tüm bu gelişmelerle birlikte 1925 yılına gelindiğinde Ankara'da bir hukuk fakültesinin kurulması gerekliliği yeniden Mecliste tartışılmaya başlanmıştır.

Ankara Hukuk Fakültesinin kuruluşu ayrı bir kanunla olmamış; Fakülte 21 Şubat 1925 tarihinde Adliye Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in bütçeye ödenek koydurmasıyla aslında bir bütçe kanunu ile kurulmuştur³³. Fakülte resmî olarak 5 Kasım 1925

31 Cengiz Aslantepe, *Cumhuriyetin Üniversitesi*, ed. Atila Cangır, Ankara Üniversitesi Kültür ve Sanat Yayınları No: 4, Ankara Üniversitesi, Ankara 2008, s. 115; Seda Örsten Esirgen-Nevin Ünal Özkorkut, "Türk Hukuk Tarihinde Kadın", içinde: *Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*, ed. Gülriz Uygur-Nadire Özdemir, 3. Baskı, Seçkin, Ankara, 2022, s. 93-116; s. 105.

32 Ernst E. Hirsch, *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi*, Cilt 1, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Yayınları, 1998, s. 201 vd.

33 Ankara Hukuk Fakültesinin kuruluşu 21 Şubat 1925 tarihindeki Meclis tartışmalarında kısaca gündeme gelmiştir. Dersim Milletvekili Feridun Fikri Bey, Mahmut Esat Bey'in Ankara'da bir hukuk fakültesi açılması gerekliliğine atıf yapmıştır. Hukuk eğitiminde kitapların öneminden söz edilmiş, kütüphane kurulması için bütçe ayrılması gerektiği, adliye meslek mekteplerinin ve hâkimlerin eğitimlerin yetersizliği gibi hususlar tartışılmıştır. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 21.2.1341, Devre: II, Cilt: 14, 61. İçtima, s. 232, 234-235. 23 Şubat 1925 tarihindeki Meclis tartışmalarında ise Mahmut Esat Bey Ankara'da bir hukuk fakültesi kurulması için uzun ve kapsamlı bir konuşma yapmıştır. Yeni açılacak fakültenin Ankara yerine İstanbul'da olmasını savunan Maliye Encümeninin gerekçesi ise mali kaynak yetersizliğidir. Ankara'da yeniden bir hukuk mektebi açılıp yeni kadrolara masraf edileceğine hali hazırda İstanbul'da var olan fakülteye daha fazla öğrenci alınmasının daha uygun olacağı düşünülmüştür. Meclis nihayetinde Ankara'da bir hukuk fakültesi açılmasını kabul etmiş ve bütçeye bu hususta hüküm konulmuştur. Öte yandan hukuk mektebinin aynı zamanda yatılı ve gündüzlü olması hususu da tartışılmış ve nihayetinde yatılı olması kabul edilmiştir. Kabul edilen nihai hüküm "*Ankara'da açılacak leyli hukuk mektebi*

tarihinde Adalet Bakanlığına bağlı olarak açılmıştır ve ilk adı Ankara Leyli Hukuk Mektebidir. 1927 yılında ise adı Ankara Hukuk Fakültesi olarak değiştirilmiş ve 1946 yılında Ankara Üniversitesinin uhdesine geçmiştir. 1928 yılında Fakültenin ilk mezunlarına verilen diplomada “Ankara Hukuk Fakültesi Mezuniyet Diploması” yazmaktadır³⁴. Bu süreçte Fakülte 1940 yılında Millî Eğitim Bakanlığına bağlanmış ve profesörlerin özlük hakları yasal bir çerçeveye kavuşmuştur³⁵.

Ankara Hukuk Fakültesi açıldıktan sonra eğitim-öğretimin nerede yapılacağı ve yatılı kalacak öğrencilerin nerede konaklayacağı önemli bir sorun teşkil etmiştir. Yeni başkent olan Ankara, cumhuriyetin ilk yıllarında ciddi anlamda kamu binası sorunu yaşamaktadır. Hatta bina bulunamadığından 1935 yılına kadar Yargıtay Eskişehir’de faaliyet göstermiştir. Ankara Hukuk Fakültesi ise ilk yıllarında geçici olarak farklı binalarda eğitim vermiştir³⁶. 1925 yılında ilk eğitim-öğretim yılı için Fakültenin kuruluşu ve hayata geçebilmesi için büyük çaba sarf eden ilk dekanı Cemil (Bilsel) Bey, bina sorunu için Başbakan İsmet İnönü’ye ulaşarak Telgrafhane olarak anılan ve İstiklâl Savaşı yılları boyunca önemli görevler üstlenen eski postane binasının³⁷ Hukuk Fakültesine tahsis edilmesini sağlamıştır³⁸. Yatılı öğrenciler ve şehir dışından gelecek profesörler içinse Tahsin Bey’in I. Sanat Enstitüsünün arkasına yaptırdığı on odalı bir ev kiralanmış, evin avlusuna profesörler ve Fakülte müdürü için iki pavyon yaptırılmıştır. Öğrenciler, tüm bu hazırlıklar yapılırken eski Müstantik Mektebinde konaklamışlardır. Bu arada Hukuk Fakültesine tahsis edilen eski postane binası da eğitim-öğretime uygun hâle getirilene

memurin ve müstahdemîn maaşat ücûrat ve masarîfi” biçimindedir. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 23.2.1341, Devre: II, Cilt: 14, 63. İcâta, s. 287.

34 Mumcu, *age.*, s. 161-162.

35 Bkz. Ankara Hukuk Fakültesinin Maarif Vekâletine Devri Hakkında Kanun, 30.05.1940, No: 3848, R.G. Tarih-Sayı: 03.06.1940-4525. Kanun metni ve tartışmalar için ayrıca bkz. Ernst E. Hirsch, *Dünya Üniversiteleri*, s. 548-557. 1940 yılında halihazırda İstanbul Üniversitesi ve 1935 yılında Ankara’da kurulan Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi de Millî Eğitim Bakanlığına bağlıydı. Bu nedenle Ankara Hukuk Fakültesinin de Millî Eğitim Bakanlığına bağlanması ülkedeki yükseköğretim kurumlarının belli bir sisteme kavuşması anlamına da gelmektedir. Bkz. Mumcu, *age.*, s. 182; Hirsch, *Dünya Üniversiteleri*, s. 548 vd.

36 Muzaffer Şakar, *Kadın Hâkime, Bir Mesleğin Yolculuğu*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021, s. 170, dipnot 350.

37 Bu bina, o dönemde yeni bir postane binası yapıldığı için boşaltılacaktı. Ankara’da da bina sorunu olduğundan boşalan binayı elde etmek amacıyla birçok bakanlık arasında bir çekişme yaşanmıştır. Oğuzoğlu’nun aktarımlarına göre, Denizcilik Bakanı (Bahriye Vekâleti) binayı depo olarak kullanmayı amaçlıyordu. Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey ise bu binanın Hukuk Fakültesi olmasını istiyordu. Bakanlar kurulunda iki bakan da bu bina için şiddetli bir tartışma yaşamış ancak İsmet İnönü, Mahmut Esat Bey’e hak vererek, boşalan postane binasının Hukuk Fakültesine tahsis edilmesini sağlamıştır. Oğuzoğlu, *agm.*, s. 9. Bu bina, Hükümet Meydanı’nda Ankara Valiliği’nin yanında bulunmaktaydı ve 1940’lı yıllarda yıktırılmıştır. Tanyer, *agm.*, s. 158.

38 Ali Cengizkan, *Koçzade Ahmet Vehbi Bey ve Bir İnşaatın Öyküsü-Ankara Hukuk Mektebi*, VEKAM Yayın No:4, İstanbul 2004, s. 22-23; Mumcu, *age.*, s. 71; Hüseyin Cahit Oğuzoğlu, “Fakülte Mezunları Adına Yapılan Konuşma”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 3, 1950, s. 21-24; s. 22.

kadar dersler Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde yapılmıştır³⁹. Fakültenin ilk açılış dersi oldukça görkemli geçmiş ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa bugün oldukça sık atıf alan ünlü açılış konuşmasını 5 Kasım 1925 günü yapmış ve “Cumhuriyetin yaptırımı olacak bu büyük kurumun açılışında duyduğum bu büyük mutluluğu başka hiçbir girişimde duymadım⁴⁰.” diyerek Ankara Hukuk Fakültesinin cumhuriyetin çağdaş ve bağımsız hukukunu oluşturacak ve uygulayacak bir kurum olduğunu belirtmiştir.

Ankara'nın inşası ülkenin yeni yönetiminin başarıya ulaştığının bir sembolü olarak oldukça önemli bir mesele olmuştur. Bu nedenle o dönemde farklı şehirlerden Ankara'ya gelen Türk mimarlar kadar yabancı mimarların da Ankara'nın oluşumunda büyük etkisi vardır⁴¹. Ankara Hukuk Fakültesi 1928 ile 1941 yılları arasında ilköğretim okulu olarak yapılmaya başlanan bir binada yer almıştır. Günümüzdeki binası ise 1936 yılında projelendirilen, ardından 1941 yılında hizmete giren ve 1949 yılında da tamamen bitirilen yeni Cebeci'deki binadır; bu binanın tamamlanması da yine kısıtlı mali kaynaklar nedeniyle uzun sürmüştür⁴². Bina tamamlandığında

39 Mumcu, *age.*, s. 71; Ertuğrul Akçaoğlu, “Ankara Hukuk Fakültesi'nin Kuruluşu ve İlk Günleri”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 80, 2013, s. 367-379; s. 376-378. I. Türkiye Büyük Millet Meclisi binası günümüzde Ankara'nın Ulus semtinde, Doğanbey Mahallesi, Cumhuriyet Bulvarında müze olarak ziyaret edilebilmektedir.

40 Mumcu, *age.*, s. 84.

41 Cengizkan, *age.*, s. 5. Bu dönemde ülkenin inşaat sektörünün önemli ölçüde eksiklikleri bulunmaktaydı. Yalnızca yatırım sermayesi açısından değil, mimar, usta, işçilik, inşaat malzemesi ve araçları bakımından da oldukça sınırlı bir ortam vardı. Savaşın yeni çıktığı için Ankara'da inşaat malzemeleri satan yalnızca altı yer bulunmaktaydı. Gerekli malzemelerin temini için ulaşım yolları da sınırlıydı. Örneğin mermer Marmara Adası'ndan, inşaatın temel malzemeleri olan çimento ve kiremit Fransa'nın Marsilya limanından gelmekteydi. Cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara'da inşa edilecek olan Etnoğrafya Müzesi gibi sembol yapıların inşa süreçlerine destek olması için Mustafa Kemal Atatürk'ün ricasıyla, Arif Hikmet Koyunoğlu başkente gelmiştir. Ankara Hukuk Mektebi olarak kullanılan yapı öncesinde bir ilk okul olarak tasarlanmış, 1926 yılında yapımına başlanmış (Mimar Kemalettin İlk Mektebi) ve 1928 yılının sonlarına doğru 1928-1941 yılları arasında Hukuk Mektebi olarak kullanılmak üzere hızlı biçimde tadil edilmişti. Bu süreçte kalorifer tesisatı yerleştirilmiş ve hukuk fakültesi olmaya uygun bir tadilat yapılmıştır. Bununla birlikte yapının ilk projesinde yer alan kemerli pencere açılımları modern bir görünüm elde etmek için kaldırılarak dikdörtgen hale getirilmiş, çatısı gizlenmiş ve kütle hareketi azaltılmıştır. Bu bina, 1941 yılında hukuk fakültesi için yeni bir bina yapılıncaya önce Akşam Kız Sanat Lisesi olmuş, ardından Ankara Müftülüğüne kiralanmış ve nihayetinde 2004 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından Vakıf Müzesi yapılmıştır. Cengizkan, *age.*, s. 5-14, 28-29, 41, 44, 45, 48, 49. Ankara Hukuk Fakültesinin 1928-1941 tarihleri arasındaki ilk binası hakkında ayrıca bkz. “Müzemize Tarihi Yolculuk-Hukuk Mektebinden Ankara Vakıf Eserleri Müzesine”, Ankara Vakıf Eserleri Müzesi İnternet Sayfası (<https://avem.vgm.gov.tr/muzemiz/muzemize-tarihi-yolculuk>), (ET. 20.07.2023).

Ayrıca Ankara'da Alman, Avusturyalı ve İsviçreli mimarların tasarlayıp inşa ettikleri yapılarla ilgili bkz. Goethe Enstitüsü, Bir Başkentin Oluşumu, “Almanca Konuşan Mimar ve Heykeltıraşların Ankara'daki Mirası”, <https://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/geb/trindex.htm>, son erişim tarihi: 20.07.2023.

42 Tanyer, *agm.*, s. 160-161; Mumcu, *age.*, s. 167.

ise oldukça konforlu ve büyük bir fakülte binası olmuştur⁴³. Ankara Hukuk Fakültesinde uzun yıllar ders vermiş olan Ernst Hirsch, Ankara hakkındaki izlenimlerini aktarırken 1943 tarihli La Turquie Kemaliste dergisinin 47. sayısındaki isimsiz bir makaleye atıf yapmış olup bu makalede Ankara'dan “geleceğin şehri” olarak söz edilmektedir⁴⁴. İlgili makalede yer alan vurgulamaları görmek mümkündür:

Bugünün ve yarının Türkiye'sini sahiden tanımak istiyorsak, yapacağımız ilk şey, Ankara'ya giden bir trene binmektir. Gündüz trenini tercih etmeniz iyi olur, çünkü böylece göreceğimiz bizi tamamen hazırlıksız yakalar. Gözlerimizin önündeki sahne kurak-çorak düzlükler, perişan kerpiç kulübeler, topraklarını ilkel sabanlarla süren, resim gibi ama mütevazî köylülerdir... Ve sonra birden Ankara çıkar karşınıza... Ankara, halkın hâlen yaşayan bir kuşağı tarafından, Atatürk'le onu izleyenler tarafından yoktan var edilmiş bir şehirdir... Aslında yolumuzun üstünde sağlı sollu yükselen o güzel binaların her biri son derece ilerici bir hükûmetin şu ya da bu fonksiyonunu temsil etmekte. Ankara, ülkenin göbeğidir. Buradan kaynaklanan bilgiler ve kanunlar, toplu güneş ışınları gibi, ülkenin en ücra köşesine kadar yayılır.

Ankara Hukuk Fakültesi, çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli sembollerinden birisi hâline gelmiştir. Fakülteye öğrenci kabulü, eğitim-öğretim programları ve sınavlar yıllar içinde çok defa değişikliğe uğramış olsa da dünyanın ve Türkiye'nin yaşamış olduğu toplumsal dönüşümlerle yoğrularak günümüze ulaşmıştır.

2.2. Ankara Hukuk Fakültesinin Eğitim-Öğretim Programı ve Öğrenciler

27 Mayıs 1925 tarihinde Ankara Hukuk Fakültesine kabul edilecek ilk öğrencilerin kayıt kabul şartlarını düzenleyen bir talimatname yayınlanmıştır⁴⁵. Bu talimat-

43 Cebeci'deki binanın konforu üzerine Ernst Hirsch 25.11.1943 tarihli güncesindeki kişisel notlarında şu satırları yazmıştır: “Yiyip içtiklerim: Sabahları en iyisinden demli çay, kızarmış ekmek, şeker... Öğlenleri kantinde muhakkak bir kap etli yemek çıkıyor, yanında da değişik ilaveler (pilav, makarna, fasulye ya da patates gibi) oluyor. Zeytinyağlı bir sebze yemeği ya da salata ve soğukluk olarak da bir tatlı ya da komposto. Akşam kantinde iki kap yemek veriyorlar, bunlardan biri etli... Yemekler çok iyi hazırlanmış, özellikle en iyi cins zeytinyağ ve yağ kullanılıyor, son derece temiz... Banyo odası ideal... Kalorifer iyi çalıştığından, odamda oturmak çok keyifli oluyor...” Ernst Hirsch, *Anılarım-Kayzer Dönemi, Weimar Cumhuriyeti, Atatürk Ülkesi*, çev. Fatma Suphi, 3. Basım, Tübitak, Ankara, Eylül 1997, s. 321-322.

44 Hirsch, *Anılarım*, age, s. 319-321.

45 “Bu Sene Ankara’da Küşadî Takarrur Eden “Adliyye Hukuk Mektebi”ne Şeraîti Atiyye Dairesinde Talebe Kabulü”, Resmi Ceride, 27 Mayıs 1341, Sayı: 106, s. 1. Resmi Ceride’nin bu sayısında yer alan Ankara Hukuk Fakültesine kabul edilecek ilk öğrencilerle ilgili şartları belirleyen bu talimatnamenin Osmanlı Türkçesinden günümüz Türkçesine çevirisini yapan Atılım Üniversite-

nameye göre Fakülteye kabul edilecek öğrencilerin Türk vatandaşı olması, 18 ile 30 yaş arasında olması, cinayet ve namusa karşı suçlardan hükümlü olmaması ve sağlık ve iyilik hâli bakımından hukuk eğitime engel bir durumunun olmaması gerekmektedir (madde 3, madde 4). Hukuk Fakültesine alınacak öğrencilerin resmî veya özel liselerden mezun olması gerekmektedir (madde 5). Bu şartı yerine getiremeyenler lise derecesi sınavına tabi olacaklardır. Sınavı geçenler ise yalnızca gündüzlü olarak Fakülteye kaydolabilirler. Bu öğrenciler ancak yatılı öğrenci kontenjanında eksiklik kaldığı takdirde bu sınıfa başvurabileceklerdir (madde 7).

O dönemde yatılı (leyli) ve gündüzlü (nehari) olmak üzere iki farklı eğitim sunan fakülteye yatılı olarak alınacak öğrenci sayısı 27 Mayıs 1925 tarihli Talimatname'de 100 ile sınırlanmış ve yatılı alınacak öğrencilerin masraflarının Adalet Bakanlığı tarafından karşılanacağı belirtilmiştir (madde 1). Ankara Hukuk Fakültesinin kuruluşuna ilişkin Meclis tartışmalarında bu husus özellikle mali sıkıntılar nedeniyle dile getirilmiştir. Daha sonra 11 Kasım 1925 tarihli Ankara Adliye Hukuk Mektebi Talimatnamesi'nin Mer'iyete Vaz'ı Hakkında Kararname'de yatılı öğrencilerin miktarının her sene Adalet Bakanlığı tarafından belirleneceği şeklinde düzenlenmiştir⁴⁶. Fakülteye başvuran yatılı öğrencilerin sayısı kontenjandan fazla olduğu takdirde bu öğrenciler arasında 1 Eylül 1925 tarihinde Ankara'da bir yarışma sınavı yapılacaktır. Bu sınavda öğrenciler vatandaşlık bilgisi (malumat-ı medeniye), matematik (ulûm-ı ri'yâziye), tarih, coğrafya, edebiyat ve güzel yazıdan (kitâbet) sorular yanıtlayacaklardır (madde 6).

Hukuk Fakültesinden mezun olan öğrencilere bir hukuk mezuniyet belgesi verilecektir. Bu belgeye sahip olanların İstanbul Darülfünun Hukuk Fakültesinden mezun olanlarla aynı haklara sahip olacağı karara bağlanmıştır. Ancak, Ankara Hukuk Fakültesinde yatılı olarak okuyan öğrenciler mezun olduklarında beş sene boyunca Adalet Bakanlığının belirleyeceği bir yerde ve görevlerde çalışmakla yükümlü olacaklardır (madde 10). Aynı hüküm 11 Kasım 1925 tarihli Ankara Adliye Hukuk Mektebi Talimatnamesi'nin 2. maddesinde de yer almaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında adliye personeli ve özellikle hâkim sayılarındaki yetersizlik hatırlanacak olursa bu şekilde bir mecburi hizmet öngörülmüş olması oldukça anlaşılabilir bir husustur. Nitekim Meclis tartışmalarında kimi zaman o dönemdeki tek hukuk okulu olan İstanbul Hukuk Fakültesinden mezun olanların hâkimlik yapmaya zorlanamayacağı, hâkim sayısının yetersizliği vurgulanmıştır⁴⁷. Mezunların hâkimliği tercih etmemelerinin nedenlerinden birisinin Osmanlı Devleti'nde uygulanan ve günümüzde de bir bakıma devam eden hâkimlerin (Osmanlı Devleti'nde kadıların)

si Kütüphanesi Ankara Arşivi uzman kütüphaneci değerli Özcan Kılıç'a teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim. Bilge Bingöl Schrijer.

46 Ankara Adliye Hukuk Mektebi Talimatnamesinin Mer'iyete Vaz'ı Hakkında Kararname, 11 Teşrinisani 1341, No: 274, madde 14; Hirsch, *Dünya Üniversiteleri*, Cilt 1, s. 542-544.

47 Bkz. Osman Nuri Bey'in konuşması, TBMM Zabıt Ceridesi, 23.2.1341, Devre: II, Cilt: 14, 63. İçtima, s. 261.

gittikleri yerlerdeki nüfuzlu kimselerle tarafsızlığı ve adil karar vermeyi engelleyecek biçimde yakınlaşmasını engellemek için iki ya da üç senede bir yer değiştirmesinin zorunlu olması kuvvetle muhtemeldir.

Hukuk Fakültesinin eğitim yılı ilk açıldığında üç yıl olarak belirlenmiş; daha sonra 1940-1941 eğitim-öğretim yılında dört seneye çıkartılmıştır⁴⁸. Eğitim sistemi yıllıktır ve fakülte hukuki olarak özerk değildir; Adalet Bakanlığına bağlıdır ve dolayısıyla ayrı bir tüzel kişiliği yoktur. Fakültenin akademik ve idari işleri hakkında kararları profesörlerden oluşan bir kurul almakta, bu kurulun kararları Adalet Bakanlığı tarafından onaylanmaktadır. Ancak yine de o dönemde Adalet Bakanlığının Hukuk Fakültesine bir çeşit fiili özerklik tanıdığı belirtilmektedir. Oğuzoğlu'na göre Bakanlık, fakülte kurulunun aldığı kararları onaylamış, fakülteyi herhangi bir teftişe tabi tutmamıştır⁴⁹. Fakültenin profesörler arasından seçilen bir müdürü ve müdür yardımcıları bulunmaktadır⁵⁰.

Ankara Hukuk Fakültesinin kuruluşuna ilişkin Meclis tartışmalarında eğitim programının İstanbul Hukuk Fakültesi ile aynı olması hususu gündeme gelmiş ve bu şekilde kabul edilmiştir. Bu süreçte Kars Milletvekili olan ve sonradan Ankara Hukuk Fakültesinde anayasa hukuku derslerini veren Ağaoğlu Ahmet Bey'in (Ahmet Ağaoğlu⁵¹) yeni açılacak fakültenin eğitim programının İstanbul'la aynı nitelikte olmasını isteyenlere verdiği "Yalnız Ankara zihniyetiyle!" şeklindeki cevap, cumhuriyetin kuruluş felsefesini yansıtmaları açısından oldukça önemlidir⁵².

Ankara zihniyetiyle kastedilen hususun dinî öğretilere dayalı hukuk anlayışının terk edildiği bir eğitim-öğretim programı olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Ankara Hukuk Fakültesinin ilk yıl programında "fıkıh tarihi" isimli bir ders yer almasına rağmen bu ders hiç okutulmamıştır⁵³. Hatta daha sonradan kabul edilen Ankara Adliye Hukuk Mektebi Talimatnamesi'nde, fakültede okutulacak dersler arasında "fi-

48 Ayiter, "40. Yıl Merasimi", s. XVI.

49 Oğuzoğlu, agm., s. 48-49.

50 Mumcu, *age.*, s. 108.

51 Ahmet Ağaoğlu, Milli Mücadelenin ve Türk aydınlanmasının öncülerinden Karabağlı bir aydındır. Ağaoğlu, aynı zamanda ilk Türk kadın avukat olan Süreyya Ağaoğlu'nun da babasıdır. Bkz. Fahri Sakal, "Ahmet Ağaoğlu (1869-1939)", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ahmet-agaoglu-1869-1939/?pdf=3891>, son erişim tarihi: 08.04.2024.

52 TBMM Zabıt Ceridesi, 23.2.1341, Devre: II, Cilt: 14, 63. İçtima, s. 286. "*FERİDUN FİKRİ BEY (Dersim): Efendim; müsaade buyurunuz. Bir nokta arz edeceğim. Bendeniz buna itiraz edecek değilim. Açılacak mektep Hukuk Fakültesinin programı üzere açılmalıdır. Şöyle sümmeddarık bir programla açılmamalıdır. İstanbul'daki Hukuk Fakültesinin birinci sınıfında hangi dersler okunuyorsa burada da aynı dersler okunmak şartıyla bu mektep açılmalıdır. (Tabii sesleri.) Bu husus zapta geçmelidir. Meslek mektebinin, hükkâm mektebinin bir başka şekli açılmamalıdır. Aynıyle İstanbul'daki Hukuk Mektebi gibi bir mektep olmalı, programı da aynı, dersleri de aynı olmalıdır.*"

53 Oğuzoğlu, agm., s. 35-36.

kıh" ve "Mecelle" sayılmamıştır⁵⁴. Talimatname'nin 4. maddesine göre, medeni hukuk, karşılaştırmalı medeni hukuk, Roma hukuku, ticaret hukuku (deniz ve kara ticareti), hukuk muhakemesi usulü, devletler özel hukuku, anayasa hukuku, idare hukuku, uluslararası hukuk, ceza hukuku, kamu hukuku, ceza muhakemesi usulü, hukuk tarihi, Türk hukuk tarihi, iktisat, maliye, adli tıp, devrimler tarihi ve siyasi tarih dersleri okutulacaktır⁵⁵. Oğuzoğlu'nun aktarımlarına göre, Türk Medeni Kanunu ile Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu henüz taslak hâlindeyken derslerde okutulmaya başlanmış, öğrenciler hukuk eğitiminin ilk yılında 1926 yılında kabul edilecek olan Türk Medeni Kanunu'nun, TBMM'deki müzakerelerini takip etme fırsatını elde etmiştir. Ayrıca derslerden, öğrencilerin tarih bilgilerini güçlendirecek hukuk tarihi, Türk hukuk tarihi, siyasi tarih, devrimler tarihi dersleri hukuk fakültesi müfredatı bakımından o dönemde büyük bir yenilik olmuştur⁵⁶. Aynı dönemde İstanbul Hukuk Fakültesi müfredatında Türk hukuk tarihi⁵⁷ hariç bu dersler yer almamaktadır⁵⁸. 1926 yılında Türk Medeni Kanunu kabul edilmeden önce 1925 yılında İstanbul Hukuk Fakültesinde de "fıkıh usulü" dersi müfredattan çıkartılmıştır⁵⁹. Hukuk tarihi, siyasi tarih, Türk hukuk tarihi, devrimler tarihi gibi derslerin müfredatta yer alması, hukuk eğitiminde öğrencilere yalnızca yürürlükteki kanun metinlerini ve onların uygulamasını öğretmenin yetersizliği üzerine düşünülmüş reformcu bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Çünkü bu dersler bir hukuk sisteminin teorik alt yapısını oluşturarak, ülkenin hukuk uygulamasında ulusal ve kendine özgü bir hukuk doktrini geliştirilebilmesinin önünü açmaktadır. Fakültede okutulacak derslerin içeriği 1926-1927 Talebe Rehberi'nde ayrıntılı olarak yer almaktadır. Rehber'de Türk hukuk tarihi dersinin müfredatında İslam öncesi Türk devletlerinin sistemine de yer verilmiştir⁶⁰.

Ankara Hukuk Fakültesinin ilk yılında 75'i yatılı olmak üzere 300 erkek öğrenci okula kayıt yaptırmıştır ve ilk yıl kayıt yaptıran öğrenciler arasında, Millî Mücadele Dönemi'nde diplomatik ilişki kurulan ve TBMM'yi tanıyan ilk ülke olan Afganistan'dan Türkiye'ye gelen Afganistan Büyükelçisi Ahmet Han gibi önemli memur ve subaylar da bulunmaktadır⁶¹.

54 Ankara Adliye Hukuk Mektebi Talimatnamesinin Mer'iyete Vaz'ı Hakkında Kararname, 11 Teşrinisani 1341, No: 274, Hirsch, *Dünya Üniversiteleri*, Cilt 1, s. 542-544.

55 Okutulacak dersler arasında "hukuk tarihi" ve "Türk hukuk tarihi" dersleri iki farklı derstir.

56 Oğuzoğlu, agm., s. 36.

57 Ali Birinci'nin aktarımlarından İstanbul Hukuk Fakültesinde 3 Aralık 1925 tarihinde müfredata Türk hukuk tarihi dersinin dâhil edildiği görülmektedir. Bkz. Ali Birinci, "Türk Hukuk Tarihçisi Sadri Maksudî'nin Hayat Hikâyesi ve Eserleri", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal'a Armağan Özel Sayısı, Cilt 75, 2017, s. 75-122; s. 84.

58 Mumcu, age., s. 67-68. Karşı görüş için bkz. Birinci, agm., s. 84.

59 Birinci, agm., s. 84.

60 Talebe Rehberi ve derslerin içerikleri hakkında bkz. Mumcu, age., s. 129-143.

61 Halil İbrahim Çelik, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Modern Hukuk Eğitiminin Kuruluşu ve Gelişimi", *Uluslararası Necmettin Erbakan Hukuk Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı*, Necmettin

Cumhuriyetin ilk yıllarında hukuk eğitiminde o dönemdeki profesörlerin yoğun çabalarıyla Fakültede giderilmeye çalışılan en büyük eksiklik ders kitapları meselesi olmuştur. Gerçekten de Fakültede okutulacak derslerin birer kitabı bulunmamakta, öğrenciler kendi çabalarıyla yazdıkları ders notlarıyla öğrenim yapmaktadırlar⁶². Bu nedenden dolayı öğrenciler tarafından tutulan ders notları profesörler tarafından kontrol edildikten sonra Fakülte tarafından bastırılmaya başlanmıştır⁶³.

Fakülte sınavları 1926 yılında profesörler kurulu tarafından kabul edilen ayrı bir Muvakkat Talimatname ile düzenlenmiştir⁶⁴. Bu Talimatname'ye göre sınavlar aheni ve sözlü yapılacak, hastalık vb. nedenlerle sınava giremeyenlere yalnızca bir hak verilecektir; bütünleme hakkı da bir defadır. Derslerden geçme notu on üzerinden beş puandır. Mezuniyet için bütün derslerin ortalamasından ise yedi puan almış olmak gerekmektedir. Buna ek olarak bir diğer mezuniyet şartı iktisat, medeni hukuk ve ceza hukuku derslerinden en az yedi puanla geçmiş olmak gerekmektedir⁶⁵. Ankara Hukuk Fakültesinin öğrenci sayısı 1928 yılında giriş sınavlarının kaldırılması nedeniyle artmaya başlamıştır. İlk yıl fakülteye kaydolan 301 öğrenciden 143'ü 1928 yılında mezun olmuştur⁶⁶.

Hukuk eğitiminde kadınların sayısı cumhuriyetin ilk yıllarında oldukça azdır. Bunda elbette Osmanlı Devleti'nde hukukun dinî bir karakterinin olmasının ve kadınların Osmanlı hukuk sisteminde -ağır ceza davalarında- kadılık yapamamalarının etkisi vardır⁶⁷. Hukuk eğitiminde kadınların yolunu açan Süreyya Ağaoğlu, 1921 yılında İstanbul

Erbakan Üniversitesi Yayınları, Konya, Ekim 2022, S. 110-138; s. 120. 1 Mart 1921 ve 25 Mayıs 1928 tarihlerinde Afganistan ile Türkiye arasında, Türk-Afgan Dostluk ve İş Birliği Antlaşmaları yapılmış ve bu antlaşmalar temelinde Türkiye, kültür, eğitim ve askeri alanlarda Afganistan'a çeşitli destekler vermiştir. Süreç hakkında bkz. Fahri Yetim, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'nin Afganistan'a Verdiği Askeri, Sağlık ve Eğitim Alanındaki Destekler", *Tarih ve Günce, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, Sayı 12, 2023, s. 289-302; s. 292-293.

62 Mumcu, *age.*, s. 145. Dönemin Zorlukları Hakkında Baha Sosyal'ın Anıları Öğrencilerin ve profesörlerin ne denli özverili çalışmalar yürüttüğünü bizlere aktarmaktadır. Bkz. Mumcu *age.*, s. 146. Ayrıca İstanbul Üniversitesinde de kitap eksikliği ve derslerin notlar üzerinden işlenmesi hakkında bkz. Sadi Irmak, "Pozitif Bilim Kuruluşları ve 'Darülfünundan Üniversiteye Geçiş', *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1973. s. 57-146; s. 112.

63 Oğuzoğlu, *agm.*, s. 20.

64 Talimatnamenin metni için bkz. Mumcu, *age.*, s. 147.

65 Mumcu, *age.*, s. 147-149.

66 Oğuzoğlu, *agm.*, s. 6. Mezunlar için bkz. *Ankara Hukuk Fakültesi ve Mezunları*, Ankara Hukuk Fakültesi Mezunlar Derneği Yayını No:1, Sevinç Matbaası, Ankara 1968, s. 35-36.

67 Emine Balci, "Hukukun Öncü Kadınları: Türkiye'de Kadınların Hukuk Mesleğine Girişi Üzerine Bir İnceleme", *Fe Dergi, Feminist Eleştiri* 11, Sayı 1, 2019, s. 34-47; s. 34. Öte yandan Balci hukuk tarihinde kadınların kâdılık yapamamalarının bazı istisnalarına İlber Ortaylı'ya atıf yaparak da yer vermektedir. Örneğin Abbasiler zamanında Halife Muktedir döneminde Sumeyl adında bir kadın Divan'ul Mezalim'in (şikâyetlerin dinlendiği itiraz komisyonu) başkanlığını yapmıştır. Balci, *agm.*, s. 38. Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Döneminde 1870 yılında çoğunluğu

Hukuk Fakültesine üç arkadaşıyla (Bedia, Saime, Melahat) birlikte yoğun mücadeleler sonucunda kaydolmuştur⁶⁸. Fakültede ilk dönem erkek öğrencilerden ayrı eğitim alan, ikinci dönem ise karma eğitime geçilmesini sağlayan⁶⁹ İstanbul Hukuk Fakültesinin dört kadın öğrencisi Türk kadınının hukuk eğitim tarihindeki yolunu aydınlatan öncülerdir. Ankara Hukuk Fakültesine açıldıktan bir yıl sonra, 1926 yılında ilk kadın öğrenciler kaydolmaya başlamıştır. O dönemde İstanbul Hukuk Fakültesinin 63 erkek ve 4 kadın öğrencisi⁷⁰; Ankara Hukuk Fakültesinin ise 3 kadın öğrencisi bulunmaktadır⁷¹.

3. 1923-1933 Yılları Arasında İstanbul Hukuk Fakültesi

Cumhuriyetin ilanını takip eden ilk on yıl Türkiye kamuoyunu en çok meşgul eden konulardan birisi üniversite ve yükseköğretim olmuştur. Osmanlı Devleti'nin yükseköğretim kurumu olan Darülfünun (1848) genel itibarıyla medreselerden farklı olmakla birlikte, yeni gelişen birkaç doğa bilimlerine ilişkin derslere yer vermesi haricinde Avrupalı üniversiteler düzeyinde olmamıştır. II. Abdülhamit döneminde kurulan Darülfünunu Osmani ise daha sonra 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet ile tıp ve hukuk okullarını bünyesine katmıştır. 1924 yılında ise Darülfünunu Osmani⁷², 493 sayılı yasayla İstanbul Darülfünunu adını almıştır. 21 Nisan 1924 tarihinde ise İstanbul Darülfünunu Talimatnamesi yürürlüğe girmiştir. Bu Talimatname'nin 1. maddesinde İstanbul Darülfünununun tıp, hukuk, edebiyat, fen ve ilahiyat fakültelerinden oluştuğu belirtilmiş ve devamında gelen maddelerde de sırasıyla her bir fakültede okutulacak

İstanbullu gayrimüslimlerden oluşan İstanbul Barosu Cemiyeti adıyla bir baro kurulmuş ve bu baronun beş Osmanlı uyruklu üyesinden birisi kadın bir avukat (Meryem Kuli) olmuştur. Balcı, agm., s. 38; aynı yönde bkz. Belkis Konan, "Tanzimattan Günümüze Hukuk Mesleğinde Kadın", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 157, 2021, s. 509-531; s. 513, 516-517.

68 Balcı, s. 39. Ağaoğlu, İstanbul Hukuk Fakültesinin dekanının odasına girerek Fakülteye kayıt yaptırmak istediğini söylemiş. Sonrasında olanları Ağaoğlu şöyle aktarmaktadır: "Üç arkadaş daha bul, hemen fakülteyi açalım." dedi. Hakikaten fakülte açmak gerekiyordu, zira kadınlar erkeklerle beraber okuyamıyorlardı. Öğleden önce erkekler, öğleden sonra kadınlar ders görüyordu. Tabii bir tek talebe için bütün hocalar öğleden sonra ders veremezlerdi. Veli Bey başını kaldırdı: 'Kadına daha ziyade doktorluk yakışır, o Fakülteyi açtırsanız' dedi. Ben de 'Onu da doktor olmaya heves edenler açtırsın' cevabını verdim. Selahattin Bey: 'Hak hukuk meselesi değil mi? Süreyya Hanım hakkını burada arıyor, muvaffak olmasını dileyelim,' dedi." Süreyya Ağaoğlu, "Bir Ömür Böyle Geçti" *Hukukun Öncü Kadını Avukat Süreyya Ağaoğlu* (Editörler: Celal Ülgen, Coşkun Ongun), İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul 2010, s. 67'den aktaran: Balcı, agm., s. 39.

69 Balcı, agm., s. 39.

70 Balcı, agm., s. 39.

71 Mumcu, age., s. 117; Konan, agm., s. 519.

72 Darülfünunu Osmani 1923-1924 yılı Talebe Rehberinde Hukuk Fakültesine (hukuk medresesi) girebilmek için Türkçe, mantık, felsefe, tarih, coğrafya ve yabancı dillerden herhangi birinden oluşan bir sınava girecekleri düzenlenmiştir. Rehber için bkz. Filiz Koçak, *Bir Yüksek Öğretim Kurumunun Kurumsal Tarihi*, Yıldız Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1990, s. 163 vd.

derslere yer verilmiştir. Talimatname'nin 5. maddesine göre İstanbul Hukuk Fakültesinin dersleri aşağıdaki gibidir:

Roma hukuku ve karşılaştırmalı kanunlar; arazi ve Osmanlı vâkıf hukuku; milli iktisat ve istatistik; medeni hukuk; fıkıh usulü; idare hukuku; hukuk muhakemesi usulü; deniz ticareti hukuku; kamu hukuku; devletler genel hukuku; mali kanunlar ve maliye bilimi; ceza muhakemesi hukuku; ceza hukuku; iktisat; devletler özel hukuku; kara ticareti hukuku; hukuk, ceza ve ticaret uygulaması; adli tıp; anayasa hukuku; Avrupa medeni hukuku; tarımsal ve toplumsal iktisat.

Darülfünun Divanı 1929-1930 yılı için bir ıslahat projesi hazırladığında Hukuk Fakültesi ders programından hukuk ve ceza uygulaması dersi ile iktisat dersinin kaldırılmasına karar vermiştir. Her ne kadar Hukuk Fakültesi profesörleri buna karşı çıktıysa da bu dersler Divanın kararıyla kaldırılmıştır⁷³.

Darülfünunun o dönemde bir türlü çözilemeyen bir mekân sorunu bulunmaktadır. Dolayısıyla cumhuriyetin ilanıyla birlikte bu sorunun çözümüne de odaklanılmıştır. Tıp Fakültesi hariç, Hukuk Fakültesi de dâhil olmak üzere bütün fakülteler II. Meşrutiyet'ten bu yana İstanbul-Bayezıd'deki Zeynep Hanım Konağında eğitim-öğretimlerini yapmaya çalışmaktadırlar. Cumhuriyet hükûmeti, Harbiye Nezaretinin binasını Darülfünuna vermiş; binanın en üst katı da Edebiyat ve Hukuk Fakültelerine tahsis edilmiştir⁷⁴. 1924 yılında, Edebiyat, Hukuk ve Fen Fakültelerinin kütüphaneleri, cumhuriyetle birlikte medreselerin kapatılmasından sonra İstanbul Darülfünuna verilen Medresetülkuzat (Kadılar Medresesi) binasında birleştirilmiştir⁷⁵.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa İstanbul Darülfünunun 15 Aralık 1930 günü habersiz ziyaret etmiş⁷⁶ ve Darülfünunla ilgili bilgi almıştır. Bu ziyareti sırasında Hukuk Fakültesine de giderek, Dekan Profesör Tahir (Taner) Bey'in ceza hukuku dersine, Mustafa Reşit Bey'in (Belgesay) hukuk muhakemeleri usulü dersine, İbrahim Fazıl (Pelin) Bey'in iktisat dersine ve Kemal (Elbir) Bey'in deniz hukuku

73 Ali Arslan, "Darülfünundan Üniversiteye", *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu, 07-09 Aralık 2005*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s. 201-250; s. 218.

74 Arslan, agm., s. 201-250; s. 215.

75 Feza Günergun, Sevtap Kadioğlu, "İstanbul Üniversitesi'nin Yerleşim Tarihçesi Üzerine Notlar", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları VIII/1*, 2006, s. 135-163; s. 150-151.

76 İstiklâl Savaşı'nın ardından ilk defa 1 Temmuz 1927 tarihinde İstanbul'a gelen Atatürk o zaman Darülfünunu ziyaret etmemişti. Ancak o ziyaretinde kendisine İstanbul Darülfünunu profesörleri tarafından hazırlanan bir Armağan takdim edilmiştir. Bu armağan kitapçığında Hukuk Fakültesi kamu hukuku profesörlerinden Muammer Raşid Seviğ'in de bir makalesi bulunmaktadır. Günergun, Kadioğlu, agm., s. 138.

dersine girmiş ve Hukuk Fakültesi seminerlerini gezmiştir⁷⁷.

İstanbul Hukuk Fakültesi 1926-1927 eğitim-öğretim yılında üç yıllık lisans eğitimi⁷⁸ tamamlayanlara istedikleri takdirde doktora yapabilme imkânı sunmuştur. Öğrencilerin “hukuk doktoru” ünvanı kazanacağı bu eğitim için ayrı bir doktora sınıfı açılmıştır⁷⁹. Doktora eğitimi 10 maddeden oluşan bir talimatnameyle düzenlenmiştir⁸⁰. Buna göre doktora girebilmek için lisans not ortalamasının en az sekiz olması ve öğrencilerin en az bir yabancı dil bilmesi gerekmektedir. Hukuk doktorasında dört farklı sertifika öngörülmüştür. Bunlar, özel hukuk sertifikası (hukuk-ı hususiye), ceza hukuku ve ticaret hukuku sertifikası (hukuk-ı ceza), kamu hukuku sertifikası ve iktisat sertifikasıdır (ulûm-ı iktisadiye). Doktora öğrencileri mezun olabilmek ve doktor ünvanını alabilmek için bu sertifikalardan iki tanesini seçip sınavlarına girecekler; ardından seçtikleri bir konuda tez hazırlayacaklar ve bir jüri önünde savunacaklardır⁸¹.

Cumhuriyetin ilk on yılında, Ankara Hukuk Fakültesi yeni hukuku öğretecek bir kurum olarak kurulduğundan İstanbul Darülfünunu ve özellikle Hukuk Fakültesinden, devrimler ve yeni toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda yoğun bir çağdaşlaşma süreci beklenmektedir. O dönemde İstanbul Darülfünunu rektörü (emini) olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Üniversitenin temel eksikliğinin bilimsel üretim olduğunu belirtmiştir⁸². Bununla birlikte Türkiye’de yetişmiş uzman bulunmayan çeşitli alanlardan söz edilmiş, özellikle kamu hukuku ve Avrupa medeni hukuku alanları da özellikle zikredilmiştir. Bu alanlar için mutlaka yurt dışından yabancı profesörlerin getirilmesi ve yurt dışına da öğrenci gönderilmesi gerekmekteydi⁸³. 1923-1933 dönemi arasında İstanbul Darülfünunun ve Hukuk Fakültesine de çeşitli eleştiriler yöneltilmişti. Bu eleştiriler, Darülfünunun, devrimin gereklerine uymadığı ve Hukuk Fakültesinin de İslam hukuku mantığı

77 Günergun, Kadioğlu, agm., s. 139.

78 Hukuk eğitimi 1926 yılından önce 1922-1923 ders yılından başlayarak, Adli Kısım ve Siyasî ve İktisadî Kısım olmak üzere iki kısma ayrılmıştı. Bu eğitimde üçüncü sınıfı tamamlayanlar için son sene seçmeli dersler konulmuştu. Hukuk eğitimi 1926 yılında Avrupa’daki hukuk eğitimine uymak gayesiyle üç yıla düşürülmüş ve doktora dersleri eklenmiştir. Ekmeleddin İhsanoğlu, “Darülfünun’da İlmî Araştırma Nosyonunun Doğuşu ve Gelişmesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 183, 2009, s. 177-194; s. 185.

79 İhsanoğlu, agm., s. 185.

80 “Doktora Talimatnamesi”, Talebe Rehberi: 1927-1928 Sene-i Dersiyesi, İstanbul, Yeni Matbaa, 1927, s. 54-57’den aktaran: İhsanoğlu, agm., s. 185.

81 İhsanoğlu, agm., s. 185. Doktora çalışmaları Ankara Hukuk Fakültesinde 1945 yılında başlamıştır. Bkz. Mumcu, *age.*, s. 189. Ayrıca Mumcu’nun aktardığı bilgilere göre İstanbul Hukuk Fakültesi’nde doktora 1934 yılında başlamış, 1939 yılında da yeni bir doktora talimatnamesi kabul edilmiştir. Mumcu, *age.*, s. 189, dipnot 41. Bu tarihler 1933 üniversite reformunun yapılarak öğretim üyeliğinin bir sisteme ve kadroya bağlandığı yıllardır.

82 Özcan, agm., s. 85-173; s. 148.

83 Özcan, agm., s. 148.

ve ananelerine bağlı olarak hareket ettiği yönündedir⁸⁴. O dönemde Fakülteye yöneltilen eleştirilere cevap veren profesörler, Hukuk Fakültesinin haksız yere eleştirildiğini, kitap basımı için yeterli ödenek alamadıklarını ancak yine de yeni kanunlar için birçok şerhler yapıldığını, devrim kültürünün derslerde anlatıldığını belirtmişlerdir⁸⁵. 1933 reformu yapıldığında Hukuk Fakültesinin kadrosunda da değişiklikler olmuş ve İstanbul Hukuk Fakültesi hem yeni kanunun hem de II. Dünya Savaşı nedeniyle Türkiye'ye sığınmak zorunda kalan çoğunluğu Alman olan Avrupalı profesörlerin etkisiyle yeni bir döneme girmiştir⁸⁶.

4. 1933 Üniversiteler Yasasının Hukuk Eğitime Etkileri ve Kurumsal Değişim

Osmanlı Devleti'nden cumhuriyete çeşitli tarihlerde reform geçiren ve önceki sınıflarda bahse konu olan Darülfünun 1924 yılında İstanbul Darülfünunu adını almış ancak kendisinden beklenen bilimsel gelişmeyi sağlayamamıştır. Dönemin Milli Eğitim Bakanı olan Reşit Galip'in 1932 yılında İstanbul Darülfünunu söyledikleri dikkat çekicidir⁸⁷:

Cumhuriyet bir taraftan tevhibi tedrisat kanunu ile medreseleri kaparken, öbür taraftan da darülfünuna elini uzattı. Kendi kendine ilerlemesi, gelişmesi ve olgunlaşması için başta tüzel kişilik ve bilim özgürlüğü imtiyazları olmak üzere, maddi ve manevi her türlü olanakları sağladı. (...) Buna karşın İstanbul Darülfünunu Türkiye

84 Arslan, agm., s. 201-250; s. 233. Darülfünuna eleştiriler: “Darülfünun’un ilmi vazifelerini yapmaması. Darülfünun’ın bazı öğretim üyelerinin 1930’da Serbest Cumhuriyet Fırkası’nda görev almaları hatalı bulunurken, 1931’de yapılan seçimlerde CHP’yi desteklemediği için Darülfünun’un faaliyet göstermemesi. Yaşlı öğretim üyelerinin tekâmül (gelişmeler) için bir tıkaç olması. Darülfünun dışındaki bazı değerli ilim adamlarına Darülfünun’un kapalı tutulması. Hukuk Fakültesi’nin İslam hukuku mantığı ve an’aneleri ile hareket ettiği. İlahiyat Fakültesi’nin din an’anelerine bağlı cemiyetlerde görülebileceğinden kapatılması gerektiği. Darülfünun’un, devletçiliğe karşı ve “liberalizm ve hukuk-u esasiye softlığı” dolayısıyla “mürtecî” bir müessese olduğu. Darülfünun’unun inkılaplar karşısında vazifelerini yapmadığı iddiaları”. Benzer yönde bkz. Sadi İrmak, agm., s. 111-115. Yine o dönemde kadro hareketinin öncülerinden Şevket Süreyya Aydemir’e göre, Darülfünun devrime karşı bir hissizlik göstermekte, devletçilik ve milliyetçiliğe de ilgisiz kalmıştır. Aydemir, Hukuk Fakültesi Müdürü Ahmet Ağaoğlu’nun liberal görüşlerin devrimin ruhuna ve iktisadi devletçiliğe karşı olduğunu belirtmiş ve Darülfünunun liberalizme taraftar, devletçiliğe karşı bir kurum haline geldiğini savunmuştur. Şevket Süreyya, “Darülfünun’un İnkılap Hassasiyeti”, Kadro, Sayı 14, İstanbul, Şubat 1933, s. 5-11’den aktaran: Arslan, agm., s. 235.

85 Hukuk Fakültesi Profesörlerinden Cevdet Ferit Bey ve A. Reşit Bey. Koçak, a.g.t., s. 23-24.

86 Bu konu “5. Hukuk Eğitiminde Akademisyenler ve Uluslararası Etkiler” başlıklı bölümde incelenmiştir.

87 M. Tahir Hatipoğlu, *Türkiye Üniversite Tarihi*, 2. Baskı, Selvi Yayınevi, Ankara 2000, s. 80; Hirsch, *Anlarım*, s. 209-2010; Bilge Bingöl, *Üniversite Özerkliği*, Sistem Ofset Yayıncılık, Ankara 2013, s. 66.

aydınlanmacılarının beklediği iyileşmeye, gelişmeye ve ilerlemeye erememiştir.

Bu gerekçeyle bilimsel metoda dayalı yeni bir üniversite reformunu şekillendirmesi için 1931 yılında İsviçreli Profesör Albert Malche Türkiye'ye davet edilmiştir. Malche İstanbul Üniversitesi ile ilgili oldukça kapsamlı bir rapor hazırlamış ve raporda Darülfünun'un sorunlarına detaylı bir biçimde değinmiştir. Rapora göre kimi fakülteler bilimsel araştırma geleneğinden uzak, yalnızca öğretim yapan meslek yüksekokullarını andırmaktadır; akademik yayınların sayısı oldukça azdır ve Üniversite profesörlerinin akademik işler dışında çok sayıda başka görevleri bulunmaktadır. Fakültelerdeki seminerler yetersizdir; akademik bölümler arasında bilimsel bir ilişki yoktur; dersler belli kitaplara bağlı olarak yetersiz biçimde işlenmektedir ve en önemlisi derslerde ülke sorunları irdelenmemektedir⁸⁸. Malche'nin raporunda İstanbul Hukuk Fakültesi hakkında da bir takım tespit ve öneriler yer almaktadır. Hukuk kütüphanesi zengindir; ancak, Fakültenin ders programı uygulamalı dersler bakımından yetersizdir⁸⁹. Ayrıca Malche, raporunda, Hukuk Fakültesi öğrencilerinin 1. sınıfta haftada bir ders mesleki Fransızca ve bir ders de Fransızca alıştırma dersleri okumasını önermiştir⁹⁰. Bununla birlikte "meselelerde usul" konusuna ağırlık verilmeli⁹¹ ve hukuk öğrencileri henüz öğrenim gördükleri sıra hukuk uygulaması alanında da belli bir hâkimiyet geliştirmelidir. Bu açıdan Malche, mesleki becerinin tıp ve hukuk gibi uygulama ve deneyime dayalı olarak yükseldiği alanlarda, üniversite profesörlerinin fakülte dışında da kendi alanlardaki mesleklerinin -üniversite profesörlüğü asli meslek olarak kalmak kaydıyla- devam ettirmelerine çok karşı olmadığını belirtmektedir⁹². Ancak yine de, raporda, profesörlerinin araştırma ve öğretim dışında uğraştıkları işlerin eğitim-öğretim açısından olumsuz sonuçlarına değinilmiştir⁹³.

88 *Cumhuriyetin 75. Yılında Yükseköğretim*, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, Ankara, 29 Ekim 1998, s. 9, Albert Malche, *İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor*, T.C. Maarif Vekilliği, 1939, s. 12-13, 14-15; Bingöl, *age.*, s. 66-68.

89 Malche, *age.*, s. 15, 35, 48.

90 Malche, *age.*, s. 29.

91 Malche, *age.*, s. 48. "Bu bahiste, daha evvel de temas etmiş, olduğum bir temenniyi beyan ve izhardan başka bir diyeceğim yoktur. «Meselelerde usul» denilen şeyin Hukuk Fakültesinde daha tamim ve tatbik edilen bir mahiyet almasını istiyorum. Barodaki işlerde, mecmualarda, mahkeme kararlarında ve an'anaında talebelere mülâhaza, kanunları, hukuk kitaplarını tetkik, hükümleri birbirile mukayese için mükemmel bir fırsat veren az çok müddil pek çok mesele ve vaziyet bulunabilir. Esasen bu usul seminerlerde tatbik edilmektedir. Tekrar ediyorum ki bunu umumileştirmek lâzımdır."

92 Malche, *age.*, s. 17. "Fakat, bir tabip veya hukukçunun, profesör tayin edildiği zaman bütün başka işgalâtı terk etmesine taraftar değilim. Mesleğin ameli cihetlerle temas ve irtibatını muhafaza edebilmek üzere, ancak en müşkül meseleleri, en nazik işleri kabul etmekle iktifa eylememesi icap ettiği fikrindeyim. Ve bu keyfiyet, yani mesleğinin ameli cihetlerle temas ve irtibatını muhafaza etmesi, talebesi için hayırlı olduğu gibi salâhiyeti ilmiye ve fenniyesini âmmenin hizmetine mevkuflı bıraktığı cihetle heyeti içtimaiye için de faidelidir."

93 Malche, *age.*, s. 16-17.

Rapora göre İstanbul Hukuk Fakültesinde 12 sabit kürsü bulunmalıdır:

1-Hukuk ilmine methal, hukukun umumî tarihi, 2-Roma hukuku, 3-Hukuku âmme ve mukayeseli hukuku esasiye, 4-Mukayeseli Türk ve Avrupa kanunu medenileri, 5-Karşılaştırmalı medeni hukuk ve borçlar hukuku, 6-Hukuku ticaret ve bahriye, 7-Hukuku idare, 8-Hukuku umumiye ve hususiyei düvel, 9-Hukuku ceza ve tatbikatı cezaiye, 10-Hukuk muhakemeleri usulü-icra ve iflâs, 11-İktisat—Fenni umumîi mâli, 12-Tıbbî adli (Tıp Fakültesinde)⁹⁴.

Malche'nin raporunda verilen istatistiklere göre 1932 yılında İstanbul Hukuk Fakültesinde kayıtlı toplam öğrenci sayısı 1048'dir⁹⁵ (1. sınıfta 760, 2. sınıfta 259, üçüncü sınıfta 129). 1933-1946 dönemleri itibarıyla Fakülteden mezun olanların toplam sayısı 1651'dir⁹⁶. Bu dönemde artık hukuk mezunlarının sayısı artmaya başladığı için iki fakülte gelecek yıllarda giderek yetersiz gelmeye başlayacaktır.

Malche'nin raporu Türk eğitim sitemine son derece önemli bir etki yapmıştır. 1933 yılında gerçekleştirilen üniversite reformu esas olarak Malche'nin raporuna dayanmaktadır. 1933 yılında yürürlüğe giren 2252 sayılı İstanbul Darülfünununun İlgasına ve Maarif Vekâletince Yeni bir Üniversite Kurulmasına Dair Kanun⁹⁷, İstanbul Üniversitesini kurarak Millî Eğitim Bakanlığına bağlamıştı. Bu reformu takiben 1939 yılında 1. Millî Eğitim Şûrası yapılmıştır. 17-29 Temmuz 1939 tarihinde toplanan Şûra'ya İstanbul Üniversitesi ve fakülteleri, kendileriyle ilgili raporlar hazırlayarak göndermiştir. Bu raporlarda her fakülte kendi eğitimine yönelik orta dereceli okullarda yapılması gereken reformlar hakkında bilim dallarıyla ilgili görüş ve önerilerini sunmuştur. İstanbul Hukuk Fakültesinin raporuna göre liseden hukuk eğitimi almak için gelen öğrenciler yeterli olgunlukta değildir ve öğrenciler hukuk fakültesi derslerine devam etmelerine rağmen dersleri başaramamakta ve yeterince anlamamaktadır. Bunun nedeni ise lise eğitiminde ana dil (Türkçe), yabancı dil, tarih, felsefe ve sosyoloji derslerinin yetersizliği olarak gösterilmiştir. Hukuk Fakültesi raporunda, hukuk gibi uygulamalı bilimlerin başarısının tarih ve sosyoloji gibi alanlarda güçlü bir bilgi birikimine sahip olmayı gerektirdiği ve fakültede okutulan Roma hukuku, iktisadi doktrinler tarihi gibi dersler örnek verilerek, bu dersleri başarmasının ön koşulunun çok iyi bir genel tarih bilgisinden geçtiği belirtilmiştir. Raporda ayrıca lise eğitiminde felsefe, sosyoloji, mantık ve metodoloji bilgilerinin de iyi düzeye çıkartılması gerekliliğinden söz edilmiştir. Son olarak rapor, yabancı

94 Malche, *age.*, s. 43.

95 Malche, *age.*, s. 7.

96 Kemal Oğuzman, "Üniversite Döneminde İstanbul Üniversitesi (1933-1973)", *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1973. s. 151-581; s. 417. İstanbul Hukuk Fakültesindeki kayıtlı öğrenci sayıları farklı kaynaklarda değişiklik göstermektedir. Bu sayılar ve nedenleri hakkında bkz. Çelik, *agm.*, s. 127-128.

97 R.G. Tarih-Sayı: 06.06.1933-2420.

dil öğretiminin fakültenin işi olmadığını, bu bilgi ve becerinin de ortaöğretimde kazanılmasının elzem olduğunu savunmaktadır⁹⁸.

İstanbul Darülfünunu kapatılıp yerine İstanbul Üniversitesi açıldığında fakülte kadroları da değişikliğe uğramıştır. Üniversitenin kadroları üzerinde Millî Eğitim Bakanlığının önemli yetkileri vardır. Bakanlık, uygun gördüğü anda istediği hocayı Bakanlık bünyesine alabilmektedir. Örneğin 1934 yılında, 1925 yılından beri Hukuk Fakültesinde Roma Hukuku dersini veren Profesör Mişon Ventura⁹⁹ bu usulle görevinden alınmıştır¹⁰⁰. Millî Eğitim Bakanlığı ayrıca 5 Aralık 1934 tarihinde hukuk fakültelerine bir yazı göndererek¹⁰¹, fakültelerde okutulacak inkılap tarihi dersinin programı ile dersi kimlerin vereceğini belirlemiş ve bu dersi yükseköğrenim gören bütün son sınıf öğrencileri için zorunlu tutarak, dersten başarıyla geçilmesini bir mezuniyet şartı olarak düzenlemiştir¹⁰². Öte yandan Hukuk Fakültesinde görev yapan 26 öğretim üyesinin 15'inin işine son verilmiş¹⁰³; yerlerine ise yurt dışında eğitim görmüş Türk akademisyenler gö-

98 Hukuk Fakültesi Raporu, içinde: Hirsch, *Dünya Üniversiteleri*, s. 359-360. 2023 yılına gelindiğinde hukuk fakültelerindeki eğitim hakkında halen 1939 yılındaki endişelerin benzerlerini paylaşıyor olmak biraz düşündürücüdür. Bolonya sürecinin ve piyasa odaklı eğitim talebinin baskılarına rağmen yine de hukuk felsefesi, hukuk sosyolojisi, hukuk tarihi, genel kamu hukuku, siyasi tarih gibi dersler hukuk fakültelerindeki varlığını koruyabilmiştir.

99 Profesör Mişon Ventura, 1881 yılında İstanbul'da doğmuştur. Sultaniye'den mezun olduktan sonra Darülfünun Mekteb-i Hukuk-ı Şâhânedede öğrenim görmüş ve Dırama ve Selanik Ceza ve Ticaret Mahkemelerinde üyelik yapmıştır. Ventura, Selanik Hukuk Mektebinde hocalık yaptığı sırada Adliye Nezaretinin Darülfünun mezunları için açtığı sınavı kazanarak eğitim için Paris'e gönderilmiştir. 21 Mart 1912 tarihinde Paris Akademisi Hukuk Fakültesinden mezun olduktan sonra ülkeye dönen Ventura, Darülfünun Hukuk Mektebine müderris olarak atanmıştır. Hukuk Mektebinde özellikle Mukâyeseli Hukuku Medeniyye, Hukuk Felsefesi, Deniz Ticareti ve Roma Hukuku derslerini vermiştir. Bu bilgilerin derlendiği kaynak için bkz. Sinan Okur, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Mukâyeseli Hukuk Disiplininin Başlangıç Evresine Eleştirel Bir Giriş: Bir Osmanlı Hukukçusu Mişon Ventura'nın Mukâyeseli Hukuk Düşüncesine Tahlili Bir Yaklaşım", *Turkish Studies*, Cilt 10, Sayı 6, 2015, s. 689-706; s. 693, dipnot 4.

100 Arslan, agm., s. 246. Ayrıca o dönemde İstanbul Üniversitesinde bulunan 240 öğretim üyesinin 157'sinin işine son verilmiştir. Bilgiler için bkz. Koçak, *agt.*, s. 63. Profesör Ventura'nın görevinden alınması "Kazanç Vergisi beyan etmeme" iddiası ile söz konusu olmuştur. Bkz. Okur, agm., s. 693.

101 BCA, 30-10-0-0/142-13-4.

102 Ayrıca inkılap tarihi derslerine öğrenciler dışında isteyen vatandaşların da katılabileceği hakkında bkz. Çelik, agm., s. 121.

103 1933 yılında görevinden alınan öğretim üyelerinin hakkında verilen kararın akademik ölçütlerdense siyasi olduğu yönünde eleştiriler bulunmaktadır. Görevine son verilen hukuk akademisyenleri, Müderris Musliheddin Adil (Tavlan), Müderris Ahmet Reşit (Turnagil), Müderris Ahmet (Agaoglu), Müderris Hacı Adil (Arda), Müderris Dr. Ethem Akif (Battalgazi), Müderris Ahmet Mithat, Müderris Cevdet Ferit (Basman), Müderris Abdurrahman Münib (Berkman), Müderris Kenan (Öner), Müderris Aynizade Hasan Tahsin, Müderris Mustafa Zühtü, Müderris Münir (Serim), Muallim Cevat Abdurrahim, Muallim Memduh ve Muallim Vehbi (Yekebaş)'tır. Ord. Prof. Mişon Ventura, Ord. Prof. Ebül'ula Mardin. Ord. Prof. Ahmet Samim (Gönensay),

reve alınmıştır¹⁰⁴. İstanbul Hukuk Fakültesinin reformdan sonraki ilk öğretim üyeleri arasında kadın akademisyen bulunmamaktadır¹⁰⁵.

Üniversite reformunun ardından İstanbul Hukuk Fakültesinde, bilimsel araştırmalar yapacak ve ülkenin hukuk literatürüne katkı sunacak beş araştırma enstitüsü; Medeni Hukuk Enstitüsü, Kriminoloji Enstitüsü, Kamu (Amme) Hukuku Enstitüsü, Devlet Hukuku Enstitüsü ve İktisat-Sosyoloji Enstitüsü kurulmuştur¹⁰⁶. Fakültenin eğitim öğretim süresi dört yıla yükseltilmiştir. Hukuk Fakültesinin bütçesinde araştırma, geliştirme ve kütüphane için ayrıca ödenek ayrılması oldukça önemlidir¹⁰⁷.

Ankara Hukuk Fakültesi 1933 ile 1945 yılları arasında meydana gelen iki önemli gelişmeden etkilenmiş olup bunlardan ilki, 1933 tarihli üniversite reformu; ikincisi ise 1941 yılında Ankara Hukuk Fakültesinin profesörler kurulu tarafından hazırlanan ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından kabul edilerek yayınlanan eğitim-öğretim Talimatnamesi'dir¹⁰⁸. Bu arada 1937 yılında da Anayasa'ya laiklik ilkesi eklenmiştir. 1941 yılındaki yeni Talimatname'yle, Fakültenin ilk yıllarında olmayan seçmeli ders ve zorunlu ders ayrımı yapılmış, eğitim yılı dört yıla çıkartılmış ve hukuk eğitimi bakımından oldukça önemli bir eğitim metodu olan uygulamalı¹⁰⁹ (ameli) dersler eklenmiştir. Talimatname'de programın dersleri aşağıdaki gibi düzenlenmiştir¹¹⁰:

-
- Ord. Prof. Mustafa Reşit (Belgesay). Ord. Prof. Tahir (Taner), Ord. Prof. Ali Kemal (Elbir). Ord. Prof. Muammer Raşit (Sevigli). Ord. Prof. İbrahim Fazıl (Pelin). Prof. Muavini Kemalettin (Birsen), Prof. Muavini Muhlis Ethem (Ete) ve Baş Asistan Burhanettin'in ise göreve devam etmeleri öngörülmüştür. Liste için bkz. Özcan, agm., s. 152; aynı yönde Çelik, agm., s. 128.
- 104 Prof. Dr. Sıddık Sami Onar, Prof. Ali Fuat Başgil, Ferit Hakkı, Tahsin Bekir Balta, Münip Hayri, Ömer Celal Saraç, Yavuz Abadan, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ve Şemsi Talip yurtdışında öğrenim görmüş yeni kadro olmuştur. Çelik, agm., s. 128-129.
- 105 Çelik, agm., s. 131.
- 106 Mehmet Girgin, *1933 Üniversite Reformu Sonrası Türkiye'ye İltica Eden Alman Bilim İnsanlarının Türk Eğitim Sistemine Katkıları*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan, 2021, s. 122.
- 107 Çelik, agm., s. 131.
- 108 T.C. Maarif Vekilliği, Ankara Hukuk Fakültesi Lisans Tedrisat ve İmtihan Talimatnamesi; Maarif Vekilliği Talim ve Terbiye Heyetinin 1 Mart 1941 tarih ve 22 sayılı kararı ile kabul edilmiştir. Bkz. Mumcu, age., s. 183, dipnot 28.
- 109 Hukuk Fakültesi programında yer alan uygulamalı ya da pratik dersler, ilgili hukuk alanından vaka çözülen, çeşitli dava ve uyuşmazlıkların incelendiği derslerdir. Bu dersler devam etmekte olan gerçek bir müvekkilin davasının yürütüldüğü hukuk kliniği derslerinden ve mesleki staj döneminden farklıdır. Yine de o dönemde programa uygulamalı ders olarak bir alt kategorinin girilmiş olması oldukça önemlidir. Günümüz hukuk fakülteleri programlarında uygulamalı ders adı altında ayrıca dersler yer almayıp, her dersin pratik kısmı dersin öğretim üyesi tarafından ders saatleri içinde ele alınmaktadır.
- 110 T.C. Maarif Vekilliği, Ankara Hukuk Fakültesi Lisans Tedrisat ve İmtihan Talimatnamesi; Maarif Vekilliği Talim ve Terbiye Heyetinin 1 Mart 1941 tarih ve 22 sayılı kararı ile kabul edilmiştir. Bkz. Mumcu, age., s. 184-186.

	Zorunlu Dersler	Haftalık Ders Saati	Seçmeli Dersler	Haftalık Ders Saati	Uygulamalı Dersler	Haftalık Ders Saati
1. Sınıf	Türk Hukuk Tarihi	1	İstatistik	1	Anayasa Hukuku	1
	Hukuk Başlangıcı ve Hukuk Tarihi	3				
	Roma Hukuku	4				
	Anayasa Hukuku	4	İçtimaiyat	1	Roma Hukuku	1
	Medeni Hukuk	5				
	Ekonomi	3				
2. Sınıf	Medeni Hukuk	5	Fikrî Haklar	1	Medeni Hukuk	1
	İdare Hukuku	4	İş Hukuku	1	İdare Hukuku	1
	Ceza Hukuku	4	Toprak Hukuku	1	Ceza Hukuku	1
	Ekonomi	3			Ekonomi	1
	Medeni Hukuk	3	Ekonomi Doktrinleri Tarihi	1	Medeni Hukuk	
3. Sınıf	Devletler Genel Hukuku	4	İşletme Ekonomisi	1	Hukuk Muhakemeleri Usulü	1
	Hukuk Muhakemeleri Usulü	3			Ceza Muhakemeleri Usulü	1
	Ceza Muhakemeleri Usulü	2				
	Hukuk Felsefesi	2	Sosyal Ekonomi	1	Devletler Genel Hukuku	1
	Maliye	4				
	Kamu Hukuku	3	Karşılaştırmalı Medeni Hukuk	1	Ticaret Hukuku	2
4. Sınıf	Ticaret Hukuku (Kara ve Deniz)	6			İcra ve İflas	1
	Devletler Özel Hukuku	3				
	İcra ve İflas	2	Lozan Muahedesi	1	Kamu Hukuku	1
	Medeni Hukuk	2				
	Adli Tıp	1				

Programda, seçmlik derslerin, dönemin gereklilikleri doğrultusunda belirlendiği hemen fark edilecektir. Özellikle toprak hukuku ve ekonomi odaklı derslerin cumhuriyetin ilk yıllarından 1960'lı yıllarda planlı kalkınmaya doğru giden yolda ekonomi bilgisiyle donatılmış hukukçu ihtiyacını karşılamak için programa eklendiğini düşünmek mümkündür. Programda ayrıca Türk hukuk tarihi ile hukuk başlangıcı ve hukuk tarihi olarak iki farklı dersin olması önemlidir. Bunlardan hukuk başlangıcı ve hukuk tarihi dersi öğrenciye hukukla ilgili temeli kazandırmaya çalışan ve genel bir bilgi birikimi sunmayı amaçlayan, hukuk bilimlerine dair genel teoriyi öğretmeyi amaçlayan bir dersiştir. Türk hukuk tarihi dersini Ankara Hukuk Fakültesinin ilk yılından itibaren (1925-1926) Sadri Maksudî (Arsal) vermiş ve hukuku millî bir bilinçle ve İslam öncesi Türk

dünyasının hukuk tarihini de inceleyerek ele almıştır¹¹¹. Hukuk başlangıcı ve hukuk tarihi dersi sonradan 1946 yılında yürürlüğe giren yeni bir eğitim-öğretim Yönetmeliğiyle ayrılmış ve genel hukuk tarihi kısmı Türk hukuk tarihi dersinin müfredatına eklenmiştir¹¹². 1941 tarihli Talimatname’de öğrencilerin bilimsel araştırmalar yapabileceği seminer dersleri de programda bulunmaktadır. 21. yüzyıl hukuk fakültelerinin lisans düzeyinde yer almayan ancak hukuk eğitimi bakımından büyük öneme sahip seminer dersleri¹¹³ özellikle 1933 tarihli üniversite reformunun ruhunu yansıtmaktadır. Nitekim Türkiye’nin 1933 tarihli üniversite reformu üniversiteyi “bilgi dağıtan” değil, kendisinden beklenen şekilde “bilimsel düşünce metodunu öğreten” bir kurum olması düşüncesine dayanmıştır¹¹⁴. 1933 yılında Ankara Hukuk Fakültesinde bilimsel araştırmaların yayınlandığı “Hukuk” adında bir öğrenci dergisi çıkartılmaya başlanmıştır¹¹⁵. 2024 yılı itibarı ile hâlen yayın hayatına devam etmekte olan Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi ise 1944 yılında ilk sayısı ile yayın hayatına başlamıştır¹¹⁶.

Ankara Hukuk Fakültesinde sınavlar 1941 tarihli Talimatname’de yeniden düzenlenmiştir. Buna göre sınavlar kura yöntemiyle belirlenen iki dersten yaz ve güz dönemlerinde yalnızca iki sınav yapılacaktır. Derslerden geçme notu on üzerinden beş puandır ve sözlü sınava girebilmek için yazılı sınavı başarmış olmak gerekmektedir. Bütün derslerden başarılı sayılabilmek için de sınavların hiçbirinden beşten aşağı not almamış

111 Sadri Maksudî’nin 1925 yılından itibaren önce Ankara sonra da İstanbul Hukuk Fakültesinde vermiş olduğu Türk hukuk tarihi dersinin yıllar içindeki birikiminin kitaplaşmış hali olan 1947 tarihli Türk Tarihi ve Hukuk isimli eseri, Türk hukuk tarihi bakımından ilk rehber kitap olarak değerlendirilmektedir. Birinci, agm., s. 75-122; s. 96.

112 Mumcu, *age.*, s. 238.

113 Seminer dersleri programda yer almasına rağmen zorunlu olmadığı için zamanla bu derslerden beklenen verim tam alınamamıştır. Tuğrul Ansay 1969 yılında yayınladığı makalesinde bu hususa dair bir eleştiri getirmektedir: “*Halen fakültemizde lisans seviyesinde seminerler yapılmaktadır. Yönetmeliğimize göre de seminerler hukuk eğitiminin bir parçasını teşkil etmektedirler. Fakat seminerlere, çeşitli nedenlerle, gerekli ilgi gösterilmiyor. Bir kere seminer çalışmaları lisans öğrencileri için zorunlu değildir ve seminer sonuçları yıl sonu sınavlarında başarıya bir etki yapmamaktadırlar. Bundan dolayı öğrencilerin seminerlere katılma oranı azdır. Diğer taraftan seminer uygulamaları bakımından da Fakültemizde bir abenk yoktur; bazen toplantılar dahi yapılmamakta, bu da öğrencinin ilgisini azaltmaktadır.*” Tuğrul Ansay, “Hukuk Eğitiminde Reform”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 26, Sayı 1-2, 1969, s. 261-321; s. 309.

114 Malche, *age.*, s. 58. “*Son bir defa tekrar ediyorum ki, meselenin merkezi, ilimleri artık sabit olup nakli ile muvazzaif bulunulan vahdetler şeklinde değil, lâkin melekâtı dimağıyeyi vücade getirici usuller tarzında telâkki eylemektir. Darülfünun, ilmi zihniyeti halk etmekle mükelleftir ve bunun haricinde selâmet yoktur. Bu zihniyet İse (ise), kendilerini şahsî araştırmalar karşısında bulundurmak suretiyle talebeler tarafından kuvvetli ve azimli bir gayret sarf edilmesini temin sayesinde ve münhasıran bu sayede inkişaf eder.*” Aynı zamanda bkz. Hirsch, Anılarım, s. 210.

115 Ahmet Mumcu’nu aktarımlarına göre bu derginin yalnızca iki nüshası (1933 yılında yayınlanan 1. sayı ve 1934 yılında yayınlanan 2. sayı) Ankara Hukuk Fakültesi arşivinde bulunmaktadır. Bkz. Mumcu, *age.*, s. 188, dipnot 40. Derginin hangi yıla kadar kaç sayı devam ettiği hususunda güncel veriye ulaşılamamıştır.

116 Mumcu, *age.*, s. 188-189.

olmak ve nihayetinde bütün derslerin not ortalamasının da en az yedi puan olması gerekmektedir¹¹⁷.

Ankara Hukuk Fakültesinin ilk on yıllık sürecinde öğrenci sayıları oldukça artmıştır. 1940-41 eğitim-öğretim yılından itibaren kaydolan öğrenciler dört yıllık olarak eğitim görmeye başlamıştır. Bu süreçte yatılılık bir süre daha devam etmiş ancak sonradan kaldırılmıştır. Hatta bu arada bir de yarı yatılılık olarak adlandırılan, gece konaklamayan ancak Fakülte'de yalnızca yemek yiyen öğrenciler de bulunmaktadır¹¹⁸. 1941 yılında Ankara Hukuk Fakültesi Millî Eğitim Bakanlığına devredildikten sonra masrafları yine Adalet Bakanlığından karşılanmak üzere yatılı öğrencilerin alınmasına ilişkin şartları düzenleyen yeni bir talimatname yayınlanmıştır¹¹⁹. Bu talimatnamede de ilkinde benzer biçimde 18-30 yaş arasında olmak, sağlık bakımından iyi hâlde olmak, şeref ve namusa karşı suçlardan hükümlü olmamak, yabancı ile evli olmamak gibi şartlar yer almaktadır. Talimatnamede dikkati çeken husus yatılılık karşılığında bir kefalet senedi imzalayarak mecburi hizmet yüklenen öğrencilerin Adalet Bakanlığı tarafından kendilerine verilen her türlü hizmeti kabul edecekleridir. Talimatname mecburi hizmetin mutlaka hâkimlik sınıfından bir hizmet olması gerektiğini açıkça düzenlemiştir (madde 8). 14 Ocak 1935 tarihinde Başbakanlıktan Ankara Hukuk Fakültesine “Ankara Hukuk Fakültesinde Tahsilde Bulunan Talebenin Daha İyi Yetiştirilmelerinin Hakkında Tamim” gönderilmiştir¹²⁰. Söz konusu Tamim öğrencilerin hukuk fakültesine devamda sorunlar yaşadığına ve iyi yetişmiş adliye memurları için fakülteye devam koşuluna dikkat edilmesi gerektiğine işaret etmiştir. Öğrenciler fakülte sınavlarına girebilmek için bir ders yılı içinde en az yüz beş yarım gün fakülte'de bulunarak derslere girme koşulunu sağlamak zorundaydılar. Yüksek eğitimli memur sayısını arttırmak için de çalışan öğrencilere Adalet Bakanlığı tarafından söz konusu yüz beş yarım gün koşulunu sağlamaları için gerekli izinlerin sağlanması yönünde tavsiyede bulunulmuştur¹²¹.

Tüm bu gelişmeler ve düzenlemeler Ankara'da açılan yeni hukuk fakültesinin eğitiminin, devletin geleceği ve bekası için oldukça ciddiye alındığını ve hukuk eğitiminin adeta devlet sisteminin ve kamu düzeninin bir parçası olarak görüldüğünü ortaya

117 Mumcu, *age.*, s. 184.

118 Oğuzoğlu, *agm.*, s. 48.

119 Adliye Vekâleti Hesabına Yatılı Olarak Ankara Hukuk Fakültesinde Tahsil Edecek Talebenin Kayıt ve Kabul Şartları Hakkında Talimatname, R.G. Tarih-Sayı: 02.08.1941-4876.

120 R.G. Tarih-Sayı: 26 Şubat 1935-2940, Tamim 6/48.

121 Ankara Hukuk Fakültesinde Tahsilde Bulunan Talebenin Daha İyi Yetiştirilmeleri Hakkında Tamim, “1-Fakülteye derslerine muntazaman devam edip etmedikleri Fakültece ve dairelerine karşılıklı kontrol edilmek; 2-Fakülte'de geçirecekleri çalışma saatlerine ait daire işlerini akşam çalışmasında daire âmirlerinin lüzum gösterecekleri şekilde fazla çalışarak telâfi etmek; 3-Bu suretle müsaade gören memurlardan imtihan verip sınıflarını geçemeyenler dairedeki vazifelerini veya Fakülte'ye terke mecbur olmak şartları ile Adliye Vekillîğinin teklifi veçhile bu güne kadar Hukuk Fakültesine kayıt edilmiş bulunan uluş memurlarının yüz beş yarım gün derslerine devam etmelerine müsaade edilmesi ve bu müsaadenin İstanbul Hukuk Fakültesine de teşmili uygun görüldüğünden gereğinin yapılmasını dilerim.”

koymaktadır. 1946 yılında kabul edilen ikinci önemli Üniversiteler Kanunu ile Ankara Hukuk Fakültesi, Ankara Üniversitesine bağlanmış ve hukuk eğitimi açısından yepyeni bir dönem başlamıştır. Ancak yine de günümüz hukuk eğitiminin ve hukuk fakülteleri müfredatının temel hatları bu dönemde atılmıştır.

5. Hukuk Eğitiminde Akademisyenler ve Uluslararası Etkiler

Cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara Hukuk Fakültesinin kuruluş kadroları esasen İstanbul Hukuk Fakültesinde yetişmiş ve çoğu bürokrasiden gelen kimseler olmuştur. Aslında her iki hukuk fakültesi için de o dönemin temel sorunlarından biri öğretim kadrosu oluşturulması ve bu kadronun yetiştirilmesi problemidir. O dönemde henüz öğretim üyeliği sistemli ve kadrolu bir meslek değildi ve hukuk fakültelerinde ders verecek kişiler öğretim üyeliği mesleğinin yanında üniversite dışı diğer görevlerini de yürütmekteydiler. Öte yandan fakültelerde ders verecek öğretim elemanlarının maaş ve ücretleri de çoğu zaman birbirinden farklıydı. Ayrıca Üniversite reformu yapıldıktan sonra (1933) İstanbul Hukuk Fakültesinden çok sayıda öğretim üyesi ayrılmak zorunda kalmıştır. İhtiyacı karşılamak için yeni akademisyenler üç ayrı kaynaktan sağlanmıştır. Bunların bir kısmı reform nedeniyle kapatılan Darülfünunun öğretim üyeleri; ikinci grup yurt dışında doktora yapmış genç Türk öğretim üyeleri ve üçüncü grup ise II. Dünya Savaşı sırasında Almanya'dan kaçan yabancı bilim insanları olmuştur¹²².

Üniversitede ders verenler 1924 tarihli İstanbul Darülfünunu Talimatname'sinde, müderris, muallim ve müderris muavinleri öğretim elemanları; asistanlar da yardımcı öğretim elemanları olarak düzenlenmiştir (madde 10)¹²³. Bunlardan müderris ve muallimi profesörlük, müderris muavinlerini doçentlik ile kıyaslayabiliriz. İlk defa profesör sözcüğünü Ankara Hukuk Fakültesi dekanı Cemil Bilsel kullanmıştır. İlk profesörlerin ardından Ankara Hukuk Fakültesinde göreve gelen profesörlerin çoğu İsviçre ve Belçika'da öğrenim görmüş genç akademisyenlerdi¹²⁴. 1933 yılındaki üniversite reformuyla üniversite teşkilatında kullanılan emin, reis, müderris gibi kavramlar, rektör, dekan, profesör gibi evrensel sözcüklerle değiştirilmiştir¹²⁵.

Ankara Hukuk Fakültesinin açıldığı 1925 yılında Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt daha çok yurt dışında öğrenim görmüş kişilerden oluşan bir öğretim kadrosu düşünmüş ancak Fakülte bütçesi görüşülürken öğretim üyesi ihtiyacının adliye personelinden karşılanacağını belirtmiştir¹²⁶. Bu süreçte Cemil Bilsel Ankara Hu-

122 Hirsch, *Anılarım*, s. 210-211.

123 Bu unvanların özellikleri ve atama koşulları hakkında bkz. Arslan, agm., s. 228-232.

124 Mumcu, *age.*, s. 163.

125 1934 tarihli İstanbul Üniversitesi Talimatı, madde 3, madde 24, madde 37. Talimat metni için bkz. *Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi 1861-1961*, ed. Namık Kemal Aras, Emre Dölen, Osman Bahadır, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2007, s. 412-420.

126 Oğuzoğlu, agm., s. 12-13.

kuk Fakültesini dekanı olmuş ve kendisinin önderliğinde, Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Yusuf Kemal Tengirşek Beylerden oluşan bir kurul okulun ilk yılında ders verecek akademisyenleri belirlemiştir¹²⁷. İlk yıllarda Ankara Hukuk Fakültesi akademisyenleriyle ilgili Oğuzoğlu'nun aktardığı bilgilerden derlenmiş liste:

- *Cemil Bilsel*: Devletler Umumi Hukuku (Ankara'ya gelmeden önce İstanbul Hukuk Fakültesinde Devletler Umumi Hukuku müderrisi olarak görev yapmıştır. Mülkiye ve Erkânı Harbiye'de ders vermiştir.)
- *Veli Saltık*: Medeni Hukuk (Aynı zamanda Dış İşleri Hukuk Müşaviriydi. İstanbul Hukuk Fakültesinde Anayasa Hukuku müderrisiydi. Öğrenimini Paris'te yapmış ve Türk Medeni Kanunu komisyonunda görev almıştır.)
- *Baba Kantar*: Ceza Hukuku (Cemil Bilsel İstanbul Üniversitesi rektörü olduktan sonra 1934 yılında Ankara Hukuk Fakültesi dekanlığını üstlenmiştir.)
- *Yusuf Kemal Tengirşek*: İktisat (İstanbul Hukuk Fakültesinde ceza usulü müderrisi olarak görev yapmış, sonra siyasete geçerek, Millî Mücadele yıllarında Dışişleri Bakanı olarak Rusya'da görev yapmıştır. Aynı zamanda Sinop milletvekiliydi. Fakülte-de millî iktisat konusu da anlatmıştır.)
- *Süheyy Nizami Derbil*: İdare Hukuku (Lozan Hukuk Fakültesi mezunudur. Fransızca öğretmenliği yapmış ve ardından Ziraat Bankasında önemli görevlerde bulunmuştur. Ankara Hukuk Fakültesi 1940 yılında Millî Eğitim Bakanlığına bağlandığında İstatistik profesörü yapılmıştır.)
- *Şevket Mehmedli Bilgişin*: İlk yıl Hukuk Tarihi, sonra Ticaret Hukuku (Öncesinde İş Bankası Hukuk Müşavirliği yapmıştır. İsviçre'de eğitim görmüştür. 1942 yılında İstanbul Hukuk Fakültesinde göreve başlamıştır.)
- *Ahmet Ağaoğlu*: Anayasa Hukuku (Paris'te öğrenim görmüştür. Aynı zamanda Kars milletvekilliği yapmaktaydı. Hâkimiyet-i Milliyet gazetesinde çok sayıda makale yazmıştır.)
- *Yusuf Akçura*: Siyasi Tarih (Bu ders o dönemde İstanbul Hukuk Fakültesi programında yer almamaktaydı. Akçura, Fransa'da öğrenim görmüştü ve İstanbul milletvekiliydi. Aynı zamanda harp okulu mezunuydu.)
- *Sadri Maksudi Arsal*: Türk Hukuk Tarihi ve Hukuk Tarihi (Paris'te öğrenim görmüş ve Rusya'da önemli görevlerde bulunmuştur. Türk hukuk tarihi dersinin fahri profesörlüğü o dönemde İsmet Paşa'ya verilmiştir. Bu nedenle Arsal'ın verdiği ilk derste İsmet Paşa da hazır bulunmuştur. Daha sonra İstanbul Hukuk Fakültesine geçmiş ve orada da hukukun genel esasları dersini vermiştir.)
- *Tevfik Kâmil Koperler*: Roma Hukuku (Daha sonradan devletler özel hukuku dersini de vermiştir. Paris'te öğrenim görmüştür. Dışişleri Bakanlığı Müsteşarıydı. Daha

127 Oğuzoğlu, agm., s. 13-35; Aslantepe, age., s. 116.

sonra Fakültenin ayrılarak büyük elçi olmuştur ve Yugoslavya büyük elçisiyken emekliye ayrılmıştır. Ardında Millet Partisine girmiştir.

- *Mahmut Esad Bozkurt*: Devrimler Tarihi (Bu ders o dönemde İstanbul Hukuk Fakültesinin müfredatında yer almamaktaydı. Daha sonradan karşılaştırmalı anayasa hukuku ve devletler genel hukuku derslerini de vermiştir. Bozkurt aynı zamanda Adalet Bakanıydı.)
- *Mustafa Şeref Özkan*: İdare ve Amme Hukuku (Fakülte kadrosuna ikinci yıl dâhil olmuştur. Burdur milletvekilidir. Paris'te öğrenim görmüştür. Mecliste bütçe komisyonu başkanlığı yapmıştır.)
- *Ali Muzaffer Göker*: Siyasi Tarih (Yusuf Akçura'nın vefatının ardından Fakülte'de bu dersi vermiştir.)
- *Sabri Şakir Ansay*: Hukuk Muhakemeleri Usulü (Fakülte kadrosuna ikinci yıl dâhil olmuştur. Hâkimdir. Medeni Kanun Komisyonu'nda çalışmış ve Almanya'da bulunmuştur. Almancaya vâkıftır. Adalet Bakanlığı'nda Hukuk İşleri Müdürlüğü yapmıştır.)
- *Nusret Medya*: Devletler Hususi Hukuku (Fakülte kadrosuna üçüncü yıl dâhil olmuş; öncesinde 15 yıl devletler özel hukuku alanında dersler vermiştir. Danıştay Birinci Başkanlığı, Merkez Bankası İdare Meclisi Başkanlığı gibi önemli görevlerde bulunmuştur.)
- *Hasan Saka*: Maliye (Mülkiyede ve Fransa'da öğrenim görmüştür. Trabzon milletvekilliği ve Maliye Bakanlığı yapmıştır. Meclis komisyonlarında ve yabancı ülkelerde görevlerde bulunmuştur. Bir dönem başbakanlık ve Siyasal Bilgiler Fakültesinde akademisyenlik yapmıştır.)
- *Fabri Ecevit*: Adli Tıp (Fakülte kadrosuna üçüncü yıl dâhil olmuştur. Ondan önce Refik Saydam kadroda bulunmaktaydı. Doktorluk yapmaktadır.)
- *Mazhar Nedim Göknil*: Deniz Ticareti ve İflâs Hukuku (Fakülte kadrosuna üçüncü yıl dâhil olmuştur. Lozan'da öğrenim görmüştür. Aynı zamanda Ziraat Bankası Hukuk Müşavirliği görevini yürütmekteydi. Daha sonra İstanbul Hukuk Fakültesine geçerek orada deniz ticareti hukuku derslerini vermiştir.)
- *Cemal Hüsnü Taray*: İktisat Mezhepleri (Fakülte kadrosuna üçüncü yıl dâhil olmuştur. Gümüşhane milletvekiliydi.)

Cumhuriyet tarihinde Osmanlı Devleti dönemi de dâhil olmak üzere yabancı ülkelere eğitim amaçlı öğrenci gönderme geleneği hep var olmuştur. Nitekim 1927-1928 yılında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın eğitime verdiği önemin bir sonucu olarak Fransa başta olmak üzere çeşitli Avrupa ülkeleri ile Amerika Birleşik Devletleri'ne öğrenci gönderilmiştir¹²⁸. 1929 yılında ise bu işi daha sistemli bir

128 Gönderilen öğrenciler ve ilgi alanları için bkz. Kansu Şarman, *Türk Promethe'ler Cumhuriyet'in Öğrencileri Avrupa'da*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005.

hâle kavuşturan Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun¹²⁹ kabul edilmiştir. Ankara Hukuk Fakültesinin ilk mezunlarından ve İstanbul Hukuk Fakültesi dekanlarından, Türk medeni hukukunun gelişmesine değerli katkılar sunmuş olan Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, 1928-1934 yılları arasında devlet bursunu alarak İsviçre'de öğrenim görmüştür¹³⁰. 1925 ile 1975 yılları arasındaki 50 yıllık dönem Türk hukuk literatürünün geliştiği yıllardır. Bu dönem, hem yurt dışında eğitim görmüş ve çok sayıda çeviri eser yayınlamış Türk akademisyenlerin hem de yurt dışından ülkeye gelen Avrupalı profesörlerin katkılarıyla şekillenmiştir¹³¹. Ayrıca ilk yıllarda bürokrasiden fakülteye gelen kişilerin de çoğunun doktora Avrupa ülkelerindendir¹³². Eğitimli akademisyen kadrolarını sürdürülebilir bir sisteme kavuşturmak için 1927-1946 yılları arasında Ankara Hukuk Fakültesine “genç profesör muavinleri” alınmıştır. Bu gençlerin çoğu Adalet Bakanlığının desteğiyle -Belçika ve İsviçre ağırlıklı- yurt dışına lisans ve doktora eğitimine gönderilmiştir¹³³.

Albert Malche yalnızca İstanbul Darülfünunu ile ilgili bir rapor hazırlamakla kalmamış, aynı zamanda 1933 yılında Philipp Schwartz'ı da Türkiye'ye davet etmiştir. Profesör Schwartz da hem üniversite reformu için çalışmış hem de Almanya'dan¹³⁴ çok sayıda profesörün Türkiye'ye gelmesini sağlamıştır¹³⁵. 1933-1934 eğitim-öğretim yılında İstanbul Üniversitesinde görev yapan 42 Alman profesör bulunmaktadır ve bu profesörlerin çoğu eğitim programlarını şekillendirebilmele-ri için araştırma enstitülerinde yönetici pozisyonuna getirilmiştir¹³⁶. 1933 yılından itibaren Ankara Hukuk Fakültesi ve İstanbul Hukuk Fakültesi bünyesinde çalışan Avrupalı hukuk ve iktisat bilim insanlarından bazıları şunlardır¹³⁷: Andreas Berte-

129 Kanun Numarası: 1416, Kabul Tarihi: 08. 04. 1929, R.G. Tarih-Sayı: 16.04.1929-1169.

130 Şarman, *age.*, s. 66-75.

131 Kudret Ayiter, “Önsöz”, içinde: Fişekçi, Oya, *Kuruluşunun 50. Yılı Dolayısıyla Ankara Hukuk Fakültesi Öğretim Üye ve Yardımcıları Bibliyografyası 1925-1975*, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara 1977, s. v.

132 Listeler için bkz. Baha Kantar, “Ankara Hukuk Fakültesinin Geçmiş 25 Yılı 1925-1950”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 3-4, 1950, s. 1-6; s. 2-3.

133 Mumcu, *age.*, s. 163. Aynı zamanda bu yıllar arasındaki profesörler listesi için bkz. Mumcu, *age.*, s. 163-165.

134 Özellikle II. Dünya Savaşı sırasında Almanya'da iktidara gelen Nasyonal Sosyalist parti ve onların çıkardıkları 7 Nisan 1933 tarihli “Memurluğun Yeniden Tesisi Yasası” nedeniyle o yıl çok sayıda Alman profesör mesleklerini terk ederek başka ülkelere kaçmıştır. Yasanın Almanca adı: Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums, 3. ve 4. maddeler, 7 April 1933, <http://www.documentarchiv.de/ns/beamtenenges.html>, son erişim tarihi: 23.07.2023.

135 Stanford J. Shaw, *Turkey and The Holocaust- Turkey's Role in Rescuing Turkish and European Jewry from Nazi Persecution, 1933-1945*, Palgrave Macmillan, 1993, s. 4, 5-7.

136 Reiner Möckelmann, *Diskussionsabend im Deutschen Generalkonsulat am 29.11.2005 zum Thema: Exil und Bildungsreform: Deutsche Rechtsprofessoren in der Türkei ab 1933*, Generalkonsulat der Bundesrepublik Deutschland in Istanbul, 2005, s. 5.

137 Yücel Namal, “Türkiye’de 1933–1950 Yılları Arasında Yükseköğretime Yabancı Bilim Adamları

len Schwartz (1934-1953), Ernst E. Hirsch (1933-1952), Richard Honig (1933-1939), Karl Strupp (1933-1935), Fritz Neumark (1933-1952), Gerhard Kessler (1933-1951), Alexander Rüstow (1933-1949), Wilhelm Röpke (1933-1937), Josef Dobretsberger (1938-1941), Alfred Isaac (1937-1950).

Avrupalı akademisyenlerden 1933 yılından önce gelenler de bulunmaktadır. Örneğin 1926 yılında İstanbul Darülfünunu Hukuk Fakültesinde kamu (amme) hukuku dersini Profesör Charles Crozat vermeye başlamış ve hukuk öğretisinin temel teorik derslerinden birisi olan “genel kamu hukuku” bilim dalının ve kürsüsünün Türkiye’deki gelişimine büyük katkı sunmuştur¹³⁸. Yine İstanbul Hukuk Fakültesinin medeni hukuk kürsüsü profesörü G. Sauser Hall, 1924-1929 yılları arasında borçlar hukuku dersini vermiştir¹³⁹.

Avrupa’dan-gelen profesörler özellikle hukukun teorik alanlarına ilişkin dersler vermişlerdir. İyi bir hukuk uygulaması için hukuk sisteminin altyapısını oluşturacak teorinin de oluşması gerekmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında iktibas edilen kanunlar Almanya, İsviçre, İtalya ve Fransa’dan olduğu için bu hukuk sisteminin teorik altyapısını da Avrupalı profesörler Türk akademisyenlerle birlikte hazırlamış ve yeni hukukçu nesline aktarmıştır. Örneğin Almanya’dan İstanbul Hukuk Fakültesine gelen ve esasen bir ceza hukuku profesörü olan Richard Honig, Türkiye’de hukuk başlangıcı ve hukuk felsefesi derslerini vermiştir¹⁴⁰. Yavuz Abadan, Profesör Honig’in Hukuk Başlangıcı ve Tarihi (1935) isimli eserini tercüme etmiştir¹⁴¹. Bir başka örnek olarak, İstanbul Hukuk Fakültesine gelerek medeni hukuk dersini veren Profesör Andreas Bertalan Schwarz’dır.

rının Katkıları”, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, Nisan 2012, s. 14-19; s. 17; Shaw, *age.*, s. 6-7; Nevin Ünal Özkorkut, “Cumhuriyet Dönemi Hukuksal Dönüşüm Sürecine Katkıda Bulunan Yabancı Akademisyenler”, *Adalet Dergisi*, Sayı 62-63, Yıl 2019, s. 481-505; s. 481-505; Emre Dölen, “İstanbul Darülfünunu’nda ve Üniversitesi’nde Yabancı Öğretim Elemanları”, *Türkiyede Üniversite Anlayışının Gelişimi 1861-1961*, ed. Namık Kemal Aras, Emre Dölen, Osman Bahadır, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2007, s. 89-162; s. 137.

138 Rukiye Akkaya Kia, “Darülfünun’dan 1933 Üniversite Reformuna; Hukuk-ı Siyasiye-i Osmaniye Derslerinden, Hukuk-I Âmmе Derslerine Dönüşüm ve Genel Kamu Hukuku Dersinin Geçmişine Dair Notlar II”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 70, Sayı 1, s. 3-18, 2012; s. 6.

139 Bu dönemde öğretim üyesi talepleri Dış İşleri Bakanlığı (Hariciye Vekaleti) aracılığıyla Fransa’ya bildirilmekte ve Fransa Dış İşleri Bakanlığının belirlediği akademisyenler Türkiye’ye gönderilmekteydi. Fransa özellikle genç ve doktorasız akademisyenleri göndermiştir. Dölen, *agm.*, s. 103-105. Ernst E. Hirsch, “1934-1935 Senesi Hukuki Neşriyatı”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 4, Sayı 14, 1938, s. 376-400; s. 395-396; Fahri Özteke, “Türk Yükseköğretiminin Rasyonalist Evrimi ve Darü’l-Fünun’da Görev Yapmış Yabancı Uyruklu Bilginler”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 22, Yıl 11, Nisan 2019, s. 231-251; s. 243-244.

140 Gottfried Plagemann, içinde: *Diskussionsabend im Deutschen Generalkonsulat am 29.11.2005 zum Thema: Exil und Bildungsreform: Deutsche Rechtsprofessoren in der Türkei ab 1933*, Generalkonsulat der Bundesrepublik Deutschland in Istanbul, 2005, s. 7; Ünal Özkorkut, *agm.*, s. 498.

141 Mehmet Cemil Ozansü, “Üniversite Reformu Sonrası Hukuk Fakültesinde Umumi Hukuk Tarihi Kurları”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 70, Sayı. 1, s. 473-478, 2012; s. 473.

Profesör Schwarz Almanya'da Roma hukuku tarihi derslerini vermiştir¹⁴². Avrupa'nın önemli iktisat bilimcilerinden olan Fritz Neumark, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinin kurulmasına yardımcı olmuş ve finans teorisi dersini Türkçe vermiştir¹⁴³. Neumark ayrıca İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası'nın da oluşturulmasında büyük çabalar sergilemiş;¹⁴⁴ Gelir Vergisi Kanunu tasarısını hazırlayarak 1940'lı yıllarda vergi reformu için hükûmete danışmanlık yapmıştır¹⁴⁵.

Hukuk eğitim tarihinde büyük bir iz bırakan ve Türk hukuk öğretisinin gelişmesine önemli katkılar sunmuş olan, önceki sayfalarda adı geçen Alman hukukçu Ernst Eduard Hirsch'tir¹⁴⁶. 1933 yılında Türkiye'ye gelen ve 1943 yılına kadar önce İstanbul Hukuk Fakültesinde, ardından 1943 ile 1951 yılları arasında Ankara Hukuk Fakültesinde çalışan Hirsch, hem lisans hem de doktora düzeyinde dersler vermiş ve Türk hukuk literatürüne Türkçe eserler yazarak katkı sunmuştur. Profesör Hirsch, asıl bilim alanı ticaret hukuku olmasına karşılık Türkiye'deki akademik yaşamında hukuk kuramına ilişkin dersler (hukuk felsefesi, hukuk sosyolojisi¹⁴⁷, hukuk metodolojisi¹⁴⁸) hazırlamıştır. İstanbul Hukuk Fakültesinde ticaret hukuku, fikrî ve sınai haklar derslerini; Ankara Hukuk Fakültesinde ise, ticaret hukuku, fikrî ve sınai haklar, hukukta metot, hukuk felsefesi ve sosyolojisi derslerini Türkçe olarak vermiştir¹⁴⁹. Hirsch, aynı zamanda Türk ticaret hukukunun yasal gelişimi sürecinde de önemli görevler üstlenmiş ve ticaret hukuku alanındaki kanunların taslaklarını hazırlayarak, tasarıların görüşülmesinde hazır bulunmuştur¹⁵⁰. Yükseköğretim sistemi ve üniversite reformu üzerine çalışarak üniversite özerkliği kavramını tanımlayan Hirsch, Türk yükseköğretim hukuku ve tarihi açısından temel eserlerden birisini de Türkiye'ye kazandırmıştır¹⁵¹.

142 Plagemann, *age.*, s. 7; Schwarz'ın hukuk eğitimine katkıları ve yetiştirdiği önemli Türk hukukçuları için bkz. Ünal Özkorkut, *agm.*, s. 495-497.

143 Ülkü Azrak, içinde: *Diskussionsabend im Deutschen Generalkonsulat am 29.11.2005 zum Thema: Exil und Bildungsreform: Deutsche Rechtsprofessoren in der Türkei ab 1933, Generalkonsulat der Bundesrepublik Deutschland in Istanbul*, 2005, s. 10-11; Fritz Neumark, *Boğaziçine Sığınanlar, Türkiye'ye İltica Eden Alman İlim Siyaset ve Sanat Adamları 1933-1953*, çev. Şefik Alp Bahadır, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını, Ercivan Matbaası, İstanbul, 1982, s. 97, 99, 167.

144 Neumark, *age.*, s. 167.

145 Azrak, *age.*, s. 11; Ünal Özkorkut, *agm.*, s. 500.

146 Ernst Hirsch'in Türk yükseköğretim ve hukuk eğitimi tarihini aydınlatan, fakültelerdeki gündelik yaşam ve dönemin siyasi koşullarıyla ilgili kendi anılarına yer verdiği eseri için bkz. Hirsch, *Anılarım*, 1997.

147 Ernst E. Hirsch, *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Dersleri*, 3. Baskı, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları, (Güncel Dile Uyarlayan: Selçuk Baran Veziroğlu), 2001.

148 Ernst E. Hirsch, *Pratik Hukukta Metot*, 8. Baskı, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları, (Yayına Hazırlayan: Selçuk Veziroğlu), 2022.

149 *Ord. Prof. Dr. Ernst E. Hirsch'e Armağan*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1964, s. v; Ünal Özkorkut, *agm.*, s. 492-493.

150 Ünal Özkorkut, *agm.*, s. 493.

151 İki ciltlik bu çalışma için bkz. Ernst E. Hirsch, *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin*

Yabancı öğretim üyeleri fakülte ve enstitülerde sözleşmeli olarak çalışmışlardır. Bu sözleşmelere çeşitli hükümler konulmuştur. Bunlardan bazıları üç yıl içinde Türkçe öğrenerek dördüncü yıl dersleri Türkçe anlatmaları, derslerde okutulmak üzere ders kitapları yazmaları, hükûmete danışmanlık yapmaları ve uluslararası iş birlikleri kurmaları gibi hususlardır¹⁵². 1930'lu yılların başlarında yapılan sözleşmelerde yabancı profesörlerin yanlarında çalışan genç Türk akademisyen ve öğrencileri yetiştirmeleri konusunda açık hükümler bulunmamaktadır. Bu konuda açık hükümler 1930'lu yılların sonlarına doğru yapılan sözleşmelere girmiştir¹⁵³. Yabancı öğretim üyeleri yanlarında ilmi yardımcı da getirmişlerdir. Bu yardımcılarla da bir-iki yıllık sözleşmeler imzalanmıştır. Ancak 1933-1973 yılları arasında hukuk fakültesine hiç yabancı ilmi yardımcı gelmemiş; yalnızca profesörler gelmiştir¹⁵⁴. Fakülte ve enstitülerde sözleşmeli olarak çalışan yabancı akademisyenlerin ücretleri de Türk akademisyenlere oranla daha yüksek olmuştur. Hatta bir yabancı profesör bir Türk profesörün neredeyse iki buçuk katı maaş almıştır. Bu ücret dengesizliği daha sonra birtakım sürtüşmelere de neden olmuştur¹⁵⁵. Hukuk gibi dil kullanımının kritik olduğu alanlarda, kimi zaman yabancı dilden tercüme sorunları da yaşanmıştır. Hukuk fakültelerinde Alman profesörlere yardımcı olacak dil bilen doçent sayısı o dönemde fazla değildir. Fritz Neumark bu nedenle kendisinin zamanla dile hâkimiyet kazandığını belirtmektedir¹⁵⁶. Richard Honig ise dil yardımı konusunda daha şanslı olmuş; Heidelberg'de doktora yapmış olan Dr. Yavuz Abadan gibi Almanca'yı iyi bilen bir hukukçu doçentle birlikte çalışmıştır¹⁵⁷.

Cumhuriyetin ilk yıllarında hukuk akademisyenleri olağanüstü bir çaba sergilemiştir. Bu dönemde oturmuş ve sistemli bir araştırma etkinliği, zengin kütüphaneler ve ders kitapları bulunmamaktadır. Ancak bu dönemde hayatını hukuk bilimine adanmış özverili insanlar sayesinde Türkiye Cumhuriyeti hukuk eğitimi elli yıl gibi kısa bir sürede Avrupalı çağdaşlarını yakalayabilmiştir.

6. Hâkim ve Savcılarının Mesleki Eğitimi

Hâkim ve savcılarının eğitimi cumhuriyetin henüz ilk yıllarında düzenleme konusu olmuştur. Cumhuriyet Dönemi'nin ilk hâkimlik yasası 1926 yılında kabul edilen 766 sayılı Hâkimler Kanunu'dur¹⁵⁸. Bu kanun, 1933 tarihli üniversite reformunun ardından 1934 yılında 2556 sayılı Hâkimler Kanunu kabul edilene kadar yürürlükte kalmıştır. 1934 sayılı ikinci kanun ise 1982 yılına kadar kimi değişikliklerle uygulanmıştır¹⁵⁹. 1926

Gelişmesi, Cilt 1 ve 2, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Yayınları, 1998, s. 201 vd.

152 Dölen, agm., s. 123; Möckelmann, agm., s. 5.

153 Dölen, agm., s. 124.

154 Dölen, agm., s. 130.

155 Dölen, agm., s. 128-129.

156 Neumark, *age.*, s. 95-96.

157 Dölen, agm., s. 160.

158 20 Mart 1926, Resmî Ceride Tarih-Sayı: 20.03.1926-326.

159 Nuran Koyuncu-Ümmüğülsüm Gök, "Türk Hukuk Tarihinde ve Karşılaştırmalı Hukukta

yılına kadar hâkim ve savcılarının özlük hakları ve çalışma usulleri Osmanlı Dönemi mevzuatına göre yürütülmüştür¹⁶⁰.

Hakimlik mesleğine ilişkin ilk kanunda hâkimlerin eğitiminin içeriğine dair ayrıntılı hükümler bulunmamaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında öncelik hâkim sayısını arttırmak olduğundan hem 766 sayılı ilk Kanun hem de 1934 yılında kabul edilen ikinci kanun, adliye meslek mekteplerinden mezun olanlara da hukuk fakültesi derslerinden yapılacak sınavda başarılı olmaları kaydıyla hâkimlik yapabilme hakkı tanımıştır¹⁶¹. Ankara Hukuk Fakültesi ilk mezunlarını 1928 yılında verdiği için, bu tarihe kadarki personel ihtiyacı esasen Osmanlı Devleti'nde yetişen kadrolarla karşılanmış ve bu nedenle ilk Kanun'a bu şekilde geçiş hükümleri konulmuştur¹⁶². Bununla birlikte ilk Kanun'la hâkim ve savcılar için Darülfünun Hukuk Fakültesi ya da Hukuk Mektebinden mezun olma şartı getirilmiş; hâkim ve savcı adaylarının Türkiye'deki hukuk fakültelerinde okutulan derslerin denkliğini almış olmak şartıyla yabancı bir hukuk fakültesinden de mezun olabilecekleri kabul edilmiştir (madde 2/6). Adaylar aynı zamanda en az 6 ay bir mahkeme yanında zabıt kâtibi görevini icra ederek uygulama deneyimine sahip olmalıdır (madde 2/7). 1934 yılında kabul edilen İkinci Hâkimlik Kanunu'nda hukuk fakültesi mezunu olma şartı korunarak, hukuk fakültesinden eksik kalan dersleri tamamlamak kaydıyla Mülkiye Mektebinden mezun olanlara da hâkim adaylığına başvurabilecekleri bir olanak tanınmıştır. Yabancı hukuk fakültesi mezunu olanlar da yine fark derslerinin sınavlarını tamamlayarak hâkim ve savcı adayı olabilirler (madde 2/6). Kanun'un, hâkimlik için mesleki deneyime de belli bir önem verdiği 14. maddesinden anlaşılmaktadır. Buna göre, hukuk fakültesi mezunu olma şartını yerine getirerek, 20 yıl fiilen avukatlık yapmış olanlarla 10 yıl Darülfünun Hukuk Fakültesi ya da Hukuk Mektebinde hukuk ilimleri müderrisliğinde bulunanlar, ahlaki durumlarına bakılarak Temyiz mahkemesine üye seçilebilirler¹⁶³. Genel olarak değerlendirildiğinde 766 sayılı Yasa'nın bir geçiş dönemi yasası olduğu belirtilmektedir¹⁶⁴.

Yeni düzenin temel kanunlarını öğretecek Ankara Hukuk Fakültesinin kurulmasının ardından sıra bu kanunları Türk Devrimi'nin ruhuna uygun biçimde uygulayabi-

Hâkimlik Mesleğine Giriş ve Hâkim Yardımcılığı", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2019, s. 68-86; s. 73-75.

160 Şakar, *age.*, s. 179.

161 766 sayılı Hâkimler Kanunu, muvakkat maddeler 35 ve 36; 2556 sayılı Hâkimler Kanunu Muvakkat Madde / II. 2556 sayılı yasada adliye meslek mektebi mezunlarına gerekli şartları taşımaları kaydıyla yalnızca sorgu hâkimi olabilme hakkı tanınmıştır.

162 Şakar, *age.*, s. 179.

163 766 sayılı kanuna göre hâkimler, 'hakimler' ve 'temyiz mahkemesi hâkimleri' olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştır (madde 1). Hâkimlik için diğer şartlar madde metnine göre, Türk vatandaşı olmak, 20 yaşını doldurmuş olmak, askerliğini yapmış ya da tecil ettirmiş olmak ya da askerliğe elverişli olmadığı anlaşılmış olmak, herhangi bir bulaşıcı hastalığı veya görevini yapmaya engel sağlık koşulu bulunmamak, ahlaki ya da görevi ihmalle ilgili suçlardan mahkûm olmamış olmak, ağır hapis cezası almamış olmak, süihal ile dile düşmemiş olmaktır (madde 2).

164 Şakar, *age.*, s. 183.

lecek bir adliye teşkilatı oluşturulmasına geldiğinde, 1934 yılında ikinci bir hâkimlik yasası kabul edilmiştir¹⁶⁵. Yeni Hâkimlik Kanunu'nun bu anlayışla oluşturulduğu esbabı mucibe layihâsından (gerekçesinden) açıkça anlaşılmaktadır:

Eşsiz bir inkılâbın yaratmış olduğu feyizli eser ve müesseselerin temelleşmesi bu yeni nizâmı tesis eden kanunların hakkı ile tatbik edilebilmesiyle mümkündür. Kaza hakkını haiz olan uzuvların, bu hedefe vusulünü temin edecek surette teşkilâtlandırılması ve Türk hâkimlerinin, inkılâbın yaratmış olduğu yeni hukuk zihniyetini benimseyecek ve yaşatacak bir kabiliyette yetiştirilmesi hususları bu sahada ittihazı zarurî olan tedbirlerin ilk safında yer alır. Çünkü bütün kanunların tatbik ve verim kabiliyeti hâkimlerin kıfayet ve seciyesi meselesiyle yakından alâkadardır. Ona verilecek vechе ileridir ki adaleti iyi tevziâ matuf tedbirlerin mahiyeti teayyün eder. Kanun da hakikî kıymet ve kuvvetini o membadan alır. O derecedeki bir memleket adliyesinin kıymeti hâkimlerinin istiklâl ve kıfayetiyle ölçülür denilebilmiştir¹⁶⁶.

Kanun'un esbabı mucibe layihâsına göre, Kanun kabul edilirken 1923 tarihli İtalya Mahkemeler Teşkilatı ve Hâkimler Kanunu temel alınmış ve uygun olduğu takdirde Almanya ve Fransa'nın hâkimlik mesleğine ilişkin düzenlemelerine başvurulduğu belirtilmiştir¹⁶⁷. Hâkimlik ve savcılık mesleklerinin 766 sayılı Kanun'da bir tutulduğu, ancak bunların nitelik itibarıyla farklı meslekler oldukları, özellikle hâkimlerin meslek niteliği itibarıyla tam bağımsız olması gerektiği, savcılarının ise hükûmet adına görev yapan birer yetkili olduğu vurgulanmış ve Kıta Avrupası sistemine uygun olan sistem benimsenmiştir¹⁶⁸. Öte yandan layihada hâkimlerin seçim ve terfi sistemleriyle ilgili çeşitli ülkelere atuf yapılarak farklı modeller¹⁶⁹ tartışılmış ve Kanun'un 1924 Anayasası'na uygun olarak hâkimlerin seçim ve terfi sisteminin yürütme organı tarafından, ancak hâkimlik mesleğinden en üst kademeye erişmiş kişilerden oluşan kurullar aracılığıyla yapılması öngörülmüştür¹⁷⁰. Hâkimlik Kanunu incelendiğinde her süreç için farklı komisyonlar (meclis) düzenlendiği fark edilecektir.

165 2556 sayılı 14 Temmuz 1934 tarihli Hâkimler Kanunu, R.G. Tarih-Sayı: 14.07.1934-2751. (7 Teşrinievvel 1336).

166 TBMM 279 no'lu Komisyon Raporu, 2556 sayılı Hâkimler Kanunu esbabı mucibe lâyihası, s. 1.

167 TBMM 279 no'lu Komisyon Raporu, 2556 sayılı Hâkimler Kanunu esbabı mucibe lâyihası, s. 5.

168 TBMM 279 no'lu Komisyon Raporu, 2556 sayılı Hâkimler Kanunu esbabı mucibe lâyihası, s. 2-3.

169 Hâkimlerin halk tarafından seçilmesini öngören modeller ile hâkimlerin hâkimler tarafından seçilmesini öngören modeller. Ancak her ikisinin de Anayasal sisteme uygun bulunmadığı belirtilmiştir. TBMM 279 no'lu Komisyon Raporu, 2556 sayılı Hâkimler Kanunu esbabı mucibe lâyihası, s. 4.

170 TBMM 279 no'lu Komisyon Raporu, 2556 sayılı Hâkimler Kanunu esbabı mucibe lâyihası, s. 4.

2556 sayılı Hâkimler Kanunu'nun getirdiği en önemli yenilik, hâkimlik için “adaylık (namzetlik)” ve “yardımcılık (muavinlik)” aşamalarının geçilmiş olmasıdır. Hâkim adayı olabilmek için, Türk olmak, 21 yaşını doldurmuş olmak ancak 30 yaşını doldurmamış olmak¹⁷¹, askerlikle ilgili şartlarını tamamlamış olmak, sağlıklı olmak gibi önceki kanundaki şartlara ilaveten, yabancı ile evli olmamak, sarhoşluk ve kumar oynamak gibi hâkimlikle bağdaşmayacak davranışlarla tanınmamış olmak gibi karaktere ilişkin şartlar da öngörülmüştür (madde 3).

Kanuna göre, hâkim adaylarının sayısı her yıl Adalet Bakanlığı tarafından belirlenir ve bu sayıyı aşan başvurularda diploma derecesine göre bir sıralama yapılır; diploma derecesinde eşitlik olduğu takdirde de kura yöntemi uygulanır (madde 4). Hâkim adayları belirlendikten sonra iki yıl mahkemeler ve savcılıklarda staj yapacaklardır. Türkiye'deki hukuk fakültelerinden birinden doktora derecesi olanlar için ise adaylık süreci bir yıl olarak belirlenmiştir (madde 16). Bununla birlikte yabancı ülkelerin hukuk fakültelerinden mezun olanlar da bir yıl staj yapacaklardır. Ancak yabancı ülkelerdeki fakülteler için Kanun yalnızca İngilizce, Almanca, Fransızca ve Almanca dilleri ile eğitim yapan hukuk fakültelerini saymıştır (madde 16). Bu şartın cumhuriyetin ilk yıllarındaki hukuk devriminin yerleştirilmesi için düşünüldüğü açıktır. Adaylar staj kapsamında ceza ve hukuk işlerine yönelik zabıt katipliği ve başkatiplik görevleri ve buralarda kendilerine verilecek diğer işleri yapacaklar, icra memurlarına ve sorgu hâkimlerine yardım ve vekâlet edeceklerdir (madde 5). Hâkim adayları müzakereleri dinlemek için hazır bulunabilirler ve staj süresince üstlendikleri görevlerden de aslen sorumlu olmaktadır (madde 5).

Hâkim ve savcı adayı olunan staj sürecinin sonunda yazılı ve sözlü aşamalardan oluşan (madde 8) bir sınavın yer alacağı belirtilmiş ve sınavla ilgili ayrıntılı hükümler Kanun'da yer almıştır. Bu sınava girebilmek için hem stajı başarı ile tamamlamış olmak hem de karakter ve davranış bakımından mesleğe aykırı bir durumun olmaması gerekmektedir. Sınava kabul edilmeyenlerin adaylık süreci bir daha kabul edilmemek üzere sonlanır (madde 6). Sınavı yapacak olan heyette Adalet Bakanlığının çeşitli adaylar arasından seçeceği iki üst kademe hâkim, iki hukuk fakültesi profesörü, bir de avukatın yer alacağı ve sınavın her yılın ekim ayında Ankara'da yapılacağı öngörülmüştür (madde 7).

Staj sürecinin sonunda yapılan meslek sınavının yazılı kısmında, adayın vaka çözme ve mevzuatı uygulama yeteneğini ölçen üç ayrı klasik soru grubu bulunmaktadır. Bunlardan ilk grupta, medeni hukuk, ticaret hukuku ve hukuk muhakeme usulü; ikinci grupta ceza hukuku ve ceza muhakemesi hukuku; üçüncü grupta ise idare hukuku ve kamu hukuku alanındaki uyuşmazlıklardan soru verilecektir. Sözlü

171 Bu şart daha sonra hâkim adaylarının doktora yapmaları ve yurtdışına gitmeleri gerekçeleriyle 40 yaşına çıkartılmıştır. Bkz. Hâkimler “Kanunu ile bu Kanunun Bazı Maddelerini Tadiil Eden 3206 ve 3501 Sayılı Kanunların Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Hâkimler Kanununa Bazı Maddeler İlâvesine Dair Kanun Lâyihası”, esbabı mucibe layihası, s. 1.

sınav ise adayın yazılı sınavın yapıldığı alanlarda yürürlükte bulunan kanunlara ne derece vâkıf olduğunu anlamak için yapılacaktır (madde 8). Tüm sınavlardan en az 10 üzerinden 6 puan, sınavların hepsinin ortalamasından da 10 üzerinden 7 puan ve üstü almış olanlar hâkim yardımcılığına kabul edileceklerdir (madde 9). Oldukça kapsamlı düşünülmüş olan bu sınavda başarılı olamayan adaylara ise bir yıl sonra tekrar sınava girme hakkı tanınmıştır. Ancak üç defa sınava girememiş ya da üç defa sınavda başarısız olmuş adaylar, adaylıktan çıkartılacaklardır. Bununla birlikte her adayın adaylığa kabul sürecinden itibaren her hâlükârda 5 yıl içinde sınava girmesi ve başlamış olması gerekmektedir (madde 10).

Adayların staj süresince çalışmaları, yaptıkları işler ve karakterleri yanında çalıştıkları hâkimler, savcılar ve adliye müfettişleri tarafından gözlemlenecek ve her altı ayda bir yazılı rapor hâlinde derlenecektir. Gözleme dayalı bu raporlar bir sonraki aşamada adayın yazılı ve sözlü sınavlardan aldığı puana ek olarak değerlendirilmede esas alınacaktır. Dolayısıyla adaylara ilişkin başarı değerlendirme süreci yalnızca yazılı ve sözlü staj sonu sınavını içermemesi açısından dikkat çekicidir¹⁷². Bu süreç adayların, adaylıktan sınavdan başarılı olup yardımcılık kademesine yükseldikten sonra, hâkimlik ve savcılık mesleklerinden hangisine seçilecekleri konusunda da belirleyicidir. Sınavı başaran kişilerin hangi mesleği istediği kendisine sorulmakla birlikte adaylık sürecindeki raporları ve sınavda başarılı olduğu alanlara göre bir yerleştirme yapılmaktadır (madde 14).

Kanun'da meslek için oldukça detaylı bir hazırlık süreci öngörülmüş olmasına rağmen yapılması planlanan bu staj bitirme ve mesleğe geçiş sınavı daha sonraki Meclis kayıtlarından anladığımız üzere, hâkimlerin mesleğe geçiş sürecini oldukça güçleştirdiği için -ve o dönemde çok sayıda yetişmiş hâkime ihtiyaç olduğu için- hiç yapılmamış ve sınavla ilgili hükümler sonradan 1940 yılında Kanun metninden çıkartılarak yürürlükten kaldırılmıştır¹⁷³.

172 2556 sayılı Hâkimler Kanunu:

"Madde 11: Her namzedin vazifesini yapmakta gösterdiği kabiliyetle ahlâki gidişine dair malûmat, çalıştığı daire âmirleri tarafından mensup olduğu mahkemenin en yüksek dereceli hâkimine veya müddeiumumisine altı ayda bir verilecek delilli takrirlerle o hâkim veya müddeiumuminin namzet hakkında görgü ve bilgisine dayanan mütalealarından ve Adliye Müfettişlerinin raporlarından alınır. Yukarıki fıkrada gösterilen merciler bu husustaki mütalealarını Adliye Vekilliğince buna mahsus olmak üzere hazırlanacak kâğıtlara yazarlar.

Madde 12: Zat İşleri Müdürlüğünce her namzet hakkında 9 ve 11 inci maddelere göre toplanacak vesikalar o namzedin şahsî dosyasile birlikte ayırma meclisine verilir.

Madde 13: Ayırma meclisi her namzedin: A - İmtihanda kazandığı dereceye; B - Ahlâki gidişinde toplanan malûmata bakarak tayin edilecek dereceye; C - Namzetlik esnasında gösterdiği kabiliyet derecesine; D - Mektep şehadetnamesinde kazandığı dereceye göre emsalî arasındaki mertebesini tayin ve en yüksek liyakat kazananlar en başta gelmek üzere sırasıyla bir defter tanzim ve tasdik eder."

173 "Kanunu ile bu Kanunun Bazı Maddelerini Tadil Eden 3206 ve 3501 Sayılı Kanunların Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Hâkimler Kanununa Bazı Maddeler İlâvesine Dair Kanun Lâyihası", esbabı mucibe layihası, s. 2. "Kanunun meriyetinden bugüne kadar tatbik edilmemiş

7. Avukatların Mesleki Eğitimi

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk yıllarında avukatların eğitimi, diğer kanunlarda olduğu gibi Türkiye'nin tam bağımsızlık ülküsünden ayrı düşünülemez. Lozan Barış Antlaşması görüşmelerinde Batılı devletlerin, Osmanlı Devleti Dönemi'nde kapitülasyonlar aracılığıyla elde ettikleri birtakım ayrıcalıkları sürdürmek istemeleri tam bağımsızlıkla bağdaşmadığından 3 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen Avukatlık Kanunu (Muhâmât Kanunu¹⁷⁴) avukatlık mesleği yapabilme hakkını yalnızca Türk vatandaşlarına tanımıştır¹⁷⁵. Yayımlandığı 1924 yılından bu yana çeşitli değişikliklere uğrayan bu kanun Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk yıllarında 27 Haziran 1938 tarihli ikinci Avukatlık Kanunu'nu yürürlüğe girene değin avukatlık mesleğini sistemli hâle getiren ve kurumsallaştıran ve bu sayede ulus devlet fikrine de hizmet eden ilk kanundur. Muhâmât Kanunu'nun adı 1926 yılında yapılan bir

olan ve gençlerin hâkimlik meslekine intisablarını güçleştiren bu hükmün kanundan çıkarılmasına lüzum hâsıl olmuştur. Esasen tahsilini ikmal edebilen de iki sene mahkemelerde ve diğer adliye dairelerinde staj görmüş olan namzedler muavinlik ve hâkimlik sınıflarına geçtikten sonra Temyiz mahkemesinin kazai murakabesine tabi bulunacaklarına göre daimi bir imtihan karşısındadırlar. Bu murakabe neticesinde terfi lâyük görülmiyenlerde atiyen bu kanunda yazılı şartlar dairesinde hâkimlikten çıkarılacaklarına nazaran seciye ve ahlâkça kabule mâni halleri bulunmadığı takdirde namzedlerin imtihana tabi tutulmaksızın muavinliğe geçirilmelerinde hiçbir mahzur mülâhaza edilmemektedir". Benzer şekilde bkz. Şakar, age., s. 187, dipnot 388.

- 174 Muhâmât Kanunu cumhuriyetin ilk yıllarına kadar Osmanlı Devleti'nde yer alan avukatlık mesleği ile ilgili düzenlemeleri yeni bir anlayışla tek bir çatı altında toplaması ve cumhuriyetin ilk kanunlarından olması bakımından dikkat çekicidir. Muhâmât sözcüğü daha önceki düzenlemelerde yer almamaktadır. Daha önceki düzenlemelerde dava vekili sözcüğü kullanılmıştır. Muhâmât sözcüğü Mısır'da kullanılmakta ve avukat anlamına gelmektedir. Nitekim sonradan 1938 yılında çıkan ikinci avukatlık kanununda muhâmât sözcüğü yerine avukat sözcüğü kullanılmıştır. Ali Cem Budak-Osman Demirbaş, "Mayıs Adli İnkılabı", *XVIII. Türk Tarih Kongresi, 1-5 Ekim 2018*, Ankara, VIII. Cilt, Hukuk ve Diplomasi, Türk-Ermeni İlişkileri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, ed. Semiha Nurdan, Muhammed Özler, Ankara 2022, s. 57-77; s. 70-71.
- 175 Muhâmât Kanunu, No: 460, madde 1. Bu kanunun muvakkat maddesinde yer alan meclis-i tefrik baro levhasından çıkartılacak avukatları belirlemeye yetkili kılınmıştır. Daha sonra Adalet Bakanlığının Ceride-i Adliye isimli dergisinde bu komisyondan 'tasfiye komisyonu' olarak söz edilmiştir. Ceride-i Adliye, S. 22-23-24-, Mayıs-Haziran-Temmuz 1340, s. 804 vd.'den aktaran: Budak-Demirbaş, agm., s. 72. Daha sonra 1 Mayıs 1924 tarihinde Adliye Vekaleti, avukatların baro levhasından çıkartılmalarına ilişkin usulü belirleyen bir talimatname hazırlamıştır. Muhâmât Dergisi, Haziran 1340, S. 32, s. 942-943'ten aktaran: Budak-Demirbaş, agm., s. 72. Talimatname'de barodan silinmek için gereken kanuni şartların yanında ahlaki-manevi şartlara da dikkat edileceği belirtilmiştir. Manevi şarttan kastedilen avukatların geçmişi ve yaptıkları işlerin sorgulanmasıdır. Özellikle Mütareke yıllarında Türkiye aleyhine faaliyette bulunanlar ve işgal devletleriyle belli ilişkileri bulunanların kayıtları baro levhasından silinmiştir. İstanbul barosunda gerçekleşen tasfiyelere de dönemde büyük itirazlar olmuştur. Umut Karabulut, "Muhâmât Kanunu: Türkiye'de Avukatlık Kurumunun Düzenlenmesi ve İstanbul Barosunda Yaşanan Tasfiyeler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIII/27, Güz, 2013, s.79-104; s. 80.

değişiklik ile Avukatlık Kanunu'na çevrilmiştir¹⁷⁶.

Kanun'a göre avukatlık mesleğine kabul için adayların Türkiye'deki Darülfünun Hukuk Fakültesinden mezun olması gerekmektedir (madde 2). Yabancı bir hukuk fakültesinden mezun olanların ise Türkiye'deki fakülte'deki dersler bakımından eksik olanları tamamlaması gerekmektedir. Avukatlık Kanunu da tıpkı hâkimlik ve savcılık mesleklerinde olduğu gibi bir staj süreci (mülâzemet) öngörmüştür. Buna göre, adaylar baroya müracaattan itibaren üç yıl boyunca bünyesinde bir cinayet mahkemesi bulunan şehir ve kasabalardaki adliyelerde hâkimlik haricindeki işleri yapacakları bir staja tabidirler (madde 2/6). Kanun'un yürürlüğe girdiği tarihte en az üç yıllık fiilen adliye görevlerinde (hidemat-ı adliye) bulunmuş olanlar ya da dava vekilliği yapmış olanlar staj şartından muaftırlar (madde 2/6). Avukatların hangi kurumda staj yapacağı ve stajın süresi konusunda çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Özellikle İstanbul Barosu stajyerliğin bir avukatın yanında yapılmasını savunurken, hükûmet çevreleri ise adliyede bir memuriyet biçiminde yapılmasını talep etmiştir. Stajın süresi için Baro bir yıl, hükûmet ise önce sekiz sonra beş yıllık bir süre öngörmüş ve nihayetinde üç yıllık bir staj süresinde anlaşılmışlardır¹⁷⁷. Kanun'un Meclis tartışmalarında da süre hususu üzerinde anlaşılammıştır. Kimi milletvekilleri sürenin uzun olduğunu, bu hususun gençlerin avukatlık mesleğini seçiminde olumsuz bir etki oluşturacağını ve iki yıla indirilmesi gerektiğini savunmuşlardır¹⁷⁸. Ayrıca avukatlık stajının bir avukat yanında yapılmasının mesleğin uygulama kısmını öğrenmek bakımından daha iyi olacağı da savunulmuştur¹⁷⁹. Ancak bu görüşler kabul edilmemiştir. Bunun nedeni hükûmetin avukatlık mesleğini cumhuriyetin adalet ve hukuk devriminin bir parçası olarak ele alarak, staj aşamasından itibaren devlet örgütlenmesinin içine almak istemesidir¹⁸⁰.

Avukatların stajlarının içeriğine yönelik bir düzenleme ilk Kanun'da yer almamaktadır ancak 1938 tarihli ikinci Avukatlık Kanunu'nda¹⁸¹ staja ilişkin ayrı bir bölüm bulunmaktadır. Yeni Kanun'da Türkiye'deki hukuk fakültesi mezunlarının yanında hem yabancı ülke hukuk fakülteleri hem de siyaset bilimleri okulu mezunlarına da eksik kalan derslerini hukuk fakültesinden tamamlamak kaydıyla avukatlık yapabilme olanağı sunulmuştur (madde 1/C). Ayrıca avukatlığa kabul için stajın

176 6 Ocak 1926 tarihli ve 708 sayılı Muhâmât Kânûnunun Ba'zı Mevadd-ını Muadil Kânûn, Resmi Ceride, 16 Kânûn-i Sâni 1926, Sayı: 272. Aynı zamanda Meclis tartışmaları için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 23.2.1341, Devre: II, Cilt: 21, 37. İçtima, s. 63 vd.

177 "Yeni Muhâmât Kanununun Başlıca Maddeleri", Vatan, 5 Nisan 1924, s. 3'ten aktaran: Karabulut, agm., s. 84.

178 TBMM Zabıt Ceridesi, 03.04.1340, Devre: II, Cilt: 8, 28. İçtima, s. 280-281.

179 Feridun Fikri Bey'in görüşü, TBMM Zabıt Ceridesi, 03.04.1340, Devre: II, Cilt: 8, 28. İçtima, s. 280-281.

180 Karabulut, agm., s. 85.

181 Kanun no: 3499, Tarih: 27.06.1938, R.G. Tarih-Sayı: 14.07.1938-3959.

tamamlanması ve hâkim yardımcılığı (muavinliği) sınavının başarıyla geçilmiş olması gerekmektedir (madde 1/D). Avukatlık stajı bir yıl bir avukatın yanında, bir yıl da Adalet Bakanlığı bünyesinde olmak üzere toplam iki yıl olarak düzenlenmiştir. Avukat yanında staja başlayabilmek için öncelikle adayın kanunda yazan şartları taşıdığının ilgili baro başkanı ve Adalet Bakanlığı tarafından onaylanması gerekmektedir (madde 10, madde 11, madde 12, madde 13). Avukat yanında staj yapan aday bu süre içinde avukatla birlikte mahkeme celselerine katılmak, dava evrakını tanzim etmek, staj konferanslarına devam etmek ve yanında çalıştığı avukat tarafından kendisine verilen işleri yapmakla yükümlüdür (madde 16). Stajyer eğiten avukat ise her üç ayda bir ve stajın sonunda da nihai olarak düzenlediği raporları sunar. Stajın kanuna uygun olarak yapılmasından avukatın kendisi sorumludur (madde 17). İlgili baronun yürütme kurulu da stajyer hakkında baro stajının başarıyla yapılıp yapılmadığına dair savcının da görüşünü alarak bir karar verir; gerektiği takdirde kararı kesin olmak kaydıyla staj süresini altı ay daha uzatabilir (madde 18).

Kanun'da staj belgesini almaya hak kazananların Adalet Bakanlığının belirleyeceği bir yerde bir yıl boyunca çalışacağı da düzenlenmiş ve bu süre içinde adayın Hâkimler Kanunu'nun stajı ve sınavı düzenleyen 5, 6, 7, 8, 9, 10 ve 11. maddelerine tabi olacağı belirtilmiştir (madde 19). Bu madde daha sonra 19.01.1943 tarihinde değiştirilerek avukat stajyerlerinin Adliye nezdinde yapacakları eğitimin içeriği detaylandırılmıştır¹⁸². Buna göre, avukat yanındaki stajını başarıyla tamamlayan adaylar Adalet Bakanlığının göstereceği bir yerde mahkeme ve savcılıklarda staj göreceklidir. Bu süreçte stajyerler ceza ve hukuk işlerinde zabıt kâtipliği ve başkâtiplik görevleri ile kendilerine verilen diğer işleri yapacaklar; icra memurlarına ve sorgu hâkimlerine yardım edecekler ve müzakerelerde hazır bulunacaklardır. Stajyerler kendilerine verilen işlerden dolayı asıl görevli gibi sorumlu olacaklardır. Stajyerin çalıştığı dairedaki amirleri stajyerle ilgili rapor hazırlayacak ve bulunduğu mahkemenin en yüksek dereceli hâkimi veya savcısına verilecektir. Bu raporlarda stajyerin mesleğini icra ederken sergilediği görgü, bilgi ve ahlaki tutumu da değerlendirmeye esas olacaktır. Söz konusu değerlendirme sonunda görgü ve ahlakça mesleğe kabulüne bir engel olmayanlar avukatlık sınavına girebilecektir (1943 tarihli yeni madde 19). Bu düzenlemelerle birlikte 25 Haziran 1940 yılında 2556 sayılı Hâkimler Kanunu'nda değişiklik yapan 3885 sayılı Kanun'un 4. maddesinde de Avukatlık Kanunu'nun bahsi geçen 19. maddesine atıf yaparak avukat stajyerlerinin sınavlarının Adalet Bakanlığı tarafından belirlenecek esaslar çerçevesinde yapılacağı düzenlenmiştir¹⁸³. Bunu takiben Adalet Bakanlığı 2 Ağustos 1944 tarihinde sınava ilişkin bir yönetmelik yayınlamıştır¹⁸⁴. Yönetmeliğe göre avukat stajyerlerinin sınavları Adalet

182 Avukatlık Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Tadıli Hakkında Kanun, Kanun no: 4359, Tarih: 13.01.1943, R.G. Tarih-Sayı: 19 Kânunusani 1943-5308.

183 Kanun no: 3885, Tarih: 19.06.1940, R.G. Tarih-Sayı: 25.06.1940-4544.

184 "3885 Numaralı Kanunun 4 Üncü Maddesinin İkinci Fıkrasına Tevfikan Avukat Stajyerleri İmtihanlarının İcrası Tarzına Dair Talimatname", R.G. Tarih-Sayı: 02.08.1944-5772.

Bakanlığının belirlediği bir heyet tarafından her yılın ekim ve mayıs aylarında Ankara'da yapılacaktır. Sınav heyetinde Yargıtay başkan ve üyeleri arasından seçilecek iki, Ankara Barosuna kayıtlı avukatlardan bir kişi ve Adalet Bakanlığının hukuk ve ceza işleri genel müdürleri bulunacaktır (madde 1). Sınavda sorulacak sorular, Medeni Kanun, Borçlar Kanunu, Ticaret Kanunu, Ceza Kanunu, Ceza ve Hukuk Usulü Muhakemeleri, Avukatlık ve Harç, İcra ve İflâs Kanunlarına ve bu kanunların uygulamasına yönelik olarak heyet tarafından hazırlanacaktır. Bunlardan kanunlar hakkında genel bilgilere ilişkin sınav sözlü, uygulamaya ilişkin sınav ise yazılı olarak yapılacaktır. Sözlü sınavda en az üç en fazla beş soru sorulur ve her soru ayrı ayrı puanlanır. Bu sınavda başarılı olmak için sınavdaki tüm soruların ortalaması en az on puan üzerinden beş puan olmalıdır ve sözlü sınavdan başarılı olunamadığı takdirde yazılı sınava girilemez (madde 4). Yazılı sınavda uygulama soruları cevaplanırken sınav heyeti ilgili kanunlara bakılmasına izin verebilir (madde 5). Yazılı sınav soruları da sınav heyeti tarafından ayrı ayrı puanlanır. Yazılı sınavdan da en az on üzerinden beş puan almış olmak gerekmektedir ancak her iki sınavın ortalaması on üzerinden altıdan düşük olamaz (madde 9). Sınav sonuçları Adalet Bakanlığı tarafından adayın kayıtlı olduğu baroya gönderilir (madde 11). Avukat stajyerlerinin tabi olduğu sınavın uygulamaya yönelik kısmının yazılı olması o dönemde hukukçuların eğitime verilen önemi göstermektedir. Staj ve sınavın çeşitli aşamalarında Adalet Bakanlığının da yetkili ve görevli olması ise avukatlık mesleğinin devletin adalet hizmetlerinin bir parçası olarak ele alındığının bir göstergesidir.

Hukuk eğitiminin en önemli kısımlarından birisi olan uygulamanın öğrenildiği staj sürecinin henüz cumhuriyetin ilk yıllarında detaylı bir biçimde ele alınması ve mevzuatla düzenlenmesi önemli bir husustur. Bununla birlikte hukuk fakültesi mezunlarının yalnız hâkim, savcı ve avukat adayı olarak değil, İç İşleri Bakanlığı bünyesinde de staj yapabilecekleri 1936 yılında kabul edilmiştir¹⁸⁵.

SONUÇ

Cumhuriyetin kuruluş aşamasında adliye meslek mektepleri ile başlayan hukuk eğitimi çalışmaları 1946 yılında kabul edilen Üniversiteler Kanunu ile hızlanmış ve günümüzdeki içeriğine kavuşmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında hukuk eğitimi millî mücadelenin ve bağımsızlık ülküsünün izlerini taşımaktadır. Eski hukukun terkedildiği ve Avrupa uygarlığının hukuk kurallarının benimsendiği ilk yıllarda yapılan hızlı kanunlaştırma çalışmaları, o tarihe kadar hukuk eğitimi veren tek kurum olan İstanbul Hukuk Fakültesinden (Darülfünun Hukuk Medresesi) ayrı olarak Ankara'da yeni bir anlayışla Ankara Hukuk Fakültesinin kuruluşunu ortaya

185 R.G. Tarih-Sayı: 24.03.1936-3261, Dahiliye memurları hakkındaki 1700 numaralı kanunun ikinci maddesinin tefsiri: "Mülkiye Mektebi ve Hukuk Fakültesi mezunları Dahiliye Vekâletinin merkez ve vilâyetler beşinci derecedeki memurluklarının bütün sınıflarına tayin olunurlar ve stajlarını bu sınıflarda görebilirler. Ancak ayrıca başka istibakları yoksa kendilerine 25 liradan fazla maaş verilmez."

çıkartmıştır. Bu süreçte kısa bir süre eğitim veren adliye meslek mektepleri, henüz ilk yıllarda dahi “Adalet mülkün temelidir!” düşüncesiyle uyumlu olarak adalet hizmetlerindeki kadroların eğitim eksikliğini gidermeye hizmet etmiştir.

Hukuk eğitimi bakımından dönüm noktası sayılabilecek husus, 1925-1926 eğitim-öğretim yılından itibaren fıkıh ve mecelle öğretiminin eğitim programlarından çıkartılmasıdır. Cumhuriyetin ilk yıllarında hukuk eğitimi devlet etkinliğinin bir parçası olarak ele alınmış, ilk yıllardaki TBMM tartışmalarına sıklıkla konu olmuştur. Hem Ankara’da hem İstanbul’da eğitim mekânı bakımından ciddi bir yoksunluk bulunmasına rağmen, dönemin özverili hukukçuları ve bürokratları deyim yerindeyse bulabildikleri en uygun yerlerde eğitim-öğretim faaliyetlerini gerçekleştirmişlerdir. Ders kitaplarının, kütüphanelerin ve insan gücünün yetersiz olduğu bir ortamda çağdaş bir cumhuriyetin temelleri iki hukuk fakültesinde atılmıştır.

Bilimsel düşünce sistemine cumhuriyetin bir niteliği olarak büyük değer veren Mustafa Kemal Atatürk, yükseköğretim sisteminde reform yapılması için John Dewey, Albert Malche gibi dünyaca önemli eğitimcileri Türkiye’ye davet etmiştir. 1933 tarihli üniversite reformu üniversite bakımından devletçi ve merkezî bir yapı oluşturmuştur. Bu dönemde her iki fakülte de kadro ve eğitim öğretim bakımından çeşitli değişiklikler geçirmiştir. Yurt dışından gelen akademisyenler ve Türkiye’den yurt dışına gidip geri gelenlerle yeni bir hukuk eğitimi dönemi başlamıştır. 1930’lu yıllarda hukuk eğitiminin ilk yıllarda eksik kalan teorik altyapısını oluşturacak çalışmalar ve yayınlar yapılmaya başlanmıştır.

Cumhuriyetin ilk yirmi yıllık diliminde, yalnızca hukuk fakültelerindeki eğitim değil, hâkimlik, savcılık ve avukatlık mesleklerinin staj ve eğitim süreçleri de yasal düzenlemelere konu olmuştur. Her mesleki eğitim süreci ciddiye alınarak detaylı bir biçimde düzenlenmiş ve uygulama hükûmet tarafından yakından takip edilmiştir. Günümüz hukuk eğitim müfredatının ve mesleki eğitimin niteliği kuşkusuz 21. yüzyılın gereklerine uyarlanmıştır. Ancak Türk hukuk eğitim sistemi hâlâ büyük oranda ana hatları cumhuriyetin ilk yıllarında şekillenen biçimiyle varlığını sürdürmektedir. O dönemde medeni hukuk, anayasa hukuku, ticaret hukuku, ceza hukuku ve genel kamu (amme) hukuku alanlarında çalışmış olan hukukçu bilim insanlarının değerli fikir ve eserleri, günümüzde hâlâ Türk hukuk biliminin çokça atıf alan temel eserleridir.

KAYNAKLAR

Akçaoğlu, Ertuğrul, “Ankara Hukuk Fakültesi’nin Kuruluşu ve İlk Günleri”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 80, 2013.

Akkaya Kia, Rukiye, “Darülfünun’dan 1933 Üniversite Reformuna; Hukuk-I Siyasiye-İ Osmaniye Derslerinden, Hukuk-I Âmme Derslerine Dönüşüm ve Genel Kamu Hukuku Dersinin Geçmişine Dair Notlar II”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 70, Sayı 1, 2012, s. 3-18.

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000- M.S. 2021*, 34. Baskı, Pegem Akademi, 2021

Ankara Hukuk Fakültesi ve Mezunları, Ankara Hukuk Fakültesi Mezunlar Derneği Yayını No:1, Sevinç Matbaası, Ankara 1968.

Ansay, Tuğrul, “Hukuk Eğitiminde Reform”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 26, Sayı 1-2, 1969, s. 261-321.

Arslan, Ali, “Darülfünundan Üniversiteye”, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu, 07-09 Aralık 2005*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s. 201-250.

Aslantepe, Cengiz, *Cumhuriyetin Üniversitesi*, ed. Atila Cangır, Ankara Üniversitesi Kültür ve Sanat Yayınları No: 4, Ankara Üniversitesi, Ankara 2008.

Ayiter, Kudret, “40. Yıl Merasimini Açış Nutku”, *Ankara Hukuk Fakültesi 40. Yıl Armağanı*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ajans Türk Matbaası, Ankara 1966, s. XV-XXI.

Ayiter, Kudret, “Önsöz”, ed. Fişekçi, Oya, *Kuruluşunun 50. Yılı Dolayısıyla Ankara Hukuk Fakültesi Öğretim Üye ve Yardımcıları Bibliyografyası 1925-1975*, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara 1977, s. v.

Azrak, Ülkü, içinde: *Diskussionsabend im Deutschen Generalkonsulat am 29.11.2005 zum Thema: Exil und Bildungsreform: Deutsche Rechtsprofessoren in der Türkei ab 1933, Generalkonsulat der Bundesrepublik Deutschland in Istanbul*, 2005, s. 10-11.

Balcı, Emine, “Hukukun Öncü Kadınları: Türkiye’de Kadınların Hukuk Mesleğine Girişi Üzerine Bir İnceleme”, *Fe Dergi, Feminist Eleştiri 11*, Sayı 1, 2019, s. 34-47.

Bingöl, Bilge, *Üniversite Özerkliği*, Sistem Ofset Yayıncılık, Ankara 2013.

Birinci, Ali, “Türk Hukuk Tarihçisi Sadri Maksudî’nin Hayat Hikâyesi ve Eserleri”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal’a Armağan Özel Sayısı, Cilt 75, 2017, s. 75-122.

Bozkurt, Gülnihal, “Türkiye’de Hukuk Öğreniminin Tarihçesi”, *Hukuk Öğretimi Sempozyumu, 13-14 Mayıs 1993*, ed. Adnan Güriz, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1993, s. 51-69.

Budak, Ali Cem-Demirbaş, Osman, “Mayıs Adli İnkılabı”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi, 1-5 Ekim 2018*, Ankara, VIII. Cilt, Hukuk ve Diploması, Türk-Ermeni İlişkileri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, ed. Semiha Nurdan, Muhammed Özler, Ankara 2022, s. 57-77.

Cengizkan, Ali, *Koçzade Ahmet Vehbi Bey ve Bir İnşaatın Öyküsü-Ankara Hukuk Mektebi*, VEKAM Yayın No:4, İstanbul 2004.

Cumhuriyetin 75. Yılında Yükseköğretim, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Yükseköğretim Genel Müdürlüğü, Ankara, 29 Ekim 1998.

Çeçen, Anıl, *Atatürk ve Cumhuriyet*, İmge Kitabevi, Şubat 2003.

Çelik, Halil İbrahim, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Modern Hukuk Eğitiminin Kuruluşu ve Gelişimi", *Uluslararası Necmettin Erbakan Hukuk Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, Konya, Ekim 2022, S. 110-138.

Çinici, Harun, *Varlık Gazetesine Göre Cumhuriyet Döneminde Erzurum 1923-1935*, Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2019.

Dölen, Emre, "İstanbul Darülfünunu'nda ve Üniversitesi'nde Yabancı Öğretim Elemanları", *Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi 1861-1961*, ed. Namık Kemal Aras, Emre Dölen, Osman Bahadır, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2007, s. 89-162.

Gedikli, Fethi, "İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi ne Zaman Kuruldu?", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 69, Sayı 1-2, 2011, s. 91-104.

Girgin, Mehmet, *1933 Üniversite Reformu Sonrası Türkiye'ye İltica Eden Alman Bilim İnsanlarının Türk Eğitim Sistemine Katkıları*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan, 2021.

Goethe Enstitüsü, *Bir Başkentin Oluşumu*, "Almanca Konuşan Mimar ve Heykeltıraşların Ankara'daki Mirası", <https://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/geb/trindex.htm> , son erişim tarihi 20.07.2023).

Günergun, Feza, Kadioğlu, Sevtap, "İstanbul Üniversitesi'nin Yerleşim Tarihçesi Üzerine Notlar", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VIII/1, 2006, s. 135-163.

Hatipoğlu, Tahir M., *Türkiye Üniversite Tarihi*, 2. Baskı, Selvi Yayınevi, Ankara 2000.

Hirsch, Ernst E., *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi*, Cilt 1, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Yayınları, 1998.

Hirsch, Ernst E., *Anılarım-Kayzer Dönemi, Weimar Cumhuriyeti, Atatürk Ülkesi*, çev: Fatma Suphi, 3. Basım, Tübitak, Ankara, Eylül 1997.

Hirsch, Ernst E., "1934-1935 Senesi Hukuki Neşriyatı", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 4, Sayı 14, 1938, s. 376-400.

Hirsch, Ernst E., *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Dersleri*, 3. Baskı, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları, (Güncel Dile Uyarlayan: Selçuk Baran Veziroğlu), 2001.

Hirsch, Ernst E., *Pratik Hukukta Metot*, 8. Baskı, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları, (Yayına Hazırlayan: Selçuk Veziroğlu), 2022.

İrmak, Sadi, "Pozitif Bilim Kuruluşları ve 'Darülfünundan Üniversiteye Geçiş', *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1973. s. 57-146.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Darülfünun’da İlmî Araştırma Nosyonunun Doğuşu ve Gelişmesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 183, 2009, s. 177-194.

Kantar, Baha, “Ankara Hukuk Fakültesinin Geçmiş 25 Yılı 1925-1950”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 3-4, 1950, s. 1-6.

Karabulut, Umut, “Muhâmât Kanunu: Türkiye’de Avukatlık Kurumunun Düzenlenmesi ve İstanbul Barosunda Yaşanan Tasfiyeler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIII/27, Güz, 2013, s.79-104.

Koçak, Filiz, *Bir Yüksek Öğretim Kurumunun Kurumsal Tarihi*, Yıldız Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1990.

Konan, Belkıs, “Tanzimattan Günümüze Hukuk Mesleğinde Kadın”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 157, 2021, s. 509-531.

Koyuncu, Nuran-Gök, Ümmügülüm, “Türk Hukuk Tarihinde ve Karşılaştırmalı Hukukta Hâkimlik Mesleğine Giriş ve Hâkim Yardımcılığı”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2019, s. 68-86.

Malche, Albert, *İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor*, T.C. Maarif Vekilliği, 1939.

Möckelmann, Reiner, *Diskussionsabend im Deutschen Generalkonsulat am 29.11.2005 zum Thema: Exil und Bildungsreform: Deutsche Rechtsprofessoren in der Türkei ab 1933*, Generalkonsulat der Bundesrepublik Deutschland in Istanbul, 2005.

Mumcu, Ahmet, *Ankara Adliye Hukuk Mektebi’nden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ne 1925-1975*, Ankara Üniversitesi Hukuk fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1977.

“Müzemize Tarihi Yolculuk-Hukuk Mektebinden Ankara Vakıf Eserleri Müzesine”, *Ankara Vakıf Eserleri Müzesi İnternet Sayfası* (<https://avem.vgm.gov.tr/muzemiz/muzemize-tarihi-yolculuk> ET. 20.07.2023).

Namal, Yücel, “Türkiye’de 1933–1950 Yılları Arasında Yükseköğretime Yabancı Bilim Adamlarının Katkıları”, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, Nisan 2012, s. 14-19.

Neumark, Fritz, *Boğaziçine Sığınanlar, Türkiye’ye İltica Eden Alman İlim Siyaset ve Sanat Adamları 1933-1953*, çev. Şefik Alp Bahadır, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını, Ercivan Matbaası, İstanbul, 1982.

Oğuzman, Kemal, “Üniversite Döneminde İstanbul Üniversitesi (1933-1973)”, *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1973. s. 151-581.

Oğuzoğlu, Hüseyin Cahit, “Ankara Hukuk Fakültesinin Kuruluş ve İlk Yılları”, *Ankara Hukuk Fakültesi 40. Yıl Armağanı*, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ajans-Türk Matbaası, Ankara 1966, s. 1-52.

Okur, Sinan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Mukâyeseli Hukuk Disiplininin Başlangıç Evresine Eleştirel Bir Giriş: Bir Osmanlı Hukukçusu Mişon Ventura’nın Mukâyeseli Hukuk Düşüncesine Tahlilî Bir Yaklaşım”, *Turkish Studies*, Cilt 10, Sayı 6, 2015, s. 689-706.

Ord. Prof. Dr. Ernst E. Hirsch’e Armağan, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1964.

Ozansü, Mehmet Cemil, “Üniversite Reformu Sonrası Hukuk Fakültesinde Umumi Hukuk Tarihi Kurları”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 70, Sayı 1, 2012, s. 473-478.

Örsten Esirgen, Seda-Ünal Özkorkut, Nevin, “Türk Hukuk Tarihinde Kadın”, *Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*, ed. Gülriz Uygur, Nadire Özdemir, 3. Baskı, Seçkin, Ankara, 2022, s. 93-116.

Özcan, Mehmet Tevfik, “İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinin Kurulmasının Tarihçesi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 61, Sayı 1-2, 2003, s. 85-174.

Özel, Cengiz, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında ‘1341 (1925) Teşkilatına Göre Taksimat-ı Adliye Haritası’ Zaviyesinden Adalet Teşkilatı”, *Adalet Dergisi*, Sayı: 62-63, 2019, s. 189-210.

Özteke, Fahri, “Türk Yükseköğretiminin Rasyonalist Evrimi ve Darü'l-Fünun’da Görev Yapmış Yabancı Uyrıklı Bilginler”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 22, Yıl 11, Nisan 2019, s. 231-251.

Plagemann, Gottfried, içinde: Diskussionsabend im Deutschen Generalkonsulat am 29.11.2005 zum Thema: Exil und Bildungsreform: Deutsche Rechtsprofessoren in der Türkei ab 1933, Generalkonsulat der Bundesrepublik Deutschland in Istanbul, 2005, s. 7.

Sakal, Fahri, “Ahmet Ağaoğlu (1869-1939)”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ahmet-agaoglu-1869-1939/?pdf=3891> , son erişim tarihi: 08.04.2024.

Shaw, Stanford J., *Turkey and The Holocaust- Turkey’s Role in Rescuing Turkish and European Jewry from Nazi Persecution, 1933-1945*, Palgrave Macmillan, 1993.

Sonyel, Salahi R., *Atatürk-The Founder of Modern Turkey*, Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History Publications of Turkish Historical Society, No. 55, Ankara, 1989.

Şakar, Muzaffer, *Kadıdan Hâkime Bir Mesleğin Yolculuğu*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.

Şarman, Kansu, *Türk Promethe’ler Cumhuriyet’in Öğrencileri Avrupa’da*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005.

Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, 23. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Mart 2013.

Tanyer, Turan, “Ankara Hukuk Fakültesinin Kuruluşu ve Eski Binaları”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 51, 2004, s. 153-162.

Timur, Taner, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, Ankara, İmge Kitabevi, Haziran 2000.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi, 3. Kitap, Yeni Türkiye’nin Oluşumu (1923-1938)*, 1. Basım, Bilgi Yayınevi, İstanbul, Temmuz 1995.

Türkiye’de Üniversite Anlayışının Gelişimi 1861-1961, (Editörler: Namık Kemal Aras, Emre Dölen, Osman Bahadır), Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2007, s. 412-420.

Ünal Özkorkut, Nevin, “Cumhuriyet Dönemi Hukuksal Dönüşüm Sürecine Katkıda Bulunan Yabancı Akademisyenler”, *Adalet Dergisi*, Sayı 62-63, Yıl 2019, s. 481-505.

Velidedeoğlu, Hızfı Veldet, *Medeni Hukukun Umumi Esasları*, 2. Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1945.

Yetim, Fahri, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’nin Afganistan’a Verdiği Askeri, Sağlık ve Eğitim Alanındaki Destekler”, *Tarih ve Günce, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, Sayı 12, 2023, s. 289-302.

TBMM ve Arşiv Kaynakları

TBMM Zabıt Ceridesi, 17.4.1340, Devre: II, Cilt: 8/1, 40. İçtima.

TBMM Zabıt Ceridesi, 27.10.1340, Devre: II, Cilt: 9, 48. İçtima.

TBMM Zabıt Ceridesi, 23.2.1341, Devre: II, Cilt: 14, 63. İçtima.

TBMM Zabıt Ceridesi, 19.1.1338, Devre: I, Cilt: 16, 147. İçtima.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1.3.1338, Devre: I, Cilt: 18, 1. İçtima.

TBMM Zabıt Ceridesi, 21.2.1341, Devre: II, Cilt: 14, 61. İçtima.

TBMM Zabıt Ceridesi, 23.2.1341, Devre: II, Cilt: 21, 37. İçtima.

TBMM Zabıt Ceridesi, 03.04.1340, Devre: II, Cilt: 8, 28. İçtima.

TBMM 279 no’lu Komisyon Raporu, 2556 sayılı Hâkimler Kanunu esbabı mucibe lâyihası.

BCA, 30-10-0/142-13-4.

HÂKİM VE SAVCI ADAYLARI EĞİTİM MERKEZİ

Judges and Prosecutor Candidates Training Center Foundation History

KURULUŞ TARİHÇESİ

Hâkim ve Savcı Adayları Eğitim Merkezi, adli ve idari yargı hâkim ve savcı adaylarının yetiştirilmelerini sağlamak üzere Adalet Bakanlığına bağlı olarak 15.06.1985 tarihli ve 18785 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan 06.06.1985 tarihli ve 3221 sayılı (Mülga) Hâkim ve Savcı Adayları Eğitim Merkezi Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun ile kurulmuştur.

Hâkim ve Savcı Adayları Eğitim Merkezi ilk olarak 1987 yılı Ocak ayında 70 yatak kapasitesi ve bir adet sınıf ile Ankara Bahçelievler Taşkent Caddesi (eski 1. Cadde) 56 numaralı binada faaliyetine başlamıştır.

İlçe adliyelerinin kapatılarak Sıhhiye Adliyesinde toplanmaları ile eskiden Altındağ Adliyesi olarak kullanılan Dışkapı Etlik Caddesi 12 numaralı bina yapılan tadilat ve iyileştirme çalışmaları ile eğitim merkezine dönüştürülmüştür. Hâkim ve Savcı Adayları Eğitim Merkezi; 4 adet sınıf, 2 adet uygulamalı bilgisayar dersliği ve 275 yatak kapasitesi ile 16.04.1990 yılından 31.07.2003 tarihli ve 25185 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan 23.07.2003 tarihli ve 4954 sayılı (Mülga) Türkiye Adalet Akademisi Kanunu’nun yürürlüğe girdiği 2004 yılına kadar faaliyetine devam etmiştir.

HEDEF VE AMAÇ

Hâkim ve Savcı Adayları Eğitim Merkezinin kurulması ile Eğitim Merkezinde eğitim görecekt tüm hâkim ve savcı adaylarının;

- Toplumun güven ve saygısını kazanacak, adalete olan itibarı azaltan davranış ve hareketlerden sakınacak, mesleğin gerektirdiği onur, tarafsızlık ve adalet duygusuna sahip kişiler olarak yetiştirilmesi,
- Hâkimlik ve savcılık mesleğine hazırlanmaları, mesleki öğretim ve eğitimlerinin yapılması, öğrenim hayatlarında edindikleri teorik bilgilerin uygulamaya yansıtılmasının ve hukukun genel ve temel kavramlarının uygulamaya aktarılmasının sağlanması,

- Hukuki problemleri zamanında görme ve doğru çözmeye becerisini kazanması,
- Adalet hizmetleri ve yargıyla ilgili metinlerin yazma usul ve kurallarının öğrenmeleri,
- Çok yönlü bilgi ve kültür sahibi olmalarını, insan ve toplumu tanımaları,
- İnsan, meslek ve meslektaş sevgi ve saygısı, gerçek ve hak saygısı, mesleğin yazılı olan ve olmayan kurallarına aykırı hareket etmeme alışkanlığı kazanmaları,
- Çalışma disiplinine riayet etme vasfını kazanmaları,
- İlgili konularda konferans, seminer ve benzeri etkinliklerin düzenlenmesi, hedeflenmiştir.

TEŞKİLAT YAPISI

Hâkim ve Savcı Adayları Eğitim Merkezi; eğitim kurulu, eğitim merkezi başkanlığı ve öğretim görevlilerinden oluşacak şekilde teşkilatlandırılmıştır.

Eğitim Kurulu; sekreteryaya hizmetleri Eğitim Dairesi Başkanlığı tarafından yerine getirilmek üzere, Adalet Bakanlığı Müsteşarı, Yargıtayın kendi üyeleri arasından seçeceği iki üye, Danıştayın kendi üyeleri arasından seçeceği iki üye, Yükseköğretim Kurulunun, Ankara'daki üniversitelerin hukuk alanı ile ilgili öğretim üyeleri arasından seçeceği iki üye, Adalet Bakanlığı Personel Genel Müdürü ve Eğitim Dairesi Başkanı ile Eğitim Merkezi Başkanından teşekkül etmiştir. Seçimle göreve gelen üyelerin görev süresi beş yıl olmakla beraber ilgili mevzuat hükümleri süresi dolan üyelerin tekrar seçilebilmesine olanak tanımıştır. Kurul; Eğitim Merkezinde yapılacak mesleki eğitim ve öğretimin düzenli ve verimli olmasını sağlamak amacıyla genel ilkeleri tespit etmek, Eğitim Merkezi Başkanınca hazırlanan eğitim plan ve programlarını inceleyip onaylamak, Eğitim Merkezi Başkanı tarafından her eğitim dönemi sonunda hazırlanacak faaliyet raporunu incelemek, alınması gerekli görülen tedbirleri Eğitim Merkezi Başkanlığına bildirmek, Eğitim Merkezi Başkanı tarafından uygulama ile ilgili olarak ortaya çıktığı belirtilen hususları görüşerek karara bağlamak ve sınav kurulu başkan ve üyelerini belirlemek ile görevlendirilmiştir.

Kurulun, Kurul Başkanı tarafından verilecek talimat doğrultusunda Eğitim Merkezi Başkanlığınca düzenlenecek gündemdeki işlerin sırasına göre incelenerek karara bağlanması amacıyla her ay en az bir defa salt çoğunlukla Adalet Bakanlığında toplanması öngörülmüştür.

Eğitim Kurulu ile ilgili olarak karar defteri ile gündem ve tutanak dosyalarının tutulması zorunluydu.

Eğitim Merkezi Başkanlığı; birinci sınıfa ayrılmış adli ve idari yargı hâkim ve savcıları arasından dört yıllığına Adalet Bakanı tarafından atanan bir başkan ve en az ikinci dereceye yükselmiş adli ve idari yargı hâkim ve savcıları arasından yine dört

yıllığına Adalet Bakanı tarafından atanan bir başkan yardımcısı ile bir büro şeklinde teşkilatlandırılmıştır. İlgili mevzuat hükümleri, görev süresi biten başkan ve başkan yardımcısının yeniden atanabilmesine olanak tanımıştır. Eğitim Merkezi Başkanı; Eğitim Merkezini temsil etmek, Eğitim Merkezinin düzenli ve verimli çalışmasını sağlamak ve bu konuda uygun göreceği tedbirleri almak, eğitim plan ve programını hazırlayarak Eğitim Kuruluna sunmak, öğretim kadrosunda çeşitli sebeplerle boşalma veya görevlilerin mazereti hâllerinde, boş kadrolar dolduruluncaya kadar ve mazeretlerin devamı süresince, Eğitim Merkezi öğretim görevlilerini uzmanlıklarına uygun yerlerde geçici olarak çalıştırmakla görevlendirilmiştir.

Öğretim görevlileri; Eğitim Kurulu tarafından onaylanan eğitim programlarını uygulamak, programları günlük öğretime yansıtarak haftalık ve aylık ders plan ve programlarını hazırlamak, hazırlanan plan ve programları uygulamak görevlerini yerine getirmek üzere, Adalet Bakanının talebi üzerine yetkili kurul ve organlarınca ek görevle görevlendirilmeleri uygun görülen yeteri kadar Yargıtay ve Danıştay üyesi, üniversite öğretim üyeleri, meslekte fiilen on yılını tamamlamış avukat, adli ve idari yargı hâkim ve savcılar ile diğer uzmanlardan oluşturulmuştur.

HÂKİM VE SAVCI ADAYLARI EĞİTİM SÜRECİ

Hâkim ve savcılarının meslek öncesi eğitim süreleri;

- Adaylara hukuk uygulamasının genel ve temel kavramlarının verildiği, adalet hizmetleri ve yargı ile ilgili metinleri yazma usul ve kurallarının öğretildiği, belli konularda konferansların düzenlendiği, adayların, meslek ahlakı açısından yetiştirilmelerinin sağlandığı ve uygulamada görülen problemlerin anlatıldığı ve adayların Eğitim Merkezi Başkanlığının gözetim ve denetimine tabi üç ay süreli hazırlık eğitimi dönemi,
- Adli yargı hâkim ve savcı adaylarına; bir yılı adliye mahkemelerinde (Ankara'da yapanlar mahkemedeki stajlarının son üç ayını Yargıtayda) ve adli yargıda görev yaptıkları yer adalet komisyonu başkan ve Cumhuriyet başsavcısı ile staj yaptıkları mahkeme başkanı veya hâkiminin denetim ve gözetiminde, Yargıtayda Yargıtay Birinci Başkanı ve staj Cumhuriyet Başsavcılığında yapıyorsa Cumhuriyet başsavcısı, dairede ise daire başkanının gözetim ve denetiminde, üç ayı Cumhuriyet savcılıklarında ve görev yaptıkları yer adalet komisyonu başkan ve Cumhuriyet başsavcısının gözetim ve denetiminde, üç ayı diğer adalet dairelerinde,

İdari yargı hâkim adaylarına; altı ayı Danıştayda ve Danıştay Başkanı ile staj yaptıkları daire başkanının gözetim ve denetiminde, altı ayı il valiliklerinde ve görev yaptıkları yer il valisinin gözetim ve denetiminde, altı ayı bölge idare, idare ve vergi mahkemelerinde ve görev yaptıkları yer idari yargı adalet komisyonu başkanı ile staj yaptıkları mahkeme başkanının gözetim ve denetiminde tamamlattırılmak üzere *on sekiz ay süreli staj dönemi*,

- Adaylara toplu olarak, ilk iki dönemde kazandıkları bilgilerin tartışma ve uygulamasının yaptırıldığı, kamu hukuku, özel hukuk ve idare hukuku alanlarından seçilecek problemlerin çözdürüldüğü ve kararların yazdırıldığı üç ay süreli son eğitim dönemi,

Olmak üzere toplam *iki yıl* olarak düzenlenmiş olup söz konusu eğitimlerden hazırlık eğitimi ve son eğitim Hâkim ve Savcı Adayları Eğitim Merkezinde yapılmaktaydı.

Eğitim merkezinde yatılı tesislerde kalan adaylardan yatak ve yemek ücreti alınmamakta, eğitim süresi içinde Bakanlıkça bastırılan veya temin edilmiş bulunan kitap, dergi ve diğer basılı eserler verilebilmektedir.

Adayın; adaylığa atanma niteliklerinden herhangi birini taşımadığının sonradan anlaşılması, adaylığa alındıktan sonra bu niteliklerden herhangi birini yitirmesi, adaylık süresi içindeki davranışlarda hâkimlikle bağdaşmayacak tutumları, görev devamsızlığı, bilgi ve iş yapma kabiliyeti bakımından yeterli olmadığına dair amirlerince düzenlenen fişlerde gerekçeli olarak gösterilmesi hâllerinde adaylığına Bakanlıkça son verilmektedir.

2802 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu'nda belirtilen fiillerden dolayı haklarındaki soruşturma ve kovuşturma nedeniyle adaylıklarına son verilenlerden, takipsizlik kararı veya beraat kararı verilenler, Kanun'da belirtilen niteliklere sahip olmaları koşuluyla yeniden adaylığa alınabilmektedir. Bunların eğitimde eksik kalan süreleri ilgili mevzuat hükümlerine uygun olarak tamamlanmaktadır.

Adaylar Devlet Memurları Kanunu'ndaki genel idare hizmetleri sınıfına dâhil olup, haklarında bu Kanun ile 2802 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu'nun 3221 sayılı Hâkim ve Savcı Adayları Eğitim Merkezi Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun'a aykırı olmayan hükümler uygulanmaktaydı.

Muvazzaf askerlik hizmeti, adaylığa atanmada ve eğitim süresinde değerlendirilmemekle beraber, hâkimlik ve savcılık mesleklerine atanmaları hâlinde ilgili süreler kademe ilerlemesi ve derece yükselmesinde değerlendirilmektedir.

Eğitim sonunda adaylar eğitim süresi içinde kendilerine öğretilen konularla ilgili yazılı sınava alınarak sınavda başarılı olanlar Hâkimler ve Savcılar Kanunu hükümlerine göre mesleğe kabul edilerek atanmakta ve Hâkim ve Savcı Adayları Eğitim Merkezinde geçirdikleri sürelere göre mecburi hizmete yükümlü bulunmaktadırlar.

A. EĞİTİM DÖNEMLERİ

1. HAZIRLIK EĞİTİMİ DÖNEMİ

Ankara Adli Yargı Teşkilatı Staj Merkezi nezdinde ilk atamaları yapılan adli yargı hâkim ve savcı adayları ile Ankara Bölge idare Mahkemesi nezdinde ilk atamaları yapılan idari yargı hâkim adayları işe başladıkları gün hazırlık eğitimi için Eğitim Mer-

kezine kabul edilmekteydi. Adayların staj merkezlerinde işe başlayarak aynı günde Eğitim Merkezine katılmaları Personel Genel Müdürlüğünce sağlanmaktaydı.

Eğitim Merkezi Başkanlığınca hazırlanarak eğitimin başlamasından en az on gün önce Eğitim Kurulunca görüşülüp onaylanan hazırlık eğitimi programı; adli yargı hâkim ve savcı adayları için; Anayasa, Hâkimler ve Savcılar Kanunu, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Kanunu, Adalet Bakanlığı Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun, Yargıtay Kanunu, Devlet Memurları Kanunu ve ilgili yönetmelikler, uygulamaya ve staj dönemine yönelik olarak, Hukuk ve Ceza Usul Kanunları ve Tebligat Kanunu ile Hukuk ve Ceza Mahkemeleri Kalem Yönetmelikleri, hâkim ve savcılarının meslektaşları, adliye personeli, diğer kamu kurum ve kuruluşları personeli ve toplumla olan sosyal ve mesleki ilişkileri ve bu ilişkilerde uyulması gerekli kurallar, mahkemeler ve başsavcılıklarda kullanılan defter, karton, basılı kağıtların tanıtılması ve bunların kullanılma esasları ile dosyalama usulleri, Cumhuriyet başsavcılıklarında verilen kararlarla mahkeme kararlarının yazılması, otopsi, keşif ve duruşma tutanaklarının düzenlenmesini ilişkin usul ve esasları konularında; idari yargı hâkim adayları için ise; Anayasa, Hâkimler ve Savcılar Kanunu, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Kanunu, Adalet Bakanlığı Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun, Danıştay Kanunu, Bölge İdare Mahkemeleri, İdare Mahkemeleri ve Vergi Mahkemelerinin Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun, Devlet Memurları Kanunu ve İlgili Yönetmelikler, hâkimlerin meslektaşları, kalem personeli, diğer kamu kurum ve kuruluşları personeli ve toplumla olan sosyal ve mesleki ilişkileri ve bu ilişkilerde uyulması gereken kurallar, uygulamaya ve staj dönemine yönelik olarak, İdari Yargılama Usulü ve Hukuk Usulü ve Tebligat Kanunu ile Kalem Yönetmeliği, Vergi Kanunları ile Vergi Usul Kanunu ve 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkındaki Kanun'un uygulanması, mahkemelerde kullanılan defter, karton ve basılı kağıtların tanıtılması ve bunların kullanım esasları ile dosyalama usulleri, dosya inceleme tekniği, heyete sunulması, tutanak hazırlanması, ilk inceleme üzerine verilen kararlar, ara kararları, yürütmenin durdurulmasına ilişkin karar ile davanın esası hakkında verilen kararların yazılması usul ve esasları konularına ilişkin olarak hazırlanmaktaydı.

Hazırlık eğitimi döneminde ayrıca adaylara meslekleriyle ilgili Eğitim Merkezi Başkanlığı tarafından belirlenen konularda, Yargıtay ve Danıştay üyeleri, üniversite öğretim elemanları, hâkim ve savcılar, avukatlar ile diğer kamu kurum ve kuruluş görevlileri tarafından konferanslar da düzenlenmekteydi.

2. STAJ DÖNEMİ

Adli yargı hâkim ve savcı adaylarının staj yapacakları ağır ceza merkezleri Bakanlıkça belirlenmekte, gidecekleri merkezlere atama işlemleri, hazırlık eğitiminin son ayı içerisinde istek ve ihtiyaca göre Bakanlıkça hazırlanmaktaydı.

İdari yargı hâkim adaylarının staj yapacakları merkezler Bakanlıkça belirlenmekte, Danıştaydaki stajlarından sonra gidecekleri il valiliklerinin bulunduğu merkezler

ile il valiliklerindeki stajdan sonra gidecekleri merkezlere atama işlemleri stajlarının son ayı içerisinde istek ve ihtiyaca göre Bakanlıkça yapılmaktaydı.

Staj, adayın staj yaptığı yerdeki adalet komisyonları tarafından yürütülmekte, stajda görev verilecek mahkeme ve diğer adalet daireleri adalet komisyonlarınca belirlenmekteydi. Staj süresince adaylar hakkında düzenlenen aday staj dosyası staj sonunda Eğitim Merkezi Başkanlığına gönderilmekteydi.

Adayların staj yaptığı mahkemenin başkanı veya hâkimi ile Cumhuriyet başsavcısı veya görevlendirilen Cumhuriyet savcısı, adayın yetiştirilmesi ile uygulamaya yönelik bilgi ve becerilerinin artırılması ve stajın amacına ulaşabilmesi yönünden gereken gayret ve ilgiyi göstermekle görevli bulunmaktaydı.

Her adayın, görevini yapmakta gösterdiği kabiliyetini ve başarısını, görevine bağlılığını ve ahlaki gidişini değerlendiren fiş; çalıştığı daire amiri, son eğitim döneminde Eğitim Merkezi başkan yardımcıları tarafından ayrı ayrı, Yargıtay ve Danıştay Daire Başkanlıkları ile ilgili hâkim ve savcılar ve il valisi tarafından o dairedeki staj süresinin sonunda düzenlenmekteydi.

Adaylar hakkında, Eğitim Merkezinde yapılan son eğitim döneminde ve ağır ceza merkezleri ile bölge idare mahkemeleri nezdinde yaptıkları staj sırasında, daire amirleri tarafından düzenlenen No.lu fişler arasındaki farkı değerlendiren, kişisel görüş ve inceleme sonuçlarına yer veren fiş; Eğitim Merkezi başkanı ve adalet komisyonu başkanı tarafından o yerdeki eğitim ve staj sonunda düzenlenmekteydi.

Adaylar, adalet müfettişlerince, teftiş süresi içinde teftiş konuları üzerinde çalıştırılarak haklarında fiş düzenlenmekteydi.

Bu fişler staj süresi sonunda adalet komisyonu başkanları veya Yargıtay ve Danıştay Başkanlıkları veya Bakanlık Teftiş Kurulu Başkanlığınca Eğitim Merkezi Başkanlığına gönderilmekteydi.

Ayrıca, adayların staj yaptıkları mahkeme ve savcılıklarda hazırladıkları karar taslakları ve gerekli görülen diğer işlemlerde, adaya aidiyeti tasdik olunan örnekleri, adalet komisyonundaki aday sicil dosyasına konulmaktaydı.

2.1. Adli Yargı Hâkim ve Savcı Adaylarının Stajı

Adli yargı hâkim ve savcı adayları sırasıyla;

– Üç ay süreyle Cumhuriyet Başsavcılığında,

Suç ihbarı üzerine yapılacak işlemler, hazırlık soruşturmasının yürütülmesi, otopsi ve keşif yapılması, tanık ve bilirkişi dinlenmesi, tutuklama talebi ve itirazlar, iddianame ve takipsizlik kararları ile diğer kararların tanzimi, Cumhuriyet başsavcısının delilleri takdir yetkisi, iddia makamının mahkemelerde temsili ve esas hakkında düşüncesinin bildirilmesi yöntemi, ceza infaz işlemleri, icra memurlukları, noterlikler ve suç eşyası emanet memurluklarının denetimi, Cum-

huriyet başsavcılığında kullanılan defter, karton ve basılı evrak, Cumhuriyet başsavcılığı görevi ile ilgili diğer her türlü işlem konularında eğitilmek ve çalıştırılmak suretiyle,

– Üç ay süreyle diğer adalet dairelerinde;

Bir aylık süre ile icra ve iflas memurluklarında, icra ve iflas memurluklarında; takip talebinin düzenlenmesi, ödeme ve icra emirlerinin doldurulması, tebliğ ve bunlara ilişkin işlemlerin yapılması, haciz kararı, uygulanması ve tutanağın düzenlenmesi, kıymet takdiri, satış hazırlığı, satış ve paranın paylaşılması, iflas yoluyla takip, şikâyet ve itiraz üzerine yapılacak işlemler, icra harçları, tahsilat, reddiyat ve kasa işlemleri, dosya ve defterlerin düzenlenmesi konularında,

Bir aylık süre ile ceza infaz kurumları ile tutukevlerinde, ceza infaz kurumları ile tutukevlerinde; infaz mevzuatı, ceza infaz kurumları ile tutukevlerinin idaresi, hükümlü ve tutukluların hastalık, ölüm, sevk ve nakil işlemleri, hükümlü ve tutukluların yaşayış tarzı, disiplin işlemleri, hükümlü ve tutukluların eğitim, öğretim ve ıslahı, hükümlü ve tutukluların çalıştırılması, meşruten tahliye işlemleri, döner sermaye ve iş yurtları işlemleri konularında,

Bir aylık süre ile noterlik ve ticaret sicili memurluklarında, noter işlemleri, noter işlemlerinden alınan harç, damga vergisi ve resimleri, noterlerin denetimi, ticaret sicili memurluklarında; ticaret sicili işlemleri, ticaret sicili memurluklarında alınan harçlar, ticaret sicili memurluklarının gözetimi ve denetimi konularında eğitilmek ve çalıştırılmak suretiyle,

– Bir yıl süreyle (beş ayı ceza mahkemelerinde, yedi ayı hukuk mahkemelerinde olmak üzere) mahkemelerde (Ankara’da yapanların dokuz ay) olmak üzere;

Ceza mahkemelerinde, tensip kararının yazılması, sorgulama, duruşmanın açılması ve yürütülmesi, ara kararı ve ara kararının yazılması, talimat işlemleri, keşif yapılması, kısa karar ve gerekçeli kararın yazılması, harç işlemleri, vekâlet ücreti ve mahkeme masrafları, kanun yolları, tebligat işlemleri, mahkemelerde kullanılan defter ve basılı evrak, mahkemelerin görevine giren diğer her türlü işlem konularında,

Hukuk mahkemelerinde, dilekçe üzerine yapılacak işlemler, harç işlemleri, tensip kararının yazılması, duruşmanın açılması ve yürütülmesi, tarafların teşkili, tanık ve bilirkişi dinlenmesi, keşif yapılması, kısa karar ve gerekçeli kararın yazılması, mahkeme masrafları, kanun yolları, tebligat işlemleri, mahkemelerde kullanılan defter ve basılı evrak, mahkemenin gözetimi ve denetimine tabi olan kurum ve kuruluşlar denetimi ile ilgili işlemler konularında eğitilmek ve çalıştırılmak suretiyle,

Staj yapmaktaydı.

Adayların Çalıştırılma Esasları

Adli yargı hâkim ve savcı adayları, staj döneminde,

- Hâkim ve Cumhuriyet başsavcısının nezareti altında mahkeme veya Cumhuriyet başsavcılığı kalemlerinde çalıştırılmakta, mahkeme duruşmalarında, keşif, tespit ve otopsilerde hazır bulunmakta, ara kararı ile ilgili müzekkereleler ile davetiye, ihzar ve tutuklama müzekkereleri yazmakta, yeni açılan dava dosyalarında tensip kararı taslakları hazırlamakta, henüz sonuçlanmamış hazırlık evrakı veya mahkeme dosyaları inceletilerek takip edilecek usul ve sonuçları ile ilgili olarak not ve hazırlık evrakı veya dava dosyaları hakkında karar taslakları hazırlamaları sağlanmaktaydı.
- Yargıtaydaki stajları iki döneme ayrılmakta, birinci dönem on beş gün, ikinci dönem iki ay on beş gün olmak üzere iki aşamalı bir staj yöntemi uygulanmaktaydı. Birinci dönem stajda, adli yargı hâkim ve savcı adaylarının toplu olarak, Eğitim Kurulunun düzenleyeceği program dâhilinde genel olarak adli faaliyet, hâkimlik mesleğinin önemi ve toplumdaki yeri ile yargıya ait diğer konular hakkında bilgiler verilmekte; ikinci dönem stajda, adli yargı hâkim ve savcı adayları hukuk ve ceza dairelerinde; dava dosyalarının incelenmesi, dosyanın özetlenip anlatılması, temyiz nedenlerinin tartışılması, kararların yazılması konularında eğitilmekte ve çalıştırılmaktaydı.

2.2. İdari Yargı Hâkim Adaylarının Stajı

İdari yargı hâkim adayları sırasıyla;

- Altı ay süre ile Danıştayda, birinci dönem on beş gün, ikinci dönem dört ay on beş gün ve üçüncü dönem bir ay olmak üzere, üç aşamalı yöntemle; birinci dönemde idarenin yapısı, Danıştayın idari görevleri, idari yargının özelliği, idari yargılama usulü, hukuk kaynaklarından yararlanma, dava dosyalarının hazırlanması, karar yazma konularında ders ve konferanslar verilmek, uygulama ve grup çalışmaları yapmak, ikinci dönemde iki ay on beş gününü idari dava dairelerinde, iki ayını da vergi dairelerinde geçirmek suretiyle, dosyaların hazırlanmasında tetkik hâkimi ile birlikte çalışmak, kurula sunulmasında yardımcı olmak, kurulca verilecek karar doğrultusunda karar taslağının yazılmasına katılmak, dairelerin kurul hâlindeki çalışmalara ve duruşmalara katılmak, üçüncü dönemde Danıştay başkanı tarafından görevlendirilecek bir yöneticinin nezaretinde, idari yargı ile ilgili olarak verilecek bir konuda bir bildiri hazırlamak ve bildirinin o dönem adaylarının katıldığı grupta tartışılması suretiyle,
- İki ay on beş gün süre ile idare mahkemesinde, iki ay on beş gün süre ile vergi mahkemesinde, bir ay süre ile bölge idare mahkemesinde olmak üzere; dilekçe üzerinde ilk inceleme, harç ve posta giderlerine ait işlemler, ilk inceleme üzerinde verilecek kararlar, yürütmenin durdurulması, tebligat, keşif ve bilir-

kişi incelemesi, ara kararıyla belge ve bilgi istenmesi, dosyaların incelenmesi ve mahkeme kurullarına sunulması, karar yazma tekniği, itiraz ve temyiz istemleri hakkındaki dilekçeler üzerine yapılacak işlemler, İdari Yargılama Usulü Kanunu'ndaki diğer usul işlemleri konularında eğitilmek ve çalıştırılmak suretiyle,

- Altı ay süre ile (bir ayı belediyelerde olmak üzere) il valiliklerinde eğitilmek ve çalıştırılmak suretiyle staj yapmaktaydı.

Adayların Çalıştırılma Esasları

İdari yargı hâkim adayları, staj döneminde,

- Mahkeme başkanının gözetimi altında büro ve kalem işlerinde, duruşmalarında, keşif ve bilirkişi incelemelerinde, görüşmelerde hazır bulunmak,
- Mahkeme başkanı tarafından üyelere havale edilen dosyaların hazırlanmasında üyelerle birlikte çalışmak,
- Dosyaların kurula sunulmasına yardımcı olmak,
- Mahkeme başkanı tarafından seçilip verilen dosyaların karar taslaklarını hazırlamak konularında eğitilmekte ve çalıştırılmaktaydı.

3. SON EĞİTİM DÖNEMİ

Eğitim Merkezi Başkanlığınca hazırlanarak eğitimin başlamasından en az on gün önce Eğitim Kurulunca onaylanan son eğitim programı çerçevesinde gerçekleştirilen üç ay süreli son eğitim dönemi Eğitim Merkezinde gerçekleştirilmekteydi.

Son eğitimde adaylara; önceki hazırlık eğitimi ve staj dönemlerinde kazandıkları bilgilerin tartışma ve uygulaması yaptırılmakta, adaylara ilgilerine göre; kamu hukuku, özel hukuk, idare hukuku, vergi hukuku alanlarında somut hukuk problemleri verilerek bunları çözmeleri ve bunlarla ilgili kararlar yazmaları, problemleri çözerlerken; olayı ve olayla ilgili bütün belge ve delilleri tam olarak tespit etmeleri, bütün belge ve delilleri incelemeleri, olayı kavramaları, hukukçu olarak tanımlamaları, şemayı çizmeleri, hukuki problemleri görmeleri, tespit edilen hukuki problemleri doğru olarak çözmeleri, varılan sonucu tekniğine ve usulüne uygun olarak yazmaları istenmekteydi.

B. EĞİTİM SONU SINAVI

Adaylar, son eğitim döneminin bitmesini takip eden ilk hafta içinde olmak şartıyla Eğitim Merkezi Başkanlığının belirleyeceği tarihte, eğitim süresi içinde kendilerine öğretilen konularla ilgili olarak sözlü sınava alınmaktaydı.

Sınav kurulu, eğitim kurulunca belirlenecek bir başkan ile dört öğretim görevlisinden oluşmakta, sınav soruları hazırlık ve son eğitim dönemlerinde programa alınan konular esas alınarak, öğretim görevlilerince hazırlanıp, sınav gününden önce Eğitim Merkezi Başkanlığına kapalı zarf içinde verilen sorulardan seçilmekteydi.

Sınav sonunda sınava giren adayların sayısını, aldıkları notu, başarılı olanlar ile başarı gösteremeyenlerin toplam olarak miktarını gösteren bir tutanak düzenlenerek sınav başkan ve üyelerince imzalanmaktaydı.

Değerlendirme; sınav kurulu başkan ve üyelerinin 100 not esası üzerinden ayrı ayrı takdir edecekleri notlar toplamının ortalaması alınarak yapılmakta, 60 ve daha yukarı puan alanlar başarılı sayılmaktaydı. Sınav sonuçları, sınavın yapıldığı günü takip eden üç gün içinde ilan edilmekte, başarısız adaylara sonuçlar ayrıca yazılı olarak tebliğ edilmekteydi. Doktor raporu ile belgelenmiş hastalık ve Eğitim Merkezi Başkanlığınca kabul edilmiş mücbir sebepler dışında sınavlara katılmayanlar başarısız sayılmaktaydı. Doktor raporu ile belgelenmiş hastalık veya Eğitim Merkezi Başkanlığınca kabul edilmiş mücbir sebeplerden dolayı sınava katılmayanların sınavları, hastalığın ve özürün sona ermesinden itibaren on gün içinde yapılmakta ancak bu kişilerin hastalık izinlerinin her yıl için on beş günü geçmemesi gerekmektedir. Sınavda başarısız olan adayların adaylığına Bakanlıkça son verilmekteydi. Ayrıca, Hâkim ve Savcılar Yüksek Kurulunca mesleğe kabullerinden sonra üstün başarılı olanlardan puan sırasına göre üç tanesi sınav kurulu tarafından birinci, ikinci ve üçüncü olarak ilan edilmekte, bunlara kura töreninde Bakanlıkça uygun görülecek ödüller verilebilmesi mümkün bulunmaktaydı.

Eğitim sonu sınavında başarı gösteren adayların mesleğe kabulleri ile atanmaları, Hâkimler ve Savcılar Kanunu hükümlerine göre yapılmakta, adaylar atamaları yapılmaya kadar adalet komisyonlarınca belirlenecek yerlerde çalıştırılmaktaydı.

C. EĞİTİMDEN SAYILMAYAN SÜRELERE İLİŞKİN İZLENEN SÜREÇ

Adayların her yıl için hastalık sebebi ile izinli geçirdikleri on beş günü aşan süreler ile eğitime başladıktan sonra muvazzaf askerlik hizmetini yapmak üzere ayrılan adayların geri kalan süreleri eğitimden sayılmamakta; ilgili süre staj dönemine ait ise kalan eğitimleri staj merkezlerinde tamamlattırılmakta, hazırlık veya son eğitim dönemine ait ise durumlarına uygun ilk eğitim grubuna dâhil edilerek tamamlattırılmaktaydı. Ancak, hazırlık veya son eğitim dönemlerindeki eksik eğitimlerini tamamlama durumunda yeterli sayıda aday mevcut ise ilk eğitim grubu beklenilmeksizin bu adaylar için Eğitim Merkezinde eğitim yaptırılabilmekteydi.

İlgili eğitim sürelerini tamamlayan adayların sınavları, eğitimlerin tamamlanmasından itibaren on gün içinde yapılmaktaydı.

Prof. Dr. Yaşar SALİHPAŞAOĞLU

Trabzon'da doğmuştur. İlk ve Orta okulu doğduğu şehirde, liseyi İstanbul'da tamamlamıştır. 1994 yılında girdiği Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinden 1998 yılında mezun olmuştur. Mezun olduktan bir yıl sonra Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesine araştırma görevlisi olarak girmiştir. Aynı yıl başladığı yüksek lisansını 2000 yılında tamamlamıştır. Türkiye'de Basın Özgürlüğü başlıklı teziyle 2007 yılında Kamu Hukuku Doktoru ünvanını almıştır. 2008 yılında araştırma görevlisi olarak başladığı Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesine Yardımcı Doçent Doktor olarak atanmıştır. 2010-2011 yılları arasında doktora sonrası çalışmalarda bulunmak üzere Univesity of London (SOAS)'da misafir öğretim üyesi olarak bulunmuştur. 2015 yılında Doçent ünvanı almıştır. Yazarın, Din ve Devlet Arasındaki İktidar Mücadelesi: Avrupa Örneği başlıklı çalışması 2019 yılında TÜBA ödülü kazanmıştır. 2021 yılında Profesör ünvanı alan Yaşar SALİHPAŞAOĞLU, araştırma görevlisi olarak başladığı fakültede Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı Başkanı olarak görevini sürdürmektedir.

TÜRKİYE ADALET AKADEMİSİ

*European Union Harmony Process and Justice for the Establishment
of the Justice Academy of Türkiye*

Yaşar SALİHPAŞAOĞLU*

ÖZET

Birincil amacı; hukuka ve insan haklarına bağlı, tarafsız, bağımsız, hür vicdanıyla karar veren, meslek etik ilkelerini benimseyen ve uygulayan, toplumun adalet ihtiyacına cevap verebilecek nitelikte hâkim ve savcılar yetiştirmek olan bir Adalet Akademisi kurmak için hazırlanan Kanun Tasarısı, Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulduktan yaklaşık iki buçuk yıl sonra, 16.01.2003 tarihinde Adalet Komisyonunda görüşülmeye başlanmıştır. Nihayet 23.07.2003 tarihinde kabul edilen Türkiye Adalet Akademisi Kanunu, 31.07.2003 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanmış, 49. maddesi gereği de, yayımından üç ay sonra yürürlüğe girmiştir. Böylece tüzel kişiliğe, bilimsel, idari ve mali özerkliğe sahip Adalet Akademisi kurulmuştur. Bağımsız ve nitelikli hâkim ve savcılarının yetiştirilmesi için elzem görülen ve yasalaşma sürecinde en çok tartışılan özerklik tam tersi bir işlev görmüş, belirli bir gruba bağlı kişilerin Akademiyi kontrol etmesine neden olmuştur. 2014 yılında, bu durum ortadan kaldırılması amacıyla Türkiye Adalet Akademisi Kanunu kapsamlı bir değişikliğe tabi tutulmuştur. 15 Temmuz 2016 tarihinde Türkiye’yi derinden sarsan kanlı bir darbe girişimi gerçekleşmiştir. Söz konusu darbe girişiminden beş gün sonra, yaklaşık 2 yıl sürecek olağanüstü hâl ilan edilmiştir. Bu süreçte Anayasa ve hükümet sistemi değiştirilmiştir. Hem darbe girişiminde bulunan ve FETÖ olarak isimlendirilen yapıyla mücadele kapsamında hem de Anayasa’da yapılan değişikliklere uyum sağlama amacıyla kanun hükmünde kararnamelerle çeşitli kurumlar kapatılmış, değiştirilmiş ya da oluşturulmuştur. Anayasa’ya uyum sağlama amacıyla kapatılan kurumlardan biri de Türkiye Adalet Akademisi olmuştur. 2018 yılında, 703 sayılı Kararname’nin 2. maddesi ile Türkiye Adalet Akademisi Kanunu yürürlükten kaldırılmış, geçici 12. maddesi ile Hakim ve Savcı Eğitim Merkezi organları oluşturuluncaya kadar Türkiye Adalet Akademisi tarafından yapılması gereken görev ve hizmetlerin Adalet Bakanlığı Eğitim Dairesi Başkanlığı tarafından yürütüleceği

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi, yasar.salihpasaoglu@hbv.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0002-3370-9951.

hükme bağlanmıştır. Bundan bir gün sonra yayımlanan 1 numaralı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 60. maddesi ile de Hakim ve Savcı Eğitim Merkezi kurulmuştur. Nihayet geçiş süreci tamamlanmış ve 34 numaralı Türkiye Adalet Akademisi Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kamu tüzel kişiliğini haiz, bilimsel, idari ve mali özerkliği olan, özel bütçeli, Adalet Bakanlığı ile ilgili ve merkezi Ankara'da bulunan Türkiye Adalet Akademisi yeniden kurulmuştur. 2019 yılında, 137 milletvekili tarafından, söz konusu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin tümünün, Anayasa'ya aykırılığı ileri sürülerek yürürlüğünün durdurulması ve iptali istenmiştir. Anayasa Mahkemesi 28.12.2023 tarihinde, oy birliği ile söz konusu Kararname'nin tümünün iptaline karar vermiş ve bu karar 28.02.2024 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. Devam eden eğitimin sekteye uğramaması için de bu iptal kararının Resmî Gazete'de yayımından başlayarak bir yıl sonra yürürlüğe girmesine hükmetmiştir.

ABSTRACT

Türkiye Justice Academy Law, whose primary aims are to train judges and prosecutors who are committed to the law and human rights, who make impartial and independent decisions, who adopt and apply professional ethical principles and who can meet the justice needs of the society, was started discussing in the Justice Commission on 16.01.2003. Finally, Türkiye Justice Academy Law accepted on 23.07.2003, published in the Official Gazette on 31.07.2003 and entered into force three months after its publication in accordance with Article 49. Thus, the Justice Academy, which has legal personality and scientific, administrative and financial autonomy, was established. Autonomy, which was considered essential for the training of independent and qualified judges and prosecutors and was the most discussed during the legalization process, had the opposite function, caused people affiliated with a certain group to control the Academy. In 2014, In order to eliminate this situation, the Türkiye Justice Academy Law was comprehensively amended. A bloody coup attempt took place on 15.07.2016, which affected Turkey deeply. five days after the coup attempt, a state of emergency was declared that lasted for approximately 2 years. In this process, the Constitution and the government system were changed. Various institutions have been closed, changed or created by Decree Laws, within the scope of the fight against the structure called FETO, which attempted a coup, and in order to comply with the changes made in the Constitution. One of the institutions that was closed was the Turkish Justice Academy. In 2018, the Turkish Justice Academy Law was abolished with Article 2 of Decree No. 703, and with the Provisional Article 12, it was regulated that its duties and services will be performed by the Education Department of the Ministry of Justice until the Judge and Prosecutor Training Center organs are established. A day later, The Judge and Prosecutor Training Center was established with Article 60 of the Presidential Decree No. 1. Finally, in 2019, the transition process was completed and with the

Presidential Decree No. 34, the Türkiye Justice Academy which has public legal entity, a special budget, scientific, administrative and financial autonomy was re-established. In the same year, In the same year, 137 members of parliament applied the annulment of the Presidential Decree, claiming that it was unconstitutional. On 28.12.2023, the Constitutional Court unanimously decided to annul the entire Decree. This decision of the Constitutional Court was published in the Official Gazette on 28.02.2024. In order to prevent the ongoing education from being interrupted, it has been ruled that this decision will come into force one year after its publication in the Official Gazette.

I. AVRUPA BİRLİĞİ UYUM SÜRECİ VE TÜRKİYE ADALET AKADEMİSİNİN KURULUŞ GEREKÇESİ

10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki’de yapılan Avrupa Birliği Devlet ve Hükûmet Başkanları Zirvesi, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde bir dönüm noktasıdır. Bu toplantıda Türkiye’nin adaylığı resmen onaylanmış ve diğer aday ülkelerle eşit konumda olacağı açık ve kesin bir dille ifade edilmiştir.¹ Bu toplantıdan sonra Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne katılma hedefi bir devlet politikası olarak benimsenmiştir. Yaşanan ekonomik ve siyasi gelişmeler Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerini sekteye uğratsa da 2002 yılının Kasım ayında yapılan seçimlerden sonra süreç yeniden başlamıştır. Kurulan yeni Hükûmet 15 Nisan 2003 tarihinde kabul edilen Avrupa Birliği Uyum Komisyonu Kanunu² ile bu konuda önemli bir adım atmıştır. Söz konusu Kanunun amacı “*Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne katılım sürecine ilişkin gelişmeleri izlemek ve müzakere etmek, Avrupa Birliği’ndeki gelişmeleri takip etmek ve bu gelişmeler konusunda Türkiye Büyük Millet Meclisini bilgilendirmek ve istenildiğinde Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulan kanun teklifleri ile olağanüstü hâl sırasında çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin Avrupa Birliği mevzuatına uygunluğunu inceleyerek ihtisas komisyonlarına görüş sunmak*” olarak belirtilmiştir.³

Türkiye’nin bu girişimi Avrupa Birliği tarafından olumlu karşılanmış ve 16-17 Aralık 2004 tarihinde yapılan toplantıda Türkiye’nin katılma müzakerelerinin 3 Ekim 2005 tarihinde başlamasına karar verilmiştir.⁴ Türkiye, 2007 yılında, 2013’e kadar Avrupa Birliği hukukuna uymayı hedeflediğini açıklamıştır. 10 Ocak 2007 tarihinde, düzenlenen bir toplantıda, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne katılım süreci ve izlenecek strateji ile ilgili olarak genel bir değerlendirme yapılmıştır. Toplantı sonucunda, ülkemizin menfaatleri ve kazanılmış hakları esas alınarak, Avrupa Birliği’ne tam üyelik perspektifi ile 2007- 2013 döneminde Avrupa Birliği müktesse-

1 Bkz. Helsinki European Council 10 and 11 December 1999 Presidency Conclusions, § 12. https://www.europarl.europa.eu/summits/hel1_en.htm, Erişim 30.10.2023.

2 Resmi Gazete, Sayı: 25084, Tarih: 19.04.2003.

3 Bkz. Avrupa Birliği Uyum Komisyonu Kanunu, m.1.

4 https://www.ab.gov.tr/_300_en.html, Erişim 30.10.2023.

batına uyumun tamamlanmasını hedefleyen bütüncül bir program hazırlanması kararı alınmıştır. Bu karar uyarınca, tarama süreci sonrasında düzenleme yapılması öngörülen tüm faslları kapsayan, *Türkiye'nin Avrupa Birliği Müktesebatına Uyum Programı* hazırlanmıştır. Programda yasal düzenlemeler, ikincil düzenlemeler ve ilgili faslın gerektirebileceği temel strateji veya politika belgelerine yer verilmiştir. Ayrıca, düzenlemenin yapılmasından sorumlu kurum ve düzenlemenin yapılacağı takvim belirlenmiştir.⁵ Otuz üç başlığın yer aldığı programda *Yargı ve Temel Haklar* ile *Adalet, Özgürlük ve Güvenlik* konumuz bakımından iki önemli başlıktır. Her ne kadar bu iki başlık altında bir adalet akademisinin kurulmasına dair hedefler olmasa da Avrupa Birliği müktesebatına uyum doğası gereği hakim ve savcı eğitimi ile yakından ilgilidir. Çünkü gerçek bir uyum için sadece mevzuatın uyumlaştırılması yetmez, aynı zamanda uygulamanın da uyumlu hâle getirilmesi gerekir. Uygulamanın uyumlu hâle gelmesi ise hakim ve savcılarının buna göre bir eğitime tabi tutulmaları ile mümkündür. Bu amaçla Adalet Bakanlığınca hazırlanan Türkiye Adalet Akademisi Kanunu tasarısı, dönemin Bakanlar Kurulu tarafından 31.05.2000 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulmasına karar verilmiştir. Söz konusu karar gereği, Türkiye Adalet Akademisi Kanunu Tasarısı 02.08.2000 tarihinde aşağıdaki Genel Gerekeçe ile Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulmuştur:

Dünyada siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda meydana gelen gelişme ve değişimlere paralel olarak hukuki sorunların ve uyuşmazlıkların da nitelik ve nicelik yönünden değişim gösterdikleri ve karmaşık bir hâl aldıkları görüldüğünden bu sorunlara ve uyuşmazlıklara çözüm üretmek ve varılan sonuçları uygulamak için yeni bilgiler edinme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde lisans düzeyinde öğretim veren hukuk fakültelerinde, temelde teorik ve akademik eğitim verilmektedir. Hukuk fakültelerinden mezun olanlar, meslek alanlarına göre yaptıkları staj eğitimleriyle, seçtikleri meslek dalında yetiştirilmektedirler. Ancak, bu durumun yeterli olmadığı görülmektedir. Hukuk ve adalet alanında görev üstlenen hâkim, savcı, avukat, noter ve diğer adli personele, hukuk fakültelerinde veya diğer eğitim ve öğretim kurumlarında verilen teorik ve akademik eğitim ve öğretimin yanında, meslek öncesi ve meslek içi eğitimde uzmanlık programları, seminer, sempozyum, konferans ve benzeri etkinlikler düzenlemek yoluyla yeni bilgilerin kazandırılması, bu meslek mensuplarını daha verimli ve üretken kılacaktır. Bu durum, belirtilen imkânları sağlayacak yeni bir eğitim kuruluşunun kurulması zorunluluğunu ortaya koymaktadır.

5 https://www.ab.gov.tr/files/Muktesebat_Uyum_Programi/Giris.pdf, Erişim 29.10.2023

Fransa, Almanya, İngiltere ve Japonya gibi çeşitli ülkelerde, hukuk ve adalet hizmetlerinde görev alacakların meslek öncesi ve meslek içi eğitim hizmetlerini yürütmek için “akademi” veya “enstitü” olarak adlandırılan kurumlar kurulmuştur. Ülkemizde de karşılaşılan hukukî sorunlara ve uyuşmazlıklara çözüm üreteceklerin hukuk ve adalet alanında iyi bir şekilde yetiştirilmelerinde böyle bir kuruma ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

Bu ihtiyaç nedeniyle, adli, idarî ve askerî hâkim ve savcılara avukat ve noterler ile adalet hizmetlerinde görev alan yardımcı personele meslek öncesi ve meslek içi eğitim vermek, yeni bilgiler edinmelerini sağlamak için kurslar açmak, belli alanlarda uzmanlık programları, seminer, sempozyum, konferans ve benzeri etkinlikler düzenlemek, ayrıca hukuk ve adalet alanını ilgilendiren eğitim ve öğretim çalışmaları hakkında ilgili kurum, kuruluş ve kurullara görüş bildirmek, Türk hukuk sistemine ve kanun yapma tekniğine uygun olarak kanun, kanun hükmünde kararname, tüzük ve Resmî Gazetede yayımlanması gereken yönetmelik taslaklarını hazırlamak ve bu konuda teknik yardımda bulunmak, hukuk ve adalet alanını ilgilendiren konularda inceleme ve araştırmalar yapmak, dokümantasyon çalışmaları yapmak, hukuk ve adalet alanında uluslararası konferans ve kongre çalışmalarına Türk hukukçularının katılması için ilgililer arasında işbirliği ve koordinasyonu teşvik etmek, adli ve idarî yargı hâkim ve savcı adaylarının meslek öncesi eğitimlerinin hazırlık ve son eğitimlerini ve eğitim sonu sınavlarını yapmak ve kanunlarla verilen diğer görevleri yerine getirmek üzere Türkiye Adalet Akademisi kurulması için bu Tasarı hazırlanmıştır.⁶

II. TÜRKİYE ADALET AKADEMİSİNİN KURULUŞ SÜRECİNDE ÜZERİNDE EN ÇOK TARTIŞMA YÜRÜTÜLEN HUSUS: ÖZERKLİK

Türkiye Adalet Akademisi Kanunu Tasarısı sunulduğu yasama döneminde sonuçlandırılmamış, bu nedenle de İçtüzüğü'nün 77. maddesi gereğince hükümsüz sayılmış ve daha sonra yenilenmesi Bakanlar Kurulunca uygun görülmüştür.⁷ Böylece Türkiye Adalet Akademisi Kanunu Tasarısı Türkiye Büyük Millet Meclisine

6 Genel Gerekçe için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss213m.htm>, Erişim 14.10.2023.

7 “Bir yasama döneminde sonuçlandırılmamış olan kanun tasarısı ve teklifleri hükümsüz sayılır. Ancak, hükümet veya Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri bu tasarısı ve teklifleri yenileyebilirler...” Bkz. Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü, m. 77 (eski). <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss15m.htm>, Erişim 15.10.2023.

sunulduktan yaklaşık iki buçuk yıl sonra, 16.01.2003 tarihinde Adalet Komisyonunda görüşülmeye başlanmıştır. Söz konusu görüşmede Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde üye ülkelerdeki mevzuata ve uygulamalara uyum vurgusu yapılmış ve beş üyeden oluşan bir alt komisyon kurulmasına karar verilmiştir:⁸

*Ayrıca, Türkiye Avrupa Birliği'ne girmeyi bir devlet politikası haline getirmiştir. Bu bakımdan, yasa tasarılarının hazırlanmasında da, Avrupa müktesebatına uyum açısından da, mukayeseli hukuk bakımından da derinlemesine bilgi sahibi olan bu mesleğin mensuplarına ihtiyaç var. Bunun kürsülerden temin edilmesinde zorluk olduğu ortadadır. O sebeple, böyle bir akademi, hem bakanlık çalışmalarında hem de karşılaştığımız problemlerin çözümünde fikri destek sağlayacaktır.*⁹

Alt Komisyonun ilgili Bakanlık, kurum ve kuruluş temsilcilerinin de katılımıyla yaptığı toplantılar sonucunda hazırladığı rapor yeniden Adalet Komisyonuna gönderilmiştir. Komisyonunda, 06.03.2003 tarihinde, alt komisyonun raporu da dikkate alınarak maddeler tartışmaya açılmış, bunun neticesinde Türkiye Adalet Akademisi Kanunu Tasarısında birtakım değişiklikler yapılmıştır.¹⁰ Yapılan tartışmalar ve değişiklik önerilerinin büyük bir kısmı kurulacak olan Akademinin özerkliğine ilişkindir. Nitekim Tasarının 4. maddesinde kurulacak Türkiye Adalet Akademisinin **tüzel kişiliğe, bilimsel, idarî ve malî özerkliğe sahip olacağı** belirtilmiştir.

Özerklik tartışmaları ağırlıklı olarak iki madde üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunlardan biri 9. maddede düzenlenen Akademi Başkan ve yardımcılarının seçimi ile ilgili olup şöyledir:

*Başkan ve başkan yardımcıları, Yönetim Kurulunca ve en az beş üyenin olumlu oyu ile Yargıtay ve Danıştay üyeleri, birinci sınıf adli ve idarî yargı hâkim ve savcıları ile bu sınıftan sayılanlar, hukuk profesörleri, en az yirmi yıl fiilen mesleği icra etmiş avukatlar veya en az yirmi yıl fiilen mesleği icra etmiş birinci sınıf noterlerden kendilerinin muvafakatları alınarak ve her biri için gösterilen üçer aday arasından **Bakanlar Kurulunca** dört yıl süre ile seçilip görevlendirilir veya atanırlar. Süresi biten Başkan ve başkan yardımcıları, iki dönem daha aynı usulle yeniden seçilip görevlendirilebilir veya atanabilirler.*¹¹

8 <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss213m.htm>, Erişim 15.10.2023.

9 TBMM Tutanak Müdürlüğü, Adalet Komisyonu, Giriş: 10.00, Tarih:16.01.2003, Grup: Ferhat, s. 4.

10 <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss213m.htm>, Erişim 15.10.2023.

11 Tasarının orijinal hali için bkz. <https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D22/Y1/T1/We->

Komisyonadaki tartışmalarda bu maddenin özerklikle bağdaşmadığı, Başkan ve yardımcılarının seçiminde yürütme organının, bu konuda fikir beyan edenlerin ifadesiyle “**siyasetin**” etkisinin olmaması gerektiği vurgulanmış, bu yetkinin Bakanlar Kuruluna değil, Genel Kurula verilmesi gerektiği ileri sürülmüştür:

***Abmet Güryüz Ketenci (İstanbul)** - Sayın Başkan, Sayın Bakanım, Tasarının 9 uncu maddesinde Başkan ve iki yardımcısının yönetim kurulunca gösterilen adaylar arasından Bakanlar Kurulunca seçilip atanması, bilimsel ve yönetsel özerkliğe aykırıdır... Bu bağlamda iyi niyetliyse, gerçekten, özerkliği pekiştirmek istiyorsak bir ortalama yol bulunabilir... O ortalama yol şudur: Başkan bu yolla atanır; ama iki yardımcısının genel kuruldan seçilmesini öneriyorum.¹²*

***Orhan Eraslan (Niğde)** - Başkan da Genel Kuruldan seçilsin.¹³*

***Mehmet Ziya Yergök (Adana)** – Sayın Başkanım, burada asıl olan, bu adalet akademisinin gerçekten özerk bir kuruluş olması; yani, idarenin, bakanın, Bakanlar Kurulunun vesayetinden ne kadar uzak olursa bu o derece etkin olur, saygın olur...¹⁴*

Ancak bu görüşler dikkate alınmamış, Başkan ve yardımcılarının seçiminde Tasarının orijinal hâli muhafaza edilmiştir.

Özerklikle ilgili bir diğer tartışma konusu Tasarının 12. maddesinde düzenlenen Genel Kurulun oluşumuna ilişkindir. Tasarının orijinal haline göre;

Genel Kurul, Bakan, Bakanlık Müsteşarı, Ceza İşleri Genel Müdürü, Hukuk İşleri Genel Müdürü, Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürü, Kanunlar Genel Müdürü, Personel Genel Müdürü, Eğitim Dairesi Başkanı; Dışişleri Bakanlığı Çok Taraflı Siyasi İşler Genel Müdürü; Milli Savunma Bakanlığı Askeri Adalet İşleri Başkanı ile dört yıl için seçilen aşağıdaki üyelerden oluşur:

a) Yargıtay Büyük Genel Kurulunun biri hukuk daireleri, diğeri ceza daireleri üyeleri arasından seçeceği ikişer üye,

[bOnergeMetni/3926a68a-3e09-44a9-ad0e-7d566712bfa8.pdf](https://www.tbmm.gov.tr/bolge/3926a68a-3e09-44a9-ad0e-7d566712bfa8.pdf), Erişim 15.10.2023.

- 12 TBMM Tutanak Müdürlüğü, Adalet Komisyonu, Giriş: 11.30, Tarih:06.03.2003, Grup: Semra, s. 1.
- 13 TBMM Tutanak Müdürlüğü, Adalet Komisyonu, Giriş: 11.30, Tarih:06.03.2003, Grup: Semra, s. 1.
- 14 TBMM Tutanak Müdürlüğü, Adalet Komisyonu, Giriş: 11.30, Tarih:06.03.2003, Grup: Semra, s. 1.

- b) Danıştay Genel Kurulunun biri dava daireleri, diğeri idarî daireler üyeleri arasından seçeceği iki üye,
- c) Askerî Yargıtay Genel Kurulunun kendi üyeleri arasından seçeceği bir üye,
- d) Askerî Yüksek İdare Mahkemesi Genel Kurulunun hâkim sınıfından olan kendi üyeleri arasından seçeceği bir üye,
- e) Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun kendi üyeleri arasından seçeceği bir üye,
- f) Yükseköğretim Kurulunun Türkiye'deki hukuk fakültelerinin öğretim üyeleri arasından seçeceği beş üye,
- g) Türkiye Barolar Birliği Yönetim Kurulunun en az onbeş yıl fiilen mesleği icra etmiş avukatlar arasından seçeceği iki üye,
- h) Türkiye Noterler Birliği Yönetim Kurulunun birinci sınıf noterler arasından seçeceği bir üye,
- ı) 22 ve 23 üncü maddeler ile 24 üncü maddenin ikinci fıkrası hükümleri gereğince Akademinin sürekli görevliler kadrosunda çalışan öğretim elemanları, görevlendirilenler ve diğer çalışanların kendi aralarından seçeceği dört üye.
- Başkan ve Akademinin önceki başkanları, Genel Kurulun tabii üyeleridir.
- Kendi kurum, kuruluş ve kurullarında görevleri sona ermiş üyeler, yerlerine yeni üye seçilinceye kadar görevlerine devam ederler.¹⁵

Söz alan Komisyon üyelerinin bir kısmı Genel Kurulun oluşumunda Adalet Bakanlığı bürokratlarının sayısının fazla olmasının özerkliği zedeleyeceğini, madde- nin bu haliyle kabul edilmesinin Akademiyi Adalet Bakanlığının bir okulu haline getireceğini ileri sürmüştür:

Muharrem Kılıç (Malatya)- Sayın Bakanım... özerkliği olan bir adalet akademisinden bahsediyoruz. Buradaki özerklik ile buradaki Genel Kurulun oluşması arasında hiçbir uyum yok. Genel Kurulun bünyesine baktığımızda Sayın Bakanın, Bakanlık Müsteşarının ve Bakanlıkta ne kadar Genel Müdür varsa hepsinin Genel Kurula katıldığını görüyoruz ve buna ilaveten Akademinin sürekli görevli kadrosunda çalışan 4 kişi de katılıyor, burada Akademiye sürekli görev

15 Tasarının orijinal hali için bkz. <https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D22/Y1/T1/We-bOnergeMetni/3926a68a-3e09-44a9-ad0e-7d566712bfa8.pdf>, Erişim 15.10.2023.

yapan çalışanların kadrosunu da yine Akademinin Başkanı belirleyecek. Bu tümüyle Bakanlığın kendi bünyesinde kurmuş olduğu bir akademi mahiyeti arz ediyor.¹⁶

***Ahmet Güryüz Ketenci (İstanbul)**- Genel Kurul 30 kişi. Üçte 1'inden bir fazla Bakanlık bürokratlarının kontrolü ve egemenliği altında. Siyasetin etkisinde kalabilecek kişilerin, bilimsel idari ve mali özerk olan bir kurulda görev almalarını demokratik bir yönetim anlayışıyla bağdaştırmak mümkün değildir... Bu bağlamda Bakanlık üst düzey bürokrat sayısını azaltmak mutlaka düşünülmelidir...¹⁷*

***Mehmet Ziya Yergök (Adana)**- Bu gerçekten adalet akademisi midir, yoksa Adalet Bakanlığı akademisi midir? Bu haliyle Adalet Bakanlığı Akademisidir... bürokrasinin egemen olduğu bir yapıyı akademinin genel kuruluna taşımak, bu kurulun özerkliğiyle de, etkinliğiyle de, saygınlığıyla da bağdaşmaz...¹⁸*

Yapılan tartışmalardan sonra bu eleştirilerin bir kısmı dikkate alınmış Adalet Komisyonu tarafından kabul edilen 11.03.2003 tarihli metinde Genel Kurulun oluşumunda sayılan Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürü, Dışişleri Bakanlığı Çok Taraflı Siyasi İşler Genel Müdürü, Milli Savunma Bakanlığı Askeri Adalet İşleri Başkanı metinden çıkarılmış, bunların yerine Avrupa Birliği Genel Müdürü, Genel Kurulun oluşumuna dâhil edilmiş, birinci fıkranın (a) bendindeki Yargıtay Büyük Genel Kurulunun biri hukuk, biri ceza daireleri üyeleri arasından seçeceği iki üye, ikisi hukuk, ikisi ceza daireleri arasından seçilmek üzere dört üyeye çıkarılmış, (g) bendindeki Türkiye Barolar Birliği Yönetim Kurulunun en az on beş yıl fiilen mesleği icra etmiş avukatlar arasından seçeceği iki üye dörde çıkarılmış, ikinci fıkranın başına yapılan ilave ile Adalet Eski Bakanları da Genel Kurulun tabii üyeleri arasına dâhil edilmiştir.¹⁹

Tasarı metni daha sonra Plan ve Bütçe Komisyonuna gönderilmiştir. Söz konusu metin, Plan ve Bütçe Komisyonunun 03.04.2003 tarihli toplantısında, Hükûmeti temsilen dönemin Adalet Bakanı ile Adalet Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı temsilcilerinin de katılımlarıyla incelenip, görüşül-

16 TBMM Tutanak Müdürlüğü, Adalet Komisyonu, Giriş: 11.30, Tarih:06.03.2003, Grup: Semra, s. 4-5.

17 TBMM Tutanak Müdürlüğü, Adalet Komisyonu, Giriş: 11.30, Tarih:06.03.2003, Grup: Semra, s. 5.

18 TBMM Tutanak Müdürlüğü, Adalet Komisyonu, Giriş: 11.30, Tarih:06.03.2003, Grup: Semra, s. 6.

19 Adalet Komisyonu Raporu için bkz. <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss213m.htm>, Erişim 20.10.2023.

müştür. Bu görüşmede konunun daha ayrıntılı bir şekilde incelenebilmesi amacıyla bir alt komisyon oluşturulmasına ve alt komisyon çalışmalarını takiben görüşmelere devam edilmesine karar verilmiştir.²⁰

Plan ve Bütçe Alt Komisyonu; 21.05.2003, 28.05.2003, 04.06.2003, 11.06.2003, 18.06.2003 ve 26.06.2003 tarihlerinde Adalet Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Yargıtay Başkanlığı, Danıştay Başkanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve Türkiye Noterler Birliği temsilcilerinin de katılımlarıyla yapmış olduğu çalışmalar sonucunda Tasarı metninde çeşitli değişiklikler yapmıştır. En dikkat çekici değişiklik yine Genel Kurulun yapısını düzenleyen 12. maddeye ilişkindir. Söz konusu değişikliklerle Danıştay Genel Kurulundan seçilen üye sayısı 3'e çıkartılmış, Barolar Birliğinden seçilen üye sayısı 3'e indirilmiş, eski Adalet Bakanları metinden çıkartılmıştır.²¹

Nihayet Plan ve Bütçe Komisyonu, 03.07.2003 tarihinde yaptığı toplantıda Alt Komisyonun hazırladığı metin esas alınmak suretiyle maddeler üzerindeki görüşmelere başlamış ve redaksiyon mahiyetinde birkaç sözcük ve ifade değişimi dışında, Alt Komisyonundan gelen metni aynen benimseyerek Genel Kurulun onayına sunulmak üzere Başkanlığa göndermiştir.²²

22. Dönem 1.Yasama Yılı 110. Birleşimde Tasarı görüşülmeye başlanmıştır. 12. maddeye ilişkin iki öneri sunulmuştur. Bu önerilerden biriyle Yüksek Öğretim Kurulunun Türkiye'deki hukuk fakültelerinin öğretim üyeleri arasından seçeceği üye sayısının 5'ten 2'ye indirilmesi, diğeriyle ise Türkiye Barolar Birliğinin yönetim kurulunun en az on beş yıl fiilen mesleği icra etmiş avukatlar arasından seçeceği üye sayısının 3'ten 1'e indirilmesi teklif edilmiştir. Her iki önerge de kabul edilerek Genel Kurulun oluşumuna son şekli verilmiştir.²³ 23.07.2003 tarihinde kabul edilen Türkiye Adalet Akademisi Kanunu, 31.07.2003 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanmış, 49. maddesi gereği de yayımından üç ay sonra yürürlüğe girmiştir.²⁴

III. TÜRKİYE ADALET AKADEMİSİNDE KÖKLÜ DEĞİŞİM: ÖZERKLİKTEN KOPUŞ

Bağımsız ve nitelikli hakim ve savcılarının yetiştirilmesi için elzem görülen özerklik tam tersi bir işlev görmüş, belirli bir gruba bağlı kişilerin Akademiye kontrol etmesine neden olmuştur. Bu durumun ortadan kaldırılması amacıyla Türkiye Adalet

20 Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu için bkz. <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss213m.htm>, Erişim 17.10.2023.

21 Plan ve Bütçe Alt Komisyonu Raporu için bkz. <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss213m.htm>, Erişim 17.10.2023.

22 <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss213m.htm>, Erişim 17.10.2023.

23 Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, Cilt:24, 110 uncu Birleşim, 23.07.2003, <https://www.tbmm.gov.tr/Tutanaklar/Tutanak/10125>, Erişim 19.10.2023.

24 Bkz. Resmi Gazete, Tarih: 31.07.2003, Sayı: 25185.

Akademisi Kanunu kapsamlı bir değişikliğe tabi tutulmuştur. Bu kapsamda yapılan en dikkat çekici değişiklikler yine “Başkanlık” ve “Genel Kurul” başlıklı maddelere ilişkin olmuştur. 15.02.2014 tarihinde kabul edilen 6524 sayılı *Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*’un 6. maddesi ile başkan yardımcısı sayısı 2’den 3’e çıkartılmış, 7. maddesi ile Başkan ve başkan yardımcılarının seçimi ve atanması yeniden düzenlenmiştir. Bu yeni düzenlemeyle Başkanı teklif yetkisi Yönetim Kurulundan alınarak Adalet Bakanına verilmiş, başkan yardımcılarının ise doğrudan Adalet Bakanı tarafından atanacağı hükme bağlanmıştır. Özerklikle ilişkilendirilen “Genel Kurul” başlıklı 12. madde ise kapsamlı bir değişikliğe tabi tutulmuştur. Teftiş Kurulu Başkanı, Uluslararası Hukuk ve Dış İlişkiler Genel Müdürü, Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürü ve başkan yardımcıları Genel Kurulun tabii üyeleri olacağı hükme bağlanmış, “22 ve 23 üncü maddeler ile 24 üncü maddenin ikinci fıkrası kapsamında olanların kendi aralarından seçeceği dört üye” hükmü kaldırılarak onun yerine “Bakanın, birinci sınıf olup, birinci sınıfa ayrılmayı gerektiren nitelikleri yitirmemiş; adli yargı hâkim ve savcıları arasından görevlendireceği dört, idari yargı hâkim ve savcıları arasından görevlendireceği iki üye” hükmü eklenmiştir. Ayrıca önceki başkanların üyeliklerine son verilmiş, Yargıtay’ın seçeceği üye sayısı 4’ten 2’ye, Danıştay’ın seçeceği üye sayısı da 3’ten 1’e indirilmiştir. Böylece Genel Kurulun oluşumunda Bakanlık temel belirleyici olmuştur.²⁵

15 Temmuz 2016 tarihinde Türkiye’yi derinden sarsan kanlı bir darbe girişimi gerçekleşmiştir. Söz konusu darbe girişiminden beş gün sonra, 21.07.2016 Perşembe günü saat 01.00’den itibaren doksan gün süreyle olağanüstü hâl ilan edilmiştir.²⁶ Olağanüstü hâl birçok kez uzatılarak yaklaşık 2 yıl sürmüştür. Bu süreçte Anayasa ve hükümet sistemi değiştirilmiştir. Hem darbe girişiminde bulunan ve FETÖ olarak isimlendirilen yapıyla mücadele kapsamında hem de Anayasada yapılan değişikliklere uyum sağlama amacıyla Kanun Hükmünde Kararnamelerle çeşitli kurumlar kapatılmış, değiştirilmiş ya da oluşturulmuştur.

Anayasada yapılan değişikliklere uyum sağlanması amacıyla kapatılan kurumlardan biri de Türkiye Adalet Akademisi olmuştur. 703 sayılı *Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname*’nin 2. maddesi ile Türkiye Adalet Akademisi Kanunu yürürlükten kaldırılmış, Geçici 12.maddesi ile Hakim ve Savcı Eğitim Merkezi organları oluşturuluncaya kadar Türkiye Adalet Akademisi tarafından yapılması gereken görev ve hizmetlerin Adalet Bakanlığı Eğitim Dairesi Başkanlığı tarafından yürütüleceği hükme bağlanmıştır.²⁷ Bundan bir gün sonra yayımlanan 1 numaralı *Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı*

25 Bkz. Resmi Gazete, Tarih: 27.02.2014, Sayı: 28926 (Mükerrer).

26 TBMM, Ülke Genelinde Olağanüstü Hal İlanına Dair Karar, Karar No:1116. Resmi Gazete, Tarih: 22.07.2016, Sayı: 29778.

27 Bkz. Resmi Gazete, Tarih: 09.07.2018, Sayı: 30473 (Mükerrer).

Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 60. maddesi ile de Hakim ve Savcı Eğitim Merkezi kurulmuştur.²⁸

16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleştirilen halk oylamasıyla 1982 Anayasasında önemli değişiklikler yapılmış, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmiştir. Bu sistemin bir gereği olarak Cumhurbaşkanına belli konuları ve kurumları kararnameyle düzenleme yetkisi verilmiştir. Anayasanın vermiş olduğu bu yetkiye dayanılarak çıkartılan 34 numaralı *Türkiye Adalet Akademisi Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi* ile kamu tüzel kişiliğini haiz, bilimsel, idari ve mali özerkliği olan, özel bütçeli, Adalet Bakanlığı ile ilgili ve merkezi Ankara'da bulunan Türkiye Adalet Akademisi yeniden kurulmuştur.²⁹

Yeni Türkiye Adalet Akademisi; başkan yardımcılığı, yönetim kurulu, denetim kurulu ve Genel Kurul kaldırılarak Başkanlık ve Danışma Kurulundan oluşan bir yapıya dönüştürülmüştür. Başkanlık, Akademi Başkanı ve sayısı dördü geçemeyen daire başkanlıklarından oluşur.³⁰ 3 sayılı Üst Kademe Kamu Yöneticileri İle Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Atama Usullerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 2. maddesine göre "*Bu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesine ekli (I) sayılı cetvelde yer alan kadro, pozisyon ve görevlere Cumhurbaşkanı kararıyla*" atama yapılacağı belirtilmiştir.³¹ Söz konusu cetvelde sayılanlardan biri de Türkiye Adalet Akademisi Başkanıdır. Nitekim 20.12.2019 tarihinde yayımlanan *Türkiye Adalet Akademisinin Teşkilatı ile Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik* buna göre düzenlenmiş ve Başkanın, Cumhurbaşkanı kararı ile 3 yıl için atanacağı, daire başkanlarının ise Bakan tarafından atanacağı hükme bağlanmıştır.³² Yönetim kurulu, denetim kurulu ve genel kurul kaldırılarak getirilen tek kolektif organ olan ve üyelerinin neredeyse tamamı yargıçlardan oluşan³³ danışma kurulunun görev alanı daraltılmış eğitim planları, yıllık faaliyetler, eğitim ve faaliyetlere ilişkin strateji ve hedefler, akademi faaliyetlerinde karşılaşılan sorunların çözümü gibi konularda başkanlığa önerilerde bulunan adına uygun bir kurul haline getirilmiştir.³⁴ Böylece yasalasma sürecinde en çok üzerinde tartışılan hususlardan biri olan "bilimsel, idari ve mali özerklik"; *Türkiye Adalet Akademisi Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi*'nin 3. maddesinde kâğıt üzerinde bir nitelik olarak kalmıştır.³⁵

28 Bkz. Resmi Gazete, Tarih: 10.07.2018, Sayı: 30474.

29 Bkz. Resmi Gazete, Tarih: 02.05.2019, Sayı: 30762.

30 Türkiye Adalet Akademisi Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, m. 5/1.

31 Bkz. Resmi Gazete, Tarih: 10.07.2018, Sayı: 30474.

32 Bkz. Resmi Gazete, Tarih: 20.12.2019, Sayı: 30984.

33 Türkiye Adalet Akademisi Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, m. 7.

34 Türkiye Adalet Akademisi Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, m. 7/6.

35 "Bu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde belirlenen görevleri yerine getirmek üzere kamu tüzel kişiliğini haiz, bilimsel, idari ve mali özerkliği olan, özel bütçeli, Bakanlıkla ilgili ve merkezi Ankara'da bulunan Türkiye Adalet Akademisi kurulmuştur." Bkz. Türkiye Adalet Akademisi Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, m.3/1.

IV. ADALET AKADEMİSİNİN GÖREVLERİ

Hükûmetin teklif ettiği Türkiye Adalet Akademisi Kanunu Tasarı'nın 5. maddesinde kurulacak olan akademinin görevleri (1) eğitim, (2) danışma ve yardım, (3) inceleme, araştırma ve yayın, (4) dokümantasyon, (5) işbirliği ve koordinasyon, (6) meslek öncesi eğitim ve staj ve (7) diğer görevler olmak üzere yedi başlık altında ayrıntılı olarak belirtilmiştir³⁶:

1. Eğitim:

a) Adli, idarî ve askerî yargı hâkim ve savcıları, avukat ve noterler ile adalet hizmetlerine yardımcı personelin, meslek öncesi ve meslek içi eğitimi ve gelişmesi için kurslar açmak; belli alanlarda uzmanlık programları, seminer, sempozyum, konferans ve benzeri etkinlikler düzenlemek; sertifika ile değerlendirecek eğitim ve öğretim programlarını uygulamak; hukuk ve adalet alanında ilgili kurum, kuruluş ve kurulların hazırlayacakları eğitim planlarının ve araştırma projelerinin yapılmasına ve yürütülmesine yardımcı olmak;

b) Hukuk ve adalet alanını ilgilendiren eğitim ve öğretim çalışmaları hakkında ilgili kurum, kuruluş ve kurullara görüş bildirmek;

c) Adli, idarî ve askerî yargı hâkim ve savcıları, avukat ve noterler ile adalet hizmetlerine yardımcı personele ve üstün başarı gösteren hukuk fakültesi öğrencilerine, yurt içinde veya yurt dışında yetişmeleri ve meslek alanında gelişmeleri için yardımcı olmak amacıyla burs sağlamak veya vermek; yarışmalar düzenlemek; burslu olarak yabancı ülkelere gönderilenlerin çalışmalarını izlemek ve bunlara çalışmalarında rehberlik yapmak.

2. Danışma ve yardım:

a) Hukukî, adli ve mesleki konular hakkında resen veya istendiğinde inceleme yapmak, görüş ve düşüncelerini bildirmek;

b) Adalet hizmetlerinin uygun koşullar içinde yürütülmesini sağlayacak tedbirlerin alınmasında ilgili kurum, kuruluş ve kurullara yardımcı olmak, görüşlerini bildirmek;

c) Başbakan veya ilgili bakanın istemi hâlinde "Türk hukuk sistemine ve kanun yapma tekniğine uygun olarak kanun, kanun hükmünde kararname, tüzük ve Resmî Gazetede yayımlanması gereken yönetmelik tasarılarını hazırlamak veya bu konuda teknik yardımda bulunmak;

36 Tasarının orijinal hali için bkz. <https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D22/Y1/T1/We-bOnergeMetni/3926a68a-3e09-44a9-ad0e-7d566712bfa8.pdf>, Erişim 20.10.2023.

d) Belli bir konuda uzmanlık kazanmış olanların o konudaki çalışmalarını geliştirmeleri için ilgili kurum, kuruluş ve kurullara görüş ve öneri bildirmek

3. İnceleme, araştırma ve yayın:

a) Toplum ihtiyaçlarına uygun olarak mevzuatın geliştirilmesi ve bu yönde çalışmaların yürütülmesi bakımından araştırmalar yapmak, araştırmalara dayanan önerilerde bulunmak, yayınlar yapmak, gerekirse taslaklar hazırlamak;

b) Hukuk ve adalet alanını ilgilendiren konularda inceleme ve araştırmalar yapmak, yaptırmak; bu konularda seminer, sempozyum, konferans ve benzeri etkinlikler düzenlemek; yayınlar yapmak ve bu gibi çalışmaları desteklemek;

c) Uluslararası kurum ve kuruluşların hukuk ve adalet alanındaki gelişmelerle ilgili yayınlarını takip etmek, gerekli görülenleri tercüme ettirerek yayımlamak; Türk hukuk ve adalet alanında faydalı olan yabancı eserler için hukuk fakülteleri, Türkiye Barolar Birliği, Türkiye Noterler Birliği ve diğer ilgili kurum, kuruluş ve kurullarla işbirliği yaparak çeviri plânı hazırlamak ve bu plânın gerçekleştirilmesine yönelik tedbirleri almak

4. Dokümantasyon:

Türkiye ve diğer devletlerdeki hukuk ve adalet alanını ilgilendiren belgelerin, mevzuatın, mahkeme kararlarının ve yayınların ilgililerin faydalanmasına sunulmasını sağlamak üzere bir bilgi ve belge merkezi, bilgi bankası ve meslek mensupları için ödünç verme kütüphanesi kurmak; bu amaçla Türk hukuk kütüphaneleri ve ilgili kurum, kuruluş ve kurullarla işbirliği yapmak; Türk hukuk ve adalet bibliyografyalarını hazırlamak, hazırlatmak ve bunları yayımlamak.

5. İşbirliği ve koordinasyon:

a) Hukuk ve adalet alanını ilgilendiren eğitim, öğretim, araştırma, yayın ve dokümantasyonla ilgili özel veya resmî kurum, kuruluş ve kurullar arasında işbirliği ve koordinasyonu geliştirmek;

b) Hukuk ve adalet alanında uluslararası kongre ve konferanslara Türk hukukçularının katılması için ilgililer arasında işbirliği ve koordinasyonu teşvik etmek;

c) Uluslararası kurum ve kuruluşların hukuk ve adalet alanında işbirliğine yönelik koordinasyon çalışmalarında ilgili kurum ve kuruluşlara yardımcı olmak ve bu konuda işbirliği ve koordinasyon merkezi görevlerini yerine getirmek.

6. Meslek öncesi eğitim ve staj:

a) Adli ve idarî yargı hâkim ve savcılarının meslek öncesi eğitimlerinin hamlık ve son dönemlerini bu Kanun ve yönetmelik hükümlerine göre yürütmek;

b) Askerî yargı hâkim ve savcuları ile avukat ve noterlerin stajlarında meslek öncesi eğitim programları düzenlemek,;

7. Diğer görevler:

Kanunlarla verilen diğer görevleri yerine getirmek.

Adalet Komisyonunda, 06.03.2003 tarihinde, alt komisyonun raporu da dikkate alınarak tartışmaya açılan maddelerden biri de bu olmuştur. Söz konusu tartışmalar neticesinde Türkiye Adalet Akademisinin görevlerini düzenleyen 5. maddede bazı değişiklikler yapılmıştır.³⁷ Avukatlık mesleğinin bağımsızlığı ve avukatların meslek öncesi ve meslek içi eğitiminin barolara bırakılmasının esas olduğu ileri sürülerek Adalet Komisyonunun kabul ettiği metinde 5. maddenin birinci fıkrasının 1 numaralı bendinin (a) alt bendinde yapılan değişiklikle akademinin avukatlar için meslek öncesi ve meslek içi eğitimi ve gelişmesi için kurs açmasının ve 6 numaralı bendinin (b) alt bendinde yapılan değişiklikle avukatların stajlarında meslek öncesi eğitim programları düzenlemenin **talep halinde olacağı** hususuna açıklık getirilmiştir. Yapılan bir diğer değişiklik aynı maddenin birinci fıkrasının 2 numaralı bendinin (a) alt bendindeki “re’sen veya” ibaresinin metinden çıkarılması olmuştur. Akademinin danışma ve yardıma ilişkin görevlerinden biri olarak düzenlenen hukukî, adli ve mesleki konular hakkında görüş ve düşünce bildirmenin resen de olabilmesi yargı bağımsızlığı açısından sorunlu görülmüştür.

Plan Bütçe Alt Komisyonu Raporunda da bu maddede bazı değişiklikler önerilmiştir. Buna göre 1 inci bendin (c) alt bendi ile Akademinin görevleri arasına burs sağlamak ve vermeyi düzenleyen hükmün metinden çıkarılması; 2 nci bendin (a) alt bendinin “Ulusal ve uluslararası hukuk adli ve mesleki konular hakkında danışmanlık hizmeti vermek ve görüş bildirmek” olarak yeniden düzenlenmesi b, c ve d alt bentlerinin ise metinden çıkarılması; 4 üncü bendin “... meslek mensupları için ödünç verme...” ve “... bu amaçla Türk hukuk kütüphaneleri ve ilgili kurum, kuruluş ve kurullarla işbirliği yapmak;” ibarelerinin metinden çıkarılması; 5 inci bendin metinden çıkarılması 6 ve 7 nci bentlerin teselsül ettirilmesi suretiyle kabul edilmiştir. Plan Bütçe Komisyonu tarafından da benimsenen bu değişiklikler Genel Kurulda da aynen kabul edilerek yasalaşmıştır.

Kanun tarafından kendisine verilen bu görevleri yerine getirmek üzere faaliyetlerini Etlik-Dışkapı’da sürdürmekte olan Türkiye Adalet Akademisi; 2005 yılında

37 <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss213m.htm>, Erişim 15.10.2023.

yargı Akademisi olarak Avrupa'nın en büyük yerleşkesi olan, içerisinde eğitim ve idare binaları ile sosyal ve spor tesislerinin yanında 384 yatak kapasitesine sahip yatılı tesis bulunan İncek-Ahlatlıbel mevkiindeki yerleşkeye taşınmıştır.³⁸ Bu yerleşkede Akademi, kuruluşundan kapatılmasına kadar geçen yaklaşık on beş yılda, Kanunda belirtilen görevleri yerine getirmek için sayısız kurs, uzmanlık programı, konferans, sempozyum ve benzeri etkinlik düzenlemiş, birçok ulusal ve uluslararası projenin yapılmasına ve yürütülmesine yardımcı olmuş, yine birçok ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşla işbirliği yapmış, başta Türkiye Adalet Akademisi Dergisi olmak üzere çeşitli indekslerde taranan dergiler çıkarmış ve birçok kitap yayımlamıştır. Elbette en önemli görevlerinden biri olan meslek öncesi eğitim ve staj kapsamında binlerce hakim ve savcının eğitimini yürütmüştür.

703 sayılı *Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname*'nin 2. maddesi ile Türkiye Adalet Akademisi Kanunu yürürlükten kaldırılmış, Geçici 12.maddesi ile Hakim ve Savcı Eğitim Merkezi organları oluşturuluncaya kadar Türkiye Adalet Akademisi tarafından yapılması gereken görev ve hizmetlerin Adalet Bakanlığı Eğitim Dairesi Başkanlığı tarafından yürütüleceği hükmüne bağlanmıştır.³⁹ Bundan bir gün sonra yayımlanan 1 numaralı *Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi*'nin 60. maddesi ile de aynı görevleri yerine getirmek üzere Hakim ve Savcı Eğitim Merkezi kurulmuştur.⁴⁰ Nihayetinde 34 numaralı *Türkiye Adalet Akademisi Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi* ile kamu tüzel kişiliğini haiz, bilimsel, idari ve mali özerkliği olan, özel bütçeli, Adalet Bakanlığı ile ilgili ve merkezi Ankara'da bulunan Türkiye Adalet Akademisi yeniden kurulmuştur.⁴¹ Söz konusu Kararnamenin 4. maddesinde Akademinin görevleri büyük oranda Türkiye Adalet Akademisi Kanunu'na paralel şekilde yeniden düzenlenmiştir. Yeni düzenlemenin eskisinden ayrılan en önemli yanı Akademinin görevlerinin ayrıntıya girmeden düzenlenmiş olmasıdır. Bu durum aynı konuyu düzenleyen maddelerin uzunluğu dikkate alındığında da açık bir biçimde görülmektedir.

a) *Hâkim ve savcı adayları ile hâkim ve savcılara yönelik eğitim planlarını hazırlamak, yayımlamak ve uygulamak.*

b) *Talepleri halinde noterler ve avukatlar ile eğitim ve öğretim hizmetlerinden faydalanması uygun görülen diğer kişilere yönelik eğitim programları hazırlamak ve uygulamak.*

38 Türkiye Adalet Akademisinin kısa bir tarihi için bkz. <https://taa.gov.tr/sayfa/tarihce>, Erişim 18.10.2023. Türkiye Adalet Akademisinin fiziki görünümü için bkz. <https://taa.gov.tr/sayfa/fiziki-gorunum>, Erişim 18.10.2023.

39 Bkz. Resmi Gazete, Tarih: 09.07.2018, Sayı: 30473 (Mükerrer).

40 Bkz. Resmi Gazete, Tarih: 10.07.2018, Sayı: 30474.

41 Bkz. Resmi Gazete, Tarih: 02.05.2019, Sayı: 30762.

- c) *Hukuk ve adalet alanını ilgilendiren konularda uzmanlık ve sertifika programları ile kurs, seminer, sempozyum, konferans ve benzeri etkinlikleri düzenlemek, bilgi bankası ve kütüphane kurmak, yayınlar yapmak.*
- ç) *Eğitim ve öğretim faaliyetleriyle ilgili strateji ve hedefleri belirlemek.*
- d) *Görev alanına giren konularda yurtiçinde ve yurtdışında bulunan kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapmak.*
- e) *Hâkim ve savcı adayları ile hâkim ve savcılarının lisansüstü ve yabancı dil eğitim ve öğretimlerini desteklemek amacıyla ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapmak.*
- f) *Hukuk ve adalet alanını ilgilendiren eğitim ve öğretim faaliyetleri hakkında ilgili kurum ve kuruluşlara görüş bildirmek.*
- g) *Kanunlarla ve Cumhurbaşkanlığı kararnameleriyle verilen görevleri yapmak.*

Her ne kadar Kanunun ilk halinde “eğitim” Akademinin yedi görevinden sadece biriymiş gibi düzenlenmiş olsa da yakından bakıldığında diğer görevlerin de eğitim ile ilgili olduğu anlaşılır. Nitekim yeni düzenleme ile Akademinin görevlerinin belirtildiği maddeden başlıklar kaldırılmış ve her bir amacın eğitimle ilgili olduğu daha net görünür hâle getirilmiştir.

Sonuç olarak büyük oranda eğitimle ilgili olan bu görevlerin yerine getirilmesi doğal olarak eğitimcileri gerektirmektedir. İhtiyaç duyulan bu eğitimcilerin kimler olacağı ve nasıl atanacağı gerek Kanunda, gerekse şuan yürürlükte olan Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde düzenlenmiştir. Büyük oranda paralel olan iki düzenlemede de eğitimci ihtiyacı üniversiteler, avukatlar, noterler, hakim ve savcılardan giderileceği hükme bağlanmıştır. Kanunda yer alan “yabancı uyruklu öğretim elemanları çalıştırılabilir” ve “yabancı uyruklular dahil sözleşmeli olarak araştırmacı ve danışman çalıştırılabilir” şeklindeki hükümlerin Kararnamede yer alamaması dikkat çekicidir. Bunda önceki dönemde bahsi geçen hükümlere dayanılarak yapılan atama ve görevlendirmelerin etkisi olduğu açıktır. Dikkat çekici bir diğer fark Kanunda ders vermek için aranan “meslekte fiilen on yılını tamamlamış” olma koşulunun Kararnamede “meslekte fiilen beş yılını tamamlamış olma” şeklinde değiştirilmesidir. Bunda da darbe girişimi sonrası yaşanan ihraçlar nedeniyle ortalama mesleki kıdem çok düşmesinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Eğiticilerin görevlendirilmesinin nasıl yapılacağı konusunda Kanun ve Kararname farklı usuller benimsemiştir. Kanunda görevlendirmelerin Yönetim Kurulu tarafından yapılacağı hükme bağlanmışken, Kararnamede tam zamanlı eğitimcilerin

görevlendirilmesinde bu yetki Adalet Bakanına verilmiştir. Yarı zamanlı eğitimcilerin ise Başkanın talebi ile görev yaptığı ilgili kurumlar tarafından görevlendirilmesi benimsenmiştir.

Türkiye Adalet Akademisinin resmî internet sitesinde Kurumun vizyonu “*güven veren adalet için etkin eğitim*” sloganı altında “*hukuk ve adalet alanında uygulayıcılara verdiği eğitimle ulusal ve uluslararası düzeyde model alınan, özgün, saygın ve yenilikçi bir kurum olmak*” şeklinde ifade edilmiştir.⁴² Yukarıda belirtilen akademinin görevleri ile bu vizyon Adalet Akademisinin birincil amacının hakim ve savcı eğitimi olduğunu göstermektedir. Bu eğitimin amacının ne olacağı ise yine Akademinin resmî internet sitesinde Misyonumuz başlığı altında ifade edilmiştir. Buna göre Akademinin misyonu (1) hukuka ve insan haklarına bağlı, (2) tarafsız, bağımsız, hür vicdaniyla karar veren, (3) meslek etik ilkelerini benimseyen ve uygulayan, (4) Toplumun adalet ihtiyacına cevap verebilecek nitelikte hâkim ve savcılar yetiştirmektir.⁴³

Yürürlükten kaldırılan Kanun ile yürürlükte olan Kararname eğitimin planlanması konusunda benzer bir yaklaşım benimsenmiştir. Kanunda Yönetim Kurulu tarafından sunulan kısa ve uzun vadeli eğitim ve öğretim planını Genel Kurulun karara bağlayacağı belirtilmişken, Kararnamede bu yetki Danışma Kurulunun önerisi üzerine Başkana verilmiştir. Her iki düzenlemede de planların hazırlanmasında yüksek mahkemeler ve hukuk fakülteleri ile ilgili kurum ve kuruluşların görüşünün alınabileceği belirtilmiştir. Danışma Kurulu’nun tavsiyeleri doğrultusunda oluşturulan meslek öncesi eğitim müfredatı; mesleğin gerektirdiği bilimsel ve teknik konular, kişisel gelişim ve meslek etiği olmak üzere üç temel alanda; Ceza Hukuku Uygulamaları, Özel Hukuk Uygulamaları, İdari Yargılama Usulü Uygulamaları, Anayasa ve İnsan Hakları Hukuku Uygulamaları, Uluslararası Adalet Uygulamaları, Kişisel Gelişim Uygulamaları ve Adalet Yönetimi Uygulamaları şeklinde yedi ana başlık olarak belirlenmiştir.

Kanunda eğitim sonunda adayları, eğitim süreci içinde kendilerine öğretilen konularla ilgili olarak yazılı sınava alınacağı, başarı gösterenlerin mesleğe kabulleri ve atamalarının ilgili kanun hükümlerine göre yapılacağı, başarılı olmayanlara iki ay içinde bir sınav hakkı daha tanınacağı, bu sınavda da başarılı olamayanların, talepleri halinde Bakanlıkça merkez veya taşra teşkilatında genel idare hizmetleri sınıfında bir kadroya alınacağı, aksi halde bunların adaylığına Bakanlıkça son verileceği hükmüne bağlanmıştır.

42 <https://taa.gov.tr/sayfa/vizyonumuz>, Erişim 19.11.2023.

43 <https://taa.gov.tr/sayfa/misyonumuz>, Erişim 19.11.2023.

V. CUMHURBAŞKANLIĞI KARARNAMESİNİN ANAYASA MAHKEMESİ TARAFINDAN İPTALİ

2019 yılında, 137 milletvekili tarafından, 34 numaralı *Türkiye Adalet Akademisi Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi*'nin tümünün, Anayasaya aykırılığı ile ri sürülerek yürürlüğünün durdurulması ve iptali istenmiştir. Anayasa Mahkemesi 28.12.2023 tarihinde, oybirliği ile söz konusu Kararname'nin tümünün iptaline karar vermiş ve bu karar 28.02.2024 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.⁴⁴ Devam eden eğitimin sekteye uğramaması için de bu iptal kararının Resmi Gazete'de yayımından başlayarak bir yıl sonra yürürlüğe girmesine hükmetmiştir.⁴⁵

Anayasa Mahkemesinin iptal gerekçesi Cumhurbaşkanının görev ve yetkilerini düzenleyen Anayasanın 104. maddesi ile hakim ve savcılık mesleğini düzenleyen 140. maddesidir. Anayasanın 104. maddesine göre "*Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz.*" Anayasanın 140. maddesinde ise hakim ve savcılarının nitelikleri, atanmaları, hakları ve ödevleri, aylık ve ödenekleri, meslekte ilerlemeleri, görevlerinin ve görev yerlerinin geçici veya sürekli olarak değiştirilmesi, haklarında disiplin kovuşturması açılması ve disiplin cezası verilmesi, görevleriyle ilgili veya görevleri sırasında işledikleri suçlarından dolayı soruşturma yapılması ve yargılanmalarına karar verilmesi, meslekten çıkarmayı gerektiren suçluluk veya yetersizlik halleri ve meslek içi eğitimleri ile diğer özlük işleri mahkemelerin bağımsızlığı ve hakimlik teminatı esaslarına göre *münhasıran kanunla düzenleneceği* hükme bağlanmıştır. Bu hükümler karşısında, hakim ve savcı adaylarına yönelik "meslek öncesi eğitim" ile hakim ve savcılara yönelik "meslek içi eğitim" görevlerini yerine getiren bir kurumun kanunla düzenlenmesi gerekirken Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenmesi Anayasaya aykırı bulunmuştur.⁴⁶

KAYNAKÇA

Anayasa Mahkemesi, E.2019/72, K.2023/229, K.T. 28/12/2023.

Helsinki European Council 10 and 11 December 1999 Presidency Conclusions, https://www.europarl.europa.eu/summits/hel1_en.htm.

<https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D22/Y1/T1/WebOnergeMetni/3926a68a-3e09-44a9-ad0e-7d566712bfa8.pdf>.

<https://taa.gov.tr/sayfa/fiziki-gorunum>.

<https://taa.gov.tr/sayfa/misyonumuz>.

⁴⁴ Resmi Gazete, Tarih: 28.02.2004, Sayı: 32474.

⁴⁵ Anayasa Mahkemesi, E.2019/72, K.2023/229, K.T. 28/12/2023.

⁴⁶ Anayasa Mahkemesi, E.2019/72, K.2023/229, K.T. 28/12/2023, § 16-35.

<https://taa.gov.tr/sayfa/tarihce>.

<https://taa.gov.tr/sayfa/vizyonumuz>.

https://www.ab.gov.tr/_300_en.html.

https://www.ab.gov.tr/files/Muktesebat_Uyum_Programi/Giris.pdf.

<https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss15m.htm>.

<https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss213m.htm>.

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt:24, 110 uncu Birleşim, 23.07.2003, <https://www.tbmm.gov.tr/Tutanaklar/Tutanak/10125>.

TBMM Tutanak Müdürlüğü, Adalet Komisyonu, Giriş: 10.00, Tarih:16.01.2003, Grup: Ferhat.

TBMM Tutanak Müdürlüğü, Adalet Komisyonu, Giriş: 11.30, Tarih:06.03.2003, Grup: Semra.

TÜRKİYE ADALET AKADEMİSİ

Ahlatlıbel Mahallesi İncek
Şehit Savcı Mehmet Selim Kiraz Bulvarı
06095 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 312 489 81 80 • Faks: 0 312 489 81 01

yayin.taa.gov.tr

ISBN: 9786257539081

Yayın No: 239